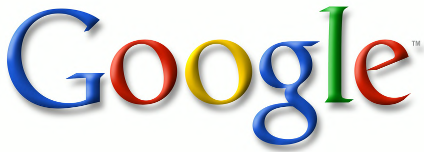

Google

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1817.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1817.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA.
1817.

BOEKBESCHOUWING.

Leer, Daden en Lotgevallen van onzen Heer, uit verschillende oogpunten beschouwd en opgehelderd. Uit het Hoogduitsch, naar de nieuwe, geheel verbeterde en zeer vermeerderde Uitgave, van J. J. HESS, *Antistes der Kerk te Zurich. IIde Deel. (Eigenaardiger IIden Deels 1ste Stuk.) Te Groningen, bij* W. Wouters. *In gr. 8vo. 397 Bl. f* 2-18-:

Aanzienlijk zijn de vermeerderingen van den beroemden Zwitserschen Godgeleerde, of Kerkvoogd (*Antistes*), gemaakt bij zijne tweede Hoogduitsche uitgave, die aanleiding gaf tot dezen herdruk, en daarbij gevolgd is. Bij ons vorig verslag (*) bepaalden wij ons geheel tot de bijvoegsels, deze nieuwe uitgave versierende. Nu, onverminderd onze hoogachting voor den waardigen HESS, welken wij vereeren, als geheel onbesmet van den zwadder der Duitsche *Neologie*, en daarentegen op nieuw leeren kennen als eenen man van regtschapen Christelijke beginselen, zullen wij ons veroorloven, eene bedenking omtrent zijn werk, dat voor ons ligt, in het midden te brengen. Te ver zouden wij in ons verslag eener tweede uitgave uitweiden, wilden wij zijne stellingen omtrent de *Demons* en den *Duivel*, ja diens *wezenlijken* invloed als *verzoeker* ten kwade, op grond der gewijde geschiedenis, en haren letterlijken inhoud, thans meer uitvoerig voorgedragen, ten toets brengen. Wij laten het beweerde hieromtrent (in de 9de afdeeling) ter beoordeeling over van elken oplettenden lezer; offchoon wij onzen twijfel niet ontveinzen wegens eene meerdere duisterheid, welke wij hier vermee-

(*) Zie *Letteroeff.* voor 1813. Deel I. bl. 561 enz.

meenen aan te treffen, dan wel in andere stukken van HESS, die doorgaans volledige aanspraak heeft op klaarheid en eenvoudigheid, bij ons de voorname kenmerken van het *ware*. Ook willen wij slechts met een enkel woord gewagen van zijne behandeling der *Gelijkenissen* in eene vroegere (de 7de) afdeeling, die ons welberekend voorkomt, om het vernuft en de uitgebreide kennis van den Heiland, volgens 's mans doel, te doen uitkomen, dan tevens niet vrij te pleiten schijnt van noodelooze snipperingen, die den zamenhang van het schoon geheel te meermalen zoek brengen, en eenigen zweem verraden van Duitsche wijdloopigheid. Maar, bij de moeite en in vele blijkbare omwerking, door HESS aan deze nieuwe uitgave, en wel bijzonder in dit Deel aan de 8ste afdeeling, *over het karakter van* JEZUS, *en deszelfs vorming*, besteed, stonden wij verwonderd daarbij stil, dat ééne plaats, waar hij zeer beslissend en in het breede spreekt *over des Heeren opvoeding* in één gezin met zijne *broeders* en *zusters*, ja hieruit eenige gevolgen wil hebben afgeleid *omtrent de vorming van* JEZUS door zijnen jeugdigen omgang met dezen, (zie bl. 127 env.) geheel onveranderd, en buiten alle aanmerking des Vertalers, of van den Heere MUNTINGHE, gebleven is bij de tegenwoordige uitgave. Wel is waar, op bl. 128 en elders noemt hij *halfbroeders*, en toont hij hen te achten *voorkinderen* van JOZEF uit vroeger huwelijk geweest te zijn. Maar, vragen wij, is dit gevoelen van EPIPHANIUS, oudtijds door de Grieken gevolgd, maar ronduit door ORIGENES wedersproken, en voorts verworpen, niet te ligtzinnig aangenomen door HESS, om daarop iets, veel minder zóó veel te bouwen, als hij doet? Men weet immers uit de kantteekening bij onzen Bijbel op *Matt. XIII:* 55, en uit hetgene DE GROOT (om niemand meer te noemen) op gedachte plaats ons leert, dat en het woord *Broeders*, en de zeer vermoedelijke volksdwaling, die (t. a. p.) MARIA, des Heeren Moeder, met hare *Zuster* van gelijken naam (zie *Joann. XIX:* 25) schijnt verward

ward te hebben, geenen voldoenden grond geven, om, buiten eenige redenen, het beweerde van EPIPHANIUS voor bewezen *waarheid* aan te nemen. Dit althans is daarentegen zeker, dat de Geschiedenis, noch bij het vlugten van JOZEF met Moeder en Kind naar Egypte, noch bij het vermisfen van den twaalfjarigen JEZUS, door zijne Ouders wedergevonden in den Tempel, noch elders, eenig gewag maakt van *kinderen* of *voorkinderen* van JOZEF, die toch, naar de opgevatte gevoelens van onzen HESS, met den Heiland opgevoed werden in één gezin. — Intusfchen ftonden wij daarom te meer ftil op dezen, zoo wij meenen, blijkbaren misflag des veelgeachten Schrijvers, om Christenen met nadruk op te wekken tot eigen onderzoek der gewijde boeken, ten einde zij niet door eenigerlei gezag geflingerd worden met allen wind der leere, die van de waarheid afdrijft.

Overigens laten wij gaarne, en op nieuw, regt wedervaren aan den arbeid, waarmede de onvermoeide vlijt des waardigen mans die zijn werk vermeerderd, verbeterd, en in vele verrijkt heeft. Want, behalve andere bijvoegfelen, (aan den voet dezer bladzijde (*) voornamelijk aangewezen) draagt hiervan de eigene afdeeling, waarover wij fpreken, een alles afdoend bewijs. Met uitzondering immers van ruim 14 bladzijden, uit de vorige uitgave overgenomen, ontmoeten wij hier (te beginnen op bl. 170 tot aan het einde der afdeeling, of bl. 348) een geheel nieuw en belangrijk ftuk. Zeer in het breede, en in zijnen gezonden fmaak, om meer

(*) Wij hebben, namelijk, bij vergelijking van den eerften druk, deze uitgave vermeerderd bevonden op bl. 67, 71, 147—152, 159, 161, 381—385, 391—397; om van enkele *noten* niet te gewagen, waarmede dezelve verrijkt is. De 14 bladzijden, daarentegen, waarop weinig later door ons gedoeld wordt, zijn van bl. 329—343. Dus beloopt het *groote* nieuwe ftuk nagenoeg aan letterdruk 157 bladzijden van deze uitgave.

meer den zamenhang of het verband des Bijbels gade te slaan, dan wel afzonderlijke plaatsen ten betooge aan te voeren, onderzoekt HESS aldaar, *hoedanig des Heeren geheele beschouwing en wijze van behandelen der oude Bijbelsche geschiedenissen en leeringen geweest zij;* en meer bijzonder brengt hij ter bane, *welke toepassing* JEZUS *van verscheidene plaatsen, als voorzeggingen op Hemzelven, maakte.* Alleen de bekrompenheid van ons bestek wederhoudt ons, met deze keurige bijdrage onze lezers van naderbij bekend te maken, die buiten allen twijfel stelt, hoe diep de Heer inzag in den waren geest der gewijde boeken, door Joodsche geleerden miskend, en verbasterd door de overlevering van menschen; en tevens, hoe welgepast Hij zelf, en de Apostelen na Hem, zich beroepen heeft op der Profeten betuigingen aangaande den *Messias.* Wij merken slechts in het voorbijgaan op, dat, terwijl HESS een- en andermaal de belangrijke plaats, *Jesaias LIII*, aanvoert, hij nogtans met stilzwijgen is voorbijgegaan, dat, volgens de verbetering van KENNICOTT, ook het laatste deel van het 9de vers aldaar toepasselijk mag gerekend worden op JEZUS *graf*, dat *bij eenen rijken zijn zoude*, en metderdaad geweest is (*). Welligt evenwel lag het buiten het doel van onzen Schrijver, om geene, hoewel gegronde, *gissingen* in te vlechten in zijn betoog, dat rusten zoude op de beschouwing van den geheelen loop en geest der voorzeggingen; althans wij willen deze bedenking gaarne doen gelden te zijner verontschuldiginge.

Bij hetgene bevorens, en door ons, en door den Heere MUNTINGHE, in de voorrede voor Deel I, gezegd

(*) BENJ. KENNICOTT, *Dissert. II on the state of the printed Hebr. Text*, p. 371 enz. verg. met JO. STINSTRA, *oude Voorspellingen*, Deel II, bl. 253, die het gevoelen van KENNICOTT, waarvan CLERICUS en SAM. WHITE almede niet vreemd geweest zouden zijn, inzonderheid begunstigt.

zegd werd, hebben wij ter aanprijzing geen woord te voegen. Alleen den Vertaler herinneren wij, dat, zoo hij zich den lof van *eene fraaije overzetting* te leveren (hem bij voorraad door den Hoogleeraar gegeven) ten volle wil waardig maken, hij vooral te zorgen hebbe van geene *Germanismen* zich te veroorloven, zoo als wij hier en ginds (*) in dit IIde Deel gevonden hebben.

(*) Ten voorbeelde voeren wij aan, de uitdrukking *aanschouwelijk maken*, bl. 74, in plaatse van *duidelijk voor het oog brengen*; het woord *aangebragt*, in den zin van *voorgesteld* of *voorgedragen*, bl. 80 en eld.; Israëlitische *zin* en meer dergelijke, ter aanduiding van *smaak* of *gevoel*, bl. 124 en eld.; *betrachten* voor *beschouwen*, bl. 168 en eld.; eindelijk het zoo gewone, echter wraakbare, *bijval* voor *toestemming*, op bl. 150. Ook hebben wij twee belangrijke drukfouten opgemerkt, als bl. 126. reg. 14. *huismiddelen* voor *hulpmiddelen*, en bl. 388, in de noot, 2 *Kor. I:* 18. voor *Kolosf. II:* 18.

De vruchteloosheid der aanvallen op de Leer der Roomschkatholijke Kerk aangetoond, door J. G. LESAGE TEN BROEK, *Notaris te Naaldwijk. Waar achter een Naschrift aan des Schrijvers Broeder*, H. W. LESAGE TEN BROEK, *Predikant te Haamstede, ter beantwoording van diens Broederlijken Brief.*

Bidt voor de genen, die u belasteren. MATTH. V: 44.

Te Amsterdam, bij Geysbeek en Comp. 1816. *Met Goedkeuring. In kl.* 8vo. 103 *Bl. f* :-14-:

„Wij hebben," zoo wel als de Heer Aartspriester van Holland en Zeeland, „bevonden, dat dit tweede „stukje van den Heer J. G. LESAGE TEN BROEK, „*niet minder dan het eerste*, de Leer der Roomschka„tholijke Kerk *naauwkeurig* voordraagt;" (handhaving van een onfeilbaar (menschelijk) gezag, tot wering van alle ketterij en dwaling) „als ook, dat het op *dezelfde*

 „ge-

„ gematigde en liefderijke wijze geschreven is;" (zijnde met Protestantsche vrienden! lieve Protestanten! enz. doorweven:) „ waarom wij," even als zijne Hoogeerwaardigheid, „ oordeelen, dat het nuttig *kan* zijn het„ zelve in druk uit te geven;" welk nut wij eensdeels daarin meenen te vinden, dat menig Protestant wordt opgewekt, om niet zoo schromelijk onachtzaam te zijn bij de vele tegenwoordige bemoeijingen tot proselyten-makerij door sommigen in de zich noemende alleen zaligmakende Kerk; en anderdeels, dat zich de verstandige Roomschgezinde overtuigen kan, dat het aangenomen beginsel van onfeilbaarheid, of ten minste deszelfs gewone toepassing, moet worden opgeheven, vóór en aleer de hoop, om zich vriendbroederlijk te verstaan met de Protestanten, iets meer dan ijdelheid worden kan.

Verkiest men nu het werkje voorhanden bij de verzameling van deze twistschriften te voegen, zoo zal men zich hier ingelicht zien omtrent de ware beteekenis van het woord *onfeilbaarheid*, zoo als zich de Roomsche Kerk die toekent, en vindt zich deze of gene misschien wel opgewekt, om op deze wijze den slagboom te beschouwen als reeds genoegzaam geopend. Volgens BOSSUET, mag de Katholijke Kerk niet anders doen, dan de Goddelijke Openbaring volgen en verklaren door de inwendige leiding van den H. Geest, die haar tot Leeraar gegeven is; zoodat dan, als wij het wel begrijpen, de Roomsche Kerk eenvoudig *de onfeilbaarheid van het Woord en den Geest van God* belijdt. En in dit gevoelen is nu ook de Heer LESAGE TEN BROEK, (en ieder Roomschgezinde?) en ook wij zouden zeer genegen zijn om alzoo het geschil te verklaren voor bijgelegd, indien men van de zijde der Roomsche Kerk slechts wilde afzien van den maatregel van voorzigtigheid, om, ten einde voor altoos de eigendunkelijke uitleggingen, welke de gedachten der menschen voor Schriftuur willen doen doorgaan, te verbannen, zich te verbinden, de H. Schrift, in hetgeen geloof en zeden betreft, te verstaan *in den zin*

der H. Vaderen, — of ook maar wilde toestaan, de heiligheid van die H. Vaderen, en het regtmatige en juiste van hunne schriftuitlegging, te toetsen aan de letterlijke uitspraken van des Heeren Apostelen, als welke men wederzijds erkent dat geschreven hebben onder de leiding van den onfeilbaren Geest van God; en wij meenen, dat deze H. Vaderen, leefden zij nog, ons zelve deze toegevendheid gaarne zouden betoonen, daar wij niet gelooven, dat zij zich een hooger gezag durfden aanmatigen, dan eeniglijk gegrond in hunne overeenstemming met de H. Schrift. Wij verzoeken dit punt te mogen afdoen naar het *beschreven* Woord; terwijl het *onbeschrevene*, waarvan de Roomsche Kerk in het bezit meent te zijn, alsdan in deszelfs aanwezigheid en gezag uit het *beschrevene* van zelve zal moeten blijken. En, nadat dit groote punt dan eens vooral is afgedaan, kan het eerst der moeite waardig gerekend worden, omtrent de volkomene overeenstemming, aangaande de geloofs- en zedeleer, van al die H. Vaderen, Conciliën Pausen, de Heeren BOSSUET en LESAGE TEN BROEK, enz. te treden in nader onderzoek. Dit zal ook de kortste weg zijn, om zich te overtuigen, in welke Kerk men het beschreven Woord van God wel het meest krachteloos maakt door eigendunkelijke uitleggingen, en het leeren van leeringen, die maar *geboden van menschen* zijn.

„ Als wij de Kerkelijke geschiedenis beschouwen," zegt TEN BROEK, „ zoo als die door de Protestanten" (al of niet naar waarheid?) „ is te boek gesteld, „ dan ontmoeten wij eene Kerk, allengs van de eenvoudige zuiverheid des Evangeliums afwijkende, hetzelve door menschelijke bijvoegsels benevelende, eene in allerlei dwalingen vervallende, en echter zich zelve Onfeilbaarheid aanmatigende, trotsche, heerschzuchtige Kerk, nu en dan bestuurd door goddelooze opperhoofden, door Geestelijken, welke allerhande gruwelen bedreven.

„ Wij zien vervolgens, vijftien eeuwen na de ge-

„ boorte dier Kerk, eenige Hervormers opstaan, die,
„ niet in vereeniging met het Hoofd en Bestuur dier
„ Kerk, maar zelfs tegen derzelver uitdrukkelijk ver-
„ bod, *van buiten af* de hand aan het werk slaan, het
„ juk eener bedriegelijke aardsche Onfeilbaarheid afwer-
„ pen, den Geest Gods afsmeeken, die boven alle ge-
„ zag is, en (veelal ten koste van goed, eer en leven)
„ tusschen het heerschappijvoerend Pausdom en het
„ nederig en zwak Evangelie kiezen.

„ Wat nu de gevolgen van dit een en ander geweest zijn,” blijkt thans in de negentiende eeuw, daar de Schrijver van het boekje: *Een Protestant aan zijne Medeprotestanten*, zegt, in Duitschland eene godslasterlijke leer te hebben zien indringen, en de *autolatrie*, of zelfaanbidding, aan de zoenleer en godsvereering des Heilands in de plaats zetten; zoodat eenige *opregte gemoederen* en *verstandige mannen* zich teruggeworpen hebben in de Roomsche Kerk, ondanks alle hare afwijkingen enz., om ten minste eenig water nog te kunnen drinken uit de hun dierbare bron, al is het dan ook niet onvervalscht en in geen' zuiveren regenbak.

Dit zeggen van den Protestant aan zijne Medeprotestanten is voor den Naaldwijkschen Notaris koren op den molen; gelijk hij ook nog maar niet vergeten kan, eens van een' Protestantschen leerstoel gehoord te hebben, dat de Oostersche Wijzen starrekundigen waren, en de hun bij de geboorte des Heilands verschenen star eene gewone komeet was. Inderdaad, hier speelt het fluitje voor sommigen aanlokkend genoeg; en was de Roomsche Kerk (voor een' tijd, dit spreekt van zelve) een weinig toegevende, en begon onze Notaris *cum suis* zijne manoeuvres niet met wat al te groote overhaasting, wie weet welk eene vangst er te doen ware, juist niet van *vele verstandigen* om de leer van *autolatrie* of zelfaanbidding te ontvlugten, maar van *eenvoudige opregte gemoederen*, die voor eene komeet of zoo iets nog al vervaard zijn! Maar, bij des Heeren LESAGE TEN BROEK's te vroege bemoeijingen, zal de komeetzie-

sch

zich wel wat inbinden; terwijl de Schrijver van *Christendom en Hervorming* zoo luide onlangs de klok trok, en trekken deed, dat wij nu vooreerst, en wel voor een' geruimen tijd, tegen de prediking van *autolatria* onder ons gewaarborgd zijn.

Men springt met het *argumentum a tuto* somtijds zoo wonderlijk om, dat wij met hetzelve juist niet zeer hoog loopen; wij willen het echter te dezer gelegenheid ook eens bezigen, en onze Protestantsche broeders opwekken een weinig vooruit te zien, opdat zij niet plomp verloren van den wal in de sloot loopen, zoo als men zegt. Want, wat de gevolgen geweest zijn van het systema der zich onfeilbaarheid aanmatigende Kerk, en hoe de keuze tusschen het heerschappijvoerend Pausdom en het nederig en zwak (maar boven alles dierbaar) Evangelie, en het mogen drinken van het levend water, onvervalscht en uit de zuivere bron, (het mogen lezen der H. Schrift) onzen voorouderen goed, eer en leven gekost heeft, zouden wij ongaarne vergeten zien.

Het gezegde *argumentum a tuto* wordt nog eens meesterlijk door onzen Schrijver in dezer voege gebezigd: de Protestant loochent niet meer, dat men in de Roomsche Kerk zalig worden kan; maar van de Protestantsche loochent het de Roomsche Kerk volstrekt. Kan het nu twijfelachtig zijn, wat men *veiligheidshalve* kiezen moet? Met andere woorden derhalve: hoe meer men in de Protestantsche Kerk, overtuigd en doordrongen van den echt Evangelischen verdraagzamen geest, het: *oordeelt en verdoemt niet*, inscherpt, hoe meer men zich geschikt voelen moet om een geloof te belijden, bij hetwelk *het verdoemen van iederen andersdenkenden* stelregel is!! — Dan, dit verdoemen is immers zoo erg niet meer? Onze LESAGE TEN BROEK kent achtingwaardige, deugdzame menschen, die hij niet onder de verlorenen rekent, hoewel zij God op eene andere wijze vereeren en dienen, dan zijne Kerk en hij voor de eenige ware houden. Hoe zou hij ook zulke bekrom-

pene denkbeelden van de Goddelijke barmhartigheid en almagt koesteren? Hij wanhoopt niet aan de zaligheid van eenen enkelen ketter, hoe verhard ook; WANT God is ALMAGTIG, en de laatste zucht van den ketter kan die van een volmaakt berouwhebbend waarachtig geloof wezen; zijn sterfuur *kan* dus zalig zijn. Zoo voelen wij, dat bij deze edelmoedige en verdraagzame gevoelens jegens den ketter het „*extra quam non datur salus*" der onfeilbare Roomsch-katholijke Kerk volkomen bewaard blijft.

Het fraaije boekje heeft ons wederom tegen ons voornemen tot uitvoerigheid uitgelokt. Korter dan: men make onderscheid tusschen *leerstukken* en *verordeningen*, welke laatsten, behoudens de onfeilbaarheid der Kerk, veranderd en afgeschaft kunnen worden, zijnde echter, zoo lang dit niet geschied is, even zeer, als de leer zelve, verbindende. De *veranderlijkheid* der *leer* en *verschillende gevoelens* der Katholijken doen geen het minste nadeel aan de Kerk, *omdat zij haar oppergezag* (dat boven alles dierbare leerstuk!) *niet betwisten; de verschilhebbende partijen zwijgen en gehoorzamen, zoodra de Kerk spreekt en beslist.* De Godsdienst heeft met het gedrag zijner bedienaren niets gemeen; deszelfs weldaden bestaan meer in *wezenlijkheid* dan in *woorden*, en men ontvangt die uit de handen eenes *wettigen* dienaars, deze mogen dan heilig of goddeloos zijn. Het is door de goede zorg der Goddelijke Voorzienigheid, dat er onder de Opperherders der Kerk zedelooze en openbare zondaars geweest zijn, opdat men hun geene *onfeilbaarheid in zeden en daden* zou toekennen. Om *misbruiken* moet men eene zaak niet verwerpen; een *beeld* is vooral niet erger dan een *prentje*, en men verwijt der Grieksche Kerke geenen *prentjes-* of *schilderijen-dienst!* De Roomsche Kerk beveelt jegens de Heiligen *eene niet meer dan menschelijke hulde* aan; en laat die hulde nog *geheel vrij*, leerende wel, dat de aanroeping der Heiligen *goed* en *nuttig*, maar geenszins, dat die *noodzakelijk* is. De Kerk beveelt liefde tot de vijanden, bidden

voor

voor belasteraars, vergeving van beleedigingen, maar geene *brandstapels* of *Auto's da Fe;* en deze hadden slechts dáár plaats, waar de Roomsch-katholijke Kerk eene staatswet was, zoo als weleer de Hervormde Kerk hier te lande. Gods woord is zoo wel *onbeschreven* als *beschreven.* De Protestant moet onderzoeken, maar de Katholijk niet, want *die gelooft al wat de Kerk hem leert.* De Bereërs waren Joden; en die moesten onderzoeken, niet de leer der Apostelen, maar of dezelve geregtigd waren tot het invoeren eener nieuwe leer; en, daarvan overtuigd, mogten zij niet beoordeelen, of de Apostelen wel de echte leer van Jezus predikten. Waaruit dan onwedersprekelijk volgt, dat wij ook nimmer bevoegd zijn zoodanig onderzoek te doen omtrent eenigen Paus of Concilie, al begrepen wij ook met ons *gezond* verstand, dat leer en verordeningen ons toekwamen uit zeer goddelooze monden en handen, en met ons *dom* verstand, dat zij regtstreeks inliepen tegen de duidelijke woorden en instellingen van Jezus en zijne onmiskenbare gezanten. Trouwens, *het oogmerk van den Christelijken Godsdienst* is *niet*, om de menschen *wijs en verstandig*, maar *beter* te maken, (en tusschen dit een en ander is volstrekt geen verband?) Te dezer gelegenheid valt de Schrijver in den toon des volledigen triumfs, daar hij door het meergemeld geschrift van den *Protestant aan zijne Medeprotestanten* begrepen heeft, dat zijne bemoeijing voornamelijk ingang vinden zal bij menschen, die ieder onderzoek wanhopig verwerpen, of tusschen zoodanig verwerpen des onderzoeks en volstrekte godverloochening dobberen; terwijl ook de Roomsche Kerk op een aantal bekeerlingen rekenen mag van de zoodanigen, die, aan hunne ondeugende heerschende neiging gehecht, echter door gevoel van behoefte en vrees voor hier namaals gemarteld worden. Hier heeft hij nu het voorbeeld van Jezus, die niet kwam om te roepen regtvaardigen, maar zondaars, (*tot bekeering*, bleef in de pen;) en, alsof hij niet bevat, dat juist het aanlokkende der Roomsche Kerk voor dezulken in het on-

onderscheid der *bekeering*, dáár en bij ons gevorderd, voornamelijk de Roomsche proselyten-werving, naar het oordeel van gezegden Protestant, het krachtigst begunstigen moet, draaft hij door, en gaat het: *zondigt voortaan niet meer*, aandringen, alsof voor de genen, die dit goede woord wenschen te beoefenen, alleen bij de Roomschgezinden troost, en bij de Protestanten niets dan wanhoop, te vinden is. De verpligting van alle Christenen tot gehoorzaamheid aan de *Roomsch-katholijke Kerk* wordt, uit al het gezegde, als boven alle bedenking voorgesteld, en tegen de gevaarlijke dwaling eener zoogenaamde algemeene *Christelijke Kerk* (aanwezig in alle gezindten, die Jezus voor haar Hoofd erkennen, en zijn Evangelie beleven) regt hartelijk gewaarschuwd. — Wij verklaren rond, dat, bijaldien nu niet ieder Lezer van deze *Vruchteloosheid der aanvallen enz.* dadelijk tot de Moederkerk, voor welke het hart van den *Protestant aan zijne Medeprotestanten* nog zoo warm klopt, overkomt, de Heer Notaris LESAGE TEN BROEK daaraan geheel onschuldig is!

Een naschrift van twintig bladzijden is aan den Heer H. W. LESAGE TEN BROEK, Predikant te Haamstede, gerigt, des Schrijvers *lieven* Broeder, die hij gelooft dat ter goeder trouwe dwaalt, maar evenwel de onbescheidenste, de hatelijkste tegenstrever is der waarheid, welke hij niet kent. Het voorberigt bevat eene openlijke biecht van vroeger ergerlijk gedrag, met een verzoek om voorbede aan MARIA MAGDALENA besloten. In eene opdragt aan den zeer geleerden Heer J. DECKER ZIMMERMAN, Lutersch Predikant te Utrecht, ontvangt deze zijne betoonde beleefdheid met pligtschuldige dankerkentenis terug, en tevens den welgemeenden zegenwensch, dat deze zeer geleerde Heer ook nog eenmaal Roomsch-katholijk worden mag; in welk geval wij meenen, dat onze Notaris hem ook, zonder kwetsing van zijn geweten, met den gebruikelijken titel van *weleerwaardig* zoo wel, als *zeer geleerd* Heer, zal mogen begroeten.

Van

Van de tegenschriften hebben wij onze Lezers verzocht, het: „ *Tweede* en ook het *derde of laatste Vervolg op de bescheidene Aanmerkingen, enz. in Brieven door Alethofilus aan Filekklezius, te Utrecht bij J. van Schoonhoven*," hetwelk ons nu ter hand komt, te houden voor bij het eerste stukje reeds aangemeld.

Korte Inhoud der Bijbel-geschiedenis. Een Lees- en Leerboek voor de Jeugd, door C. ENKLAAR, *Conrector der Latijnsche Scholen te Nijmegen. II Stukjes. Te Nijmegen, bij* C. J. van Goor en Zoon. 1816. *In kl. 8vo. Te zamen 143 Bl. f* :-12-:

Dit werkje was den beoordeelaar, die ook Leeraar van den Godsdienst is, zeer welkom; ook hij is volkomen overtuigd, dat men het Godsdienstonderwijs met de Bijbelgeschiedenis beginnen moet; hij erkent de verdienste van VAN DEN BERG, ook door zijne *vraagboekjes*, (alhoewel hij reeds lang voorheen naar VAN KESSEL en HUBNER, in zijne jeugd, onderrigt werd) en sinds kort gebruikt hij het nieuwere van VAN MEERTEN, waarvan de *derde* druk reeds het licht ziet. Hierin echter verschilt hij, dat de Schrijver de *vragen en antwoorden* afkeurt, en tot het onderwijs een doorloopend leesboek de voorkeur geeft; want hem heeft de ondervinding geleerd, dat in talrijke catechisatien bijna niets geleerd wordt, zoo men enkel lezen laat; in een huisgezin en voor eigene kinderen kan het leeren van vragen, dit stemt hij den Schrijver toe, onnoodig zijn.

Het tegenwoordige boekje voorziet evenwel in eene behoefte voor zijne catechisatien; zoo volledig en tevens beknopt, als hier, vond hij nog geen doorloopend verslag der bedoelde geschiedenissen; het behaagt hem mede zeer, dat het enkel een verslag en aanstippen der geschiedenis is. Hij zal het zijnen kweekelingen aanbevelen, en er zich naar rigten; maar tevens zorgen, dat het

het den Bijbel zelven niet verdringe; deze toch is het, dien de kinderen lezen moeten; wat, en hoe de, geschiedenissen daarin verhaald worden, moeten zij weten; en het kan eenen Leeraar niet moeijelijk vallen, bij deze korte aanwijzing, hen bij het lezen van den Bijbel, als allernoodzakelijkst, zullen zij behoorlijk antwoorden; te houden. Hij keurt het ook zeer goed, dat zelfs de plaatsen in den Bijbel hier niet worden aangewezen; de kweekelingen kunnen die (en dit is bijzonder nuttig) zelve zoeken; zoo worden zij met de geschiedenissen, uit de echte bron, bekend. Een uitvoeriger opstel, dat de Schrijver misschien nog in het licht geeft, zou den beoordeelaar minder bruikbaar zijn. Hij durft zijnen Ambtsbroederen zeer wel aanraden, op deze wijze van dit boekje gebruik te maken: de vragen overhoord zijnde, ga men over tot het doen voorlezen van dat gedeelte van dit boekje, dat dezelfde geschiedenissen bevat; en het onderzoek besta dan daarin, of de kinderen het uitvoerig verhaal in den Bijbel hebben nagezien, waarin men hen natuurlijk te regt helpt, en op zulk eene wijze, dat hun lust tot het regt in de bijzonderheden weten van het Bijbelsch verhaal telkens al meer worde uitgelokt.

De *paradijsgeschiedenis*, en die van *'s Heilands verzoeking in de woestijne*, zegt de Schrijver, om redenen, niet te hebben aangeroerd; wij meenen, dat het kind die ook toch weten moet; maar, zoo als wij het boekje meenen te gebruiken, is het enkele woord, dat hij er van zegt, echter voldoende. Het overslaan van de *genezingen van vele bezetenen* keuren wij af; maar kan zeer wel, als men daaraan gekomen is, met eenen wenk aan de kinderen worden verholpen. Die in den Godsdienst onderwezen wordt, moet eerst en vooral weten, *wat* in den Bijbel verhaald wordt, en *hoe* het in den Bijbel verhaald wordt; en wat helpt het zwijgen van *Duivel* en *bezetenen*, ten zij men het kind den Bijbel zelven uit de handen houdt? Vooral moet het kind niet merken, dat men iets voor hem verbergen wil; dan wordt het

slechts

flechts te nieuwsgieriger, en is, bij het zoeken naar voldoening van dezen trek, zonder verstandigen leidsman. *Sapienti sat!*

Ιπποκρατης. *Magazijn, toegewijd aan den geheelen omvang van de Geneeskunde, beschouwd als wetenschap en kunst, uitgegeven door* C. A. L. SANDER, *Stads Med. Dr. te Rotterdam, en* G. H. WACHTER, PZ. *A. L. M., Phil., Med. et Chir. Dr., Lijfchirurgijn van Z. M. den Koning. IIde Deel. Te Rotterdam, bij* J. Hendrikfen. 1816. *In gr. 8vo. f* 3-12-:

Eenigermate met de beoordeelende aankondiging van dit Magazijn ten achtere gebleven, voegen wij thans de vier ftukjes van het tweede deel te zamen. Het 's althans niet minder belangrijk dan het eerfte, zoo a's uit een kort verflag van hetzelve blijken zal. — In de voorrede van het eerfte ftuk brengen de Uitgevers eene korte, maar welverdiende, hulde aan de nagedachtenis van den waardigen WALOP, die zich ook door de ftukjes, in het vorige deel geplaatst, op eene voordeelige wijze heeft leeren kennen, en wiens vroegtijdig verlies derhalve ook voor dit tijdfchrift zeer treffend moet gerekend worden.

De eerfte verhandeling van dit deel is van den, door meer dan één gefchrift, gunftig bekenden Dr. MOLL, te *Nijmegen*. In dezelve wordt, door eenige voorbeelden, het voordeel aangetoond, om den kina, in de tusfchenpoozende koortfen, kort ná den aanval te geven. Het is bekend, dat onze, met regt beroemde, landgenoot, THUESSINK, de overgroote hoeveelheid kina, welke er dikwijls, in tusfchenpoozende koortfen, vermorst wordt, nagaande, en bedenkende, dat het hier, zoo als bij alle geneesmiddelen, vooral op het regte tijdftip des gebruiks aankomt, beproefd heeft, den kina, *in kleine hoeveelheid, kort vóór den* aan-

aanval te geven, en zulks met den gelukkigften uitflag. Dr. NASSE, door onzen Schrijver aangehaald, heeft zich met vrucht van dezelfde geneeswijze bediend, en *Rec.* hoopt, in het Mengelwerk, nog eene kleine bijdrage, hiertoe betrekkelijk, mede te deelen. Er is bij deze manier een nadeel, dit namelijk, dat men, bij ongeregelde tusfchenpoozende koortfen, op den juisten tijd van den aanval niet veel rekening kan maken. In dit opzigt is dus de waarneming van onzen Schrijver belangrijk, aangaande de voordeelige werking van den koortsbast, kort ná den aanval, en wel zoo, dat hij eerst eene vrij groote dofis gaf (bij voorb. 2 drachmen) en vervolgens minder, doch gedurende de ganfche *intermisfie*. Op die wijze kon hij zeer hardnekkige koortfen met op zijn meest 2 oncen kina bedwingen. Zelfs in eene *periodieke* hoofdpijn, alle de kenteekenen van *febris intermittens larvata* hebbende, had deze geneeswijze den gewenschten uitflag. MOLL gaf in deze gevallen den kina altijd met vlugge prikkels, bijzonder met wijn; vooronderftellende, dat, na den doorgeftanen aanval, eene zekere uitputting en krachteloosheid plaats heeft. Wij zien hieruit, dat de manier van THUESSINK te verkiezen is, vooreerst, omdat men daar geene bijvoeging van vlugge prikkels behoeft, ten tweede, omdat men nog veel minder kina noodig heeft, en dat, ten derde, de groote gift, hier onmiddellijk ná den aanval toegereikt, voor vele zieken al te walgelijk, en ook wel al te bezwarend voor vele magen, is.

Op deze verhandeling volgt de voortzetting der, in het eerfte deel afgebrokene, *Geneeskundige waarnemingen, vergeleken met weêrkundige aanteekeningen*, van den fchranderen en ijverigen Geneesheer NIEUWENHUYS, te *Amfterdam*. Deze waarnemingen worden in de volgende ftukken voortgezet, en in het IVde befloten. Wij hopen echter, dat dit belangrijk gedeelte van het Magazijn hiermede niet geheel gefloten zal zijn, maar Dr. NIEUWENHUYS zijne aanteekeningen, volgende jaren betreffende, insgelijks zal mededeelen. 't Is

wel

wel waar, hij geeft hier niet, wat hij belooft; wij kunnen in het verhaal dezer waarnemingen geene duurzame vergelijking met de weêrsgesteldheid vinden; doch wij vinden hier echter zoo veel lezenswaardigs, dat wij, reeds om deze waarnemingen alleen, het Magazijn in handen van alle onze nog min ervarene kunstgenooten wenschen, en dat het ons zeer smart, dat ons bestek geen doorloopend verslag van dezelven gedoogt. — In dit stukje is bijzonder opmerkelijk de historie eener kinkhoest-epidemie, waarin de Schrijver vooral de belladonna gebruikte, zonder echter den hoest binnen de drie weken te kunnen genezen. In het IVde stuk ontmoeten wij een voorbeeld van aanmerkelijke ontsteking der long, na den dood door de ontleding des lijks ontdekt, doch gedurende de ziekte naauwelijks te bemerken, daar de pols klein en snel, de hoest onmerkbaar, en er geen pijn aanwezig was. De lijder was een kind van 15 maanden.

Op de verhandeling van den Heer NIEUWENHUYS volgt, in dit stukje, iets *over het openen der ettergezwellen*, van wijlen den bekwamen *Rotterdamschen* Heelmeester SCHUURMAN. Daarin wordt op natuurkundige gronden gesteld en door dadelijke waarnemingen gestaafd, dat eene kleine opening en langzame ontlasting van den etter voordeeliger is voor de genezing dezer gebreken, dan eene groote. Wij gelooven niet, dat dit bij iemand zwarigheid zal ontmoeten, daar de ondersteuning der deelen voor de zamentrekking en inkrimping, de afwering der dampkringslucht ter beletting van het bederf des etters natuurlijk zoo voordeelig zijn. — Desen voordeeligen invloed van de ondersteuning en matige uitzetting van gewonde deelen, ter heeling van dezelven, past deze zelfde Schrijver ook toe op de genezing van verstorven darmbreuken, welke hij, tegen het verkeerd gevoelen der oudere heelkundigen, niet alleen als geneesbaar aanmerkt, maar tevens aantoont, dat men, in die gevallen, aan eene lijvige, vaste spijze de voorkeur geven moet boven vloeibare (soep enz.) Ook de-

bl. 35, 37 en verv. wordt deze flag aanvankelijk, doch zeer onvolledig befchreven, als op den 16den voorgevallen. (Men weet, dat dit ook de ware dagteekening is.) Doch op bl. 52 wordt van een' *anderen* flag op dezelfde plaats gefproken, die den 17den zou hebben plaats gehad, en waartoe de meeste bijzonderheden van den 16den gebragt worden. Nu is het echter algemeen bekend, dat de 17de Junij flechts een dag van terugtogt der Bondgenooten en van fchermutfeling was. Ook trok BUONAPARTE althans den 17den niet tegen den kruisweg op; zoodat men zou kunnen zeggen, dat de dagteekening van den 17den flechts eene drukfout, en het hier medegedeelde verflag eene omftandiger herhaling van het voorgaande was. In dezen gewaanden flag van den 17den zou de edele BRUNSWIJK gefneuveld zijn. — Meer overeenkomftig de waarheid is het verhaal van den flag bij *Waterloo*. Hier, gelijk vooral in den flag bij *Ligny* tegen de *Pruifen*, mist de Schrijver de behoorlijke uitgebreidheid niet; doch, zoo het verflag van 't gevecht te *Ligny* blijken van naauwkeurigheid draagt, dat van den beflisfenden dag is in fommige bijzonderheden minder juist. Vooral moest het oogenblik, waarop de Prins van *Oranje* gekwetst werd, als voor elken *Nederlander* belangrijk, in een *Gedenkboek* voor *hen* met de meeste naauwkeurigheid vermeld zijn. Nu is het, volgens de beste berigten, zeker, dat de jonge Held gedurende den laatften aanval van NAPOLEON, toen alles nog zeer hagchelijk ftond, niet in dien van Lord WELLINGTON zelven, gewond is. (Men zie vooral SCHELTEMA's verflag). De Heer SCHARP meldt echter het laatfte. — Is het ook wel waar, dat NAPOLEON te *Waterloo* zijn leven zoo zeer gewaagd heeft, dat hij, op weinige pasfen na, gevangen zou geweest zijn? Men weet, dat hij, volgens andere berigten, zijne ten dood trekkende Garde uit een' hollen weg aanmoedigde, en zich kwanswijs met geweld liet terughouden, om aan hunne fpitfe te gaan. SCHARP heeft dit ook, doch fchijnt te ge-

gelooven, dat BUONAPARTE zich *in zijne drift* hebbe laten terughouden. Waarlijk, zoo hij eenige oogenblikken te vóren zich zoo moedig gewaagd had, hij zou kort daarna zoo fterk niet geaarzeld hebben, om het andermaal te doen! — Op bl. 118 lezen wij, dat in den omtrek van eenige uren 12,000 *Engelfchen*, 22,000 *Pruifen*, omtrent 4000 *Nederlanders* (dus 38,000 Bondgenooten) *dood*, of *reeds zieltogende* lagen, tegen ruim 20,000 *Franfchen*. Dit zou, bij zulk eene volflagene nederlaag der aanvallers, eene zonderlinge evenredigheid te hunnen voordeele zijn. Gevangenen zijn er niet zeer vele gemaakt; en men weet, dat, eenige dagen daarna, niet meer dan 40,000 man behouden teruggekeerd zijn. Waar bleef dan het overfchot van ten minfte 60,000 man? (Zoo men de 20,000 van 120,000, NAPOLEON's geheele legermagt, aftrekt.) Daarenboven zijn er van de *Nederlanders in alles* 4000 man *gefneuveld of gekwetst*; dit is niet hetzelfde als *dood of zieltogende*. Met de Bondgenooten is dit zekerlijk hetzelfde geval geweest.

Er zijn nog andere gefchiedkundige misflagen van minder belang in dit werk. Volgens bl. 7, had de Koning van *Frankrijk uitgefteld*, om de gebrekkige Conftitutie van den Senaat, (waarin die laffe flaven van BUONAPARTE, waardige nabootfers van *Rome's* Senaat onder NERO, tot prijs van hun verzaken des Afgods, onmetelijke inkomften bedongen hadden) *overeenkomftig de gemaakte bepaling met de Geällieerden, aan de goedkeuring der Natie aan te bieden.* Waar is die bepaling te vinden? En in allen gevalle — had *de Koning* zich verbonden? — Bl. 11. De fteden *Antibes* en *Cannes* zouden tot het ftelfel des verraads al ras gewonnen zijn. De heldhaftige tegenftand van *Antibes*, zoo wel in Maart tegen den dwingeland, als in Augustus tegen vreemde troepen, is algemeen bekend, en onlangs door den Koning van *Frankrijk* met een eereteeken beloond. — Bl. 13. zijn, *met de vestiging der Keizerlijke Garde, alle andere legercorpfen vernietigd geworden.* Wij we-

ten slechts van het *Huis des Konings*, en eenige andere kleinere legerbenden. — Bl. 19. *Het Congres* is, met de beide Keizers en den Koning van *Pruissen*, *niet* naar *Frankfort* verlegd. Te *Weenen* had het, op 9 Junij, zijne zaken afgedaan. — Bl. 25. *Tweemaal honderdduizend man*, *de bloem der Natie*, zouden met NAPOLEON tegen de *Nederlanden* zijn opgetrokken. Ja, het schuim der Natie, en geen *honderddertigduizend!* — Was het (zie bl. 39) der *Franschen bestendige gewoonte*, om aanvankelijk de vleugels van het vijandelijk leger — te *overspitsen?* (nieuw woord.) Juist het tegendeel. Zij drongen meesttijds in het middelpunt door, om de beide vleugels van het vijandelijk leger te scheiden, en hadden zulks nu ook weder vóór eenige dagen beproefd. — Op bl. 88 lezen wij, dat, bij de overhaaste vlugt van een aantal *Brusselsche* burgers op den 18den, „de brug van *Vilvoorde* inderdaad het schouw„tooneel van *Beresina's* jammeren levert." Daar moeten dan verbazend veel menschen gebleven zijn! Wij herinneren ons niet, daarvan een woord in de nieuwspapieren gelezen te hebben. Nu, die hadden het waarschijnlijk in die dagen te druk met *Waterloo*, om aan een *pendantje* van de *Beresina* te denken!

Doch, zien wij ook, door dit gebrekkige, het goede misschien voorbij? Wij zeiden reeds met een woord, dat de slag bij *Ligny* met de *Pruisen* naauwkeurig geschilderd was, en kunnen er bijvoegen, dat wij dien nergens zoo volledig, en inderdaad fraai, hebben beschreven gezien. Anders is de stijl van dit boek alles behalve *klassiek*. Er heerscht eene zekere moeijelijkheid en gedwongenheid in, die schilderachtig wil zijn, doch het niet is. Bij de schromelijke verwarring te *Genappe* vertoeft men slechts kort, om ruim eene bladzijde te vullen met de beschrijving, tot kleinigheden toe, van BUONAPARTE's reiskoets, waarin zelfs de scheerdoos, de pantoffels, de muts, ja de nachtspiegel van den man niet vergeten worden! — Is dit waardige bouwstof voor eene *Gedenkzuil van den Nederlandschen Krijgsroem?*

roem? Laten wij toch onzen naburen van rondomme, die ons reeds zoo onbillijk verachten, geene gegronde redenen geven, om op *Hollandschen* wansmaak en kleinigheidsgeest te smalen!

Van het Vers willen wij liever niets zeggen, omdat wij er.... weinig goeds van kunnen zeggen. Van den Dichter van *November* 1813 hadden wij meer, dan eene herhaling van het reeds zoo dikwerf gezegde, lof des Prinsen, der Bondgenooten, en scheldwoorden op den Tiran, verwacht. En veel meer vindt men hier dan toch niet, enkele fraaije *coupletten* uitgezonderd, die den waren Dichter en geoefenden Schrijver vertoonen, en bewijzen, dat, wat ook immer *hier* de uitspreiding zijner vleugelen en zijne verheffing tot den *Æther* mag hebben gehinderd, er toch altijd eene streving naar het groote en schoone overblijft, die hem van de schare der kruipers aan *Parnassus* voet onderscheidt. — Het volgende moge hier ter proeve staan van die betere regels, en een bewijs geven, dat wij het goede bij voorkeur wenschen te doen opmerken:

Wie is die fiere held? die 't dierbaar leven waagt,
Die, in den naam van God, den *Gal* ten strijde daagt?
Hij schijnt een jonge leeuw, die, stout op eigen krachten,
Den tijger tegenbrult, en moedig af durft wachten;
Daar hij de manen schudt, met scherpen klaauw en tand,
Den vijand van zich weert, en scheurt in 't ingewand!
Zie, 't vuur brandt in zijn oog; hij treedt den *Gauler* tegen,
Waar lood en ijzer gonst, en valt, als digte regen!
Hij staat daar als een zuil, die, zorgloos voor zich zelv',
Geen steun van and'ren leent, en schraagt een hoog gewelf!

Vlugt, vlugt van hier, tiran! durft gij nog 't slagveld nadren,
Waar CORDUA bezweek, voor 't staal der dapp're Vadren;
Waar LUXEMBURG voorheen, met *Frankrijks* overmagt,
Den *Batavier* bestookte, en voelde zijne kracht:
Waar nog, in later eeuw, ORANJE en zijne helden,
Met onbezweken moed, den *Gauler* tegensnelden?
Die schimmen, nooit verzoend, verrijzen uit hun graf,
Zijn bondgenooten en getuigen van uw straf,

Zijn NASSAU's lijfwacht, daar zij hier rondom hem waren,
En zweven voor hem heen, aan 't hoofd der legerscharen.

De teekening en uitvoering der Platen zijn, over 't algemeen, fraai; gelijk men trouwens van het werk van VAN BREE en VINKELES kon verwachten. PALLAS, *de* Nederlandsche *Maagd tegen den* Franschen *Adelaar beschermende; 's Prinsen aanval aan het hoofd der* Nederlanders; BRUNSWIJK's *dood; de Adelaars, door de* Schotten *bij* WELLINGTON *gebragt; het eerste verband van den Kroonprins; het bezoek der Koningin bij haren Zoon; de ontmoeting van* WELLINGTON *en* BLUCHER; de Portretten van BRUNSWIJK en ORANJE, zijn de onderwerpen. In de plaat van BRUNSWIJK's *dood* is de onbegrijpelijke fout ingeslopen, dat daaronder staat: *het sneuvelen... in den slag van Waterloo*, in plaats van *Quatre-Bras*. Op de plaat van het bezoek der Koningin (waar de figuren, naar evenredigheid der andere platen, te groot zijn) staat ook: *de Koninginne Moeder*, hetgeen slechts van eene Koningin Weduwe gebruikt wordt.

Gedichten van H. TOLLENS, CZ. *IIIde Deel. Te Rotterdam, bij* J. Immerzeel, Jun. 1815. *In gr. 8vo.* 196 *Bl. f* 3-:-:

De laurier, zegt de groote VONDEL in zijne onsterfelijke Inleiding ter Nederduitsche Dichtkunst, *wordt den Dichter niet van den gemeenen hoop geschonken, maar van dezulken, die met kennisse en zekerheid de kroon uitreiken.* Zonder ons nu te willen aanmatigen, dat wij met juiste kennis en zekerheid oordeelen, veelmin dat onze gunstige beoordeeling eenigzins den naam eener kroon- of laurier-uitreiking verdient, behoeven wij ons, zonder trotsch te zijn, onder den gemeenen hoop toch ook niet te rangschikken. Ja; schoon wij met ons eigen oordeel, even als alle anderen, nog al op hebben, merken wij, opregt gezegd, dat er enkele werken zijn, zoo goed in zich zelve, dat het kiesch en gretig algemeen de kroon lang reeds heeft uitgereikt, en het boek bijna is uitverkocht, vóór wij tijd hadden, het, volgens hart en

pligt,

pligt, aan te bevelen. Onder deze uitstekende werken behooren de Gedichten van TOLLENS, waarvan wij thans het derde Deel aankondigen.

Ieder Schilder heeft zijne eigene manier, en de voortreffelijksten en besten, hoezeer in dit midden der echte kunst, de voortreffelijkheid namelijk, zich ontmoetende, verwijderen zich van elkander door eene eigenaardige voorstelling en behandeling. Het zijn alle afbeeldsels van de natuur; het zijn alle beelden, luchten, boomen, huizen, waters — alles is treffend en als 't ware even natuurlijk, en toch alles is bijzonder en kunstig op eene andere wijze. Ziet, zoo hoog, zoo edel is de kunst! Zij is niet de slavin, maar de meesteresse der natuur; zij schept, zij schikt, zij vormt en verbeeldt met Goddelijke kracht. Zoo ook hebben de grootste Dichters hunne eigene en bijzondere eigenschappen en voortreffelijkheden, die men op zich zelve moet waardéren, en door eene dikwerf al te gereede vergelijking verkleint, miskent of kwalijk beoordeelt. Er wordt in de wereld van weinig zóó veel misbruik gemaakt als van vergelijkingen, waartoe wij, en in het gemeene leven, en bij kunstbeoordeelingen, veel te willig zijn. „Wilt gij mijn werk vergelijken," hoorden wij eens iemand van oordeel, stout, maar naar waarheid, zeggen, „vergelijk mij bij mij zelven, dat is, bij mijnen vroe„geren arbeid; of liever, raadpleeg uw eigen gezond oordeel „en juist kunstgevoel. Zoo lang wij niet, even als bij goud „of zilver, den vasten toetssteen gevonden hebben, geef ik „weinig om voorbeeld of vergelijking." En inderdaad, even gelijk in het gemeene leven menig mensch iets bijzonders in zijn natuurlijk geheel heeft, waardoor hij ons juist geheel als zoodanig, en niet anders behaagt, en het edelste en beste door overneming of nabootsing tot gemaaktheid wegvalt, zoo blinkt ook in ieder voortreffelijk Dichter en Schilder uit een eigenaardige aanleg en natuurlijkheid, eene wending en verkiezing, die, mits altijd aan een juist gevoel van kunst voldoende, hem boven allen welstaat.

Dit nu op onzen TOLLENS toepassende, vinden wij in hem een' rijkdom van speling op een en hetzelfde beeld, eene uitstorting van altijd verscheidene uitdrukkingen van een en hetzelfde hoofdgevoel, welke, altijd los en ongedwongen, zijner dichtkunst de hoogste voortreffelijkheid bijzet, zonder der natuurlijkheid iets te ontnemen. Deze speling zit bij hem

niet in eene pijnlijke studie van de *terminologie van velerlei bedrijf*, maar in zijn diep gevoel van het onderwerp, in het vastklemmen van zijnen ééns regt getroffen geest aan het voorwerp en het beeld tevens, waarbij de kennis van velerlei bedrijf in eigenaardige taal medestroomt. De poging, om bij anderen af te beelden en levendig te maken, wat hij in zich ontwaart, de onverzadigde dorst en het brandend verlangen, om bij anderen over te storten, wat zijn zwangere geest als met onlijdelijk gevoel in zich draagt, en wil en moet overgieten, maakt hem groot en rijk als Dichter. Wij weten niet, of wij duidelijk genoeg zijn om juist begrepen te worden, en zullen daarom proeven uit het voor ons liggende werk bijbrengen.

Een Dichter voelt meer dan hij dicht, is het hoofddenkbeeld van het eerste stuk in dezen bundel, hetwelk de bevoegdste kunstregters als het kunstjuweel van deze schatkamer van edele poëzij waardéren; waarom wij, het in zijn geheel niet mogende mededeelen, de lezing en herlezing ernstig aanbevelen. Is het niet, alsof wij al lezende met den Dichter medevloeijen? Is het niet, alsof het geheele gedicht slechts éénen zin oplevert? Die hier koud blijft, en ons nog niet verstaat, geven wij vrijheid, op alle onze aanbevelingen van dichtwerken geen acht te slaan, en onze onsterfelijke lauriekransen voor papieren kinderkroonen, bij het lot op Driekoningen getrokken, te keuren!

Het hoofddenkbeeld, in dit eerste gedicht vervat, is ook dat van het laatste in deze verzameling, *Mijne Verzen* genaamd. Beide gedichten maken, met hetgeen daar tusschen besloten ligt, een heerlijk en verscheiden geheel van allerlei verheven, geestig en bevallig dichtwerk. Ieder gedicht, echter, heeft zijne bijzondere waarde en eigene verdiensten.

Stille historische gang kenmerkt *Het Turfschip van Breda*. Krachtig, vol verheffing, en schitterend van uitnemend volgehoudene vergelijkingen, is *De Dood van Egmond en Hoorne*, te regt met goud bekroond. Wij bedoelen echter met dit *krachtig* geenszins dit couplet, hetgeen wij voor het minste van dit gedicht achten:

Ja, Spanjaards! hoort de dondertoonen,
Der vaadrén schim ten zoen beloofd!
Ziet d'eerdienst van hun brave zonen,
Ten vloek gebliksemd op uw hoofd!

'tMoog

'T Moog dieper 't schuldig harte u knagen;
't Verdubbel' nog den drang van plagen,
De straf, die u de hel bereidt:
De straf, die ge u hebt waard gezondigd,
De hel, door u langs de aard' verkondigd
En tot in Mexico verbreid!

maar *het beeld van Alba*, waar hij in de *Nederlanden* komt, de verheffing van *de deugd der Vaderen*, daar zij zich door geen' Bloedraad laten verzetten, maar moedig dood en foltering te gemoet treden, en *de troost in het leven en den moed van Willem van Oranje*, het grootste deel dus van dezen schitterenden lierzang.

Naïf, met zedelijke strekking, zijn *Tevredenheid* en *Aan een bevrozen Vliet*. Vol waarachtig gevoel en besef van huisselijk geluk, op de lier van den braven TOLLENS altijd zoo welluidend, zijn: *Op den eersten tand van mijn jongstgeboren Zoontje*, *Op de geboorte van mijn jongste Kindje*, *Op den dood van mijn eenjarig Dochtertje*, *Tehuiskomst*, en *De Vadernaam*. Vindt men niet zelden, dat het boven alles treffende en in de gewone taal van den teederhartigen mensch naauw uit te spreken gevoel der vreugd en smart, als Echtgenoot en Vader, den gewonen regtschapen prozaïschen man tot het verheven punt van Dichter stemt, geen wonder dat een TOLLENS, die zoo gevoelig voor de teederste betrekking als groot van dichtgeest is, in soortgelijke gedichten uitstekend gelukkig is. Ook in dien geest is dat *Aan Mr. A. S. van Reesema*, schitterende van heerlijke poëtische trekken, en vol kenmerken van een hart, uitnemend vatbaar voor het juist besef der huisselijke genoegens.

Is dit onuitspreekbaar gevoel met dat van Vaderlandsliefde en Vrijheidsmin vereenigd, zoo kan men denken, hoe het eenen TOLLENS in losse en hartelijke verzen van het harte vloeit! Men heeft het bewijs hiervan in zijn gedicht, *Het Vredefeest van 1814, in mijn huis gevierd*. Trouwens voor het Vaderland klinken deze snaren altijd naar eisch, edel, helder en treffend. De vaderlandsche *Aanblik op de Noordzee in 1810*, en de uitnemende gedichten *Aan de Vaderlandsche Dichters in 1810 en in 1813*, geven daarvan de sprekendste blijken.

Het Huwelijk is een fraai, uitgebreid en volkomen zede-

dicht. In dien toon, maar meer in den geest van den onsterfelijken HORATIUS, is *Zucht*, hetwelk ons bijzonder behaagd heeft. *Tranen* is een regt gevoelig stukje, dat de ziel tot zachten weemoed stemt.

De onsterfelijke SMITS, weleer de hoogste roem van het kunstkweekend *Rotterdam*, een roem, dien hij thans met zijnen Zoon, onzen Dichter, deelt, geeft in het eerste Deel zijner Gedichten eene keurige en altijd geroemde vertaling van POPE's *Brief van Heloïze aan Abelard*. Het bevreemdde ons eenigzins, dat ook TOLLENS dit zelfde ter overbrenging koos, zonder in het voorberigt er eenige melding van te maken, even alsof de navolging van SMITS niet bestond. Ook deze van TOLLENS is niet minder voortreffelijk en wint het in losfen gang, eene eigenschap, waarin SMITS in andere gedichten boven alle Dichters uitsteekt, zoodat hij met reden gezegd wordt, onze taal als te buigen en te kneden tot de allerzachtste en teederste dichtwoordjes. In het eigenaardige der volhouding van een beeld, waarop de vruchtbare geest met ongedwongene wendingen geestig vergelijkt en het ontleende op treffende wijze zedelijk toepast, is TOLLENS, zeiden wij, boven alle Dichters de meester. Dit is eigenlijk zijne sterkte of kenmerkende hoofdtrek. Alle zijne verzamelingen, alle zijne gedichten geven hiervan de sprekendste bewijzen. Hier vinden wij ze in alle gedichten, bijzonder in *Scheepsvaart*.

Eén enkel beeld of schilderij voorstellende, en regtstreeks doel treffende, is eindelijk *De Echtscheiding*. Wat het wezen moge, het zij de vinding, de natuurlijke schildering, of het leerzame, nooit nog hebben wij de voorlezing van dit gedicht, ondanks eenige kleine gebreken en onnaauwkeurigheden, van herhaling als anderzins, uiterst belangrijk, zien mislukken; en, daar wij door de aanhaling van een zoo treffend gedicht toch oneindig beter en krachtiger de voortreffelijkheid van dezen hoogstverdienstelijken Dichter bewijzen, dan door de uitgezochtste lofspraak, en welligt door de mededeeling uit stukken, besluiten wij met de overneming dezer

ECHTSCHEIDING.

Niet steeds is de liefde bestendig van duur,
Hoe snel zij den boezem deed jagen;
Zij bluscht wel somwijlen ontijdig haar vuur,

Hoe

Hoe hel zij de vonk had geslagen;
En strikt zij haar bloemen weêr los van het paar,
Dan tilt het, o jammer! zijn keten zoo zwaar,
En kan die welras niet meer dragen.

Dat lot was het lot van Lorenzo weleer,
Het lot van Lenore voordezen;
Hoe knelde de keten, o jammer! zoo zeer,
Waartoe zij zich voelden verwezen.
De rozen verbleekten, verdorden alreê,
De doren deed beiden den boezem zoo wee:
De wond wou niet langer genezen.

„ Och," zuchtte Lorenzo, zijn kind aan zijn hart,
Zoo diep met den vader bewogen:
„ Och, lieve, vergeld eens, vergoed eens mijn smart;
„ Geen ander zou ooit het vermogen!
„ God geev' het en gun mij dien troost in mijn' rouw:
„ Gelijk' nooit uw harte naar 't harte der vrouw,
„ Wier borsten u hebben gezogen."

„ Helaas," kreet Lenore, van smart en van spijt,
Geschokt en gefolterd van zinnen:
„ Och, kind, dat zoo vroeg en zoo droef met mij krijt,
„ Blijf altoos uw moeder beminnen:
„ Al staan ook u de oogjes zoo zwart en zoo hel,
„ Al lijkt gij uw' vader van trekken zoo wel,
„ Gelijk hem toch nimmer van binnen."

Zoo sarden zij beiden, verhit op elkaâr,
En zaten zoo droevig te treuren;
Zoo tilden zij beiden hun keten zoo zwaar,
En lieten hun bloemen verkleuren;
Zoo reten zij beiden den boezem zich stuk,
En morden en wrokten en vloekten hun juk,
En wilden niet langer het beuren.

„ Kom meê," riep Lorenzo, „ kom meê dan, o vrouw!
„ Ginds is weêr de regter gezeten:
„ Verscheur' hij nog heden die haatlijke trouw,
„ Verbreek' hij voor eeuwig die keten!" —

„ Kom

„ Kom mee dan," hernam zij en ging waar hij toog,
En wischte nog eens eerst een' traan uit haar oog,
Zoo rood en zoo bitter bekreten.

„ Hier hebt gij," dus sprak hij, „ o regter, ons weêr,
„ Na zeven rampzalige jaren;
„ Nu doen ons, o jammer! de kluisters zoo zeer,
„ Hoe zacht en hoe lokkend zij waren.
„ Gij hebt hier, o regter, die banden gelegd,
„ Verbreek nu ook weder dien haatlijken echt:
„ Hij liet ons geen bloemen vergaren."

„ Hier leg ik," zoo sprak zij, „ den trouwring weêr af,"
En hield hem zoo plegtig geheven:
„ o Regter, verkort ons, verligt ons de straf,
„ Te lang en te zwaar voor ons leven!
„ Verbreek hier die keten, zoo knellend gesmeed;
„ Herneem hier, Lorenzo! uw' ring en uw' eed:
„ Hier hebt gij mij beiden gegeven."

„ o Regter," hernam hij, „ gij ziet het en hoort,
„ Zij neemt zoo van harte mij mede;
„ Ontsla ons, verlos haar, hergeef mij mijn woord:
„ Wij slaken, wij beiden, die bede.
„ Ik deel hier met haar wat de hemel mij gaf;
„ Zij sta maar mijn kind en niets anders mij af,
„ En trek zij dan elders in vrede."

„ Bewaar ons, o hemel!" zoo kreet zij ontzet,
En wierp op de knieën zich neder:
„ Zoo wreed is geen schepsel, geen regter, geen wet,
„ Of tijgers zijn zeker niet wreeder!
„ Ik vraag om zijn goud, om zijn goed hem niet, neen!
„ Ik wil maar mijn kind en mijn kind maar alleen,
„ En zie hij dan nimmer mij weder!"

„ o Regter," hernam hij, „ bij God, die ons ziet!
„ Die gruwel zal nimmer gelukken:
„ Ik bad om dat kind hem zoo vurig toch niet,
„ Om 't laf mij te laten ontrukken!

„ Ik

„ Ik drukte het eerst het een' kus op den mond:
„ Eens zal het, o regter, in treuriger ſtond,
„ Het laatst op den mijnen dien drukken!"

„ o Regter," zoo kreet zij, „ aanſchouw hoe ik lij',
„ En laat mij uw deernis verwerven;
„ Verwijs naar woestijnen en rotſen mij vrij,
„ Maar laat met mijn kind er mij zwerven.
„ Mijn regten, o regter! zijn teêrder van aard:
„ Ik heb het met wee en met ſmarte gebaard:
„ Och, laat in zijn armen mij ſterven!"

„ o Regter," hernam hij, „ ik zwoer in mijn vreugd,
„ Zoo ras mij dat kind werd geboren:
„ Ik breng het, o hemel, tot eer en tot deugd:
„ Dat heb ik, o regter! gezworen.
„ Die eed was zoo innig, zoo hartig, zoo dier!
„ Ik ſtaaf en hernieuw en herhaal u dien hier:
„ Mijn kind zal geen ander behooren!"

„ o Regter," zoo kreet zij, en kroop voor zijn ſtoel:
„ God zou het op u eens verhalen.
„ Verſmoor niet de ſtem van uw menschlijk gevoel:
„ Nooit kan ons haar inſpraak doen dwalen.
„ Mijn kind is mijn hoop en mijn heul en mijn troost:
„ Ontſcheur aan geen moeder, o regter! haar kroost:
„ Ik zou met den dood het betalen!"

„ o Regter," hernam hij, „ verlicht gij haar oog,
„ Verſtrek gij dan zelf haar ten rader;
„ Al drijft zij haar rouw en haar regten zoo hoog,
„ Mijn kind blijft niet minder mij nader.
„ Een dochter voorzeker behield zij met regt:
„ Een zoon is de vrucht en de troost van mijn' echt:
„ De zonen behooren den vader."

„ o Regter," zoo kreet zij, „ mijn kind is mijn kind:
„ Ik heb het gebaard en gezogen;
„ Ik heb het getroeteld, gekoesterd, bemind,
„ Bemind als het licht van mijn oogen.

„ Mijn

„ Mijn zoon is mijn kind en mijn kind is mijn bloed...
„ Ik kruip u, o regter, wanhopig te voet:
„ Och, wees met mijn' jammer bewogen!"

Toen droogde de regter een' traan van zijn wang,
Maar wist niet een woord te verzinnen;
Toen ſloop daar een knaapje, zoo bloô en zoo bang,
De regtzaal al bevende binnen;
Het knielde ter neder en ſnikte zoo luid,
En ſtak wel de lipjes tot ſpreken vooruit,
Maar dorst niet en kon niet beginnen.

„ o Knaap," ſprak de regter en deed zich geweld:
„ Gij moogt hier, gij moet hier beſliſſen;
„ Verklaar hier, wien beider gij liever verzelt,
„ Wien beider gij liever wilt miſſen.
„ Uw vader, uw moeder bemint u zoo zeer:
„ Spreek op nu: wien mint gij, wien minder, wien meer?
„ Maar poog eerst uw traantjes te wiſchen."

„ o Regter," zoo nokte, zoo ſnikte het kind:
„ U wil ik, u neem ik tot hoeder:
„ Zijn beiden zoo gram en zoo boos en zoo blind,
„ Wees gij dan, mij armen, toch goeder.
„ Och, hoor mij: ik ſmeek u, ik ſchrei van verdriet;
„ Verhoor niet hun bede: zij meenen die niet...
„ Och, laat mij mijn' vader en moeder."

„ Verkies," riep de regter, met dringender ſtem:
„ Van wien zijt gij willens te ſcheiden?"
„ Van hem noch van haar noch van haar noch van hem!"
Zoo kreet het en greep zich aan beiden.
„ Van hem noch van haar," voer het voort in zijn ſmart,
En knelde zijn' vader en moeder aan 't hart,
Die ſtonden en zwegen en ſchreiden.

Toen greep het de moeder zoo vast bij haar hand
En troonde zoo lokkend haar mede;
Toen trok het den vader al voort bij zijn pand
En won al gedurig een ſchrede;

Het

Het bragt hen al digter en digter tot een,
En floeg reeds zijn armpjes om beiden hen heen
En dwong hen nog eens tot een trede.

Toen floot het hun handen op eens in elkaâr
En klemde die vast aan zijn lippen;
Toen zag het zoo teeder naar hem en naar haar
En liet toen hun handen weêr flippen.
Het hief naar den regter zoo fmeekend een oog,
En tilde zijn armpjes zoo biddend omhoog,
En liet zich een zuchtjen ontglippen.

Toen ftonden daar beiden, de handen in een,
En 't hoofd op den boezem gebogen;
Toen blikten zij beiden ter zijde zich heen,
En zagen elkander in de oogen.
Toen voelde Lorenzo zijn' boezem zoo flaan,
En prangde zoo hartig Lenore daaraan,
Op eens in zijn armen gevlogen.

„ Neen, neen!" borst hij los, in vervoering en vuur,
En liet zijn verrukking hem leiden:
„ 'k Verftok mij niet wreed voor den kreet der natuur:
„ Ons kind behoor' eeuwig ons beiden!
„ o Vrouw, die dat kind mij gebaard hebt met fmart!
„ Herneem weêr uw regt en uw plaats in mijn hart:
„ De dood zal alleenig ons fcheiden."

Toen gaf hij den trouwring, tot pand van zijn' eed,
Op nieuw haar zoo plegtig en teeder;
Toen wierp zij, tot fmeltens geroerd en gekneed,
Nog eens aan zijn' boezem zich neder;
Toen greep hij zijn' zoon bij zijn vrouw aan zijn borst,
En hield hem verrukt op den fchouder getorscht,
En keerde met beiden toen weder.

De Slag van Algiers, door Mr. S. I. Z. WISELIUS. *Te Amsterdam, bij* H. Gartman. 1816. *In gr. 8vo.* 32 *Bl. f* :-8-:

Zegezang, op de Overwinning te Algiers; door Mr. J. BRAND. *Te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1816. *In gr. 8vo.* 8 *Bl. f* :-5-8

Waartoe, o Scipio! gestreden,
En d'achtbren Puniër verneêrd;
Zijn heerschappij in 't stof vertreden,
En heel zijn handel omgekeerd?
Gij liet, helaas! het kwaad in wezen;
Het is uit de asschen opgerezen
Van dien zoo schaduwrijken stam,
Die werelddeelen wist te laven,
En ging Europe regt beschaven,
Toen gij hem blaakte in volle vlam.

Ja, na het storten van Karthage,
Is 't enkel dierbaar menschenbloed,
Wat Volk of Vorst ter markte drage,
Ten koopprijs van het edelst goed. —

Op dusdanig eene wijze, niet wat de form, maar wat den geest betreft, hadden wij dit dichtstuk liever zien aangevangen. Wij hooren veelal de Romeinen alleen over hunnen wedstrijd met de Karthagers; doch, het kan bezwaarlijk missen, dat, in den twist tusschen een' handeldrijvenden en een' op louter verovering gespitsten staat, het regt in de meeste opzigten aan de zijde des eersten zij geweest; en, om ter zake te komen, ware niet de vestiging van een zoo nijver als magtig volk aan deze Afrikaansche stranden verreweg de beste waarborg geweest tegen zoodanige zeeroovers, als nu welligt te meer aanleiding namen uit de gestoorde en verbrokene zucht om op den Oceaan een bestaan te vinden?

Dit voorbij gezien zijnde, is de aanhef noch ongepast, noch kwalijk geslaagd. Misschien is slechts de overgang in het derde en vierde couplet niet geheel zacht en ongemerkt, uit hoofde der gaping van een paar tientallen eeuwen, tusschen SCIPIO en onzen Koning WILLEM bestaande. De voortgang is wederom geleidelijk; en niemand zal den naam

van

van een goed geheel aan dit stuk ontzeggen, dat hier en daar uitmuntende schoonheden aanbiedt. Niet weinig schijnt hiertoe bij te dragen, dat 's mans eigen zoon in het gevecht tegenwoordig was, hetgeen ook in het bijzonder aanleiding tot eene zeer treffende plaats geeft. De toespelingen op de namen der Hollandsche schepen zijn zeer vernuftig en fraai; waren zij echter minder gelukkig uitgevallen, zoo hadden ze den zanger van een zoo ernstig, zoo vreesselijk onderwerp ligt groot verwijt kunnen op den hals halen. Met één woord: het stuk is te algemeen schoon, dan dat het noodig of gemakkelijk zou zijn, eenige bijzondere schoonheden aan te wijzen. De vlekjes loopen in een blank en behagelijk gelaat doorgaans eer in het oog. En daarom willen wij hierbij nog een oogenblik stilstaan. Zijn regels, als: *Daar aan u zelv' 't herstellen staat?* niet eenigermate onpoëtisch? — Is: „'t Zeilt al, op 't sein van *'s Vlootvoogds stander*," niet al te sissende? — Hoe is het; heeft EXMOUTH het laatste aanbod van vrede op billijke voorwaarden niet door eenen afgezondenen laten doen? Hier staat uitdrukkelijk en uitvoerig, dat hij-zelf het hun toegeroepen heeft. Inderdaad, wij dachten hier in den beginne aan den wenk, der menigte van aanschouwers op het strand gegeven, om zich te verwijderen. — Het duurde eenigen tijd, eer wij in den volgenden zin de onderschrapte woorden verstonden: „ 't Gaat al in vuur en vonken smoren, En *kruid te velde* en steile toren." — Eindelijk behaagt ons het onder aangehaalde couplet niet bijzonder. Hebben wij het mis, zoo veel te beter voor den Dichter, daar het het eenige staal is, dat wij geven, en de lezer dan zoo veel te grootscher denkbeelden van de rest mag vormen.

„ Kom thans uw rot op nieuw ontvonken,
o Roovrenhoofd, van bloeddorst dol!
Maar al die trots is weggezonken,
Waarvan uw boezem straks nog zwol.
Nu tracht ge u laf door bede en tranen
Naar 't Christenhart een' weg te banen.....
„ 'k Zie," zegt de Vlootvoogd, „hoe gij beeft...
„ Welaan, 'k vertrouw uw smartbetooning:
„ Leer dus, hoe 't Christenvolk verschooning
„ Zelfs aan zijn' woedësten vijand geeft."

Over de voorafgaande prozaïsche inleiding hebben wij niets bijzonders te zeggen. Wij lazen dezelve met belangstelling. Den stijl betreffende, mishaagden ons eenigzins de lange volzinnen.

De Heer WISELIUS twijfele ten slotte niet aan het dankbaar genoegen, waarmede wij zijn dichtstuk ontvangen en gelezen hebben.

De *Zegezang* is mede een verdienstelijk stuk. Men had hetzelve, ten onzen aanhooren, en, naar men zeide, ten aanhooren van een' der edele deelgenooten van den strijd, zoeken belagchelijk te maken, alsof de Dichter de schepelingen, gedurende denzelven, in het want zittende, een *Wilhelmus van Nassouwen* had doen aanheffen. Welke berigtgevers! De slag wordt hier naauwelijks beschreven. Ten hoogste een paar coupletten zijn daaraan gewijd. Juist hierdoor onderscheidt zich dit stuk, overeenkomstig beider titels, van het eerste. Dit is een zegezang, die zich bij de overwinning, de vreugde daarover, het heil en den roem, daaruit voortvloeijende, bepaalt; en dus een onderwerp behandelt, gemakkelijker, kneed- en vloeibaarder, dan waaraan zich de meer geoefende WISELIUS heeft gewaagd, of liever geleend.

Het begin is altijd moeijelijk; en ook hier schijnt ons het eerste couplet niet het beste. (*Nederlands* bloed voor *Nederlandsch* zal toch wel eene drukfout zijn.) Inzonderheid zijn wij — het is misschien wat ouderwetsch — bang voor veel donder en blikfem. — In het derde couplet, reg. 2, zou *dien*, voor *den*, veel opgehelderd hebben. *Verschrikkelijk loeren*, onderaan in hetzelfde, schijnt ons toe slechts tot een rijmwoord te voeren. — Is het om objective of subjective redenen, dat de hoogverdienstelijke KINSBERGEN zoo opzettelijk vermeld wordt om den luister van het feest te vergrooten?

Hoe het zij, regels, als de volgenden, schijnen ons toe, 's mans dichterlijk vermogen boven allen twijfel te verheffen:

„ De zon schiet nu met heldrer gloed
Zijn (Haar) gulden stralen op den vloed,
Die trotsch is zulk één vloot te voeren,
Wiens golven 't sneeuwwit schuimfestoen
Langs donkre boorden slingren doen,
En dansende om den boeg en stevens henensnoeren."

Waar-

, Waarlijk, onze Eeuw moge zich op voortreffelijke Dichters beroemen — zij hebben geene mindere verpligting aan eene Eeuw, die hun zulke heerlijke onderwerpen oplevert. De zege der volken op het geweld — de zege van regtvaardig en nijver koopbedrijf op het goddelooze roofgespuis, van vrijheid op slavernij! Waar vielen bijna ooit zoo heerlijke lauwerkroonen te vlechten — naar BRAND's taal, met tranen der verlosten, als met paarlen, bestrooid? God geve onzen tijd geene andere overwinningen te bezingen, noch leene zelfs hiertoe nieuwe stof!

Redevoering, ter gedachtenis der roemrijke Gebeurtenis van de Verlossing der Nederlanders van Fransche Dwingelandij, in de Presbyteriaansche Kerk te Utica, in het Engelsch, gehouden den 11 *Maart* 1814. *Door* FRANÇOIS ADRIAAN VAN DER KEMP, *welcer Doopsgezind' Leeraar te Leyden. Te Amsterdam, bij* H. Gartman *en* J. ten Brink, Gz. 1816. *In gr.* 8vo. *VIII*, 80 *Bl. f* :-15-:

Zeer onderscheiden was het oordeel, waarmede het bestaan van dit stukje ons, in de gemeenzame verkeering, werd aangekondigd; daar de een het als een meesterstuk opvijzelde, met VAN DER PALM's *Gedenkschrift* te vergelijken, en de ander begreep, dat het voor *Hollanders*, met hunne eigene geschiedenis bekend, weinig nieuws, belangrijks of treffends behelsde. Zoo vreemd wij van het eerste hadden opgehoord, zoo zeer moest ons daarna het laatste verwonderen. Dan, eenige nadere ontvouwing van den inhoud deed ons vooroordeel tot deze zijde overhellen; en eigene lectuur heeft ons hierin, onder de noodige bepaling, bevestigd.

Gaarne, echter, verschoonen — billijken wij zelfs de geestdrift, die het eerstgemelde vonnis schijnt ingegeven te hebben. Ja, het is treffend, in een ander werelddeel eenen Redenaar te zien optreden, om, voor eene uitgebreide en aanzienlijke schare, de verlossing en herstelling van ons vaderland te vieren, den lof, de deugden, het hooge belang van onzen landaard voor de geheele beschaafde wereld te vermelden. Het is treffend, zulks te hooren uit den mond eens Grijsaards, wien twintig jaren van ballingschap, of wil men vreemdelingschap, geenszins hebben

hen ontrukt aan de liefde van den grond, waar hij de beste jaren zijns levens fleet. Het is treffend, een VAN DER KEMP te hooren juichen over de herstelling van het Oranjehuis, te hooren uitweiden over deszelfs verdiensten jegens dit land, te hooren spreken over de oude scheuringen en wonden, elkander toegebragt, tot algemeen verderf — maar nu genezen en verzoend, boven alle gedachte. Hij, die aan gene zijde des grooten Oceaans voor en onder Republikeinen het woord voerde, kan althans van geene kwade trouw, geene vleijerij worden verdacht gehouden.

Doch, zouden 's mans toehoorders, op zoo grooten afstand van ons en het tooneel der gebeurtenissen levende, een genoegzaam denkbeeld van de zaak verkrijgen; zouden ze de Hollanders, hunne gewoonten, hunne vrijheidsmin, hunne ongelukken naar eisch kennen; zouden ze hunne verlossing regt van harte vieren — dan moest de Redenaar geene jaren, maar eeuwen terugtreden, en een volkomen overzigt onzer geschiedenis leveren. Dit heeft hij dan ook gedaan, en op eene zeer verdienstelijke wijze volvoerd. Beginnende met de vroegste eeuwen, ontleent hij uit zijne ruime en volledige kennis onzer historie de trekken, die dit land, in onderscheidene tijdperken, doen kennen — als het tooneel van edele deugden, van gelukkig bekroonden ijver, van moedige worstelingen voor de vrijheid, van rampzalige uitkomsten bij verdeeldheid en naijver, heerschzuchtige Vorsten en gebrekkige staatsregelingen, gelijk van eindelijke, moedige afschudding des dwangjuks, door verraad op de schouderen gedrukt. Men mag zeggen: de Grijsaard weent bij de gedachte aan de rampen, door ons geleden; hij roept alle de krachten zijner welsprekendheid te hulp, om ze zijnen tegenwoordigen landgenooten te doen gevoelen. Desniettemin zegt onze gewaarwording: hij heeft ze niet mede beproefd — hij heeft geen volkomen denkbeeld van dezelven. De honderd beste huizen, in Koning LODEWIJK's tijd te Utrecht gevorderd ter herberging van krijgsbevelhebbers, schijnt ons overdrijving. Maar, van honderdduizend monden, door de enkele pennestreek der inlijving en gevolgelijk volstrekte sluiting der zee, vernietiging van den tabakshandel, en weinig minder dan vernietiging van 's lands renten, gesloten, had hij gerustelijk kunnen spreken. De vordering tot den krijgsdienst van weezen en armen, door den Koning, mogt hard zijn — die van de allereerste jon-

jonge leden, reeds ten duurste vrijgekocht en van het hoogste belang voor de maatschappij, door den Keizer, was gewis eindeloos onregtvaardiger.

Men beschouwe dus dit stuk in het regte licht. Men geve acht op de moeijelijkheid, om eene zoo ruime en ingewikkelde stof in ééne Redevoering te behandelen. En men zal gewis over de uitvoering zeer te vreden zijn. Met verwijk zal elkeen den regt patriotschen Redenaar hooren, die tevens zoo gematigd, zoo verstandig spreekt over de tegenwoordige belangen zijns voormaligen vaderlands. Wél hem, die de verdiensten van onzen landaard in een ander halfrond verbreidt! en die Amerika, dat in zoo vele opzigten onze voetstappen drukt, dit model zoo hoog schatten, en haar tevens die gebreken kennen leert, die eindelijk ten volslagen verderve voerden! Gaarne gaven wij eenig staal van den inhoud; doch deszelfs groote ongelijkheid, bij het doorloopen van zoo uitgebreid een veld, houdt ons daarvan terug. Gewis zullen de meesten zelven het stuk wenschen te lezen.

Het Leven van ROBBERT HELLEMANS, *eene Hollandsche Familiegeschiedenis, uit het laatste gedeelte der Zeventiende Eeuw, door* A. LOOSJES, PZ. *IV Deelen. Met Platen. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1815. *In gr. 8vo. f* 12-:-:

De Heer LOOSJES schijnt het voornemen te hebben opgevat, ons de geschiedenis der vaderlandsche zeden in eene reeks van tafereelen te schilderen. De beide eersten behelsden eenen man en eene vrouw uit dat onvergetelijke tijdvak onzes hoogsten roems, — het begin en het midden der zeventiende Eeuw. MAURITS LIJNSLAGER en HILLEGONDA BUISMAN zijn in den tijd met vrij algemeene goedkeuring door de Natie ontvangen, zoo wel uit hoofde des onderwerps, als der behandelinge. De voor ons liggende Roman schetst minder aangename tafereelen, — den aanvang der verbastering van *Nederland*, ten deele door grooten rijkdom, ten deele door invloed van vreemdelingen, waaronder de *Fransche Refugiés* geene geringe plaats bekleeden. ROBBERT, de tweede zoon van HILLEGONDA BUISMAN, beantwoordt, naar des Schrijvers oogmerk, ook aan dat verval, en is op verre na

na zulk een krachtig en van alle zijden eerbiedwaardig karakter niet, als b. v. de oude BUISMAN, of MAURITS LIJNSLAGER. Weifeling en zwakheid van aard zijn hem bijzonder eigen. Na den ongelukkigen dood zijner eerste gade, ELIZABETH VAN TEYLINGEN, die hij ook al door eene zwakke toegeeflijkheid verliest, loopt hij, door al te lang te dralen, een huwelijk mis met eene beminnelijke *Engelsche Miss* BETSY CASTLEFIELD, met welke hij in allen opzigte scheen overeen te stemmen. Hij laat zich daarna bekoren door eene uitgewekene *Fransche*, CHARLOTTE DU BOIS, huwt haar, doch is in dezen echt zeer ongelukkig. Zijne vrouw is spilziek; en, in de hoogste mate door de jammerlijke modezucht gekweld, noodzaakt zij den armen man tot buitensporige uitgaven, reizen naar *Engeland* enz.; dringt hem tegen wil en dank een' vreemden, zedeloozen Gouverneur voor zijne kinderen op, geeft dezen, die na een ergerlijk tooneel door den vergramden vader ter deure wordt uitgejaagd, de regten van echtgenoot, bekomt, na eene vrij wat kortere boete dan EULALIA MEINAU, vergiffenis van den man, dien de *Franschen débonnaire* zouden noemen, en sterft eindelijk, na den boel zoo schrikkelijk in de war gestuurd te hebben, van berouw: de weekhartige echtgenoot is alleen door eene erfenis te redden, en ziet, ten gevolge der verkeerde opvoeding, die zijne kinderen ontvangen hebben, verscheidenen hunner het dwaalspoor betreden.

Dit alles, echter, hindert ons geenszins in een karakter, 't welk juist het verval der Natie schilderen moet. Wanneer het, namelijk, geschiedkundig waar en bewezen is, dat *Nederland* op dien tijd reeds zóó diep gezonken, en als 't ware reeds de speelbal der vreemdelingen geworden was, dan vertegenwoordigt, in zekeren zin, HELLEMANS, als eene *persona moralis*, het Volk van *Nederland*, en wij zien deszelfs verval in hem met levendige kleuren geschilderd. Doch *dit* juist komt ons twijfelachtig voor. Wij loochenen geheel den invloed der *Fransche* vlugtelingen van 1685 op de taal en denkwijze der Natie niet; doch wij gelooven, dat die zich, vóór den *Utrechtschen* Vrede, meer in het rijk der wetenschappen, dan in dat der zeden, vertoonde. Immers, de *Fransche* Protestanten waren oneindig zedelijker, werkzamer, en zelfs minder oppervlakkig, dan hunne bittere *Roomsche* vervolgers. (Deze meerdere *soliditeit*, een gevolg van de ont-

kluis-

kluistering der ziel van het alles verdrukkende Pausdom, toonde zich reeds in de Eeuw van HENDRIK IV. in eenen COLIGNY, LA NOÜE, SULLY, MORNAY, enz.) En dus zijn karakters, gelijk dat van vader DU BOIS ons hier voorgesteld wordt, die in *Holland* nog steeds naar de vleeschpotten van *Parijs* hunkeren, niet zeer waarschijnlijk. De ligtzinnigheid van den *Franschman* toch is niet het bloote gevolg van zijne land- en luchtstreek. Wij gelooven vastelijk, dat, zoo HENDRIK IV. kans gezien had het Protestantismus op den troon te verheffen, het thans meerendeels zoo verachtelijke *Fransche* Volk een der edelste van *Europa* zou geworden zijn.

HELLEMANS is in zijne jeugd een Reiziger, gelijk LIJNSLAGER. Hij bezoekt, in den Oorlog van 1672, *Engeland* en *Frankrijk*; beide landen worden door den Schrijver in 't voorbijgaan gekenschetst; de *Franschen* echter, onzes inziens, beter, zoo als zij toen onder den wreeden LODEWIJK XIV. even verachtelijke slaven waren als de *Romeinen* onder NERO, dan de *Engelschen*, zoo als die fiere Natie onder den wellustigen KAREL II. gevaar liep, door verlies van zeden en Godsdienst, tot het peil harer naburen te verzinken; een gevaar, 't welk alleen door 's Konings dood, en de onvergetelijke Omwenteling van 1688, door onzen WILLEM III, gestuit werd. Zeer gevoegelijk had echter de Heer LOOSJES zijnen HELLEMANS, die met eenen Lord CASTLEFIELD in kennis kwam, door dezen ten Hove kunnen inleiden, en ook dit ondeugend Hof op deze wijze, ten minste in eenige min openlijk stuitende trekken, doen kennen. (Slechts op eene tweede reis is de pracht bij de krooning van WILLEM III. voor de vrouw en de huisselijke belangen van HELLEMANS nadeelig.) *Italië* is het land, waar de *Hollandsche* jongeling het langst, en met het meeste genoegen, vertoeft. Na alles, wat wij reeds over dit *klassieke* gewest bezitten, zal men nogtans met vermaak op de togtjes, die HELLEMANS met eene kunstvriendin door hetzelve doet, dit paar vergezellen, en het zich niet zeer beklagen, dat eene noodlottige reis hen meerdere landen en plaatsen doet bezoeken, dan zij eigenlijk voornemens waren.

In de schildering van het studentenleven van den jongen HELLEMANS viert de Heer LOOSJES zijner verontwaardiginge tegen de ontgroenpartijen, en verdere buitensporige

vrolijkheden der Akademische jeugd, den ruimen teugel. In de hoofdzaak heeft hij volkomen gelijk: wij denken echter, dat de toon, waarop hier van die vermaken gesproken wordt, het waarschijnlijk bedoelde nut bij de jonge lieden zelve zal doen missen, en hen veeleer tegen het boek en den Schrijver voorinnemen. Heeft hij het oogmerk gehad, de *ouders* te waarschuwen, zoo weten wij ook niet, of dit wel veel baten zal, ten zij dezelve geheel er van afzien, om hunnen zoon op de studie te plaatsen: want het schijnt, na zoo vele genomene proeven, niet wel mogelijk, die wilde intreepartijen geheel af te schaffen; en dat de levenswijs der studenten voor 't overige zeer verschillend is, naar mate van de onderscheidene beginselen, braafheid en geaardheid der jongelingen, dat *gelijk* zich tot *gelijk* gezelt, en de HELLEMANSEN, FRANCIUSSEN en de DEKKERS op onze Hoogescholen, Gode zij dank! geene uitzonderingen zijn, is bekend. Wij eerbiedigen, echter, en prijzen het edel doel van den Schrijver, en eene waarschuwing is in allen gevalle niet overtollig.

Even zeer verdient de vaderlandsliefde van den Heer LOOSJES, en zijne poging, om ons tot de oude *zelfstandigheid* terug te brengen, allen lof. Tot op den *Utrechtschen* Vrede brengt hij het Vaderland; zekerlijk een tijdstip van gewigt, na 't welk echter, gelijk wij reeds boven aanmerkten, het bederf en de invloed van vreemden eerst in eene schrikbarende evenredigheid toenamen. Even als in den LIJNSLAGER en de HILLEGONDA BUISMAN, vlecht de Schrijver van deze nieuwe soort van Romans een aantal vermaarde *Nederlandsche* mannen en vrouwen uit het laatst der zeventiende, en het eerste begin der achttiende Eeuw, in 't verhaal, zoo als b. v. CHRISTIAAN HUIGENS, LEEUWENHOEK, FRANCIUS, (een boezemvriend van HELLEMANS) WITSEN, *Czaar* PETER DEN GROOTEN, ELIZABETH KOOLAART, KATHARINA LESCAILJE, BALTHAZAR HUYDECOPER, SIMON VAN SLINGELAND, JUSTUS VAN EFFEN, zelfs SPINOZA en BOERHAVE, schoon dezen alleen in 't voorbijgaan.

Eén hoofdgebrek heerscht in dezen, anders aangenaam lezenden Roman, — zekere langwijligheid, die haar onderwerp *bijna* uitput: *bijna*, zeggen wij; want zoo het waar zij, 't geen de Dichter zegt:

Le

Le ſecret d'ennuyer est celui de tout dire.

bezit de Heer LOOSJES dit geheim niet; doch, wij raden hem welmeenend, er niet naar te zoeken.

Eene der krachtigſte plaatſen, die de meeste behartiging verdienen, en die tevens als het *thema* en de ſtrekking van het werk kan beſchouwd worden, is de volgende, met welke wij dit verſlag zullen eindigen. Het is een raad van den ſtervenden HELLEMANS aan zijne kinderen.

„ Lieve kinderen! behoudt zoo veel van het oud vaderlandſche, als u mogelijk is. Gedenkt, dat ieder ſtap, dien gij nader blijft aan het goede, Oudhollandſche eenvoudige, opregte en weldadige, u ook des te nader bij het waar geluk zal doen blijven. Laat u, ik bid het u als met den dood op de lippen, zoo weinig mogelijk vervoeren tot navolging van de vreemde volken in uwe nabijheid. Volgt de *Duitſchers* niet na in hunne trotschheid en grootſpraak, de *Engelſchen* niet in hunne ſlugheid en te verre gedreven waan, en bovenal niet de *Franſchen* in hunne ligtzinnigheid, ijdelheid, wreedheid en ongodsdienſtigheid. Meest moet gij u voor de laatſten wachten; want de trotschheid en grootſpraak der *Duitſchers* hebben, even als de ſlugheid en waan der *Engelſchen*, iets zeer afſtootends voor den zedigen, ik zeide bijna den al te nederigen *Hollander*, die zichzelven te veel mistrouwt; — maar der *Franſchen* vriendelijkheid, hunne ſchijnbare gordaandigheid, hunne opgeruimdheid, hunne vrolijkheid, hunne ſcherts, zelfs met de ernſtigſte zaken, hebben iets bekoorlijks, waarmede zij den zoo navolgzieken *Nederlander* verleiden; en doen geloofbaar zijn, dat eene *Franſche* Hofjuffer, dene bijzit van LODEWIJK XIV, *Madame* DE MAINTENON, zeer verſtandig het beste middel gezocht heeft, om de *Nederlanders* te onder (te) brengen, dat men dezelve ſmaak deed vinden in de *Franſche* modes en zeden. — Kinderen! dit moest mij nog als *Hollander* van het hart, en.... ik bid u, bij alles wat heilig is, bij onze voorvaders, die achtig jaren om de vrijheid van dit Gemeenebest ſtreden, bij mijne goede zalige moeder, ik bid u om u zelve wille, denkt, als ik in het graf lig te rusten, nog ſomtijds aan dit oogenblik."

Ont-

Ontwerp eener onderlinge waarborging tegen hooge Broodprijzen, ten behoeve van den nijveren Arbeidsman. Aan alle Gemeentebesturen en Menschenvrienden binnen het Rijk der Nederlanden tot onderzoek en nadere wijziging aangeboden, door WILLEM VAN HOGENDORP. *Te Amsterdam, bij* S. Delachaux. 1817. *In gr. 8vo. IV, 32 Bl. f :-6-:*

Het was te verwachten, dat het gebrek aan de noodwendigste levensbehoeften, ontstaan door het ongunstig saizoen van het afgeloopen jaar, de milddadigheid onzer landgenooten krachtdadig opwekken, en schrandere menschenvrienden op middelen zou doen bedacht zijn, om in den algemeenen nood zoo veel mogelijk te voorzien. Hieraan hebben wij dan ook die pogingen te danken, welke in alle oorden van ons vaderland worden aangewend, om den nijveren arbeidsman te ondersteunen, en te beveiligen voor wezenlijke armoede; pogingen, die ten voldingenden bewijze verstrekken, dat het Nederlandsche volkskarakter, onder den druk der vreemde overheersching, nog niet geheel is ontaard. Deze pogingen echter, hoe edel op zich zelve, kunnen het kwaad slechts gedeeltelijk weren; maar tasten de eigenlijke bron niet aan, waaruit zoo veel onheil opwelt. De bevordering van het maatschappelijk welzijn vordert dit laatste echter gebiedend; en het aanwijzen van die bron, en van de middelen, om dezelve te stoppen, blijft het groote vraagstuk bij alle onderzoek naar den staat der armen. De Heer VAN HOGENDORP levert hiertoe eene bijdrage, die ons zoo belangrijk is toegeschenen, dat wij ons niet hebben kunnen weerhouden, aan onze lezers van dezelve zoo spoedig mogelijk een verslag te geven, in de hoop van alzoo eenigzins mede te werken, om het ontwerp ter algemeener kennis en ter nadere toetsing te brengen.

De schrijver vindt de bron der groote en steeds wassende armoede in ons vaderland niet zoo zeer in het ongunstig beloop der latere tijden, als wel in de onevenredigheid tusschen de verdiensten van den nijveren werk- of arbeidsman en daglooner, en de tegenwoordige prijzen der onontbeerlijke levensbehoeften, daar sedert 40 à 50 jaren de eersten genoegzaam dezelfde gebleven zijn, terwijl de laatsten meestal verdub-

dubbelden. Hij bewijst dit door eene opgave der graanprijzen sedert het jaar 1770, en schetst daarop met korte, maar krachtige trekken den noodlottigen invloed, welken eene ongewone rijzing in de broodprijzen op de welvaart van de geringere klassen der ingezetenen kan hebben. Die prijzen staan ondertusschen in een rijk als het onze, door zijn' vrijen handel de voorraadschuur van uitheemsch graan, aan eene grootere wisselvalligheid bloot, dan in andere landen; en het is derhalve deze speling, die er moet worden geweerd, wil men de bron der armoede stoppen. Tegen deze hooge broodprijzen stelt de Heer VAN HOGENDORP eene onderlinge waarborging voor; dat is, „ de bepaling in elke gemeente „ van het rijk van een vast peil, beneden hetwelk de zetting „ van het brood wel loopen, maar hetwelk zij nooit te „ boven gaan kan, die, berekend wordende naar de plaatse„ lijke middelprijzen van tarwe en rogge, bij welke de land„ bouw bestaan kan, daarom juist een' duurzamen maatstaf „ oplevert, en voor welker verlies de bakkers vergoeding „ krijgen, ten beloope van het tijdelijk verschil, dat de „ prijzen der twee graansoorten, die haren onbelemmerden „ handelsloop houden, deze zetting mogten te boven gaan." Het eerste vereischte tot deze vergoeding is het aanwezen van een fonds, waarmede zij bestreden wordt, en waarvan het mogelijk beloop berekend zijn moet. Tot deze berekening is noodig: 1) De jaarlijks in de gemeente benoodigde hoeveelheid van graan; 2) De hoogste maat van rijzing, die de gewone loop van den handel in de laatste jaren aanwijst; en 3) De bestaande kansrekening van miswas, welke leert, dat, door elkander genomen, op drie jaren één slecht gewas valt, en welke dus ruim en ongunstig gesteld is, wanneer zij zeven maanden miswas op drie jaren aanneemt.

De schrijver heldert het gestelde met een voorbeeld op. Hij neemt aan, dat de behoefte van eene gemeente jaarlijks 1200 lasten graan zij, dus 100 lasten 's maands, en dat het verschil tusschen den middelbaren en hoogsten prijs *f* 140 bedraagt. Deze 100 maal 140, of 14,000, vermenigvuldigd met 7, geven in *f* 98,000 de som, die deze gemeente in drie jaren noodig heeft, om het bovengemelde verschil aan de bakkers goed te doen.

Om nu de mogelijkheid te berekenen, of deze som in de gemeente zou kunnen gevonden worden, stelt de schrijver de be-

bevolking derzelve, op 25,000 zielen. Deze bevolking door 5 tot huisgezinnen brengende, geeft 5000 van deze; dezelve ook wederom verdeelende in twee klasfen, in behoeftigen en meervermogenden, ftelt hij voor de eerften 3000, en voor de laatften 2000.

Deze 2000 huisgezinnen zullen dus de *f* 98,000 moeten bijeenbrengen; een last, waarvan de gemiddelde bijdrage *f* 49 zal beloopen. Dit fonds, intusfchen, over den tijd van drie jaren werkende, zal die gemiddelde bijdrage flechts op *f* 16-7- per jaar neêrkomen.

Dan, in de geftelde 7 maanden, of 210 dagen, duurte, is elk huisgezin zeker, van zoo veel te befparen, als het verfchil der hoogere graanprijzen de vaste zetting van het brood te boven gaat, dat hetzelve dagelijks in dien tijd gebruikt. Het verfchil in die zetting wordt berekend op eenen ftuiver per lang tarwebrood. Het voordeel, hieruit voor elk huisgezin, dat per dag één brood gebruikt, voortvloeijende, bedraagt in de 210 dagen *f* 10-10-, hetgeen voor de 2000 bijdragende huisgezinnen de aanmerkelijke fom uitmaakt van *f* 21,000. Maar die verhinderde rijzing der broodprijzen matigt ook de rijzing van andere levensmiddelen; welke befparing, op *f* 5 's jaars, of op *f* 15 per drie jaren, voor elk huisgezin gefteld, *f* 30,000 bedraagt. Daarenboven verminderen deze 2000 huisgezinnen door elkander, ten behoeve van deze inftelling, hunne bedeelingen jaarlijks met nog andere *f* 5, en dit geeft weer *f* 30,000, te zamen *f* 81,000, die, afgetrokken van *f* 98,000, welke tot het fonds vereischt worden, een flot overlaten van *f* 17,000, of *f* 8-10- per bijdragend huisgezin in de drie jaren.

Deze *f* 98,000 voor eene gemeente van 25,000 zielen zouden voor het geheele rijk, tegen 5,300,000 inwoners berekend, eene fom van ruim 20 millioenen bedragen. Dan, men moet bedenken: 1) Dat de berekening dezer evenredigheid, voor zoo veel de bevolking in masfa betreft, geenen fteek houden kan, in zoo verre de plaatfelijke evenredigheid in de gemeenten, tusfchen het aantal trekkende en mede bijdragende huisgezinnen, hier en daar verfchilt; 2) Dat deze berekening der evenredigheid ook ten opzigte der graanprijzen niet doorgaat, die verfchillende ftandpunten en nog meer verfchillende maat van fpeling hebben; zoodat het geringer beloop van het verfchil in de afgelegene provinciën de masfa van het

fonds

fonds ook minder vergrooten zal, hoezeer van even groot nut voor de bedoeling blijvende; 3) Dat, naar het ſtraks beredeneerde, de gevondene ſom in masſa voor het geheele rijk niet meer bedraagt, dan *f* 3,504,000; hetgeen, in de gelijke evenredigheid op 424,000 gegoede huisgezinnen over de geheele bevolking berekend, voor elk om de drie jaren wederom ſlechts *f* 8-10- uitmaakt; 4) Dat de omſlag over drie jaren loopt, en dus de ſchaal der verhouding, of vergelijking, hiernaar wegen moet. In Amſterdam zou men met een beloop van *f* 735,000 kunnen volſtaan, dus in het jaar met *f* 245,000; eene ſtad, waarin ten jare 1798 de liefdegaven op *f* 1,500,000 zijn berekend.

De aangeſtipte bijzonderheden, door den Heer VAN HOGENDORP naauwkeurig ontwikkeld, ſtrekken hem ten bewijze, dat het voorgeſtelde ontwerp niet ſlechts op het papier aannemelijk, maar ook uitvoerbaar is. Deze uitvoering echter geheel aan de vaderlijke voorzieningen der gemeentebeſturen overlatende, bepaalt de ſchrijver zich nog tot eenige redenen, om het plan, als voordeelig voor de bijdragende ingezetenen, en als nuttig voor den ſtaat, aan te dringen, en beſluit met den wensch, om hetzelve nader beoordeeld en beproefd te zien.

Wij hebben ons bij dit kleine boekje lang opgehouden; dan, onderwerp en behandeling waren te belangrijk, om er los overheen te loopen. Wij wenſchen van harte, dat het opgegeven plan ook door onze aankondiging ter algemeener kennis gebragt, en zoodanig getoetst worde, dat het veſe goede, daarin vervat, in werking kome, tot leniging van den algemeenen nood; terwijl wij den Heere VAN HOGENDORP in allen gevalle de bemoedigende ſpreuk toevoegen: *In magnis voluisſe ſat est.*

Leer-

Leerzaam en verlustigend Geschenk voor de Nederlandsche Jeugd. Doormengd met aangename Verhalen en Vermakelijkheden, in poëzij en proza, en versierd met fraai in 't koper gebragte Platen. Te Amsterdam, bij H. Gartman. 1815. *Almanaksformaat.* 88 *Bl.* *f* :- 15 -:

Dit boekje zal, hoe vele kinderboekjes ook reeds bestaan, den lieven kleinen gewis welkom zijn. Het gaat hun, trouwens, ook al gelijk vader en moeder: die konden oudtijds ook met een Bijbel, een CATS en een of ander stichtelijk boek soms jaren toe; en nu moet er vaak wekelijks een nieuwe roman of reisbeschrijving wezen. Het nieuwe behaagt; en zoo houdt men het lezen gaande. Wij zouden dus ook wel voor kinder-leesgezelschappen zijn; doch de laatste lezer zou er, vreezen wij, slecht bij staan: en deze sleetschheid is dus ook buitendien toereikend om pers en pen gaande te houden, en ons met de kleinen te doen juichen, als er weer wat nieuws komt. Dit boekje heeft een aantal plaatjes, met eene menigte beeldjes; het behelst verhalen, gesprekken en al wat zoo al in een kinderboekje behoort; onze kleinen hebben er zich zeer fel op getoond, en dat valt ook ligt na te gaan. Maar... „Och, altijd komt vader met zijn *maar!*" — Maar, of alles hier zoo eenvoudig, zoo natuurlijk, zoo vloeijend en zoo keurig is, als wij voor het verstand en den smaak onzer lievelingen wel zouden wenschen? — Hij passére met zoo velen! dit, ja, maken wij geene zwarigheid te zeggen. Maar liever zeiden wij: hij blijve met VAN ALPHEN en weinige uitgelezenen!

Recensie van SALGUES, *Gedenkschriften*, *Letteroeff.* 1816. No. XII. bl. 529. reg. 6 enz. „*Frankrijk* kocht van het Gemeenebest de opperheerschappij, met regt van wederkoop, *voor de vernietiging der gemelde schuld.*" Lees: *voor de kwijtschelding der verschotten van Frankrijk.*

Recensie van SCHARP, *Gedenkzuil*, hier boven, bl. 20, reg. 10, staat 17den, lees 16den.

BOEKBESCHOUWING.

Opmerkelijke leiding der Goddelijke Voorzienigheid in de geschiedenis der bekeering en verdere lotgevallen van een Neologisch Prediker. Door hem zelven beschreven. Met eene zaakrijke Voorrede van den Schrijver van het, voor eenige jaren in het licht gegeven, belangrijk geschrift over de vereeniging van het zigtbare met het onzigtbare. Uit het Hoogduitsch. Te Haarlem, bij J. L. AUGUSTIN. *In kl.* 8vo. 369 *Bl. f* 1-16-:

Neoloog, *Neologie*, *Neologisch Prediker* waren in onze jeugd geheel onbekend; eerst in onzen Akademietijd leerden wij die vreemde namen kennen, en wel van eene zeer gunstige zijde. De achtingwaardigste en meest Christelijk gezinde mannen, die, met ter zijde stelling van scholastiek geharrewar, de leerstukken nuttig en bruikbaar predikten, en goede uitlegkunde der H. Schrift met zuivere wijsbegeerte en iedere nuttige wetenschap vereenigden, werden met den naam van *Neologen* bestempeld, meest door zoodanige jonge lieden echter, die van de godsdienstleer niet veel meer toonden te weten, dan klanken, bij eenen dommen catechiseermeester aangeleerd, en die ook, bij hunne geëindigde zoogenoemde studie, weinig van de Akademie wegdroegen, dan het driest verketteren, zoo al niet van hunne Hoogleeraren, dan voor het minst van een aantal hunner tijdgenooten, tegen welken zij echter niets konden inbrengen, dan dat zij kundiger, wijzer en nederiger waren dan zij. Spoedig, echter, zagen wij deze verkeerde toepassing in van een woord, hetgeen geheel iets anders moet aanduiden, en het bleek ons, dat gezegde jonge lieden slechts *hadden hooren luiden, maar niet wisten waar de klepel hing.* Wij zagen, dat eigenlijke

Neologie niets gemeens had met gezonde uitlegkunde en echte wijsbegeerte; en dat, zoo lang onze Hollandſche geleerden hun algemeen erkend karakter niet verloochenden, dit geheel vreemd gewas wel weinig tieren zou op onzen vaderlandſchen grond en in het eerlijk Hollandsch hart. Is iemand evenwel nog in onze vroegere, ſtraks gemelde misvatting, of heeft hij gezegden ketterreuk nog niet afgelegd, zoo moge hem het boekje, dat wij nu aankondigen, onderrigten. Het voorwerk, zoo wel van den Vertaler, als dat, hetwelk de titel meldt, is hiertoe reeds meer dan voldoende. De Neoloog maakt zijne ſchriftuitlegging aan de rede, en deze aan de zinnelijkheid, aan 's menſchen geliefkoosde neigingen en hartstogten, onderworpen. Hij gelooft alleen aan zijne rede, en laat deze niet door het geweten beſturen. Hij beproeft zelfs, om de ſtem van het geweten, als een *gewrocht van kunst*, en dat van de opvoeding afhangt, in derzelver hooge waarde te doen dalen. Deze rede laat met zich markten, laat zich buigen en wringen, en voegt zich naar neigingen, hartstogten en zonden; zij is op alles gevat, en weet al wat verkeerd is, als de bekwaamſte advocaat, te bepleiten. Zoo veroorlooft zich de Neoloog verbeteringen aan de Goddelijke Openbaring; of exegiſeert, op zijne wijze, het gewigtigſte en duidelijkſte in de H. Schrift weg, enz. Wie ſtemt den Voorredenaar niet gaarne toe, dat zoodanige Neologiſche Predikers zich ſchuldig maken aan de onvergeeflijkſte en onmenſchelijkſte berooving hunner natuurgenooten? „ Wat toch konden zij, ook bij de
„ meest uitgebreide geleerdheid, in de plaats geven,
„ hetwelk het duizendmaal duizendſte gedeelte van de-
„ zen roof vergoeden kan? Indien zij den mensch den
„ magtigſten teugel ontrukken, welken God tot over-
„ winning onzer hartstogten in de Openbaring gelegd
„ heeft, welk tegenwigt kunnen zij dan geven, wan-
„ neer de verzoeking tot verzinnelijking te zwaar wordt?
„ welk tegenwigt zullen zij geven, wanneer de last van
„ lijden en vertwijfeling ondragelijk wordt?" enz.

Van

Van dezen echten Neologischen stempel was de Prediker, die ons hier de geschiedenis zijner bekeering mededeelt, en inderdaad die bekeering noodig had; immers zoo kwam het ons voor bij den titel en na deze voorredenen, alhoewel de man zelf ons zegt, dat hij als een goed Evangeliesch Christen, die JEZUS CHRISTUS als zijnen Middelaar en Verlosser, en GOD als zijnen Vader en Weldoener eerbiedigt, in den herfst van 1780 op de .... Hoogeschool kwam, en hij elders opmerkt, dat God aanhoudend kennelijk aan hem gearbeid en verhoed heeft, dat hij zich *in den doolhof der onzalige Neologie niet* geheel *zou verliezen*. Het moet er op de Hoogeschool, die hij als jongeling bezocht, erbarmelijk hebben uitgezien; en inderdaad had dit jonge mensch eene zeer groote verpligting aan eenen ouden Christelijken vriend, niet alleen voor dikwijls herhaalden tijdelijken onderstand, maar ook voor een aantal welgemeende godvruchtige brieven, door welke hij hem tegen dit allerdringendst gevaar wilde wapenen.

Wat nu dit wapenen zelve betreft: wij vinden bij den gemoedelijken ernst en de hartelijkste welwillendheid hier wel het een en ander, ja zelfs veel, dat ons uitnemend behaagt; maar ook het een en ander, ja zelfs veel, dat ons geheel onbekookt en zeer onvoegzaam voorkomt, en ook veel, dat ons ABRACADABRA is. Van het een en ander eene proeve. Tot het eerste brengen wij vooral de vele opwekkingen om op God te zien, en tot de hooge waardering en het dagelijksch gebruik van den Bijbel; en zoodanige gezegden: „ Men heeft den mond vol van omzigtigheid, „ waardoor men zich bij elken stap moet laten bestu„ren, van menschkunde, van naarstigheid, en dui„ zend fraaijigheden, die op zich zelve zeer goed zijn, „ maar alleen maar *niet tot God leiden*. Zekerlijk wil „ God niet, dat wij met de handen in den schoot „ zitten, en uit luiheid wonderen verwachten zullen; „ maar zich te verbeelden, dat het alleen van onze ge„ leerdheid, levenswijsheid en dergelijke afhange, om

„ door

„ door de wereld te komen, dat wil Hij even zoo weinig." — „Den Gezalfden *lief te hebben*, is beter, dan „ *alles te weten.*" — De opmerking ook, dat de Prediker „ noch *schilder*, noch *dans-*, *rij-*, *scherm-* en „ *taal-meester*, noch *bovennatuurkundige*, noch *twist-* „ *schrijver*, noch *Philoloog* behoeft te wezen, om den „ goeden, eenvoudigen landman tot JEZUS te wijzen," enz. enz. Maar tot het tweede brengen wij 's mans stellige verklaring, dat de twijfel juist aan de echtheid van de *Openbaring van Joannes* tot de bare Neologie leidt, zoo al reeds daartoe niet behoort; en als hij zich over 1 *Jo. V:* 7. te dezen aanzien nog sterker uitdrukt. Het is zeer goed gezegd, dat PETRUS, *de visscher*, en AMOS, *de herder*, geene Theologanten waren; dan, deze herinnering was, dunkt ons, niet bijzonder noodig aan eenen jongen mensch, die toch geenszins aan de Akademie kwam om een godvruchtig visscher of veehoeder te worden, en die op de gaven, gezegden Apostel en Profeet verleend, niet rekenen kon. Wij gevoelen het onderscheid van *Theosophie* en *Theologie*, en achten de eerste verreweg de uitnemendste, en vast onontbeerlijk; dan, bij de vele Bijbelsche aanwijzingen, had de briefschrijver toch ook wel zijnen jongen vriend aan de bedoeling van PAULUS, 2 *Tim. II:* 2, mogen herinneren. Over het geheel vinden wij hier, bij al de goede meening, *bona mixta malis*, en het volgende b. v. is, dunkt ons, eene zonderlinge vermenging van — zullen wij zeggen verstand en onverstand? of moeten wij zeggen: van hetgeen verstaanbaar en (voor ons voor het minst) onverstaanbaar is?

„ Ik versta onder Godgeleerdheid nooit iets anders, „ dan dat, wat gij de Godgeleerdheid noemt in een' engeren zin; want deze moest eigenlijk de Godgeleerdheid van *alle* menschen zijn, deze namelijk, die in „ een *overzigt* bestaat *van het geheel* van den Bijbel. „ Want, opdat wij de ware betrekking tusschen Schepper en schepping zouden kennen, daartoe immers gaf „ GOD eene Openbaring, en daartoe immers verscheen

„ JE-

„ JEZUS in het vleesch, en leerde dit verband zoo
„ zonneklaar! Maar sedert men zoo grillig geweest is,
„ een afzonderlijk Theologisch gild te gaan oprigten en
„ der duidelijke leer van JEZUS eene geleerde wijziging
„ te geven, en met wereldwijsheid, enz. te vermen-
„ gen; daarvan eene leer van verborgenheden te maken,
„ welke alleen zij, die zich den titel van Hoogleeraren
„ aanmatigen, alleen zij, die, wat hunnen stand aan-
„ gaat, geestelijken zijn, noodig hebben te weten;
„ sedert dien tijd wordt de boer gelijk de Edelman af-
„ gescheept met stelsels en draf. Maar juist van daar
„ dat harrewarren onder deze geleerden van ambacht,
„ domheid daarentegen en onwetendheid, bijgeloof en
„ ongeloof onder de leeken. De tijd nadert, wanneer
„ vervuld zal worden: *zij zullen allen van* GOD *ge-
„ leerd zijn!* En dan zullen de hooggeleerde gildebroe-
„ ders ervaren, hetgeen er *Jerem. X:* 14. van zulke
„ kunstenaren staat: dat zij *onvernuftig* zijn.

„ Gij meent dus den Bijbel noch in zijn verband,
„ noch ook enkele plaatsen deszelven te kunnen ver-
„ staan, *zoo lang gij aan u zelven wordt gelaten?* Daar
„ hebt gij gelijk aan! *Zoo lang gij aan u zelven wordt
„ gelaten*, verstaat gij dien niet; maar met behulp van
„ menschelijke geleerdheid even weinig; GODS *geest*
„ moet u leiden, door dezen verklaart de Bijbel zich
„ zelven; want die is GODS woord, is, naar 2 *Tim.
„ III:* 16; *van* GOD *ingegeven;* dat voldoet mij niet,
„ dat menschen denzelven uitleggen zonder eenig an-
„ der hulpmiddel dan bloot menschelijke wetenschap.
„ Omdat men de grondstelling heeft aangenomen, die
„ gij staande houdt, juist van daar komt het, dat 2
„ *Tim. III:* 1—9. zoo treffend op onze tijden past. Wie
„ mij, daarentegen, den Bijbel *uit den Bijbel* verklaart, die
„ is mijn man; in hem is het gevoelen van JEZUS en van
„ zijnen geest. Voor de kerkelijke vergadering en bij het
„ Examen, weet ik wel, kunt gij uitlegkunde, taalkunde
„ en wederleggende Godgeleerdheid niet missen; leg er u
„ dus naarstig op toe; want dit is zoo noodig, als dat gij —

„ nu het eenmaal zoo wezen moet — niet zonder gees-
„ telijk gewaad den kansel durft beklimmen. Maar zijt
„ gij eens geplaatst, leg dan al die geleerdheid" [NB.
uitlegkunde en taalkunde!] „naast uwen studenten-
„ degen af en weg; en leer het volk geene *Theologie*,
„ geene *bijbelsche woordenkramerij*, maar *Goddelijke*
„ *wijsheid*. Vertaal dit laatste zamengestelde woord eens
„ in het Grieksch, en heet het *Theosophie*, dan zult gij
„ mij verstaan. Ik weet wel, de Theologen nemen aan-
„ stonds steenen op, wanneer zij eenen Theosoph ont-
„ moeten; maar ik weet tevens, dat de Theologi-
„ sche (Godgeleerde) Farizeërs met den Theosophischen
„ (Goddelijk-wijzen) JEZUS eveneens handelden.

„ De plaats, 1 *Cor. XI.* 10, zal u voorzeker nie-
„ mand verklaren, die niet weet, wat Bijbelsche Physi-
„ ca is; gevolgelijk is ze voor u verloren; en evenwel
„ werd dezelve door de eerste eenvoudige Christen-
„ vrouwen te Corinthe verstaan." enz.

Wat de Vertaler ook in zijne aanteekeningen, ter op-
helderring van hetgeen de Briefschrijver van Bijbelsche
Physica en hoogere Natuurkunde aanvoert, gezegd heb-
be, veel daarvan verklaren wij rond, dat ons onver-
staanbaar is, even zeer als 's mans stellige verzekering;
„ dat geen van onze wereldwijzen en Godgeleerden de
„ drie eerste verzen van *Genesis I* verstaat;" en dat
„ zoo niemand het midden en einde der Openbaring
„ verstaat, omdat niemand het begin verstaat." Ove-
rigens geven wij den Briefschrijver, met den Vertaler,
gaarne daarover lof, *dat hij sich zijnes Bijbels, zijns*
geloofs en zijner hope niet schaamt, en gelooven gaar-
ne, *dat hij een man is, die* CHRISTUS *belijdt voor*
de menschen, met woord en daden. Maar zijne brieven
behoefden daarom nog niet, zoo als zij hier voorkomen,
voor het Duitsch, en nu ook voor het Nederlandsch
publiek gedrukt te worden. En van wege het vele in
dezelve, dat of onverstaanbaar, of voor de grootste
misduidingen vatbaar is, vreezen wij, dat ook het daar-
in voorkomende goede bij onze studerende jeugd weinig
goeds

goeds zal stichten; gelijk over het geheel het schrijven op zoodanig eenen toon, Gode zij dank! ten aanzien van het onderwijs op *onze* vaderlandsche Hoogescholen, nog geene behoefte is.

Wij hebben ongevoelig zoo lang bij deze brieven en het voorwerk verwijld, dat wij ons in de bekeeringsgeschiedenis zelve niet zeer kunnen verdiepen; maar het reeds aangevoerde geeft onzen nadenkenden Lezer ook omtrent dezelve wel inlichting genoeg. Toen de man van de Akademie kwam, was hij regtzinnig bij regtzinnigen, en onregtzinnig bij onregtzinnigen. Hij werd voorzanger en schoolmeester; en de straks gemelde brieven hadden bij hem voor het minst dien indruk nagelaten, dat hij, *naar zijne overtuiging*, deed, wat in zijn vermogen was, *om de kinderen met* JEZUS *bekend te maken, en te leiden tot* JEZUS *— dien hij zelf nog niet kende, wien hij nogtans te kennen waande.* Dan, de oudste prediker en schoolopziener drong er op, *dat hij de jongens toch niet zou bezig houden met droege bespiegelingen en geloofswaarheden, maar hen veel meer in de zedeleere, als de hoofdzaak des Christendoms, zou onderwijzen.* En van toen af droeg hij zijnen schoolkinderen niet dan *den Natuurlijken Godsdienst, in den vorm des Christelijken*, voor, en *behandelde wijsgeerig* (gelijk men oordeelde) *de zedekunde.* Hij huwde *eene godvruchtige, hoewel destijds ook nog niet bekeerde vrouw*, de dochter van eenen prediker, een' man van echt Christelijke gezindheden en ongeveinsde godsvrucht. Zijn schoonvader was het tegenwigt, waardoor hij dan weder eenigermate werd opgetrokken *uit het slijk der Neologie*, waarin hij weder diep gezonken was. Vervolgens werd hij zelf Predikant, en wel op zijne tegenwoordige standplaats. Hij kon nog van zich niet verkrijgen, zich geheel tegen het nieuwe systema te verklaren; *de Satan hield* hem *nog altoos gebonden in zijnen strik*, en — *op twee gedachten hinkende*, aanvaardde hij met Pinkster 1794 zijn gewigtig ambt. Maar drukkende nood, bijzonder gedurig gebrek aan de

noodige middelen van bestaan voor hem en zijn gezin; een ruim deel aan de rampen en ijsselijkheden van den oorlog, waren de wegen, langs welke hij eindelijk tot eene algeheele en standvastige bekeering kwam; hetgeen, zoo wij het wél verstaan, zoo veel zegt als, dat hij volkomen en in alles de gevoelens omhelsde van zijnen briefschrijver en vriend: gevoelens, die ons echter nog in alles, ook bij het lezen van 's mans geschiedenis, niet volkomen helder geworden zijn; zoodat wij de regte waarde van 's mans bekeering niet durven beoordeelen, vóór wij de bedoelde theosophische uitlegging der drie eerste verzen van *Genesis I* een weinig beter kennen, dan ons dit nu bij gissing mogelijk is. De Prediker was inderdaad wel lang in eene harde lijdensschool; en het droevig afsterven van zijnen oudsten braven zoon, en zijne waarlijk Christelijke onderwerping, zal wel niemand zonder aandoening lezen. Ook is 's mans levensloop vol van de sprekendste bewijzen eener bijzondere Voorzienigheid, en moge veel bijdragen, om het geloof aan een zorgend God, die de gebeden hoort, en wiens hulp gedurig nabij is, te bevestigen! In dit opzigt, dan, kan dit boekje nut doen; wij ontkennen echter niet, dat het bij ons niet voldeed aan de verwachting, welke wij, op den titel en het gerucht af, dat er onder een aantal godsdienstige menschen van uitging, van hetzelve hadden opgevat. Stichte zich er inmiddels mede, wie dat kan! In een volksgeschrift tegen de Neologie en Neologische Predikers, indien zoo iets dan bij ons behoefte gerekend worde, verlangen wij meerder duidelijkheid, en ronde Hollandsche taal, opdat men wete, wat men dan eigenlijk wil. Dat *Theosophie* en *Theologie* verschillen, en dat de eerste veel *uitnemender* dan de laatste is, behoeven wij, Gode zij dank! uit de bekeering van geenen Duitschen Neologischen Prediker te leeren. Dat er ook in de Theologie veel *scolæ non vitæ* op de Akademien geleeraard wordt, en nog meer, dat, hoewel voor den Prediker hoognoodzakelijk, niemand, dan een dwaas, op den pre-

dik-

eikstoel brengt, is waarlijk geen nieuws. Maar daarom geven wij den raad nog niet, *taal-* en *uitlegkunde* met den studentendegen weg te zetten; en meenen, dat zoodanig een raad geene echte *Theosophen* vormen zal.

De Geschiedenis van Samuel, naar den Bijbel; een Christelijk Huisboek, door J. P. SPRENGER VAN EYK, *Predikant te Rotterdam. In 's Gravenhage, bij* J. Allart. 1815. *In gr.* 8*vo. f* 2-8-:

Zeer gepast vinden wij den titel van *Christelijk Huisboek* voor dit werk van den Heer SPRENGER VAN EYK, zoo dat hij in zijne zeer lezenswaardige voorrede, bl. XV, denzelven niet eens had behoeven te regtvaardigen, en wij er geen' beteren voor zouden weten. Het is, inderdaad, een boek, geschikt tot godsdienstige opklaring en ter bevordering van ware godsvrucht en deugd, hetwelk wij gerust aan alle welgezinde Christenen, vooral van het Hervormd Kerkgenootschap, aanbevelen; een boek, waaruit zij veel zullen kunnen leeren en veel nut en stichting ontvangen. Het onderwerp is van groot gewigt en van groot belang. Het behandelt de geschiedenis van Samuel, een der voortreffelijkste mannen bij de oude Israëlieten. Deze geschiedenis had de eerwaardige SPRENGER VAN EYK in eenige leerredenen voor zijne gemeente behandeld: en wij keuren het volkomen goed, dat hij, dit zijn werk tot meer algemeen nut willende uitgeven, den vorm van preken heeft daargelaten, en, die geheele geschiedenis in verscheidene afdeelingen gesplitst hebbende, als zoo vele rustpunten voor den lezer, zijne stichtelijke en toepasselijke aanmerkingen overal, bij geschikte gelegenheden, heeft medegedeeld. Schoon de Schrijver, dus, geene doorloopende verklaring van het eerste boek van Samuel, voor zoo ver hetzelve dezen man betreft, gegeven heeft, hetgeen wij in 't algemeen zeer goed en

met zijn bijzonder plan overeenkomstig vinden, hadden wij echter wel gewenscht, dat hij, hier en daar, de woorden des gewijden Geschiedschrijvers wat meer had opgegeven en behoorlijk verklaard.

Wat nu de verklaring der geschiedenis betreft, deze is noch te kort, noch te uitvoerig, maar houdt een' verstandig gekozenen middelweg. Het gedrag en het karakter van Samuel wordt, zoo wel als de vermelde gebeurtenissen, in een klaar daglicht voorgesteld, en, waar het te pas komt, de eer des Bijbels genoegzaam gehandhaafd. Hier en daar wordt, tot beter verstand van het gebeurde, iets ingevlochten. Zoo wordt, bl. 176, met reden, voorondersteld, dat, gedurende de redevoering, welke Samuel hield bij de plegtige inhuldiging van Saul tot Koning, het volk meer en meer begon te morren, en eindelijk zich tegen den Profeet te verzetten; en dat hij, tot staving van zijn gezag, een teeken uit den hemel, op zijne bede, deed komen, ten blijke van het groote ongenoegen, hetwelk de Israëliëten aan hunnen God gegeven hadden, door eenen Koning te begeeren. — Daarentegen vinden wij geen' grond om te stellen, zoo als bl. 65 en 66 geschiedt, dat Eli gemelijk was, omdat hij uit den slaap gewekt werd, of dat Samuel, daar hij de eerste reize den ouden man, door zijne drift, verschrikt had doen ontwaken, voor de tweede reize zoo zacht mogelijk naar deszelfs leger trad. Hiervan is geen spoor in het geschiedverhaal, en 't een of ander doet niets ter verklaring. In eene dichterlijke uitbreiding zouden wij tegen dergelijke vindingen niets hoegenaamd hebben. — Bijzonder heeft ons bevallen hetgeen de Schrijver opgeeft over den opgerigten steen *Eben-Haëzer*. Dit is zoo geheel in den ouden godvruchtigen geest bij Israël. — Zeer gepast zijn ook de stichtelijke aanmerkingen, zoo wel voor bijzondere personen, als met betrekking tot de heugelijke en voor altijd merkwaardige verlossing van ons vaderland, tot welker vermelding eene allernatuurlijkste aanleiding was. — Zeer wel uitgewerkt hebben wij ook gevonden het laat-

ste

ste stuk, 't welk de Leeraar in zijne leerredenen niet behandeld had, maar er thans bijgevoegd heeft, over het gebeurde te *Endor*. Hij heeft dit zonderlinge voorval in zulk een daglicht gesteld, dat ieder onbevooroordeeld lezer geen' gegronden twijfel meer hebben kan, of de herrezene en kwaadvoorspellende Samuel was louter eene vinding van het slimme vrouwspersoon. Dit stuk is ook zeer verstandig aangewend tot aansporing om geen gebruik te maken van bedriegers, die voorwenden de toekomstige lotgevallen en het juiste sterfuur van anderen te kunnen voorspellen, en om geheel te berusten in Gods liefderijke wijsheid, die een' sluijer gespreid heeft over de toekomstige voorvallen van ons leven en den juisten tijd van onzen dood. — Over het geheel genomen, hadden wij behagen in den toon en de voordragt der toepasselijke aanmerkingen. Op sommige plaatsen, echter, ware, onzes erachtens, de declameertoon, op den kansel bij velen in gebruik, beter vermijd geworden, en een toon aangenomen, die den lezer minder deed denken aan voorheen uitgesprokene leerredenen. Meer aanmerkingen zouden wij te maken hebben; dan, het menigvuldige goede, nuttige en schoone, dat wij in het boek gevonden hebben, weerhoudt ons; en, onze korte opgave en beoordeeling genoegzaam rekenende, besluiten wij met den wensch, dat dit boek in veler handen zij, en veel nuts stichten moge!

Aanmerkingen voor Ongeleerden over het Boek Job; — *Aanmerkingen voor Ongeleerden over de Psalmen. Door* ALBERTUS BRINK, *in leven Predikant te Leeuwarden; na deszelfs dood uitgegeven door* P. KOUMANS BROUWER, *Predikant te Jouwre. Te Leeuwarden, bij* J. W. Brouwer. 1815. *In gr. 8vo. Te zamen f* 2-:-:

In een' tijd, waarin men, ook hier te lande, grooten

ijver

ijver betoont tot meerdere verspreiding des Bijbels, kan men het niet anders dan van veel belang beschouwen, dat er ook gedacht worde, om, voor het gros der Christenen, het gebruik des Bijbels gemakkelijker en nuttiger te maken. Trouwens, wie is er, die niet bekennen moet, dat het niet genoeg zij, den Bijbel zoo maar vlugtig weg te lezen, maar dat men denzelven met aandacht en met verstand, en zóó behoore te lezen, dat men er wijzer, godvruchtiger en beter door worde? Het is bekend, dat het oogmerk der oprigters en voorstanders van de Bijbelgenootschappen is, om den Bijbel zonder eenige bijvoegselen te geven; en wij gevoelen al het moeijelijke, dat er in is, om er eenige verklaringen bij te voegen. Dan, zonder over deze zaak te willen uitweiden, zien wij met genoegen, dat er, in onze dagen en bij onze natie, mannen zijn, die, met de edele zucht bezield, om het echt en nuttig gebruik des Bijbels te bevorderen, hunne pogingen daartoe in het werk stellen. Onder dezen muntte, in zijn leven, uit een der eerwaardigste Leeraren van het Hervormd Kerkgenootschap, ALBERTUS BRINK, een man, die veel kunde met veel oordeel en verstand, en met den onvermoeidsten lust, om nuttig te zijn, vereenigde. Hij leide zich opzettelijk toe, om den Bijbel meer verstaanbaar te maken voor hen, die, eenig belang in den Godsdienst stellende, uit deze hemelsche bron hunne kennis wilden putten. Hij had, om van andere werken niet te gewagen, tot dat allerloffelijkst einde, het geheele O. V. bewerkt, en met zijne leerlingen in daartoe ingerigte catechisatiën behandeld. Dank hebbe de Eerw. P. HOUMANS BROUWER, een zijner leerlingen en regtmatige hoogachters, dat hij dezen schat, ten meer algemeenen nutte, uit 's mans papieren, voor het publiek te voorschijn wilde brengen!

Het eerste stukje is over het aloude en onvergelijkelijk schoone, doch zeer moeijelijke boek *Job*. In dit stukje wordt beknopt, duidelijk en voor den eenvoudigen Christen, die eenig gezond verstand bezit en met aandacht

zijn

zijn' Bijbel lezen wil, het voornaamste bijeengebragt, dat, tot verklaring van dit boek, te zijnen nutte en stichting verstrekken kan. Hij begint met algemeene aanmerkingen, als eene soort van inleiding. Dan volgen, naar de orde zelve der hoofdstukken van het boek, eenige aanmerkingen over de voornaamste zaken en de duisterste uitdrukkingen, met invlechting van korte en welgekozene toepasselijke aanmerkingen.

Het tweede stukje, over de *Psalmen*, is ons, bijna ten zelfden tijde, ter hand gesteld met het eerste, en heeft, voor zoo ver de geheel andere aard en verschillende inhoud van dat boek het toeliet, dezelfde inrigting. Het eerste hoofdstuk handelt over het boek der Psalmen in het algemeen, en die van David in het bijzonder: van § 5 tot aan het einde worden de Psalmen van David in eene zeer goede orde gerangschikt, en in die orde al het noodigste tot derzelver nuttig gebruik voorgedragen. Het tweede hoofdstuk handelt over Psalmen van onderscheidene dichters, zoo wel van hen, wier namen in het opschrift er bijgevoegd zijn, als van nameloze Psalmen. Eindelijk, in het derde hoofdstuk, is alles zeer geleidelijk voorgedragen, 't welk in de beide vorige hoofdstukken niet gevonden wordt, en verder noodig was te weten, om van dit boek het meeste nut te trekken; en, ten slotte, wordt eene opheldering gegeven van sommige meer duistere spreekwijzen. — Deze behandeling, die van 's mans beleid ten klaarste getuigt, zou voor den gewonen lezer, die iets over den eenen of anderen Psalm in 't bijzonder weten wilde, hare moeijelijkheid hebben kunnen: doch een bladwijzer, die achter dit, zoo wel als achter het eerste stukje, gevoegd is, neemt alle dergelijke zwarigheid volkomen weg.

Wij zouden, op meer dan ééne plaats, wel iets aan te merken hebben, alwaar wij, met grond, meenen anders te moeten denken dan de achtingwaardige Schrijver: maar, dewijl onze aanmerkingen voor ongeleerden, voor welken deze stukjes bestemd zijn, minder ter zake doen, en daar de Heer BRINK, in

in 't algemeen, getoond heeft; bekend te zijn met de meer gevorderde uitlegkunde des O. V. en een verstandig gebruik van de noodige hulpmiddelen gemaakt heeft, verkiezen wij dezelve terug te houden; en wij besluiten onze korte opgave met den hartelijken wensch, dat alle de overige boeken van het Oude Verbond, zoo als de voortreffelijke BRINK dezelve had afgewerkt, uitgegeven worden; — dat men, in de Bijbelgenootschappen van ons vaderland, deze en de volgende stukjes onder die genen verspreide, die zich minder in de gelegenheid bevinden om zich dezelve aan te schaffen, en van wie men eenige hoop koesteren kan, dat zij dezelve tot hun nut gebruiken zullen; — eindelijk, dat, onder de hoogere klassen der maatschappij, alwaar men juist niet overal, bij eene meerdere beschaving, meer gevorderd is in het regt gebruik van den dierbaren Bijbel, zich zeer velen deze met verstand ingerigte hulpmiddelen aanschaffen mogen!

W. GOEDE's *Magazijn van en voor Lijdenden en Rampspoedigen, of Bijdragen te hunner onderrigting, opwekking, troost en hulp. Iste Deel, 1ste Stuk. Nieuwe Uitgave. Te Groningen, bij* W. Wouters. 1816. *In gr.* 8vo. 110 *Bl. f* 1-18-:

Wij konden dit *Magazijn* bij de eerste uitgave van goeder harte aanprijzen; nu meldt zich de Schrijver, hoezeer hij het werk met eenige andere vrienden der lijdende menschheid had opgezet, (waarvan reeds sommigen overleden zijn) en hij iederen bevoegden tot het leveren van bijdragen uitnoodigt. Het werk vond geenen genoegzamen aftrek, door den zeer ongunstigen tijd, (het jaar 1813, vóór den gunstigen ommekeer van zaken in Europa;) het werd daarom niet voortgezet; de uitgave wordt nu nogmaals beproefd, en wel, zoo wij vertrouwen, met gunstiger uitzigt, niet alleen wegens de

de gunstiger tijden, maar ook door de algemeen erkende bekwaamheid des Eerw. Schrijvers voor de taak, die hij op zich neemt, waarvan zijn nog niet lang verleden geschrift, „ *De Onzigtbare, zigtbaar in de lotgevallen der menschen*," reeds alleen genoegzame waarborg is. Wij hopen alzoo de geregelde voortzetting, telkens in Maart en September; terwijl ieder wordt uitgenoodigd, zijne bijdragen voortaan aan den Eerw. GOEDE zelven in te zenden. Wij wenschen zeer, dat onze herhaalde aanmelding mede moge bijdragen tot den goeden aftrek van dit zoo nuttig en doelmatig geschrift, en achten niet noodig, onzen gegevenen, opregt gemeenden lof hier weder met zoo vele woorden te herhalen, maar verwijzen onzen Lezer te dezen aanzien naar No. XI en XII van ons Tijdschrift voor 1814, alwaar hij eene vrij uitvoerige beoordeeling van dit eerste stuk vinden zal.

Ἱπποκράτης. *Magazijn, toegewijd aan den geheelen omvang van de Geneeskunde, enz. enz. IIde Deel.*

(Tweede Verslag.)

Het IIIde stuk wordt geopend met eene verhandeling *over de meerdere zekerheid, welke de beschouwing der tong boven het onderzoek van den pols geeft, in het juist beoordeelen van sommige ziekten;* door den Uitgever SANDER. Na aangetoond te hebben, dat de ware geneeeskunst geheel op proeven en waarnemingen gegrond is, en van welk een belang dus voor de kennis en behandeling der ziekten de behoorlijke waarneming en waardering der teekenen is, waarin zich de ziekte openbaart, deelt hij, als eene bijdrage tot de *Semiotiek*, zijne bedenkingen over de waarde der tong boven den pols, als ziekteteeken, mede. Het is bekend, dat de meeste Geneesheeren op den laatsten veel, welligt wat al te veel, vertrouwen stellen. Dit laatste komt ten minste SANDER voor, het geval te zijn, overal,

waar

waar geene eigenlijke vaatkoorts of ontsteking plaats heeft. Hij toont voorts aan, dat er dikwijls, zoo wel bij den zieke als bij den Geneesheer, omstandigheden zijn kunnen, welke het onderzoek van den pols bedriegelijk maken. Wat echter de eerstgemelden betreft, zij zijn meestal van dien aard, dat een oplettend Geneesheer derzelver aanwezen en invloed ligtelijk kan bemerken, en beoordeelen, of en in hoeverre zij dit teeken deszelfs waarde benemen. Van dien aard zijn b. v. de ligging der spaakbeens - slagaderen, de toevallige ligging van den arm, het verschil tusschen den regter en linker pols. Andere zwarigheden gelden even zeer ten aanzien van de tong, b. v. gebreken van het werktuig zelf, *idiosyncrasie*, de tijd, waarop men den zieke waarneemt, enz. Van meer belang komt ons voor *het tegensprakige van den pols bij zenuwziekten*, waarvan Recensent ook dikwijls voorbeelden heeft aangetroffen.

Onder die omstandigheden, welke, bij den Geneesheer zelven, het onderzoek van den pols onzekerder maken, telt SANDER, in de eerste plaats, *de zeldzaamheid van den waren praktischen tact*, welken hij dus, wonderlijk genoeg, in het *gevoel* schijnt te zoeken. Wij geven hem in bedenking, of dezelve niet veel meer afhangt van de oefening der zintuigen in 't algemeen, gepaard met een verfijnd oordeel. Het is iets, den Geneesheer als kunstenaar eigen, even als den Schilder, den Dichter. En wie zal dat in de vingertoppen zoeken? — Eene tweede omstandigheid, *de meerdere zekerheid van het gezigt boven het gevoel*, doet, dunkt ons, meer en het allermeest af, ten minste meer dan gebrek aan tijd en de winterkoude: want een vlugtig bezien van de tong brengt den Geneesheer even zeer op den dwaalweg, als het vlugtig voelen van den pols; en de koude moet al zeer snerpend zijn, wanneer men ze niet door een paar goede handschoenen weren kan. Ja zelfs zoude men tegen het voorregt van het gezigt boven het gevoel kunnen aanmerken, dat een juist oog

niet

niet elk gegeven is, en dat het gevoel zich beter laat oefenen en fcherpen, dan het gezigt.

Van veel meer belang komt ons voor, hetgene SANDER aanmerkt over *de meerdere organifche edelheid der tong*, haar fijn zamenftel, hare menigte zenuwen en vaten, hare werking als *affcheidend werktuig*, als werktuig van den fmaak. De tong vereenigt dus vele en veelfoortige kenteekenen, kan, in van aard zeer verfchillende ziekten, even zeker geraadpleegd worden, en daarin is wel voornamelijk de hoogere waarde van dit ligchaamsdeel voor de *Semiotiek* gelegen.

Eene waarneming betrekkelijk *het zwellen, vergrooten en uitzakken der tong*, door den Heer LANDSKROON, voorafgegaan van eenige aanteekeningen, uit andere Schrijvers overgenomen. Uit deze korte, maar welgefchrevene waarneming blijkt vooral het nut van het onderfteunen der tong door een opfchortend verband, het liggen op den rug en de belette uitvloeijing van het fpeekfel, gepaard met het gebruik van zacht zamentrekkende middelen.

Onderfcheidene geneeskundige waarnemingen van J. DE BRAAUW, Med. Dr. te *Woerden*. Dezelve betreffen vooreerst eene mazel-epidemie, waarin de huid vrij fterk ontftoken, het hoofd en de borst weinig aangedaan waren. Tegen het einde derzelve openbaarde zich meestal een buikloop, volgens den Schrijver niet altijd van een' *gastrifchen* aard. Ook vond hij baat bij zachte buiksontlastingen, en zelfs bij kinderen, wier ingewanden met flijm bezet waren, van eene fterker zuivering derzelven. Te regt merkt hij dan ook aan, dat het uitflag op zich zelf deze zuiveringen, zoo zij anders zijn aangewezen, niet verbiedt.

Belangrijker nog is de waarneming van *het nut van Hydrofulfuretum ammoniae in een' verouderden catarrhus veficae*. De Schrijver gaf vier of vijf droppels om de twee uren, met flijmige dranken, met het beste gevolg. Te regt merkt hij aan, dat deze genezing niet kan verklaard worden door de werking van dat middel

op de zuurstof. — De zwavelverbindingen schijnen in vele catarrhale aandoeningen zeer voordeelig te werken.

Daar DE BRAAUW van tijd tot tijd een vervolg op deze waarnemingen belooft, meenen wij hem op de langdradigheid van zijnen stijl opmerkzaam te moeten maken.

In het IVde stuk vindt men, behalve het vervolg der verhandelinge van Dr. NIEUWENHUYS, eenige waarnemingen *over het nut van het salpeterzuur zilver (nitras argenti) in de vallende ziekte*, door den Heer LANDSKROON. Hij gaf 2 gr. nitr. arg., opgelost in 6 onc. overgehaald water, vermengd met eene Arabische gom. Hiervan liet hij viermaal 's daags een lepel gebruiken. Niet altijd hielp dit geneesmiddel even spoedig. Somwijlen zelfs was hij genoodzaakt tot 6½ gr., in die oplossing, te klimmen, en daarmede eenige weken aan te houden. Vier voorbeelden zelfs van vrij verouderde *epilepsie* weken voor dit geneesmiddel; doch de Schrijver merkt te regt aan, dat dit middel alleen dán dienstig zijn kan, wanneer de epilepsie van geene stoffelijke oorzaak, of liever, het zij chemische, het zij mechanische scherpte, de zenuwen aandoende, afhangt.

Dit deel wordt besloten door eene korte *bijdrage tot de verloskunde*, door de *Rotterdamsche* Vroedmeesteresse VAN PUTTEN, waarin deze kundige vrouw den invloed van de *ligging* der barende, gedurende den arbeid, door eenige opmerkelijke voorbeelden aantoont.

De

De Levens van gedenkwaardige Mannen en Vrouwen uit de Achttiende Eeuw, gevolgd naar het Hoogduitsch van S. BAUR, *met eenige oorspronkelijke Hollandsche Levens vermeerderd. VIIIste Deel, 337 bl. IXde of laatste Deel, 404 bl. In 's Gravenhage, bij* J. Allart. *In gr. 8vo. Te zamen f* 6-12-:

Met deze twee Deelen is dus de verzameling van Levensbeschrijvingen uit de Achttiende Eeuw gesloten, waarin echter veel minder oorspronkelijke *Hollandsche* Levens voorkomen, dan wij volgens den titel regt hadden te verwachten: in beide deze Deelen is er althans niet een enkel te vinden. Zelfs na de bekende verzameling van *Nederlandsche Mannen en Vrouwen*, in 10 Deelen, was er echter nog voorraad genoeg toe voorhanden: men denke slechts aan SIMON STIJL, HENDRIK ALBERT SCHULTENS, VAN DE SPIEGEL, HIERONYMUS VAN ALPHEN, KLUIT, LUZAC, RAU, VAN DE KASTEELE, enz. enz. Misschien heeft de Vertaler het *Horatiaansche*

incedis per ignes
Suppositos cineu doloso

op het oog gehad: doch in eene Levensbeschrijving kan men altijd, nog beter dan in eene Geschiedenis, die vurige kolen mijden; en een lof aan den held eener levensgeschiedenis (mits hij zich zelven gelijk gebleven zij) wordt minder kwalijk genomen. Hoe het zij, wij zullen het slot des werks van BAUR nu slechts beschouwen, zoo als het, zonder vermeerdering of vermindering, voor ons ligt. En dan kunnen wij hem eene dergelijke onbezorgdheid of schroomvalligheid, om vaderlandsche karakters te vertoonen, als den Vertaler, niet te laste leggen. Van de zesendertig Levens, die in deze twee Deelen gevonden worden, zijn juist de helft, achttien personen namelijk, *Duitschers* of *Zwitsers*; en

wij kunnen niet ontveinzen, dat sommigen niet of naauwelijks tot de *gedenkwaardige* Mannen der Achttiende Eeuwe behooren, zoo als de goede BLUM, een middelmatig Dichter en Prozaschrijver; de Oud-*Hollandsche* Kapitein BRAUN, wiens grootste merkwaardigheid in het doorbrengen zijner goederen en zijne daarna geledene bittere armoede bestaat; de weinig beduidende Operadichter SCHIEBELER, en misschien nog anderen. Over 't algemeen zijn in deze twee Deelen verscheidene Levensbeschrijvingen van Mannen, die meer door hunne werken, dan door bijzondere levensgevallen, hebben uitgemunt; hetwelk echter op zich zelve, mits de bedoelde personen wezenlijk opmerking verdienden, geenszins een gebrek is, maar veeleer aanmoediging verdient, daar het der Geschiedenisse met regt meermalen is te laste gelegd, dat zij zich meer met gekroonde of ongekroonde booswichten, dan met waarlijk nuttige menschen, bezig houdt; dat ATTILA in ieders mond, en de uitvinder van den ploeg onbekend is. Zoo ontmoeten wij hier dan ook met genoegen de Levens van den onbegrijpelijk werkzamen GEORG van *Baireuth*, die zich, door eene bijkans ongeloofelijke inspanning, uit den staat der diepste armoede tot eer en aanzien verhief; van den oorspronkelijken, luimigen VON HIPPEL, Schrijver der *Lebensläufe in aufsteigender Linie*; van den weêrgaloozen Landman GUJER, meer bekend onder den naam van KLEINJOGG, en door sommigen, niet geheel ten onregte, met den naam van *landelijken* SOCRATES vereerd; van den onvergelijkelijken LEIBNITZ, en zijnen waardigen opvolger WOLFF; van den niet minder braven dan kundigen LAMBERT; en van twee Geleerden, die zekerlijk een' trap lager staan, doch ook eene eervolle melding verdienen, FORMEY en ISELIN; van HERSCHEL, den grootsten Starrekundige der Achttiende Eeuw; van de voortreffelijke Godgeleerden CRAMER, SECKER, en MUNTER; den allezins merkwaardigen, gemoedelijken en onvermoeiden WESLEY, Stichter der *Methodisten*; den roem der

der *Straatsburgsche* Hoogeschole in het vak der Ontleedkunde, LOBSTEIN; den voortreffelijken Medailleur HEDLINGER; den waardigen navolger van RAPHAEL, MENGS; de twee groote muzikale Genies, MOZART en PICCINI; ja zelfs de twee merkwaardige Tooneelspelers, QUIN en FLECK. — Het ontbreekt hier echter ook, ter afwisseling, niet aan meer schitterende, of zelfs verwoestende, dan nuttige menschen. Vooral behooren tot deze klasse de twee eenige *Mahomedaansche* Vorsten van *Mysore*, HYDER ALY en TIPPO SAHEB; de gunsteling der fortuin en van ANNA van *Rusland*, ERNST JOHAN VAN BIRON; de als Staatsman beroemde, als Mensch beruchte WILKES; (het wondert ons, dat deze laatste niet in zijne diepe en schandelijke ongodsdienstigheid ten toon gesteld wordt;) de edele SIDNEY SMITH, voor wiens schitterende deugd en moed de gelukstar van BUONAPARTE te *Acre* voor de eerstemaal verbleekte; de verfoeijelijke *Flibustiër* EDUARD LOW, een Zeeroover van de ergste soort, en de Sluiker, valsche Munter en Roover MANDRIN, die tot den vorigen een waardig *pendant* oplevert; de dappere Krijgsman, maar beginselen zedelooze *Renegaat* BONNEVAL. (Wij verzoeken verschooning, dat wij den waardigen SMITH, den vijand der Zee- en Troon-roovers, in deze klasse, tot welke hij alleen door zijnen moed behoort, plaatsen; daar wij hem in geene andere kunnen rangschikken. Hij is de eenige der nog *levende* personen in deze verzameling.) Eindelijk vindt men hier nog Ongelukkigen van twee klassen, die door een, zoo 't schijnt, balsturig noodlot gedoemd waren, het beste gedeelte van hun leven in kerkerholen te verkwijnen, zoo als de beklagenswaardige HENDRIK MASERS DE LATUDE, (wien zelfs *Hollands* gastvrije grond niet voor de vervolgingen der schandelijke bijzit van LODEWIJK XV, DE POMPADOUR, kon beveiligen) of op woeste eilanden, gelijk ALEXANDER SELKIRK, het Model van ROBINSON, — en zulken, wie het bijgeloof in ijze-

ren klaauwen vatte, en tot levenslange martelingen of eenen schandelijken dood bragt; den zoogenoemden *Heilige* LABRE, en GABRIEL MALAGRIDA, een' *Portugeschen Jezuit*, (in den *inhoud* voor het boek verkeerdelijk een *Heilige* genoemd) die, zoo 't schijnt ter goeder trouwe een dweeper, den alvermogenden POMBAL verbitterd had, en den dood der verraders moest sterven. De gemelde LABRE vooral is een beklagelijk toonbeeld van het vermogen der dweeperije. Mogten dezulken zich aan hem spiegelen, die, met gezonde hersenen begaafd, nogtans het Evangelie zoo wel als het menschenverstand verzaken, om een kerkgenootschap te omhelzen, waarin men God tot eenen dwingeland stelt; die negen tiende van het menschdom tot eeuwige pijnen doemt, omdat zij Hem buiten hunne schuld niet kennen, of omdat zij hunne rede niet verkrachten kunnen, en van het overige tiende vergt, dat zij, om volmaakt te zijn, Hem met de uitgezochtste martelingen zullen verzoenen; een kerkgenootschap, bij 't welk een morsige ellendeling, die tot niets goed is, elkeen tot afschuw daarheen loopt, zich door het ongedierte laat opeten, en daarbij vooral de ketters regt hartelijk haat, een *Ideaal*, een *Heilige* is, wien de hoogste Wijsheid een sterker vermogen tot wonderdoen schenkt, dan — o lastering! — haren eigen' Zoon. En dit alles geschiedde nog in de Achttiende Eeuw! Wie niet gelooft, dat de zinneloosheid nog in onze, of kort vóór onze, dagen zoo verre gaan kan; wie meent, dat de *Hydra* van het Papismus reeds getemd, verzacht of gebreideld is, die leze tot zijne waarschuwing het hier aangekondigde werk, IXde D. bl. 234—254, en hij zal bevinden, dat de Schrijver op bl. 254 vooral niet te veel zegt: „ Zóó treurig zag het „ er, tegen het einde der Achttiende Eeuw, nog in „ *Roomschgezinde* landen, en vooral in de Hoofdstad „ van den zoogenoemden Stadhouder van CHRISTUS „ uit, dat men sprookjes en ongerijmdheden van de„ zen aard, die tegen het gezond verstand aandrui„ schen en de echt-Christelijke Zedekunde wederstre-

„ ven,

„ ven, der Geloovigen als voedsel voor hun hart durf-
„ de opdisschen!"

Men zal, uit deze beknopte opgave, de belangrijkheid, ook dezer laatste Deelen van BAUR, genoegzaam kunnen bespeuren. Wij zullen thans eenige plaatsen opgeven, waarop wij bij het doorlezen gestuit zijn, doch waarvan sommige wel aan den Vertaler zullen zijn toe te schrijven, die zich anders van zijn werk loffelijk heeft gekweten.

Bl. 57, reg. 4, D. VIII, lezen wij, in het Leven van HYDER ALY, van eenen Generaal MATTHEUS. Dit zal wel MATTHEWS moeten zijn. Op de volgende bladz. komt eene *kaan* voor. Dit woord, voor *boot* of *schuit* gebruikt, zal, in *Holland* ten minste, weinig verstaan worden.

Wat is de helm van ÆGIDUS? (bl. 222.) Ongetwijfeld de onsterfelijke *Ægis*, het schild van MINERVA, 't welk nog in denzelfden regel met hare *lans* gepaard wordt.

Bl. 239. lezen wij van een *dagelijks* vermeerderend huisgezin!

Bl. 2[illegible]. Is het, *nog tegenwoordig*, bij de *Fransche* soldaten gebruikelijk, in plaats hunner vorige bij- (of familie-) namen, andere aan te nemen?

Bl. 285. *Het Eiland Leward.* Men gevoelt, dat dit de *leeward-* (te loefwaart liggende) eilanden, of een derzelven, zijn.

Bl. 292. reg. 12. brengt een *Amerikaansch* Kapitein den gevangen' Zeeroover LOW aan het Eiland *Rhodus* op: zekerlijk uit voorkeur voor de spoedige *Turksche* Regtspleging! Maar vergis u niet, Lezer! Het moet *Rhode-eiland* zijn, een der Vereenigde Staten van *Amerika*, schoon de kleinste. Zoo wordt ook op bl. 311 de *Russische* Kabinetsminister BESTUCHEFF in BESTUCHEN veranderd.

In het IXde Deel vinden wij in het Leven van JOHAN FREDERIK VAN BRAUN (bl. 198) eene misselijke en gemeene uitdrukking, die ons in het *Hoogduitsch* niet bekend, en dus waarschijnlijk aan den Ver-

taler te wijten is: „ De weldaden, die hij ontving, „ vielen, als 't ware, op een' heeten steen, *wijl de „ Sekte der Manichaeën te menigvuldige malen bij hem „ aanklopte;*" dat wil zeggen, „ dewijl hij te dikwijls „ gemaand werd!"

Eene onbetwistbare grondstelling wordt op bl. 205 te ver uitgestrekt en verkeerdelijk toegepast; deze namelijk, „ *dat de eerste opvoeding den toekomstigen mensch bestemt* (bepaalt). Hieruit moet nu volgen, dat FORMEY in het vervolg nooit smaak in de muzijk, het teekenen en de vermaagschapte kunsten vinden kon, dewijl hij NB. *volgens de heerschende grondregels van zijnen tijd was opgevoed.* Wie gevoelt niet, dat, zoo dit een doorgaande regel ware, *niemand*, die in het begin der Achttiende Eeuw geboren en naar de toen heerschende grondregels opgevoed was, (en dit waren dan zekerlijk alle jonge lieden uit den beschaafden stand) smaak in muzijk of teekenen zou gehad hebben; en wien valt de ongerijmdheid hiervan niet in 't oog? — Te meermalen wordt ook in deze Levensbeschrijving de bekende MAUPERTUIS MAUPERTIUS genoemd. De Lofredenen (*Eloges*) op overledene Akademisten door den bekenden FONTENELLE heeten (op bl. 215) *Fontenelische Gedenkschriften.*

Op bl. 311, zegt men van den bekenden JOHN WESLEY, dat hij *kort van persoon* was. De *Rec.* herinnert zich, in zijne vroegste jeugd dezen man op eene reis, die hij toen in *Holland* deed, bij eene bloedverwante gezien te hebben; en, indien zijn geheugen hem niet geheel bedriege, was WESLEY, in plaats van kort, zelfs buitengewoon lang en mager. Hij wil echter hierop niet aandringen. — *Twidenham* (bl. 311. reg. 10) zal wel *Twickenham* moeten zijn.

Het is ons niet wel mogelijk, over de naauwkeurigheid of onnaauwkeurigheid van alle in deze twee Deelen vervatte Levensbeschrijvingen te oordeelen. Over 't algemeen blijkt de waarheidsliefde en onzijdigheid van den Schrijver; en dit werk, hetwelk eene menigte

on-

onvermoeide nasporingen onderstelt, is eene kostbare bijdrage tot de algemeene, zoo staat- als letterkundige, Geschiedenis der Achttiende Eeuw.

De Invloed der Vrouwen op de vier Tijdperken des Levens, in vier Zangen; door M. WESTERMAN. *Te Amsterdam, bij* M. Westerman. 1816. *In gr. 8vo. Bij Inteekening f* 1-16-:

Wij hebben onlangs nog (ter gelegenheid der aankondiging van het Iste Deel der Gedichten van H. H. KLIJN (*)) opgemerkt, dat in onzen leeftijd de Dichters gaarne uitweiden in den lof der Schoonen. De Heer WESTERMAN, als vaderlandsch Dichter van eene zeer gunstige zijde bekend, brengt dan ook zijnen wierook op het altaar, reeds te voren op eene edele wijze ontstoken. En inderdaad, hij is waardig onder de offeraars op te treden. Hetgeen hij aanbrengt, stijgt in heldere vlammen opwaarts: want hij heeft zuivere handen en een rein hart. De doorgaande toon is ook hier die van den lofzang. 's Dichters onderwerp verschilt echter geheel van dat van KLIJN, die alleen de verpligting der kunsten aan de vrouwen behandelt, en is meer beperkt dan dat van LEGOUVÉ en SPANDAW, die de verdiensten van het schoone geslacht in het algemeen verheffen. Deze bepaaldheid van stoffe draagt onze goedkeuring weg, en was ook voor WESTERMAN noodzakelijk, om zijn werk van dat zijner voorgangeren te doen verschillen. Maar om — ten einde den invloed der Vrouwen op het lot van den mensch te bezingen — juist de vier tijdperken des levens, in vier zangen, te behandelen, dit is een plan, dat, in ons oog althans, niet poëtisch is. Waartoe toch zulke stijve en gedwongene bestekken? Waartoe heeft de Heer WESTERMAN zijne Muze een keurslijf aangetrokken, dat haar knelt, en waaraan zij zich ook nu en dan zoekt te ontwringen met zoo veel kracht, dat er enkele snoeren van losspringen? De Dichter, die een eenigzins uitgebreid stuk wil vervaardigen, moet wel, zoo hij geen' wildzang wil leveren, zijn onderwerp bepalen en zich regelen voorschrij-

ven.

(*) *Vaderl. Letteroef.* voor Mei 1816, No. VII, Boekbesch. bl. 304.

ven. Maar die regelen moeten het ſtuk zelve niet zijn, niet reeds op den titel zijn uitgedrukt. Integendeel — zij behooren, in 's Dichters geest aanwezig, voor het oog van den Lezer verborgen te zijn. De poëzij, bij uitnemendheid vrij, duldt geene ſtijve, afgemetene plans, en een dichtſtuk, al klimt het ook niet hooger dan tot den rang van het Leerdicht, is geene verhandeling, zelfs geene redevoering. De Heer WESTERMAN heeft zich nu eenmaal voorgeſteld, om den invloed der Vrouwen te behandelen, en wel, in den eerſten zang, op het Kind, in den tweeden op den Jongeling, in den derden op den Man, en in den vierden zang op den Grijsaard. Natuurlijk moest nu reeds, ten gevolge van dit beſtek, in den eerſten zang de toon bij uitſtek teeder en roerend zijn: want dáár reeds wordt de Vrouw geſchilderd in dat aandoenlijk oogenblik, waarin zij, na namelooze ſmarten en weeën te hebben doorgeſtaan, het eerſte pand der liefde aan den moederlijken boezem drukt. Zulk een tafereel, dat, behoorlijk geſtoffeerd en met eigenaardige bijſieraden voorzien, misſchien het ſprekendſte en treffendſte is, hetwelk de Natuur oplevert, mag niet op den voorgrond geplaatst zijn: want de overige deelen van het uitgewerkte ſchilderij moeten daarbij noodzakelijk afvallen, waardoor de indruk van het geheel aanmerkelijk wordt verzwakt. De Dichter heeft zelf den dwang gevoeld, dien hij zich heeft opgelegd, daar hij reeds in den eerſten zang, in ſpijt van plan en titel, zijne toonen aan de *vadervreugd* toewijdt. En met het grootſte regt: want hier en nergens anders behoort dat zalig gevoel het gemelde roerende tafereel op te luisteren. En — hoe zoude ook een Dichter, zelf echtgenoot en vader zijnde, kunnen bezingen, welk eene onbeſchrijfelijke weelde de vrouw gevoelt, als zij moeder wordt, en den lieveling, dien zij zoo lang onder het hart heeft gedragen, de volle borſten aanbiedt, en niet tevens bezingen zijn eigen geluk, niet tevens pogen uit te drukken het nooit gekend en nimmer uit te drukken, maar alleen voelbaar gevoel van den man dier moeder, van den vader diens zuigelings? En evenwel, volgens de inrigting van dit dichtſtuk, is die vadervreugd, in den eerſten zang, in het geheel niet op hare plaats, maar had tot den derden zang — tot de behandeling van den invloed der Vrouwen op het *derde Tijdperk* — moeten verſchoven zijn.

Dan — niettegenſtaande deze aanmerkingen (waaraan wij ech-

echter vrij wat gewigt hechten, daar het gebrekkige plan het gansche stuk, als geheel beschouwd, gebrekkig maakt) treft men hier, schier overal, eene menigte van schoone en treffende partijen aan. Overal herkent men den gevoeligen Zanger en geoefenden Dichter tevens, die, hoezeer ook belemmerd door zelf gesmede boeijen, voortreffelijke verzen levert. Tot eene proeve van 's Dichters manier en versificatie, geven wij een gedeelte van het slot van den derden zang, dat, naar ons inzien, eene der best bewerkte partijen is.

Ontzaglijk voorgeslacht, dat, worstlend in de plassen,
Der Roomren hoovaardij deedt stikken in moerassen,
In ware grootheid nooit door volken geëvenaard,
Wier leeftijd oorlogsroem voor eeuwen heeft vergaard,
Regtschapen heldenteelt! roemruchte Batavieren!
Dankt gij uw glorie slechts aan zucht naar krijgslaurieren?
Neen, 't was geen ijdle trots op een doorluchten naam,
Waardoor ge u fier ontwrongt aan slavernij en blaam:
Neen, afkeer van geweld, van dwingeland en roover,
Vloeide uit het vrouwlijk hart in uwen boezem over;
Die vrijheid, die gij gul aan 't dierbaar voorwerp schonkt,
Heeft uit het vriendlijk oog u minzaam toegelonkt;
De liefde deed aan u de waarde er van gevoelen;
De vrijheid was uw leus, de vrijheid uw bedoelen;
De vrijheidsmin, ontvlamd bij 't aklig krijgsgerucht,
Heeft d'Adlaar, heet op roof, gekortwiekt in zijn vlugt;
Geen dwingland joeg u voort, verhit op overheeren;
Neen, vrees voor 't vrouwlijk oog beschaamd terug te keeren,
Zie daar den prikkel van dien onverzetbren moed,
Die zege won op 't land en glorie op den vloed;
Gij hebt de teedre hand, zoo vaardig om te helpen,
Tot heeling zoo geschikt, het offerbloed zien stelpen,
De wonden balsemen, en, 't heldenlijk ter eer,
De lauwren vlechten, 't graf versieren, en de speer,
Der koude vuist ontrukt, door vrouwelijke vingren,
Om 't dierbaar overschot te dekken, moedig slingren,
En wringen in het hart van 't plonderziek gebroed;
Gij zaagt de weduw zich bedelven in den vloed,
Opdat geen wulpsch Romein, bij 't sneuvlen van haar zonen,
Ook de echtkoets van den held, na zijnen dood, zou honen;

De

De moeder, die haar kroost verweerde, als een leeuwin
Haar welpen, stortte uw ziel onwrikbre grootheid in;
De blik van 't knaapje, door de moeder opgeheven,
Deed de onuitputbre trouw voor uw verbeelding zweven;
Het mollig handje wenkte om bijstand in den nood;
Het grootsch besef van pligt, gevoel van echtgenoot,
En 't rein gevoel, verwekt door d'invloed van de vrouwen,
Verwekte in de edle borst onwrikbaar zelfvertrouwen;
Gij kende in 't grootsch heelal geen schatten, meerder waard,
Dan vreugde in uw gezin, dan tempel, dak en haard;
Uw leven, ja uw ziel, was met die dierbre panden
Onscheidbaar zaamgevloeid, omvat door heilge banden;
De zucht voor hun behoud barstte in die geestdrift uit,
Die Cesars zegekar in 't rennen heeft gestuit.

Men bemerkt hier alweder de gegrondheid van onze gemaakte aanmerking. Zoo zeer belemmert het eens gemaakte plan den Dichter, dat hij den invloed der vrouwen op den heldenmoed der mannen bepalen moet tot de *gehuwde* vrouwen en mannen. En waarom? Omdat deze verdienste der vrouwen in den *derden* zang, en dus als een' invloed op het *derde* tijdperk, wordt bezongen. Intusschen wordt deze invloed ook door de maagd op den jongeling, en wel bij uitnemendheid, uitgeoefend.

Enkele bedenkingen van minder belang, door ons onder het lezen opgeteekend, willen wij den verdienstelijken WESTERMAN niet onthouden.

De aanhef van het stuk is zeer gepast. WESTERMAN laat aan den stouteren Dichter gaarne deszelfs triomf over, en zegt:

Met minder lof tevreên, en zachter vreugd voldaan,
Hef ik het nedrig lied met stillen eerbied aan.

Evenwel wilde ons de toon, waarop hij hier van die stouter Dichters zingt, niet regt bevallen. Waartoe toch, indien het anders opregt gemeend ware, dat *spoorloos* brein? waartoe die *waan* en *smaad in des hoogeren Dichters blikken?* en hoe strookt dit weder met het *omgeven zijn van Phebus gloed*, met het *zweven in edelen Godenrang?*

Het woord *spillig* zouden wij niet, althans niet zoo spillig gebruiken, als de Heer WESTERMAN doet.

De

De regels:

ô Vraagt slechts verder niet, *schoon 't eindloos konde duren*:
Elk antwoord strekte alleen *tot schaamte u aan te vuren*.

zijn prozaisch en gedrongen.

Op bladz. 4 stoot men op *Uranus*.

De uitdrukking: *De landjeugd vloeit bijeen, om der blijdschap toe te geven*, (in plaats van: *om zich aan de blijdschap over te geven*, of *zich der blijdschap te wijden*) drukt het denkbeeld niet uit. En wat de daarop volgende regels aangaat:

— De herder *viert, door 't zonnevuur geroost*,
Den zachten gloed, die op het maagdlijk koontje bloost.

wij bevroeden niet, waarom de herder juist *gebraden* moet zijn, om den zachten gloed te *vieren*. Even min begrijpen wij, hoe

Vermoeijenis wordt *vreemd* aan de afgematte spieren.

Afmatting is meer dan vermoeijing, en de afgematte spieren mogen, voor een' oogenblik, de matheid niet voelen, de vermoeidheid kan er nooit *vreemd* aan zijn.

De uitdrukking: *het drukje er van*, is mede gedrongen.

Op bladz. 43 leest men:

Wijkt de achtbre gloed der zon voor 't oogverblindend fonklen
Van gouden lokken, die langs d' elpen schouder kronklen.

Dat men blonde haarlokken gouden noemt, is zeer wel: maar dat men die haarlokken zoodanig laat fonkelen, dat het oog er door verblind wordt, is toch wat heel sterk, zouden wij denken; en dat de *achtbare?* gloed der zon er voor wijkt, is ongehoord. De Recensent houdt, voor zich, op het stuk van haarlokken, nog al van het blonde, zelfs van het gele, vooral wanneer zij wat krullig zijn en het meisje mooi is: maar dat hoog gloeijende vuurroode vindt hij niet bekoorlijk, en zeer nadeelig voor de oogen. De *elpen schouder* voldoet mede niet.

Op bladz. 54 wordt de zucht van wrevelmoed door een'

har-

hartelijken kus op de lippen *verzegeld*, dat is, *bevestigd*, *vastgemaakt* — zekerlijk tegen de bedoeling van den Dichter.

Op bladz. 59 is de regel:

En drukken op het veld de zwangre halmen neêr,

zeer zwak, en drukt niets uit, nadat de Dichter reeds de ellende van het oorlog in deze voorafgaande regels geschetst heeft:

Maar 't oorlogsvuur ontvlamt, en vreemde legerknechten
Bedreigen goed en bloed, en naam en eer en regten;
De weêrstand tergt de spijt en voert de woede in top,
En rook en smook en vlam stijgt uit de hutten op;
De kreet des jammers klimt uit dorpen en gehuchten,
En moord en plondring woedt en landbewoners vlugten;
De drommen dringen zaam' en nadren meer en meer,
En drukken op het veld de zwangre halmen neêr.

Het rijm, midden in de regels, is niet kenrig, gelijk hier:

Het tegenworstlend *lam*, ter slagting opgetooid,
De wierook in de *vlam*, van heilig vuur gestrooid,

De vierde zang bevat vele schoone schilderingen. Die van de opoffering der dochter, ten behoeve van haren vader, eenen misdadigen en van alles verlatenen grijsaard, trof ons bijzonder. De volgende regels mogen hier nog eene plaats vinden:

Ja! hier, ô schoon Geslacht, zoo rijk aan teederheden,
Hier schittert, boven zwier van fraai gevormde leden,
En boven 't edel vuur, dat uit uwe oogen straalt,
Iets heiligs in uw deugd, uit hooger spheer gedaald;
Den grijsaard, die zich zwaar in dwaling heeft bezondigd,

(Deze regel is weder zwak, en het *zich bezondigen in dwaling* zegt veel te weinig.)

Wordt door de teedre maagd vergifnis aangekondigd,
't Keert alles zich van hem, en huivert van zijn smart,

Zij

Zij slechts klemt onbeschroomd zich aan het vaderhart;
Huilt hem van oord tot oord de jammervloek in de ooren,
Zij weet, door 't lieflijk lied, het wraakgebaar te smoren;
Zij went zich staf te zijn van de afgematte leên,
En leidt den balling zacht door woestenijen heen';
't Is liefde al wat zij doet, 't is liefde al wat zij ademt,
't Is liefde, uit God gedaald, die alle zorg omvademt,
En alle rampen weert, en alle smart verzacht,
En 't lieflijk licht der hoop doet blinken uit den nacht, enz.

Het slot komt ons voor niet gelukkig te zijn uitgevallen. Ons althans bevielen de volgende regels niet:

Ja, *onwaardeerbre Kunne!* al 't heil, dat we aan u danken,
Is boven allen lof en boven alle klanken:
Versmaad den zanger niet, die, *overstelpt er van,*
Uw waarde wel gevoelt, *maar niet ontvouwen kan.*

Moog' *dartler?* nagebuur den voorrang ons betwisten,
Voor de *onwaardeerbre Kunne* een' ruimren lof te kwisten,
O! 't staat aan de onschuld duur, *dat voorregt, zoo geducht,*
Hetgeen de maagd bedwelmt, *waardoor de Vrouw verzucht;*
Zijn wellust is de kalmte in 't schuldloos hart te storen,
En haar, die hij aanbad, *verlaagd te zien bij sloren.*

Het doet ons innig leed, dat onder zoo veel schoons zoo veel gebrekkigs gemengd is; en het is jammer, dat een zoo voortreffelijk Dichter, als de Heer WESTERMAN waarlijk is, zich niet meer moeite geeft, om zijne stukken te beschaven.

De Opdragt aan onze, zoo algemeen geliefde en edele, Koningin is zeer gepast, en der uitmuntende Vrouwe niet onwaardig.

Bibliotheca classica, sive Lexicon manuale, quo nomina propria pleraque apud scriptores Graecos et Romanos, maxime classicos, obvia illustrantur. Editio altera auctior et emendatior. Daventriae, apud *L. A. Karsenbergh* et *G. Brouwer*. 1816. 8vo. *f* 5-:-:

Er zijn, sedert een' geruimen tijd, en bij de beschaafdste vol-

volken van Europa, verscheidene hulpmiddelen uitgevonden, en in woordenboeken vervat, ter gemakkelijke verkrijging van vele kundigheden. Wij bedoelen hier eigenlijk niet zoodanige woordenboeken, welke eene taal betreffen, en tot kennis derzelve allernuttigst, ja veelal noodzakelijk zijn, en welke men zelfs bij vreemde en oude volken aantreft, zoo als bij de Grieken, de Arabieren, de Chinezen. Wij bedoelen alleen zulke woordenboeken, die, in eene alphabetische orde, verklaringen en ophelderingen over personen en zaken, naar een bepaald oogmerk, leveren. Het is bekend, hoe zeer dezelve, in latere dagen, meer en meer vermenigvuldigd zijn, en welk gemak derzelver gebruik geven kan. Maar het is met vele van deze, ten naastenbij, even zoo gesteld, als met die menigte *machines* of werktuigen, in onze dagen uitgevonden, die een werk, waartoe anders veel tijds en vele handen vereischt werden, korter en gemakkelijker maken, en over welker nadeel men luide begint te klagen. Trouwens, de *Encyclopediën*, en meer andere der gemelde woordenboeken, hebben wel eens ten nadeele van gegronde studiën verstrekt, en dienden meermalen, om aan half-, aan kwart-, of zelfs aan geheel on-geleerden, in het oog van sommigen, eenen schijn van geleerdheid bij te zetten, met welke, alleen uit woordenboeken opgezameld, men, als met geleende veren, pronkte.

Van eenen gansch anderen aard zijn de alphabetische hulpmiddelen vóor de jeugd, ingerigt ter wegneming van voorkomende zwarigheden in het beoefenen van oude Grieksche en Latijnsche Schrijvers. Geeft men hun zoodanige Schrijvers in de hand, zonder hun tot regt verstand derzelve eenige hulp te verschaffen, dan hindert hen gedurig de melding van hun onbekende personen en zaken. Bij de Dichters, vooral, komt veel uit de Fabelkunde voor, waarmede zij nog vreemd of niet genoeg te huis zijnde, meer dan eens, wanneer zij geene hulp hebben, in het geheel niet te regt kunnen geraken. Het ontbrak, wel is waar, voorheen aan geene hulpmiddelen ter opheldering van zoodanige, voor de jeugd duistere, plaatsen, en men gebruikte zeer veel de uitgaven van MINELLIUS, FARNABIUS en andere dergelijke uitleggers. Dan, behalve dat zoodanige uitgaven zich meestal slechts tot sommige Latijnsche Schrijvers bepalen, zijn dezelve, volgens het algemeen gevoelen van bevoegde regters, smaakbedervende hulpmiddelen, meer geschikt om de luiheid te voeden,

den, dan wel om de werkzaamheid te onderstennen, te onderhouden, en op eene gepaste wijze aan te kweeken. Veel beter zijn, tot dat einde, grootere of kleinere woordenboeken, waarin men zoeken moet, hetgeen men behoeft te weten. Maar deze zijn er niet veel, en niet allezins geschikt. Om de studerende jongelingen, derhalve, te gemoet te komen, en hunne studien met oordeel en smaak te bevorderen, was de Heer BOSSCHA, die hunne ware behoefte kende, en als leeraar der jeugd, in zijn' post van Rector der Latijnsche schole, sedert lang met bijzonder veel nut en roem werkzaam geweest is, op de gelukkige gedachte gekomen, om een woordenboek in het Latijn te vervaardigen. Welke de aanleiding hiertoe geweest is, en welk eene moeite het hem gekost heeft, kan men zien uit de voorrede, reeds voor de eerste uitgave van deze zijne *klassieke Bibliotheek* geplaatst, welke inderdaad een' schat van kundigheden in zich bevat, tot beter verstand der klassieke Schrijvers. Geen wonder, dat het werk met zoo veel graagte ontvangen, en zoo bestendig gebruikt is, dat door de drukkers eene nieuwe uitgave begeerd werd. Deze nieuwe uitgave, dan, is, volgens den titel, vermeerderd en verbeterd: en dat dit geen bloot voorwendsel is, of, zoo als wel eens gebeurt, een nieuwe titel, om een oud boek wat meer aan den man te helpen, kan iedereen zien, die de moeite nemen wil, om de beide uitgaven te vergelijken. Schoon nu de tweede uitgave beter is dan de eerste, gelijk men uit den aard der zake verwachten moest, is deze, echter, niet zoo geheel veranderd of omgewerkt, dat dezelve daardoor onbruikbaar geworden zij. Hoe veel zorg en moeite, intusschen, bij de tweede uitgave aangewend zijn moge, zijn er, evenwel, nog fouten in overgebleven; hetgeen ook in een werk, zoo digt ineen gedrukt, niet wel te vermijden was. Zoo staat er, b. v., pag. 156, *Chbeanitæ* voor *Chæanitæ*, of liever *Chæanoetæ*. Ook hadden wij wel gewenscht, dat bij de aanhaling van oude Schrijvers overal de plaatsen zelve waren gevoegd. Dit is meestal geschied; dan, waarom het niet overal geschied zij, kunnen wij niet gissen. Doch, dit zijn, bij de zeer groote verdiensten van het werk, kleinigheden; en, over het geheel genomen, zijn wij zeer te vreden met de vernieuwde uitgave van een boek, waarmede de geleerde en werkzame BOSSCHA een' uitmuntenden dienst gedaan heeft aan de studerende jeugd,

jeugd, en bij allen, die eenigzins over de goede inrigting der studiën, en de geschiktste hulpmiddelen tot derzelver bevordering, kunnen oordeelen, zeer veel danks en roems heeft verworven.

Inwijdingsredevoering van Mr. BARTHOLD HENRIK LULOFS, *Hoogleeraar in de Faculteit der Bespiegelende Wijsbegeerte en Letteren, voor het vak der Nederlandsche Letterkunde en Welsprekendheid, aan de Hoogeschool te Groningen. Over de noodzakelijkheid van de beoefening der eigene Taal en Letterkunde voor de zelfstandigheid en den roem van eene Natie, gehouden bij het aanvaarden van deszelfs waardigheid op den vijftienden van Slagtmaand* 1815. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr. 8vo.* 103 *Bl. f* :-8-:

Bij de beoordeeling dezer redevoering zullen wij eenigzins op gelijke wijze te werk gaan, als bij die van den Heer VAN CAPPELLE. Wij zullen ze, namelijk, in verband beschouwen met de plaats en gelegenheid, bij welke zij ontstond. De vervulling der leerstoelen voor de Hollandsche taal- en letterkunde is eene zaak, waarbij alle lezers van ons maandwerk belang hebben.

Bij de vooronderstelling, ter genoemde gelegenheid door ons aangenomen, dat er te weinige opzettelijke, bekende nasporders van onze taal en letterkunde, als een vak van geleerdheid beschouwd, aanwezig waren, om daaruit eene keuze te doen, was de verwachting omtrent den uitslag, onder alle liefhebbers der zake, des te gespannener. Het algemeene oordeel was, dat de zoodanigen thans behoorden in aanmerking te komen, die in de beoefening der Nederlandsche welsprekendheid uitmunteden, die zich door eene kiesche en aangename taal en stijl, aan lezers of toehoorders, gunstig aanbevalen. Er bestond gelukkig een groot aantal van dezulken. Onze letterkunde heeft juist op dit oogenblik eenen bloei, eene vruchtbaarheid bereikt, die als hare tweede gouden eeuw mag aangemerkt worden. Om niet te spreken van bekende schrijvers, waaronder er zijn, die den bevalligsten stijl met de uitstekendste kennis van oude en nieuwe talen toonen te vereenigen — hoe vele redenaars, vooral in den gees-

geestelijken stand, en bij onderscheidene genootschappen, mogen gezegd worden uit te munten! Ja, met regt zag elk letterkundige naar de beslissing uit, die, bij twee, drie hoogescholen, den lauwer der voorkeur zou toewijzen. En, waar dezelve aan iemand is te beurt gevallen, wiens naam nog geen bijzonder opzien heeft gemaakt, daar tast elk gretiglijk naar de eerste openbare proef van 's mans bekwaamheid, of, miste hij ook deze, naar het bijzonder en openbaar oordeel van, in zijn oog, bevoegde regters. Hij wenscht daarbij niet slechts in het algemeen te zien, dat de gegevene proef blijken drage van goeden aanleg, van warm gevoel, van zucht tot het grootsche en schoone; het komt er, bij hem, nog meer op aan, dat stijl en taal gekuischt, alles wel geordend, de smaak, in het eene en andere doorstralende, zuiver en keurig zij. Men houdt het, met regt, daarvoor, dat de verkeerde navolging van het Hoogduitsch, ten aanzien van woorden en uitdrukkingen, veel nadeels aan onze letterkunde toebrengt. De gerustheid, dat de nieuwe leerstoelen eenen dam zullen opwerpen tegen dien uitheemschen vloed, is dan ook allerbelangrijkst in zijn oog, aan eene hoogeschool vooral, zoo na gelegen aan het dreigend onheil, zoo ver verwijderd van de plaatsen, waar de wetgeving der Hollandsche taal meer bijzonder gevestigd is.

Wanneer wij de redevoering van den Heer LULOFS uit dit oogpunt beschouwen, dan kunnen wij niet zeggen voldaan te zijn. Het schijnt ons, in geen opzigt, een stuk van zoodanige juistheid, netheid en ware sierlijkheid, als eenigzins ten voorbeelde voor onze jeugd, ten staal onzer tegenwoordige vordering zou mogen verstrekken. Ten aanzien der behandelinge is het, voor het minst, zeer vreemd, met de voorbeelden te beginnen, en het eigenlijk betoog te laten volgen. En het *zeer vreemde* schijnt hier reeds eene fout. Ten aanzien van den toon en stijl bespeuren wij eene groote ongelijkheid — dikwijls hoogvliegende tot wansmaak toe — dan weer naderende tot het eenvoudigste, wat de kansel of balie slechts toelaat. Van het eerste kunnen, onder andere, getuigen de aanroeping van den *Genius der welsprekendheid*, eenen ons onbekenden God; en de aanspraak aan de *jongelingschap, welke in den tempel der wetenschappen haren wierook aan derzelver beoefening toezwaait:* zijnde ook deze Godin *Beoefening* ons volstrekt vreemd. Om niet te spreken van

 de

de *schemerende blikken*, het *donderen* en *bliksemen*, de *platgebliksemde wallen*, het *overwinningsgedonder der kartouwen*, en de geheele langgerekte uitboezeming van 's mans nederigen schroom in den allereersten aanhef. Van het platte — de plaats in aanmerking zijnde genomen — getuigen spreekwijzen als: *om het zoo eens uit te drukken* — *als onder anderen ook aangesteld* — en, bij herhaling, *opdat ik in deze laatste leenspreuk blijve*, alsof hij zeide: „geeft acht! ik blijf in de leenspreuk: daar komt er nog een!" — Ten aanzien van de taal, eindelijk, willen wij den Hoogleeraar geene aanmerkingen maken; schoon wij ons bezwaarlijk genoegzame zorge tegen Duitsche bezoedeling durven beloven van eenen man, die elders openlijk tegen *Germanismen-krijters* uitvaart.

Deze onze beoordeeling strekke dan niet, om den Heere LULOFS goeden aanleg, warm gevoel, velerlei kunde te ontzeggen. Zij heeft alleen ten oogmerk, jong en oud te waarschuwen tegen een voorbeeld, dat, uit hoofde van den stand des sprekers, verleidelijk mogt zijn — den jeugdigen Hoogleeraar zelven opmerkzaam te maken op verschillende gebreken — en in het algemeen te zeggen, wat velen met ons op het harte drukt, dat niemand uit deze en soortgelijke stukken eenig besluit trekke tot den staat onzer letterkunde en welsprekendheid! De Heer LULOFS neme vooral *deze* waarschuwing ter harte, (hetzij hij ze bij herinnering kenne, of thans voor het eerst hoore) dat de jeugdige drift der leerlingen meest altijd meer betooming en leiding, dan aanvuring noodig heeft; en dat *valsch vernuft* een onkruid is, dat op dien weligen bodem niet slechts nooit gezaaid, maar ten allerzorgvuldigste uitgewied moet worden — al ware het dan ook, dat het goede zaad, voor een oogenblik, daarbij leed, en eens een enkel gaaf struikje, bij vergrijp, mede wierd uitgerukt.

Ont-

Ontwerp van Opvoeding voor Armen-kinderen, volgens de beide vereenigde Leerwijzen van de Heeren BELL *en* LANCASTER; *door den Graaf* ALEXANDER DE LA BORDE, *Lid van het Instituut, enz. enz. enz. Vertaald uit het Fransch door Mr.* C. VOLLENHOVEN; *met eene Inleiding van den Vertaler. Te Amsterdam, bij* de Wed. J. Döll. 1816. *In gr. 8vo.* 123 *Bl. f* 1-5-:

Wij verkiezen van dit werkje geen uittreksel of volledig verslag te geven, eeniglijk omdat wij hartelijk wenschen, dat het in zijn geheel, en door ieder, die ten aanzien van het schoolwezen iets verrigten kan, zoo spoedig doenlijk gelezen worde. Wanneer men eenigzins bekend is met den toestand der Armen-kinderen in een aantal steden, en den honger naar het allernoodzakelijkst onderwijs van eene groote menigte, niet wel geheel armen, maar echter *min- en onvermogenden*, zal men volkomen overtuigd zijn van het ontoereikende der tot nog toe onder ons genomene maatregelen voor het algemeen, en van het zoo uitmuntend verbeterd onderrigt; en hartelijk verlangen, dat eindelijk een maatregel wierd in het werk gesteld, waardoor de armen *geheel om niet*, de minvermogenden, en waarom niet een ieder? *voor een' spotprijs* het volstrekt onmisbaar onderrigt op de beste wijze voor zijne kinderen bekomen kon. En, hoe bespottelijk het „*één schoolmeester voor duizend kinderen*" ook menigen meester (wij weten het bij ondervinding) nog in de ooren klinken mag, zien wij echter niemand aan voor zóó onvatbaar, dat hij, na de aandachtige lezing en bepeinzing van dit Ontwerp, de mogelijkheid en het onberekenbaar nut van het invoeren van zoo iets, ook bij ons, niet volkomen begrijpen zou. Naar dit ontwerp, leert steeds het kind het kind, en wordt op zijne beurt tevens mede onderwezen; en, mogt al eens het bij uitstek schrandere kind een weinig langer worden opgehouden, en ware dit al niet te verhelpen, zoo ware dit dan nog eene zeer geringe opoffering ten behoeve van honderden.

De uitvinding dezer leerwijze wordt hier aan den Ridder PAULET, van Iersche familie, maar in Frankrijk gezeten, toegekend, en werd reeds toen door LODEWIJK XVI, die al het gewigt derzelve gevoelde, met 32000 franken jaarlijks on-

onderſteund. Doctor BELL voerde dezelve in 1786 voor de kinderen der Europeſche Militairen te Madras in: in Engeland teruggekeerd, maakte hij dezelve bekend; en in 1798 werd die aldaar in twee Armenſcholen ingevoerd. De Heer LANCASTER, wiens leermethode in den grond dezelfde is, en die aan BELL zijnen grooten dank betuigt, heeft eenigermate dezelve verbeterd. En beide deze gelijkſoortige inrigtingen vinden thans in Engeland algemeene onderſteuning en bijval. Het geſchiedkundig verſlag van dit een en ander bevat het eerſte hoofdſtuk. De volgende, tot het elfde ingeſloten, wijzen geheel de leerwijze in alle bijzonderheden aan. Het twaalfde is eene recapitulatie; het dertiende bevat de toepasſing der voorgeſtelde leerwijze op de algemeene opvoeding der Armen-kinderen in Europa; terwijl het veertiende de mogelijke bedenkingen oplost. De platte grond van eene ſchool voor 1000 kinderen in 14 klasſen verdeeld, aan het ſlot, maakt geheel de inrigting duidelijk.

De *inleiding* van den Heer VOLLENHOVEN kenmerkt den zaakkundigen man, zoo wel als den warmen vriend der jeugd, en den waardigen voorſtander van al het goede, wat men ter verbetering van den toeſtand der armen kan beraadſlagen; en aller aandacht verdient ook, hetgeen hij te dezer gelegenheid aanvoert, ten aanzien van „ het bewaren van een behoorlijk „ evenwigt tusſchen bevolking en middelen van beſtaan," hoezeer niet regtſtreeks behoorende tot het hier behandelde onderwerp. Het ſlot willen wij afſchrijven, in hoop dat men ook dit gedeelte der inleidinge niet over het hoofd zal zien. „ Men legge zich met onvermoeide vlijt op het onderwijs, „ de opvoeding, den onderſtand der armen toe, men ſtichte „ werkplaatſen en fabrijken, militaire etablisſementen en op- „ voedingshuizen, men ontginne woeste en onbebouwde vel- „ den, men grave kanalen, men vestige kolonien te platten „ lande, men make gebruik van alle vorderingen, die te dien „ opzigte in later dagen gemaakt zijn, — maar, men belette „ tevens, dat de ſtedeling niet door den landbewoner te „ gronde rake, dat de gemeenten niet vervuld worden met „ lieden, die geene fortuin of kostwinning hebben, dat de be- „ ſtaande neringen en beroepen niet, door het overtollig toe- „ laten van gelijkſoortige, vernietigd, en eindelijk, dat die „ beroepen door wijze wetten geregeld worden, waardoor „ derzelver bloei, en het welzijn dergenen, die zich daarme- „ de bezig houden, hoe langer hoe meer toeneme."

De Engelsche Broeders, of Lotgevallen der Familie Howard. Uit het Engelsch. Iste Deel. Te Haarlem, bij F. Bohn. 1816. *In gr. 8vo.* 240 *Bl. f* 1-16-:

Ook dezen roman durven wij van goeder harte onder de beste hedendaagsche rangschikken; zij is, gelijk de vertaler zegt, vol huisselijke tooneelen van meestal goede menschen, naar de natuur en de *Engelsche* zeden geschilderd, en door den afstand van plaats verlevendigd. Wij ontmoeten de belangrijke personen in Engeland, Ierland, op het vaste land, verzellen hen te Gibraltar, en ook op eene zeereize. Een *Engelsch* booswicht, een *Fransch carricatuur*, en eene *Italiaansche* misdadige, in het voorberigt aangemeld, zijn ons reeds door dit eerste deel, hoewel de laatste nog maar ten halve en slechts eenigermate, bekend; en wat de *Broeders* betreft, zoo meenden wij eerst, dat niemand dan de vader van Mevr. Howard, en zijn natuurlijke broeder, waarvan de eerste een uitmuntend man en de ander een deugniet was, zouden bedoeld zijn; dan nu gelooven wij, dat wij dezelve zullen aantreffen in twee uitmuntende jongelingen, die met elkander in alles goeds, en, gissen wij wél, in het vervolg bijzonder in edelmoedigheid, zullen wedijveren, en die beiden even ernstig verliefd zijn op de jonge Miss Howard, een meisje zoo bekoorlijk en in alles beminnelijk, dat wel niemand, zonder op haar te verlieven, van hare uitmuntendheid lezen, laat staan haar in eigene persoon ontmoeten kan.

Wij beloven onze jonge lezers en lezeressen bij dit werk een aangenaam onderhoud, en voor 't minst een geheel onschadelijk vermaak; terwijl wij vertrouwen, dat zij ook menige goede aanwijzing en les niet over het hoofd zullen zien.

Een *bon mot* van eenen braven *Ierschen* bediende moeten wij afschrijven. Toen de *Engelsche* deugniet, waarvan het voorberigt gewaagt, onverwacht en op de laagste wijze de ontdekking zijner eerloosheid naar het vaste land was ontsnapt, troostte de goede PATRICK zijnen braven meester met dezen luimigen inval: „ *Och! trek u de zaak niet te zeer aan, „ mijn beste goede Heer! Als hij in Frankrijk komt, is hij „ wel bezorgd, en zal niet terugkomen. Wat weet je, of hij „* BUONAPARTE *niet nog zoo ver krijgt, dat die hem Ko„ ning maakt?*"

Deug-

Deugdenboekje, ontworpen door wijlen den Hooggeleerden Heer J. H. SWILDENS, *en, voor 't grootste gedeelte, uit deszelfs nagelatene papieren in deze orde gebragt, door een' Liefhebber der schoone Wetenschappen: versierd met vele fraaije Platen. Te Amsterdam, bij* J. B. Elwe. *In 8vo. 96 Bl.*

De bedoeling van dit boekje, toevallig bij ons verschoven geraakt, verdient allezins lof; want, wie houdt de zedeleer niet boven iedere andere wetenschap hoogst gewigtig? Bij al het zedekundig geroep en geschrijf nam intusschen, meent de Schrijver, de onverschilligheid voor *deugd* en *pligt* eer toe dan af, en dit boekje moge het geneesmiddel zijn! Hij geeft de redenen op, waarom bij dat geroep en geschrijf het kwaad niet werd verholpen, en hij belooft zuivere en vaste gronden en eene opzettelijke behandeling; en zal dit boekje zoodanig zijn, dat het kind van vader en moeder, meester of meesteres, en van de hoogere volksleeraars, de waardij, en altijd bij hem toenemende voortreffelijkheid, van hetzelve zal hooren roemen, en overal, waar men het ziet, er van hooren spreken. Veel zullen de kinderen reeds begrijpen; maar gelijk zij de sterren, zon en maan enz. zien, en naauwelijks iets meer daarvan begrijpen, dan dat zij die dingen zien, zoo mogen zij ook in dit DEUGDENBOEKJE bij de zaken, die zij, door bijgevoegd onderwijs, genoegzaam begrijpen kunnen, eenige hoogere zaken zien, die zij naderhand verder moeten leeren kennen. Dit neemt al aanstonds eene hoofdaanmerking bij ons weg; en, daar zoo veel lofs van alom verwacht wordt, zullen wij het „ *magnis excidit ausis*," dat ons uit de pen valt, dan ook maar herroepen. Bij ieder der fraai gekleurde plaatjes hebben wij eene soort van vertoog, met uitbreiding, vragen, vertellingen, versjes, gevolgtrekkingen of dergelijke. Pl. I. Wet, Pligt, Deugd. II. Liefde tot God, voor zichzelven, voor zijnen Naasten. III. De twee groote kenmerken van hetgeen waarlijk goed is voor onszelven. (Gezondheid, Onberouwelijkheid.) IV. 't Geweten. V. Volmaakte Deugd. VI. De hooge waardij van den Bijbel. VII. Liefde en eerbied voor zijne Ouders; ook VIII behoort hierbij. Er komt bij dit alles nog een Toegift, zijnde mengelingen in proza en poëzij. Het spreekt van zelve, dat het boekje niet verwerpelijk, maar vol nuttige lessen is. Naar de kinderlijke vatbaarheid? Niet altijd. De *groote gevolgtrekking*, uit hetgeen over de twee groote geboden gezegd was, is zelfs voor volwassenen niet zeer duidelijk, van wege taal en stijl vooral. — Wij gelooven niet, dat dit werkje vooreerst nog ieder ander zedekundig kinderboek verdringen zal.

BOEKBESCHOUWING.

Kerkelijke Redevoeringen bij gewone en buitengewone gelegenheden, door FREERK HOEKSTRA, *Leeraar bij de Doopsgezinden te Harlingen. Te Groningen*, bij W. Wouters. 1816. *In gr. 8vo. VI*, 142 *Bl. f* 1-5-:

Leerredenen van GOVERT JAN VAN RIJSWIJK, *Lid van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, en Predikant bij de Doopsgezinden te Joure. Te Amsterdam*, bij de Wed. G. Warnars en Zoon. 1816. *In gr. 8vo. XII*, 312 *Bl. f* 2-10-:

Wij voegen deze twee bundels bij elkander, omdat zij, als het werk van twee Doopsgezinde Leeraars, van zelve aanleiding geven tot zulke aanmerkingen, en zoodanige punten van vergelijking opleveren, als het eigenaardige van dezelve des te beter in het licht stellen.

De Heer SIEGENBEEK had in het voorberigt van zijne preken gesproken, over de schaarschheid van uitgegevene Leerredenen onder de Doopsgezinden gedurende de laatste twintig jaren; hij had de regtmatige vrees te kennen gegeven, dat deze langdurige schroomvalligheid het onverdiende vermoeden van merkelijken teruggang zou kunnen doen oprijzen, en hoopte door het uitgeven van zijn werk te toonen, dat de Leeraren van het Doopsgezinde Kerkgenootschap zich de vorderingen der geestelijke welsprekendheid in de laatste jaren naar hun beste vermogen hadden trachten ten nutte te maken. Het komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat deze betuiging des Hoogleeraars een' loffelijken naijver bij de beide bovengenoemde Leeraren verwekt, en het gemeenmaken van derzelver arbeid zoo al niet veroorzaakt, althans eenigzins hebbe bevorderd en bespoedigd.

digd. Dan, hoe het hiermede ook zij, wij verblijden ons over de verschijning van deze Leerredenen, en willen ons gaarne verledigen, dezelve door onze aankondiging ter nadere kennis van het publiek te brengen.

Een welgeschreven voorberigt, dat den eersten bundel voorafgaat, geeft, op eene waardige en allezins bescheidene wijze, de redenen op, die den Heer HOEKSTRA hebben bewogen, om, na de uitgave der uitmuntende Leerredenen van eenen VAN DER PALM, BORGER en SIEGENBEEK, met zijnen kanselarbeid voor den dag te komen; welke redenen vooral ontleend zijn uit den wensch, om meer naar buiten en in een' ruimeren kring te werken, dan gewoonlijk het geval is, en aangedrongen worden door de bedenking, dat preken, schoon ook niet de hoogste waarde bezittende, echter, als behoorende tot het volksonderwijs, bij hare mindere betrekkelijke waardij, onder de eenvoudiger klassen wel eenig goed van aanbelang kunnen stichten.

„Welke de beste Preekmethode zij," laat zijn Eerw. hierop volgen, „is nog niet ten volle beslist, en zal wel onbeslist gelaten moeten worden, zoolang de smaak, behoeften, omstandigheden en gemoedsstemmingen van hoorders en lezers verschillen. Uit dien hoofde kunnen Leerredenen van onderscheidene soort, of op verschillende leesten geschoeid, aan de oogmerken van leering en stichting, van waarschuwing, van geloofs- en deugdsversterking, van vertroosting en gerustSTelling voldoen. Elk Leeraar en Schrijver toch heeft zijne eigene gekozene onderwerpen, zijne eigene wijze van behandelen, van inkleeden. Men kan alzoo langs verschillende wegen, de eene, bij voorbeeld, door zijne Leerredenen met toepassingen, de andere door toepasselijke Leerredenen, de eene met meerdere, de andere met mindere zalving, verstand en hart een nuttig voedsel toedienen."

Schoon wij voor ons nog al een ander denkbeeld hechten aan hetgeen men gewoon is eene *leerrede* te noemen, dan wat ons deze stukken geven, wij stemmen

men deze aanmerking in 't algemeen volkomen toe, en willen dezelve ook gaarne laten gelden ter afwering van alle bekrompene eenzijdigheid. De Heer HOEKSTRA schijnt zich in eenen tijd gevormd te hebben, toen de betere preektrant der Engelsche Godgeleerden ook in ons land begon veld te winnen, en den wansmaak van den kansel te verbannen; een preektrant, waarvan een BLAIR in vorige dagen en een PALEY (*) in onzen tijd de modellen leverden. Dat deze manier de voorkeur verdiene; zouden wij, vooral bij de groote vorderingen der gewijde welsprekendheid onder onze Landgenooten, niet gaarne toestemmen; doch HOEKSTRA schijnt ons in deze manier te werken, en daarin ook niet ongelukkig te slagen. Vandaar, dat zijne Leerredenen weinig Schriftverklaring behelzen, en schaars leerstellige onderwerpen behandelen, maar meestal zedekundige waarheden ontwikkelen, die met het leven in onmiddellijke betrekking staan. Dit alles, gevoegd bij de verbazende kortheid, (waardoor zij niet van oppervlakkigheid zijn vrij te pleiten) maakt ze meer tot Vertoogen, dan tot Leerredenen.

Ten aanzien der behandelde onderwerpen, zouden wij ook nog al eene andere keuze hebben gewenscht. Waartoe in een zoo kleinen bundel zoo veel Gelegenheidspreken? En waarom de verscheidenheid niet bevorderd door het behandelen van teksten, die met de grondwaarheden des Christendoms in een naauw verband staan? Waarom niet ook eene Doop- en Avondmaalspreek hier bijgevoegd, die van de bijzondere viering dezer plegtigheden in het Kerkgenootschap, waartoe de Heer HOEKSTRA behoort, nieuw belang zouden hebben ontleend? Het zij echter verre van ons, uit het minder gewagen van de hoofdleerstukken des Evangeliums te besluiten, dat de Eerw. Schrijver aan dezelve minder waarde hecht. Neen, waar de geest der Liefde heerscht, die

(*) PALEY, *Sermons*, London 1812.

die toch het wezen des Christendoms uitmaakt, daar wordt ook de grondslag van hetzelve, de zending namelijk van den Verlosser, in derzelver geheelen omvang, naar waarde geschat, en staan ook alle die leerstukken vast, welke daaruit eigenaardig voortvloeijen. Daarenboven zouden wij ons aan onvergeeflijke eenzijdigheid meenen schuldig te maken, zoo wij de zuiverheid van het Christelijk geloof eens Predikers wilden afmeten naar de meer- of minder opzettelijke behandeling van het werk der Verzoening in zijne Leerredenen, daar men op die wijze zelfs sommige gedeelten der H. Schrift, onder andere den Brief van Jacobus, als niet Christelijk zou kunnen uitmonsteren.

Met dit alles kunnen wij niet afzijn, het vele goede, dat deze stukken onderscheidt, in het licht te stellen. Al mist de behandeling en de ontwikkeling hier en daar dat geleidelijke, 't geen men wel zou wenschen, en met reden kon verwachten; stijl en voorstelling bezitten, in ons oog, eene groote mate van duidelijkheid. En, al erkennen wij niet met vele kunstregters onzer dagen, dat het ook bij Preken eeniglijk op den vorm aankomt, wij beschouwen den vorm toch als iets zeer wezenlijks, en meenen deze stukken van dien kant met ruimte te kunnen aanprijzen. De stijl is eenvoudig, natuurlijk, bevallig; de voorstelling levendig, en, waar het zijn moet, schilderachtig, zonder tot het zwellende te vervallen. Het is wel geene vurige en stoute welsprekendheid, die het hart boeit en wegsleept; maar het is die kracht van taal, welke, door het ware gevoel opgewekt, tot elk welgesteld harte spreekt.

Na deze algemeene aanmerkingen over den eigenaardigen geest van deze Leerredenen, zullen wij den inhoud van dezelve, vergezeld van eenige weinige korte aanmerkingen, laten volgen.

Het stuk, dat dezen bundel opent, is eene Redevoering, zonder tekst, gehouden *ter inwijding van het Orgel in de Kerk der Doopsgezinden te Harlingen op den 28 Maart* 1811, en loopende zeer eigenaardig over *de voor-*

voortreffelijkheid van den Mensch, en zijnen aanleg voor de Toonkunst, en derzelver nuttig gebruik bij de openbare Godsvereering. Het zuiver natuurlijk en godsdienstig gevoel, dat in deze Redevoering heerscht, heeft ons aangenaam getroffen; terwijl het onderwerp en de behandeling bij ons geen twijfel hebben overgelaten, of het oogmerk van deze plegtigheid is volkomen bereikt.

De tweede Preek, over Psalm XXXVII: 35, 36, welke *den Goddeloozen in zijne voorspoed en in zijn einde* beschouwt, verdient, ten aanzien van den stijl, onderscheiding; maar loopt te veel in algemeenheden, dan dat zij van dien kant bijzondere aandacht zou wekken.

De volgende Nieuwjaarspreek, over Psalm XC: 15, behelzende *overdenkingen der voorgaande jaren, bijzonderlijk van onzen leeftijd, in vergelijking met de blijdere uitzigten in het jaar* 1814, is, in ons oog, te veel historisch verslag, en mist den regten feesttoon, die bij zoodanige gelegenheden vereischt wordt.

Het minst bevielen ons de vierde en vijfde Preek, over 2 Sam. XII: 21 en over Joan. XIII: 30, hebbende ten onderwerp: *Davids neerslagtigheid bij de ziekte en opbeuring bij den dood van zijn kind*, en: *Judas gaat heen, om zijnen Meester te verraden. Hoe kon hij dit doen? En waarom werd het toegelaten?* Beide gevallen openen voor ons de geheimen van het menschelijk hart, en, vorderen diepe navorschingen, zal het donkere in een behoorlijk licht geplaatst worden, terwijl zij regtstreeks aanleiding geven tot eenen schat van gewigtige bedenkingen; doch wij vinden niet dan oppervlakkige aanmerkingen, die ons in beide opzigten even onvoldaan laten. Wij zouden te wijdloopig worden, wilden wij onze gedachten over de regte behandeling van deze beide onderwerpen uiteenzetten; doch wij merken alleen aan, dat de Heer HOEKSTRA niet gelet heeft op de wijziging, welke de geheel bijzondere toestand van David aan zijn gevoel gaf, en zich daardoor den weg heeft

heeft gesloten voor eenen rijkdom van opwekkelijke bedenkingen.

Niet gunstiger meenen wij over de behandeling van het verraad van Judas te moeten oordeelen. Hoe zeer men ook moge verschillen in de ontwikkeling van dit belangrijk verhaal; wanneer men de Evangeliegeschiedenis in verband beschouwt, en met de verklaringen der nieuwere uitlegkunde aangaande dit geval bekend is, zal men *gierigheid* tegenwoordig als het eenig en naast beginsel van dit misdrijf beschouwen, en even min eenige waarde hechten aan alle verontschuldigende bedenkingen, die in het hart van den diepgevallen Discipel des Heeren zouden hebben kunnen opkomen. Neen, ook hier worden dieper menschkundige nasporingen vereischt, waartoe de Evangelisten alle aanleiding geven, en waardoor een wijduitgestrekt veld van belangrijke aanmerkingen wordt geopend.

Beter beviel ons de volgende Leerrede, naar aanleiding van Spreuk. XXXI: 21, *over de zorgen tegen den winter, of zedelijke en godsdienstige beschouwing van den voorraad, dien men tegen den winter gewoonlijk in zijn huis opdoet.* Het onderwerp is zekerlijk ongewoon, en karakteriseert de Preekmethode van den Heer HOEKSTRA; doch de behandeling schijnt ons allezins doelmatig, en geeft eenen godsdienstiger toon aan de zaak, dan waarvoor zij op zich zelve vatbaar schijnt. Stijl en voorstelling verdienen hier allen lof; de tafereelen zijn hier en daar schilderachtig, en deden ons wel eens denken aan de schoone natuurtooneelen in de preken van HULSHOFF.

De laatste Leerrede, naar Spreuk. XIX: 17, gehouden ten buitengewonen voordeele van de armen der Gemeente, schetst *armoede* en *barmhartigheid* in één tafereel naast elkander, om den zin der voorgelezene spreuk des te beter uit te drukken. Schoon wij niet kunnen zeggen, dat de behandeling van den tekst ons bevalt, en wij hier en daar ook den regten toon missen, erkennen wij echter met blijdschap het warm gevoel en

den

den Christelijken geest, die hier doorgaans heerschen; terwijl wij voorts gelooven, dat vooral omtrent deze Preek geldt, wat de Heer HOEKSTRA in het voorberigt aangaande de onderscheidene behoeften der toehoorders zegt. Menigeen, die alles naar zijne eigene wijze van zien en gevoelen beoordeelt, moge dan ook wanen, dat HOEKSTRA hier bewijst, den weg tot het hart zijner hoorders niet te kennen; wij gelooven dit niet, te meer, daar wij weten, dat deze Preek juist van het tegendeel heeft getuigd, en de bedoelde Collecte krachtdadig heeft bevorderd.

De Leerredenen van den Heer VAN RIJSWIJK worden, in plaats van voorberigt, voorafgegaan door een brief van den Weleerw. JAN VAN GEUNS, Leeraar bij de Doopsgezinden te *Amsterdam*. De algemeene inhoud van dien brief is bemoediging van den *Jourefchen* Leeraar tot deze uitgave van eenige zijner kanfelvoortbrengfels. Wij zouden op dezelve geene bijzondere aanmerkingen hebben te maken, wanneer zij zich alleen op 's mans bekwaamheid, de natuurlijke en nuttige verscheidenheid van talenten, den algemeenen smaak onzer natie voor deftige geschriften grondde. Maar wij kunnen niet nalaten, met eenige verwondering stil te staan bij een paar benamingen en daaraan gehechte denkbeelden en redeneringen, die ons meer nieuw, dan juist of belangrijk schijnen. De eerste is die van *Protestantsch-katholijk*. Immers, zoodra er eene verdeeling plaats heeft, bestaat er geene Katholijke kerk meer, naar hun denkbeeld, die maar ééne ware kerk, zonder de minste onderscheidende verdeeling, erkennen, en daarom hunne kerk de *algemeene* noemen, in tegenstelling met alle de gezindheden, en afscheidingen in die gezindheden, welke in hun oog enkel afgedwaalde, zonder opzigt, orde of gezag, troepswijze zwervende schapen zijn. Ja, maar dit denkbeeld is verkeerd! Het zij zoo! *verba valent usu*; en zoo wij den Roomschen hunnen titel betwisten, dan mogen zij met gelijk regt

 dien

dien van Hervormd of Gereformeerd wraken; en er is geen ongepaster, dan dien van Doopsgezind, voor een Genootschap, dat, zonder eenige vrees voor de zaligheid, het grootste deel der geborenen in deszelfs boezem ongedoopt laat wegsterven. Is het enkele woord *Christelijke* kerk niet genoeg? Drukt hetzelve het geheel der Christenen niet beter uit, dan ieder bijwoord, dat terstond, door nadere bepaling, aan iets bijzonders doet denken? In allen geval zouden wij dan het Hollandsche woord *algemeene* boven datgene de voorkeur geven, welk nu eenmaal, vooral bij ongeletterden, eene karakteristieke beduidenis heeft aangenomen.

De andere benaming, die van *liberaal-regtzinnigen*, mishaagt ons nog meer. Wat is regtzinnig? Och, had men het geheele woord in Jezus kerk nooit gekend! Te Rome is het Pausdom regtzinnigheid — elders het Luterdom — hier het Calvinismus. Het bijwoord *liberaal* brengt daarin geene verandering, dan die van mindere stijf- en steilheid. Immers, deze zaak met het bovengemelde te verbinden, en, als 't ware, drie rangen te maken van allen, die zich naar Christus noemen; Neologen of onregtzinnigen, die het Goddelijk gezag ondermijnen — liberaal-regtzinnigen, die den Bijbel tot den regten grondslag van hunne godsdienstige denkwijze maken — en het overige *servum pecus*, dat elk bij zijnen heilig zweert: dit zou op zich zelve, onder de Protestanten alvast, kunnen gaan; maar, dan ware het toch wel eene schande, dat men eerst *zien* moest, dat de Doopsgezinde Leeraars zich aan de liberaal-regtzinnigen meer en meer aansloten, met andere woorden, inderdaad meer en meer Christelijk-protestantsche beginselen aankleefden. Neen, regtzinnig beteekent hier gewisselijk, wat het in Holland altijd beteekend heeft: Gereformeerd — maar, gewijzigd door den tijd, door de liberaliteit der voorname Geleerden, die in het bedoelde Genootschap thans den toon geven. En deze regtzinnigheid — wij voegen er dit gaarne bij — omvat inderdaad die, en alleen die

leer-

leerstukken, als noodwendige ter zaligheid, welke (met weinige uitzonderingen) door de geheele Protestantsche, ja Christelijke, kerk daarvoor plagten erkend te worden. Maar; dan vragen wij weder: moesten de Doopsgezinden, en welligt nog anderen, deze liberale regtzinnigheid eerst bij de Hervormden vinden? van hen leeren? Inderdaad, dit is de nederigheid te verre gedreven. De eigenlijk Hollandsche Dissenters, op onzen bodem ontstaan en gekweekt, waren, van den beginne af aan, even zeer verwijderd van miskenning des algemeenen Christendoms, als gestemd en genegen tot *liberaliteit*. Zoodra de Doopsgezinden zich gevormd hadden tot eene soort van geregelde maatschappij, en eene eigen kweekschool voor Leeraars bezaten, in de wereld der geleerde en wijsgeerige bijbelbeoefenaars eigen naam en rang hadden, is dit geheel uitgemaakt. En de Hervormden zouden, inderdaad, zeer ondankbaar moeten zijn, (waarvan echter het tegendeel dikwijls bleek) zoo zij niet erkenden, de ware, *liberale* beginsels der verklaring, aankleving en verkondiging van de H. Schrift, voor een groot deel, bij hen gevonden, van hen geleerd te hebben, welken toevallige oorzaken eene meerdere vrijheid lieten om de vleugelen der ziel met onbeperkte veerkracht te reppen.

Wat nu de Leeredenen zelve betreft, deze onderscheiden zich in vele opzigten van de straks aangekondigde stukken; een verschil, dat uit den geest van het Doopsgezind Kerkgenootschap voortvloeit, welk aan zijne leden vrijheid laat, datgene als eigendommelijke leer van het Christendom aan te nemen, wat hun, na een gegrond en onpartijdig onderzoek, als zoodanig voorkomt. Misten wij in den bundel van den Eerw. HOEKSTRA ongaarne zulke onderwerpen, als de groote leerstukken des Evangeliums doen uitkomen; de Eerw. VAN RIJSWIJK behandelt dezelve bij voorkeur. Over 't geheel prijzen zich de onderwerpen door hunne belangrijkheid aan, en strekken ten bewijze, dat de smaak van den *Jeurefschen* Leeraar zich tot het degelijke en *solide* bepaalt.

paalt. De tekften, met de daaruit afgeleide onderwerpen, zijn de navolgende: 1) *Het rekkelooze der onverschilligheid omtrent den Godsdienst.* Hebr. II: 3, 4. 2) *De besturing van alles ten voordeele der Godvreezenden.* Rom. VIII: 28. 3) *De pligt van weltevredene onderwerping.* Pred. VII: 13—18. 4) *De onwaardige slaven.* Luk. XVII: 7—10. 5) *De oorzaak, het middel en de bedoeling onzer geestelijke behoudenis.* Efez. II: 8—10. 6) *De vruchtdragende wijngaardranken.* Joan. XV: 8. 7) *De onvermijdelijkheid des doods.* Pf. LXXXIX: 49. 8) *De opwekking van Lazarus.* Joan. XI: 38—44. 9) *De beteekenissen van den Christelijken Waterdoop.* (*Gepredikt bij gelegenheid van eene Doopbediening.*) Rom. VI: 3, 4. *Bediening des Doops.* 10) *Christus Verlosser van zonde en dood.* (*Gepredikt bij gelegenheid van eene Avondmaalsviering.*) Joan. IV: 14. *Bediening des Avondmaals.*

Men ziet uit deze eenvoudige opgave, dat de hoofdwaarheden des Christendoms hier opzettelijk behandeld worden, en dat de groote inhoud van hetzelve, de leer van de verzoening des menschdoms door Jezus Christus, meermalen de ftof uitmaakt, waarover de Leeraar zijne Gemeente onderhoudt. De kleinheid en de bevlektheid van den mensch in 't licht te ftellen, hieruit de noodzakelijkheid der genade voor hem af te leiden, den geheelen rijkdom van barmhartigheid te ontvouwen, hem door het Evangelie aangebragt; maar tevens de hooge eifchen en voorwaarden, door Jezus aan zijne belijders opgelegd, met klem en nadruk aan te dringen — dit is de doorgaande ftrekking van deze Leerredenen. Wij befchouwen dit als eene wezenlijke verdienfte, niet alleen omdat daardoor het groot oogmerk der Evangelieprediking, onzes oordeels, het best bereikt wordt; maar ook omdat deze ftukken juist daardoor tot bijdragen kunnen verftrekken, om den geest van het Genootfchap, waartoe de Schrijver behoort, te leeren kennen. Die geest, namelijk, fchijnt ons te beftaan in het prediken van het Christendom, gegrond op het Goddelijk ge-

gang van Jezus en de Apostelen; in het verkondigen van de leer der verzoening, als noodzakelijk tot 's menschen eeuwige behoudenis; en vooral in het aandringen van de verpligtingen, welke daaruit voortvloeijen. Doch dit is de algemeene geest, die door de bijzondere overtuiging van een' ieder weder zoodanig wordt gewijzigd, dat er in hetzelfde Genootschap eene groote ongelijkheid van gevoelens bestaat over sommige leerstukken; eene ongelijkheid, waarvan deze beide aangekondigde bundels getuigen.

De wijze, waarop de Heer VAN RIJSWIJK zijne onderwerpen behandelt, beantwoordt aan het hoog belang van dezelve. Alles geeft bewijs van diep inzigt in het verband en den zin van den tekst; alles draagt blijken van schranderheid in het bevatten van zaken, en vertoont eene groote helderheid in het uiteenzetten en uitdrukken der denkbeelden; met één woord, wij vinden de lofspraak van den Eerw. VAN GEUNS, in het begin van het voorberigt, aangaande de verdiensten van den Schrijver, volkomen bewaarheid. Ook de stijl komt overeen met den hoogen ernst der behandelde onderwerpen. Dezelve prijst zich wel niet aan door losheid en sierlijkheid, en door die natuurlijke warmte en kunstelooze bevalligheid, welke het harte roeren; maar alles ademt zekere deftigheid, en is gesteld in den toon van eene stevige en mannelijke welsprekendheid, die den gewenschten indruk niet kan missen.

Ziet daar het goede en voortreffelijke, waardoor deze Leerredenen zich, onzes inziens, aanprijzen, en waardoor zij niet alleen den vriend van ernstige en stichtelijke lectuur welkom zijn moeten, maar ook bij hem, die het vak der Predikkunde opzettelijk en meer als wetenschap bestudeert, belang moeten wekken. Naast dezen lof plaatsen wij even vrijmoedig, hetgeen dezen bundel, naar ons bijzonder oordeel, min voordeelig onderscheidt.

Het komt ons, namelijk, voor, dat het bondige en degelijke, 't welk deze stukken kenmerkt, dezelve, als Pre-

Preken, eenigzins benadeelt. Niet alsof wij van oordeel zijn, dat eigenlijke Leerredenen geene bondigheid gedoogen — het tegendeel leert de aard der zake, en het voorbeeld van eenen VAN DER ROEST en VAN DER PALM — maar het komt hier aan op de kunst, om alles zóó te ontwikkelen, voor te stellen en aan te dringen, dat men niet uit den regten toon vervalt, welken het voordragen van godsdienstige waarheden, ter stichting van eene gemengde schare, op eene gewijde plaatse vereischt. Wij verlangen niet, dat de Leeraar des Christendoms tot *alle* zijne toehoorders afdale, daar wij gelooven, dat die *populariteit*, welke volstrekt voor allen duidelijk wil worden, met de hooge waardigheid en den verheven' zin des Evangeliums onbestaanbaar is; maar er is toch een midden tusschen deze al te groote zucht, om duidelijk te zijn, en het voordragen van diepe bedenkingen uit het gebied der wijsbegeerte op den kansel. En dit midden bestaat voorzeker in de kunst, om de hoogste waarheden des Christendoms door de omkleeding zoo nabij het verstand en het hart der toehoorders te brengen, dat de eenigzins geoefende dezelve verstaat en gevoelt. Deze kunst nu, deze gemakkelijkheid en losheid van voorstelling schijnt den Heere VAN RIJSWIJK nog te ontbreken. De strenge betoogtrant, welke in zijne Leerredenen overal heerscht, geeft aan dezelve te veel een wetenschappelijk aanzien; en vele hebben daardoor het voorkomen van uitlegkundige, wijsgeerige en leerstellige Verhandelingen, hetgeen zich zelfs in kleinigheden, b. v. in de bewoordingen van *Analogie*, *Homologeren*, *Justificeren* enz., openbaart. Het is vooral in de Doop- en Avondmaalspreken, dat wij dezen regten toon missen. Wij zijn, namelijk, van gevoelen, dat het bij zulke gelegenheden meer aankomt op het rigten en leiden van het gevoel der Gemeente, op het verwekken en bevestigen der aandoeningen van geloof en boetvaardigheid, dan wel op de ontwikkeling van gewigtige leerstukken, welke toch niet geheel buiten diepe uitlegkundige en wijsgee-

rige navorschingen kunnen omloopen; en van dit laatste meenen wij in deze Preken vele sporen te ontdekken. Wij zeggen met opzet, in deze *Preken:* want de toon, die de bediening zelve van Doop en Avondmaal kenmerkt, is ernstig, gemoedelijk, stichtelijk, en komt ten volle overeen met de hooge waardigheid der beide plegtigheden. Deze aanspraken, gebeden en zegenwenschen kunnen met regt als eene bijdrage tot de Liturgie van het Doopsgezind Kerkgenootschap beschouwd worden, en zullen hun vooral regt welkom wezen, die minder bekend zijn met de wijze, waarop Doop en Avondmaal aldaar bediend worden.

Wij zijn reeds te uitvoerig geweest, om nu nog elk stuk afzonderlijk door te loopen, en zullen ons derhalve tot eene enkele preek bepalen, welker gang de manier van den Heer VAN RIJSWIJK het best kan doen kennen. Tot dit einde kiezen wij de 6de Leerrede, over Joan. XV: 8, betiteld: *De vruchtdragende wijngaardranken.*

„Gelijk de Goddelijke heerlijkheid, door de voldoening der heiligheid, het hooge en eindelijke doelwit is der schepping, — is dezelve ook de grondslag der aanbiddelijke vaststelling tot behoudenis en zaligmaking van strafwaardige stervelingen, door de tusschenkomst van Gods Zoon, in hoedanigheid van Middelaar." Dit denkbeeld wordt in de inleiding uitvoerig ontwikkeld, en leidt tot het besluit, dat, „gelijk de verordening des Eeniggeborenen tot 's werelds Verlosser ter aanbiddende verheerlijking des Algenoegzamen verstrekt, zoo ook de zedelijke volmaking der verlosten, hunne navolging van God in zedelijke volmaaktheid, als het uitwerksel der verlossing, tot dat zelfde heerlijk einde strekken moet." Na eene korte, maar voldoende verklaring van den tekst, worden de navolgende waarheden uit de gelijkenis afgeleid: 1°.) Gelijk een wijngaardenier eenen wijnstok plant en kweekt, met oogmerk en bedoeling om daarvan vrucht te bekomen, zoo is het groote doeleinde der verordening van Jezus Christus tot 's we-

werelds Heiland de werkdadige godsvrucht zijner belijders. Gelijk de landman genoegen en zijnen arbeid beloond vindt door eene overvloedige inzameling, is ook de Hemelsche Vader verheerlijkt door eene uitstekende pligtsbetrachting der belijders van het Evangelie, wanneer deze overvloedig zijn in het werk des Heeren. 2°.) Gelijk de ranken geene vrucht kunnen dragen, wanneer zij van den wijngaardstam zijn afgescheiden, zoo kunnen de belijders van het Evangelie ook niets doen buiten de gemeenschap, zonder de vereeniging met Christus. Gelijk de sappen van den wijnstok de ranken moeten doorvloeijen, ten einde dezelve bij het leven te bewaren en vruchten te doen voortbrengen, zoo moet de geest van Christus, zijne grondbeginselen en zijne geaardheid, degenen, die in Hem gelooven, bezielen, zoo moet zijn bijstand hen in staat stellen vruchten des geloofs voort te brengen. 3°.) Gelijk de wijngaardenier een naauwlettend toezigt houdt over zijnen wijnstok, de onvruchtbare, verdorde en doode takken wegneemt, en deze, als tot alle ander einde onnut, in het vuur geworpen worden, om tot brandstoffe te dienen, zoo worden de werkelooze belijders, diegenen inzonderheid, welke zich overgeven aan eenen ondeugenden, zondigen wandel, afgescheiden van de geestelijke gemeenschap met den Verlosser, waardoor zij buiten de gelegenheid geraken om door Hem behouden te worden. 4°.) Gelijk de wijnbouwer de vruchtdragende ranken zuivert en besnoeit, ten einde dezelve nog meer vruchten opleveren, zoo is de zorg des hemelschen Vaders ook uitgestrekt over de godvreezende belijders van zijnen Zoon, om dezelve door smartelijke tuchtiging te heiligen, hen door de beproevingen des rampspoeds te volmaken in allen goeden werke.

Brie-

Brieven over het werkje: Christendom en Hervorming, enz. *geschreven aan eenen Vriend, door* G. J. F. CRAMER VON BAUMGARTEN, *Predikant bij de Hervormden te Middelbert. Te Groningen, bij* W. Wouters. 1816. *In gr. 8vo.* 192 *Bl. f* 1-10-:

Het werkje, op den titel gemeld, is bij de tweede uitgave met voor- en na-rede verrijkt, en alzoo een lijvig boekdeel geworden; dit negental Brieven is intusschen tegen het *werkje* gerigt, terwijl de Eerw. Schrijver welligt op eene andere wijze tegen die voor- en na-rede de pen voeren zal. Het is van ons, en ook van onze Lezers, niet te vergen, dat wij ieder voor- en tegen-schrift even uitvoerig zullen behandelen; dan mogten wij waarlijk ook onze *Letteroefeningen* wel geheel en alleen aan *Christendom en Hervorming* en den Notaris LESAGE TEN BROEK inruimen. Voor ditmaal mag het daarom voldoende zijn, van dit geschrift te verklaren, dat hetzelve met nut en genoegen zal gelezen worden door eenen bedaarden en oordeelkundigen voorstander van het leerstelsel der Hervormden, die, het wijsgeerig geschilpunt over de Rede en haar gezag bij Heiligen Godsdienst ter zijde zettende, zich vergenoegt met Bijbelsche gronden. De Schrijver doet zich als een bedaard en verstandig regtzinnig Leeraar bij dat Kerkgenootschap kennen; en, uit dit oogpunt beschouwd, verdient zijn geschrift allezins aanprijzing en lof.

Gedachten van eenen Protestant bij de lezing van het stukje: Voortreffelijkheid van de Leer der R. K. Kerk, *door* J. G. LESAGE TEN BROEK. *Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1816. *In gr. 8vo.* 74 *Bl. f* :-12-:

Houdt dan, vragen wij, dit over en weder schrijven over

over eene voorlang reeds uitgemaakte zaak nimmer op? want, inderdaad, het lezen en beoordeelen van deze twistschriften wordt eene zeer onaangename en lastige taak. Evenwel, wij danken het bestuur der goede Voorzienigheid, dat nu, en wij hopen nog in tijds, het belangrijk verschil tusschen Roomsch en Protestantsch zoo helder wordt in het licht gesteld, en de wapenen, zeer geschikte wapenen voor ieder verstand, van alle kanten worden aangeboden, en reeds duizenden in handen gegeven zijn. Wij hooren wel, dat het menschkundig onmogelijk is, dat ooit gewetensdwang wederom in het beschaafd Europa den kop opstak; maar onze leeftijd heeft ons zoo veel doen zien, dat wij in het beschaafd Europa voor onmogelijk hielden; en die onmogelijkheid wordt wel eens het sterkst gedrukt door voor allen, immers stelligen, Godsdienst onverschilligen, die welligt, zoo overigens bijzonder of ook maatschappelijk belang er rekening bij vinden kon, met dezelfde ongevoeligheid ter mis zouden gaan, als zij nu het gedachtenismaal onzes Heeren of mede vieren of verzuimen, en wien een leven naar zin en lust bij absolutie enz. enz. misschien gemakkelijker zou voortgaan, dan bij den toenemenden bloei van redelijken Godsdienst en ware verlichting. Voor het talrijker worden van zulke soort van Christenen sidderen wij; en onwillekeurig komt ons het treurig voorledene daarbij voor den geest. Mogt TEN BROEK's geschrijf duizenden aanzetten tot onderzoek! Duizenden zullen dan winnen in redelijk geloof, en stellige overtuiging, dat de Bijbel, de Bijbel alleen en zuiver, deugd, rust en geluk kan beveiligen. Mogt ieder, hetzij dan *rationalist* of *hyperph sicus*, of hoe men hem noemen wil, het gevaar zien, en eerlijk en met volle overtuiging handen ineen slaan, om van den Protestantschen grondregel uit te gaan, en dien te handhaven met een volkomen hart!

Het boekje, dat wij thans aanmelden, is door een kundig leek, met oordeel, gemoedelijkheid, en in een gematigden toon, geschreven; het volgt TEN BROEK

op den voet, en is het omgekeerde van diens geschrijf. Het vindt ook zeker zijn publiek; en ieder Protestant zal er mede instemmen. Wij gelooven, na de aandachtige lezing, zeer gaarne het voorberigt, dat een zeer kundig Protestantsch Leeraar hetzelve heeft goedgekeurd. Slechts nu en dan vonden wij iets, dat ons een weinig te zwak scheen; gelijk wij b. v. zoo stellig niet zouden beweren, dat Judas, de verrader, mede het nachtmaal hield, althans daaruit niet zoo geheel, als ware dit volkomen bewezen, redeneren. Dan, dit doet niets tot de hoofdzaak; al het bedoelde kan ieder, die oordeel heeft, aanstonds met alles afdoende bewijzen nader bevestigen. — De Schrijver verdient geheel onze goedkeuring en dank.

Redevoering, over het verschil van des Menschen Karakter, deszelfs invloed op zijnen stand en werkkring, en meer bijzonder op de beoefening der natuurlijke wetenschappen, gehouden in eene openlijke Vergadering van het Natuur- en Scheikundig Genootschap te Groningen, door G. BAKKER, *Professor in de Geneeskunde aldaar. Met uitbreidende Aanteekeningen.*

Wem zu glauben ist, redlicher Freund! das kan ich dir sagen:
Glaube dem Leben, es lehrt besser als Redner und Buch.

GÖTHE.

Te Groningen, bij W. van Boekeren. 1816. *In gr. 8vo. f* 1-18-:

Deze schoone Redevoering is een voortreffelijk bewijs van de waarheid der woorden van GÖTHE, op den titel vermeld. Hoe meer men dezelve leest, hoe meer men overtuigd wordt, dat de schrandere Schrijver niet door doode letteren, maar door het *leven* zelf on-

onderwezen is. De gewigtige opmerking, dat het, in zoo vele opzigten weldadig, verschil in karakter ook bij de beoefening der wetenschappen, vooral der natuurkundige, van veel belang is, en ter uitbreiding en bevestiging onzer natuurkennis veel heeft toegebragt, verschijnt hier op den voorgrond, en wordt zoo wel door sprekende voorbeelden, als door bondige redenering aangedrongen. Doch daarenboven vinden wij telkens ruime stof tot nadenking en overweging in de diepzinnige aanmerkingen en veruitziende wenken, betreffende den grond van 't verschil van karakter, de betrekking tusschen ziel en ligchaam, den invloed van 't ligchamelijk temperament, de onafhankelijkheid der rede. Het is waar; deze rijkdom van zaken maakt den stijl wel eens gedrongen, en veroorzaakt eene schijnbare oppervlakkigheid, omdat tot alles slechts weinige woorden besteed worden; maar, bij eene herhaalde lezing, verschijnt toch alles in zulk een duidelijk licht, dat wij niet anders kunnen zeggen, of de Schrijver heeft zijne taak voldongen. Het is waar, hij heeft, zoo als zekere beoordeelaars zeggen, zijne stof niet geheel uitgeput; hij had een dik boekdeel kunnen schrijven: maar, moet men dan de lezers alles voorkaauwen? moet men zijne bewijsredenen zoo uiteenzetten, dat zij er alle houding door verliezen en verlamd worden?

De *uitbreidende aanteekeningen*, achter de Redevoering geplaatst, zijn meest allen van een' zeer gewigtigen inhoud, en doen ons den Schrijver als een schrander navorscher der natuur en diepdenkend beschouwer harer wonderen kennen. De eerste loopt over *de betrekking van ziel en ligchaam*. Na den wederkeerigen invloed van beiden op elkander te hebben opgemerkt, bepaalt zich de Schrijver vooral tot de zwarigheden, welke de verklaring van dien invloed en wederkeerige werking ontmoet, en bestrijdt het gevoelen aangaande eene bepaalde zitplaats der ziel. Hij meent de gemelde zwarigheden te verminderen, door de ziel aan te

mer-

merken als eene zeer fijne stof, in aard op de onweegbare stoffen gelijkende. Een gevoelen, dat ons een weinig gewaagd voorkomt, en waarmede wij althans niet kunnen overeenbrengen, hetgene de Schrijver zelf, een weinig verder, zegt, over *een beginsel van volkomene vrijheid*, hetwelk in ons woont. *Stoffelijkheid* en *vrijheid* laten zich moeijelijk paren.

Onder de overige aanteekeningen is vooral de derde, over de hersenschedelleer van GALL, belangrijk. Buiten de verdiensten van dien grooten man bij de ontleedkunde der hersenen, hecht BAKKER ook veel waarde aan de schedelleer zelve; schoon hij zich ook de zwarigheden niet ontveinst, waaraan zij onderhevig is. Lezenswaardig zijn voorts de zevende en de achtste aanteekening, de eerste over de oorzaken der verschillende volksgeaardheid, de andere over de waarde van een onbevangen onderzoek der natuur, vooral voor den Geneeskundige.

De Aarde en hare Bewoners volgens de nieuwste ontdekkingen, een werk ter bevordering der kennis van landen en volken, en van derzelver voortbrengsels en handel, naar het Hoogduitsch van E. A. W. VON ZIMMERMAN. *Met Platen. Iste Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1816. *In gr. 8vo.* 376 *Bl. f* 2-18-*8*

Wij ontvangen hier het begin van een voortreffelijk werk, en 't geen voor de Aardrijkskunde van het grootste belang is. De geleerde ZIMMERMAN, zoo bekend door zijn *Taschenbuch der Reisen*, waarin de berigten der Reizigers op de oordeelkundigste wijze tot een geheel zijn te zamen gebragt, heeft dit plan nog verder uitgebreid en vermeerderd in het werk, waarvan de vertaling ons hier aanvankelijk wordt medegedeeld. Na eene korte en zeer fraaije inleiding, de vorderingen der Aardrijkskunde, vooral in de vorige Eeuw en onzen tijd, schet-

fchetfende, begint de Schrijver met *Afrika*, en wel (wij weten niet, om welke reden) met het midden der westkust, of *Guinéa*, welks behandeling (doch in eenen ruimeren zin, daar men tevens *Senegambia* daaronder bevat) nu voorts dit Deel uitmaakt. Wij kunnen niet denken, dat het geheel op denzelfden maatftaf zal gefchoeid zijn: er zouden alsdan, ieder werelddeel flechts op vijf Deelen gerekend, en voor *Europa*, naar billijkheid, eene meerdere ruimte ftellende, meer dan twintig Deelen vereischt worden. Dit zal evenwel, naar wij meenen wel onderrigt te zijn, geene plaats hebben, maar het geheel in zeven of acht Deelen afloopen.

Dit zij echter geenszins gezegd, om ons over wijdloopigheid te bezwaren. Integendeel: wij hebben zelden onderhoudender boek gelezen. Het plan des Schrijvers is dus: hij geeft eerst een algemeen denkbeeld van de kust, de kapen, rivieren, gebergten enz., daarna van de binnenlanden, vervolgens van de voornaamfte voortbrengfelen, en eindelijk van de inwoners. Ten flotte vindt men nog *merkwaardigheden uit de Natuurlijke Gefchiedenis van Afrika*, die ons voorkomen, voegzamer in de korte optelling der gewrochten van de drie Rijken eene plaats te hebben verdiend, en die hier ook zonder orde dooreen gefteld zijn, zoo dat zelfs de dieren, gewasfen en delfftoffen niet onderfcheiden elk op zich-zelve ftaan. De *Termiet* of *witte mier* wordt gevolgd door den *Baobab*, den *boterboom*, de *onderaardfche erwten van Whidah*, de *kameel*, en het *ijzer der Sahara*. Men zal toeftemmen, dat deze orde beter had kunnen zijn. Doch overal brengt de Schrijver de getuigenisfen der Reizigers, zoo wel ouden als nieuwen, tot ftaving zijner gezegden te berde, en lascht wel eens, waar zulks vereischt wordt, ftukken van reisverhalen in zijne befchrijving.

Een der merkwaardigfte gedeelten van dit boek is eene uitvoerige fchildering van den Slavenhandel, van de oorlogen af, door de inlandfche Vorften tegen elkander gevoerd, om flaven te koopen, tot op de aankomst der

ongelukkigen in de *Westindiſche* Volkplantingen, en voorafgegaan door een onzijdig tafereel van de geaardheid, vatbaarheden en geestvermogens der Zwarten. Het hart breekt, de oogen loopen over, bij het lezen van zoo veel afgrijſelijkheden. De *Europeanen* komen hier voor in het licht van Barbaren, van koel-, hart- en gewetenlooze beulen, en er komen trekken voor van hunne wreedheid, waarbij men zich ſchamen zou, hun landgenoot te zijn. Waarlijk! er is geen beter pleidooi noodig voor de afſchaffing van de ſlavernij der Negers, dan deze eenvoudige opneming van onbetwiste daadzaken. Men vergunne ons, er een paar van op te geven. — In 1767 gaven eenige *Engelſche* ſlavenhandelaars op de kust van *Guinea* voor, dat zij de bewoners eener volkplanting van de ſtad *Calabar* met hunne oude landgenooten wilden verzoenen; zij noodigden dus de aanzienlijksten van wederzijden op hunne ſchepen, doch ſpraken met de volkplanters af, om de bewoners der oude ſtad met hunne hulp verraderlijk te overvallen en in ſlavernij te ſlepen. De onergdenkende Koning der oude ſtad (*Calabar*) ging met vele zijner onderdanen bij de *Engelſchen* aan boord, om zijne dochter aan den aanzienlijkſten koopman der nieuwe ſtad ter vrouwe te geven. Doch op een gegeven ſein werden de onſchuldige Negers voor hun goed vertrouwen, door hunne verachtelijke landgenooten uit wrok, en door de nog veel verachtelijker *Engelſchen* om goud, vermoord of gevangen genomen. Driehonderd werden er gedood, en zeer velen als ſlaven verkocht. Een broeder des Konings ſmeekte om zijn leven; doch men bood den *Engelſchen* menſchenhandelaar een' ſterken Neger in ruiling aan, en het hoofd des ongelukkigen rolde in de boot. De twee andere broeders des Konings zouden ook uitgeleverd worden; doch omtrent dezen bedroog de koopman zijne ontmenſchte bondgenooten, zoo dat een dubbel verraad hier den Christennaam ſchandvlekte. Een *vierjarige oorlog* was het gevolg van dit ſchelmſtuk! Deze trouweloosheid der Blanken is zeer algemeen op de

 kust;

ust; te meermalen worden vrije Negers daarvan het slagtoffer.

Maar niets gaat de ijzingwekkende bekrompenheid in een Slavenschip te boven, welke den Neger bijna geene ruimte om ademen overlaat. Hette, morsigheid, gebrek aan lucht, aan goed voedsel en water, vooral in geval van aanstekende ziekten, veroorzaakt eene sterfte onder de Negers, die in dit donkere tafereel bijna de zwartste schaduw uitmaakt. Van de 490 Negers komen op deze wijze 180 op de reis om. Bij besmetting rekent soms de Kapitein van een geassureerd schip uit, dat het voordeeliger is, de Negers in zee te werpen, dan hun misschien een' natuurlijken dood te laten sterven, daar in het eerste geval de Assuradeurs, in het tweede de Reeders de schade moeten dragen. Op deze wijze werden eens 132 ziekelijke Negers, als slagtoffers der versoeijelijkste kansrekening, in zee geworpen! Bij ongelukken van brand zijn de geketende Negers altijd in het dringendste gevaar: op zekeren tijd sprong de kruidkamer, en *vijftig* Negers, door hunne ketenen half geradbraakt, stierven aan 't koudvuur! In geval van opstand.....Doch genoeg voor onze gevoelige Lezers. Zij mogen zich slechts herinneren, dat deze ongelukkigen, dus erger dan het vee behandeld, onze natuurgenooten, in den volsten zin van het woord, zijn; dat de schrikkelijke wreedheden hunner Despoten niets tegen hunnen eigen aanleg en volmaakbaarheid bewijzen; dat ouder-, kinder-, broederliefde, vriendschap, dankbaarheid, herbergzaamheid, edelmoedigheid, bij hen, zoo als uit menigvuldige voorbeelden blijkt, geheel niet vreemd zijn; dat velen hunner in onderscheidene menschelijke kundigheden aanzienlijke vorderingen hebben gemaakt; dat hun geheugen zeer sterk, de vatbaarheid van sommigen voor kunstwerken niet gering is; dat eene Negerslavin uitmuntende *Engelsche* verzen (door ZIMMERMAN medegedeeld) heeft in het licht gegeven; dat twee Negers zich als sterrekundige en rekenaar uit het hoofd boven zeer vele anderen

ren onderscheiden hebben; dat velen vlug zijn in het leeren van talen, anderen zelfs Leden van de *Parijsche* Akademie der Wetenschappen geweest zijn. (De bekende GREGOIRE heeft zelfs een geheel boek: *de la Littérature des Nègres*, geschreven.) Wanneer men nu dit alles bedenkt, zoo verdwijnt gewis de half binnensmonds geuite beschuldiging van velen, alsof de *Engelschen* slechts aan eene fijnberekende winzucht hadden gehoor gegeven, toen zij deze smet op Christendom en beschaving, die *zij* best moesten kennen, poogden uit te wisschen; en of zelfs onze voortreffelijke Regering meer aan eene onvoorzigtige opwelling van geestdrift, dan aan welbetekende menschenliefde gehoor had gegeven, toen zij de eerste was, die in dezen het spoor der *Engelschen* drukte. — Wij hadden wel gewenscht, dat de uitgever van dit werk de afteekening van een slavenschip uit den *Hoogduitschen* druk in de vertaling had overgenomen. Dit zou den indruk, welken deze *handel in menschenvleesch* op elken Lezer moet maken, nog versterkt hebben.

Doch, behalve de beschrijving van den Slavenhandel, vindt men hier nog eene menigte andere bijzonderheden, voor de Geschiedenis der Aarde en des Menschdoms bij uitstek belangrijk. *Afrika*, dit land der wonderen, wordt vooral ook van de gunstigste zijde beschouwd, en deszelfs onuitputtelijke rijkdom in gewassen, dieren en menschen aangetoond. De geschiedenis der *Termiten* levert ons weder eene allermerkwaardigste schets van eenen dierenstaat, waar het *instinct* althans niet voor de bijen, of zelfs voor de bevers, behoeft te zwichten, en de eerstgemelden in vele opzigten overtreft. Er is bij deze diertjes een *soldatenstand*, of eene opzettelijk ter verdediging afgezonderde *kaste*. Hunne gebouwen, slechts tegen twaalf voeten gerekend, bedragen, naar evenredigheid hunner grootte, met die van een' mensch vergeleken, zevenmaal de hoogte der *Egyptische* Piramiden, en worden in drie jaren voltooid, daar de Piramiden dertig jaren ter stichting vereischten. Meer be-

bekend is de kameel; doch ook in dit dier zal men hier eene treffende bijeenſtelling van de veelvuldigſte blijken der Goddelijke wijsheid en goedheid ontdekken. — Ook is ons, in de inleiding, (op bl. 25) de ſchilderij der menſchelijke bekwaamheid, worſtelende tegen de woede der natuur in een' ſtorm, ongemeen belangrijk voorgekomen.

Sleehts weinig kleine vlekken ontſieren dit werk — doch neen, dit is het woord niet: zij geven blijk van de menſchelijke onvolmaaktheid.

Op bl. 55 ſtaat, dat de kust van *Guinéa* ten Noorden door het *witte*, en ten Zuiden door het *zwarte Voorgebergte*, op 60 graden Zuiderbreedte, bepaald wordt. Nu weet men echter, dat *Afrika* zich niet verder dan tot den *vier-en-dertigſten* graad Z. B. uitſtrekt. Dit moet dus eene drukfout zijn. — Bl. 59. De *Gambia* ſtort zich niet op den *dertigſten*, maar op den *dertienden* graad N. B. in zee. Dit is dus ook of eene druk- of eene ſchrijffout. — Bl. 66. Het is onmogelijk, dat de *Rio Volta* op den 19 graad, en dus te midden der groote Zandwoestijn, ontſpringe: hij zou dan de beddingen van den *Senegal* en den *Gambia* beiden moeten doorſnijden, althans tusſchen deze ſtroomen en den *Niger* heenloopen, waar niemand hem ontdekt heeft. Blijkbaar is dit ook, vergeleken met eene andere plaats op dezelfde bladzijde, een misſlag van druk of pen. — Bl. 74 moet het woord *Westewinden*, blijkbaar, *Oostewinden* zijn. — Op den laatſten regel van bl. 105 ſtaat *Ismaëlismus* voor *Islamismus*. — De *Paraſita*-plant, op bl. 136 dus geſchreven voorkomende, zou men ligt voor eene afzonderlijke ſoort nemen. Het is echter ſlechts eene *paraſite*, of anderen gewasſen voedſel benemende, en op dezelve terende plant. — Is *Cella* (op bl. 137) niet het *Silla* van MUNGO PARK? — Bl. 146 wordt ANSON als getuige in eene bijzonderheid, het karakter der Negers betreffende, ingeroepen: daar deze beroemde Zeevaarder nooit, zoo verre wij weten, aan de kust van *Guinéa* opmerkingen gemaakt heeft, zoo zal deze naam waarſchijnlijk ADANSON

SON

SON moeten zijn. — Op bl. 186 lezen wij de gruwelen der beruchte ZINGA, Koningin van *Angola:* dat zij haren zuigeling van de borst gerukt, dien levend in een' mortier gestampt, die zelfstandigheid tot eene zalf had doen koken, en zich en hare voornaamste krijgslieden daarmede bestreken. Is dit waar? is het mogelijk? zelfs bij eene Negerkoningin mogelijk? of is het misschien uit staatkunde door de *Portugezen* verdicht? Men weet, dat hunne berigten met behoedzaamheid moeten gelezen worden. — Bl. 308 staat DALÆUS voor VAN DALE. Dit is een' buitenlander niet euvel te nemen, schoon wij van den Vertaler verwacht hadden, dat hij dien naam, welke volgens den *Latijnschen* uitgang veel minder bekend is, zou hersteld hebben. Doch van meer belang is het, dat juist VAN DALE beweerd heeft, dat de Godspraken met de verbreiding van het Christendom, of liever met CHRISTUS, *niet* hebben opgehouden, vlak het tegendeel van 't geen men hier stelt. (Zie FONTENELLE's Verhandeling over dat stuk.)

Met moeite onthouden wij ons van de mededeeling der schoone plaats op bl. 170, de mogelijke gedachten onzer nakomelingen bevattende, wanneer dezen eenmaal, ontnuchterd van de razernij der oorlogen en veroveringen, ons zesduizendjarig tijdvak, van den moord van KAIN tot dien van LODEWIJK XVI, zouden doorloopen. Doch de onvermoeide vlijt der *Hollandsche* drukpers schrijft ons kortheid voor, en wij moeten dus eindigen, na dit nog alleen opgemerkt te hebben, dat reeds de vermelding van zulk eene beschouwing toont, dat de Lezer hier meer dan bloote verhalen — dat hij ook wijsgeerige bedenkingen vindt.

Napoleóntische Redevoeringen. IIde Tweetal. *Door* W. A. OCKERSE. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1815. *In gr.* 8*vo.* 151 *Bl. f* 1-16-:

Wij hebben dit tweede deel al te lang laten liggen. Doch, zoo onze aanprijzing de lectuur van het eerste deel bevorderd heeft, dan bereikte het ook zijn doel ten aanzien van dit. Wij hebben er niets algemeens bij te voegen. De aard der zake brengt veeleer mede, dat een toon, zoo hoog aangeslagen als in deze redevoeringen, eenigermate dale, of althans op de toehoorders minder werke. Het is waar, de stoffe is vernieuwd, bijna zouden wij zeggen verhoogd, door het gebeurde in *Frankrijk* en geëindigde te *Waterloo.* Doch, dit zelve neemt de gemaakte aanmerking niet weg. — Hoe het zij, dit geheele werkje is belangrijk naar inhoud en vorm. De Heer OCKERSE behoort onder de zeer weinigen, die dergelijk iets met goed gevolg konden ondernemen. Zijne stoute en vurige welsprekendheid levert hier en daar trekken op, die verbazen en verrukken. Dat men op zoo hooge laarzen niet volkomen vast gaat, ligt eene enkele keer uit den juisten pas geraakt, en struikelt, schoon ook niet valt, is eene algemeene waarheid, die dus ook hier hare toepassing, in het oog van keurige kunstregters of vieze keurmeesters, wel mag vinden. Wij willen het niet onderzoeken; maar eindigen met de opgaaf der opschriften: III. *Eene lofrede, ter gedachtenis van Europa's en Neêrland's doorluchtige verlossers en verlossing, op den* 15—18 *Junij* 1815, *benevens ettelijke wenken op de toekomst.* IV. *De belangrijke gevolgen der groote, in* 1815 *nader gewijzigde, omwenteling, zoo voor Europa in het algemeen, als in het bijzonder voor ons vaderland.*

Aan de op 's Rijks Hooge Schoolen, studeerende Jeugd. Door W. E. DE PERPONCHER, *President Curator van 's Rijks Hooge School te Utrecht. Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1816. *In gr.* 8*vo.* 132 *Bl. f* :-16-:

De waardige Grijsaard, aan wien wij reeds zoo veel goeds en nuttigs te danken hebben, schijnt als 't ware verjongd te wor-

worden, om door de voortbrengfels zijner pen zijn vaderland nuttig te zijn. Onder andere treedt hij thans op, als voorzitter van een dier achtingwaardige ligchamen, volgens vooronderlijk gebruik ingefteld, om het beftuur der *Nederlandfche* Hoogefcholen waar te nemen, en fchijnt het, en als zoodanig, en als man van letteren, van zijnen pligt te achten, de vaderlandfche ftudérende jeugd met den waren geest der jongfte *Organifatie* van het hooger onderwijs bekend te maken. Dit boekje dient dus, gelijk de Schrijver zelf (bl. 3) zegt, om der jongelingfchap onder 't oog te brengen „ het algemeen verband, benevens de geleidelijke en elkanderen onderling, ter wederzijdfche voorbereiding, opheldering en voltojing, de hand biedende aaneenfchakeling, waar in alle de „ Wetenfchappen, die u, in 's Konings Verordening, ter beoeffening worden aangeboden, of voorgefchreeven, uit derzelver eigenen aart, met elkanderen ftaan." En hier begint dan de Heer DE PERPONCHER, met den jeugdigen beoefenaar der wetenfchappen, van de *Latijnfche* fcholen af, eerst het nut van het taal-, aardrijks-, fabel- en letterkundig onderwijs aan te toonen, hem dan op de Hoogefchool zelve die kundigheden aan te wijzen, welke algemeen aan allen, of toch de meesten, ter beoefening worden voorgefchreven, om hem als 't ware tot voorportaal te dienen in het heiligdom dier wetenfchappen, op welke hij zich meer bepaaldelijk toelegt. Tot de eerstgemelden behooren de Redeneer-, Bovennatuur-, Wiskunde, (welke laatfte de Heer DE PERPONCHER de *praktikale Logica* noemt) en de Gefchiedkunde. Hier maakt de Schrijver een' uitftap, om de onderfcheidene gronden van zekerheid, of de bewijzen van verfchillenden aard, waarvoor de zoo uiteenloopende menfchelijke kundigheden vatbaar zijn, wat nader te befchouwen; zoo als, getuigenisfen en berigten voor de Gefchiedenis, waarnemingen en almede geloofwaardige berigten voor de Natuurlijke Wetenfchappen, uitfpraken der wet voor de Regtsgeleerdheid, naauwkeurige natuurbefchouwing (die echter meermalen tot gisfingen vervalt) in de Geneeskunde, modellen in de Letterkunde, wereldbefchouwing en menfchenkennis in de wijsgeerige Zedekunde, (dus niet de eeuwige wet, gefchreven in onze harten?) Het verwondert ons hier te lezen, dat SOCRATES en PLATO 200 jaren na de *Babylonifche* Gevangenfchap leefden. De Heer DE PERPONCHER wil hiermede waarfchijnlijk aanduiden,

dat

dat de *Joodsche* schriften op de leer dezer mannen eenigen invloed gehad hebben; doch het tegendeel is genoegzaam bewezen. — De laatste grond van zekerheid, eindelijk, die van den Godsdienst, is in de Openbaring te zoeken. Men ziet, dat de edele Schrijver dit betoog alleen heeft ingerigt tegen hen, die de zekerheid der Openbaring op andere, dan geschied- en zedekundige gronden willen aantasten.

Hierna vat de Heer DE PERPONCHER zijne taak weder op, voegt bij de reeds vermelde wetenschappen de Natuurkunde, bespiegelende Wijsbegeerte, de Kunsten en fraaije Letteren, de Staatkunde, (is deze sprong niet wat vreemd?) de Regtsgeleerdheid, Geneeskunde, Zedekunde (als geneeskunde der ziel), en de Evangelische Godsdienst, als deelen van één *harmonisch* geheel, volmaaktheid, en haar afdruksel, schoonheid.

Na deze algemeene beschouwing, wordt den kweekeling der Hoogescholen, naar de vijf onderscheidene *Faculteiten*, de volgorde der vereischte wetenschappen, als noodzakelijk voor de behoorlijke kennis van ieder afzonderlijk vak, elk in 't bijzonder voorgehouden. Dus blijkt, uit een kort overzigt der wetenschappen, aan den *Godgeleerden*, *Regtsgeleerden*, *Geneeskundigen*, *Wis- en Natuurkundigen*, en beoefenaar der *fraaije Letteren* voorgeschreven, dat het Decreet niet te veel, en niet te weinig eischt. Een hartelijk woord aan de jonge lieden, eene vaderlijke toespraak en vermaning tegen de zoogenaamde *ontgroenpartijen* behelzende, waarin dezelve op de menschkundigste wijze, als strijdig met de *eer* der studenten, beschouwd en berispt worden, besluit dit kort, doch nuttig en welgeschreven werk, hetwelk wij aan alle jeugdige beoefenaars der letteren op de Hoogescholen gerustelijk kunnen aanbevelen, als eene korte handleiding tot de regeling hunner studien.

De gewone spelling des Heeren DE PERPONCHER, de *interpunctie*, waarbij reeds vóór het slot van den volzin te meermalen eene punt voorkomt, enkele drukfouten, zoo als THEUCIDIDES, zijn *of* den Schrijver eigen, *of* toch geringe vlekken in een schoon geheel.

De Hand van Broederschap door de Noordelijke aan de Zuidelijke Nederlanders toegereikt, bij de heugelijke hereeniging tot één Volk, in de Monarchij van WILLEM DEN EERSTEN, *Koning der Nederlanden, enz. enz. enz. in den jare* 1815, *enz.* (*In Brieven.*) *Iste Stuk. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman. 1815. *In gr. 8vo. f* :-12-:

Deze hand van Broederschap wordt door ons wat laat aangemeld; en echter willen wij er niet geheel van zwijgen, hoezeer de voortzetting dezer Brieven mede wat lang, en misschien wel voor altijd, achterwege blijft. Eensdeels kunnen deze Brieven ter overtuiging der inwoners van het voormalig Holland dienen, voor zoo ver dit nog behoefte is, van het noodzakelijke en heilzame, wederzijds, van deze vereeniging, en den vasten grondslag, waarop dezelve gevestigd is; maar vooral zijn zij voor onze nieuwe landgenooten in de Zuidelijke Provinciën geschikt, welker tegenwoordige achterlijkheid in beschaafde letterkunde op de zachtste wijze en met de meestmogelijke verschooning wordt aangestipt, en die hier met de beste uitzigten gestreeld worden, zoo zij de nu zoo goede gelegenheid behartigen. — Inderdaad, de hulpmiddelen bij het voormalig Holland, en het daar gevestigde voorbeeld, is voor den nieuwen landgenoot van uitnemende waarde; en wij wenschen zeer, dat dit boekje, ook in Braband en Vlaanderen te bekomen, dáár vooral vele nadenkende lezers vinden, en den geoorloofden naijver krachtig opwekken zal. — „Een gelukkige zamenloop van omstandigheden," hierin stemmen wij met den Schrijver volkomen in, „hoewel duur genoeg gekocht, door een aantal rampen en tegenspoeden, „heeft voor velen vervroegd het gelukkig oogenblik, dat de „Nederlanden geschikt maakt, om zich als één Volk te hereenigen, onder den schepter van een Huis, dat voor twee„honderd jaren reeds begeerd werd, en verdiend had, om „het oppergezag te voeren over eene Natie, welke hetzelve „verlost had van de tirannij en hierarchij; doch waar 't „gebrek aan godsdienstige verlichting alstoen, weêrzijds, de „grootste verhindering aan toebragt." — Dat dan nu de wederzijdsche verlichting volkomen toereikende, en de hereeniging duurzaam zij!

Krui-

Kruiwagens, of hoe komt men het best door de wereld? Door MARIA EDGEWORTH. *IIde en IIIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1816. *In gr. 8vo. f* 6-12-:

Wij hebben aanvankelijk gunstig berigt van dezen roman gegeven. Hij heeft dezen roem bij ons voortreffelijk staande gehouden. De karakters zijn tot het einde toe met eene fiksche hand geteekend. Het tafereelmatige, zoo uitvoerig, zoo juist, zoo menschkundig behandeld, en zoo veel bijdragende tot het aangename en leerzame, duurt ten einde toe voort. De geschiedenis ontwikkelt zich langzaam en natuurlijk; de leer, in dezelve opgesloten, desgelijks; werking, leven en verrassende uitkomsten nemen zelfs, op het einde, zeer sterk toe. Wij hebben niet kunnen nalaten, de kunde van allerlei zaken, de wereldkennis, en de regt verlichte denkwijze der schrijfster omtrent zedekunde en ware kloekzinnigheid, ten hoogste te bewonderen. Hoe meer haar werk gelezen wordt, hoe gunstiger denkbeeld wij zullen moeten vormen van onze jonge lieden en andere lezers dezer soort van geschriften; als zijnde het dezulken, die de lezing met belangstelling volbrengen, niet enkel te doen om een ledig uur met dergelijke lectuur te verbeuzelen, maar gaande hunne nieuwsgierigheid met ware weetgierigheid gepaard, om in het bijzonder menschen en zeden te leeren kennen, en voordeel te doen met de ervarenis van anderen. Menigeen moge vele jaren in de Engelsche groote wereld verkeerd hebben, die haar zoo niet kent, als hier te leeren is. En de Engelsche groote wereld is een sterk geteekend model van alle groote werelden in het nieuwere Europa, ten goede zoo wel als ten kwade. De titel, die nietmetal voegt voor den vasten geest van dit stuk, had misschien beter de spreuk aan het hoofd gevoerd, in ons vaderland eenmaal zoo wél ingevoerd, en kon, in zijn geheel, dus geluid hebben: *God helpt, die zichzelven helpen; een tafereel van Engelsche karakters en zeden.* Om het stuk, echter, niet zonder alle aanmerkingen te laten — het mist die doorgaande losheid van stijl — die kortheid van alwat geen eigenlijk verhaal is — dien snellen voortgang en gedurige wisseling van het geheele beloop der geschiedenis, welke sommige lezers maar alleen behaagt. De spoedig opvolgende en treffende gebeurtenissen zijn zelfs, noodeloos, te veel gespaard voor de laatste bladzijden. — Velen zullen, daarenboven, hebben in te brengen tegen den opzettelijken lof, aan de Britsche schoonen, boven alle andere, toegezwaaid. — In ons oog zijn wederom alle *incidenten* niet even gepast: b. v. Dr. PERCY's kuur met het ingesneven lint, en zijns broeders ontdekking van den penning onder het zegel. Beide waren meer toevallig, dan blijk hun-

ner

ter bekwaamheid. Als treffend staal van de tusschenkomst der Voorzienigheid mogt het laatste beter gelden. Doch — dit is onze laatste aanmerking — hoe zedelijk de gansche schilderij zij, hoe voorbeeldig en treffend het huisgezin der PERCYS geschetst, het vuur der ware godsvrucht schittert er al te weinig.

Wij hadden een staal beloofd; doch, om aan het oogmerk te voldoen, zou het al te lang moeten zijn. Veel fortuin make deze schoone roman!

Eerstelingen van E. W. V. D. *Te Utrecht, bij* J. van Schoonhoven. 1816. *In gr. 8vo.* 79 *Bl. f* 1-4-:

Wij nemen EERSTELINGEN altijd met zeker gemengd gevoel, vrees en hoop, ter hand; en voelen tevens het gevaar, van óf door lof, of ook maar al te groote toegevendheid, het zwakke en gebrekkige aan te moedigen en valschen kunstsmaak te voeden, óf, omgekeerd, het zich ontwikkelend vernuft en den goeden aanleg, bij de eerste gewaagde uitbotting, voor altijd te onder te houden door eene strenge, hoewel verdiende, kritiek. Daarbij gevoelen wij echter onze verpligting jegens het lezend Publiek. Wij verblijden ons daarom, dat deels reeds het *motto* ons aanwijst, dat de jeugdige Dichter niet zeer hoog loopt met deze zijne proeve, en niet alleen het voorberigt, maar ook geheel de toon en houding der stukjes, van de weinige aanspraak, die hij maakt op uitbundigen lof, het innerlijk bewijs geeft; hoewel wij in dat motto: *sunt bona, sunt mediocria, sunt mala plura, quae legis hic*, het woord *bona* geenszins behoeven door te schrappen. Kort gezegd: deze *Eerstelingen* dragen blijk, dat de aankomende Dichter, gelijk hij zelf erkent, inderdaad behoefte heeft bij naderen omgang met en opleiding door rijpe en voortreffelijke vernuften, en dat hij tevens zich verder door gezette beoefening van oudere en nieuwere voortbrengsels der kunst behoort te volmaken met noeste vlijt, (waarbij hij de Prosodie ook niet over het hoofd moet zien;) maar geven tevens blijk, dat er geene noodzake voor hem is, om het afscheid te geven aan zijne Muze. Integendeel: het ontbreke hem maar niet aan gelegenheid, tijd en vlijtige studie, zoo hoopen wij nog eenmaal stukjes van hem, gelijk de Duitschers hebben van hunnen MILLER en HÖLTY. Voor den teederen en zachten toon houden wij hem het meest berekend; en in den huisselijken, stillen kring, aan den arm zijner beminde (nog toekomstige, of nu reeds aan hem verbondene?) Echtgenoote, moge het hem nimmer aan smaak, om voor Godsdienst, deugd en liefde te dichten, ontbreken! Inmiddels mogen wij hem wel raden, het vooreerst nog voor het Publiek bij deze zijne *Eerstelingen* te laten berusten, en niet te zeer het oor te leenen aan de aanmoedigende opwekkin-

kingen van toegenegene vrienden tot eene te vroege uitgave van zoodanige dichtvruchten, als hij zeker, tot eigen vermaak en genot, en oefening ter verdere volmaking, met aanhoudende zorge zal aankweeken.

Het volgende ſtukje zij den lezer eene kleine voorproef van hetgeen men in het vervolg verwachten kan:

AAN.......

Vrienden! die mijn' goeden raad
Onbezonnen hebt verſmaad,
Om met rust en ernst te lezen,
Wat Gentil-Bernard voor dezen
Van het kusſen heeft gezegd;
Hoort, ik help u nu teregt.
'k Las uit onderſcheiden boeken,
Die de liefde mij deed zoeken. —
Alles heeft dezelfde zucht;
Vogels kusſen in de lucht,
Vogels kusſen op de boomen,
Visſchen kusſen in de ſtroomen,
Visſchen kusſen in de zee,
Haai en walvisch kusſen meê.
Geen gedierte in veld of wouden
Kan van kusſen zich onthouden;
Alles kust dus, wat er leeft,
Alles kust, wat adem heeft.
Oude rimpelige wijven
Zouden graag aan 't kusſen blijven;
't Vrouwgeſlacht van jonger ſoort
Juicht, als het van kusſen hoort!
Wat de jonge meisjes praten,
Dat zij 't kusſen zouden haten,
Als men 't nagaat en beziet,
Ver de meesten meenen 't niet!
Maar, als met verliefde zinnen
Maagd en jong'ling zich beminnen,
Als zij met een kloppend hart,
Hijgende van liefdesſmart,
Lip op lip te zamen boeijen,
Zucht en kusſen zaam doen vloeijen,
Dat is zaligheid op aard,
Dat is wellust, Goden waard! —
Gij dan, wien de teedre liefde
Met hetzelfde pijltje griefde,
O! Zoo lang 't u is vergund,
Kust dan, wat ge kusſen kunt:
Vrienden, eer gij 't zult bemerken,
Vlugt de Tijd op ſnelle vlerken,
En met dezen vliedt de lust,
En er wordt niet meer gekust.

BOEKBESCHOUWING.

Jezus hooge wijsheid, doorstralende in den omgang met zijne Discipelen, na zijne opstanding uit den dood. Door T. SLOT, *Predikant te Meppel.* (*Thans te Emden.*) *Te Amsterdam*, *bij* A. B. Saakes. *In gr.* 8vo. 145 *Bl. f* 1-8-:

De Eerw. Schrijver geeft ons hier eene rijpe vrucht van zijn verstandig en gezet nadenken over een onderwerp, dat nog niet zoo opzettelijk behandeld was, en hetwelk tevens, als eene uitmuntende bijdrage tot het inwendig bewijs der waarheid en voortreffelijkheid der Christelijke oorkonden, eens ieders opmerking overwaardig is. Bij het zoo doorgaans lezen der Evangelische verhalen van JEZUS opstanding en hemelvaart, vindt men dezelve, ja, wel belangrijk, en veel daarin op zichzelve leerzaam en onderhoudend; doch over het geheel hebben dezelve meer het voorkomen van eeniglijk geschreven te zijn omdat zij bij de vorige belangrijke gebeurtenissen behooren, en het berigt van JEZUS leven, lotgevallen en daden daarmede gesloten wordt. Maar bij de lezing van dit werkje verschijnen deze aanmerkelijke verhalen in een nieuw en belangrijk licht, en worden een gewigtig gedeelte van dat schoon geheel, hetwelk door de meest sprekende, innerlijke blijken onze Goddelijke openbaring kenmerkt.

Het oogmerk des Schrijvers is geenszins het leveren van een nieuw betoog voor de waarheid der opstanding van JEZUS, maar het planmatige en wijze der handelingen van den herrezenen JEZUS te doen opmerken; waardoor dan echter van zelve het verkeerde der opheldeingen van deze geschiedenissen door sommige nieuwere uitleggers (die dezelve verklaren op zoodanig eene wijze, dat zij *niet* gebeurd mogen zijn, voor het minst voor ons geene zekerheid hebben) in het oog valt. Terwijl een tweede stukje, (waarop de Schrijver ons hoop geeft, en dat wij met verlangen te gemoet zien) uit dien nu beschouwden gang van JEZUS bij zijne verschijnin-

gen en handelingen na zijne opstanding, den geschiedkundigen grond der waarheid zal aandringen, tegen de zoodanigen, die niet aan eene dadelijke herleving van JEZUS ligchaam, maar slechts aan eene opstanding en herleving van zijne leer, willen denken.

In het tegenwoordig werkje doet de kundige Schrijver ons het tweeledig oogmerk van de verschijningen van JEZUS naar Hand. I: 3 opmerken. Vooreerst dan was dit, „ de discipelen te *overtuigen* van zijne herleving." Eene korte opgave der verschijningen, zoo als de Schrijver meent dat die elkander hebben opgevolgd, was vooraf gegaan. § 1. wijst aan, dat JEZUS zich wijsselijk trapswijze ontdekt: Hij bereidde reeds op den eersten dag zijne discipelen behoorlijk en trapswijze voor, en verschijnt hun daarop allen zelf aan den avond; bij die verschijning, en alle de volgende, houdt Hij denzelfden trapswijzen, innemenden gang, en bereikt alzoo zijn doel, *hunne vergewissing van zijn herleven*, waaraan bij zijne hemelvaart niemand hunner meer twijfelde. § 2. doet zien, hoe JEZUS zich hier schikte naar de betrekking en behoefte zijner vrienden, en vooral ook naar hunne onderscheidene karakters, om bij ieder de stevigste overtuiging uit te werken. Naar § 3 openbaarde Hij zich in zulke Hem eigene bijzonderheden en omstandigheden, als zijn persoon hun duidelijk als denzelfden moesten kenmerken. (Dezelfde gezindheid jegens hen — dezelfde hoedanigheden en krachten — en krachtig werkende herinneringen aan vroegere gesprekken en verzekeringen.) Ook zorgde, § 4, JEZUS, dat de discipelen Hem als uit zichzelve herkenden; dit is zeer duidelijk: JEZUS drong hun de overtuiging niet op, dat Hij het was, gelijk (met eerbied gezegd) een bedrieger zou doen; maar daardoor werd hunne overtuiging des te inniger, en onwankelbaar voor het vervolg. — Wij stippen dit hoofdbeloop slechts aan; en, heeft zich de Schrijver op kortheid bevlijtigd, omdat hij op nadenkende lezers rekende, dit is hier nog meer *ons* geval, daar wij eeniglijk wenken geven willen, om de begeerte tot het boekje zelve, door het

voe-

voelen van het belangrijke en in menigerlei opzigt nieuwe, uit te lokken.

Ten tweede was het oogmerk van JEZUS „de nadere opleiding der Apostelen tot verkondigers van het Evangelie." Hoe de Schrijver aanwijst, dat JEZUS hieraan voldeed, willen wij meest met zijne eigene woorden opgeven: 1) Neemt hij het ſtruikelblok weg, gelegen in hunne verwachting van een *aardsch* Koningrijk; 2) ſtelt hen *op nieuw* aan tot Apostelen, en wel naar gelange van hunnen *onderſcheidenen* afval; 3) laat, doelmatig, *veel over aan den Heiligen Geest*, welken Hij hun belooft; 4) en verwaardigt nog met *verſchijningen van den hemel* de zoodanigen, welke dat in het vervolg bijzonder noodig hadden.

Bij de ontwikkeling en uitbreiding dezer bijzonderheden legt wel niemand dit boekje onvoldaan uit de handen, maar erlangt gedurig nieuwe en treffende oogpunten; terwijl kortheid, bondigheid, naauwkeurigheid en volledigheid allezins den Schrijver, als een man, die zijn ſtuk volkomen doorgedacht en van alle zijden bezien heeft, kenmerken.

Dit klein geſchrift, hetwelk ons alle deze gebeurtenisſen doet voelen, als zamenſtemmende tot een wijs berekend, ſchoon geheel, en in de meeste overeenſtemming brengt met de vroegere aanteekeningen der Evangelisten, is eene voortreffelijke bijdrage ter ſtaving van de waardigheid en waarheid der Evangeliën; en wij vertrouwen zeker, dat hetzelve nu reeds, maar vooral ook dán, als het beloofde vervolg er wordt bijgevoegd, krachtig ter bevestiging van veler geloof zal medewerken.

Te dezer gelegenheid wil de ſteller dezer beoordeeling (echter geenszins als eene aanmerking tegen des Schrijvers gevoelen, maar ter eigene leering) de vraag opperen: of de boodſchap der opſtanding, *bijzonder en met name aan* PETRUS, juist als eene voorkeuze van dezen Apostel, over zijne verloochening reeds zoo zeer bedroefd, moet worden opgevat, dan of men niet dit veeleer als eene hem verootmoedigende uitzondering kan

aanmerken? (*De discipelen en* PETRUS, *die gezegd heeft geen discipel te zijn.*) Wij zouden het buiten bedenking in dezen laatsten zin nemen, zoo hij hier SIMON, en niet PETRUS, genoemd wierd: echter zou het, naar ons gevoel, meer tegen deze opvatting afdoen, zoo het bleek, dat JEZUS zelf hem wederom, vóór de plegtige herstelling in zijn ambt, PETRUS genoemd had. Dat JEZUS zelf zich aan hem nog vóór de overige Apostelen vertoond heeft, is geen bewijs tegen deze opvatting, daar ons de *wijze* en het *hoe* dezer verschijning niet bekend is; en, als Hij hem dan toen met zoo een oog van medelijden en berispende herinnering, als in de zaal van CAJÀPHAS, heeft aangezien, hem SIMON genoemd heeft, en dit de reden is, waarom Luc. XXIV: 34 juist die naam voorkomt, (dan, dit is misschien wat gezocht) zou integendeel die opvatting daardoor sterkte vinden. Het plegtig herstel van PETRUS, op die wijze als ons Jo. XXI gemeld wordt, doet ons twijfelen, of het wel doelmatig zou geweest zijn, dat hij alvorens weder blijken van bijzondere teederheid boven anderen had ontvangen. Daarin zijn wij het wel het minst met onzen Schrijver eens, dat JEZUS hem wederom wilde opleiden tot die, in ons oog te trotsche, betuiging van liefde *boven de andere discipelen*. Integendeel, geheel die handeling moest hem die zelfverheffing afleeren, en, daarvan blijken gevende, krijgt hij eerst zijnen rang en ambt volkomen wederom. Eerst is de vraag, met kennelijken weêrslag op zijne vermetelheid, ἀγαπᾳς με πλειον τουτων; maar de diep verootmoedigde man wacht zich nu wel van zulk eene aanmatiging; het is, φιλω σε. Nu volgt de vraag, zonder dat het toestemmend antwoord die verheffing boven anderen in zich zou sluiten; maar PETRUS gebruikt zelfs het ἀγαπαν niet; hij blijft bij zijn φιλω σε. Bij de ten derden male herhaalde vraag gebruikt JEZUS zelf het minder sterke woord φιλειν; en nu smelt de diep verootmoedigde man in tranen, maar was nu ook door deze diepe verootmoediging juist geschikt om geheel en in

in alles herfteld op te treden in zijn heilig ambt met JEZUS overige broederen, en wel in zijnen vroegeren rang.

Verdediging van de Onverdraagzaamheid der Roomsch-katholijke Kerk, *door* L. DE FOERE. *Naar den tweeden en vierden druk, uit het Fransch vertaald. Te Amfterdam, bij* Geysbeek en Comp. 1816. *In gr.* 8*vo*. 106 *Bl. f* :-16-:

De waarheid is maar één, en zij is Roomsch-katholijk; dien ten gevolge mag men geenen anderen Godsdienst de vrije oefening toeftaan noch befchermen, en even weinig zich daartoe door eenen eed op eene of andere ftaatsregeling verpligten; evenwel mag men eenen dwalenden niet vervolgen of doodflaan, ten zij die ketter beproeven mogt eenen Roomfchen te misleiden; dan mag men voor het minst befmettelijke voorwerpen verwijderen, die onmiddellijk in aanraking komen met ligchamen of met ledematen, die rein en gezond zijn.

Dit is, als wij wél zien, de verklaarde meening van den onrustigen en onverdraagzamen Priester DE FOERE; en van dit een en ander wil hij, in deze verdediging der onverdraagzaamheid, die hij in deze negentiende eeuw goedvindt in de wereld te zenden, het verlicht Europa overtuigen. Het is duidelijk, welk eene ftaatsregeling deze man ons geven zou; de waarheid is maar één; de een wil den toren plaatfen naast den ander' op zijne kerk; de een gelooft, dat de zon om de wereld draait, de ander houdt het tegendeel ftaande; de een houdt groote, de ander kleine glasruiten voor de beste, enz. Nu is de waarheid maar één, en derhalve weg met eene ftaatswet, die perfonen van zoodanig verfchillend geloof gelijke befcherming waarborgt, mits zij eenes anderen regten niet te na komen, noch den ftaat, om hun-

hunne bijzondere meeningen, verontrusten, maar allezins getrouw zijn aan hunne burgerpligten.

De foere meent, dat de verdraagzaamheid, die de Grondwet voorstaat, eenen ieder' het gevoelen opdwingt, dat ieder verschillend gevoelen even waar en goed is, en dat men gelooven kan wat men wil, omdat de staatswet ons tot geen geloof bij voorkeur verpligt. *Welk eene verwarring in begrippen, en in de gewone taal der menschen!* Dezen uitroep geven wij hem hier mede terug. Met veel omhaal, vertoon van geleerdheid, en winderige woordenpraal, verwittigt hij het geëerd publiek, dat de verdraagzaamheid, die wij voorstaan, doodelijke afkeer is van alle gezonde redenering; het stellen van tweederlei met elkander strijdige meetkunden; het gevoelen, dat twee en twee *vier* en tevens *niet vier* zijn; dat Jezus Christus werkelijk tegenwoordig is in het H. Sakrament, en te gelijk, dat dit gevoelen niets anders is dan eene vervloekte afgoderij; dat eene rivier, grenslinie, of weinige jaren van heerschappij, de waarheid beslissen, enz.; met andere woorden: dat de sneeuw ook zwart is.

Tegen zoodanig volkomen zot gevoelen trekt de man te veld, en zijne wapenen mogen goed zijn, maar komen alleen in een dolhuis te pas, hoewel men zelve nagenoeg verstandeloos moet zijn, om te beproeven volslagen gekken te overtuigen. De waarheid, zegt hij, is één, onveranderlijk, altijd en overal dezelfde. Hij ziet verscheidene met elkander strijdige Godsdiensten, die alle valsch zijn, op één na, (en deze is de Roomsch-katholijke.) Hij verklaart zich daarom tegen de vrijheid, van te denken, te gelooven, te handelen, met betrekking tot het stuk van den Godsdienst, zoo als men goedvindt. Hierin heeft hij nu volkomen gelijk; en geen Protestant ook zal zijn geloof aan de Evangelische waarheid: „*dit is het eeuwige leven, den eenigen waarachtigen God te kennen, en Jezus Christus, dien Hij gezonden heeft,*" afhankelijk rekenen van eenige staatswet, even weinig als de foere door zijne re-

de-

-deneringen hem zóó van het ſpoor zal leiden, dat hij de eene onveranderlijke waarheid, tegen de letterlijke verklaringen van God en Jezus Christus, zou onderwerpen aan het goeddunken en de beſliſſing van feilbare menſchen.

Te gelooven wat men goedvindt, veroorlooft de ſtaatswet, als zoodanig, den burger, en moet dit veroorloven; maar de burger veroorlooft het daarom zich zelven niet. Eene aanmerking achter het boekje (er zijn er eenige tegen vroegere kritiek) bepaalt, naar het ſchijnt, geheel het geſchrijf, als eeniglijk gerigt tegen de Nederlandſche Grondwet; echter is het *leerſtellige, godgeleerde onverdraagzaamheid*, die het voorſtaat; en meent de Schrijver, dat wij, die in de verdraagzaamheid, bij de ſtaatswet veroorloofd, en het handhaven van dezelve, geene zwarigheid vinden, het ons geoorloofd rekenen te gelooven naar willekeur, heden dit, morgen wat anders, enz.

Hij vergist zich: de vrijheid, die wij nemen en anderen even zeer gunnen, is, te denken, te gelooven, te handelen, in het ſtuk van den Godsdienst, zoo als ieder, voor zich, in gemoede en naar het best mogelijk onderzoek, overtuigd is, dat overeenſtemt met de Goddelijke leer en Goddelijke voorſchriften. Wij houden ons onbevoegd, eenen anderen onze overtuiging op te dwingen, en hem door bedreiging, vervloeking, of eenig uitwendig dwangmiddel of belang, te dringen tot huichelen. Wij meenen, wat hij geloove, met hem gemeenſchappelijk te kunnen en te moeten handelen tot ons uitwendig, burgerlijk en ſtaatkundig, door allen even zeer erkend, belang. Overigens beſtaat onze leerſtellige verdraagzaamheid ook daarin, dat wij eerbiedig vreezen, bij het woord van God iets toe of af te doen; en in het beſef onzer eigene zwakheid en feilbaarheid niet alleen, maar ook van het vermetele, dat wij menſchen bepalen zouden, welke dwalingen en afwijkingen eenen zwakkeren broeder buiten het Koningrijk der Hemelen ſluiten: uit dien hoofde is het „ *dictu quam mirabile* ...

datur salus," ten aanzien van eenig gedeelte der Christenkerk, bij ons contrabande.

De waarheid zoeken en betrachten in liefde, den broeder, die met ons één' Heer, één geloof, één' doop heeft, en die zijnen Heer staat of valt, niet te oordeelen, is, in ons Protestantsch oog, de les van het Evangelie. Laat nu DE FOERE meenen, dat dit ons gevoelen Atheïstisch is, of daartoe leidt; laat hij deze onze verdraagzaamheid lasterend houden voor God en Jezus Christus, en, vindt hij het goed, laat hij het dan maar zeggen: „de Protestanten zijn geene Christenen;" ook dán is in ons hart voor hem nog ruimte, en wij zullen hem den naam van Christenbroeder niet weigeren, hoezeer wij dit zijn gevoelen houden mogen voor liefdeloos en onchristelijk.

Het lust ons niet, hier bij te slepen het gezag van Paus en Conciliën; en de Lezer, die een weinig met de Geschiedenis bekend is, keert 's mans gezegden, over verdeeldheid der Onroomschen, Luter's aanmatiging enz., gemakkelijk tegen hemzelven. 77 Bladzijden, en dus verre het grootste deel van dit boekje, besteedt de Schrijver tot dit spiegelgevecht met zijne schim, ter verdediging van *leerstellige*, *godgeleerde*, *geestelijke onverdraagzaamheid*.

In zeer weinige bladzijden loopt de verdediging van de *staatkundige onverdraagzaamheid* af. Het is, zegt de Schrijver, de verdediging van zijn: „*credo unam ecclesiam;*" de toepassing van het vorig beweerde. Er kan niet meer dan één Godsdienst zijn; en, men moet God meer gehoorzamen dan de menschen. Daarenboven is de leerstellige onverdraagzaamheid de verschansing van den Roomschen Godsdienst; en zou die Godsdienst dan zelf voor zijne vernietiging mogen stemmen? En is de vrijheid van dien Godsdienst uitgeroepen, dan kan men deszelfs dienaren niet beletten, het volk onderwijs te geven aangaande de wetten, welke men zegt dat het zich vrij kan opleggen. De stelling van volle vrijheid van geweten is innerlijk valsch; die vrijheid zou aan-

merkelijk kunnen zijn, in gevalle het Christendom niet gesticht ware, en God zelf niet onze denkwijze bepaald had, enz. *Quorsum?* dachten wij, en verwachtten nu het: „ *coge intrare*," zoodat onze geëerbiedigde Koning even weinig, als eenig ander onroomsch mensch, langer meer zou mogen gaan langs 's heeren straten in zijn rijk. Dan, het laatste deel des vertoogs heeft ons hieromtrent gerust gesteld, (het handelt over de *burgerlijke verdraagzaamheid*) want de Bisschop van Nantes heeft gezegd, gelijk ons hier herinnerd wordt, dat ook het geweten nog eenige regten heeft. Deze *burgerlijke verdraagzaamheid* is de Christelijke broederliefde, en dezelve wordt (blijkens de Geschiedenis?) door de Roomsche Kerk beoefend in den hoogsten trap. *Zij behandelt de doolende broeders met eene zachtheid, met eene toegevendheid, met eene liefde zonder voorbeeld.* O Ja, ZONDER VOORBEELD!! Dan, wij zijn het schrijven reeds moede, en vergenoegen ons met te zeggen, dat dit laatste hoofdstuk op de vorigen (met verlof gezegd) als eene tang op een varken fluit.

Bijbelsch Huisboek, *door* C. W. STRONCK, *Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, *en Predikant te Dordrecht. Vde Deel. Spreuken—Jesaia. Te Dordrecht*, *bij* A. Blussé en Zoon. *In gr.* 8vo. 466 *Bl.* *f* 3-12-1

De zeer kundige Leeraar STRONCK vervolgt, in dit deel van zijn Bijbelsch Huisboek, de belangrijke taak, welke hij op zich genomen had; en doet het op eene wijze, die hem allezins tot eer verstrekt, en hem regt geeft op de hoogachting en de dankbaarheid van diegenen, die zijn werk genoegzaam kunnen beoordeelen. Verbonden aan het plan, hem, als 't ware, door zijnen voorganger, wijlen J. SCHEIDIUS, voorgeschreven, moet hij, onzes bedunkens, alleen naar hetzelve

beoordeeld worden. Trouwens, sommigen vinden de inrigting van dit Huisboek niet goed, en wenschten vooral, dat er aanmerkingen bijgevoegd waren tot opheldering van duistere plaatsen voor ongeleerden, welke, voorts, aan de letterkundige aanteekeningen, veelal, niets hebben. Doch, had de Heer STRONCK dat gedaan, dan zou dit Bijbelwerk verbaasd hebben moeten uitdijen: en voor ongeleerden zijn, immers, de Bijbels van KLINKENBERG, VAN HAMELSVELD, en VAN VLOTEN reeds voorhanden. Dit zou ook niet wel gestrookt hebben met het oogmerk van dit Huisboek, 't welk was de stichting te bevorderen bij verstandige Bijbellezers, en tevens de beknoptheid in acht te nemen. Letterkundige aanmerkingen, voor het gros van ongeleerde lezers niet bestemd en in onze moedertaal geschreven, hebben, voor den Recensent, altijd wel iets zeer onbevalligs gehad, en hij mag dezelve liever in de algemeene taal der geleerden zien: echter, dit bekent hij gaarne, in een werk van dien aard kon het bezwaarlijk anders, en lieden van studie hebben er dus ook iets aan. Wat men hierover, en omtrent de geheele inrigting van dit werk, denken moge, en schoon het eigenlijk tot eene stichtelijke en nuttige lezing van den Bijbel, volgens de voortreffelijke staten-overzetting, dienen moet, is er, evenwel, door den oordeelkundigen STRONCK zeer veel in bijgebragt tot beter verstand des Bijbels, deels in de korte inleidingen op ieder boek, deels door de beknopte opgave van den inhoud bij ieder hoofdstuk, met uitzondering van het Hooglied, om bijzondere en zeer goede redenen; deels, eindelijk, bij gelegenheid der stichtelijke aanmerkingen zelve.

Wat nu dit deel betreft, deszelfs geachte bearbeider heeft tot hetzelve, even als tot de vorigen, zeer veel zorg besteed. Een opmerkzaam en in de Bijbelstudie eenigzins ervaren lezer vindt, overal, sporen van 's mans groote vlijt in het gebruiken van al wat tot zijn oogmerk dienstig kon zijn, zoo wel als van zijn wel-

wikkend oordeel in het aanwenden van al het bruikbare. In de letterkundige aanmerkingen ſtraalt zeer veel geleerdheid en niet minder arbeidzaamheid door, midden in derzelver kortheid en eenvoudig voorkomen. Zij leveren het *reſultaat* op van menigvuldige navorſchingen, en van geene gewone kundigheden.

Dan, laat ons, niet uit de letterkundige aanmerkingen iets voor geleerden overnemen, die onze herinnering niet noodig hebben, maar voor ieder lezer van ons Maandwerk iets uitkippen, om te toonen, met welk eenen geest de waardige Schrijver bezield is, en hoe liberaal-godvruchtig hij zijn oogmerk weet te bereiken. Het is overbekend, hoe men, in vorige dagen, het Hooglied gewoon was te behandelen; hoe men op eene *pieuze* en *myſtieke* wijze alles daarin zocht te vergeestelijken, dewijl men meende, dat, wanneer men het boek naar de letter opvatte, men deszelfs plaats in de gewijde Schriften niet gevoegelijk handhaven en verdedigen kon. Onze Schrijver, van een al te opgeklaard hoofd zijnde, om dergelijken ouden en ſmakeloozen kost tot een geestelijk voedſel op te warmen, ſtelt het zeer aannemelijk gevoelen voor, volgens 't welk *het hoofddoel* van het boek *daarin ſchijnt gelegen te zijn, dat kuiſche verkeering tusſchen geliefden, huwelijkstrouw, en reine liefde tusſchen echtgenooten, op het dringendst en bevalligst tevens, werden aanbevolen, en dat de genoegens, welke daarin te ſmaken zijn, beminnelijk en uitlokkend, werden voorgeſteld.* Hierop laat nu de Heer STRONCK onmiddellijk volgen: *Er wordt derhalve in dit geſchrift een onderwerp behandeld, dat op zichzelv' hoogst-eerwaardig en aangelegen is, en van den gezegendſten invloed kan zijn op de bevordering van de genoegens des levens voor elk in het bijzonder, op de reinheid der zeden in den burgerſtaat, op het geluk en de rust der huisgezinnen, en op de werking en kracht van de voorſchriften van den Godsdienst, die daar den meesten ingang vinden, waar het hart zuiver, en door zacht en rein gevoel voor edelen indruk vatbaar is, en waar de*

nei-

neigingen en driften, welke God den mensch heeft ingeplant, regt geleid en bestuurd worden. Reden, waarom het ons dan ook geenszins kan bevreemden, dat dergelijk eene verzameling (van liederen) *in den bundel der Goddelijke Schriften door Gods bestuur werd opgenomen, en dat ook nog de Christelijke Bijbellezer een nuttig gebruik er van maken kan, wanneer hij, met de vereischte opmerkzaam- en bedachtzaamheid, en met de noodige hulpmiddelen tot regt verstand van zin en bedoeling, dit Oostersch dichtstuk naleest.* Wanneer men dit verzuimt, dan is, zoo als de Schrijver zeer gegrond, in bijzonderheden, aantoont, *dit gewijd geschrift ter lezing niet zeer aan te bevelen, zal, althans, de lezing weinig nut doen, en is het zeker niet geschikt, om bij den huisselijken godsdienst in de gezinnen gebruikt te worden.*

Deze enkele proeve zij genoeg! Voorts wenschen wij den eerwaardigen Schrijver den noodigen lust en de vereischte krachten toe, om op dezelfde loffelijke wijze voort te gaan; en hopen, dat hij, na alle de overige boeken van het O. V., ten gemeenen nutte en stichting, afgewerkt te hebben, insgelijks de boeken van het N. V. zal willen behandelen, waardoor hij zijn werk de noodige volledigheid geven, en zeer vele verstandige Bijbellezers, voorzeker, ten sterkste aan zich verpligten zal.

Overdenkingen over het Avondmaal. Uit de Schriften van den zaligen Opper-hofprediker F. V. REINHARD, *te Dresden. Verzameld door* K. F. DIETSCH, *Stadsprediker te Oehringen. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* A. J. VAN DER VEEN, *Predikant te Engelbert. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1816. *In gr. 8vo.* 184 *Bl. f* 1-5-:

Wij herinneren ons nog met zeker aangenaam en aandoenlijk gevoel onze moeders en grootmoeders, die def-

deftige en waardige matronen, zoo als zij daar bij voorbereiding en viering van het Avondmaal ter kerke kwamen, met hare zoogenaamde Avondmaalsboekjes, in gouden of zilveren sloten, vol gebeden, overdenkingen, toepasselijke psalmen, liedekens, en uitboezemingen van het hart; en met welk een genoegen wij, als kinderen, de prentjes dan daarin mogten beschouwen, en ook wel het een of ander daaruit mogten lezen, als iets zeer heiligs, en toen nog boven onze vatbaarheid. Wij herinneren ons dit met zeker genoegen; hoewel wij alstoen telkens verblijd waren, wanneer zoodanig boekje wederom geborgen werd, en daaruit besloten, dat nu de dagen van meer dan gewone en plegtige stilte en ernst in geheel het huisgezin weder voorbij waren. Wij erkennen gaarne, dat deze boekjes thans, en met regt, onbruikbaar en verouderd zijn; maar zouden het toch gaarne zien, dat men in zoo verre tot dit oude terugkwam, als de zoo betamelijke indruk, bij eene zoo gewigtige plegtigheid, bij man en vrouw en geheel het Christelijk huisgezin, het meest, en naar de behoeften van onzen tijd, ook bij den meest beschaafden stand, bevorderen kon. Wij zagen vóór ettelijke jaren zoodanig boek van HERMES, en vonden het uitnemend bruikbaar in meer dan één opzigt, hoewel, gelijk wij toen meenden, minder geschikt voor de behoeften bij het talrijkst Hervormd Genootschap hier te lande, bij welks leden wij het ook maar zelden vonden, offchoon wij bij ondervinding weten, dat aan geschriften van deze soort, en voor onzen tijd geschikt, eene behoefte is. Over het boek, dat thans voor ons ligt, verblijden wij ons zeer; het is van den grooten REINHARD, wiens Leerredenen te regt bij de verstandig godsdienstigen zoo veel bijval vonden; het bevat korte beschouwingen, getrokken uit 's mans leerredenen, bij gelegenheid van het Avondmaal, of ook wel bij andere gelegenheden, echter toepasselijk op hetzelve, gehouden; het stemt het hart tot de meest gepaste gevoelens en aandoeningen; het beschouwt het Avondmaal uit zoo menig treffend, heer-

heerlijk, verootmoedigend, heiligend en vertroostend oogpunt; — dan, wie kent den zaligen REINHARD niet? — Mogt onze aanmelding iets bijdragen, dat dit boek in een aantal huisgezinnen, ter gezegde gelegenheid, gelezen, overdacht, ja, een handboek wierd! — De Hoogduitsche Verzamelaar meende zijn werk den waardigen man zelven ter beoordeeling aan te bieden, eer hij het in 't licht gaf; doch reeds was deze overleden, eer hij gereed was. De Vertaler, juist bedacht op het vervaardigen van een *praktisch Handboek over het Avondmaal voor Predikanten*, wilde dit ſtuk, dat hem uitſtekend beviel, vorafzenden, waardoor hij het godsdienſtig publiek onder ons zeer aan zich heeft verpligt; gelijk wij dan ook zijnen verderen arbeid met verlangen te gemoet zien, en hem met denzelven voorſpoed en den besten zegen wenſchen.

De Honigbij. Een Tijdſchrift voor alle ware Christenen, inzonderheid voor de Beſtuurders, Leden, of Vrienden van de Nederlandſche Zendeling- en Bijbelgenootſchappen. Iſten Deels 2 en 3de Stuk. In 's Gravenhage, bij J. Allart. *In gr. 8vo. Te zamen* 212 *bl. f* 1-8-:

Waarover wij bij de aankondiging des eerſten ſtuks van dit werkje eenigermate hebben geklaagd, dat vinden wij in deze twee volgenden geenszins verbeterd. In beiden te zamen wordt ſlechts één oorſpronkelijk ſtuk gevonden; en de geest en toon, die door het geheel heerſchen, zijn veelal van dien aard, dat ſlechts zekere Christenen hier ſmaak en voedſel voor hunne godsdienſtigheid vinden. Den grooten regel van het Protestantismus: geen Heer dan CHRISTUS, en geene Wet dan zijn Woord! als uit het oog verliezende, ziet men hier eigene grenzen trekken, en wat daar buiten valt, als ongeloof, veroordeelen. Men loopt er weg met eenen ſchijn van uitwendige vroomheid, met de ſystema-

mastische, hoe zeer toch hoogstgebrekkige, kundigheden van bekeerde Hottentotten, met gebedsverhooringen, die dikwijls regtstreeks dienen, om het bijgeloof, het geloof aan ingevingen, en ik weet niet wat, te voeden, veeleer dan de redelijke overtuiging van eene bijzondere en altijd wijze Voorzienigheid te staven, met overdrevene aanprijzingen van eenvoudigheid in de voordragt van Gods woord, waarbij men *lieden van beschaving beklaagt*, en daarna door de verheffing van het schoon des Bijbels eigenlijk zichzelven tegenspreekt; hoewel toch, denken wij, den Christenleeraar het beoefenen der volschoone Ouden, als voorbereiding tot zijne Evangelie-verkondiging, bedoelt te ontraden. Zelfs schijnt men in dit boekje te oordeelen, dat de scholen onder straks genoemde bewoners van den uithoek van *Afrika*, in zeker opzigt, al vrij beter zijn dan de onze, „omdat men, namelijk, JEZUS daar leert kennen, en wel zóó, als ter zaligheid vereischt wordt." De Heidelbergsche Catechismus moest dan misschien weer als leesboek in de scholen ingevoerd, tot verwarring der jeugdige verstanden, of ergernis voor hen, die deszelfs inhoud niet erkennen! Inderdaad, opgemelde aanmerking, met eene soort van bitsheid onder den tekst geplaatst, heeft ons bedroefd; en, schoon de Redacteur van de *Honigbij* verre genoeg boven allen vooroordeel tegen sektennamen wil verheven zijn, om overal het goede uit te lezen, zoo missen wij hierin toch de ware verdraagzaamheid. De scholen zijn voor allen, voor allen gelijk, en niet geschikt om meer van den Godsdienst mede te deelen dan hetgeen algemeen erkend wordt, en tot eene voorbereiding kan strekken, om daarop vervolgens te bouwen, wat door eenen ieder bij rijper verstand, of door zijne ouders en bijzondere Godsdienstleeraars zal goed gevonden worden, — geschiedenis des Bijbels, zedekunde enz.

Wij betuigen dus te leur gesteld te zijn in onze hoop, dat dit werkje, bij eenige zuivering en wijziging, wel algemeen nuttig kon worden, en althans de goede zaak

des

des Christendoms, gelijk wij die beschouwen, op onderscheidene plaatsen merkelijk bevorderen. Het particularismus, het uitwendige, praalzieke der zoogenaamde vroomheid, het vertrouwen op geruchtmakende bekeering, boven stillen, onopgemerkten voortgang in het goede, en wat dies meer zij, wordt daartoe nog al te veel aangeprezen. Wij houden dit voor den waren middelweg niet. Onwrikbare verkleefdheid aan den Bijbel, aan JEZUS, onzen oversten Leidsman, bij openlijke, gedurige belijdenis, maar veel meer nog door algemeene liefde, in ootmoed voor God, duidelijk betoond, — zoo omtrent zou, naar onze gedachten, de eisch en voorwaarde, de grond en regel in dusdanig boekje moeten zijn.

Wij willen hiermede, echter, geenszins alles goeds aan het werkje ontzeggen. Zeer verre zijn wij daarvan af. In vroegere dagen zouden wij misschien, zelfs met de algeheele strekking, hebben weggeloopen. Er heerscht eene mate van algemeene broederliefde, een zeer merkbaar beginsel van die groote overtuiging in hetzelve, dat liefde de vervulling der wet, het eeuwige is, boven geloof en hoop. Ook hebben wij sommige afzonderlijke stukjes met groot genoegen gelezen. De Heer VAN GOGH is gewis een achtenswaardig Leeraar; en wij kunnen, juist om het goede, de spijt te minder verkroppen, dat hij zich, in ons oog, niet even zeer wacht voor den zuurdeesem der Pharizeërs, als voor dien der Sadduceërs, en aldus het uitgebreidste nut onder menschen sticht, die in naam en daad vroom zijn.

Verhandeling over de Sympathie, door Dr. FREDERIK HUFELAND, *Geneesheer aan het Hof van Saxen Weimar.*

Opinionum commenta delet dies, naturæ judicia confirmat. CICERO.

Naar het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij L. van Es. *In gr. 8vo. VI en 191 Bl. f* 1-12-:

Deze welgeschrevene en, over het algemeen, welvertaalde Verhandeling draagt in allen opzigte de kenmerken, het voortbrengsel te zijn van een weelderig vernuft, hetwelk echter verre is van allen wetenschappelijken grond beroofd te zijn, en gewis, wanneer het niet geheel uit zijne kracht groeit, met den tijd, der Genees- en Natuurkunde belangrijke aanwinsten belooft. Ook wist men reeds uit enkele, in REIL's *Archif* en elders verspreide, stukjes, dat deze Geleerde zijnen beroemden naam geene oneere aandoet, en, hoewel noch met de geleerdheid, noch met het bezonnen oordeel van zijnen grooten naamgenoot toegerust, echter vele uitstekende bekwaamheden bezit. Met geestdrift is dan ook dit stukje over de Sympathie in Duitschland ontvangen, en verdiende allezins de overbrenging in onze taal. Velen onzer Lezeren zal het reeds bekend wezen; een aanprijzend verslag zoude dus te laat komen. Doch het boekje bevat vele stellingen, welke eene nadere beschouwing en toetsing behoeven, waarvan wij hier eene proeve willen leveren.

Uit de bepaling, welke de Schrijver van het woord *Sympathie* geeft, ziet men, dat hij hetzelve in eene gansch andere beteekenis neemt, dan men in de natuurkunde gewoon is. Sympathie is, volgens hem, niet die zamenstelling der deelen van het levend bewerktuigd ligchaam, waardoor zij tot één geheel verbonden zijn; hij noemt Sympathie *die verschijnselen, welke door de bewerktuigde verbindtenis en gestadig veranderende be-*

 trek-

trekkingen der levende natuur onder elkander en met het heelal openlijk kenbaar worden.

Deze bepaling is geheel gegrond op de ftelling, dat de geheele natuur een bewerktuigd geheel uitmaakt; eene ftelling, welke thans, vooral in Duitschland, vele verdedigers vindt. Ook moeten wij dezelve toeftemmen, als men onder *bewerktuiging* alles verftaat, wat tot een bepaald doel verbonden is; en door *leven* alle werkzaamheid der ligchamen, welke van eene werkende kracht getuigt. Doch wie ziet niet in, dat dit is, de ware beteekenis der woorden verdraaijen, dezelve geheel aan de willekeur onderwerpen, en dus eene breede deur openzetten voor verwarring en redelooze vermenging der meest onderfcheidene begrippen? In den zin van den Schrijver, en van zoo vele anderen met hem, is eene ftoomboot een levend organismus, leeft een ftuk hout in 't vuur geworpen, en het koekdeeg, dat te gisten ftaat. Ook dáár is werking en wederwerking, onderlinge betrekking en zamenhang.

Uit dit eenzijdig begrip van bewerktuiging en leven vloeijen nu, als zoo vele natuurlijke gevolgen, velerlei andere vreemde voorftellingen voort. De planten en dieren zijn wel leden van het algemeene natuurorganismus; maar, in zichzelven reeds meer volkomen, meerdere vereischten tot beftaan en werkzaamheid bezittende, ftaan zij met het geheel in eene minder afhankelijke betrekking. De onafhankelijkheid en zelfftandigheid is echter bij de planten minder, daar haar gansche beftaan door de werking van het licht geheel beheerscht wordt. Daarom is de fympathetifche betrekking der planten en der uitwendige natuur fterker dan bij de dieren, bij welke zij zich niet door een' onmiddellijken invloed van die uitwendige natuur, maar, overeenkomftig het karakter der dierlijkheid, door vereenigd gevoel en aandoening als *aandrift* (inftinct) openbaart. Hieruit verklaart nu de Schrijver het paren der dieren, het weven der fpinnen, het trekken der vogels, het leven van fommige dieren in maatfchappij, enz.

Maar is dit *Sympathie*, dan is volstrekt alle werking der uitwendige natuur op ons Sympathie te noemen. Dan is het Sympathie, wanneer mijn hond, de warmte van het vuur gevoelende, er digter bij schikt. Dan is het Sympathie, wanneer ik bij een te sterk licht mijne oogen toeknijp. Waarom zou ook een vogel de koude noorderlucht niet ontvlugten, tot dat dezelve hem niet meer hindert? Wie zegt ons, dat de spin niet gevoeliger is voor vochtigheid of warmte, of electrische stof of licht, dan wij, en door die aandoeningen tot bewegingen wordt aangezet, die veranderingen in hare webbe te weeg brengen? Wat verklaart men nu meer door eene bijzondere Sympathie tusschen haar en de haar omringende natuur? *Sympathie* is zeker een mooi woord; het is zelfs van Griekschen oorsprong; maar het beduidt toch niets meer, dan een *zamenlijden*, eene gemeenschappelijke aandoening: zoodat, in goed Hollandsch, de spin gemeenschappelijke aandoeningen heeft met de haar omringende natuur. Wat zegt dit nu? en wat beteekent dus dat schoonklinkend woord *Sympathie*?

Daar ondertusschen, volgens HUFELAND, de Sympathie een gevolg is van de onderlinge betrekking en vereeniging der deelen van het groote wereld-organismus; daar die betrekking geringer is bij die deelen, welke meer zelfstandigheid bezitten, — moet natuurlijk de mensch, als het zelfstandigste wezen ons bekend, het minst vatbaar voor die Sympathie wezen; weshalve men bij denzelven, in den gezonden staat, slechts flaauwe trekken dier Sympathie kan bemerken. Zij openbaart zich echter duidelijker, wanneer dat gedeelte van het menschelijk organismus, hetwelk tot de stoffelijke instandhouding van het geheel dienen moet, den boventoon heeft. Dan wordt de betrekking met de uitwendige natuur naauwer, afhankelijker; en daardoor, dewijl in den mensch het denkvermogen nimmer geheel sluimert, ontstaan de zonderlingste gewaarwordingen en aandoeningen. Dit geeft aanleiding tot den staat tusschen waken en slapen, het slaapwandelen, den mag-

netifchen flaap, enz. De Schrijver behandelt dit laatste onderwerp uitvoeriger, en geeft, in twee bijgevoegde *waarnemingen*, twee zeer opmerkelijke voorbeelden van magnetifche verfchijnfelen.

(*Het vervolg en flot hierna.*)

De Aarde, befchouwd in haren natuurlijken toeftand en verdeeling, door Zeeën, Rivieren, Meren, Bergen en Woestijnen, benevens derzelver doelmatige ftrekking; door N. G. VAN KAMPEN. *Met Kaarten. Ifte Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1816. *In gr. 8vo. XII, 322 Bl. f* 3-:-:

Onze algemeene aanmerkingen over den geest en de ftrekking dezes zeer verdienftelijken werks tot de aankondiging van het tweede en laatfte deel befparende, zullen wij ons thans flechts bepalen tot de opgaaf van deszelfs inhoud.

Dit deel is gefplitst in twee hoofdafdeelingen, waarvan de eerfte algemeene aanwijzingen bevat, en de tweede de bijzondere gewesten befchouwt. Het eerfte hoofdftuk der eerfte werpt eenen blik op het Heelal, waarin onze aardbol als een ftofje zweeft. De achtingwaardige Schrijver begint hetzelve met de waarachtige betuiging, dat, gelijk het iederen ftedeling of landbewoner zonder uitzondering past, eenige kennis te dragen van zijne bijzondere woonplaats, en het eene fchande zou wezen, wanneer hij daarin een vreemdeling ware; dat, gelijk het elken burger voegt, zijn vaderland met eenige nauwkeurigheid te kennen, — het dus ook ongetwijfeld ons menfchen, burgers en bewoners der aarde, die in dit leven ons groote vaderland is, betaamt, in die woonplaats niet onkundig te zijn. Tot de kennis dezer aarde, dus, wil hij leiden; maar vindt eerst eenen blik op het Heelal noodig. Bij gelegenheid van denzelven wordt het vermoeden geopperd, aangaande het beftaan van „ één algemeen middelpunt des Heelals, van eenen hemel der hemelen, waar de Troon ftaat van HEM, van dat wezen aller wezens, wiens aanzijn ons alles, maar vooral de befchouwing van het geftarnte predikt." — Zoude deze uitdrukking: „waar de Troon ftaat van HEM," hoe zuiver ook gemeend, geene aanleiding kunnen ge-

geven tot wat al te zinnelijke denkbeelden aangaande het Opperwezen?

Na dus gesproken te hebben over de harmonie in het Heelal, komt de Schrijver tot de beschouwing van ons zonnestelsel, in welke onder andere ook de vermoedelijke natuur onzer zon wordt opgegeven, en de gissing, dat de planeten Ceres, Pallas, Juno en Vesta stukken van eene uiteengesprongene planeet zouden zijn, vrij veel waarschijnlijkheid ontvangt. De wijsheid van den Schepper wordt aangewezen in de *wetten*, naar welke dit groote Heelal zich beweegt, en in de stelling van de aarde met betrekking tot de zon, en hare onderscheidene bewegingen.

Het tweede hoofdstuk handelt over *licht* en *lucht*, en ontvouwt derzelver natuur en werkingen. Men vindt hier alles, wat over deze onderwerpen behoort gezegd te worden, kort en onderhoudend bijeen; zoodat ook de leek in de natuurkunde hier genoegzaam en bevattelijk onderwijs vindt, ook ten aanzien van *Electriciteit* en *zeilsteenkracht*, met wier beschouwing dit hoofdstuk wordt geëindigd.

In het derde worden *het water*, *de dampen*, *meren*, *rivieren* en *de zee* beschouwd. Wederom kort en bevattelijk onderwijs aangaande de dampwording en hare onderscheidene gevolgen: *regen*, *sneeuw*, (welke laatste wij echter voor geene bevrozene *droppelen*, maar *dampen*, zouden houden) *dauw*. — Het ontstaan der rivieren wordt natuurkundig aangewezen, gelijk ook het voordeel, dat er in ligt, wanneer de dampen op de bergen, in plaats van straks, tot water vereenigd, nederwaarts te vloeijen, tot ijs en sneeuw verdikt worden. Nuttigheid der rivieren. Onderaardsche wateren. De zee. Hare onontbeerlijkheid voor de aarde. De middelen, waardoor zij voor verderf bewaard wordt. Bij deze gelegenheid wordt onder andere over de *vuurbergen*, als middel ter zuivering der zee, gehandeld. De uitdamping, een middel om de te groote toeneming van de *massa* der zee te beletten. Volstrekte noodzakelijkheid van de grootte der zee.

De aarde, *gebergten*, *ijsbergen* en *zandwoestijnen* maken het onderwerp des vierden hoofdstuks uit. De Schrijver volgt, gemakshalve, de verdeeling in *vier* hoofdstoffen: *vuur*, of *licht*, *lucht*, *water*, en *aarde*; schoon die verdeeling, naar nieuwere ontdekkingen, niet juist zij. Van de drie eersten is reeds

reeds gesproken; dus handelt hij nu van de *aarde*, of het *land*, in eenen meer bepaalden zin.

Twee voorname *vaste landen*, die aan even zoo vele *wereldzeeën* beantwoorden, maken voornamelijk de oppervlakte der aarde uit; behalve een zeer aanmerkelijk aantal *eilanden*, afgezonderde hoogten, die te midden der zeeën uitsteken. Deze vaste landen zijn doorsneden van *gebergten*, dienstig tot bereiding der rivieren, gelijk in 't voorafgaande hoofdstuk is getoond. Nergens (uitgezonderd in de breede gordels der zandwoestijnen, wier nut naderhand zal aangewezen worden) is gebrek aan rivieren, en dus ook aan bergen. Om dit aan te toonen, wil de Schrijver vlugtig den aardkloot doorloopen; terwijl eene nadere beschouwing naderhand zal te pas komen.

De bergen hebben invloed op hitte en koude in een kort bestek. De lagere bergruggen of heuvelen, in de nabijheid der dalen, genieten doorgaans eene bekoorlijke, gematigde en gezonde luchtsgesteldheid. De hoogte, schuinte en kromte der bergruggen vergroot aanmerkelijk de oppervlakte der aarde, en maakt haar dus vatbaar voor 't verblijf van zoo veel te meer levende schepselen. Dit geldt echter niet van de hoogste bergen, die daarentegen door de meren, welke men op dezelve vindt, als ook in de hoedanigheid van ijsbergen, bewaarplaatsen des waters zijn. — Tweederlei soort van ijsbergen.

Maar de hooge ijsbergen zouden de warmtestof doen verminderen, en dus de vloeijing des waters stremmen. Om aan te wijzen, hoe de Voorzienigheid dit verhoed hebbe, doet de Schrijver eenen belangrijken uitstap, en handelt over de zandwoestijnen, welke er in de heete deelen der aarde gevonden worden, en parallel met de hooge ijsbergen loopen. De wind nu, die over deze brandende vlakten heenstrijkt, dient ter aanvoering van eene genoegzame hoeveelheid warmtestof, om de ijsbergen te doen smelten; terwijl er wederom door *meren*, die het, te sterk door die smelting toestroomende, water opvangen, tegen overstroomingen is gezorgd. De zandwoestijnen zijn tot dat einde in hare ligging naar de streken van den wind gewijzigd. Deze dienen op deze wijze ook nog ter ontdooijing van de zee in het hooge Noorden, en worden de oorzaak der vruchtbaarheid van den grond aldaar; terwijl verkoelende zeeën en bergen, die niet te verheven zijn dan

dat

dat de brandende zuidewind over dezelve heen konde strijken, door hem op zijnen weg ontmoet worden en zijne hitte matigen, hetwelk door de hooge ijsbergen meteen geschiedt.

In de later ontdekte nieuwe wereld, die veel hoogere bergen heeft, zijn andere maatregelen door den Schepper genomen. Wij zouden voor eene aankondiging te breedvoerig moeten worden, wilden wij ook flechts de voornaamste punten aanstippen van den belangrijken uitstap, welken de Schrijver doet, om aan te toonen, hoe wijs de Schepper te dezen aanzien wederom alles heeft geregeld. Wij wijzen den weetgragen dus tot het werk zelf, en merken flechts aan, dat de rigting der bergen in Amerika, — die zuid- en noord-waarts loopen, gelijk in de oude wereld oost- en west-waarts, — in vereeniging met de vaste winden, die de warmte uit Afrika daarheen overbrengen, tusschen de keerkringen, ten aanzien van dat werelddeel het noodige doet ter bevordering van eene heilzame luchtsgesteldheid. — Dit geldt echter bijzonder van Zuid-Amerika. Noord-Amerika ligt buiten den invloed der vaste winden. Het heeft geene zandwoestijnen, maar daarentegen ook weinige ijsbergen. Daarvoor bezit het, in deszelfs uitgebreide meren, genoegzame magazijnen voor het water, en is dus voor gebrek daaraan bewaard.

In het vijfde hoofdstuk is het onderwerp: *harmonie van aarde en zee*, en bij die gelegenheid worden de *winden*, *baaijen* en *eilanden* beschouwd.

De Zuidzee en de Atlantische Oceaan beantwoorden juist aan het oostelijk en westelijk halfrond der aarde; beide die paren, aldus aan elkander gehuwd, maken in broederlijke eendragt en de volkomenste overeenstemming de woning dezer aarde uit. — Deze overeenstemming blijkt uit de gemeenschap, welke de Voorzienigheid tusschen de landen en zeeën door de *baaijen* en *zeeboezems* opende, en daartoe *veranderlijke* en *vaste* winden gebruikte.

Nut van den wind. — *Bestendige* of *Pasfaat-winden*, die 't geheele jaar door, en *veranderlijke winden* of *Mousfons*, die beurtelings eene helft van 't jaar waaijen. De kusten, havens en baaijen hebben ten aanzien der Pasfaat-winden zulk eene rigting, dat zij voor de scheepvaart juist geschikt liggen, en de overblijvende ongelegenheid wordt door *zee-* en *land-winden* weggenomen.

Tusschen de keerkringen, voornamelijk in de *Indische* zee,

tusschen Afrika, Azië en Nieuw-Holland, waait de *afwisselende* Passaatwind of *Mousson*. Nu loopen de baaijen en boezems aan de uitgestrekte kust van het zuidelijk Azië zoo, dat de schipper, welke der, uit tegenovergestelde rigting waaijende, Moussons ook heersche, altijd met halven wind zeilt, en dus niet belemmerd wordt. Ten aanzien van de reis over de groote zee kan hij zijne berekeningen naar den Mousson maken, welken hij om dezen of dien jaarstijd te wachten heeft. — De Moussons maken de zoo geregelde vaart naar Indië mogelijk, die het zonder deze niet zou zijn, gelijk door het getuigenis van DAMPIER bewezen wordt.

De beschouwer der eilanden wordt op vier algemeene nuttigheden derzelve oplettend gemaakt. 1.) Zij breken in het midden der zee de kracht des strooms. 2.) Zij beschermen den mond der zeeboezems, en vormen dus veilige baaijen, reeden en havens. 3.) Zij houden den mond der rivieren en stroomen, aan wier ingang zij veelal gelegen zijn, open, en beschermen dezelve tegen verstopping. 4.) Zij bieden den zeeman op zijn' langen koers rust- en ververschingsplaatsen aan.

De baaijen begunstigen de scheepvaart, doordien zij den zeeman eene veilige schuilplaats aanbieden, en bevorderen in sommige landen den regen, gelijk door voorbeelden wordt getoond.

De tweede afdeeling wordt begonnen met eene aanwijzing der natuurlijke verdeeling van Europa in het *zuidelijke* en *noordelijke*, en de loop der gebergten opgegeven, waardoor het eerste, verreweg het kleinste, van het laatste wordt gescheiden. Het noordelijke zou ook nog kunnen verdeeld worden in 't geen ten zuiden, en dat, wat ten noorden der *Oostzee* en der, Rusland van het westen naar het oosten doorloopende, *Wolchonskische* of *Waldaï-gebergten* gelegen is. Tot het zuidelijke Europa behooren dan *Portugal* en *Spanje* (*het Spaansche Schiereiland*), het zuidelijk *Frankrijk*, *Italië*, en *Griekenland*; tot het noordelijke, bezuiden de Oostzee en de Waldaï-gebergten, het noordelijk *Frankrijk*, de *Nederlanden*, noordelijk *Duitschland*, *Pruissen*, *Polen*, *Zuid-Rusland*, *Jutland*, en de *Britsche* en *Deensche Eilanden*; en tot hetgeen men het eigenlijke noorden zou kunnen noemen, namelijk wat benoorden de Oostzee en Waldaï-gebergten ligt, *Scandinaviën*, of *Zweden* en *Noorwegen*, benevens het noordelijk *Rusland*. NB. Op de bergen zelve, die Zuid- van

Noord-Europa fcheiden, ligt een gedeelte van *Frankrijk*, geheel *Zwitserland* en *Illyriën*, en tusfchenbeiden een gedeelte van *Zwaben*, *Beijeren*, *Oostenrijk* en *Hongarijën*.

Zuid-Europa kan men *de kas voor fijne vruchten*; het *midden*, onmiddellijk ten noorden de hooge bergen, *het korenmagazijn*; en het eigenlijke *Noorden*, boven de *Oostzee*, *de houtfchuur en ijzermijn* van Europa noemen.

Het eerfte hoofdftuk handelt over het *Spaanfche Schiereiland*. Vele bergen, meestal takken der Pyreneën, doorfnijden dit gewest. Zij hellen van 't noordoosten langzaam naar 't zuidwesten; terwijl zij 't noorden en oosten des Rijks als met twee armen omfluiten. De provinciën op de helling der bergen gelegen, en dus naar 't zuiden of zuidwesten gekeerd, hebben de gansche kracht der ftovende middagzon; maar fommige, en juist de hoogfte ruggen, zijn naar 't westen gewend, opdat de, over de Atlantifche zee komende, westewind de hitte van den, uit de Afrikaanfche zandwoestijnen, ter ontdooijing van het ijs der Pyreneën, komenden, zuidewind tempere. Overeenkomftig deze gefteldheid, is Spanje een in allerlei voortbrengfelen gezegend gewest, en zou een paradijs — ten minfte in de meeste ftreken — zijn, wanneer de bewoners er naar waren.

Tweede hoofdftuk. *Zuid-Frankrijk*, aan gene zijde der *Cevennes* of gebergten van *Auvergne* en der *Alpen*, behelst alleen de voormalige provinciën *Neder-Languedoc*, het dal der *Garonne*, en *Provence*; is, gelijk Spanje, merkwaardig en rijk door zijne vruchten en wijnen, want het ftaat bloot voor den zuidewind, doch die door de Middellandfche zee verkoeld wordt. Verfcheidene zeewinden brengen er de noodige warmte voor de gewasfen, maar ook regen aan. — Natuurlijke reden voor de luchtigheid der Gasconjers. — Oorzaken van godsdienftige of ftaatkundige dweeperij in 't klimaat aangewezen. — Is, benevens *Savoyen*, het hoogfte en een der merkwaardigfte berglanden van Europa; waarom 't ook half Europa drenkt.

Derde hoofdftuk. *Italië* had misfchien in de tijden der Romeinfche Koningen, en in de eerfte jaren van het Gemeenebest, tusfchen de 30 en 40 millioen inwoners, die tot op zijn hoogst 13 millioen verminderd zijn. Oorzaak van de vroegere bevolking dezes lands was deszelfs ongemeene vruchtbaarheid, uit de gefteldheid des lands voortvloeijende;

welke vruchtbaarheid nog bestaan zou, indien er niet zoo veel gronds uit traagheid onbebouwd lag. — Natuurlijke verdeeling van Italië, in Opper-, Middel- en Beneden-*Italië*, welke elk afzonderlijk beschouwd worden, benevens *Corsica* en *Sardinië*.

Vierde hoofdstuk. *Griekenland* is, gelijk Italië, door eenen bergmuur tegen den noordewind beschermd. Het is van verscheidene gebergten doorsneden, die bekoorlijke en vruchtbare kommen vormen. De voornaamste worden doorloopen. 1.) De *Macedonische* kom, ongeloofelijk rijk. 2.) De *Thracische* kom. Bewonderenswaardige schikking ten aanzien van derzelver klimaat. Eene, alle verderfelijke pogingen tegenwerkende, vruchtbaarheid. 3.) De *Thessalische* kom, een aardsch paradijs. — Andere deelen van Griekenland. — De *Eilanden* van Griekenland. — Algemeene vergelijking tusschen de Zuid- en Noord-landen van Europa, met opgaaf van de oorzaken des onderscheids.

Vijfde hoofdstuk. *De Donauvlakte. De Berglanden.* Zij maken, naar de boven gemaakte verdeeling, het middelrif van Europa, tusschen 't Zuiden en Noorden, uit. — Aanwijzing der voortbrengselen in de onderscheidene landen. — Treffende natuurtooneelen. — Hoe de ligging der Donauvlakte hare vruchtbaarheid veroorzaakt. — Niettegenstaande deze vruchtbaarheid, niet vele groote steden in die vlakte. — Werking der luchtsgesteldheid op het volkskarakter.

De Berglanden. Zwitserland; de braafheid van welks bewoners misschien wat te denkbeeldig is geschetst. Er wordt van de uitgestrektheid en nuttigheid diens bergzooms, welken de Berglanden uitmaken, slechts een beknopt overzigt gegeven.

Zesde hoofdstuk. *Noord-Duitschland. Denemarken. De Nederlanden.* De grenzen van Duitschland *natuurkundig* een weinig uitgebreider gesteld, krijgen wij een groot Amphitheater, dat in de lage landen eindigt, tot welke ook de Nederlanden behooren. De gesteldheid dezer, tusschen de bergen, welke de hoogte van dat Amphitheater uitmaken, gelegene, landen wordt naauwkeurig, benevens alle natuurlijke grensscheidingen derzelve, opgegeven.

Zevende hoofdstuk. *Frankrijk* (het noordengedeelte.) De bergen vormen in hetzelve drie ruime vlakten of stroomdalen: 1.) Dat der *Seine*; 2.) dat der *Loire*, en 3.) dat der

Sa-

Saône. Deze drie zoo natuurlijke afdeelingen van het noordelijk Frankrijk worden elk afzonderlijk beſchouwd.

Achtſte hoofdſtuk. *De Britſche Eilanden*. Het eiland *Groot-Brittanje*, inzonderheid *Engeland*, heeft de grootſte gerijfelijkheid voor den zeehandel. Dit wordt bewezen, door aanwijzing der ligging, voortbrengſelen en havens. Ook worden de voordeelen aangetoond, welke *Schotland* heeft. — Wijze inrigting der hooge en lage landen, en het karakter der Hooglanders. — Drie merkwaardigheden der twee Britſche Eilanden: eene ſoort van *Hunnebedden*, het *Fingalshol*, en de *Reuzendam*.

Negende hoofdſtuk. *Polen*, *Pruisſen*, *zuidelijk Rusland*. De *natuurlijke* grenzen van *Polen* in aanmerking genomen, behoort de vlakte, welke het uitmaakt, tot de aanzienlijkſte der wereld, en is althans verreweg de grootſte van Europa. — Weinige groote ſteden in dit uitgebreide gewest. — Is zeer gelegen, om deszelfs overvloed aan natuurlijke voortbrengſelen te kunnen ſlijten, en niet alleen rijk aan behoeften, maar ook aan aangenaamheden des levens.

Tiende hoofdſtuk. *Het Noorden van Europa*. Dit zijn de gewesten benoorden de *Oostzee*, en voorts van *Rusland* alles, wat benoorden *Moskow* ligt. — De noordelijke landen zijn vooral merkwaardig door vier bijzonderheden, welke ons zoo vele weldaden der Voorzienigheid te hunnen opzigte vertoonen: 1.) Door de ſchikking, dat de meeste bosſchen derzelve des winters groen blijven, en de aarde destijds met mos bedekt is; 2.) door de menigerlei ſoorten van pelsdieren; 3.) door den overvloed van visch, dien de noordelijke zeeën en rivieren opleveren; 4.) door de talrijke ſcharen van trekvogels. — Deze vier omſtandigheden worden in 't breede aangetoond, en zoo, dat het hart zich opgewekt gevoelt tot aanbidding der Voorzienigheid. — Haringvisſcherij.

Achter dit deel is een Aanhangſel gevoegd, behelzende eene lijst der voornaamſte gewasſen en dieren, in de onderſcheidene luchtſtreken van Europa.

De groote Kaart heeft in 't midden des boeks eene zeer ongeſchikte plaats, en kan niet dan met veel omſlaans, waardoor zij aanmerkelijk te lijden heeft, bij de lezing der tweede helft gebruikt worden.

Kar-

Korte Beschrijving der Staten van Barbarije; Marokko, Algiers, Tunis, Tripoli en Fezzan. Benevens een naauwkeurig Verhaal van de roemrijke Overwinning, door de gecombineerde Britsche en Nederlandsche Vloten, onder Lord EXMOUTH, *en den Baron* VAN DE CAPELLEN, *onlangs voor Algiers behaald. Door* R. VAN DER PIJL. *Met eene Afbeelding der Stad Algiers. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1816. *In gr. 8vo.* 304 *Bl. f* 2-16-2

Het is sedert eenige jaren aan de orde van den dag, dat, bij elke verplaatsing van het tooneel des oorlogs, eene menigte beschrijvingen en tafereelen van dat tooneel het licht zien. Wij vinden deze schrijfvaardigheid zeer prijswaardig, wanneer dezelve met kunde en onpartijdigheid wordt uitgevoerd. Immers, hoe gaarne lazen wij, vóór eenige jaren, een uitvoerig tafereel van Spanje, toen de moedige Spanjaarden zich tegen hunne overweldigers verzetteden, toen wij, bij elke hunner pogingen, wenschten, hun voorbeeld te kunnen volgen; hoe gretig namen wij eene nieuwe beschrijving van Rusland in handen, om den dwingeland van Europa, van stad tot stad en van dorp tot dorp, aldaar in zijn verderf te zien storten; met welke hevige aandoeningen zochten wij ons met de woonplaats en gesteldheid onzer zuidelijke landgenooten bekend te maken, toen aldaar de voorbereidingen werden gemaakt, om den geesel van Europa geheel te vernietigen! Met de eerste luisterrijke overwinning ter zee, na ons herboren aanzijn, was het een ander geval. Wij vernamen, dat Algiers getuchtigd en dit roofnest bijkans vernield was, toen wij naauwelijks wisten, wat onze vloot in de Middellandsche zee bedoelde. Het voor ons liggend werk verschijnt dus eerst na de behaalde zege, na den geëindigden oorlog, en zal dus niet met die algemeene gretigheid ontvangen worden, waarmede anders soortgelijke werken gelezen werden. De titel geeft genoeg te kennen, wat hetzelve bevat, en ontslaat ons van de moeite, er een verslag van te geven. De Schrijver zegt, dat hij uit drie Engelsche korte beschrijvingen der Afrikaansche roofnesten het belangrijkste overgenomen, en het overige uit de beste aardrijks- en geschiedkundige schriften getrokken heeft; het verhaal der jongste gebeurtenissen is een uittreksel

uit

uit de officiëele berigten, die wij daarvan gehad hebben. De lezer ziet dus, dat hij hier weinig nieuws te wachten heeft, en dat hij van elders kan weten, wat in dit werk gevonden wordt. Zij echter, die niet in de gelegenheid waren, de omstandigheden van dezen gedenkwaardigen zeeslag te vernemen, en geene andere hulpmiddelen hadden, om die roofnesten nader te leeren kennen, zullen hetzelve met genoegen lezen, daar het uit goede bronnen geput en in eenen goeden stijl geschreven is.

De Perzen, Dramatisch Dichtstuk; naar het Grieksch van ESCHYLUS, *door* J. DA COSTA. *Te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1816. *In gr. 8vo. f* 1-16-:

Bravo! dat is eens regt fiksch den Parnassus opgedraafd: zoo voegt het een' kweekeling van BILDERDIJK en VAN LENNEP. Ook de waarde dezer overbrenging van een Grieksch meesterstuk op onzen vaderlandschen grond voor een oogenblik ter zijde gesteld, was het verschijnsel op zich zelf ons reeds zeer aangenaam. Recensent namelijk, zeer van het algemeen gevoelen verschillende, is bij zich zelf moreel overtuigd, dat de vaderlandsche poëzij in eene *crisis* verkeert, waaruit eene vlijtige beoefening der Ouden haar alleen zal kunnen redden. Hij erkent, dat onze dichtkunst thans tot eene aanmerkelijke hoogte gestegen is; maar hij vreest, dat zij op die hoogte reeds *duizelt*, of beginnen zal te duizelen. Het is waar, het standpunt, waaruit wij die hoogte meten, is wat heel laag; het is de voet van den Helikon, en verder zullen wij het in de praktijk waarschijnlijk ook nooit brengen. Vanhier dat ons die hoogte misschien hooger toeschijnt, dan zij inderdaad is. Maar hoe dit zij: als wij daar onze *Icarussen* zoo door het zwerk zien galopperen, gelijk *arenden, die de zon in het bliksemschietend aangezigt vliegen;* terwijl onze *Dædalussen* dat zoo maar aanzien, alsof zij zeggen willen: *laten de jongens wat pleizier hebben:* ja, dan breekt ons toch wel eens het benaauwde zweet uit, en houden wij ons lijf met beide handen vast, en roepen onophoudelijk: Menschenkinderen! waar moet dat toch heen, waar moet dat heen! — U bedoelen wij niet, nooit genoeg geprezene sieraden

van

van onzen Zangberg, BILDERDIJK, FEITH, TOLLENS, en hoe vele anderen meer! Maar hen bedoelen wij, die de Zon *Helios* noemen — die geene tien regels kunnen schrijven, of er komen reeds buijen op, dat het begint te donderen en te blikfemen — die hunne vergelijkingen het liefst ontleenen van voorwerpen, die zich digt bij de Noord- of Zuidpool bevinden, (van welke voorwerpen zij een weinig te voren in den een' of anderen waaghals van een reiziger iets gelezen hebben) zonder te bedenken, dat vergelijkingen de zaak moeten ophelderen, en niet verduisteren — afgodendienaars, die altijd den mond vol hebben van den God van 't IJ, den God der Kunsten, den God des Handels, welke laatste een schurk was in folio — mannen van declamatie, die altijd met hun *op*, *op!* in de weer zijn: op, gij kunsten! op, op, gij ditten! op, gij datten! Och, of wij dan nog maar liever onze oude *Adelaars* terug hadden, die, zoo als gezegd is, Helios in het gezigt vlogen! Och, of er een tweede FOKKE SIMONSZ. bestond, om een' tweeden *Modernen Helikon* te schrijven! Maar deze twee *Ochen* zijn misschien te vergeefs geslaakt; wij voegen er dus nog een derde *Och* bij; want alle goede dingen bestaan uit drie. Och, of iemand tijd en lust had, om eens, ten gevalle der bedoelde *Icarussen*, uit het Latijn in het Hollandsch te vertolken: J. C. T. ERNESTI, *de elocutionis Poëtarum Latinorum Veterum luxurie, Commentatio. Lipſ.* 1802.

Wie niet geheel vreemdeling is in de Grieksche Letterkunde, weet, dat de roemrijke overwinning bij Salamis, door de Grieken op Xerxes behaald, het onderwerp is van ESCHYLUS Treurspel, *de Perzen* genaamd. Schoon wij voor ons dit stuk niet gaarne in denzelfden rang zouden willen plaatsen met een eenig Treurspel van SOPHOCLES, en met de meesten van EURIPIDES, zoo is en blijft het toch een meesterstuk der Grieksche kunst; en het onderwerp, gelijk de Heer DA COSTA te regt aanmerkt, boezemt een bijzonder belang in, uit hoofde van deszelfs in het oog loopende overeenkomst met de jongste gebeurtenissen in Europa.

Het is geen alledaagsch werk, een dichtstuk uit de eene taal in de andere over te brengen. De overzetter, dit spreekt van zelf, moet Dichter wezen, om het dichterlijke van zijn *origineel* te gevoelen, en het zijne lezers te doen gevoelen. Maar tevens moet hij koelbloedigheid genoeg bezitten, om

zich-

zichzelven te beteugelen, en zijn eigen *genie* aan de getrouwheid op te offeren. En, men mag er van zeggen, wat men wil, *hoc opus, hic labor!* Meesterlijk waren beide deze eigenschappen in den onvergelijkelijken HORATIUS vereenigd. OVIDIUS wist zich op lange na zoo niet te temperen. Hij wilde de Grieksche modéllen navolgen; maar hij gevoelde zich te zeer Dichter, dan dat hij die modéllen niet zou willen *verbeteren. Hinc illæ lacrymæ!* Met alle *respect* voor NASO, van hem dateert zich het verval der Latijnsche dichtkunst, en het gebrom van LUCANUS en SILIUS ITALICUS enz. hebben wij voor een groot gedeelte aan zijn voorbeeld te danken. DA COSTA is een uitmuntend overzetter; dat is te zeggen, hij is een Dichter, die zich weet te matigen. Wij hebben zijne overzetting met het oorspronkelijke vergeleken; ditzelfde hadden wij eenigen tijd te voren gedaan ten aanzien van BILDERDIJK's overzetting van CALLIMACHUS: en schoon de Heer DA COSTA er wel geene aanspraak op zal willen maken, om als *Dichter* met zijnen grooten leermeester gelijk gesteld te worden, zoo komt het ons echter voor, dat hij als *overzetter* niet voor hem behoeft te wijken. De versificatie is fiksch, stevig en gemakkelijk, en de overbrenging zoo getrouw, dat wij, bij alle de vrijheden, die hier onvermijdelijk waren, echter niet ééne plaats gevonden hebben, waar DA COSTA zijne denkbeelden aan den oorspronkelijken Dichter leent. Tot eene proeve strekke een gedeelte van den treurzang, door den Perziaanschen Rei aangeheven, op de verslagenen, in dezen zeeslag omgekomen:

Hun lijken dwarlen met de golven
Van holle draai- tot draaikolk meê,
Of zijn in d'afgrond reeds bedolven,
Of 't aas der monsters van de zee.
O vaders, wien uw zoetste panden
Door 't staal in 's overwinnaars handen
Van 't bloedend harte zijn gerukt!
Hoe stelt ge een eindpaal aan uw klachten?
Wat zal het foltrend leed verzachten,
Wiens last uw grijze haren drukt?

Nu zal der Perzen vorst geen wetten
Aan heel dit wereld deel meer zetten, enz.

Be-

Behalve het Treurspel zelf, vindt men hier eene schoone dichterlijke Opdragt aan de Heeren BILDERDIJK en VAN LENNEP, aan wier leiding de jeugdige Dichter met dankbaar gevoel erkent, zijne vorming tot de dichtkunst te danken te hebben. Achteraan zijn gevoegd eenige Aanteekeningen, ter opheldering van het vertaalde Treurspel. Hier trof vooral onze aandacht een vrij uitvoerig stuk uit ESCHYLUS *Beleg van Thebe*, in het origineel hier gedrukt, en meesterlijk door DA COSTA vertaald. Voor het overige behelzen deze Aanteekeningen niet veel bijzonders, of het is elders reeds beter gezegd. Wij hebben niet kunnen merken, dat de Schrijver bekend is met het voortreffelijk werk van A. W. SCHLEGEL over de Geschiedenis der Tooneelkunst en der Tooneelpoëzij: een werk, hetwelk DA COSTA niet *ignoreren* moet, zoo hij (waartoe wij hem aanmoedigen) verder aan de Grieksche *Tragici* eenigen tijd wil besteden. Wat ESCHYLUS in het bijzonder betreft, DA COSTA schijnt niet te kennen het boek van PETERSEN, *de Æschyli vita et fabulis*. Ook kunnen wij hem, bij eene voortgezette beoefening van dezen Dichter, niet genoeg aanbevelen het werk van H. BLUMMER, *ueber die Idee des Schicksals in den Tragödien des Æschylos*, *Leipz.* 1815.

DA COSTA volgt de spelling van BILDERDIJK. Dat spijt ons; niet omdat wij die spelling minder zouden goedkeuren, dan de aangenomene, maar omdat wij in deze navolging het voorteeken meenen te zien, dat DA COSTA zich *in alles* naar BILDERDIJK zal willen vormen. Het is waar, dan heeft hij zich een uitmuntend modél voorgesteld, maar hij zal ophouden DA COSTA te zijn. Stel nu, dat hij BILDERDIJK eenmaal volkomen bereike, (en die dat wil, die moet vroeg opstaan) dan hebben wij twee BILDERDIJKEN, en wij zijn geen stap verder, dan met éénen BILDERDIJK. Maar, om op de spelling terug te komen. Wij stellen hoogen prijs op derzelver eenparigheid. Zien wij een' Schrijver van de gewone spelling afwijken, het doet ons zeer; en zoo die afwijking met opzet geschiedt, dan verbeelden wij ons altijd, dat er wat neuswijsheid of geraaktheid onder loopt. Kan BILDERDIJK zich met die spelling niet vereenigen, hij is BILDERDIJK, en even daarom zien wij het in hem over het hoofd. Maar den Heer DA COSTA zou het toch beter staan, zoo hij maar met den grooten hoop meêdeed, tot tijd en

wijle, dat hij, even als BILDERDIJK, een *jus dissentiendi* verkregen zal hebben. Dit moest ons van het hart; wij zijn zoo bang voor naäperij.

Voor het overige betuigen wij den uitmuntenden Vertaler van ESCHYLUS *Perzen* onzen hartelijken dank voor dit lettergeschenk. Hij ga voort, de Ouden vlijtig te bestuderen, en vereenige die studie met de beoefening der besten onder de nieuweren. Hij leze onze vaderlandsche Puikdichters; maar vreeze ook niet, dat hij besmet zal worden, zoo hij daarmede verbinde de lectuur van LESSING, WIELAND, SCHILLER, GÖTHE, en anderen onzer Duitsche buurtjes.

Dichterlijke Verrukkingen mijner Jeugd. Uitgegeven door JAKOB THEODOOR BUSER, *Eersten Luitenant bij het Bataillon Jagers No.* 16. *Te Ypre, bij* Annoy-Vandevyver. 1816. *In 8vo.* 144 *Bl.*

Antwerpschen Almanach van Nut en Vermaek voor het Jaer 1817; *door het Antwerpsch Tael- en Dicht-Kundig Genootschap, onder de Zin-Spreuk:* TOT NUT DER JEUGD. *Derde Jaer. T' Antwerpen, bij* L. P. Delacroix. *Te bekomen te Amsterdam, bij* J. H. den Ouden. *In 8vo.* 100 *Bl. f* :-16-:

Verzaemeling der bezonderste Dicht-Werken op het voorwerp: De beschouwing van 't Slagveld van Waterloo naer den 18 *Juny* 1815, *en de menschlieventheyd der Belgen. Voorgesteld door de Maetschappy der Verzaemde Kunst-Minnaeren, binnen Rousselaere, Provincie van West-Vlaenderen, jegens den* 14 *July* 1816. *In Rousselaere, uyt de Drukkery van* Beyaert-Feys. *In 8vo.* 52 *Bl.*

Niewen Leer-Boek, ofte Inleyding tot de eenige waere Spellen-Spraek-Konst, gegrondvest op den eygendom en bekwaemheyd van het sprekend werktuyg in den Mensch van God ingevormd, enz. Door F. D. VANDAELE, *M. L. Iste Deel. T' Ieper, bij* Annoy-Vandevyver, *enz.* 1810. *In 8vo.* 156 *Bl.*

De staatkundige vereeniging van alle de Nederlanden tot één rijk

rijk doet natuurlijk vragen, in hoe verre de deelen, federt twee eeuwen gescheiden, nog als één kunnen aangemerkt worden; en de eenheid of het verschil van taal heeft eenen beduidenden invloed op de beslissing dezer vraag. Ieder dus, die zich over de genoemde terugvoering dezer landen onder éénen rijksstaf verheugt, of slechts in aanmerking neemt, dat zij bestaat, en waarschijnlijk niet zoo ligt weer zal vervallen; gevoelt eene zekere nieuwsgierigheid, om te weten, of er nog eene Brabandsche en Vlaamsche, Nederlandsche letterkunde besta — hoedanig die zij — en vooral, hoe weinig of veel afwijkende van de Hollandsche. Wij althans gevoelden deze behoefte, en wenschten die, zoo voor onszelven als voor onze lezers, te bevredigen. Te dien einde hebben wij ons, bij voorraad, eenige stukjes aangeschaft, die in den laatsten tijd in de zuidelijke provincien zijn in het licht verschenen, als tot een proefje van het geheel. Hoe onderscheiden dus ook van inhoud, vatten wij ze te zamen in één verslag, zonder daarom na te laten, van elk afzonderlijk iets te zeggen.

1°. Met het eerste zijn wij eenigzins bedrogen. Dit boekje is wel te *Iperen* gedrukt; maar de Schrijver is een *Hollander*. Het bewijst ten aanzien van het voorgestelde weinig meer, dan dat men aldaar op eenig vertier van Hollandsch dichtwerk durft hopen; schoon dit nog niet ten volle, daar op de lijst der inteekenaren natuurlijk verscheidene van 's mans bekenden in het leger en in Holland gevonden worden. De verzen zelve hebben welligt ook meerdere geschiktheid om daar, in het Zuiden, genade, ja gunst te vinden, dan wel om hier in het Noorden grooten luister te verspreiden. Het zijn vooreerst krijgszangen — dan mengelingen, ernstig en vrolijk, oorspronkelijk en vertaald, meest uit ANACREON — eindelijk *Zaligheden van den Echt*, in één stuk en vroeger, zoo het schijnt, afzonderlijk uitgegeven. Wij willen geene aanmerkelijke verdienste aan deze stukjes ontzeggen. Wij hebben menig een gedeelte, menig een couplet, zelfs met buitengewoon genoegen gelezen. Er is hier en daar eene zachtheid, eene rolling in de verzen, en verheffing in het onderscheiden gevoel, door den dichter uitgedrukt, welke hem zeer tot eere verstrekken. Zijne manier nadert eenigzins tot die van BELLAMY, den Duitschen HÖLTY en dergelijke. Overvloed van stoute beelden, echter, bestaat bij hem niet.

Zon-

Zonder dezelven kan men, gewis, hoogstbevallig en verdienstelijk dichter zijn, wanneer harmonie van woorden, gloed van diep gevoel, en zuiverheid der gedachten, het ontbrekende vergoeden. Doch dit durven wij zoo geheel ruimschoots van onzen krijgsman niet zeggen. De aanhef zijner verzen belooft wel eens vrij wat meer, dan bij slot gevonden wordt. De fraaije maat, veelal door hem gekozen, wordt dikwijls niet genoeg ten einde toe staande gehouden door eene regt vloeijende versificatie. Hij veroorlooft zich daarbij zelfs ineensmeltingen en croonplaatsingen, die gewisselijk niet geoorloofd zijn, en ter dege naar het Brabandsche rieken. Over het geheel schijnt hij ons te veel op te hebben met het trippelende. — In één woord, de man schijnt jong en bescheiden — zoo ga hij dan, onder andere, ter schole bij onzen TOLLENS, en volmake zijn werk in allen opzigte meer en meer! Wie weet, wat hij eenmaal levert, en welke verscheidenheid hij brengt in onze poëtische wereld, waar mogelijk ruim genoeg onderlinge mededeeling en overeenstemming bij de toongevers plaats heeft!

2°. In den Almanak vinden wij eene menigte van dichtstukjes en verzen, wat het eerste en grootste deel betreft, in de Hollandsche, of wel Brabandsche taal, het ander in de Fransche. Inderdaad, dit Brabandsch verschilt, in allen deele, slechts weinig van het Hollandsch. Indien wij voor een oogenblik onze Siegenbeekiaansche spelling ter zijde leggen, eenige jaren achteruit treden, en eenige woorden, die sedert bij ons verouderd, gemeen geworden of door anderen vervangen zijn, over het hoofd zien, en enkele nieuwen van hunne zamenstelling teffens doorlaten, dan weten wij niet beter, of het is onze eigene lieve moedertaal, die we hier in schrift voor ons hebben. In die taal, nu, blijken hier een aantal menschen te schrijven, verzen te maken, zich op schoonheid en geestigheid van poëtischen stijl toe te leggen. STIPS, VANDE GAER, WILLEMS, VANDER MAESEN, KLINCKO, en wie al meer, hebben hunne bijdragen geleverd, bestaande in oorspronkelijke en vertaalde stukjes uit het Grieksch, Latijn en Fransch. Onder dezelven zijn zeer verdienstelijke. WILLEMS, b. v., is dikwijls hoogstgelukkig, zoo in het overbrengen der zachtste, bekoorlijkste vruchten van Romeinschen en Franschen bodem, als in oorspronke-

kelijk werk. Geenszins als het beste, maar om andere redenen, sta hier, van dezen, tot een staal van het geheel:

Op den beroemden Tooneelspeêler van den nationaelen amsterdamschen Schouwburg A. SNOEK.

Natuer is spaerzaem in haer' gaeven uyttedeelen;
Verhevenheyd, — genie, is nooyt het lot van veélen.
De middelmaetigheyd heerscht op deéze aerde 't meest,
Maer des te sterker gloórt ook d' ongemeenen geest,
Die, wyl hy zeldzaem is te meerder agting vordert....
Dus heéft natuer, by maet, het alles wys veroorderd.
Dus schonk ze een' *Roscius* aen Romens schouwtooneel;
Dus viel aen Engeland eens *Garricks* kunst ten deel,
En dus blyft *Talma* nog in 't rustloos Vrankryk pryken.
Maer.... zal dan Nederland voór and're volken wyken?
Neen! — sints 't weêr vry is, heéft het aen 't heelal getoond
Dat kunst, zoo wel als deugd, nog op zyn' bodem woont.
En, blyft den Tyber nog van Roscius gewaegen,
Mogt Garrick aen de Theéms de schouwburglauwer draegen,
Schryft Vrankryk Talmas naem in haer' gedagt'nisboek,
Ons vaderland roemt ook op zynen kunstheld, SNOEK!

3°. Deze Verzaemeling is van Vlaamschen bodem; en wij zullen straks nader zien, dat dit het eigenlijke andere uiterste is ten aanzien der tale, daar het Brabandsch tusschenbeiden ligt. Men vindt hier, derhalve, ten aanzien der uitdrukking en zamenstelling, meer, dat ons oor en gevoel, bij den eersten indruk, stuit. De stukken zelve zijn ook verre van alle even volkomen te zijn, of ons een denkbeeld te geven van den staat der Vlaamsche poëzij, als eenigzins evenarende dien van Holland. Dit ware eene onbillijke vordering. Onder de schaduw van vreemde volken, kon zich de bloem der nationaliteit zoo niet ontwikkelen als bij ons. Ook hebben zij zich aan de gelukkiger broeders niet aangesloten, ten einde met dezen voort te gaan. Zij kennen, schijnt het, onzen VONDEL, en vooral CATS; maar de lateren — de BILDERDIJKEN en... (wie zal ik noemen, om niet onbillijk te zijn?) en andere puikdichters dezer eeuwe niet. Ondertusschen zijn zij verre van gezamenlijk zonder verdienste te zijn. Er zijn vele zeer schoone plaatsen, vooral in de eerstbekroonde stukken.

ken. Haast zouden wij denken, dat de Vlaminger meer gloed en hooger vlugt aanduidt, dan de Brabander in het algemeen. De onkundige, ja, ergert zich aan menige uitdrukking, die hem lomp of plat en onkiesch voorkomt: maar weet men niet, dat het gebruik te dezen over gepastheid of ongepastheid beslist? De kunstkeurige zal ook veel wezenlijk gebrekkigs vinden; en, wij herhalen het, er is voor de behandelaars der Vlaamsche lier, in allen opzigte, veel van onze zangers te leeren. Doch men dringe dit vooral niet op! men schame zich zelfs niet, ook van hen terug of over te nemen, wat dienen kan, en stere zich weinig aan de onderscheidene spelling en woordvoeging, waaromtrent toch ten laatste ook de waarheid wel zal zegepralen. Zonder veel zoekens en keus, geven wij het volgende tot een staal. (*Waterloo*, door den Heer VERMANDELE.)

Ziet d'eeuwige treed af van zyn gestrenden (gesternden) troon
Het gloed van zyn cieraed, de zonnen zyner kroon
Stelt hy ter neêr en zegt: „ Ik zal, ô godeloosheyd,
Beschouwen of de maet vervuld is van uw boosheyd".
Geschoten in 't harnas, omgord met zyne magt,
Het slag-zweerd aen de zy, hy grypt zyn blikfem-kragt,
En aen zyn dyë hangt het merk van 't alvermogen.
De hemel kromt zig doen hy aenstapt: en de bogen
Van 't zwerk, ontsloten, staen in heyl'ge ziddering,
Wanneer de Donder-God treed op den blauwen kring.....
Daer d'Almagt, rustend op der winden losse veder,
Slaet op het werelddom haer vlammende oogen neder.

Terwyl de broeder-hand de gapende kwetzuer
Met yver heelt en sluyt, het zwanger liefde-vuer
Blaekt in het edel hert van all' de vlaenderlingen.
Gewyd met ongewyd wilt om den eerkrans dingen.
Wanneer de tempel steent om 't snevend krygersdom,
Wanneer de doodklok treurt met droef en lang gebrom
Om onze Codrussen, onz' neergevelde broeders;
Dan ook de borger-gift voor kloeke land-behoeders
Vloeyt mild'lyk in de hand der wakkere overheyd,
Dan woelt in allen belg de noeste schranderheyd:
Het helpend wigtjen zelf gaet troost voor kranken zoeken;
Zyn jonge vinger trekt de draedjens uyt de doeken;

 Het

Het loopt, de handjens op, die vol van draden zyn,
Het bied zyn moeder aen het losgetrokken lyn,
En 't keert geliefkoosd weer met een vernieuwden yver.
Hoe is de vlugge naeld der bange moeder nyver,
Terwyl de sterke man met aenwakk'rend gejuych
De ballast wentelt op het krakend radertuyg!

De stroom-heer van de Ley komt driftig aengevloden,
En houd zyn blauwen rug draegveerdig aengeboden.
De water-vorst der Scheld' poogt van den wagenaer
T'ontvringen d'artzeny voor onze broederschaer.

4°. Indien zelfs het boven aangehaalde nog mogt doen twijfelen, of er wel eene afzonderlijke, Vlaamsche letterkunde besta, en of dit niet voor enkel verouderd, verwaarloosd en gebrekkig Hollandsch te houden zij, uit de bron onzer verdienstelijke vaderen geput, dan kan deze Spel- en Spraakkunst daarvan ten volle overtuigen. Hoe vele of weinige verdienste en gezag aan dezelve, in Vlaanderen zelve, worde toegekend, weten wij niet. Dit althans is zeker, dat de boven vermelde dichtstukken, door eene Maatschappij uitgegeven, en door lieden van letteren vervaardigd, geheel andere regels der spelling volgen, dan hier worden voorgeschreven; bij voorbeeld, ten aanzien der *z*, die de Spraakkunst als eene vreemde (overtollige) letter wil hebben aangemerkt. In het algemeen moeten wij zeggen, dat inzonderheid het gezigt van dit boekje, gelijk ook deszelfs inhoud, zeer verschillende aandoeningen bij ons verwekte. Aan den eenen kant moest het genoegen doen, dat onze zustertaal in de lang vervreemde Departementen nog regelmatig beoefend werd; aan de andere zijde smart, dat zij, eene andere kweeking volgende, een ander gezag eerbiedigende, geschapen stond, niet zoo gemakkelijk tot volkomene eenheid met de Hollandsche spraak te zullen geraken. De toon, al verder, in dit boekje heerschende, de voorgeschrevene taalwetten, zoo wel als de verhalen en dergelijke, hier voorkomende, stuiten in den eersten aanvang, door eenen schijn van lompe onbeschaafdheid. Doch, bij nader inzigt, meerdere bedaardheid en billijkheid, vermindert deze afkeer. Het is namelijk een kinderboekje, een volksgeschrift; en hoe ligt wordt dit lomp en onbeschaafd in het oog desgenen, die den volkstoon in eenig land niet kent! Het is wijders eene voortgezette poging om het Vlaamsch

te

te schrijven, volgens den geldigen regel: *schrijf, zoo als gij spreekt;* waardoor het natuurlijk veel vreemder en ruwer voor ons moet luiden, dan hetgeen meer naar uitgegevene schriften, dat is veelal naar Hollanders, CATS en anderen, is gevormd. En eindelijk kan het niemand verwonderen, dat deze poging voorschriften, wetten en beginselen — ten aanzien b. v. van het getal, de kracht, de zamenstelling van letters, klinkers en lettergrepen — aan den dag brengt, gansch en al strijdig met onze beschaafde uitspraak. Het schijnt echter, dat dit denkbeeld, om de Vlaamsche taal aan vaste regelen der spelling te verbinden, nog tamelijk nieuw is — bijna zou men zeggen, in verband staande met den vermeerderden ijver in ons vaderland voor de zuiverheid van taal en stijl. Dit mag misschien doen hopen, dat de zaak niet geheel zal tot stand komen; maar dat de invloed onzer meer volkomene letterkunde, het gebruik onzer tale in ligchamen van wetgeving en bestuur, benevens de op te rigten leerstoelen aan twee der zuidelijke Akademien, zal oorzaak zijn, dat het Hollandsche taaleigen voor openbare geschriften te eenemaal zegeprale.

Tot een klein staaltje van den inhoud, deze weinige regels uit het *Bericht voor alle de géne die Kinderen willen onderwysen.* „Sorgt, waer in dit dés-leye-sydsch werk *ei* staet, dat gy niet *ey* laet seggen: waer *é* sich bevind, dat gy niet *ee* laet uytspréken, maer 's effens doet *é* seggen, gelyk die letter gesprόken word in d'eerste letter-grép van *légen*, *léven:* dat gy *ό* doet seggen, met den klank van d'eerste letter-grép in *bόven*, *mόgen:* laet voor *ou* nooyt *ow* ofte *au* hooren; maer doet *ou* uytspréken bynae gelyk *oe*, en gelyk sy op dése syd der leye van ouds geuyt is gewést: voor *uy*, die by ons maer luyd gelyk *ue* ofte *üu*, verdraegt niet, dat men sal *euy* uytbrengen; leert-se ook soo schryven."

Voorts wordt een werkje, genaamd *Tydverdryf*, en gedrukt *'t Ieper* in 1805 en 6, als grondslag der spelling aanbevolen, schoon die tevens *niew* wordt genoemd.

De spraakkunst zelve is afgewisseld door voorbeelden en toepassingen van onderscheiden aard; zijnde beurtelings een hoofdstuk aan de ontvouwing der regels en aan deze nadere aanwending toegewijd. Bij het een en ander kan men, ja, wel eens lagchen; doch de zedekunde en geheele geest schijnen ons echter lof te verdienen.

 Ten

Ten ſlotte moeten wij de aangeſtelde Hoogleeraren in onze tale opwekken, om hunne aandacht wat nader op deze zaak te vestigen, en, zoo ze iets merkwaardigs vinden, het publiek daarop te vergasten. Wij hebben ſlechts iets willen doen, en wenſchen niets hartelijker, dan dat de twee deelen van eene zelfde natie in allen opzigte het goede van elkander opzoeken, erkennen en wederkeerig ten nutte trachten aan te wenden. Als letterminnaars in het bijzonder, hebben wij daarbij een ontwijfelbaar belang; en hier ten minſte voegt ons toegevendheid, beſcheidenheid en liefde — geene ſmadelijke en beſpottende afwijzing van alles, wat met onze gewoonten en ingebeelde belangen niet ſchijnt te ſtrooken. Genoeg!

Het Leven van JOHANNES WOUTER BLOMMESTEYN, *eene Hollandſche Familiegeſchiedenis uit het begin der Achttiende Eeuw. Door* A. LOOSJES, PZ. *I, II en IIIde Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1816. *Ingr.* 8*vo.* *f* 8-14-:

Onlangs van den ROBBERT HELLEMANS des Heeren LOOSJES verſlag doende, zagen wij, dat die held als 't ware het begin van het verval der *Nederlandſche* geaardheid en zeden op het einde der zeventiende Eeuw moest vertegenwoordigen. Doch het was den Heere LOOSJES niet genoeg, van dit verval den *aanvang* te hebben geſchetst; hij doet ons, tot diep in de achttiende Eeuw, de verbastering van taal, en poëzij, en kunst, en denkkracht, en zedelijkheid bij de Natie beſchouwen; en wij moeten bekennen, dat de ſtof nu tot op den bodem uitgeput is. Volgens eenen, zoo 't ſchijnt, onveranderlijk door den Heer LOOSJES aangenomenen regel, moet ook deze Roman, gelijk zijne oudere broeders en zuster, uit vier tamelijke Deelen beſtaan, al is de ſtof veel minder rijk, ja arm en weinig bekoorlijk. Wat voordeel of genoegen kan ons ook het tafereel verſchaffen van toenemende — niet zoo zeer heerſchappij der driften, welke altijd iets belangrijks heeft, als — ſlaperige vadzigheid, die door weelde en verſlapping tot zedeloosheid vervalt? — van eenen Staat, die in diepen, ongeſtoorden vrede ongemerkt in rijkdom, maar ook in wanſmaak en inwendige zwakheid toeneemt? Waarom niet, als een voorbeeld voor ons ter waarſchu-

schuwing? vraagt de Schrijver in de Voorrede. — Vooreerst komt het ons voor, dat, wanneer de natuurlijke loop der omstandigheden daarheen leidt, en eene Natie niet door andere behoedmiddelen, door eigene veerkracht, gewaarborgd wordt, het voorbeeld harer Vaderen, dat toch ook altijd het bekoorlijke van rust en overvloed had, haar weinig tot afschrik zal dienen. Maar, zoo dit nut al bereikt kon worden, zou het althans door eene belangwekkende, wijsgeerige, trapswijze ontwikkeling der oorzaken en voortgangen van dat verval moeten zijn, niet door eene bloote levensgeschiedenis van iemand, wiens ouders reeds even slaperig en nietsbeduidend, of veeleer nog slaperiger en nietsbeteekenender waren dan hij. Het zou niet moeten zijn door eene galerij van louter zwakke of dagelijksche karakters, welke het leven, de beweging en het belangwekkende, zoo noodzakelijk in eenen Roman, bijna volkomen uitsluiten.

Om dan de vier deelen te vullen, (de drie reeds uitgekomene beslaan te zamen 951 bladzijden) konden, zoo men slechts zedeschilderingen en huisselijke tafereelen leveren wilde, alleen aan den zwakken band van één' verdichten hoofdpersoon geschakeld, bijna onmogelijk zulke kleinigheden vermijd worden, die waarlijk (om ronduit te spreken) niet door den beugel kunnen. Wat ligt er ons aan gelegen, (zelfs al stellen wij eens belang in den held des verhaals) of de Heer BLOMMESTEYN in *Suriname* bedacht geweest is, om een' *aap en papegaai*, voor zijne broeder en zuster, volgens zijne beloften, mede te nemen, en deze dieren op het duurste aan de zwarte knecht en meiden ter oppassing had aanbevolen? Wat behoeft, om 's Hemels wil, de Heer LOOSJES ons op verzen van SWANENBURG te onthalen? Ze zijn toch niet te lezen; en wij gelooven hem gaarne, zonder dat hij die, en de rijmen van nog een dozijn pruldichters, laat afdrukken, dat er in het jaar 1720 of daaromstreeks in *Holland* geene poëzij bestond. Dit jaar 1720, zoo berucht om den Aktiehandel, geeft dan ook vrij wat stof tot onderhoud; maar voor het overige is de oogst der gebeurtenissen, althans in de twee eerste Deelen, bitter schraal. De Lezer oordeele zelf. JOHANNES WOUTER BLOMMESTEYN, (de langheid van den naam zelve wordt als een blijk van verbastering opgegeven) te *Amsterdam* geboren, doet op een *Groenlandsch* schip, waarvan zijn vader een der Reeders was, vermaaka-

 hal-

halve een reisje tot de groote visscherij: de zonderlinge avonturen, die hij daarop ontmoet, zijn gewis de belangrijkste van zijn leven; want bij zijne terugkomst vrijt hij, ja, wel met ANTJE WIJNSTOK; heeft zelfs de eer, met deze, Czaar PETER I bij KOOLAART te ontmoeten, waar ANTJE, door het vinden van een edelgesteente der Keizerin, bij den Keizer zeer in gunst komt; doch, na eene tweede zeilpartij op het *IJ*, brengt BLOMMESTEYN door zijn' dollen kop (hij was van eene *Luthersche* moeder) de geheele verkeering in de war, wordt een loshoofd, die zich echter gedurig laat afkloppen of opligten, en moet eindelijk, daar zijn vader hem het huis verbiedt, naar *Suriname*. Hier trouwt hij, om zijn fortuin te maken, eene *Mestize*, (of liever *Creole*) die hem als eene klis aan het lijf hangt, en uit wier *poezele* armen hij zich vergeefs tracht los te wringen, daar zij hem ook (wel zeer tegen zijn' zin) naar *Holland* volgt. Hier wordt hij echter door den dood van haar verlost; geraakt nog vooraf weder in de strikken van zekere Coquette, Madame BUTTONI, doch daaruit door de behendigheid van een' vriend verlost; zegt daarna de meisjes vaarwel, maar begeeft zich tot de loopbaan der eer, als — Heemraad van *Nieuwer-Amstel* en Kapitein der Schutterij; drinkt zich in beide betrekkingen een' fatsoenlijken roes; bezoekt dan weder een Kunstgenootschap; laat zich een deftig huis bouwen, naar den smaak van de helft der achttiende Eeuw rijkelijk met sieraden overladen; beschouwt dan weder met TROOST de grap van den Ambassadeur van *Laberlotte*; woont een paar bruiloften bij, waarop men ons (alles ten overvloedigen bewijze van de armhartigheid der achttiende Eeuw) van geen vervelend bruiloftsdicht verschoont. Kortom, hij leeft, zoo als een schatrijk *Amsterdamsch* koopman, een oude vrijer van weinig verstand, die weinig betrekkingen en weinig bijzondere lotgevallen heeft, misschien wel eens geleefd heeft.

Met het derde Deel wordt de geschiedenis niet zoo zeer, als het karakter van den held, een weinig belangrijker. De vermaningen van Do. A***, een' zeer braven Geestelijke, aan BLOMMESTEYN, wien hij uit de klaauwen van het ongeloof redt; 's mans omgang met den belangrijken Vrijmetselaar DIXON, en de intrede in dat Genootschap; zijne liefhebberij voor de Natuur- en Starrekunde; zijne liefde voor de bevallige en verstandige *Friesche* FEMKE, (waarmede echter

ter waarschijnlijk zijn jongere broeder zal gaan strijken) dit alles te zamen boezemt BLOMMESTEYN beginselen van billijkheid, weldadigheid, godsdienstigheid, lust tot onderzoek en verlichte denkbeelden in, die hij te voren zoo niet bezeten had. Tweemaal reist hij naar *Vriesland*; de eerste keer ter bezigtiging van de vreugdeblijken over het huwelijk van Prins W. K. H. FRISO, de tweede maal (in den winter van 1740 over 't ijs) om zijne FEMKE te bezoeken, bij welke gelegenheid wij dan ook den bekwamen Instrumentmaker VAN DER BILDT en den Grietman WILLEM VAN HAREN ontmoeten, wiens heerlijk gedicht over *'t menschelijk leven* hier eene welverdiende plaats vindt. Over 't geheel zijn de reisjes, waarop de Heer LOOSJES ons medeneemt, wel wat lang verhaald, maar toch tamelijk onderhoudend. De verbeteringen in de geaardheid des hoofdpersoons doen ons in het volgende laatste Deel belangrijker tooneelen te gemoet zien.

Meer zullen wij van dezen Roman niet zeggen, dan dat de gevoelens, daarin ten toon gespreid, onberispelijk zijn, en overal verlichte godsdienstigheid, braafheid van zeden, ouderwetsche degelijkheid, en nuttige arbeidzaamheid aanprijzen. (De lof van het spel, op bl. 105 van het Iste Deel, kon minder onbepaald zijn; het is toch voor alle menschen zekerlijk geene behoefte.) Het ontbreekt dus niet aan de stofsaadje, maar aan de sneê van het kleed, dat het waarschijnlijk niet veel bekijks zal hebben. Wanneer de voordragt wat beknopter ware, zou ongetwijfeld, hetgeen nu tot vier Deelen is uitgedijd, ligtelijk in twee kunnen worden bijeengedrongen, waarin de geheele zedeleer, en alles, wat deze Roman voor 't overige nog nuttigs heeft, zeer gevoegelijk plaats zou kunnen vinden. Het is ons moeijelijk, uit hoofde dier uitgebreidheid, eene of andere plaats ter mededeeling uit te zoeken, en wij wilden het toch gaarne doen;.... wij bepalen ons dus bij de volgende over Prins WILLEM IV, waarin eenige bedenkingen voorkomen, die in onze dagen hare toepassing gevonden hebben.

„ Nooit heeft onze Vorst het geluk mogen smaken, van zijnen doorluchtigen Vader te kennen; want hij werd zes weken na deszelfs dood geboren. Immers, zijnen Vader trof het deerlijk ongeval, van in de maand Julij des jaars 1711, nog den ouderdom van 24 jaren niet bereikt hebbende, bij de overvaart van den *Moerdijk*, door het op zijde slaan van

de

de pont, te verdrinken.... Hij had den ouderdom van vier jaren nog niet bereikt, of hij leide, aan het toen herbouwd wordend Stadhuis van *Leeuwarden*, den eerften fteen.... Nadat de jeugdige Vorst in de voorbereidende wetenfchappen onderwezen was, begaf hij zich naar de Hoogefchool te *Franeker*, zijnde alvorens, door de Provincien *Groningen* en *Gelderland*, als Stadhouder aangefteld. Op onze (de *Vriefche*) Hoogefchool, en daarna op die van *Utrecht*, legde hij de gronden der kundigheden en wetenfchappen, in welke hij thans zoo bedreven is; terwijl hij zich tevens in alles oefende, wat hem noodig was, om in der tijd de hooge posten van Regering, tot welke hij geroepen is, met glans te kunnen bekleeden. Ondertusfchen heeft het hem in zijne jeugd niet ontbroken aan vele tegenkantingen, die hij nu van deze, dan van gene Provincie ondervond; terwijl, fchoon hij nu door drie derzelve tot Stadhouder verheven is, besnoeijingen, inkrimpingen en bepalingen bij zijnen lastbrief zijn daargefteld, die kenteekenen dragen, meer van den bekrompen' geest van kleine ftaatkunde, en eigenbatige zucht veler Regenten, om zoo weinig mogelijk van hun eigen gezag af te ftaan, dan van die welberadene en vrije overdragt van magt, welke, indien men aan één' perfoon de handhaving van den openbaren glans en de grootheid van eenen Staat, ten opzigte van andere Mogendheden, wil toevertrouwen, niet gemist kan worden. Maar misfchien zijn de tijden niet ver af, dat die Provincien tot andere denkbeelden komen zullen; terwijl *Holland* en de overige Gewesten door den drang der omftandigheden, eenmaal misfchien, het Stadhouderfchap zullen aanmerken als het algemeene redmiddel van den Staat. Maar, wij zullen dit aan den tijd moeten bevolen laten."

Toosten, voorgefteld op het Inwijding-feest van de Societeit Tot Nut en Vermaak te Almelo, gevierd op Maandag den 3 Februarij 1817. *Te Deventer, bij* J. H. de Lange. 1817. *In gr. 8vo.* 16 *Bl. f* :-10-:

Wij wenfchen het ftedeken Almelo met het nieuw lokaal tot nut en vermaak — met eenen zoo goeden dichter, als de tijdelijke Prefident P. R. FEITH blijkt te zijn — met den zoo

zoo genoegelijk afgeloopen dag — en het publiek met deze *Toosten* geluk! Dezelve kunnen niet alleen, met kleine, als. dan noodige, veranderingen, bij soortgelijke feesten of plegtige gelegenheden, ook elders gebruikt worden, maar wij verkrijgen dadelijk eene aangename gelegenheid tot deelneming aan Almelo's vrolijk feest. De prijs, toch, dezer *Toosten* is op 10 stuiver gesteld, hetgeen wat hoog zou zijn, zoo deze uitgave niet ware *ten behoeve der noodlijdenden*, aan welke de vierde *Toost*, die hier voorkomt, was toegewijd, bij welke de bokaal met geenen wijn gevuld, maar ledig, aan den maaltijd rondging, en toen zij, alzoo in eene armbus veranderd, met 86 gulden bij den voorzitter terugkwam, hief deze haar omhoog, en onthaalde het gezelschap op de volgende dichtregels;

Dit druivennat zal de armoê laven.
Geen wijn bezit meer geest of kracht.
Uw grond, — uw schrale grond, Bataven,
Heeft steeds dien Nektar voortgebragt.
Van 't Cypriesch vocht moog 't Zuiden spreken,
Het Noorden van Tokaijer-wijn:
Zoo lang wij deze druiven kweeken,
Zal onze soort de beste zijn!!!

Niet alleen den aankoop van dit blaadje, maar ook dit goede voorbeeld, moeten wij aanprijzen.

Engelsche Spraakkunst, *door* LINDLEY MURRAY; *naar de zes-en-twintigste Engelsche uitgave. Bewerkt volgens de leerwijze van* AGRON; *ten dienste der Scholen, en dergenen, die de Engelsche taal, op eene spoedige wijze, grondig willen leeren. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1816. *In kl.* 8vo. *f* 1-5-:

Robinson the younger, for the use of young persons, by Mr. J. H. CAMPE. Translated from the German, revised and corrected; to which is added a Dutch explanation of the words. Zutphen, for *H. C. A. Thieme.* 1816. 8vo. *f* 2-:-:

Met eenigen tegenzin namen wij No. 1 in handen. Reeds weder

der eene nieuwe Engelsche Spraakkunst voor onze landslieden! *Zal* zij alleenlijk derzelver aantal vermeerderen? of zal zij aan eene wezenlijke behoefte voldoen? Met veel genoegen vinden wij ons verpligt, op de tweede vraag, volmondig: ja! te kunnen antwoorden. Wij waren, sedert eene reeks van jaren, in de gelegenheid, om de groote menigte van Engelsche Spraakkunsten en leerboeken aan de ondervinding bij het onderwijs te toetsen en te leeren kennen. De vervelende langdradigheid en overtollige uitvoerigheid der eenen, en het ongenoegzame en dikwerf overdreven kinderachtige der anderen, deed ons, bij eenen grooten voorraad, echter nog naar eene nieuwe Spraakkunst verlangen, welke eene aangename beknoptheid tevens aan eene voldoende volledigheid en naauwkeurigheid paarde. Wij hebben het voor ons liggend werkje, met de grootste oplettendheid, onderzocht, en alle regelen, zoo wel van woordgronding als woordvoeging, met oordeel en eene beknopte naauwkeurigheid bewerkt gevonden, en bij elken regel zijn korte en zeer gepaste opstellen, ter vertaling in het Engelsch, gevoegd. — De Schrijver schijnt te vooronderstellen, dat de uitspraak der Engelsche taal, door de aanwijzing van zigtbare teekenen, niet anders dan *gebrekkig en slecht*, en alleen door mondelinge mededeeling *goed* kan onderwezen worden; want van de uitspraak wordt volstrekt geen gewag gemaakt. Gaarne voegen wij onze overtuiging en ondervinding in dezen bij die van den Schrijver; en wij wenschen, dat deze Engelsche Spraakkunst voortaan die vervelende of onvolledige leerboeken zal vervangen, waardoor zoo velen, of aan het sleeptouw gehouden, of van het leeren dezer belangrijke taal afgeschrikt werden. Wij prijzen deze Spraakkunst ook nog om eene andere reden aan; namelijk, dat de uitgever voor eene duidelijke letter en eene naauwkeurige *correctie* gezorgd heeft, zoo dat ons in het geheele werkje niet ééne aanstootelijke drukfout is voorgekomen: iets, hetwelk, helaas! bij soortgelijke werken anders maar al te veel plaats heeft.

Het doet ons leed, dat wij dit laatste niet even volmondig van No. 2. kunnen verzekeren; hoezeer wij anders de onderneming van den uitgever goedkeuren, dat hij ons den geliefden *Robinson*, dien wij, in welke taal dan ook, telkens met een nieuw genoegen lezen, ook in de Engelsche tale gaf. De inhoud van het werk is zoo algemeen bekend — in 1815 werd

het-

hetzelve, in een Nederduitsch gewaad, met platen, uitgegeven bij J. TEN BRINK en J. DE VRIES — dat wij het voor overtollig rekenen, thans iets daarvan te zeggen. Wij hebben dus alleen met de vertaling te doen. Dezelve is, in het algemeen, zeer goed, en dikwerf zeer eigenaardig. De stijl is doorgaans zuiver en bevallig. Slechts nu en dan schemert het oorspronkelijk Hoogduitsch zoo sterk door, dat wij het Engelsch gewaad uit het oog verloren. Een kundig onderwijzer, echter, zal deze leemten gemakkelijk herkennen en verbeteren, zoo wel als de menigte van drukfouten, welke dezen, anders duidelijken, druk ontsieren; weshalve wij niet twijfelen, of dit werkje zal een aangenaam geschenk zijn voor die jonge lieden, welke, Engelsch leerende, ROBINSON in die taal gaarne hooren spreken.

Merkwaardige Voorvallen uit de Algemeene Geschiedenis, tot op onzen tijd. Geschikt voor het eerste onderwijs in de Geschiedenis, bijzonder voor de Scholen, door G. G. BREDOW. *Uit het Hoogduitsch naar de achtste verbeterde uitgave vertaald. Derde veel verbeterde druk. Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1816. *In kl. 8vo. 167 Bl. f* 2-7-2:

Dit nuttig en zeer onderhoudend schoolboekje is, gelijk het volkomen verdient, algemeen bekend; en bij het enkel doorbladeren zal ieder onderwijzer, ook zonder onze aanprijzing, zien, dat het verdient nog langer in achting te blijven. Het is in het geheel geen dor geschiedkundig overzigt, maar geeft het leergierig kind uit de geschiedenis zeer veel aanmerkelijks, en doet opmerken en nadenken, zoo dat het tevens den smaak vormt, om de wereldgeschiedenis steeds uit een bruikbaar oogpunt te beschouwen en te beoefenen. De laatste belangrijke gebeurtenissen geven aan deze nieuwe uitgave, boven de vroegeren, vooral ook waarde; en deze zijn hier in eenen goeden geest voor onze kinderen te boek gesteld.

De welmeenende Vriend der Nederlandsche Jeugd, inhoudende een aantal aangename Verhalen en nuttige Onderwerpen. In Poëzij en Proza. Met Platen. Te Amsterdam, bij H. Gartman. *In 12mo. 78 Bl. f* :-15-:

Een boekje, dat de kinderen met genoegen lezen, waaruit zij

zij veel goeds en niets kwaads leeren, en dat zich ook door zuiverheid van taal en spelling aanprijst, voldoet zeker aan de vereischten, die men bij een aardig prentenboekje, in almanaksformaat, dat men zijne kinderen ten geschenke geven wil, verlangt; en als zoodanig willen wij dit werkje gaarne aanmelden.

Aan de vrolijke Bloesemknopjes der menschelijke Maatschappij, door hare liefhebbende Vriendin PETRONELLA MOENS. *Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1816. *In* 12*mo*. 128 *Bl.* :-18-:

Er is geen twijfel aan, of dit boekje, vol plaatjes, zal ook om deszelfs inhoud onze lieve kleinen behagen. Het behelst nutte en verstaanbare gesprekken van vader of moeder met een kind, of ook een doorloopend verhaal, alles van leerzamen inhoud, en geschikt om de jeugd tot dankbare vreugd over God en lust tot het goede te leiden; ook eenige kinderversjes, in eenen goeden toon en geest. In één woord: wij verklaren gaarne, dat onze kinderen aan deze kindervriendin allezins dank verschuldigd zijn.

Leerzame Voorstellen, in Proza en Poëzij. Naar al de letters der Nederduitsche taal. Door J. HAZEU, CORNZ. *Met* 24 *gekleurde Afbeeldingen. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. 1816. *In* 12*mo*. 88 *Bl. f* :-18-:

Welaan, jonge, lieve, Nederlandsche Moeders! hier hebt gij een aangenaam tijdverdrijf; gij neemt uwe kleinen op den schoot, en leert hun, bij de aardige prentjes, gemakkelijk de letters, en de beginselen der spel- en leeskunst. En als zij dan beginnen te lezen, geeft gij hun het boekje in handen, en gij hebt bij hun lief gesnap altijd aanleiding tot nuttig onderhoud. Ook de raadseltjes zijn aardig, en niet boven uwe of der kinderen bevatting. De dichtstukjes hebben juist geene hooge vlugt; maar deze ware ook ongepast in een kinderboekje. De Schrijver, door zijne vroegere kinderboekjes genoegzaam bekend, is hier op zijne plaats; en op dit zijn werkje geven wij hem van goeder harte een 'BON.

BOEKBESCHOUWING.

Ernst en Luim, of Brieven aan eene Vriendin, ter gelegenheid der lezing van de Theorie der Geestenkunde van Dr. J. H. JUNG, *gezegd* STILLING; *waarbij eene Leerrede, over Hand. XIX:* 11—20. *Door* JO. HERM. KROM, *Predikant te Gouda. Te Amsterdam, bij* C. en H. Timmer. 1816. *In gr.* 8*vo. XVI en* 244 *Bl. f* 2-8-:

Ernst en *Luim* over STILLING's *Geestenkunde*? Toen wij dezen titel zagen, dachten wij: Do. KROM heeft zich zekerlijk, over deze misgeboorte van den menschelijken geest, geërgerd aan den eenen, en daarover gelagchen aan den anderen kant, en nu, uit aanmerking der behoefte van den tijd, het resultaat van beide die aandoeningen, behoorlijk beschaafd, aan het publiek ten beste gegeven. Doch wij hebben ons, gedeeltelijk althans, bedrogen. De Heer KROM acht STILLING zeer hoog, en dit is billijk: de vrome, hartelijke Christen, de uitstekende Oogarts, de bekwame Hoogleeraar in de Staatshuishoudkunde, de warme, *naive* beschrijver van de jaren zijner jeugd verdient zulks in de ruimste mate: doch de Schrijver van dit boek laat zich door die achting wegslepen, om STILLING, ook als Geestenziener, boven mate te ontzien; en dit is, naar ons inzien, verkeerd. Of zouden wij b. v. BOSSUET niet als groot Redenaar en Geschiedschrijver kunnen bewonderen, zonder zijne *Jezuitsche* streken tegen de Protestanten te berispen? Of, om een nog passender voorbeeld bij te brengen, zou men STOLBERG geen edel Mensch, geen uitmuntend Dichter en Reisbeschrijver kunnen noemen, of men moest tevens zijnen onbezon-

nen' overgang tot de *Roomsche* kerk goedkeuren, of althans verontschuldigen? Te gevaarlijker is zelfs dit voorbeeld van uitstekende mannen, en vereischt te noodiger eene ernstige waarschuwing, om den grooten hoop, die altijd in de woorden des Meesters zweert, niet weg te slepen.

Doch is nu de Eerw. KROM het met STILLING volkomen eens? Verre van daar! In den *Ernst* komt hij hem, wel is waar, vrij nabij, of waagt het naauwelijks, zelfs bij de buitensporigste vertellingen, openlijk en regtstreeks van hem te verschillen; doch in de *Luim* stelt hij 's mans Spoken-theorie (althans sommige gedeelten derzelve) door eene boertige voorstelling zoodanig ten toon, dat aan het gezonde menschenverstand dadelijk de ongerijmdheid in 't oog loopt. Het is wel waar, spotten is geen bewijzen; maar in sommige gevallen heeft men de zaak slechts zonder verdraaijing, maar ook zonder *Apologie*, voor te stellen, om haar belagchelijk te vinden. Doch nu maakt de *Ernst* van Do. KROM met zijne *Luim* hier en daar zulk een contrast, dat wij, na het boek gelezen te hebben, waarlijk niet kunnen zeggen: zóó denkt er de Heer KROM over! Hij schijnt met de zaak hier en daar verlegen; doch waarom haar dan boertig voorgesteld? Wij hadden wel gewenscht, dat de *Goudsche* Leeraar, wien wij uit zijnen *Joannes den Dooper* van eene zoo voordeelige zijde kennen, ons onbewimpeld, en zonder aanzien des persoons, volgens den bekenden regel: *Amicus Socrates* enz., zijne gevoelens over het spokenrijk gezegd had. Dat hij STILLING's oudwijfsche fabelen van den geest korendrager, den geestendampkring, zwanger aan booze zweren, de witte vrouw enz. niet gelooft, blijkt duidelijk genoeg. Maar hij schijnt door de *Kantiaansche* Theorie over *ruimte* en *tijd*, als bloote *vormen* van ons denkvermogen, behoedzaam geworden in de beoordeeling van het geestenrijk. Om echter tot de slotsom van zijn boek te komen: *zorgen wij maar, dat wij na onzen dood*

bij

bij de goede Geesten komen! behoefden wij toch zoo veel omflag niet. . . . . Doch wat redeneren wij hier, alsof deze brieven voor het publiek *bestemd* waren! Verre van daar! Do. KROM heeft dezelve aan een meisje van zijne kennis geschreven; en dit platje, dat vrij wat meer van *Philosophie* weet en begrijpt dan menige *A. L. M. et Phil. Dr.*, speelt hem de pots, van die brieven, *als haar eigendom*, met of tegen den wil des Schrijvers, het licht te doen zien. In het laatste geval zou men de Voorrede en den Inhoud, (zekerlijk door Do. KROM gesteld) en misschien wel hier en daar een pennestreekje ter beschaving, als gevolgen der harde noodzakelijkheid moeten beschouwen, die het boek dan toch niet zoo ongekamd in 't licht wilde doen verschijnen. In allen gevalle moeten wij, in naam van het publiek, de jonge Dame doen weten, dat hetzelve voor *papillottenpapier* (waarvoor zij ons deze brieven wil in de hand spelen) goedkooper te regt kan. Nu, dat zal ook wel eene *hyperbole* zijn! De Heer KROM zal er althans zoo niet afkomen; wij hebben lust, nog een weinig met hem te praten: want te vergeefs zoekt hij achter zijne onbekende Vriendin te schuilen; men weet, dat luimige Schrijvers ook in proza niet zelden *Dichters* zijn.

De Heer KROM trekt ijverig de partij van KANT, en schijnt het met STILLING eens te zijn, dat de Wijsbegeerte van LEIBNITZ, het zoogenoemde *Determinismus*, of eene voorafbepaling der menschelijke daden, met zich brengt, die alle vrijheid van den wil vernietigt. Wij zien dit nog zoo duidelijk niet in. Het geschilstuk is zekerlijk (en dit zijn wij met zijn Weleerw. volkomen eens) hier beneden niet op te lossen, omdat onze Rede te zwak is, om het geheel te overzien. Doch aan den anderen kant zal STILLING zoo min als Do. KROM ontkennen, (of zij moeten den geheelen inhoud des Bijbels te niet doen) dat God onze toekomstige daden *weet* en *voorziet*, of liever *ziet*, (want tijd en ruimte bestaan bij Hem niet;) en, indien Hij dit doet, kan men dan een heerlijker stelsel uitdenken, dan

dat Hij door zijne eeuwige wijsheid en goedheid „ alle „ menschen voor en na eens gelukkig zal maken, dat „ alles eens in de eeuwigheid zijne bestemming berei„ken „ en God alles in allen zal zijn”? Is dit eene *zeep- en waterbel*, zoo als de ons onbekende zoogenoemde voortreffelijke Meester van STILLING (wiens redenering de Heer KROM in het breede overneemt) wil beweren? (Zie bl. 37 en 54.) Die *voortreffelijke Meester* schijnt dan geen denkbeeld van eeuwigheid gehad te hebben, wanneer hij tegen dit eindelooze geluk aller gevoelige wezens de jammeren, die zij hier thans verduren, in de schaal legt, (bl. 55.) Hij schijnt niet begrepen te hebben, dat dit lijden, deze kennis, *bij ondervinding*, van het zedelijke kwaad, ter meerdere veredeling, deze Goddelijke Harmonie, waartoe de vrije wil van den mensch moest medewerken, oneindig verkieslijk is boven eene wereld van Engelen zonder wil. En wat is nu het *Theokratische vrijheidstelsel* van den Heer STILLING *c. s.*? Hier geeft God den mensch over aan de werking zoo wel (en althans niet minder) van booze als goede Geesten. En als wij dan toch vragen en zwarigheden opperen willen, zoo is die bedenking ook niet gering: Hoe kan het met de Goddelijke goedheid bestaan, zoo vele Duivelen op ons af te zenden? De Meester van STILLING miskent het stelsel der beste Wereld, wanneer hij hetzelve opvat, alsof *de menschen noodzakelijk tegen de begeerte en den aanleg tot zedelijke volkomenheid moesten handelen:* dit is een *Fatalismus*, 't geen LEIBNITZ nooit heeft geleerd. Wanneer men ook de wet der *oorzakelijkheid* en van den *genoegzamen grond* met KANT wil wegredeneren, (die zulks den *voortreffelijken Meester* HUME heeft afgeluisterd) zoo komt men al ligt tot het besluit, dat deze wet ook op de wereld niet toepasselijk is, en dus *de eerste, eeuwige oorzaak van alles*, de vaste grond, waarop al het geschapene eindelijk rusten moet, zoo die keten niet geheel in de lucht zal zweven, dat de Schepper, in één woord, noodeloos en overtollig is. Ook waren meest

al-

alle *Leibnitzianen* Christenen, of althans gemoedelijke *Theïsten:* omtrent de volgers van KANT moge de ondervinding spreken. Waar God, de almagtige bron van al wat stellig, d. i. wat goed is, tot een *Postulaat* vernederd wordt, om onze deugd te beloonen, daar ontneemt men Hem weldra zijne persoonlijkheid, en maakt Hem tot eene zedelijke orde, zonder zelfbewustheid en kracht. Dit is waarlijk ook de *Bijbelgod* niet, dien LAVATER te regt boven den God der Wijsgeeren kiest! En ten slotte komt alles toch, ook in het gevoelen van STILLING, daarop neder, (bl. 12) *dat Gods oneindige wijsheid en liefde ook de gevolgen van booze daden van tijd tot tijd* (waarom niet, zoo er toch geen tijd bestaat, volgens een eeuwig plan?) *zóó weet te besturen, dat er enkel heil en zegen uit ontstaat.* Is dit nu wel grootelijks van het denkbeeld der beste Wereld verschillende? (De invloed der Duivelen en spoken komt hier zekerlijk niet te pas.)

Wij vinden in den zevenden Brief een uittreksel eener Verhandeling van KANT, nagevolgd door Prof. VAN HEMERT in het *Magazijn der Kritische Wijsbegeerte*, ten betooge van *de onmogelijkheid eener Theodicée door de zinnelijke Rede.* Wij moeten daaruit leeren, dat het zedelijk kwaad in deze wereld volstrekt ondoelmatig is. Opdat dit geene Godslaatering worde, moet, gelijk men weet, de Kritische Wijsbegeerte tot eene dubbele Rede, de *zinnelijke* en *praktische*, de toevlugt nemen. Doch het is waarlijk zonderling, dat men den grondslag tot de nieuwe Spokentheorie in het stelsel van eenen Wijsgeer zoekt, die den Godsdienst binnen de grenzen der bloote Rede wilde terugvoeren. Wij twijfelen niet, of KANT zou tegen deze toepassing van zijn gevoelen ten stelligste hebben geprotesteerd.

Den verderen inhoud dezes boeks kunnen wij stilzwijgend voorbijgaan, daar wij den Lezer reeds vroeger met STILLING's werk zelve hebben bekend gemaakt. Achter de *Brieven* vinden wij eene *Leerrede*, waarin Do. KROM betuigt, het bestaan van booze Geesten en hunnen invloed alleen op het gezag der H. S. te gelooven, die ech-

ter, wel verre van daardoor het bijgeloof in de hand te werken, het vertrouwen *op*, en den schrik *voor* den Duivel en zijne werkingen uit de beschaafde wereld verdrongen heeft. Nogtans wordt het wonder zóó uitgelegd, dat men hier even goed aan een' razenden krankzinnigen, als aan een' eigenlijk bezetenen, kan denken. Hierop wordt de kracht van JEZUS en zijnen Godsdienst, als uitsluitend geschikt ter verdrijving van bijgeloof, afgodsdienst, en alle „werken des Duivels," bijgebragt, en daaruit zeer nuttige gevolgen afgeleid. Doch, indien de Eerw. KROM op het gezag der H. S. van het bestaan en de werking van booze Geesten overtuigd is, waarom dan (bl. 216—220) eene plaats uit LEIDENFROSTER af te schrijven, die het bestaan van den Duivel, volgens het gewone gevoelen, voor eene *grove, afgodische leugen* verklaart? Het is waar, hij denkt aan bezielde of onbezielde *natuurkrachten*: doch het komt ons voor, dat deze *allegorische* verklaring van den Satan en zijn Rijk nog meer gedrongen is, dan die van het *gepersonificeerde* kwaad.

Zie daar nog eens vrijmoedig onze gedachten gezegd over STILLING's Theorie en hare gronden, van welke laatste vooral de Eerw. KROM niet afkeerig schijnt, hoewel hij te veel verstand en oordeel bezit, om de reeks van fabelen te beamen, die STILLING daaruit heeft afgeleid. Wij kunnen dwalen, en zijn overtuigd, dat de Schrijver dezer Brieven even opregtelijk naar waarheid zoekt, als wij; en wij hopen die met hem te vinden, wanneer (doch in eenen anderen zin dan de Dichter bedoelt)

Wanneer 't gordijn wordt opgehaald,
En ons 't Heelal in de oogen straalt.

Proe-

Proeve over het Goddelijk gezag van het Nieuwe Testament, door DAVID BOGUE. *Vrij uit het Engelsch vertaald en met eenige Bijvoegsels vermeerderd*, door C. J. F. CRAMER VON BAUMGARTEN, *Predikant te Middelbert. Met eene Voorrede van* HERMAN MUNTINGHE, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelijke Geschiedenissen te Groningen. Te Groningen, bij* W. Wouters. 1816. *In gr.* 8vo. *VI*, 404 *Bl. f* 3-:-:

Opmerkelijk is de oorsprong van dit boek. Het *Londensche* Zendelinggenootschap, ten tijde van den korten Vrede van *Amiens* zich het diep verval van den Godsdienst in *Frankrijk* ter harte nemende, liet eenige duizend Exemplaren van het N. V. in de *Fransche* taal drukken, welke men aldaar, waar door ongeloof en ligtzinnigheid de Bijbel een zeer zeldzaam boek geworden was, door dit middel poogde te verspreiden. Dit geschenk werd nog begeleid met een kort betoog van het Goddelijk gezag des N. V., om alzoo den verdoolden onder dat volk deze H. Schriften zoo veel te hooger te doen waarderen. De Heer BOGUE, daartoe door het Gezelschap aangezocht, nam deze taak op zich; hij stelde deze Proeve in de *Engelsche* taal op, welke uit dezelve door een Protestantsch Heer in *Frankrijk*, een lid van het toenmalig Wetgevend Ligchaam, in de *Fransche* taal overgezet, en met eene aanprijzende Voorrede uitgegeven werd. Een *Napolitaansch* Bisschop vertolkte dit boek in het *Italiaansch;* terwijl er in *Duitschland* twee Vertalingen van verschenen.

Men ziet uit het gezegde over den oorsprong en de bepaalde strekking van dit werk, dat het niet voor Geleerden is geschreven, en dat men hier dus ook te vergeefs die uitvoerigheid van bewijzen zoekt, welke andere geschriften van dien aard kenmerkt. Men vindt hier de gewone en bekende hoofdbewijzen voor het God-

 de-

delijk gezag van het N. V. (en wie zou in dezen nog veel nieuws verwachten?) beknoptelijk, eenvoudig en klaar voorgesteld; terwijl de beschaafde en hartelijke toon aan de betoogen nieuwe kracht bijzet. Waar het gemoed nog zuiver is, maar het verstand door vooroordeelen en verkeerde begrippen belet wordt de waarheid te vinden, beloven wij ons het beste gevolg van de lezing dezes boeks; doch, waar het eerste ontbreekt, zal die lezing ook zonder gewenschte uitwerking blijven. Het geldt ook nu nog: *Zoo wie den wille mijnes Vaders doet, die in de Hemelen is, die zal van deze Leere bekennen, of zij uit God is.*

Wij zouden te wijdloopig worden, wilden wij onze Lezers met den geheelen inhoud van dit werk bekend maken, en zullen ons daarom alleen tot de hoofdstukken bepalen. 1°.) Van de bewijzen voor het Goddelijk gezag des N. V., ontleend uit de daarin vervatte grondbeginselen. 2°.) Over de bewijzen, ontleend uit de beschouwingen, waartoe de inhoud van het N. V. aanleiding geeft. 3°.) Over het bewijs, voortvloeijende uit de getuigenis der Apostelen. 4°.) Over de bewijzen, uit eenige bijkomende beschouwingen voortvloeijende, welke de getuigenis der Apostelen nader bevestigen. 5°.) Over het bewijs, ontleend uit de Wonderwerken. 6°.) Over het bewijs, ontleend uit de Voorzeggingen. 7°.) Over het bewijs, ontleend uit den voortgang des Evangelies. 8°.) Beschouwing van de tegen het Goddelijk gezag van het N. V. geopperde tegenwerpingen. 9°.) Korte beschouwing van de gevoelens en het gedrag der Deïsten. 10°.) Eenige gemengde beschouwingen, en besluit.

Tot een bewijs van den geest en den schrijftrant dezes boeks diene het navolgende: „ Ongeloovige! gij, die misschien dit boek leest, met vrijmoedigheid hebben wij dus verre met eenen opslag van het oog uwe gevoelens beschouwd, en met weinige woorden uw zelf ter toets gebragt. Onze beschouwing en onderzoeking, hoe kort ook, ging nergens de palen der waarheid en

der

der welvoegelijkheid te buiten. De bitterheid, de spotternij, de verachting, de ligtzinnigheid, en de leelijke namen, waarmede uwe Schrijvers ons Christenen zoo vaak behandelen, of benoemen, zouden weinig passen in den Leerling van Jezus, die door den geest der liefde alleen u tot de waarheid en het leven wenscht te brengen. En zoudt gij dan nu, bij eene herhaalde lezing van dit hoofdstuk, waarlijk denken kunnen, dat de Christen wel zoude doen, indien hij zijnen Godsdienst voor den uwen verwisselde? Welk meerder licht voor zijn verstand, welke hoogere deugd, of welke aanwinst aan gelukzaligheid zoude hij daardoor verkrijgen? Kunt gij hem in goeden ernst aansporen, om Jezus te verlaten en uw stelsel aan te nemen? Zoude dit niet hetzelfde zijn, alsof een Egyptenaar van den ouden tijd eenen Israëliet gedrongen had, om het licht in den lande Gosen te verlaten, en zijn verblijf te gaan nemen te midden van de dikke duisternis, welke zijne landgenooten omringde? En hebben wij buitendien, naar het leven en de gedragingen uwer broeders, de geleerdsten en kundigsten onder hen zelfs niet uitgezonderd, te oordeelen, geene redenen, om te vreezen, dat hier uw toeleg is, niet zoo zeer, om menschen van eenen verkeerden tot eenen beteren Godsdienst te bekeeren, maar veelmeer, om hen alle banden van godsdienstigheid te doen afschudden, en hen, die u gehoor geven en volgen, over te geven aan de opvolging van alle lusten en begeerlijkheden, zonder zich door iets te laten terug houden of beteugelen? De Christen moet bij vergelijking van uw en zijn stelsel, en bij het onderzoek van uwe gevoelens en gedragingen, met zijnen Godsdienst des te meer ingenomen worden, en zich op nieuw overtuigen, dat, welke kunstgrepen gij ook tegen het leergebouw des Evangelies in het werk stelt, gij nooit in staat zult zijn, deszelfs grondvesten te doen schudden; terwijl hij ook tot bevestiging en versterking van zijn geloof duidelijk moet inzien, hoe ongelukkig en beklagens-

genswaardig allen zijn, die alleen de beginselen van het Deïsme tot steun en troost hebben."

„Wij wenschen het werk in veler handen, en twijfelen niet, of ieder welgesteld Lezer zal den Heer CRAMER hartelijk danken voor zijne weluitgevoerde taak.

De kunstgrepen, waarvan het hedendaagsch Ongeloof zich bedient, om den Godsdienst door den Bijbel, en den Bijbel door den Godsdienst te bestrijden. Uit het Hoogduitsch. Uitgegeven met eene Voorrede door NICOLAAS SCHOTSMAN, *Predikant te Leyden. Te Leyden, bij* J. van Thoir. 1816. *In gr. 8vo. XVI en 71 Bl. f* :-14-:

Wij lazen dit boekje met ergernis en droefheid, omdat het, helaas! waarheid bevat; maar ook met ergernis en droefheid, wegens deszelfs geheel nadeelige strekking, en de vermoedelijk verkeerde toepassing. Het moge waar zijn, dat men, met het booze oogmerk om ons van Godsdienst en zedelijkheid volkomen te berooven, de grootste hoogachting voor den Bijbel, boven ieder menschelijk schrift, voorwendt, — de Christelijke zedeleer boven alles aanprijst, en ieder leerstuk eeniglijk met een oog op de zedelijke strekking belangrijk houdt, — verdraagzaamheid predikt, — de redeneerkundige wijze van betoog naar den ouden trant ter zijde stelt, — de overnatuurkunde in hare leemte en weifelende onzekerheid gedurig aanwijst, — de Compendia en Systhemata van Godgeleerdheid minacht, — aan Formulieren en Symbolische boeken, met hunne verouderde spreekwijzen, waarde ontzegt, — leerboeken, gezangen, leerredenen, enz. geheel anders wenscht in te rigten, dan vóór ettelijke jaren mode was, — de voorstanders van het oude in openbare beoordeelingen ten toon stelt, — daarop dan ook Natuurlijke Godsdienst aan den Bijbel onderschuift, en de zedeleer, door het weg-

wegnemen harer steunsels, zelve verlamt en verzwakt, — dat dan de op deze wijze ondermijnde Natuurlijke Godsdienst ook zelf wegvalt, en het gemeen menschenverstand ook twijfelachtig, zoo niet geheel weggecijferd wordt, — en men, ter vergoeding van dat alles, ons niet dan wind en woordenpraal, en het: *laat ons eten, en drinken, en vrolijk zijn!* in de hand stopt. Maar, wie voelt het volstrekt nadeelige niet van zulke booze en averegtsche oogmerken te doen vermoeden, bij iedere edelmoedige poging om het geloof en de beoefening des Christendoms op de hooge waardering der H. Schrift te gronden, en de gemoederen van dorre dogmatische twisten tot zedelijkheid te leiden; de vrienden van God en het goede te verbroederen; menschelijke bepalingen, en mislukte pogingen van het menschelijk brein, te doen schatten naar derzelver innerlijk gehalte; ook de volkomene overeenstemming van de Goddelijke openbaring, rede en gezond verstand te doen uitkomen, en met de groote vordering in iedere wetenschap en beschaving de voordragt van Bijbel- en zedeleer eenen gelijken tred te doen houden? *Sapienti sat!* Het boekje werd reeds vóór 40 jaren in Duitschland geschreven; het moge daar toen behoefte geweest zijn! het werd in 1785 stukswijze in het *Mengelwerk* der toenmalige *Nieuwe Vaderlandsche Bibliotheek* medegedeeld. Het is doorgaande in eenen vrij satirieken toon geschreven, en de edelmoedige vrienden van den Bijbel en deszelfs zedelijken inhoud, en van den verdraagzamen geest, mogen het eens inzien, en er zich het „ *ne quid nimis!*" bij inprenten: maar mogt de tegenwoordige Uitgever en Voorredenaar ook dit „ *ne quid nimis!*" bedacht hebben; den tegenwoordigen toestand der Protestantsche kerk beschouwende, en de regt Christelijke, uitmuntende pogingen voor waarheid, gezond verstand, en echte Bijbelstudie vooral ook, die hij toch, al ging hij niet verder dan zijne tegenwoordige woonplaats, genoegzaam kon opmerken! en die hij immers niet nalaten kan, zoo wel als wij, toe te juichen?

Dan,

Dan, deze hernieuwde uitgave is, naar het schijnt, vooral tegen den Schrijver van het zoo veel geruchtmakend werkje: *Christendom en Hervorming*, gerigt. Maar had dan toch de Weleerw. SCHOTSMAN den *tweeden* druk van dat boek afgewacht! Waarlijk: *non tali auxilio!* — tegen die *Kantiaansche* grondstellingen snijdt deze Duitscher niets geen hout.

Bij het lezen der voorrede van den *Leidschen* Predikant, herinnerden wij ons onze eerste aanmelding van dat *Christendom enz.*; en menig lezer denkt welligt met ons, dat wij toen niet zoo geheel mal gedroomd hadden. Wij werden inderdaad treurig, volkomen de waarheid nu op nieuw gevoelende van het gezegde van WERENFELS, dat de Heer SCHOTSMAN hier als *motto* bezigt: „*Nemo Protestantium diffitebitur infaustum illud discrimen partium, in quas Ecclesiae eorum etiam nunc, proh dolor! divisae videntur, tandem aliquando tollere, et has Ecclesias in unam conjungere, rem esse praeclaram, Deo gratam, ad regni Christi incrementum, ipsarumque harum partium, periculosis inprimis his temporibus, conservationem apprime utilem, si non omni ex parte necessariam.* EADEM VERO RES NON MODO DIFFICILLIMA HABETUR, SED JAM PASSIM REFERTUR INTER τὰ ἀδύνατα, EAQUE, QUAE OPTARI QUIDEM LICEAT, SED SPECTARI NEUTIQUAM POSSINT.

Leerrede over Hand. XXVI: 22, 23, *ter gedachtenis van het Paaschfeest; maar ook van eenen, in de Gemeente van Groningen, bijna dertigjarigen, en eenen, elders en daar, vervulden vijftigjarigen Evangeliedienst. Door* L. VAN BOLHUIS, *Predikant te Groningen, enz. Te Groningen, bij* J. Oomkens *enz.* 1816. *In gr. 8vo.* 28 *Bl. f* :-6-:

Zeer hartelijk wenschen wij den vierenzeventigjarigen Leeraar, de Gemeente te Groningen, en geheel de Neder-

derlandsche Kerk, geluk met den aandoenlijken en zeldzamen gedenkdag, die tot deze Leerrede aanleiding gaf. Wij lazen dezelve met genoegen, en verbeelden ons den achtingwaardigen Grijsaard, (ons in persoon geheel onbekend) zoo als hij daar zoo eenvoudig uit zijn hart, kort, maar verstandig en oordeelkundig tevens, zijne hem beminnende Gemeente toesprak, die zich nog lange door hem doe stichten! — Meer moeten wij van dit opstel niet zeggen, eeniglijk voor dien dag en die Gemeente geschikt, en nu, op aanzoek van Diakenen, ten voordeele der Armen, als 't ware zijns ondanks, gedrukt, en het publiek aangeboden met zoo weinig aanmatiging, dat wij ons overtuigd houden, dat ieder de Leerrede met eene veel grootere voldoening lezen zal, dan hij zich, bij het *voorberigt* van den opregten en nederigen Grijsaard, had beloofd.

Verhandeling over de Sympathie, door Dr. FREDERIK HUFELAND, *Geneesheer aan het Hof van Saxen Weimar.*

(*Vervolg en slot van bl.* 140.)

Volgens den Schrijver, is dus bij het dierlijk magnetismus de sympathie tusschen den mensch en de hem omringende natuur sterker dan gewoonlijk. Om tot dit resultaat te komen, doorloopt de Schrijver kortelijk en volgens zijne inzigten de reeks der verschijnselen, welke de onderlinge betrekking en werking des dierlijken en voornamelijk des menschelijken organismus met de overige natuur daarstelt. Hem in dat overzigt volgende, zijn ons vele stellingen ontmoet, welke met alle bekende en algemeen erkende waarnemingen te zeer strijden, om er onze Lezers niet opmerkzaam op te maken. Zoo wordt bl. 26. beweerd, dat den visschen de uiterste ledematen ontbreekt, en dat daarom de eigendunkelijke spierbeweging bij dezelven zeer eenvoudig en beperkt

is.

is. Wie, die slechts éénѕ met eenige oplettendheid een' visch heeft zien zwemmen, zal dit toestemmen? Welk eene beweging, welk eene vaart! Hoe vele spieren moeten hier niet werkzaam wezen tot de wendingen van het ligchaam, tot de besturing der vinnen en van den staart! Wie ziet hier geringe, eigendunkelijke spierbeweging? Daarenboven vertoont dezelve zich niet alleen in de ontwikkeling der ledematen, maar ook overal, waar een zeer beweegbare ruggestreng is, bij de slangen b. v. Men kan dus hieruit geen bewijs ontleenen voor de onevenredigheid tusschen de stellige en ontkennende levensbewerkers, (in de dieren zenuw- en spierkracht) noch dus ook voor de opeenhooping der eerste bij zulke dieren als de visschen en slangen, noch daaruit verklaren de elektrieke verschijnselen der eersten, de zoogenaamde tooverkracht der laatsten, enz.

Wij kunnen ook niet begrijpen, hoe HUFELAND uit de bekende proef van HUMBOLDT, omtrent den werkkring der zenuwen, een besluit kan opmaken tot den *verren* afstand, waarop het straks gemelde stellige beginsel werken kan, zoodat men daaruit vele verschijnselen van het magnetisme zoude kunnen verklaren. Nog minder bevatten wij, waarom juist dat stellige beginsel naar buiten moet werken, en, een' onmerkbaren dampkring om het ligchaam vormende, de oorzaak zijn, onder andere, der *antipathiën*. Want, zoo deze al door een of ander uitvloeisel veroorzaakt worden, hetwelk wij niet ontkennen dat zeer waarschijnlijk is, volgt daaruit nog niet, dat dit uitvloeisel uit de zenuwen voortkomt. Het allerminst, echter, bevatten wij, hoe uit dit zelfde beginsel de *aansteking* verklaard kan worden. Ons dunkt, dat het veel eenvoudiger is, de aansteking als het gewrocht eener fijne stof te beschouwen, welke zelve door eene ziekelijke afscheiding ontstaan, en in staat is, niet alleen door prikkeling der levende vezel, maar ook door werkelijke aansteking der vochten, waarmede zij vermengd wordt, eene soortgelijke verkeerde menging te weeg te brengen, als waardoor zij zelve ontstaat; zoodat dan

dan ook die vochten eene foortgelijke onregelmatige prikkeling en terugwerking veroorzaken, als in het ligchaam plaats had, waaruit de fmetftof ontftond. Ons dunkt, dat men zich op deze wijze van de zaak een duidelijker begrip kan vormen, dan door te vooronderftellen, dat, bij elke aanfteking, de aangeftoken organismus zoodanig in den werkkring van den aanftekenden getrokken wordt, dat beiden als 't ware een bewerktuigd geheel uitmaken. Zoodat men dan wezenlijk door loutere Sympathie de pokken en de mazelen zoude krijgen.

Hoewel de mensch, als het karakter der dierlijkheid in den hoogften graad bezittende, zeer vrij is van den invloed van buiten, en dus ook niet zeer voor fympathetifche betrekking vatbaar, wordt hij dit echter, wanneer de werkingen, waarin die dierlijkheid vooral gelegen is, aanmerkelijk verftoord zijn, zoo als in den flaap, in vele zenuwziekten, bij het flaapwandelen. De Schrijver beweert zelfs, zonder dit echter te bewijzen, dat het ligchaam, in den flaap, door de uitwendige natuur op eene geheel bijzondere wijze wordt aangedaan. Ons dunkt evenwel, dat dit niet noodig is ter verklaring van fommige verfchijnfelen, welke de flaap oplevert. Schoon toch de zintuigen fluimeren, rust daarom het geheele zenuwgeftel noch de herfenen, befchouwd als meer onmiddellijk met den geest in verband ftaande. Gedurende den flaap gefchiedt er in het ligchaam zoo veel, dat het de zenuwen niet aan prikkels, de ziel niet aan voorftellingen behoeft te ontbreken, waardoor geheele reekfen van gedachtenbeelden kunnen worden opgewekt. En wij vinden geene noodzakelijkheid, om, ter verklaring dier droombeelden, onze toevlugt tot eene naauwere en, in fommige opzigten, nieuwe betrekking van den mensch en de buitenwereld te nemen.

De Schrijver grondt op deze nog zeer betwistbare verklaring van den flaap ook die van het *flaapwandelen*, befchouwd als een ftaat tusfchen waken en flapen, en in 't bijzonder van den magnetifchen flaap. De menigvuldige, daarover genomene, en ook van elders bekende,

de, waarnemingen hebben genoegzaam bewezen, dat in denzelven, de menschelijke bewerktuiging tot een' lageren graad van dierlijkheid zijnde gezonken, eene soort van instinktmatige werkzaamheid en eene veranderde betrekking tot de buitenwereld aanwezig schijnt te wezen. In het bijzonder komt de gevoelige kring van het ligchaam als vergroot voor, zoodat de magnetische slaapwandelaar de voorwerpen op verren afstand kent en onderscheidt. De Schrijver poogt dit, nog altijd vreemdsoortig, verschijnsel op te helderen, door zijne Lezers opmerkzaam te maken op het verschil tusschen *dynamische* en *mechanische* werking, en tot voorbeeld der eerste bij te brengen de op zulk een' verbazenden afstand plaats hebbende werking der zon. Zoodat onze ligchaamswerkkring zelfs buiten de grenzen der aarde, waarop wij wonen, en die ons, in zoo vele opzigten, aan zich vast ketent, zoude zijn uitgestrekt. Het is mogelijk. Maar dat eene fijne stof, van dat hemelligchaam afstralende, tot ons komt en ons gezigtszintuig onmiddellijk aandoet, is voor het minst even mogelijk, en tevens al zoo waarschijnlijk en bevattelijk.

Even zoo vinden wij het waarschijnlijker en bevattelijker, als er dan toch, om alles te verklaren, iets vooronderisteld moet worden, te vooronderstellen, dat het *zien* door de maag, door de vingeren, in den magnetischen slaap, een gevolg is van het verband der zenuwen, en van de in den oud-physiologischen zin plaats hebbende sympathie tusschen dezelven, dan een tot werkelijk *zien*, de Hemel weet hoe! verhoogd gevoel.

Wij laten het hierbij: want, zoo als wij in den aanvang dezer Recensie gezegd hebben, ons oogmerk was thans minder een doorloopend beoordeelend verslag, dan wel de toetsing van enkele stellingen. Het boekje zelf zal toch onzen Lezeren reeds genoegzaam bekend zijn; zij zullen er gewis veel opmerkelijks in gevonden hebben, vooral in de twee bijgevoegde uitvoerige waarnemingen; b. v. in de eerste de magtige werking der metalen, in de laatste de aanmerkelijke aandoenlijkheid van het

het gehoor; zoo ook, in de, aan 't eind des werks, bijgevoegde aanmerkingen, de gedachten van HUFELAND over de gelijkheid en het verschil tusschen magnetisme en galvanisme, over de onderscheidene stelsels van werktuigen in het menschelijk ligchaam, derzelver onderlinge betrekking, enz.

Letter- en Oudheidkundige Verhandelingen van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem. Iste Deel. Te Haarlem, bij A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo.* 376 *Bl. f* 4-10-:

De Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem levert ons in dit eerste deel van Letter- en Oudheidkundige Verhandelingen vier onderscheidene stukken, van welken nogtans het tweede, met zilver bekroond, hetzelfde onderwerp als het eerste behandelt. Het is de beantwoording der vrage: *Is het nuttig, dat in het algemeen de geschriften der oude Grieken en Romeinen, en in het bijzonder hunne dichtwerken, in onze moedertaal overgezet worden? Zoo ja, welke zijn de nuttigheden, daaruit voortvloeijende, en op welk eene wijze moeten die vertalingen vervaardigd zijn, zullen zij het meeste nut te weeg brengen?* De Heer VAN KAMPEN, aan wien, op 21 Mei 1814, de gouden eerprijs is toegewezen, heeft dit vraagstuk, inderdaad, zoo beknopt als zaakrijk opgelost. Zijne algemeene verdeeling der vrage is: *zijn de vertalingen der Ouden nuttig? en welke is de wijze, waarop die vertalingen behooren te zijn ingerigt, om het bedoelde nut te bewerken?* — waarna het eerste deel, op nieuw, vervalt in deze onderzoekingen: 1) Of het niet nuttig zou wezen, ook aan ongeleerde standen den toegang tot de schatten der Oudheid te openen. 2) Of zulks, al eens toestemmend beantwoord zijnde, aan de oude Schrijvers niets doe verliezen. 3) Of het voor ware geleerdheid ook schadelijk zij; en op-

oppervlakkigheid en betweterij bevordere. 4) Of het de zeden ook kunne benadeelen. — Op deze onderscheidene punten stelt hij de ingebragte bezwaren voor, dezelven toetsende en grootendeels wederleggende; voor zoo verre de vertaling, namelijk, met wijze omzigtigheid begonnen, en met oordeel en smaak wordt volvoerd. En zoo komt hij, van zelve, tot het tweede deel; waarbij eene geheel vrije vertolking, beter navolging, met eene meer letterlijke overzetting vergeleken, en als tegen elkander gemonsterd worden, met dien uitslag, dat het te ver gedrevene naar beide zijden veroordeeld, de getrouwheid echter, behoudens de duidelijkheid, aangeprezen wordt. Ten aanzien der dichtwerken treedt de Schrijver in een uitvoeriger onderzoek; en, tusschen eene berijmde, eene prozaïsche, en eene zoodanige vertaling willende uitspraak doen, die, zonder rijm, de maat en versbouw der Ouden zelven op den voet volgt, zou hij de laatste kiezen, zoodra eenig vernuft de mogelijkheid daartoe door een uitlokkend voorbeeld toonde: tot zoo lange houdt hij den ongebonden stijl geschiktst om het oorspronkelijk schoon te doen kennen, doch keurt daarom de dichtmatige navolging geenszins af.

De Heer KONIJNENBURG besteedt omtrent tweemaal zoo vele bladzijden aan het onderwerp als de Heer VAN KAMPEN, breed uitweidende over hetgeen de laatste onbetwijfeld, en dus geen betoog noodig achtte; de belangrijkheid zelve, namelijk, der Ouden, naar inhoud en vorm. De beide stukken leenen dus, in zoo verre, elkander de hand, en vormen te zamen een des te volkomener geheel. De Hoogleeraar verdeelt zijn onderzoek in dezervoege: I. Is het nuttig, dat de geschriften der Grieken en Romeinen in het algemeen in onze moedertaal worden overgezet? II. Strekt zich dit nut van overzetting ook bepaaldelijk uit tot hunne dichtwerken? III. Zoo ja, waarin bestaan deze nuttigheden? IV. Op welk eene wijze moeten de vertalingen vervaardigd zijn, om het meeste nut te weeg te brengen?

gen? — Velen zullen, met ons, ſtruikelen over de derde afdeeling. Immers, hoe kan men de nuttigheid eener zaak betoogen, zonder terſtond te treden in de opgave dezer nuttigheid? dat is, hoe kan men afd. I en II voldingen, zonder III tevens behandeld te hebben? Aan deze aanmerking betreffende de ſchets beantwoordt ons oordeel over het geheele ſtuk in zoo verre, dat wij hier die naauwkeurige behandeling, dat gelukkige aanvatten en geregeld voortzetten der kwestie niet gevonden hebben, welke in het eerſte ſtuk heerscht — alzoo hulde doende aan de voorkeur, door de Maatſchappij hiervoor betoond. Van den anderen kant, echter, prijst zich de Verhandeling aan door geleerdheid, fierlijkheid van ſtijl, gewigt veler aanmerkingen, en, in ons oog, ook daardoor, dat zij met de andere, ten aanzien der reſultaten, veelal overeenſtemt. Omtrent de vertaling der Dichters wordt hier nog een ander pad aangewezen, en voorgetrokken, dan een der opgegevenen van VAN KAMPEN — om, namelijk, wel in ongebonden ſtijl, maar zoo veel mogelijk met behoud van den gang en klank der verzen, te vertolken, in den ſmaak als vele nieuwere overzetters der dichterlijke Bijbelboeken — SCHULTENS, MÜNTINGHE, VAN DER PALM — gewoon zijn te doen. Wij, voor ons, kunnen echter niet zeggen, in dezen voorſlag groot behagen te vinden. Alle die middeldingen behouden voor den lezer iets zeer onaangenaams en ſtroefs, hetgeen hem weêrhoudt om ligt meer dan eenige regels in dien trant te lezen — ten zij, gelijk bij den Bijbel, gewigt en heiligheid van zaken hem alleen verlangen doe, het oorſpronkelijke zoo na mogelijk te kennen. Misſchien ware nog het allerbeste, wanneer eenig vertaler naast of onder den berijmden tekst eene naauwkeurige prozaïſche overzetting voegde.

De derde Verhandeling, van Prof. BORGER, 20 Mei 1815 met goud bekroond, beantwoordt de vrage: *Is het eene volmaaktheid der Historie, en dus een pligt van een' Geſchiedſchrijver, zich alleen te bepalen tot het*

 ma-

mededeelen van daden en gebeurtenisfen? of mag hij zich veroorloven, zijne gedachten en oordeelvellingen tevens mede te deelen, zoo wel omtrent de bronnen en oorzaken dier gebeurtenisfen, als ook omtrent de lesfen van wijsheid en menfchenkennis, welke daaruit zijn af te leiden? — Het antwoord, in keurig Latijn, en in den fmaak van CICERO, bij wijze van zamenfpraak, gefteld, draagt het volgend opfchrift: DE OFFICIIS HISTORICI IN PATEFACIENDIS SUIS OPINIONIBUS, TAM QUAE AD RERUM GESTARUM ATQUE EVENTUUM CAUSAS AC MOMENTA, QUAM QUAE AD HOMINUM COGNITIONEM ET EJUSMODI SAPIENTIAE PRAECEPTA PERTINENT, QUAE EX NARRATIS REBUS DUCI ET EFFICI POSSINT. Het onderhoud begint met een gefprek over de voornaamfte Historici — vooral de zwakke en fterke zijde van POLYBIUS — zoo dit fterke inderdaad eene deugd zij. Dit onderzocht, of wel door den voornaamften fpreker betoogd wordende, voldoet men tevens, en wel op eene bevestigende wijze, aan de voorgeftelde vraag. Bij het eerfte deel, betreffende de bronnen en oorzaken, wordt opgemerkt, dat onderfcheid is te maken tusfchen blijkbare en zoodanige oorzaken, welke op de gisfing en het oordeel des Schrijvers berusten. De eerften worden als daadzaken in het verband ingeweven; omtrent de laatften alle opregtheid gebezigd. Bij het andere deel der vrage wordt het langfte vertoefd. Men merkt aan, dat dit oordeelen over lof of fchande, in het algemeen, niet zoo volftrekt tot de gefchiedenis behoort, die ook buitendien een onberispelijk geheel kan uitmaken. Het heeft alleen betrekking tot deszelfs wezenlijke nuttigheid, en is, te dezen opzigte, onmisbaar, omdat een aantal zaken behooren in aanmerking genomen te worden, zal men ten aanzien van lof en fchande niet misleid worden en verkeerdelijk oordeelen: b. v. of iets gewillig, dan wel door drang der omftandigheden gedaan zij — of de middelen, die iemand ter hand ftonden, wel of kwalijk gefteld waren — ten einde in het algemeen niet naar den uitflag te oordee-

deelen, maar naar eene verftandige vergelijking en verbinding van een en ander. Ook op gewoonten en eigenaardigheden van tijd en land moet de Auteur zijnen lezer bedacht maken; en in het algemeen moet zijn gezond oordeel hem leiden tot al zulke waarfchuwingen, gevolgtrekkingen en lesfen, welke belangrijk en echter niet vóor elkeen in het oog loopende zijn; terwijl hij zich tevens behoort te onthouden van nuttelooze uitweidingen en toepasfingen. — Deze zijn zoo al de voornaamfte ftellingen, welke hier in onderfcheidene zamenfpraken ontwikkeld en betoogd worden, doorzaaid met een aantal zijdelingfche aanmerkingen, die dikwerf, op zichzelve, niet minder belangrijk zijn. Schoon alles zeer ordelijk afloopt, heerscht er echter die losheid in het geheel, welke den gekozenen vorm tot een uitnemend fieraad verftrekt. Even zoo heeft alles een voorkomen van eenvoudigheid, welke naauwelijks doet vermoeden, dat hier eene geleerde kwestie behandeld, eene wijsgeerige prijsvraag beantwoord wordt; en toch fteekt er zoo vele ware wijsgeerte, en uit de beste bronnen geputte kennis van zaken, in de meeste aanmerkingen, dat men wel vooraf kon zeggen: flechts één uit duizend was in ftaat, dit ftuk alzoo te fchrijven. Wij hebben hier, derhalve, een nieuw blijk van des jeugdigen Hoogleeraars zeldzame bekwaamheid. Inderdaad, wonder ware het in ons oog niet, zoo eenmaal verfcheidene vakken van wetenfchap om zijn bezit wedftreden. En wij weten waarlijk niet, aan wie, de Godgeleerdheid, de Griekfche en Romeinfche Letterkunde, of de Wijsgeerte, wij hem het meest gunnen. Zeker, aan welke hij zich eenmaal ganfchelijk verbindt, die mag helderen luister van hem hopen.

Verre het uitvoerigst van allen is de laatfte Prijsverhandeling, ter beantwoording der vrage: *Welke volkeren hebben de zoogenoemde Hunebedden gefticht? In welke tijden kan men onderftellen, dat zij deze oorden hebben bewoond?* door NICOLAUS WESTENDORP, Predikant bij de Hervormde Gemeente te Losdorp, in de

Provincie Groningen, op 20 Mei 1815 met goud bekroond.

Na eene gepaste inleiding, doet de Schrijver opmerken, dat de Maatschappij niet alleen vraagt naar de volkeren, door welke, en naar de tijden, in welke de Hunebedden in Drenthe en het Hertogdom Bremen zijn gesticht, maar er tevens bij bepaalt, 1) dat men deze monumenten vergelijke met soortgelijke gedenkteekenen, in Grootbrittanje, Denemarken, Noorwegen, Duitschland, Frankrijk en Rusland voorhanden; 2) dat men zerken, urnen, wapenen, sieraden, offergereedschappen enz., uit deze Hunebedden afkomstig, vergelijke met soortgelijke zerken, urnen, wapenen enz., uit de oude begraafplaatsen der oude Germanen, Galliërs, Slaven, Hunen en andere Noordsche volkeren, waarover PALLAS onderscheidene bijzonderheden heeft aangeteekend.

Voorts stelt hij zich deze behandeling voor — de stof in drieën te verdeelen — in de eerste afdeeling te bepalen, wat men door Hunebedden te verstaan hebbe, de plaatsen op te geven, waar zij gevonden worden, den uit- en inwendigen toestand dezer gedenkteekenen te beschouwen, en te verzamelen, wat zich uit de vergelijking derzelve laat afleiden, — in de tweede aan te toonen, van welke volkeren de Hunebedden niet kunnen zijn — en in de derde aan te wijzen, aan welk volk men dezelve met de meeste waarschijnlijkheid kan toeschrijven, en den hoogen ouderdom der Hunebedden te staven.

Met genoegen hebben wij den Schrijver vergezeld op dezen weg van onderzoek, en hem even vele kunde als schranderheid zien aan den dag leggen. De slotsom is: dat geene andere dan eene Celtische natie deze gedenkstukken in overouden tijd kan gebouwd hebben. Zij worden daardoor, gewis, weer te belangrijker in het oog van den wijsgeerigen beoefenaar der geschiedenis. En de lezer zal met vermaak de afbeeldingen beschouwen, die dit werkje, van achter, versieren.

Eene beschrijving en afbeelding, namelijk, van de *Graf-*

plaats,

plaats, de gedaante hebbende van een Hunebed, in het jaar 1809, bij Emmen in Drenthe, uit een' heuvel opgedolven, overgenomen uit een verslag, desaangaande aan de Maatschappij medegedeeld, door Mr. P. HOFSTEDE, *Ridder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw, Gouverneur van Drenthe, Directeur van deze Maatschappij*, sluit dit boekdeel.

Geschiedkundige Nasporingen omtrent den toestand der Armen en de Bedelarij; door Mr. J. C. W. LE JEUNE. *'s Gravenhage, bij* A. J. van Weelden, 1816. *In gr. 8vo. Met de Bijlagen 203 Bladz. f* 1-16-:

Wanneer wij in deze dagen het oog vestigen op het ontzettend groot getal van behoeftigen, bedeelden en bedelenden, en op de edele milddadigheid onzer land- en stadgenooten, waardoor die ellende wel gelenigd maar niet verholpen is, dan rijst natuurlijk meermalen de gedachte in ons op, of deze hooggestegen armoede *alleen* aan onze laatst verduurde rampen, aan den tegenwoordig sluimerenden koophandel, aan het stilstaan van fabrijken en trafijken, en aan de thans algemeene duurte van alle levensmiddelen te wijten zij, dan of er misschien ook nog andere oorzaken daarvan zijn op te sporen. Zijn deze oorzaken van dien aard, dat zij, het zij dan gemakkelijk of moeijelijk, zijn weg te ruimen? of moet men dezelve als onafscheidelijk van den tegenwoordigen toestand der menschelijke zamenleving beschouwen? Deze vragen moeten thans elken menschenvriend, elken geleerden aanzetten, om, of uit de oorkonden der geschiedenis den toestand der armen en der bedelarij op te delven, of de middelen te overwegen, welke tot ondersteuning en vermindering van dezelven, in onderscheidene landen en tijdvakken, zijn gebezigd.

Wij zijn dus grooten dank verschuldigd aan den Heer LE JEUNE, die, in het voor ons liggende werk, deze zaken met vele belezenheid, met een juist oordeel, en in eenen zuiveren, aangenamen stijl, behandeld heeft. Wij zouden onze lezers naar de, onlangs in dit Maandwerk geplaatste, verhandeling van onzen geleerden en kundigen VAN LENNEP, *over de maatregelen der Ouden omtrent de Armoede, en de*

opmerking, die dezelve verdienen in onzen tijd (*), kunnen wijzen, en zeggen, dat onze schranderé stadgenoot, zonder het werk van den Heer LE JEUNE gelezen te hebben, in een kleiner bestek, bijkans dezelfde daadzaken opnoemt en dezelfde middelen aan de hand geeft. Daar zulk een gewigtig stuk onzer zamenleving echter niet te dikwijls en niet afwisselend genoeg kan behandeld worden, zoo kunnen wij niet nalaten, de verschillende gezigtpunten op te geven, waaruit de Heer LE JEUNE zijne taak aanschouwt. Na de inleidende gedachte over het ontstaan der armoede, beschouwt hij, 1, den armen als een voorwerp van gastvrijheid, in de half beschaafde maatschappijen; 2, in een' staat van vijandschap met de maatschappij; naar de oude Grieksche wetgeving en staatkundige begrippen; 3, als veracht en aan zich zelven overgelaten, naar de Romeinsche zeden; 4, als een voorwerp van godsdienstige mededeelzaamheid, sedert de invoering van het Christendom; 5, als een' geduchten last voor de maatschappij; en 6, als vatbaar voor verbetering. Elk dezer gezigtpunten is met geschiedkundige voorbeelden opgehelderd, en met de schoonste wenken eener menschlievende wijsgeerte doormengd. Het laatste gezigtpunt van den Schrijver, of zijne uitzigten op de verbetering der armoede, vestigt zich hoofdzakelijk op meerdere *werkinrigtingen* voor de armen, op hunne zedelijke verbetering, door middel van godsdienst en armenscholen; op het invoeren van zoogenoemde *Vriendschappen of Bussen* voor geringere handwerkslieden, waarbij elk lid of hoofd van een huisgezin, wekelijks, eene kleinigheid betaalt, om daarvoor, in geval van tegenspoed, eene ondersteuning te genieten; en eindelijk op het middel, om de algemeene bevolking meer in evenredigheid te brengen tot de aanwezige middelen van bestaan. — Alle deze gezigtpunten zijn zoo volledig en wijsgeerig voorgesteld, dat wij het werk zouden benadeelen, wanneer wij het waagden een uittreksel daarvan te geven; weshalve wij aan alle onze lezers, die hunne aalmoezen niet met het oogmerk alleen geven, om zich van de moeite te ontslaan, om over het lot der armen na te denken, maar die eene warme belangstelling in den staat van stad en vaderland gevoelen, dit werk met nadruk en gemoedelijk ter lezing aanbevelen.

(*) Zie het Mengelwerk van No. II dezes jaars.

Iets

Iets over het Aalmoezeniers Weeshuis te Amsterdam, en eenige Bedenkingen over de Armoede. Te Amsterdam, 1815. *In gr.* 8*vo*. 88 *Bladz.*

Dit onuitgegeven stukje van eenen ongenoemden Schrijver, die echter betuigt, *sedert onderscheidene jaren met het medebestuur van dit uitgebreid gesticht belast te zijn*, hebben wij, door eene vriendelijke vergunning, nu eerst ontvangen, en wij haasten ons dus, om onze lezers met den inhoud van hetzelve bekend te maken. Dat de Schrijver allezins bevoegd en berekend zij, om over de inrigting en het nut of nadeel van dit gesticht te spreken, mogen wij geenszins in twijfel trekken. Na eene korte, gevoelige voorafspraak, beschrijft hij, in eene eerste afdeeling, den oorsprong van dit gesticht, waarin in den jare 1666 de verlatene en hulpbehoevende kinderen geplaatst werden; vervolgens van het bestuur; van de kinderen, welke in dit weeshuis worden opgenomen; van de wijze van inneming, verzorging en opvoeding; van den godsdienst, het voedsel, de kleeding en ligging; van de gezondheid en sterfte der kinderen: dan deelt hij ons eene opgave mede van de kinderen, welke sedert het jaar 1700 tot het einde van 1814 in dit huis zijn opgenomen; en eindelijk komt hij tot de vraag: wat het oogmerk van het Aalmoezeniers weeshuis zij, en of aan hetzelve voldaan worde. Het oogmerk kan natuurlijk niets anders zijn, dan de opgenomene kinderen te behouden, op te voeden, en tot nuttige leden der maatschappij te vormen. Om de tweede vraag te beantwoorden, heeft de Schrijver de moeite genomen, de vondelingen van een bepaald jaar gedurende twee-en-twintig jaren te volgen, beginnende met het jaar 1792, en onderzoekende, wat in den jare 1814 van deze kinderen geworden was. Dit overzigt heeft de Schrijver zijnen lezeren gemakkelijk gemaakt door bijgevoegde tafels, maandswijze ingerigt. Na de *recapitulatie* dezer tafelen, zegt de Schrijver: „Wanneer men nu alle de teruggegeven of weggeloopen kinderen „van het getal der ingekomenen aftrekt, zoo is het getal „der laatsten, in den jare 1792, 342 kinderen. Van de„zelven waren in 1814 slechts 64 in leven. Van dit getal „worden nog acht, uit hoofde van hunnen ligchamelijken

 „of

„ of zedelijken-toeſtand, in het weeshuis onderhouden,
„ en blijven waarſchijnlijk ten laste van hetzelve. Tien an-
„ deren bevinden zich in het werkhuis. Twee meisjes zijn in
„ openlijke huizen. Van de overige 44, zijn de jongens
„ meestal in militairen dienst, en de meisjes dienstboden en
„ werkſters voor gering loon, of voeren een zwervend le-
„ ven." Wie zoude met den Schrijver niet ontroeren over zulke droevige uitkomſten van zulk een menschlievend oogmerk? — De tweede afdeeling behelst een onderzoek naar de verpligting van den ſtaat, om vondelingen en hulpbehoevende kinderen te onderhouden; vervolgens handelt zij over de voornaamſte oorzaak der armoede, welke de Schrijver daarin meent te vinden, dat de bevolking de middelen van beſtaan overtreft; en eindelijk ſpreekt hij van het middel om die oorzaak voor te komen, hetwelk daarin beſtaat, om eene evenredigheid tusſchen deze bevolking en deze middelen van beſtaan te brengen. — De derde afdeeling behelst eene toepasſing der voorgeſtelde bedenkingen op den ſtaat der Nederlanden. Nadat de Schrijver over den voortgang der armoede hier te lande met veel oordeel en vaderlandsliefde geſproken heeft, en de voornaamſte oorzaak dezer armoede in de overmaat van bevolking meent gevonden te hebben, geeft hij eindelijk zijne middelen ter verbetering van dezelve op, welke hierin beſtaan, om: „vooreerst, verhuizingen eerder te bevorderen,
„ dan tegen te gaan. De koloniën kunnen daartoe dienſtig
„ zijn, en men ziet op dit oogenblik, hoe vele lieden daar-
„ van gretig gebruik maken. Ten tweede: zeer omzigtig te
„ wezen met het toelaten van vreemdelingen. En ten derde:
„ wel voornamelijk onder de lagere klasſen der zamenleving
„ denkbeelden te verſpreiden, waardoor het te vroegtijdig en
„ onberaden aangaan van huwelijken worde voorgekomen." — De vierde afdeeling, eindelijk, bevat bijzondere aanmerkingen betreffende het Aalmoezeniers weeshuis. Te regt wenscht de Schrijver, dat het eene wet ware, om alle de jongens tot goede ſoldaten en matrozen te vormen, daar het hoogst moeijelijk, ja bijkans onmogelijk is, om dezelve tot kundige en arbeidzame handwerkslieden op te leiden; en dat meerdere meisjes te platten lande mogten uitbeſteed worden, omdat deskundigen verzekeren, dat eene boerenmeid, welke haar werk verſtaat, hier te lande nimmer om een' dienst verlegen behoeft te zijn. En eindelijk bewijst de Schrijver, dat het

te

te vondeling leggen meestal uit armoede, en niet, zoo als dikwerf geloofd wordt, alleen uit zedeloosheid plaats heeft.

Zoodanig is de inhoud van dit belangrijk stukje, welks krachtige en duidelijke stijl ons doet wenschen, dat het door allen, die ter medewerking bevoegd en geroepen zijn, met belangstelling mogt gelezen en behartigd worden.

Brieven, betreffende het bestuur der Koloniën, en bevattende eene beoordeeling van een werkje, over dat onderwerp uitgegeven, getiteld: Java. Waarbij gevoegd zijn eenige belangrijke authentieke stukken, welke een nieuw licht verspreiden over het vorig bestuur aldaar van den Gouverneur-Generaal H. W. DAENDELS. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1816. *In gr. 8vo. X en 264 Bl. f* 2-8-:

Het voor ons liggende werk is blijkbaar van eenen man, zeer ervaren in het beheer onzer overzeesche bezittingen; en wel, zoo als wij in 't zekere onderrigt zijn, van den Heere, Mr. VAN POLANEN, voorheen Minister van den Staat bij de Vereenigde Staten van *Noord-Amerika*, en die ook aan de *Kaap de Goede Hoop* en te *Batavia* ambten van het hoogste aanzien bekleed heeft. Zoo iemand heeft dus, boven vele anderen, gelegenheid om het regte te weten; en wanneer hij zijne gezegden door *authentieke* stukken wettigt; zoo kunnen wij hem, in 't geen hij dus bewijst, niet wel geloof ontzeggen; hij heeft althans, tot dat de andere partij, die hij aanklaagt, zich verdedigd heeft, een sterk vermoeden te zijnen voordeele.

Deze persoon, die aldus door den Schrijver beschuldigd wordt, is de gewezene Gouverneur-Generaal DAENDELS. Het stuk, dat wij thans aankondigen, is eene soort van *Philippica* tegen dezen man, die thans tot Gouverneur onzer bezittingen op de kust van *Guinea* is aangesteld, en te gelijk tegen den Schrijver van het stukje: *Java*, door den Heer CAMPAGNE, in onze *Letteroeff.* van Jan. 1816 aangekondigd, alsmede tegen die Recensie, als te gunstig voor den Schrijver. De hoofdzaak komt hierop neder: 1.) De nieuwe inrigting, volgens het Charter van 1803, is niet te stellen boven de oude: deze is de vrucht der ondervinding, en moet;

on-

onder behoorlijke wijzigingen, behouden blijven; *gene*, het gevolg van enkel wijsgeerige bespiegelingen, is onhoudbaar: de vrijheid der *Javanen* van verpligte leverancien strekt regelregt tot verval der koffijplantaadjen op *Java;* DAENDELS zelf heeft dit gevoeld en beweerd; de *Engelschen* hebben het nieuwe stelsel ingevoerd, en dáárom is de koffijbouw vervallen, niet door eene geweldige uitroeijing van wege den Generaal RAFFLES. 2.) De Gouverneur-Generaal DAENDELS heeft zich aan schreeuwende onregtvaardigheden, aan afpersing, en zelfs meer dan eenmaal aan *moord*, schuldig gemaakt. — Wij zullen deze twee hoofdpunten kortelijk doorloopen.

Het is een merkwaardig verschijnsel, dat de Heer VAN POLANEN, die een gezworen vijand van DAENDELS is, het nogtans in sommige opzigten met dezen eens schijnt te zijn omtrent de noodzakelijkheid van den gedwongen' arbeid der *Javanen;* terwijl hij een stelsel aanprijst, regelregt strijdig tegen dat der *Engelschen*, waarvan hij anders een groot en bijna onbepaald bewonderaar is. Zóó doorkruisen zich somtijds denkbeelden en gevoelens! — Even min kunnen wij begrijpen, dat de Schrijver dezer Brieven, die blijkbaar een warm voorstander is van de afschaffing des Slavenhandels en der slavernij in *Afrika* (zie bl. 45 en verv.), die zelfs het koopen van handen in *Afrika*, als een' bedriegelijken handel, wraakt (bl. 43), nogtans, op grond van het verfoeijelijke stelsel van HOBBES (bl. 74), *dat de staat van Oorlog de natuurlijke staat van den Mensch is*, de onderdrukking der *Javanen* zoekt te verdedigen, redenerende juist gelijk de voorstanders van den Slavenhandel, *dat anders de Kolonien zullen moeten verlaten worden*. Hier is zekerlijk eene moeijelijkheid te meer: de *Westindische* slaven *blijven* in de Volkplanting, en kunnen, door voortteling vermenigvuldigd, dezelve gedurig in stand houden: terwijl onze Schrijver beweert, dat de *Javaan*, geheel vrij zijnde, volstrekt geen koffij zal planten; dat de stelling van den Heer CAMPAGNE, alsof de vermeerdering van de koffijteelt dagteekent van het oogenblik af, dat de Regering van *Batavia* in overeenstemming heeft gehandeld met de voorschriften der nieuwe bepalingen, geheel valsch is; zijnde *Java*, tot de bezitneming door de *Engelschen* toe, volgens den geest der oude wetgeving bestuurd geworden, wat de behandeling der *Javanen*

nen betreft. — Maar, mogen wij dan niet gerustelijk onderstellen, dat de *Engelschen* hunne belangen zeer wel kennen, wanneer zij de vrijheid der *Javanen* hebben vastgesteld? Mogen wij niet een' onzer voortreffelijkste Staatsmannen gelooven, dien wij, als doorkundig in het belang der Volkplantingen, zouden moeten hooren, al eerbiedigden wij hem niet als Redder van *Nederland?* „ Op alle plaatsen," zegt G. K. VAN HOGENDORP, „ waar het stelsel van *Leverancien* „ plaats vindt, is vooreerst de vrije handel gebannen, en ten „ tweede is de landbouwer uit den aard der zaak, die in het „ woord *Leverancie* alreeds opgesloten ligt, een Heerenknecht, een Lijfeigene." (*Tweede Vervolg op de Brieven aan eenen Participant in de O. I. Comp.* Amst. 1803. bl. 130; zie ook vooral bl. 131.) „ De koffij en suiker van *Java*," zegt hij elders, „ zijn van de beste soort, en kunnen „ beiden nog zeer verbeterd worden, door eenen beteren „ bouw, pluk, en bewerking, als de Inlander niet meer voor „ zijnen Regent, en deze voor de Compagnie, maar elke „ Planter voor zich zelven werken zal." (*Verhand. over den O. I. Handel*, bl. 141, 142.) Dit strijdt toch regelregt met het gevoelen onzes Schrijvers, die de ongelukkige *Javanen* onder hunne ingeborene Despoten wil laten verkwijnen, bl. 90, 91. Zie ook 's mans *Memorie over den tegenwoordigen staat van den Handel en de Culture in de O. I. Bezittingen van den Staat*, bl. 80 en verv., vooral bl. 88; „ dat met geene mogelijkheid van dusdanig Bestuur iets goeds te wachten is, en alleen die inrigtingen, welke den Planter verzekeren, van den arbeid zijner handen het loon te zullen genieten, geschikt zijn, om de industrie, den bloei en de „ welvaart van een land te voorschijn te brengen en te doen „ bestaan." Zie ook bl. 97 en verv. Daarenboven, ondersteld al eens, hetgeen ons nog zoo klaar niet voorkomt, dat de koffijbouw het oude stelsel gebiedend vorderde, en zonder hetzelve te niet zou gaan; is dan de Heer VAN POLANEN het niet volkomen met den Schrijver van *Java* eens, (bl. 130.) *dat niet de koffij, maar de rijst, den wezenlijken rijkdom van Java uitmaakt*; een voortbrengsel, waardoor het eiland *de korenschuur van Indië* kan worden, en die door de vrijheid der inboorlingen het best wordt bevorderd? (bl. 135.) Hij beweert wel, dat dit nadeelig zou zijn voor het Moederland; doch begrijpen de *Engelschen* dan die belangen niet,

niet, en handelen zij uit louter zucht voor de Kolonien, zonder te denken aan hetgeen die voor *Oud-Engeland* tot batig slot kunnen opbrengen? *Credat Judæus Apella.*

Doch wij moeten overgaan tot het *tweede stuk* der Brieven, namelijk het gedrag van den Gouverneur-Generaal DAENDELS. *Hier* heeft de Heer VAN POLANEN daadzaken geleverd, waarop de beschuldigde antwoorden moet, en waarop *Neêrlands* volk regt heeft te eischen, dat hij langs den gewonen weg tot antwoorden genoodzaakt worde, opdat de *Nederlandsche* naam in het Oosten (indien het waar zij, dat DAENDELS zich aan deze misdaden heeft schuldig gemaakt) niet lijde door den vloek der volken op het hoofd van eenen *dwingeland* en *moordenaar*. Zoo sommigen deze onze rondborstige verklaring mogten strijdig keuren met de bovengemelde Recensie, zoo erkennen wij gaarne, dat hier een aantal echte stukken voorkomen, die ons omtrent DAENDELS, als bestuurder der *Indiën*, zeer ongunstig hebben doen denken. Voor het overige vergist zich de Heer VAN POLANEN, wanneer hij denkt, dat wij om eenige staatkundige of andere redenen (waaromtrent hij zich gissingen veroorlooft, op welke wij ons niet zullen verledigen te antwoorden) met den Heer DAENDELS zijn ingenomen. Zoo wel het vroegere als latere gedrag van dezen ongetwijfeld *vastberadenen en beslotenen man* blijve voor zijne rekening; en indien hij, weleer zulk een gewapend prediker der *vrijheid*, in *Indië* gelijk een NAPOLEON heeft gehandeld, zoo treffe hem de straf van NAPOLEON! Al ware hij nuttig op de kust van *Guinëa*, om geen voordeels wille moet *Nederland* eenen tweeden HASTINGS ongestraft in zijnen schoot dulden! — De voornaamste misdaden, aan DAENDELS te last gelegd, komen hierop neder. Hij heeft, *door gedelegeerde Regters*, *Javanen* met klein vuur levend laten verbranden; op den dag van haar huwelijk eene vrouw aan haren man ontroofd, en tot zijne bijzit gemaakt; personen, die hem in den weg stonden, doen vergiftigen; ten koste der Regering een' Oorlog ondernomen, en de schatten daarvan voor zich of zijne gunstelingen gebezigd; een' vrijen onderdaan met ketenen aan een' boom geklonken, en om den achtsten dag laten geeselen, tot hij daaronder bezweek; en een' beschuldigde van een misdrijf, dat hij met geene mogelijkheid kon begaan hebben, in zijne deur laten ophangen. — Van de-

deze aanklagten, die ook slechts van ter zijde, en zonder den man te noemen, gedaan worden, (bl. 40, 41.) komt zekerlijk geen bewijs voor; ook de volgende misdaden, meest regtstreeks voorgeworpen, zijn *tot nog toe* zonder bewijs, hetwelk de Schrijver echter bij eerstvolgende scheepsgelegenheid beloost: namelijk het ombrengen van vijftien schuldeloozen, (die zulks na een regterlijk onderzoek bevonden waren.) Doch de willekeurige handelwijze van DAENDELS wordt ten overvloede gestaafd door een Rapport van den Heer PREDIGER, bij zijne komst uit *Batavia*, aan den toenmaligen Minister der Marine en Kolonien van Koning LODEWIJK. Het ingevoerde Monopolie van rijst, de hardnekkig voorgenomene versterking der *Meeuwenbaai*, voor welke beide misschien nog wel iets te zeggen zou wezen, gaan wij voorbij; maar de geweldige handelwijze met *Bantam* moest strekken om de inlanders in 't harnas te jagen: het vastzetten des Heeren VAN RIEMSDIJK in zijn huis door Militairen, omdat hij DAENDELS niet te wille was in een middel tot diens aanmerkelijke verrijking; het afdanken en ontbinden van den Hoogen Raad; het ophangen van drie Geregtsdienaren, die men willekeurig aan den loop des regtsgedings onttrok; het verbitteren der *Mooren*, door stokslagen aan eenen Kapitein hunner natie, welke men daardoor van *Batavia* verjoeg; de moord, aan negen inlanders gepleegd, die hij ook, in weerwil van een zachter vonnis, deed ophangen; de gelaste, doch niet ten uitvoer gebragte, geheime *executie* van twee Staatsgevangenen van *Djocjocarta*: (om nu niet eens te spreken van het onwettig toeëigenen des landgoeds *Buitenzorg*) dit alles, in echte bijlagen vervat, schijnt eene zoo sterke *massa* van bewijzen tegen DAENDELS op te leveren, dat wij niet gelooven, dat hij zich hiervan zal kunnen zuiveren.

Doch wanneer de Heer VAN POLANEN, die dit alles zoo krachtig voorgesteld, en daardoor het gevaar der volstrekte magt heeft getoond, nu het thans bestaande, meer of min *Republikeinsche*, Bestuur in *Indië* gispt, als belemmerend en schadelijk voor den loop van zaken; wanneer hij veelmeer de magt in de handen van den Gouverneur-Generaal wenschte gesteld te zien (bl. 31): zoo schijnt hij niet zeer *consequent* te redeneren. Het is waar, hij verheft met billijken lof de deugden van den tegenwoordigen Gouverneur-Generaal; maar

is

is deze niet sterfelijk, of herroepelijk? Kan niet, door misleiding van het Gouvernement, een tweede DAENDELS zijne plaats, of die van zijn' opvolger, bekleeden; en is dan niet de magt, aan de Raden van *Indië* verleend, een dam tegen zijne aanmatigingen? Wat echter de begeving van ambten betreft, daaromtrent zijn wij het met onzen Schrijver eens, en gelooven, dat de uitsluitende begeving daarvan door den Gouverneur-Generaal vele kuiperijen zou voorkomen.

De geest, in dit werk ten toon gespreid, is bij uitstek gunstig voor *Engeland.* Wel is waar, tusschenbeiden rijst deze vooringenomenheid tot eene hoogte, die ons als *Nederlanders* stuit, en die wij in geen' onzer Landgenooten zouden verwacht hebben, gelijk op bl. 141, waar hij ons inprent, toch „nimmer te vergeten, dat wij *alle* onze bezittingen buitens„lands *regtmatig verbeurd hadden*, met ons *geheel en vrijwil„lig* te hebben overgegeven tot medewerking en bevordering „van de ambitieuse ontwerpen eener Natie, die onze on„derwerping aan haren wil en hare belangen, en dus de ver„nietiging ten minste onzer staatkundige onafhankelijkheid, „altoos bedoeld heeft en zal blijven bedoelen." Hadden wij daarom, ook na de herstelling, *regtmatig alles verbeurd?*.... Maar de Schrijver is, aan den anderen kant, ook een warm voorstander van de *Engelsche* vrijheid van drukpers, en van het *gebruikmaken* van die vrijheid door eenen *Engelschen public spirit*, over wiens gemis hier te lande hij zich met al te veel reden beklaagt. Het is eene heilige waarheid, die men niet genoeg kan herhalen, om onze Natie tot eene ware, bedaarde, doch levendige belangstelling en deelneming in de daden van het Bestuur aan te zetten; opdat vooral onze Zuidelijke Landgenooten, tot onze schade, geene partij trekken van onze slaperigheid. (Bl. 67.) „Een geest van onverschilligheid of van *adulatie* heeft nu de plaats ingenomen van de „voorheen roekelooze bedilling en het onregtvaardig ver„oordeelen van allen, welke in de gelukkige en geruste da„gen, die onze rampen zijn voorafgegaan, eenig deel aan 's „Lands Bestuur hebben gehad, en waardoor het aloude en „voor de Natie en hare Regenten zoo vereerend onderling „vertrouwen heeft opgehouden." Als een staal zijner eigene vrijmoedige denkwijze, vinden wij hier eene aanmerking, door den Schrijver gemaakt op eene aankondiging van den Minister van Kolonien, „dat het Z. M. intentie is, dat bij

„het

„ het ontginnen van gronden (in *Guinéa*) *bij voorkeur* gebruik „ zal worden gemaakt van vrije werklieden, bij huur of dag„ loon." Hij noemt dit, de *Religie* van Z. M. te *surprenéren*, door het herstellen, metderdaad, van den verfoeijelijken Slavenhandel: want iedereen zal kunnen zeggen, dat men die vrije lieden niet bekomen *kan*, en alsdan *mag* men slaven gebruiken. Hiervan schetst hij de gevolgen als bij uitstek nadeelig af. Inderdaad zijn de vooruitzigten dezer nieuwe Volkplanting, met eenen DAENDELS aan 't hoofd, die niets ontziet om zijne ontwerpen door te zetten, aan den eenen kant schitterend genoeg, wat de voordeelen, doch aan den anderen kant zorgelijk, wat de veiligheid der inboorlingen, en zelfs der volkplanters, betreft.

Men vergunne ons thans nog eenige aanmerkingen, die meer den vorm dan de stof betreffen. De stijl des Schrijvers getuigt van een lang verblijf in een land, waar louter *Engelsch* gesproken wordt. Vele volzinnen volgen eene *Engelsche* constructie. Sommige uitdrukkingen zijn onverstaanbaar voor iemand, dier tale onkundig, gelijk bl. VII der voorrede: *Publicatie*, voor *uitgegeven geschrift*, (*publication*;) bl. 13. *strijkende misslagen*, voor *blijkbare*, (*striking errors*;) bl. 31. *vernietiging van eenig stelsel van Bestuur*, voor *ieder stelsel*, (*any system*) enz. Dit uitgezonderd, is de voordragt niet kwaad, en somtijds niet ongelukkig *ironisch*. — Op bl. 80 is zekerlijk eene drukfout ingeslopen. Er staat, dat de Heer WIESE zich in 1815 aan het hoofd van het Bestuur in *Indië* geplaatst zag. Men leze 1805.

Gedichten van CORNELIS LOOTS, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, en Lid van het Koninklijk Instituut. IIde Deel. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1816. *In gr. 8vo.* 208 *Bl. f* 3-12-:

Nog warm van de lectuur van dezen dichtbundel, zoo even voor de tweede keer door ons ten einde gebragt, voelen wij ons genoopt, eenige algemeene gedachten op het werk te uiten. Aan den eenen kant verrukt en tot in de ziel getroffen door de heerlijke partijen, op onderscheidene plaatsen aangetroffen, gevoelen wij eene soort van verontwaardiging tegen hen, die dezen Dichter min hoogachten, hem aan ie-

 mand,

mand, wie hij ook zij, achterstellen. Hun oordeel schijnt ons eene schandelijke ondankbaarheid, die, reeds gewoon aan het goede, slechts den dekmantel te baat neemt van voorkeur aan nog voortreffelijker. Wij roepen daartegen, als het ware, in: „ zie dit! lees dat! noch TOLLENS, noch BILDERDIJK kunnen het! en de hooghartige HELMERS zou er zijne lier bij hebben nedergelegd!" Hebben wij te dezen regt of onregt? Het voegt zeker niet, dat men in zijne eigene zaak beslisse: maar, wien is het nog in den zin gekomen, VAN OS, of HULSWIT, of HODGES, of iemand anders — ik zegge niet, den eenigen waren, maar den grootsten schilder te noemen? Immers, de een schenkt ons Flora's heerlijken tooi; de ander, het gansche landschap; die, den mensch, de ziel en het wezen der gansche schepping. Elke dichter bezit even zeer zijn bijzonder talent, zijne eigenlijke kracht, en dus zijne manier, zijne eigenaardige schoonheden. De natuur en haar Schepper hebben deze verscheidenheid opzettelijk daargesteld; en wij druischen tegen beider wijze wetten en bedoelingen aan, wanneer we de ananas, omdat zij misschien de meeste geuren vereenigt, ten koste van allen ander ooft en vruchten verheffen, en haar maar alleen smaken en genieten willen. Wij althans hebben gezwolgen in de heerlijke, volsappige perziken, ons hier door LOOTS aangeboden; schoon het der laatstgenoemde vrucht zekerlijk eigen is, dat niet allen even smakelijk zijn. Behalve dat sommige niet tot volle rijpheid mogen gekomen zijn, en andere al wat lang gestaan hebben, ja zelfs meermalen op tafel zijn geweest, waardoor de beste geur vervliegt — zoo zit dit mindere ook dikwijls in de soort. En dit leidt ons tot eene andere, algemeene bedenking. Misschien hebben wij het al meer gezegd, dat de poëzij — ware, regte poëzij voorzeker — in onzen tijd, en vooral in de hoofdstad (den Nederlandschen Parnassus), niet poëtisch genoeg behandeld of gebezigd wordt. Onder alle langere dichtsoorten is het leerdicht gewisselijk het ongunstigste veld. En echter moeten de voortbrengselen van opgenomene spreekbeurten in Maatschappijen, die daartoe één uur, niet veel minder en niet veel meer, afzonderen, noodwendig meestal leerdichten worden. Gelegenheden en feesten maken op dit gestelde slechts eene gedeeltelijke uitzondering; want, daar de meesten, telkens wederkomende, te weinig eigene stoffe om te zingen opleveren, moet er een on-

onderwerp gekozen, dat dan, in een vijfhonderdtal lange, zoogenaamde Alexandrijnsche of andere regels, behandeld, allerbezwaarlijkst een geheel oplevert, dat *en* de rede *en* het gevoel bevredigt. De dichtkunst wenscht haar kenmerk zoo wel in te drukken aan den algemeenen omtrek, als aan de bijzondere deelen. Het gansche ligchaam, door haar voortgebragt, dient even vrij, oorspronkelijk en sprekende te zijn in zijnen vorm, als in de tinten en kleuren, daaraan door de maat en afwisseling der verzen medegedeeld. De lierzang. — vooral niet gerekt boven zijne kracht — beurt- en reizangen, wél bestuurd — het treurspel en heldendicht; waarom zouden zij onze meesters niet bezig houden? Waarom zou een LOOTS zelf somtijds te kort schieten, om der poëtische verhandelinge die aanhoudende uitlokking, dien algemeenen indruk mede te deelen, waarvoor zij misschien niet vatbaar is — ook wel struikelen of dwalen (hard of ongeregeld worden) op zoo langen, eentoonigen weg? Niet *Felix Meritis* of *Amsterdam*, en het eerste en laatste kwartier der eeuwen, door ons beleefd, moet de kring zijn, in welken zich zulke geesten langs een zelfde pad al gestadig bewegen. Neen! Dat zij zich aangorden met moed en kracht, om voort te schieten tot de late nakomelingschap, en, als HOMERUS, HORATIUS, MILTON, RACINE, hun licht laten schijnen over de wereld!

Thans de afzonderlijke stukken nagaande, bevinden wij, dat dezelve met dezulken beginnen, die al vóór jaren zijn uitgesproken. Het eerste is: *De Volkswoede, toegezongen aan de Gebroeders* DE WIT, 1802. Hetzelve zou ons bijna nopen, eenige beperking te geven aan onze vroegere uitspraak, bij het gedicht op *Chattam* geveld: dat het *genie* van tijd en oefening slechts weinig hulp ontleent. De waarheid is, dat de natuurlijke vaardigheid somtijds een meesterstuk voortbrengt, maar dat de oefening alleen haar eene zekere onfeilbaarheid bijzet. Het genoemde stuk, zonder ontbloot te zijn van veel schoons en verdienstelijks, heeft echter overeenkomst met dat lofdicht van den ouden SIMONIDES, die naar Castor en Pollux verwezen werd, om twee derden van het gevraagde loon te ontvangen.

Het volgende: *De Algemeene Vrede, gesloten te Amiens*, dat zelfde jaar, in korten tijd, vervaardigd, heeft ons desniettemin beter voldaan. Hoe minder de zanger nog eigenlijke

kunstenaar is, hoe meer hij natuurlijk afhangt van zijne stof, en de geestdrift, waarmede die hem vervult. Genoemde Vrede was destijds de blij de hoop van bijna geheel Europa, inzonderheid van Holland; en niet minder was het de Held, aan wiens ongehoorde daden men denzelven voornamelijk dank weet; schoon de een en de ander ons vreesselijk hebben te leur gesteld. Het stuk draagt echter eenige kenmerken van overhaasting.

Dit jaar schijnt 's Dichters geest verwonderlijk vruchtbaar te zijn geweest; want ook het derde stuk, waarbij het vierde behoort, is geteekend 1802. *Beschaving het geluk der Volken; uitgesproken in de Maatschappij Felix Meritis, ter gelegenheid van hare vijfentwintigste verjaring.* Wederom een feestzang — en wel voor de schoone, bevallige dochters van den vrede — ter verjaring eener Maatschappij, met regt de trots en de vreugd der Amsterdammers. Hoe regt vrolijk en gepast is reeds de aanhef:

Vaar juichend op, mijn geest, met onbedwongen vlugt,
Gelijk de leeuwrik stijgt in de eerste voorjaarslucht,
Als hij, op vleugelen des zangs in 't zwerk verloren,
De ontwaakte vreugd der aard' de hemelen doet hooren.

Het opgegeven thema geeft voorts eene zeer geregelde leiding aan 's mans gedachten. Eene schets der jammeren van den woesten toestand — van het opklaren der dikke nevelen — van het schoone des vollen dags, vruchtbaar in keurige genietingen en heerlijke schouwspelen. Daarna een historisch tafereeltje van den gang der beschaving — van hare omstandigheden in Holland — eindelijk te huis gebragt op de Maatschappij. Inderdaad, wie moet dit niet eenvoudig, natuurlijk en rijk noemen? Schoon wij dan ook hier en daar eenige hardigheden ontmoet hebben, zoo willen wij daarvan geene bijzondere melding maken, maar enkel betuigen, geen genoegen te kunnen nemen met den zin van bladz. 52. reg. 13. *En vijzelt tegen hem* (den najaarsstorm) *een' ringmuur op van steden;* als ook niet in den klank van den vijfden regel daarop, alwaar, gelijk in het vervolg ook, de *u* (*als gij u*) zeer sterk en afzonderlijk uitkomt, strijdig met hetgeen in proza zou geschieden en met het onbevallige van deze letter.

De *Cantate* (No. 4) beantwoordt ten volle aan den inhoud

en

en de fchoonheid van het ftuk. Alleen zouden wij, voor *fmadigst*, *fmaadlijkst* lezen.

De Batavieren ten tijde van CAJUS JULIUS CESAR, ligt, na de laatfte, afzonderlijke uitgaaf, nog te versch in het geheugen, om eenige bijzondere befchouwing te vorderen. Het is gewis een fchoon, regt poëtisch ftuk, belangrijk door vorm en inhoud.

Thans beginnen ftukken van latere dagteekening of mindere bekendheid, met den *Rouwzang ter gedachtenisviering van* JAQUES KUYPER. (1808.) Om eenig denkbeeld te geven van de waardige wijze, op welke deze lieveling van twee Muzen door de derde vereerd is, fchrijven wij het volgende af:

Ja, gij deedt ons een' galm uit hooger kringen hooren,
  Wanneer ge, in dubbel vuur van kunstgevoel ontgloeid,
  Niet met uw tooverftift één zintuig hieldt geboeid,
Maar met een ftout penfeel tafreelen wrocht voor de ooren.

Zoo ftortte gij het fchoon, voor uw gezigt ontfloten,
  Gevoeld door uwen geest, in dubble fpraken uit,
  Gelijk een koele bron (*l. ftroom*), die op 't gebergte ontfpruit,
En met verdeelden loop komt bruifend neêrgefchoten;
  Hij drenkt van 't zuiver nat, uit eigen grond geweld,
  En door geen flijk beroerd, hier bosch en beemd en veld,
En draagt op gindfche golf de kielen, blank van zeilen;
  Langs wijdverfchillend fpoor befpoelt hij 't Zuid en 't Noord:
Maar, wat al volken hier en ginds zijn baren peilen,
  Een enkle bronwel flechts bragt bei zijn takken voort.

De ruimte verbiedt ons verder voort te gaan, de nadere aanwending te laten volgen, en den regt gevoeligen toon des lijkzangs mede te doen vernemen. Deze gevoeligheid moet misfchien ook, van den anderen kant, zoodanige beelden en wendingen verfchoonen, als min eigenaardig zouden kunnen gerekend worden; zoo als op bl. 96, beginnende: *Op, fpeeltuig, dat zoo juist geftemd werd door zijn vingren*, tot: *o Ja, wij zien uw fchors; uw geest is u ontroofd.* Als ook de vier volgende regels. — Voorts op bl. 99 de adelaar, die zich aan den toon van het hoogstgeftemde lied niet bekreunt — dat immers geen vogel doet, tenzij om *uit fchrik* des te hooger

Aan Ouders; een dito bij de Departementsfchool; mede voortreffelijk.

Serafijnen. Waarom Serafijnen? Misfchien ligt er iets verborgends in de geschiedenis van dit versje. Het is eene lieve troostrede voor het moederhart, waaraan een kind is ontfcheurd.

Ter verjaring van eene Vriendin. Aardig; zoo flechts niet een beetje te *togtig*, *hijgend en bezweet*, om voor het publiek te verfchijnen. *Lauwerier* zal den Dichter bij keurige taalzifters geenen *laurier* doen plukken.

Aan eenen jongen, armen Dichter. Luimig! Misfchien wel grootendeels uit eigene ervaring geput. Trouwens, de Dichters ftonden nooit zeer wel met *Plutus* en de voornaamfte dienaars van dezen blinden God. En, in fpijt der verbreiding van wetenfchap en fmaak, zal het bij het (althans bij *een*) groote gros der lieden van bedrijf wel uitgemaakt blijven, dat een Dichter een *gek* is, wat het praktikale leven betreft, en de ziel van alle zaken, het folide, klinkende geld.

Een paar ftukjes in vriendenrollen. Fraai!

Aan den Heere W. JURJANSZ., op bloem- en fruitftukken van G. J. J. VAN OS. Zoo wij dit geene gouden appelen in zilvergebeelde fchalen mogen noemen, het zijn ten minfte rozen en granaten, of wat zich maar keurlijks denken laat, zich fpiegelende in de helderfte, heerlijkfte beek, en onder het liefelijkst geruisch en gefuis, bij het fonkelen der zonneftralen op de zachtkabbelende oppervlakte, met vollen wellust der aanfchouwing genoten.

Volgt een (gelegenheids-) ftukje *aan de Vrouwen*; waarbij men aan ANACREON, of misfchien nog eer aan JANUS SECUNDUS, moet denken. Hoor het flot:

Mogt de fchenker van Jupijn
Mij der Goden nektar mengen,
'k Zou hun d' eerften dronk niet brengen,
Neen! 't zou voor de meisjes zijn.
Helder moet het glas dan klinken,
Als haar oog ons daarom vleit:
Laten wij de Vrouwen drinken,
Drinken 's levens zaligheid!

Het laatfte: *Het Nachtegaaltje*, heet: *Ex tempore*, en is, als zoodanig, zeer aardig; fchoon men anders twijfelen kon, of

of er ook iet grooters achter het kleine vogeltje ſtak, op een' afſtand namelijk.

Op de Bevalling der Prinſes van Oranje. Te Leyden, bij L. Herdingh en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. f* :-4-:

Bij de Geboorte van den jongen Prins. Te Rotterdam, bij J. Immerzeel, Jun. 1817. *In gr. 8vo. f* :-4-:

Wij maken geene zwarigheid, deze dichtſtukjes een paar juweelen te noemen, waardig het jeugdig hoofd des afgebeden Vorsts te verſieren. Geen wonder, zoo T TOLLENS beteekent, gelijk men wil, en wij gaarne gelooven. Doch, hoe ongelijk is de kleur van deze twee puikgeſteenten; en hoe veel winnen wij er, juist daardoor, bij, dat wij ze beide bezitten! Ja, lezer, een zoo aangenaam contrast werkte misſchien in lange niet op uwe ziel, als de lectuur, eerst van BORGER en dan van TOLLENS, zal te weeg brengen. Wij durven u raden, beide te koopen, en in deze orde bijeen te voegen. Onze beoordeeling, ten minſte, houde dezen gang!

Bij BORGER hooren wij het gelui van honderd zware klokken de belangrijke gebeurtenis door de ganſche ſtad, ja heinde en veer, verkondigen. Die diepe, deftige toon ſchijnt ons de toon van het diepgetroffene en ernſtig gevoelende hart. Zoo voegt het, zeggen wij, in den mond van eenen man, die het letterveld met diepe voren ploegt, aan de kennis en dienst van het heilige is gewijd, en de bazuine Gods met ongewone kracht en nadruk pleegt te doen hooren. Het tweede couplet is vooral een keurig ſtaal van klanknabootſing. Het vierde verrast door eene zekere ſtoutheid, en het gelukkigſte gebruik eener zeer bekende ſpreekwijze. Alleen het tweede ſpreekt misſchien het bedoelde niet duidelijk genoeg uit, en kan daardoor eenigen ſchijn van gezochtheid, in het oog van den een' of anderen, verkrijgen. En, ten aanzien van het vijfde of laatſte, ſlaan wij voor, in plaats van: *zijn ſchans is God!* te lezen: *zijn ſchans zijn wij;* latende vervolgens: *geen leed genaakt een kind, omſingeld en bewaakt door God en vijf miljoen ſtaffieren*, gelijk het is.

Dwalen wij niet, dan duidt reeds de titel aan, dat wij bij TOLLENS eenen anderen toon te wachten hebben. BORGER's gedachte vertoeft bij de *bevalling*, de ſmartelijke ontbinding van de ban-

banden der natuur, om de gezegende vrucht in het licht te brengen; de ander spreekt enkel van de *geboorte* des jongen Prinsen, en een schoon *motto* tooit de gevelspits nog al vrolijker op. — Het vers beantwoordt hieraan.

Wappert, vlaggen! van de stengen,
Brult, kartouwen! baldert luid.

Wie hoort in deze klanken niet de luide vreugde, die in verscheidene volgende coupletten zich al helderder en helderder laat hooren; velden en vloeden, kinders en grijzen, *Nederlanders* en PETER's *Newa*-stad gezamenlijk oproepende, om de blijmare te verkondigen? Juist gekozen zijn daarenboven de denkbeelden, die reden van deze vreugd, van deze oproeping om in algemeene bedevaart te gaan naar het wiegje van den kleinen WILLEM, moeten geven. Dat slapende kindje zal ééns vóor ons allen waken; die teedere handjes zullen den zwaren schepter torschen; aan het lot van dit kind hangt uwer kinderen lot; *Neêrlands* hoop rust hier — ja hoop, niet slechts wensch, want

Vaders bloed is WILLEMS bloed,
Moeders bloed is ALEXANDERS;

bidden wij dan allen voor het dierbare wicht. — Ziedaar den gang. Aanmerkingen laten wij hier achter, schoon op ieder dichtstuk te maken; omdat ze — niet noodig zijn. BORGER's grondstof wijkt voor niemand; maar hare bewerking komt niet zonder langdurige oefening tot de volmaaktheid van eenen TOLLENS.

Bloedverkoeling, — of Distelkransje voor den Beoordeelaar mijner Inwijdings-Redevoering in de Vaderl. Letteroeff. van Febr. 1817. *Door Mr.* B. H. LULOFS. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. *In gr. 8vo.* 30 *Bl.* *f* :-5-8

Een jong Professor, op weg om zijnen post plegtig te aanvaarden, stapt als een paauw daarheen. Een ambtgenoot of ander man van ondervinding waarschuwt hem tegen zekere lompe winderigheid, als strijdig met het gewigt en de deftigheid van zijnen nieuwen stand. En nu vergeet hij het *decorum* zoo gansch en al, dat hij — het is waar met zekere vlug-

vlugheid, en zelfs met aanhalingen uit onderfcheidene tijden en talen — openlijk op ftraat blijft ftaan razen en tieren tegen den onvoorzigtigen, die hem durfde ten beste raden.

Ziedaar, juister dan in het voorberigt des Schrijvers, oorfprong, inhoud en doel van dit boekje geteekend. Wat zullen wij er meer van zeggen? De Hoogleeraar zich ontflagen hebbende van alle wederlegging onzer gemaakte aanmerkingen, met uitzondering alleen van hetgeen onze vrees voor Germanismen betreft, zoo hebben wij ook deze maar alleen te verdedigen. De Heer LULOFS wete dan, dat dit kwaad niet enkel in woorden, maar vooral in fpreekwijzen, in de geheele houding en wending van den ftijl, pleegt te fchuilen. Niemand kent beter, dan onze BILDERDIJK, al den rijkdom der Hollandfche taal; en fchaars iemand beklaagt zich luider over de verbastering, die zij, door onze gemeenzaamheid met het Hoogduitsch, in de meeste gefchriften van den dag heeft ondergaan. Wij, daarenboven, zijn van meening, dat flechts iemand van zijn gezag, en wel in poëzij, met voegzaamheid deze en gene woorden weêr kan invoeren, die, bij ons te eenemaal onbekend geworden, voor den minkundigen allen fchijn hebben van op vreemden grond gekweekt te zijn. — Ten aanzien van den Franfchen wind zeggen wij alleen: er is meer dan te veel afkeer tusfchen de zuidelijke en noordelijke deelen van ons Koningrijk. Althans wij kunnen niet zien, dat de genegenheid uit dien hoek zoo zeer fterk blaast. — Alle de overige aanmerkingen fchijnt de Schrijver liever verkozen te hebben met daden dan met woorden te wederleggen. Doch, wij twijfelden niet aan 's mans vlugheid, zijne bekendheid met onderfcheidene talen, en gefchriften, in dezelven opgefteld. Integendeel, het goed gebruik, de behoorlijke regeling en befchaving waren het, welke wij wenschten, dat zich in volgende voortbrengfels duidelijker vertoonden. En in dezen wensch zijn wij door het onderhavige ftukje ten fterkfte bevestigd. Waarlijk, *rottingfmeer* en alle die fraaiheden ftaan leelijk in den mond eens mans, die der jeugd befchaafde taal en ftijl leeren, en met het voorbeeld van al, wat gepast is, moet voorgaan. Wij misgunnen LULOFS wel de bloedverkoeling niet, gelijk hij zijn gefchriftje zoo eigenaardig en openhartig noemt, welke echter *ons* bloed zelfs voor geen oogenblik heeft doen gesten; maar een Profesfor met een knuppel is, in ons oog, toch geen beminnelijk voorwerp: wij hou-

houden ons liever aan het oude: *ingenuas didicisse etc.* En, wanneer men voor anderen eene distelkroone vlecht, loopt men zoo ligt gevaar, zichzelven eerst en ergst te kwetsen. Neen, Professor! geef ons geene doornen en distelen meer. Te goed is daartoe de grond, die u ter bebouwing werd toevertrouwd. Hartelijk wenschen wij, hoe boos gij ook op ons zijt, dat gij er eenmaal vele lauweren van zult oogsten. Want, zoo wij ook eens aardig mogen zijn:

Geenszins om u te pantoff'len,
Spraken wij een hartig woord;
Maar om 't onkruid weg te schoff'len,
Dat ook 't eêlst gewas verstoort.

Ter Gedachtenis van twee onzer Medestudenten C. S. C. VAN DER MUELEN, *en* PH. H. THEMMEN. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. *In gr.* 8*vo.* 28 *Bl. f* :-8-:

De aanleiding tot deze treurzangen is bekend; de voorafgaande dichtregels hebben in ons oog de meeste waarde; en het daar aangewezen oogpunt, waaruit wij deze stukjes beschouwen moeten:

„ Zoek gij dan ook, lezer! uit kunstmin gedreven,
„ Geen' dichtstijl in 't kransje door vriendschap geweven:
„ Wij volgden, in 't schetsen van droefheid en smart,
„ Geen kieschheid van woorden, maar de inspraak van 't hart."

dit oogpunt houdt eene gestrenge kritiek bij alle de volgende terug. Echter vinden wij ons gedrongen te betuigen, dat wij met den wensch van den *Litt. Stud.* w., dat alle de Groninger studenten in Groningen hun graf vinden, geenszins ons vereenigen: dus spreekt hij de overledenen aan:

„ Rust zacht, rust liefelijk (!) in Gruno's grijze wallen,
„ Waar vriendschap op uw graf haar zilte tranen weent,
„ Tot dat, wanneer de dood ons insgelijks doet vallen,
„ Een vriend in eenen groef ons aller stof vereent."

Twee stukjes in (misschien poëtisch?) proza zijn in waarde aan de versjes volkomen gelijk, van welke de goede meening de éénige, immers de beste, aanprijzing is.

BOEKBESCHOUWING.

WESSELII ALBERTI VAN HENGEL, Oratio de elementis disciplinæ theologicæ bene ac diligenter pertractandis, publice habita die 28 Decembris 1815. cum ordinariam theologiæ in Athenæo Frisiaco professionem solemni ritu auspicaretur. Leov. apud *J. W. Brouwer*. 1816. p. 35. 4to.

Door verscheidene blijken van vlijt en kunde heeft zich de Heer VAN HENGEL zoo voordeelig bekend gemaakt, dat ieder eenigzins bevoegd regter hem volkomen berekend moet oordeelen, om op den leerstoel der Godgeleerdheid geplaatst te worden aan het Athenæum te Franeker. Deze waardigheid, welke hij zoo zeer verdiende, heeft hij aanvaard door het doen der voor ons liggende Redevoering, *over eene behoorlijke en zorgvuldige behandeling der eerste gronden van de godgeleerde studien.* Deze stof is gelukkig gekozen, en komt zeer overeen, zoo wel met het algemeene voorschrift der Koninklijke wet op het hooger onderwijs, als met de bijzondere inrigting der Illustre scholen. Volgens de wet, immers, moet een *theologant* zich niet vergenoegen met het *theologisch systema* te bestuderen, maar ook de behoorlijke gronden leggen, om hetzelve daarop te bouwen; en hiertoe mogen ook de Illustre scholen, of Athenæa, verstrekken: terwijl de Akademien tot het voltooijen van het gebouw bestemd zijn.

Tot de eerste gronden, nu, der godgeleerde studien brengt VAN HENGEL *de gewijde uitlegkunde*, *de kerkelijke geschiedenis*, en *de natuurlijke godgeleerdheid.* De zoogenaamde voorbereidende studien behandelt hij niet. Derzelver noodzakelijkheid, toch, is algemeen erkend, en thans door de wet gestaafd, schoon, voorheen, sommigen daarover vrij losjes henen vlogen, om, zoo spoe-

dig mogelijk, het godgeleerd zamenſtel bij den eenen of anderen Hoogleeraar, of ook wel bij meerder, te leeren. Die ſtudien alleen, welke onmiddellijk betrekking hebben op de godgeleerdheid, tot zijn bepaald oogmerk willende beſchouwen, tracht hij dezelve aan te bevelen: vooreerst, om derzelver nuttigheid en aangenaamheid op zichzelve; ten tweede, omdat ieder dezer bijzondere ſtudien bij uitnemendheid geſchikt is tot opheldering der anderen; ten derde, omdat eene behoorlijke kennis van alle drie tot de hoogere godgeleerde ſtudien de beste handleiding geeft.

Het eerſte gedeelte, dan, der Redevoering wordt beſteed, om zoo wel het aangename als het nuttige van ieder dezer ſtudien, afzonderlijk, aan te toonen, ten einde belang voor dezelve te verwekken. Het tweede dient, om derzelver wederkeerigen invloed op elkanders opheldering voor te dragen. In hetzelve wordt gehandeld over de opheldering, welke de beoefening der kerkelijke geſchiedenis *en* aan de beoefening der natuurlijke godgeleerdheid *en* aan die der gewijde uitlegkunde kan toebrengen; voorts over het nut der uitlegkunde voor de natuurlijke godgeleerdheid en kerkelijke geſchiedenis; eindelijk over het nut, hetwelk uit de natuurlijke godgeleerdheid voor de kerkelijke geſchiedenis en de gewijde uitlegkunde ontſtaat. Het derde hoofddeel is geſchikt om te betoogen, dat de juiste kennis der drie opgenoemde ſtudien eene natuurlijke handleiding geeft tot de Christelijke godgeleerdheid, of Dogmatiek, tot de Christelijke zedekunde, en tot de pastorale wetenſchappen en de predikkunde; welke alle, met regt, door den Redenaar tot de hoogere wetenſchap der godgeleerdheid gebragt worden. Er is, derhalve, veel, zeer veel in deze Redevoering, ja mogelijk wat al te veel, zoodat het derde ſtuk alleen, indien het wat meer ontwikkeld ware, genoegzaam tot het eigenlijk oogmerk der gekozene ſtof had kunnen zijn. Het tweede komt ons ook wat te gekunſteld en te fijn geſponnen voor. Met dat al kunnen wij, over het geheel genomen, deze Redevoering

aan-

aanprijzen, als den Steller eer aandoende. De bijgevoegde aanmerkingen zijn spaarzaam, en zonder de minste praal van geleerdheid. De stijl, eindelijk, is vloeijend, schoon en krachtig; zoodat wij, hierin, volkomen instemmen met den kundigen steller der recensie van dit stuk, te vinden in de *Bijdragen tot de beoefening en geschiedenis der Godgeleerde Wetenschappen*, 1817, *Deel* V. *St.* 1, *bladz.* 24 *env.* Het zij ons echter vergund, eene kleine bedenking, ter verdediging van den Heer VAN HENGEL, te opperen tegen hetgeen in die recensie verzekerd wordt, dat de Latijnen *omnia* tegen *unum*, *pauca*, *multum* stellen, maar niet, gelijk in deze Redevoering geschiedt, tegenover *singula*, en dat het dan *universa* had moeten zijn. Dat deze twee laatste woorden meestal tegen elkander over gesteld worden, erkennen wij; doch wij meenen, dat het niet altijd geschiedt. Immers vinden wij bij CÆSAR, (*de Bell. Gall.* Lib. 1. C. 48.) *Ex omni copia singuli singulos delegerant*; en bij CICERO zelfs, (*de Leg.* L. 2. C. 12.) *Plures Deorum omnium, singuli singulorum sacerdotes.* (*de Fin.* L. 2. C. 13.) *Singulas potius res, quam omnia quæ prima natura approbavisset.*

HENRICI ARENTII HAMAKER, Oratio de Græcis Latinisque historicis medii ævi ex Orientalium fontibus illustrandis, publice habita die 28 Decembris A. 1815. cum literarum Orientalium professionem ordinariam in Athenæo Frisiaco solemni ritu auspicaretur. Leov. apud *J. W. Brouwer.* 1816. p. 47. 4to.

Al sedert eenen geruimen tijd was de Heer HAMAKER als iemand bekend, die bij zijne uitgebreide kennis in de Grieksche en Latijnsche eene gansch niet gewone bedrevenheid in de Oostersche letterkunde voegde. Dat dusdanig een jeugdige en veelbelovende Geleerde tot Hoogleeraar in het Oostersch werd aangesteld aan

Franekers Athenæum, was eene zaak, die den echten liefhebber der wetenſchappen niet dan aangenaam zijn kon: en voor de Oosterſche ſtudie zelve is het van veel belang, wanneer een leerſtoel in dezelve toebetrouwd wordt aan iemand, die veel aan de Griekſche en Latijnſche letterkunde gedaan heeft; dewijl beide vakken van ſtudie in een vrij naauw en zeer belangrijk verband ſtaan. De ſtof der Redevoering, door den Heer HAMAKER tot zijne intrede gekozen, toont dit verband door een ſprekend voorbeeld aan: dezelve komt hierop neder, dat *de Griekſche en Latijnſche Schrijvers der Middeleeuwen uit Oosterſche bronnen behooren opgehelderd te worden.* Deze ſtof is zeer wel te pas gekozen in eenen tijd, dat men meer werk maakt, dan te voren, van de geſchiedenis der Middeleeuwen.

De Redevoering wordt, zeer natuurlijk, in twee hoofddeelen geſplitst. Het eerſte is algemeen, en handelt over de dwalingen der Schrijvers van de Middeleeuwen in het verhalen van buitenlandſche gebeurtenisſen, en over de bronnen dier dwalingen. Het tweede handelt bijzonder over het nut en de voortreffelijkheid der Oosterſche Geſchiedſchrijvers ter opheldering der gemelde gebeurtenisſen. Beide deze ſtukken worden zóó voorgedragen, dat men niet alleen van de waarheid van des Redenaars ſtelling volkomen overtuigd wordt, maar ook ten ſterkſte gevoelt, dat hij in deze zaken volkomen te huis is. De ſtijl is, over het geheel genomen, zuiver, en, zoo ver dit met zulk een onderwerp beſtaanbaar is, levendig. Eene menigte van geleerde aanhalingen en aanmerkingen zijn achteraan gevoegd. Dit kunnen wij juist niet zeggen, dat ons het meest bevallen heeft. Enkele aanmerkingen op eene ſtof, als deze, waren, voorzeker, niet overbodig. Doch kan men dat van alle zeggen? Heeft het geheel niet een zeker voorkomen van uitſtal van geleerdheid? Intusſchen bewijzen die aanmerkingen, wat men van iemand, die nu reeds zoo veel kunde bezit, verwachten kan, vooral, als hij zelf begrijpt, dat, hoe meer men zijne geleerdheid met oordeel

deel bestuurt, men des te meer wezenlijken roem behaalt en wezenlijk nut doet. Wij wenschen, dat hij de zoo nuttige Oostersche studien zeer veel luister bijzette, en derzelver lust ook metderdaad aan velen inboezeme! Bij dezen wensch, welks vervulling wij niet zonder grond mogen hopen, voegen wij nog een' anderen, dat onze jeugdige en vurige Oosterling gedurig tevens in het oog houde, welk uitstekend nut de Bijbelstudie uit de Oostersche letterkunde halen kan, en dat hij deze, in onze dagen vooral zoo aanbevelenswaardige, studie met denzelfden ijver moge beoefenen, met welken hij de Oostersche letterkunde tot hiertoe schijnt beoefend te hebben! Hoe meer hij ook dezen wensch vervullen zal, hoe meer hij aan de pligten, hem door zijnen post opgelegd, naar den geest der wet voldoen zal.

Eene kleine aanmerking tot slot! Onder de groote mannen onzer eeuwe, die in het wijsgeerig behandelen der geschiedenissen uitgemunt hebben, wordt RAYNAL met GIBBON en ROBERTSON gelijk gesteld. Wij betwisten aan RAYNAL zijne verdiensten niet, doch zouden hem op verre na met de beide andere Geschiedschrijvers niet gelijk stellen. In het wijsgeerig beschrijven van geschiedenissen schieten de Franschen bij de veel diepdenkender Engelschen zeer te kort; en op het philosopheren van eenen RAYNAL zou nog al vrij wat aan te merken vallen!

Bezit en behoudt men zijn gezond verstand, wanneer men van den eenen Godsdienst tot den anderen overgaat? of Geschiedenis van den overgang des Hofraads VAN MAIBACH, *uit de Protestantsche tot de Roomschkatholijke Kerk; een waarschuwende wenk voor alle twijfelaars. Naar het Hoogduitsch. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1817. *In gr. 8vo. 338 Bl. f* 2-18-:

Wij gaan, gelijk de meeste lezers zullen doen, de in-

inleiding met stilzwijgen voorbij, hoewel dezelve, tegen de priesterlijke heerschappij door den Godsdienst gerigt, vele ware woorden bevat, die wij vertrouwen dat niet zullen verloren zijn; maar wij haasten ons tot de geschiedenis. De Hofraad VAN MAIBACH (dit is een verbloemde naam) was bij zijnen overgang van den Luterschen tot den Roomschen Godsdienst, ja al veel vroeger, op den regten weg tot krankzinnigheid. Door hoogen dunk van zichzelven voorbereid, viel hij in handen van zoodanige geestelijke wervers, aan welke het uitdooven ook van het laatste vonkje gezond verstand genoegzaam was toevertrouwd. Anderzins als een werkzaam, geleerd en schrander man bekend, was zijn geest al vroeg zoodanig verwrongen, dat hij voor zinneloosheid bij uitstek vatbaar was. Reeds als jongeling vond hij den wijsgeer bij LUCIANUS geenen verwarden kop, maar behagen in diens verstandige scherts, gelijk hij het noemde, bij het volgend betoog aan eenen boer: „ Gij „ zult uw koren maaijen of niet maaijen, niet waar? — „ Een van beiden. — In het eerste geval, (zoo gij wilt „ maaijen) zult gij derhalve geenszins *of maaijen of niet* „ *maaijen*, maar gij zult maaijen. — Dat is duidelijk. — „ In het laatste geval, (zoo gij niet wilt maaijen) zult „ gij insgelijks niet, *of maaijen of niet maaijen*, maar „ gij zult niet maaijen. Derhalve is het niet waar, dat „ gij *of maaijen of niet maaijen* zult; maar gij kunt in „ het geheel niet maaijen!" En hoe langer hoe meer werd het dus gesteld met de wijsgeerte van MAIBACH. „ Hij schepte slechts behagen in het navorschen van „ duistere zaken; de duidelijke verschaften zijnen geest „ weinig onderhoud. Hij was een minnaar van spits„ vindigheden, en daar hij veel over geleerde dingen en „ wetenschappen wist te spreken, werd hij voor een „ zeldzaam genie gehouden, waardoor zijne eigenliefde „ en zijn waan, dat hij bijna alleen verstand had, en „ zich niet met anderen behoefde te vergelijken, zoo „ vast bij hem inwortelden, dat hij zichzelven voor de „ vraagbaak der wereld hield. Eene geömetrische de-

„ mon-

„ monstratie was voor hem duidelijker, naar mate hij „ zich derzelve meer bewust was. Zonder het te we„ ten, was hij gewoon, dus te oordeelen: dat er een „ God is, dat er in een driehoek niet meer dan eenreg„ te of stompe hoek zijn kan, is des te meer waar, de„ wijl ik, FREDERIK VON MAIBACH, het voor „ waar houd." Licht moest hij hebben, of hij kon niets meer gelooven, en dacht: „ het licht is in het „ duistere;" hij meende bij de Vrijmetselaars eenen wenk te ontvangen, waar hij het duistere vinden kon, in hetwelk hij het licht zou aantreffen, en toen hem dit daar mislukte, verliet hij de Loge. Nu bezocht hij de vergaderingen der vromen, heftig tegen andersdenkenden ingenomene Enthusiasten. Eindelijk zag hij in, „ dat kunde door ervaring *a priori* niet mogelijk „ is, en schreef dus alle inzigt, welk de mensch ont„ vangen heeft en verwerft, aan eene bijzondere open„ baring der Godheid toe. De natuur was toen in zijn „ oog een groot *symbolum*, eene verhevene, oneindige „ beeldspraak, waardoor de Schepper zich openbaar„ de, maar waartoe ook eene inwendige verlichting be„ hoorde, om in die groote, heilige beeldspraak te ont„ dekken, wat de Schepper er mede wilde aanduiden. — „ Van het dierlijk magnetismus geloofde hij, dat de „ Schepper der wereld door de openbaring van het mag„ netismus geen ander doel had, dan dezulken te be„ schamen, die geen geloof wilden hechten aan eene „ geestenwereld, welke onder de zigtbare verborgen „ ligt."

Hij huwde eene bevallige vrouw, vol smaak en gevoel, die, terwijl hij van zijne zijde haar vruchtbaar genie bewonderde, hem hield voor eenen grooten denker en onderzoeker van geest en hart. En in een gezelschap, dat een kunstig opgerigt Instituut der *Propaganda* was, zonderling zamengesteld uit menschen van driederlei onderscheidene Kerkgenootschappen, vonden de beide echtgenooten den weg tot de alleen zaligmakende Roomsch-katholijke kerk.

Op de volgende wijze redende MAIBACH over den *man in de maan:* „ Hij moge er zijn of niet zijn, altijd „ blijft echter de redematige vraag overig, of hij mogelijk of onmogelijk is? en in het eerfte geval, in „ welke verbinding hij met den Schepper en de gansche „ wereld ftaan zou, zoo hij werkelijk beftond, en niet „ flechts mogelijk ware?" — „ Voortreffelijk!" zeide een Pastoor: „ Er zijn dingen, waarover men op eene „ dergelijke wijze moet redeneren, b. v. de onmogelijk „ fchijnende wonderen der kerk en harer Heiligen. Ik „ wil niemand dwingen om aan een wonder te gelooven; „ maar ieder moest toch onderzoeken, of iets, dat „ fchijnbaar onmogelijk is, evenwel niet mogelijk zij, „ en wat er uit zou volgen, indien het inderdaad be- „ ftond. Vinden wij nu, dat de gevolgen werkelijk voor- „ handen zijn, dan kunnen wij zeker, naar de regelen „ van oorzaak en werking, tot de werkelijkheid van „ datgene, wat ons onmogelijk voorkwam, befluiten." 's Mans overgang ging langzaam; want dezelve werd meer door zijn haarklovend verftand, dan door eene gloeijende verbeeldingskracht bewerkt. Hij had LUTER afgodisch vereerd, en echter won men hem voor den Paus. Ziet hier eene der redeneringen, die men bezigde: „ 1) Alles in den Godsdienst, wat mijne rede billijkt, „ is Goddelijk. 2) Alles, wat zij niet billijkt en niet „ billijken kan, is een nevel, die voor mijne oogen „ zweeft, en dien ik zoo lang moet zoeken te verdee- „ len, tot dat de rede bevredigd is. Hieruit volgt, als „ eene derde grondftelling, dat niets, wat de kerk en „ haar Opperhoofd leeren, regtftreeks te verwerpen is. „ — Indien een leek, of een geestelijke, datgene, wat „ de kerk, volgens het voorfchrift van de Conciliën „ van haar Opperhoofd, leert, tegenfpreekt, dan heeft „ hij ongelijk, en moet hij ongelijk hebben. Deze ftel- „ ling fchijnt ftrijdig met de rede te zijn, maar zij is het „ in het geheel niet; want, vooronderfteld, dat ie- „ mand, die een lid der kerk is, het befluit van een „ Concilie of het Opperhoofd der kerk tegenfpreekt,

„ kan

„ kan hij echter niet bewijzen, dat er in zijne perfoonlijke rede een grond ligt, waarom de Paus ongelijk zou moeten hebben. Al wat er gebeuren kan, is, dat een derde, als fcheidsregter, beflisfe. Maar waar is dezelve? uit den hemel fpreekt geene ftem meer, dewijl — nu, dewijl God niet meer wil, en weet, dat wij dezelve niet meer behoeven. Juist daarom moet derhalve de Paus altijd gelijk hebben," enz. Ons ontbreekt ruimte, om al de verdere fchrandere bemoeijingen, om MAIBACH te winnen, hier aan te ftippen en van ftap tot ftap na te gaan; het is echter lezenswaardig, en evenzeer hetgeen dan verder volgt, over de verdraagzaamheid, of liever meer dan verdraagzaamheid, het wederzijds erkennen van gelijke regten tusfchen Katholiek en Protestant in den tegenwoordigen tijd, en de daar tegenover ftaande zucht tot profelytenmakerij, en de mode om de vrijheid zijner rede met vreugde op te offeren; al hetwelk met deze verftandige raadgeving gefloten wordt: „ Deze modezucht, om hunne kerk te verlaten, hebben de Protestanten aan hunnen vertrouwelijken omgang met de Roomfchen te danken. Wat nu te doen? Naar mijn gevoelen niet anders, dan der rede van harte getrouw te blijven, en ons met onze Roomsch-katholijke broeders hoe langer hoe vaster door de banden van vriendfchap en *rede* te vereenigen. De rede zal toch hare regten beter weten te doen gelden, dan het geestelijke Opperhoofd zijne gewaande regten op het menfchelijke geflacht zal kunnen handhaven! Ja, het zal en moet zoo verre komen, dat men aan beide kanten den overlooper veracht. Is dit eens zoo, dan zal men van zelf met werven ophouden, en onze minnaars der mode zullen eene andere bezigheid voor hunnen zwakken geest moeten zoeken, waarbij zij minder gevaar ten aanzien van hun verftand loopen, en waarbij perfonen, gelijk MAIBACH, niet behoeven te duchten, dat zij door dezen of genen geestelijke, ten koste hunner rede, tot krankzinnigheid zullen gebragt worden."

Al spoedig na 's mans verandering van Godsdienst begon men zich over zijnen toestand naar het ligchaam zoo wel, als naar de ziel te ontrusten, en riep eenen geneesheer. Tot een reisje was wel zijne vrouw, maar hij zelf niet, te bewegen. Om zijnen terugtred, dien men vreesde, te verhoeden, riep men eenen Ex-dominikaner monnik, eenen doorslepenen Casuïst, te hulp. „Ik heb gezworen te gelooven," zeide MAIBACH, „wat de kerk beveelt, en ben ook aangaande de waar„heid van dit geloof in zoo verre overtuigd, als ik het „niet kan weêrleggen; maar ik moet mij echter in mijn „geloof bevestigen; ik moet over deze ernstige zaak „nadenken, niet alleen, om twijfelingen uit den weg „te ruimen, maar ook, om in mijne ziel den grond, „waarop alle waarheden der kerk gebouwd zijn, on„wrikbaar vast te maken." De exmonnik gaf geruststellend berigt, maar voegde er bij, dat *een Roomsch-katholijke gek en een Protestantsche proselyt veel overeenkomst met elkander hebben.* Men zocht den somberen MAIBACH te verstrooijen; maar zijne neiging tot eenzaamheid nam toe. Hij schroomde onderzoek, uit vrees van zich in verwarring te brengen. Hij ging bedenken, of men voor de waarheid niet even zoo wel een *beginsel van het ongeloofelijke* zou kunnen aannemen, als de filozofen een *beginsel van het ondoorgrondelijke of tegenstrijdige* aangenomen hebben. „Hij bewees de alomtegen„woordigheid van God, door aan te nemen, dat God „nergens was: juist daarom is God overal, dewijl Hij „nergens is; want een wezen, hetwelk is, maar zich „op geene bepaalde plaats bevindt, moet overal zijn." Zijne vrienden begonnen nu met ernst voor het volkomen verlies van zijn verstand te vreezen. Men bragt hem in eenen kring van geleerde en verstandige mannen, waar hij eene groote mate zijner vorige opgeruimdheid wederkreeg; maar naauwelijks was hij weder uit dien kring, of hij werd erger, en een zeker toeval gaf aan zijne rede den laatsten slag. Vroeger had hem een geestenziener schandelijk bedrogen; *niemand is gevoeliger*

over

over een bedrog, *dan een Egoïst*; de toevallige herinnering hieraan maakte hem bijna geheel menschenschuw. Gedurig op nieuw voor zijnen terugtred bevreesd, wist men zijne neiging voor geheime kunsten, zijn geloof aan voorgevoel en verwachting van openbaringen, op te wekken; als zijnde het wel zeker, dat *hij over deze muren niet weder uit de alleen zaligmakende kerk springen zou*. Hij had ook weldra verschijningen. „ Ik „ kan," zeide hij, „ mij somtijds geheel in iets indenken, „ en mij voorstellen, dat ik een paard ben, of vleugels „ heb, gelijk een vogel." In betere uren, als zijne zenuwen weder sterker waren, sprak hij over zijne ontdekkingen, waarbij hij steeds het woord *geheim* bezigde. „ Ja!" zeide hij dikwerf, „ wanneer ik mijn geheim „ eens zal ontdekken, en met mijne wonderen te voor„ schijn treden, dan zal de wereld verbaasd staan." — Hij beproefde ook zijne wonderkracht, eenen boom bevelende zijne bladeren te laten vallen, enz. en bromde, bij de ongehoorzaamheid van den boom, tegen zijnen magtigen tegenstander, waarvoor hij den onfeilbaren Paus hield. Nu zou men, om de *scandala Ecclesiae* voor te komen, hem in een gast- of dolhuis geplaatst hebben, had zijn getrouwe vriend, de vorstelijke lijfarts HERMANN, dit niet nog in tijds belet; onder diens genees- en zielkundige leiding werd hij wel eenigzins beter, echter kwam die hulp te laat en was ontoereikende; hij werd volkomen verstandeloos en kindsch. Zoo vond hem zijne echtgenoote bij hare terugkomst, die hij echter niet lang overleefde. De schandelijke handel, aan zijnen ongelukkigen vriend gepleegd, bewoog den verstandigen en edelmoedigen HERMANN, van den Roomschen tot den Protestantschen Godsdienst over te gaan, zoo zeer was hij verontwaardigd over de geestelijken; en inderdaad leest niemand dien handel, en dat dooden van MAIBACH's ziel, zonder ergernis; en wij zouden ons over de Roomsche geestelijkheid zeer harde woorden veroorloven, zoo wij met dezelve niet wederom verzoend wierden door de hoop, dat een aantal geeste-

telijken dier kerk in onze ergernis deelen, en eenstemmig denken en handelen met den waardigen Bisschop K., wiens brieven aan Mevrouw MAIBACH den braven, verstandigen, Christelijk verdraagzamen man kenmerken. Vooral willen wij de lezing en het ernstig nadenken aanbevelen van 's mans edelmoed'ge woorden tot de Lutersche en Hervormde Predikanten, TEUFERT en EWALD, die hem op zijnen vijftigsten verjaardag bezochten, en hem hunnen wensch tot vereeniging te kennen gaven. „Hoe innig wenschte ik," zeide de Bisschop, „dat gij een middel kondet opgeven — —" maar wij willen alleen het slot afschrijven: „Ik lees op „uw gelaat, mijne vrienden! dat wij elkander verstaan; „ik voel aan uwen handdruk, dat gij mij bemint, en „daarom is thans onder ons drie de Roomsch-katho„lijke met de Protestanten vereenigd. Wij willen deze „vereeniging ook onder onze broeders pogen te be„werken, en op de nakomelingschap over te planten. „En dit kan niet anders geschieden, dan indien wij „zoodanig handelen, dat de scheidsmuur langzamer„hand van zelf uit den weg raakt. Wij willen denzel„ven slechts niet met geweld omver rukken, zoodat de „puin het veld bedekt, waarop de nakomelingschap, „tot eenen gemeenschappelijken tempelbouw voor eenen „verstandigen Godsdienst, bijeenkomt."

Wij zien geene reden, om aan de echtheid des verhaals te twijfelen, maar besluiten tot dezelve uit vele inwendige blijken; echter hadden wij verlangd, dat er geene redenen mogten bestaan tot het verbloemen der namen, hetwelk ook het geval niet zijn zal bij de voluit geschrevene namen der zoo even genoemde Predikanten.

De narede des Duitschen Schrijvers (het werk zelve is in brieven geschreven) is nagenoeg het antwoord op de in den titel geopperde vraag, met behoedzame gematigdheid; en doet zien, dat, alhoewel men iederen Protestant, die Roomsch wordt, niet aan MAIBACH gelijk stellen en voor eenen dwaas houden moet, echter

zoo-

zoodanig een overgang altijd eene zeer bedenkelijke zaak schijnt, daar men, in zoodanig geval, de *rede* nagenoeg gelijk stelt aan *den boom der kennis des goeds en des kwaads, welks vruchten men niet kan smaken, zonder gevaar te loopen van ziel en zaligheid te verliezen*; en men in den regel zeldzaam iemand zal aantreffen, die van Protestant Roomsch werd, en eenen anderen redelijken grond van deze zijne handelwijze zal kunnen aanvoeren, dan dezen: „*Ik heb de rede verlaten, dewijl* „*het mij beter voorkwam, in het geheel geene rede te* „*hebben.*" — De Schrijver is kennelijk een Protestant, maar zijn geschrijf heeft even kennelijk de strekking tot bevordering van broedermin; dan, het moge zoo wel voor Roomschen als Onroomschen vruchtbare wenken geven, het doet ons de vereeniging der beide kerken echter slechts vooruitzien op eenen nog zeer verren afstand, wanneer men, namelijk, aan de eene zijde de *onfeilbaarheid* en het *alleen zaligmakende* opgeeft; dat wel vooralsnog onder de *pia vota* van enkele wederzijds uitgelezenen behoort, maar dat wij toch eindelijk door hooge waardering van rede en openbaring nog eenmaal mogen hopen. Het werk is met smaak en menschenkennis geschreven; goed vertaald; en wij verwachten niet, dat het onder de vele tegenwoordige strijdschriftjes van Roomschen en Onroomschen hier te lande zal gerangschikt, en alzoo met dezelve vergeten worden.

Iets voor Christenen; eene Bijdrage tot de hedendaagsche Geschriften over de voornaamste Godsdienstige Geschillen, die tusschen de Roomsch-katholijken en Protestanten bestaan, enz. In 's Gravenhage, bij de Erve J. Thierrij en C. Mensing en Zoon. 1816. *In gr.* 8vo. 37 *Bl. f* :-8-:

Deze Bijdrage is wél gesteld, en behoort tot het betere deel der twistschriften van dezen tijd. Zij is minder

der tegen den Heer TEN BROEK, dan wel tegen den zoogenoemden Vriefchen Edelman, Schrijver der *Vrijmoedige Bedenkingen van eenen Protestant, die voornemens is tot den Roomsch-katholijken Godsdienst over te gaan*, gerigt, en verdedigt het werkje tegen TEN BROEK, *Een Protestant aan zijne Medeprotestanten*, op eene allezins voldoende wijze. Deze brief aan een gemeenzaam vriend kan nut ftichten; hij bleef geheel zoo als hij was gefchreven, en bij de uitgave is flechts eene en andere, niet onbelangrijke, aanteekening gevoegd. Hij moge, na zoo veel gefchrijfs, weinig nieuws bevatten, maar verdient echter lezing en behartiging.

Regte Troost voor Neêrlands Ingezetenen. In 's Gravenhage, bij de Erve J. Thierrij en C. Mensing en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 51 *Bl. f* :-16-:

Eer hebbe het hart van beide de van elkander verwijderde broeders, die nu, hetgeen zij, zonder van elkander te weten, hadden opgefteld, te zamen in het licht geven, en onzen hartelijken dank! De eerfte geeft eene toefpraak, in welke hij de zeer natuurlijke oorzaken der tegenwoordige duurte en fchaarschheid der levensmiddelen aanwijst, en gaat het ontevreden gemor over 's lands beftuur, deszelfs maatregelen, en tegen bijzondere perfonen, overtuigend te keer; zoekt moed en hoop in te boezemen; waarfchuwt tegen verkeerde en gevaarlijke pogingen; en geeft dan aanwijzing, in eenen goeden, Christelijken geest, hoe wij, ieder in onzen kring en betrekking, op de beste wijze kunnen werkzaam zijn ter vermindering van het drukkend kwaad. De tweede geeft zijne leerrede, uitgefproken aan het einde van het vorig jaar, over den tekst, *Klaagl.* III: 40, die wij met hetzelfde genoegen lazen, als zijnde in denzelfden goeden geest geftemd. Wij wenfchen dit kleine, welgefchrevene boekje vele lezers, en over de goede poging der waardige fchrijvers overvloedigen zegen.

Quæstiones medicæ inaugurales, quas &c. defendet F. KELLER, Oosterlando-Zelandus. Lugd. Bat. 1816.

D. i. *Geneeskundige Inwijdingsproeven, de eerste over de ziekelijke weekwording der beenderen, de tweede over de oorzaak der zeldzame genezing van de breuk der knieschijf, de derde over eene betere wijze van inbrenging der uitgezakte baarmoeder.*

Van deze drie geneeskundige vraagstukken zijn de twee laatste, door de medegedeelde waarnemingen van den beroemden Hoogleeraar DUPUI, verreweg de belangrijkste. De eerste, *over de ziekelijke verweeking der beenderen*, wordt dus beantwoord, dat deze vooral is toe te schrijven aan eene te groote hoeveelheid phosphorzuur, hetwelk den phosphorzuren kalk oplost. Wij gelooven niet, dat iemand daartegen iets zal hebben; doch meenen tevens, dat de oorsprong van dat zuur uit het voedsel der kinderen nog wel wat nader zoude hebben kunnen worden toegelicht.

De Schrijver stelt, in de beantwoording van het tweede vraagstuk, de *oorzaak der zeldzame genezing der breuk van de knieschijf* in de belette vereeniging en zamengroeijing der beenstukken, door dat de banden der knieschijf, zoo dezelven niet gescheurd zijn, natuurlijk uitgerekt en verslapt, zich tusschen de afgebrokene oppervlakten plaatsen, en dus de zamenhechting onmogelijk maken. — De Schrijver stelt, op gezag van den Hoogleeraar DUPUI, voor, om, in zoodanig geval, de bekleedselen tot op het been door te snijden, de aan de uiteinden klevende banden weg te nemen, aan elkander te voegen, en door het verband van SHELDON zamen te houden.

De beantwoording van het derde vraagstuk is vooral belangrijk door eene waarneming van den meergemelden Hoogleeraar, die, bij eene uitzakking van den *uterus*, na

na vruchtelooze pogingen, om dezelve op de gewone wijze in te brengen, dit volbragt heeft, door de vrouw op de knien en ellebogen te laten fteunen, het hoofd en bovenlijf laag, de *nates* hoog geplaatst, zoodat de uitgang van het bekken hooger ftond dan deszelfs ingang, en dus de *uterus* bij de inbrenging zijne eigen zwaarte volgde.

Deze waarneming en eenige andere, uit de lesfen van den Hoogleeraar medegedeelde, aanmerkingen maken deze Verhandeling vooral voor de Heel- en Verloskunde belangrijk. Ook buitendien draagt zij vele blijken van de welgeflaagde pogingen des jongen Schrijvers, wien wij daarvan, in zijne roemrijke en nuttige loopbaan, de beste vruchten toewenfchen.

Jofeph, of de Broederhaat; Zedendicht in Profa, door W. E. DE PERPONCHER. *IIIde Stukje*, 198 *bl. Mengelingen*, 38 *bl. IVde en laatfte Stukje*, 126 *bl. In gr. 8vo. Te-zamen f* 2-16-:

De twee vorige ftukjes van dit werk zijn onzen Lezeren door eene vroegere beoordeeling bekend. Wij mogen zeggen, dat de edele Schrijver zichzelven in deze beide laatfte niet alleen gelijk blijft, maar in verfcheidenheid, bevalligheid en keur van fchilderingen in fommige opzigten overtreft. In deze beide ftukjes komt ook zekerlijk het belangrijkfte gedeelte van JOZEF's gefchiedenis voor, namelijk van den aanval van POTIPHAR's vrouwe op zijne kuischheid, tot op JAKOB's dood. In het vijfde boek wordt de liefde van ZALUKA (zoo noemt de Schrijver de vrouw van POTIPHAR) zeer natuurlijk gefchilderd. Hare offerande aan de aardfche VENUS is bijzonder dichterlijk. Met kracht en waarheid fchetst de Dichter ons den voortgang van den hartstogt, niet opgewogen door verhevener beginfelen, in het hart der ongelukkige.

ge. Haar lot eindigt, na JOZEF's verheffing, met zijne openlijke regtvaardiging voor haren echtgenoot, en met haren zelfmoord, op de wijze van CLEOPATRA. Ijsselijk is dit tooneel. Zij begint voor POTIPHAR de bekentenis harer misdaden. Naauwelijks heeft zij eenige woorden gezegd, of „ op dit oogenblik ontwaakte de adder, en schoot zijne tong, met het doodend fenijn, in haare borst. — Onder eenen schok van sidderende huivering en ontroering, roept ZALUKA gillend uit; — *daar krijg ik den doodsteek reeds* — nu ben ik gered! POTIPHAR schiet toe en vraagt *wat haar dan den doodsteek geeft*, hoe men haar hulp kan bieden, en wil haar in zijne *armen* ondersteunen, — maar zij stuit hem, met uitgestrekten *arm*; — het is te laat, zegt zij; — ik ben 't ook niet waardig. Mijn tijd is kort." Eenige herhaling van woorden breekt toch de kracht van dit tooneel niet.

Dan, veel hooger, en in den eigenlijksten zin tot poëzij, verheft zich het begin des zesden boeks. Reeds de aanhef des Grijsaards, die eerlang zijne ontbinding van het stof verwacht, om in de tallooze bollen daar boven Gods wijsheid te bewonderen, is zeer edel. URIEL (door MILTON's Gedicht als Engel der Zonne bekend) moet de heilzaamste invloeden, gedurende zeven jaren, over *Egypte* uitstorten. De *Etesische* winden moeten hunne kracht oefenen, om de wolken naar de gebergten van *Ethiopië* heen te drijven, opdat de jaarlijksche regens den *Nijl* op eene buitengewone wijze doen zwellen. Wij kunnen ons niet onthonden, den Lezer de voortreffelijke beschrijving van de werking dier rijzing, na den afloop der wateren, mede te deelen, — *Egypte* in al den dos der jeugdige lente, met vruchtbaar slib bedekt.

„ Dan begint de stroom in geregelde afneeming te daalen, en geeft eindelijk de wel doorvoede gronden aan den koesterenden invloed der werkwiklijke herfstzonnen over. — In één oogenblik spruiten nu klaver- en grasscheuten zoo spoedig als welig voord. Reeds

verlaat het vrolijk loeijend vee de ftallen, gaat zig op het, tegen de affcheerende tong aan, wasfend kruid vergasten, fmaakt al 't geurige van deeze eerftelingen der Beemden en voelt zig, door derzelver vernieuwde en beste kragt, verkwikt. Rijk met het bemestend flib overdekt, opent de akker eenen zagten en gewilligen fchoot, voor 't fplijtend kouter, dat aan lugt en zonneftraal den bevrugtenden toegang geeft. Met juist afgemeeten zwaai, ftrooit de zaajer de goudgeele graankorrels om zig heen; en, na weinige dagen flegts, komt hem reeds het ontluikend groen, met blijde kleur, eene beloonende hope inboezemen, die hem nu niet te leur ftellen zal."

„ Nimmer had *Egypten* zelf zulke fchoone Tafereelen aangeboden. Als veranderd in een aardsch Paradijs, ftaat het ganfche land, met de keuze van 's Hemels Zegeningen overdekt. De beemden prijken, met eene mengeling der lieflijkfte en pragtigfte bloemen van allerlei aart; of liggen overdekt met vrugtboomen, in digte fluiërs van witte en bloozende bloefems gewikkeld, en omgeeven, door mantelingen van Dadelboomen, met hunne gevederde kroonen en afhangende bloemtrosfen verfierd. Op de Velden fchakeeren zig garst, rijst, tarw en 't fijn blauw-bebloemd vlas naast en door elkanderen heen. Op de moeslanden kruipen de meloenen, pompoenen en komkommers over den grond, aan den voet der zig langs hooge ftaaken opflingerende erwten en boonen; als piekdraagende krijgsbenden, in gelederen gefchaard. Terwijl Bosfchen en Wouden, de beeken, ftroomen en kanalen, aanvoerers der vrugtbaarheid-wekkende golven, overfchaduwen; of 't ruim heuvel- en bergagtig verfchiet bekroonen. Alom ziet men de fchoonheid in haare bevalligfte houdingen; alom hoort men de ftemmen der dankbaarheid en vreugde opgaan, in luide klanken."

Waarlijk! men mag van den Heer DE PERPONCHER ook wel zeggen, als HOMERUS van NESTOR: Τοῦ καὶ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή. *Eene taal*, *zoe-*

zoeter dan honig, *ontvloeit zijnen mond*. Over 't geheel prijkt dit zesde boek ook met een' verwonderlijken rijkdom in vinding. Het *Delta*, pas, en nog slechts gedeeltelijk, gevormd, veroorzaakt, door de moerassen bij den *Nijl*-mond, beurtelings door de zee overstroomd en ten halve droog gelaten, pestachtige dampen. Dezen door dijken te overwinnen, is nu het oogmerk des mans, die reeds de ongemeene vruchtbaarheid van de jaren des overvloeds ten behoeve der jaren des gebreks heeft aangelegd. Schoon is de waterreis derwaarts; belangwekkend de wedstrijd in gezang tusschen den *Egyptischen* Opperpriester en JOZEF, over den oorsprong der dingen, naar de Heidensche en *Mozaïsche* Cosmologie. (Iets dergelijks heeft CHATEAUBRIANT in zijn Proza-Heldendicht, *les Martyrs*.) Even zeer heeft ons, in een' anderen smaak, JOZEF's reis door *Egypte*, vooral naar de groote watervallen, en de grootsche beschrijving van dezen, behaagd. Wie rilt niet bij de beschrijving der felle droogte, die op de jaren der vruchtbaarheid volgt! „ Alles wordt door de Zon verzengd. Het Aardrijk splijt in diepe reetén op. Geen graankorrel spruit voord. De Hemel staat als gloeijend koper; de Aarde is als een ijzererts dat niets kan breeken. Geen koelend windje geeft verademing. Aan den benauwenden *Samum* alleen is 't vergund, met verstikkende vlagen, te waaijen. Menschen en Vee vallen hijgend op den grond, en zoeken de weinige koelte, die er in overblijft en de laatste uitdampingen, die er van opgaan. De nagt alleen geeft, door deszelfs anders zoo treurige duisternis, verpoozing." (Hier herkent men eene, hoewel niet slaafsche, navolging eener schoone plaats van TASSO.) Weldra blijft niets meer overig, 't geen eenige spijze kan geven, dan het *Delta*, door JOZEF's zorge bedijkt, en van de pestlucht gezuiverd. De vijand des menschdoms tracht dit te doen bezwijken: vergeefs vliegt JOZEF met den Koning ter hulpe: woedende orkanen maken alle menschelijke hulp vruchteloos, en de bedijking staat op het punt

van doorbreken, toen Gods Engel, op JOZEF's gebed, even als NEPTUNUS bij VIRGILIUS, de stormen en derzelver woesten koning naar hunne schuilhoeken verjaagt. Ook deze beschrijving is prachtig.

In de boven alles harttreffende en aandoenlijke geschiedenis van de komst der broederen tot JOZEF, en zijne ontdekking, (door VOLTAIRE zelven boven de *Odyssea* van HOMERUS gesteld) houdt de Dichter zich wijsselijk meer bij het verhaal, en dikwijls bij de woorden, der heilige oorkonde. Wie toch zou deze edele eenvoudigheid kunnen verbeteren? Lange omschrijvingen zouden ze slechts in water oplossen. Zeer gepastelijk wordt de eenheid des Gedichts bevorderd, door de kinderen ISRAËLS met hunnen vader juist op dat eiland te verplaatsen, door JOZEF met zoo veel moeite en zorg op de zee veroverd, en dus het land *Gozen* in het *Delta* te stellen; een gevoelen, 't welk zelfs geschiedkundig niet geheel onwaarschijnlijk is, hoezeer eene meer aannemelijke en meer algemeen aangenomene *hypothese* hetzelve op den regter *Nijl*-oever vindt.

Met deze belangrijke tafereelen loopt het zevende boek ten einde. Het achtste begint met den optogt van JAKOB en zijne zonen naar *Egypte*. De ontmoeting van den grijsaard met zijn' zoon is een weinig uitvoeriger geschetst dan die met de broederen. JOZEF, zijnen hartevriend ELISAMA en zijne zuster ZELIMA nu ook wedergevonden hebbende, treedt met laatstgemelde, na den dood der Priestersdochter ASNATH, in den echt. Hunne liefde heeft eene eigene kleur, waarin wel iets van het bovenaardsche van KLOPSTOCK doorschijnt. Eindelijk zet de held des Gedichts een ontwerp door, hetwelk hij reeds sedert zijne komst tot het gebied had gekoesterd — de vereeniging der verschillende volksstammen in *Egypte*, door eene nieuwe verdeeling der akkers, die zij, ten gevolge van den honger, aan den Koning hadden moeten overlaten. Deze stof is uit den aard minder dichterlijk, doch als *historische* gissing niet onaardig. Het verwondert ons slechts, dat de Schrijver

niet

niet meer heeft ſtilgeſtaan bij de billijke ſchatting van een vijfde der inkomſten, jaarlijks aan PHARAO te voldoen, ter beſtrijding der ſtaatsuitgaven; eene belasting, die, als de éénige, min drukkend was, dan in menigen tegenwoordigen *Europeſchen* ſtaat. De laatſte dagen van ISRAËL worden grootendeels met de eigene woorden der H. S. vermeld; en met de grootmoedige, volkomene vergiffenis van den held aan zijne wantrouwige broeders, na den dood des vaders, eindigt het werk, hetgeen men, in weerwil van deszelfs beſcheidenen titel, met de *Zededichten* van den goeden CLAAS BRUIN wel niet in ééne klasſe zal plaatſen.

Wij hebben eene aangename taak te vervullen gehad: van genoegzaam enkel te prijzen. Alleen geven wij den voortreffelijken Schrijver in bedenking, of het „ *Handboek der Koningen van Egypte*," door hem aan JOZEF toegeſchreven en geheel medegedeeld, wel met het overige genoegzaam, zoo door toon als inhoud, in verband ſta, om de eenheid niet te breken, en of het vooral niet zondige tegen het *costuum* dier tijden. Wel heeft de onſterfelijke FENELON, in het twaalfde boek van zijnen *Telemachus* en elders, dergelijke regelingen van Koningen ingelascht, die nog tot meer bijzonderheden afdalen: doch deze zijn dan ook geenszins de ſchitterendſte gedeelten van dat werk; en men weet daarenboven de bijzondere betrekking en bedoeling, in welke hij het ſchreef. Het is waar, dat DIODORUS SICULUS iets van een handboek der *Egyptiſche* Koningen (of eigenlijk heilige oorkonden) gewaagt, waaruit de Priester dagelijks den Koning iets moest voorlezen; waarbij nog de opmerkelijke bijzonderheid komt, dat de Priester de misdaden en verzuimen, die 's Konings regering mogten bevlekken, verwenschte, doch de ſtraf daarvan op het hoofd zijner *dienaren* afſmeekte, *den Koning van ſchuld vrijkennende*. (DIOD. SIC, L. I. C. 70.) Maar de inkleeding is bij den Heer DE PERPONCHER te *modern*; de denkbeelden zijn wat al te verre van de eenvoudigheid dier tijden verwijderd, en men ziet ſomtijds,

 dat

dat zij bepaaldelijk onze dagen bedoelen. Zou JOZEF ook wel zoo veel van de *Goden*, met name van OSIRIS, ISIS en HORUS, gesproken hebben, en den Priesteren voorschrijven, *hoe iedere Godheid wil gediend zijn?* Dit is wel *Egyptisch*, maar past niet in JOZEF's mond als opsteller. Ook gaat het niet, de *Priesters* en *Geleerden* afzonderlijk te vermanen: dezen waren in *Egypte* één ligchaam.

Achter het derde stukje zijn als *Mengelingen* gevoegd een opstel, genaamd: *De Leer van Paulus rakende de Geheimenissen van Gods Raad over den Mensch*, vrij uit het *Hoogduitsch* vertaald. Het hoofddenkbeeld van dit stuk is: dat God CHRISTUS tot Hoofd over alles, doch in 't bijzonder over zijne Gemeente gesteld heeft, door welke laatste Gods heerlijkheid moet overgaan op alle menschen, en eindelijk op alle schepselen, ja op het gansche Heelal.

Voor het overige danken wij den uitmuntenden Grijsaard voor dit lettergeschenk, hetwelk geenszins een zijner minsten is, en wenschen hem nog eene lange en gezegende loopbaan, en eene voortduring van dien groenen ouderdom, welke hem tot zoo vele nuttige geschriften lust en krachten laat.

Hulde aan CHRISTIAN GOTTLOB HEYNE. *Door Mr.* C. J. VAN ASSEN. *In 's Gravenhage, bij* J. Allart. 1816. *In gr. 8vo.* 132 *Bl. f* 1-:-:

Wij gaven den jeugdigen DA COSTA, bij de beoordeeling van zijne uitmuntende vertaling van *de Perzen* van ESCHYLUS, den welgemeenden raad, zich niet dan op eigen onderzoek aan de nu toch eens vrij algemeen aangenomene *Siegenbeekiaansche* spelling te onttrekken, de Ouden vlijtig te blijven bestuderen, en die studie te vereenigen met de beoefening der besten onder de nieuweren. Wij vergaten niet, de lezing onzer vaderlandsche Puikdichters, die ons zoo naauw aan het harte liggen, mede aan te bevelen, en voerden hem eindelijk te gemoet: *Maar hij vreeze ook niet, dat hij besmet*

zal

stil worden, zoo hij daarmede verbinde de lectuur van LESSING, WIELAND, SCHILLER, GÖTHE *en andere onzer Duitsche buurtjes.*

Gelijk het ieder gaat, die aan den weg timmert; zoo ging het ons. Eenigen in een gezelschap, waar wij juist tegenwoordig waren, wilden uit deze laatste woorden bewijzen, dat men, volgens ons, niets anders moest lezen dan oude Grieksche en Latijnsche Auteuren, en wel liefst Dichters, dan *onze* Puikdichters, en verder zoo wat *Duitsch ligt goedje* tot een toegift. Men nam het bitter euvel, dat wij, zoo in éénen adem, oud en nieuw, vaderlandsch en Duitsch als op de schop nemende, geen schepje Fransch of Engelsch mede hadden opgenomen, als waren een FENELON, RACINE, VOLTAIRE, ROUSSEAU, met SHAKESPEARE, FIELDING, GOLDSMITH en anderen, geen opraapens waard. Sommigen (en deze waren *Mathematici*) pluisden het onschuldig woordje *besmet* op eene bittere wijze uit. Anderen (en deze waren *Litteratoren*) riepen: *Die uitmonstering van een vak van studie, de taalkennis, door het decreteren van eene vaste spelling, is heiligschennis; en wij zien geene reden, waarom men* BILDERDIJK *niet even zoo goed volgen mag als* SIEGENBEEK. *Het Gouvernement heeft te bevelen over deszelfs Bureaux, niet over onze studeerkamers. Die Recensent is vast een Leijenaar of een Mof.* De namen der Duitsche Dichters, waaronder men BURGER en een dozijn anderen nog begeerde, en het woord *buurtjes* leed ook bitter aanstoot; er kwam partijschap bij, en dus ontstonden *Lessingianen*, *Schillerianen*, *Burgerianen* enz. Wij behoeven niet te zeggen, dat, de driften nu gaande geraakt zijnde, wij ons stil retireerden, even als de stille aanschouwers onder de Fransche toehoorders bij de vertooning van den *Germanicus*. De woorden, die wij het laatst van onderscheidene kanten hoorden, waren *dweepzieke moffen*, *zwarte stofgeleerden* en *regte grieken*, *halfgeleerde betweters*, *duisterlingen*, en nog een aantal andere woorden, die de *bloedverkoeling* aan de hand geeft.

Recensent was blijde, dat hij uit het gedrang was, en, daar van recenseren en Duitschers het hoofd hem nu toch vol was, en hij gaarne alles wilde toebrengen, wat hij kon, om ook zich te *verkoelen*, door oude en nieuwe letteren, goede en solide Duitsche geleerdheid, met aangenamen vaderlandschen schrijfstrant, zijne opregte *hulde* toe te brengen,

 nam

nam hij het bovengemelde werkje van den Heer VAN ASSEN, dat hij, als een gespaard en keurig lekkernijtje, dusverre voor eene extra-gelegenheid bewaard had, in de hand.

Wie, van de Latijnsche schoolbanken af, tot in *Vader* WIJTTENBACH's leuningstoel toe, kent en eert niet den naam van den grooten HEYNE, den beroemden uitgever van TIBULLUS, EPICTETUS, VIRGILIUS, PINDARUS en HOMERUS? Dat was eerst èen Duitscher met eere en geleerdheid! En inderdaad, wij erkennen hem voor een vast man, en dus niet van *de ligte troepen*, geen dweeper.... Maar hij was immers toch een Duitscher? — Nu ja, hij was dan zoo weinig *mystiek* als een Duitscher zijn kan. Hij was voorzeker een braaf, godvreezend, bevallig en uitstekend geleerd man. Dat hij een edel mensch geweest is, blijkt op iedere bladzijde dezer Levensschets. Bevallige beoefening der oude letteren, of liever der letteren en kunsten in het gemeen, is overal zigtbaar. Al waren wij, na dit belangrijk en regt behagelijk boekje doorbladerd te hebben, slechts blijven stilstaan bij de keurige *lijst der uitgegevene werken van* HEYNE, zoo zou eerbiedige *hulde* aan de hooge verdiensten van dezen zeldzamen geleerde, en dank aan hem, die ons met HEYNE, zijne werken en zijne omstandigheden nader bekend maakte, ons uit het hart zijn gevloeid. Eene aandachtige lezing doet ons den mensch en geleerde, den man van smaak en beschaving, overal hoogachten. Wij weten inderdaad niet, wat ons het meest met dit keurig werkje als doet wegloopen, de belangstelling in HEYNE en deszelfs wonderbaren levensloop, of de onderhoudende, menschkundige, wijsgeerige en kunstmatige trant, waarop alles behandeld is. Het onderwerp zelve en het kleed, beiden lokken bij dit boekje even zeer; en dat het allen behaagt, blijkt daaruit, dat *Heeren* en *Dames*, geleerden en halfgeleerden, lieden van allerlei stand en leeftijd ons verklaard hebben, het met veel genoegen te hebben doorgelezen. Wij vroegen ons zelven af, waar VAN ASSEN dit *arcanum* van daan had. Wij peinsden, zagen het oorspronkelijke van den beroemden HEEREN, HEYNE's schoonzoon, vergeleken, en vonden welhaast de oplossing in de inleiding van VAN ASSEN zelven. Hij heeft, namelijk, van HEEREN overgenomen, wat hij in den eigenlijken zin *goed vond* en voor zich en ons bruikbaar oordeelde; hij heeft het met eigene aanmerkingen als gesaust, en dus is beider

werk

werk als zaamgevloeid, zoodat dit boekje noch vertaald, noch oorſpronkelijk is, en men niet dan door naauwkeurige vergelijking beider eigenlijke werk kan ſchiften. — Maar wat is het dan? vraagt de *Mathematicus.* — o Wee die eeuwige lijnen! *Het is noch plat*, antwoorden wij, *noch lang*, *noch* VIERKANT GESTREEPT (*); *maar het is goed. Het is noch overgebragt, noch geheel oorſpronkelijk; maar het is intereſſant en pleizierig.* — Maar, van wien is het dan toch? van HEEREN of van VAN ASSEN? En hoe en waar in het boek weet men, wat van dezen of genen is? Heeft het dan daaromtrent *breedvoerige aanteekeningen?* — *Wat ik u bidden mag, ſpreek mij niet van* WIJDLOOPIGE NOTEN! *Gij bederft door de enkele herinnering daaraan mijn genoegen. Knip, zoo het u belieft en gij kunt, de woorden van* HEEREN *en* VAN ASSEN *netjes uit het boek, en leg ieders werk afzonderlijk in een doosje; maar bederf mijn exemplaar, dat ik gaarne zoo houde, niet. Verknip toch niet mijn genoegen. Ik blijf gaarne onkundig omtrent het* VAN WIEN, *zoo ik maar wete, dat*, WAT *ik hebbe, goed is.*

Eerst waren wij voornemens, uit dit werkje tot uittrekſel te geven een kort berigt van HEYNE's leven; dan, wij hebben ons, om het vertier van het boekje geen nadeel te doen, hierin bedwongen. Ieder weetgierig Lezer vindt zeker in de lezing zijne gading, omdat dit leven, al ware het niet van den hoogstberoemden HEYNE, zoo *avontuurlijk* is, dat het ieders nieuwsgierigheid met groot genoegen bezig houdt. De Geleerden en Letterkundigen vinden er daarenboven belangrijke bijdragen in tot HEYNE en zijne onſterfelijke uitgegeven werken. De Wijsgeer ziet er in de wisſeling van het lot, en hoe ook de geleerdſte dikwerf als in den eerſten worſtelſtrijd der behoefte zou kunnen bezwijken, en alzoo voor de geleerde wereld verloren gaan. De Vaderlander verheugt zich daarin, dat Duitschland zonder onzen RUHNKENIUS HEYNE niet zou hebben gekend, en alzoo HEYNE voor zijn eigen vaderland naar alle gedachten ware verloren geweest. Wij kunnen het den Heere VAN ASSEN naauwelijks vergeven, dat hij in deze *Hulde* geene melding heeft gemaakt van den onvergetelijken JERONIMO DE BOSCH, van wien het bekend is, dat hij met HEYNE in eene vriendſchappelijke briefwisſeling was, ge-

(*) Zie de Wet van 2 April 1817 omtrent de Maten.

gelijk nog na den dood van DE BOSCH bewezen is; terwijl DE BOSCH HEYNE *den elegantsten en kundigsten Duitscher, den besten kenner der oude Poëten* plag te noemen.

De houding en stijl van dit werkje roemden wij: tot een bewijs brengen wij het slot bij, met ernstig verzoek aan den Heer VAN ASSEN om meerdere dergelijke giften van zijnen smaak en geleerdheid.

Na het afsterven van HEYNE gemeld te hebben, vervolgt de Heer VAN ASSEN: „De beroemde Hoogleeraar van Göttingen, die de getuigenis van den grooten RUHNKENIUS zoo naauwkeurig bevestigd en geheel het beschaafd Europa van de glorie zijns naams vervuld had, was niet meer. Maar, ten zij hij niet de onsterfelijkheid des levens zelve begeerde, (om hier het gezegde van CICERO bij den dood van SCIPIO toe te passen) welk uiteinde kon dan gewenschter zijn? De weldadige natuur ontbond met eene vaardige en zachte hand het schoone maar verouderde werk, dat zij voor drie-en-tachtig jaren had zamengesteld. Zij verschoonde hem zelven van alle bitterheid des doods, en zijne vrienden van de smart, die een treurig afscheid en pijnlijk ziekbed hun zou veroorzaakt hebben. Was de tachtigjarige geboortedag van HEYNE een dag van algemeene vreugde voor geheel Göttingen geweest, zijn dood verspreidde nu des te meer algemeenen rouw en hartelijke deelneming. Bij het plegtige treurfeest zijner begraving wedijverden de Hoogeschool en Burgerij nog eenmaal om zijner nagedachtenisse de laatste eer te bewijzen. Zijn lijk werd niet uit zijne woning, maar uit de openlijke Bibliotheek zelve, waar iedere plek zijnen geest vertegenwoordigde, grafwaarts geleid. De lijkkoets was omgeven van eeredragers, door de studerende jeugd uit haar midden gekozen; op drie witte kussens van satijn, met goud omboord, werden zijne uitgegeven werken van VIRGILIUS en HOMERUS, met lauwerkransen en het ordeteeken der Westfaalsche kroon met een eikenkrans, gedragen. Eene zamengevloeide menigte van niet minder dan zes- of zevenhonderd personen, aan wier hoofd de Prefect was, maakte, onder treurmuzijk, den statelijken optogt naar het graf. Onder het aanheffen van KLOPSTOCK's verheven lied: *Opstaan zult gij, opstaan ja!* zonk het dierbaar overschot van HEYNE in de aarde neder; waarna de Prorector, den grafkuil naderende, eene korte en gepaste aanspraak deed, die niet zoo zeer eene lijk-

lijkrede was, als een offer van dankzegging aan de goede Voorzienigheid voor de weldaden, aan HEYNE, en door HEYNE aan Göttingen bewezen.

„ Ik heb de grafplaats gezien, waar het gebeente van den zaligen grijsaard in zachte aarde rust. Geen koude lijksteen bedekt hetzelve onder de holle koorgewelven eener kerk; maar in de vrije open lucht, waar de westewind verkwikking aanwaait, bloeit op den grafheuvel een rozengaard, geplant door de teederlievende hand zijner bedroefde dochteren. Een eenvoudig vierkant hek omsluit dezen heuvel; voor denzelven is een zedig gedenkteeken van hardsteen geplaatst, dat, zonder weidsche titels, aan de eene zijde den naam, den geboorte- en sterfdag van HEYNE aanwijst, en aan de andere zijde de Latijnsche woorden: *Quem dedit cursum, fortuna peregit.* (Hij heeft de loopbaan voleind, door het lot hem afgebakend.) Als de avondzon in Göttingen's dalen zich achter het gebergte gaat verschuilen, dan zendt zij nog hare laatste stralen op deze stille verblijfplaats der dooden neder, en wekt den eenzamen wandelaar tot de vrome herdenking aan HEYNE op, hoe hij, even gelijk die stralende zon, wel de kracht en gloed des middags had verloren, maar echter in volle grootheid was ondergegaan, en slechts hier de fakkel zijns levens had uitgedoofd, om aan zuiverder lucht met vernieuwden glans te schitteren."

Biblische Idyllen von CAROLINE PICHLER, gebornen VON GREINER. Leipzig, bey *G. Fleischer d. Jüngern.* 12mo. 152 S.

Het is zoo zeer niet uit hoofde van den belangrijken inhoud noch de groote voortreffelijkheid, dat wij van dit boekje gewag maken. Meer toch dan andere letterkundige voortbrengsels behooren reeds in het algemeen dichtstukken uitsluitenderwijze aan het volk toe, in welks sprake zij vervaardigd zijn. En de rijmelooze hexameters in het bijzonder zijn ons meestal zoo onaangenaam als vreemd.

De grond onzer opmerkzaamheid op het stukje is meer in de soort, het onderwerp en de manier gelegen. Wij kunnen, namelijk, niet ontkennen, dat we, hoe zeer geene vrienden van de gebezigde maat, noch ook geheel te vreden over de be-

behandeling, echter een waarachtig genoegen bij de lezing, althans van een groot deel, hebben gesmaakt. Over de oorzaak hiervan nadenkende, meenden wij eerst dezelve alleenlijk in het eenvoudig schoone des bijbelschen verhaals te moeten zoeken, dat, slechts eenigzins dichterlijk gekleurd, zich terstond als waarachtige, keurige poëzij zou doen kennen. Bij opzettelijke vergelijking, echter, van den gewijden tekst, vonden wij dit vermoeden, ja wel ten deele, maar toch niet zoo geheel bewaarheid. Immers, ten aanzien van *Hagar's* wegzending en verdwaling in de woestijn, een der onderwerpen, hier voorkomende, is de H. Schrijver ten uiterste kort. Het is ook geenen deskundigen onbekend, dat onze vroegere Dichters hunne bekwaamheid bijna aan geenerlei onderwerp meer algemeen hebben toegewijd, dan aan bijbelsche stoffen, aan uitbreidingen van allerlei aard, in allerlei vorm en lengte. Doch, hoe veel schoons hier worde aangetroffen, meestal is het dát niet, wat wij te dezen aanzien zouden wenschen, — het eigenaardige, namelijk, van den bijbelstijl, het eenvoudige, aloude, Oostersche, en tevens naïve, karakteristieke, diepgevoelde. Behalve gebrek aan genoegzame bekendheid met dezen eigen geest, en met alles, wat een tafereel dien geest moet doen ademen, meenen wij ook de deftigheid, onzen Hollandschen Dichteren, vooral bij het gebruik der Alexandrijnsche versmaat, doorgaans eigen, als eene oorzaak dezes mislukkens te moeten beschouwen. Der jeugdige menschheid voegt het kleed der bejaarde wereld niet. Hoe geschikt en sierlijk het op zichzelve mag zijn, hare schoonheid geraakt daaronder te zoek, ja loopt gevaar eene wanstaltige vertooning te maken. Wij achten het daarom reeds eene gelukkige keuze, den vorm van *Idyllen* op deze onderwerpen toe te passen; en niet minder verstandig, den draad des bijbelschen verhaals zoo na mogelijk te volgen niet slechts, maar zelfs de woorden en uitdrukkingen niet zelden over te nemen. Het schijnt echter niet, dat ons welgevallen zich vanhier alleen genoegzaam laat verklaren. Wij meenen veeleer, dat deze hexameters, bij de Duitschers zoo zeer in trein gebragt, hier misschien de gelukkigste werking doen, waartoe zij immer in staat zijn. Leveren ze niet eene soort van midden tusschen gebonden en ongebonden stijl op? Hebben ze niet eene zekere kunsteloosheid, die zich echter van de taal des dagelijkschen levens genoegzaam onderscheidt?

Wie,

Wie, durven wij vragen, las de *Louise* van den voortreffelijken VOSS, wie ook GÖTHE's *Herman und Dorothea*, zonder een wezenlijk genoegen? Inderdaad, breng deze stukken in goede Alexandrijnen over, en wij twijfelen, ja houden ons bijna verzekerd, dat de onbevoordeelde, de man van smaak en gevoel zal moeten betuigen, hetzelfde behagen in dezelven niet te vinden! Ook dit komt ons voor hier het geval te zijn. Hoe onvolmaakt de nieuwelings begonnen navolging der Ouden nog zij, hoe ongeschikt misschien voor onze hedendaagsche, met medeklinkers overladene talen, hoe stootend en laf in menig opzigt; er is iets in dezelve, dat haar hier boven de gewone wijze de voorkeur geeft. Het besluit is, dat wij wel zouden wenschen, dit boekje in de handen onzer Nederlandsche Dichters te zien; niet, om het zoo maar glad en gaaf in onze tale over te storten; ook niet, om het, gelijk het daar ligt, tot model te kiezen; maar eenvoudig, om te onderzoeken, en het goede te behouden. Ten aanzien der versificatie, zouden wij meenen, dat ligt eene maat kon gevonden worden, die mede zekere eenvoudigheid en tevens liefelijkheid ademde, welke, door de welluidendheid van een natuurlijk en gemakkelijk rijm ondersteund, nog vrij beter dan het Duitsche werk zou voldoen. In opzigt tot den inhoud, mogen de volgende aanmerkingen nog eenig meerder licht verschaffen.

De stukken, hier voorkomende, zijn vier in getal: *Ruth*, *Hagar in de woestijn*, *Rebekka*, en *David en Jonathan*; het eerste alleen in drieën verdeeld, de anderen in éèns afloopende. Haast zouden wij zeggen, de twee ongunstigste onderwerpen zijn het best behandeld. Het kan zekerlijk zijn, dat dit aan ons hapere, die *én* minder verwachtedde, *én* niet zoo bekend waren met hetgeen hier kon en moest gezegd, of ook niet gezegd worden. Hoe het zij, in *Ruth* vinden wij het een en ander niet waar, niet overeenkomstig genoeg met de zeden van den tijd. Om slechts iets te noemen: *Boas* zou een zeer bereisd man zijn; daar toch de Joden van dien tijd in het geheel geen handeldrijvend of zeevarend volk waren, en de man zelf een welgezeten boer blijkt te zijn. Zoo mislukt het der Dichteresse meer, zich in de hooge eenvoudigheid dier tijden te verplaatsen; en dunkt ons ook de hoofdzakelijke, en misschien noodzakelijke, verandering niet bij zonder geslaagd te zijn. In plaats, namelijk, van het nederlig-

des door den Godsdienst veredelden gevoels geopend; en niet ligt neemt eenige vrouw dit boek ter hand, en doorbladert het, zonder innerlijke goedkeuring, en den wensch, dat zij hier de gesteldheid van haar hart geteekend zien, en zichzelve herkennen kon! Het is ook geschreven niet alleen juist in dien toon en geest, waarin men voor beschaafde vrouwen schrijven moet, maar ook op zoo eene schrander menschkundige wijze, dat ook zij, die gevoelt, en bloost, nog wel verre verwijderd te zijn van den hier gestelden godsdienstigen geest en edelen standvastigen zin voor pligtsbetrachting, zich nergens vernederd voelt, maar integendeel als boven haarzelve verheven en uitgelokt wordt tot het goede; terwijl de wezenlijk zachte, reine, godsdienstige den voortreffelijken vriend en leidsman zegent, die nergens kwetst of beleedigt, en echter ook nergens vleit, noch aan den toon en wijze van omgang, waarop de beschaafde vrouw aanspraak heeft, en waaraan men haar gewent, de zuiverheid van deugd en pligt en het verootmoedigende der zedeleer opoffert. De man van oordeel en kunde ziet buiten twijfel dit werk gaarne in de handen zijner gade; hij vreest niet, nadat hij het heeft ingezien, dat het zijne lieve gezellinne tot treurige en redelooze godsdienstigheid zal stemmen, of tot ellendige fijmelarij en een ongezellig naargeestig leven henen leiden; integendeel, hij moge voor dweeperij of godsdienstig enthusiasme al grootelijks, en wel eens wat al te zeer, bevreesd zijn, hij zal den wensch niet kunnen onderdrukken, als dit dan dweeperij heeten moet, dat zijne vrouwelijke huisgenooten alle alzoo en in dezen geest mogten dweepen!

Het Huisboek is godsdienstig, Christelijk godsdienstig; het is geschikt tot lektuur en stille eenzame overdenkingen. Het is geen onderwijsboek voor de vrouw, om haar pligten en deugden te leeren; maar het bevat uitboezemingen van het hart, die wezenlijke vroomheid uitdrukken en bevorderen; en alle deze alleenspraken eener vrome, die vroomheid aankweeken en bevorderen wil, zijn in den geest der vrouw, in een zachten, reinen, edelen geest. Maar, wat behoeven wij verder uit te weiden? Schrijver en Vertaler zijn niet alleen bekend; maar dat de waardige Koningin der Nederlanden de opdragt van dit werk (hetwelk haar in het oorspronkelijke bekend was) gaarne aannam, — dat de Koninklijke Prinsessen Weduwen hare namen plaatsten aan het hoofd der Inteeken-

kenlijst, die overigens (en hoe kon dat op dit voorbeeld anders?) met de namen der aanzienlijkste en meest geachte Nederlandsche Geslachten versierd is, — vestigt buiten twijfel de aandacht van ieder, die niet ééns voor altijd ieder ernstig godsdienstig woord het oor weigert, op dit Huisboek, hetwelk men slechts behoeft in te zien, om in de overtuiging bevestigd te worden, dat het voor het Publiek, voor hetwelk de titel het bestemt, in ieder opzigt berekend is.

Ziet hier, in plaats van de lijst der opschriften, ten bewijze, hoe eenvoudig, overtuigend en roerend alles is, eene kleine proeve, waar het boek maar openvalt; want wij kunnen niet mistasten:

„*Ik moet werken terwijl het dag is*, zegt JEZUS," enz.

„Daar dit mijne bestemming is, gevoel ik mij zoo opgeruimd bij eene nuttige bezigheid; hierom ben ik zoo te vreden over mij zelve, als ik mij de getuigenis geven kan, eenen ganschen dag in nuttige bezigheid doorgebragt te hebben; hierom verheug ik mij zoo innig over het voltooide werk; hierom ondervind ik ook zoo eene levendige ontevredenheid bij de herinnering van die uren, welke ik aan eene nuttige bezigheid had kunnen besteden, en die ik verkwist heb in ledigheid of beuzelachtige vermaken. Ja, het behoort ook tot de bestemming der *vrouw*, in de wereld werkzaam te zijn voor het goede. Zij heeft hiertoe groote begaafdheden, menigvuldige aangelegenheden ontvangen. Is het haar niet gegund veel opziens te verwekken, schitterende daden uit te voeren, belangrijke veranderingen in het algemeen te bevorderen; haar werd echter de gave geschonken, in stilte het goede te verrigten, waaruit voor enkele personen, en dikwerf voor het algemeen, de grootste winst en de zuiverste, reinste vreugde ontstaat. In hare naastbij gelegene betrekkingen opent zich voor haar een schoone en belangrijke werkkring; een werkkring, waaruit te allen tijde zoo veel zegen over het menschdom verspreid werd; een werkkring, waarin te allen tijde de krachten zich ontwikkelden, waardoor het verderf verhinderd, het groote en weldadige veroorzaakt en geboren werd. Hoeveel kwaad kan zij als dochter, zuster, echtgenoote afweren; hoeveel verbeteren; hoe vele menschlievende en heilzame inrigtingen tot stand brengen; hoeveel verligting en verkwikking bezorgen; hoe vele dierbare genoe-

gens bereiden; hoeveel bijdragen tot de edelste vorming van het opkomend geslacht; hoeveel goeds en schoons aanmoedigen, beschermen, kweeken, en tot een' hoogeren trap van volkomenheid brengen! Maar ook, hoeveel kan zij niet, buiten haren naasten kring, door raad, onderwijs en troost, deelneming en bijstand, bevorderen tot algemeen geluk! Dit houde ik voor mijne grootste bestemming."

Gedichten van het Genootschap, ter spreuke voerende HIER NA VOLMAAKTER. *Te 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. *In gr. 8vo. f* 2-10-:

Ja! de vaderlandsche poëzij is in een' bloeijenden staat. Wij hebben, te dezen aanzien, een heerlijk, schitterend tijdperk. Eenige Puikdichters verheffen zich door stoutheid en kracht; anderen onderscheiden zich door gevoel en bevalligheid, en lokken de zoetste en welluidendste toonen uit hunne speeltuigen. Maar het is al geen goud, wat er blinkt. De roem, welken onze Dichters inoogsten, heeft een aantal verzenmakers en rijmelaars uitgelokt, die met geheele zwermen den tempel der kunst bestormen, en het binnenste heiligdom zouden bezoedelen, zoo de *kritiek* niet met regtvaardige getrouwheid den sleutel van den ingang wist te bewaren. Ja! de vaderlandsche poëzij is in een' bloeijenden staat. Er is, naar evenredigheid van bevolking, voorzeker geen land in Europa, dat zoo veel uitmuntende Dichters bezit als Holland, (de zoogenaamde noordelijke gewesten van ons Koningrijk.) Maar er is ook geen land in de wereld, dat zoo veel dichtertjes en rijmelaars oplevert als hetzelfde Holland. Lieve Hemel! wat hier te lande niet al verzen maakt! Het getal is *legio.* En de kunst is zoo moeijelijk — en eenige weinigen, van God en de Natuur begunstigd, schitteren in zulk een' verblindenden luister en op zulk eene hoogte! Doch niets schrikt deze roemjagers af. Gelukkig, dat de *kritiek* den sleutel vasthoudt — anders zoude het met de kunst en den dichterlijken roem onzer Natie spoedig gedaan zijn.

„ Dan — waartoe deze aanmerkingen, Heer Recensent? „ De makers der gedichten, welke gij thans zoudt aankondi- „ gen, behooren toch wel niet onder die rijmelaars, die den „ tempel der kunst bezoedelen? Wees voorzigtig! Gij hebt „ hier

„ hier niet met een' enkelen verzenmaker te doen, maar met „ een geheel Genootſchap, dat, blijkens den *comparativus* „ hunner zinſpreuk, reeds eene zekere *volmaaktheid* bereikt „ heeft." — Neen! neen! zoodanige volſtrekt nietsbeduidende rijmelaars zijn deze mannen niet: maar zij behooren ook niet onder de genen, voor welke de *kritiek* de poort van den tempel openſluit. Ja! wij moeten het openlijk zeggen — de eer der vaderlandſche kunst vordert het, onze pligt gebiedt het ons — deze voortbrengſelen zijn van zeer geringe waardij. Het is ſchande, dat men in dezen tijd met zulke dingen in het openbaar verſchijnt, en dan nog als het werk van een *Genootſchap*, eene vergadering van kunstgenooten, die elkander voorlichten, en waarvan men dus nog al wat goeds zoude verwachten. Er zijn wel eenige ſtukken in dezen bundel opgenomen, die niet verwerpelijk zijn; maar er is geen enkel vers, dat zich boven het middelmatige verheft — en

... dans l'art dangereux de rimer et d'écrire,
Il n'est point de dégrés du médiocre au pire.

Zulk een ongunſtig vonnis, dat wij verpligt zijn geweest over dit dichtwerk te vellen, vordert bewijs. Wij kunnen niet beter doen, dan eenige brokken uit het werk zelve over te nemen. Dit zal genoeg zijn voor de genen, die in dichtſtukken iets meer dan *ſtichting* zoeken. *Ex ungue leonem!*

Uit het gedicht: *De Geboorte en Redding van Mozes:*

Een jonge Vorst aanvaardt Egyptens rijksgebied;
Maar ach! die dwingeland, pas op den troon geſtegen,
Miskent en ſmaadt dit volk; hun heil baart hem verdriet;
Hij ziet en hij benijdt hun milden huwlijkszegen.
Gewaande vrees, dat zij bij de eerſte wapenkreet
Afvallig worden, of zijn grondgebied ontwijken,
Vervult zijn trotſche ziel; en hij, zoo laag als wreed,
Doet op geduchte wijs aan hen zijn wrevel blijken.

Uit het gedicht: *Jezus Bede:*

Geen zelfbeklag, verwijt
Of innerlijken ſpijt

Te kennen in zijn bede,
Aan 's vijands heil en vrede
Welmeenend toegewijd.

Te bidden — ja daarbij,
Hoe wreeder de aanval zij,
Te pleiten des te nader:
Zij weten niet, o Vader!
Wat zij nu doen aan mij.

Uit het gedicht: *Lofzang aan God.*

Als van een eiland, wentlend vlot,
In de oeverlooze zee der fchepping afgelegen;
Maar, om de fpil van uw gebod,
Door 't eeuwig meetfnoer van uw wijsheid vast geregen
Aan de ongenaakbre bovenkust,
Waar, in den Ether van miljoenen ftargewelven,
De zetel uwer Hoogheid rust,
Zie ik uw algebied van verre — en in mij zelven.

Het flotvers dezer Ode luidt dus:

Gij wenkt — en 't reddingsuur is daar,
Uit onafzienbren nacht van woelingen berekend,
En 't Nederlandfche vredejaar
In 't hart van volk bij volk voor de eeuwigheid geteekend.
Dat Neêrland, dat Europa al
Wat tong en fpeeltuig roert ten vredefeest vergader',
In 't u geheiligd dankgefchal,
o Wereldfchepper! God der Volken! — Vredevader!

Uit het gedicht: *Nachtgedachten.*

In de diepe ftilte
Van den middennacht,
Dauwen vrij mijn tranen,
Meer dan de inkt der fchacht,
Op dit blad, wiens kladfchrift (ja wel kladfchrift!)
Zoo ooit oog het ziet,
Toont dat meer mijn traanvocht
Dan mijn dichtaâr vliet. (Helaas!)

Uit de diepe ſtilte
Van den middennacht,
Die me, in rustlooze uren,
Kalmte weder bragt,
Lever ik de ſnikken
Van mijn' moed en geest
Aan mijn' Medeſtrijder,
Die dit nachtſchrift leest.

(En er vermoedelijk bij in ſlaap valt... en dit zoude, inderdaad, eene gelukkige uitwerking zijn van 's Dichters *ſnikken*: Men kan van zulke verzen, billijkerwijze, niet meer verlangen.)

Uit het gedicht: *Doodvonnis door Brutus over zijne beide Zonen*, de beide ſlotregels: (Brutus ſpreekt.)

Bijldragers! aarzelt niet: ik zal 't gehard aanſchouwen;
Slaat toe, 't is mijn bevel om 't hoofd hen af te houwen.

Sed eheu! jam ſatis est. Mogt het HIERNA op den titel ſpoedig voor deze Dichters aanlichten!

AGATHOKLES. *Naar het Hoogduitsch van* CAROLINA PICHLER, *geb.* VON GREINER. *IIde en IIIde Deel. Te Groningen bij* W. Zuidema. 1816. *In gr. 8vo.* 574 *Bl. f* 4-4-:

Wij hebben te voren het eerſte deel dezes werks gunſtig aangekondigd, en iets van deszelfs inhoud en ſtrekking gezegd. Deze twee deelen, waarmede het ten einde is, hebben vrij naauwkeurig aan onze verwachting beantwoord. Als roman beſchouwd, is het boek belangrijk, ten aanzien der lotwisſelingen, der karakters, en der welgeſchrevene brieven. Als historiſche roman, behoudt het de kleur en het kostuum van tijd en plaats, naar ons oordeel, heel wel. En ten aanzien van den godsdienſtigen toon, in Christenen zoo wel als Heidenen aan den dag gelegd — wij zijn alleen in ons denkbeeld bevestigd, dat het eigenaardige der Evangeliſche denkwijze niet ſterk genoeg geteekend, niet hoog genoeg gekleurd is. Overigens heeft het tafereel, het zij als loutere verziering beſchouwd, het zij met een oog op de geſchiedenis, zeer veel geleidelijks en waarſchijnlijks, en daarbij uitlokkends en aan-

aantrekkelijks om de uitnemende voorbeelden, zoo wel, als heerlijke lesſen, beide voor mans en vrouwen. Het Christendom, de braafheid en eene gezonde ſtaatkunde worſtelen er met ondeugd, vertroeteling en gehechtheid aan oude vormen. KONSTANTIJN, welhaast de eerſte Christenkeizer en de eenige beheerſcher der Romeinſche wereld, ontluikt, als 't ware, voor onze oogen. Hij is de vriend van den held dezer geſchiedenis, die zich eindelijk voor hem opoffert, en daardoor den grond behoudt, door hem te zamen gelegd voor de redding en het heil des menschdoms, door de zegepraal van den besten Godsdienst. Schoon KONSTANTIJN hier dus gunſtig verſchijnt, en vooral zijne grootſche begaafdheden hoog geroemd worden, zoo heeft toch de Schrijfſter die eigenſchappen van hem niet verbloemd of geheel bedekt, welke hem, inzonderheid naderhand, in een min zuiver, en althans geheel onbeminnelijk, licht hebben doen voorkomen.

Wij herhalen dan, dat zij ons in dezen historiſchen roman een zeer belangrijk tafereel heeft geſchetst. In zoo verre het een ſpiegel is van hare eigene denkwijze, ſtrekt dezelve haar tot de hoogſte eer. Welke vrouwen inzonderheid! Hoe belangrijk, beminnelijk, voortreffelijk bij allen verſchil, en tevens verſchillend bij alle verſcheidenheid! Geheel ſtrijdig met de vooronderſtelde denkwijze eener *ſcavante*, ſchijnt Mevr. PICHLER eene zekere partijdigheid voor hare kunne te bezitten: immers, er komt geen ondeugend vrouwelijk karakter in voor. Wat de godsdienſtige denkbeelden betreft, is het welligt al te zeer haar bijzonder eigendom, het eigendommelijke van haren, meer dan den geſchetſten, tijd, wat wij hier vinden. Althans, het hart als het voorname orgaan des geloofs, en de voorwerpen of verſchijnſelen der natuur als zinnebeelden der onzigtbare wereld te zien voorgeſteld, herinnert ons aan Duitſche Schrijvers van den dag. Andere kleine bijzonderheden dragen hetzelfde kenmerk van eigenheden der Schrijfſter, meer dan juist te voegen aan de geſchetſte perſonen. In één woord: het boek geeft ons veel, maar niet alwat wij verlangen zouden, ten aanzien van het groote punt, het Christendom en de Christelijke godsvrucht van die eerſte zuivere dagen.

Wij herhalen onzen lof der vertaling, ſchoon *zonderlijk* voor zonderling, *wimper* voor wenkbraauw en dergelijke den toets eener goede taalkunde gewisſelijk niet kunnen doorſtaan.

LO-

LODEWIJK HERDER, *of de Gevaren eener al te groote Gevoeligheid. Een oorspronkelijk Hollandsch Verhaal. Door* A. J. DONKER, M. MZ. *Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1816. *In gr. 8vo. Iste Deel, 316 bl. IIde Deel 231 bl.* *f* 4-10-:

De Heer DONKER is ons onbekend; maar wij vatten maar niet, hoe hij er toe kwam, om in zijnen oorspronkelijk *Hollandschen* Roman eenen *Franschman* te verdichten, en dien te stellen in een zoo allezins gunstig licht. Niet, dat wij het noodig oordeelen, bij iedere gelegenheid den volkshaat te sterken; maar dat volkje werd ons hier te lande zoo bekend, dat, als wij het „*zwijgen best*" omtrent hen beoefenen, wij volkomen meenen te voldoen aan den pligt van menschenliefde jegens hen. „*Zegen hen, Heer! maar in hun eigen land!*" bad reeds in 1795 een schrander Christenleeraar. En dat zij *in hunne eigene schriften* een tamelijk goed figuur maken, zij hun gegund. Maar in een Hollandsch boek! en zonder noodzaak! — Dit in het voorbijgaan; en nu, vaarwel Mijnheer DUBOIS!

Meer ter zake. Over het geheel houden wij de verontschuldiging in de voorrede onnoodig; de inlassching toch van een gedeelte van HOOGVLIET'S *Abraham den Aartsvader* komt zoo wel ter snede, en heeft eene zoo goede bedoeling, dat de Schrijver te regt dit waagde; en ook zonder de verklaring, dat deze Roman eene eerste proeve is in dit vak, zouden wij geenszins aarzelen te getuigen, dat *en* het doel *en* de uitvoering allezins lof verdient, en dit verzierd verhaal zeer ver de voorkeur waardig is boven de vele uitheemsche produkten, die men zoo voordeelig, naar het schijnt, dagelijks overbrengt op onzen Nederlandschen grond. Wel is waar, daar wij geenszins het DORPJE, maar wel het groot en aanzienlijk DORP, *Zonnemairdijk* kennen, (gelegen op het Eiland *Overflakkee*) was het ons moeijelijk, ons op deze hoofdplaats des tooneels zóó te oriënteren als wij verlangden, en ons daar beekjes (en wat niet al?) te verbeelden; ook konden wij ons het reisje per as van Utrecht enz. derwaarts moeijelijk voorstellen; en nog minder begrijpen, hoe men, te Amsterdam wonende, wekelijks des zaturdags en zondags Mevr. HERDER te *Zonnemairdijk* bezoeken kan; maar misschien ligt er

ergens een ander, ons onbekend dorpje, dat mede dien naam heeft; voor 't minst kan de Lezer het zich figureren, waar hij wil; en aangenaam was het ons, dat wij naar de hier bedoelde ſtad *Zwol* niet alzoo behoefden te gisſen, daar wij ons in gemoede verpligt vinden, nog ongehuwde knappe Dorppredikanten op te wekken, derwaarts ten ſpoedigſte een uitſtapje te doen, van harte wenſchende, dat het hun gaan zal als den braven Kerkleeraar van gezegd *Zommelsdijk*, die aldaar, of liever nog op den postwagen eer hij er kwam, geheel buiten zijn oogmerk en verwachting, eene juist voor hem geſchikte, bevallige, rijke en fatſoenlijke jonge juffer vond, van welke hij ook, eer hij zijne voeten nog in de ſtad zette, denzelfden dag het jawoord had, en die, zoo wel als de deftige familie, te regt begreep, dat eene gemeente te veel er bij lijden moet, wanneer het huwelijk (en waartoe dient dat ook, als de partijen het eens zijn?) te lang wordt uitgeſteld. Het bruiloftsvers van oom KOENE had dan ook te regt tot opſchrift: *kom naar Zwol, en trouw daar!* en onder andere het volgende couplet:

Mijn kinders! ziet de trouw is gansch
  In de orde van de zaken,
En dat een elk die mooije kans
  Eens waagt, is niet te laken.
En ziet, men doet dat best in Zwol:
  Daar ſpeelt de liefde een rare rol:
Gij komt er, daar ge er niets van weet;
  En plof, daar heeft hij u al beet.

Dit intusſchen nu daargelaten: de held des verhaals, LODEWIJK HERDER, zorgvuldig opgevoed, een jongeling en man van goede beginſelen, wordt, door zijne overdrevene gevoeligheid van hart, zeer ongelukkig, waaruit hij zich niet, dan nog juist toevallig, en zeer laat, herſtelt; en zijn voorbeeld is waarſchuwende les, en ſprekend bewijs, dat niet alleen het hart, maar alle vermogens van den mensch tevens en gelijkmatig moeten gevormd worden, zoodat geen van dezelve den hoofdtoon voere, noch over de anderen gebiede. Ware dit bij LODEWIJK het geval geweest, dan was hij, bij al zijne braafheid, gegeven woord en innige liefde, niet trouweloos geworden aan zijne beminde BETSY; niet, als ſtudent, en daarna als man, menigvuldige malen bedrogen; dan

dan had hij ook met zijne DOORTJE gelukkig kunnen leven, en haar door zijn gedrag jegens haar niet uitgelokt tot schending der huwelijkstrouw; hij was niet gekomen tot wanhoop en menschenhaat, noch vervallen tot armoede; uit al hetwelk hij echter nog eindelijk gered werd door de edelmoedige BETSY, die, gelukkig voor hem, weduwe geworden, hem aan het slot dezes werks wederom haar hart en hare hand reikt.

Wij durven dit vaderlandsch geschrift, vol goede vaderlandsche karakters en vaderlandsche zeden, gerustelijk aanprijzen, daar niet alleen de hoofdpersoon, maar ieder handelend karakter, interessant is, en waarlijk meer dan enkel uitspanning, ja inderdaad menige nuttige les, hier is op te zamelen, terwijl ook geest en luim gedurig de lezing veraangenamen.

Schetsen. No. I. Iets over onze Spelling. No. II. Proeve over onze Fransche Taalbastaardij. Te Zutphen, bij H. C. A. Thieme. 1816. *In gr. 8vo. 44 Bl. f* :-8-:

Deze Schetsen verdienen opmerking, en wij hopen, dat men dezelve voor wat meer zal opnemen, dan eene enkele aardigheid.

Een zich noemend *Siegenbeekiaan* brengt in No. I. den *Recensent ook der Recensenten* onder het oog, dat hij eenen *Meermanniaan* eene plaats heeft toegestaan in zijn Mengelwerk, en hoe dit het gezag der *Siegenbeeksche* spelling, op hoog bevel ingevoerd, kan gevaarlijk zijn, daar deze spelling zich meer door gemeld gezag, en de vrees van in de boekbeoordeelingen *gehaakt* te worden, aan sommigen aanbeveelt, dan nog wel door overtuiging. Het *ridendo dicere verum* vindt hier geheel onzen bijval; en wij zijn het met den Schrijver eens, dat men de gouden vrijheid van schrijver en dichter, die zijne vaste, op overtuiging gegronde, regels volgt, geenszins betwisten moet, en dat het *coge intrare* ook hier, gewetensdwang is, hoewel wij aan algemeen ingevoerde gelijkvormigheid bij het schoolonderwijs, staatsstukken, en wat meer van dien aard is, groote waarde hechten. — Bijzonder beviel ons de welverdiende scherts met dezulken, die nu ook zich ik weet niet welk een voorkomen van verlichte wijsheid willen geven, (of het moest zijn, om zich hier of daar tot schoolopziener aan te bevelen) door, tegen gewoonte

te en algemeen gebruik, nu ook de woorden juist zoo niet te spreken, als zij die schrijven; gelijk wij wel eens predikers hoorden, die het woord *wereld* terugnamen, wanneer zij het als *waereld* hadden uitgesproken, en dat wel somtijds in hun gebed, uit vrees, misschien, dat het Opperwezen hen niet mogt verstaan hebben, of in Prof. SIEGENBEEK's spelling eeniglijk behagen nam. Aardig is de volgende scherts: „ Slechts een jaar of wat geduld! ik meen het nog te beleven, dat de Kastelein in de Societeit zich *pikweren* zal, „ om van *likweur* en *pikwetspelen* te praten; ja, dat mijn „ Haagsche-knecht mij met een *Miin Haer* zal begroeten, „ en zijne zuster, de keukenmeid, ons *koal* en *vleesg opdis-* „ *gen.*"

Belangrijker is echter No. II. Nadat den Franschman en Duitscher de bal meesterlijk is teruggekaatst, worden ons ware woorden toegesproken, en het gebruiken van zuiver Hollandsche woorden tegen de blaam van *spraakpedantismus* verdedigd; het doorspekken van onze moedertaal met ongebruikelijke inheemsche, of met geheel uitheemsche, en vooral met Fransche woorden, mede geestig gehekeld. Het gevolg hiervan op den smaak in het vak der Toonkunst wordt overtuigend aangewezen, enz. Men leze het stukje, waaruit wij alleen nog het volgende overnemen: „ Zijn dit nu uitwerk- „ selen van onze spraakbastaardij; vermeerdert dezelve ook „ onze aanraking met een volk, welks letterkunde, welks ge- „ zelschappelijke toon zoo zeer besmet zijn met koude spot, „ met gebrek aan eene grensbepaling, over welke geen jok „ in het gebied van den ernst mag overtreden, aan juiste waar- „ dering van hetgeen onze achting verdient en wat versma- „ delijk is, aan krachtgevend opzien naar boven bij de wis- „ selingen der wereld, aan een troostend uitzien voorbij het „ graf, wanneer de bloesem van het leven afvalt, — hoe- „ zeer moet ieder weldenkende zich dan gespoord voelen „ om zulk een euvel te bestrijden!"

De Veldslag en Overwinning van Waterloo. Een Leesboek voor alle Ouders en Kinderen, die Godsdienst en Vaderland liefhebben. Door W. A. OCKERSE. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1816. *In kl. 8vo. 96 Bl. f* :-12-:

Ziehier een zeer fraai en belangrijk boekje, dat waarlijk alle aan-

aanprijzing verdient. Het is gedeeltelijk in brieven, gedeeltelijk in gesprekken tusschen vader en kind of kinderen opgesteld, en bevat niet alleen een zeer duidelijk verhaal van het gebeurde te *Waterloo*, maar ook de schoonste ontvouwing van het belang dier gebeurtenis, het gepaste om derzelver herinnering jaarlijks met blijde vreugde te vieren, en eindelijk wenken, hoe die vreugde vooral gepastelijk kan en behoort te worden uitgedrukt. Ja, wij wenschen, dat dit werkje een schoolboekje worde, of ten minste door alle vaderlandsche ouders hunnen kinderen in handen gegeven, voorgelezen worde. De Heer OCKERSE toont hier, dat een bekwaam man zich naar ieder kan schikken, en, uit de hoogste vlugt eener stoute en bijna zwellende welsprekendheid, tot den nederigen gang afdalen, die kinderen veilig leidt. Het is ons niet voorgekomen, dat zijn werk in dit opzigt verbetering behoeft. Waar is het slechts, dat de vermelding van kinderlijke vermakelijkheden en soortgelijke den een' of ander' ligt kan toeschijnen iets lafs of min gepasts te hebben, omdat — bijna elk huisgezin, ten minste iedere, van hoogere of lagere, stand, te dezen aanzien zijn eigen kenmerkends bezit. Enfin, wij hopen, dat de *dikke koek* en *macarons* niemand mishagen mogen.

De vaart der Nederlanders op Oostindië, op het einde der zestiende Eeuw. Een Leesboek voor de lagere Scholen. Te Zutphen, bij H. C. A. Thieme. 1816. *In kl. 8vo.* 75 *Bl.* *f* :-4-:

Wij mogen dit schoolboek vrijmoedig aanprijzen, en hetzelve eenen goeden aftrek beloven. Zonder landkaart voor zich, kan het kind het niet lezen; maar zoo behoort het ook, en strekt alzoo mede ter oefening in de aardrijkskunde; het geeft wenken op de vaderlandsche geschiedenis van dat tijdperk, en vervolgens hetgeen de titel belooft. De tegenwoordige tijd en onze uitzigten en hoop zijn de zeer geschikte gelegenheid tot deze belangrijke herinneringen. Dat dan het aankomend geslacht regt ingenomen worde met handel en zeevaart, en het vaderland helpe opheffen tot vorige welvaart en bloei!

Eene hand vol Hulstbladeren; of Steekpalmloof-vlechtje, als Bijvoegfel tot mijn Distelkransje, door Mr. B. H. LULOFS.

Noch ien woort, Vrind!
HOOFT.

Te Groningen, bij J. Oomkens. 1817. *In gr.* 8*vo.* 56 *Bl.* *f* :-8-:

De Redactie vindt zich in de onaangename noodzakelijkheid van te berigten, dat zij de *Hulstbladeren* des Heeren LULOFS onbeoordeeld heeft terug ontvangen. Alleen was op het omflag tegenover de laatfte bladzijde eene flaapmuts geteekend. Mogen wij de tolk van 's Recenfents gedachten zijn, (hij is, als andere geleerden, aan verftrooijing onderhevig, en dan weet men haast niet, wat van de wonderlijke beeldfpraak te maken) zoo zijn, echter, dankbaarheid en wijsheid de grond zijner handelwijze. Hij heeft, verbeelden wij ons, den Hoogleeraar, die zich zoo vele moeite geeft om zijn hoofd te verfieren, niet zonder eenige vergelding willen laten; en het was altijd zijne fpreuk: *Rust voor Roem.* Het is waar, een klein meisje, dat juist het boek opende, en natuurlijk bij het prentje bleef ftilftaan, meende een klokje aan den neêrhangenden top der muts op te merken. En reeds waren wij geneigd om onze verklaring in zoo verre te veranderen, dat het *Rust met Roem!* als eenen gepasten wensch aan den Profesfor, moest beduiden. Doch bij nadere bezigtiging was toch ons antwoord: neen, bellen zijn het niet; zij is flechts wat *kwastig* uitgevallen.

Intusfchen fpijt het ons, dat wij den geleerden man, wien het netgefneden pruikje tusfchenbeiden evenwel wat fcheef ftaat, voortaan geen meer ftukken van dezen aard zullen durven toezenden.

BOEKBESCHOUWING.

In welk verband ſtaat Jezus dood tot onze ſchuldvergiffenis en zaligheid? Door den Schrijver van de Verhandeling over het nut, hetwelk de aangewende pogingen ter voor(t)planting van het ware Christendom onder de beſchaafde Volken te wege gebragt hebben. Te Dordrecht, bij A. Bluſſé en Zoon. *In gr. 8vo.* 106 *Bl. f* :-18-:

Hoe gemakkelijk en gereed het antwoord op deze vraag ook zij voor den gewonen Catechiſeermeester en Oefeninghouder, het is voor menigen edelmoedigen Godgeleerden (en vele verſtandige en gemoedelijke leeken) dikwijls het voorwerp van herhaald en naauwkeurig onderzoek en beſtendig nadenken; terwijl hij het antwoord niet geheel, en op eene hem altijd evenzeer bevredigende wijze, vinden kan. Gelukkig is het intusſchen, dat men met den Schrijver volkomen mag inſtemmen, dat het doorzien van dit verband niet noodig is voor onze geruſtſtelling en uitzigten over dood en graf; en dat het meer een voorwerp is van ons geloof, (op gezag van het Goddelijk woord) dan wel van onze wetenſchap. Dan, het blijft een belangrijk onderzoek, *of* en *hoe* de H. Schrift deze vraag beantwoordt.

Onze Schrijver maakt tusſchen *leer* en *leerwijze* onderſcheid; en door deze onderſcheiding meent hij den ſleutel te vinden tot een vollediger antwoord, dan tot nog toe gegeven is. Zekerlijk is, volgens den Bijbel, onze ſchuldvergiffenis en zaliging niet het éénige doel; dezelve leert uitdrukkelijk ook, dat Jezus dood betrekking heeft TOT HEMZELVEN. Dit eerſte en groote oogmerk behandelt de geleerde en edelmoedige Schrijver, wien wij hier als eenen goeden Exegeet leeren kennen, in het *eerſte* Hoofdſtuk van deze zijne Verhandeling. 1)

Het lijden en sterven van onzen Heer staan in het naauwst verband tot zijne tegenwoordige heerlijkheid. Philipp. II: 6—11. 2) Om die bedoelingen, die tot zijnen persoon betrekking hebben, te bereiken, *moest* Hij in het lijden des doods komen. Rom. XIV: 9. En 3) op welk eene wijze dat lijden tot dat einde gewerkt hebbe, leert ons Hebr. V: 6—8. (Het spreekt van zelve, dat bij deze hoofdplaatsen ook andere meer of min in het voorbijgaan worden behandeld.) Bij 1) beweert de geleerde Schrijver het voorbestaan van Jezus *menschelijke* ziel, (zonder dat hij echter die in de plaats zijner Godheid stelt;) die ziel was de *Engel des Verbonds* in het O. V., en het trok vooral ook onze aandacht, dat hij door het *dierlijk magnetismus* enz. opheldert, hoe die ziel in den staat der onnoozelheid van het kind Jezus begrepen kan worden dezelfde ziel te zijn, die, als de Engel des Verbonds, voorheen reeds aan het hoofd der Israëlitische Natie was, en, uit hoofde van hare Goddelijke gestalte, deel moest hebben aan de Goddelijke volkomenheden. Bij 2) maakt hij het duidelijk: „ niet omdat Jezus gestorven is, is Hij opgewekt; maar omgekeerd: *opdat* Hij een Heer van levenden en dooden zijn zou, *daarom* is Hij gestorven en tot een onvergankelijk leven opgewekt." 3) De derde plaats wijst het verband aan: Jezus is door lijden volmaakter geworden in gehoorzaamheid, en daardoor vatbaar geworden voor de hoogste zaligheid; hetwelk de Schrijver (in ons oog zeer goed) ontwikkelt, ter voorkoming van allen misverstand en verkeerde beoordeeling, en ten betooge, dat deze bewering geenszins strijdig is met de duidelijke leer van de vlekkelooze heiligheid der menschelijke natuur van Jezus.

Het *tweede* Hoofdstuk onderzoekt de gevolgen en bedoelingen van Jezus dood met betrekking TOT ONS. Wat is hier 1) de *leer?* De bedoeling met opzigt tot Hemzelven (vooraf behandeld) staat altijd op den voorgrond, en niet omgekeerd; dit is, bij het zien van schijnstrijdigheid, de sleutel, om te bepalen, wat *leer* en wat *leerwijze* is. Jes. LIII: 10—12, Jo. XII: 24 en 32. 2)

Wat

Wat is *leerwijze?* Jo. III: 16 en soortgelijke plaatsen, welke de liefde Gods tot ons voorstellen, als ware die het eenigste en hoofddoel van Jezus overgave tot den kruisdood. Voorts alle plaatsen, die Jezus dood voorstellen als schuldverzoenende, en als een offer voor de zonde; b. v. 2 Cor. V: 21. Rom. VIII: 3 enz. 3) Hoe vereffent men de schijnstrijdigheid tusschen de *leer* en *leerwijze?* De Bijbel leert ons, dat Jezus dood in het naauwst verband staat tot onze schuldvergiffenis en zaligheid; maar tevens, dat God zijnen Zoon gaf, en er dus van Gods zijde geene hindernissen bestonden, die door de tusschenkomst van Jezus moesten weggenomen worden. Waarom verordende dan God dit verband tusschen dien dood en onze schuldvergiffenis? *Om onzentwil;* om de hindernissen van onze zijde uit den weg te nemen: te onzer *vernedering*, en te onzer *vertroosting*. Te onzer *vernedering*, moet onze zaligheid en schuldvergiffenis eene belooning zijn van 's Heilands gehoorzaamheid tot in den dood; te onzer *vertroosting*, bij het zoo onontbeerlijk schuldbesef, moeten wij in de volkomenheid van *zijne* gehoorzaamheid den grond van zekerheid hebben voor onze volkomene zaligheid. De Schrijver houdt op deze wijze vast aan de leer der *toerekening* van Christus verdiensten, zoo wel als aan die van Adams ongehoorzaamheid aan zijne nakomelingen. (Hij verdedigt dit woord *toerekening* tegen de *Bijdragen ter beoefening en geschiedenis der godgeleerde wetenschappen*, IIste D. bl. 303, in eene vrij uitvoerige aanteekening, vooral op grond van Rom. V: 19, verg. 13 en 14; aanwijzende tevens, hoe alle onregtvaardigheid van toerekening van de misdaad des eenen aan den anderen vervalt, wanneer men dezelve grondt op *wezenlijke gelijkvormigheid* en *verschil door toevallige omstandigheden*. Hij voert hier tevens Jak. II: 10. 1 Tim. V: 24 enz. aan.) Paulus stelt, Rom. VII: 14—VIII: 1, den grond der toerekening van Christus verdiensten in de *wezenlijke gelijkvormigheid* van den Christen naar den *inwendigen mensch* aan Christus; tevens bewerende, dat onze ge-

geheele zaligheid *bij voortduring* in betrekking ſtaat met Jezus gehoorzaamheid tot in den dood des kruiſes, hetwelk eene verkeerde toepasſing ten nadeele van ons opwasſen in de genade enz. voorkomt. Het reſultaat is dan: „ dat God Jezus gehoorzaamheid tot in den dood, welke Hij om andere redenen vorderde, beloonen wilde met onze ſchuldvergiffenis en zaligheid, waardoor zondaars uit de menſchen tevens in de naauwſte betrekking tot Hem zouden komen, en dus vatbaar worden voor de hoogſte zaligheid, en Hij hun overſte leidsman, en de eerstgeboren onder de broederen wezen zou; zijnde deze weg juist berekend voor de behoefte van een' zondaar uit de menſchen, die tot ſchuldbeſef en genot van waren troost geleid moet worden, en deze gemoedsgeſteldheid in hen onderhouden moet worden, daar zij aan deze zijde van het graf, door toevallige oorzaken, zondaars blijven, en, alleen in betrekking tot Jezus, op Gods beſtendige gunst kunnen hopen." 4) Wat moet dan nu de menſchen gepredikt worden? Elke leerwijze, zoo wel als de wijsgeerig Bijbelſche leer zelve, is even geſchikt tot het hoofddoel, en elke derzelve is behoefte, naar de onderſcheidene omſtandigheden van hen, tot welken het Evangelie komt. De leer van het Evangelie voegt zich naar allen, naar den grootſten wijsgeer, maar ook naar den eenvoudigſten, door niet alleen denzelfden weg, hetzelfde middel ter zaligheid voor te ſtellen, maar het onder alle zulke beelden voor te dragen, die ook het bekrompenſte verſtand langs zinnelijke denkbeelden brengen tot dezelfde gemoedsgeſteldheid van *ootmoed*, *troost*, en *ware godzaligheid*, uit wederliefde. Hierbij wenkt de Schrijver, dat de Christenleeraar zich wachte, om zijne meer zuivere denkbeelden, met exegetiſche ſtrengheid verkregen, den gemeenen man op te dringen. Ootmoed en troost, die met geloof in het naauwst verband ſtaan, en tot deugd leiden, zijn het eeniglijk, waarop de Leeraar bij allen werken moet.

Wij meenen dit werkje door deze korte aanwijzing, en van eene gunſtige zijde, genoegzaam te hebben doen ken-

kennen; in zoo verre althans, dat, die belang ſtelt in de belangrijke zaak, het der lezinge en overweginge niet onwaardig zal rekenen.

Aanwijzing van uitlegkundige Schriften, zoo over den geheelen Bijbel, als over bijzondere gedeelten van denzelven. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij W. Brave. 1816. *In gr.* 8*vo.* 368 *Bl. f* 2-18-:

In een' tijd, dat, door de wet op het hooger onderwijs, de theologiſche zoo wel, als andere ſtudien, van grooter omvang zijn geworden, dan de meesten voorheen aan dezelve plagten toe te ſchrijven, komt zeer van pas een werk, 't welk veel lastige moeite van aanteekenen beſpaart, en zoo is ingerigt, dat men het gerust kan aanbevelen. In onze moedertaal had men niets van dien aard, dan de bijna verſletene *Naamrol van* B. VAN MOURIK; en deze bevat alleen Nederduitſche ſchriften. Dit werk omvat ook Latijnſche en buitenlandſche. De inrigting is, over het geheel, zeer goed. Vooraf gaat de opgave van ſchriften over den Bijbel in het algemeen, over de kritiek, de uitlegkunde, inleidingen en verdedigingſchriften. Dan volgen de ſchriften over den geheelen Bijbel; voorts die over het Oude Verbond; verder over de vijf boeken van Mozes in 't gemeen; dan over ieder boek in het bijzonder, en zoo vervolgens over alle de geſchiedkundige boeken van het Oude Verbond, met opgave, wat over ieder boek en ieder hoofddeel in 't bijzonder nagezien kan worden, en dan nog meer bijzonder over ieder der zoogenaamde verzen der hoofdſtukken. Er is zeer veel vlijt en oordeel aan dit werk beſteed. Alleen hadden wij wel gewenscht, dat, tot gemakkelijker gebruik van hetzelze, boven aan iedere bladzijde de Bijbelboeken en hoofdſtukken geplaatst waren. Wij durven hopen, dat de Schrijver in een gunſtig vertier van zulk een nuttig

werk eenige vergoeding vinden zal voor de zeer groote en langdurende moeite, welke hij aan hetzelve heeft moeten te koste leggen; en vertrouwen, dat het niemand, die zucht voor de ware ſtudie heeft, zal terughouden om zelf de beste Schrijvers te lezen, waartoe zelfs dit handboek, behoorlijk en oordeelkundig gebruikt, hem eene gepaste aanleiding zal kunnen geven. — Wij vermoeden, dat er nog ten minſte twee dergelijke ſtukken noodig zullen zijn, om den geheelen Bijbel op deze wijze af te handelen.

Bij deze gelegenheid teekenen wij den titel op van drie, ons bekende, Latijnſche en uitlandſche werken, die eenige overeenkomst hebben met dit inlandſche: J. F. MAYERI *Bibliotheca Biblica*, Lipſiae, 1714. G. J. SCHWINDELII *Bibliotheca Exegetico - Biblica*, Francof. 1734. en *Bibliotheca elegantiorum disputationum in V. et N. T., collecta a* M. P. J. H., Hafniae, 1759. Allen zijn in kwarto, en hebben een meer bepaald oogmerk, dan dit inlandsch en Nederduitsch werk.

Christelijke Voorſtellen over de vereeniging van den Mensch met God. Door J. M. SAILER. *Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1816. *In gr.* 8vo, 92 *Bl. f* :-16-:

Deze korte Leerredenen, acht in getal, zijn geſteld in eenen goeden Christelijken geest, en hebben de bevordering van werkdadig Christendom kennelijk ten doel. Zij kwamen *uit*, en ſpreken *tot*, het hart. Voor den uitlegger hebben zij zeker geringe waarde; maar eene grootere voor hem, die zich op eene verſtandige wijze tot betrachting van het goede opwekken en ſtichten wil. Het moge voldoende zijn, om den geest van dit geſchrift, en deszelfs doel, te doen kennen, dat wij den aanvang van het zesde voorſtel naſchrijven: „ I. Geen heil en geluk is er voor den mensch, buiten de vereeniging

ging met God. II. Geene vereeniging van den mensch met God, zonder eene regt hartelijke bekeering van den zondaar tot God. III. Geene regt hartelijke bekeering van den zondaar tot God, behalve bij de genen, die het in deze hunne allergewigtigste belangen, in de vereeniging namelijk met God, op de regte wijze aanvangen. IV. Alleen die genen vangen het op de regte wijze aan, welke eenen Goddelijken ernst met zich brengen, om den strijd tegen alles, wat aan de terugkeering tot God kan hinderlijk zijn, aan te vangen en te voleindigen. V. Dezen Goddelijken ernst hebben wij reeds noodig, zullen wij een regt gezigt van onze zonden krijgen. VI. Dezen Goddelijken ernst hebben wij noodig, om het geheele register onzer zonden ootmoedig te erkennen, om de erkende zonde te veroordeelen, en dezelve met smarte en berouw voor God te belijden. (Hier was het, waar ik laatst moest eindigen; hier is het, waar ik heden wederom aanvange.) VII. Dezen Goddelijken ernst hebben wij in het bijzonder noodig, om van de dienstbaarheid der zonde, die door ons erkend, beleden en veroordeeld is, vrij, en geheel andere, geheel nieuwe menschen, ja vrijwillige dienaren der geregtigheid te worden. Trouwens, alleen met dezen Goddelijken ernst kunnen wij alles bestrijden, wat ons de terugkeering tot God zoude kunnen moeijelijk maken; en ook dan maar alleen, wanneer wij alles bestrijden, wat ons de terugkeering tot God werkelijk moeijelijk maakt, kunnen wij geheel andere, geheel nieuwe menschen worden." — Het zevende en achtste voorstel wijst aan, hoe het de inhoud van geheel de leer van Jezus is, *dat* en *hoe* wij met God vereenigd kunnen en moeten worden; dat deze vereeniging het ééne groote oogmerk van zijne verschijning op aarde is, de geest van geheel zijn leven en wandel, het oogmerk van zijnen dood, en ook het groote doel van zijne opstanding en verdere verheerlijking, en dat zij tevens het oogmerk en de geest alles leidingen en schikkingen van God in de gansche regering der wereld is. De toetssteen, eindelijk, waaraan men

men zeker en veilig de vereeniging met God erkennen en beproeven kan, is de liefde; en het getrouw betrachten der Goddelijke geboden is de toetssteen der liefde.

Hier en daar mogen woorden en uitdrukkingen bij onze tegenwoordige wijze van spreken vreemd zijn, en naar mystiekerij een weinig rieken; maar het geheel dezer opstellen is redelijke beoefenende Godsdienst, en ieder Christelijk Lezer bidt voorzeker, met den gemoedelijken en voortreffelijken SAILER, aan het slot van ganscher harte: „ Gij, o God! vereenig Gij zelf ons „ met U; dat ons hart deze vereeniging door de lief„ de, en ons leven deze vereeniging openbare door de „ volbrenging van Uwen wil!"

De redenen der onvruchtbaarheid van de Evangelieverkondiging, aangewezen in eene Leerrede over Jez. LIII: 1. Voor de Evangelisch Luthersche Gemeente te Groningen, gehouden den 21 *April* 1816. *Door* JOHANNES ERNESTUS WINTER, *Leeraar bij de Hervormden te Zuidhorn. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1816. *In gr.* 8*vo.* 48 *Bl. f* :-6-:

De aangename en bereidvaardige hulp aan de Luthersche Gemeente te Groningen, bij het afsterven hares eigenen Leeraars, en ten voordeele van deszelfs nagelatene weduwe, is een in het oog loopend bewijs van den echten Christelijken geest ter verbroedering algemeen in de Protestantsche kerk; en geheel deze Leerrede van eenen man, die reeds meer dan veertig jaren het leeraarambt bij zijn Kerkgenootschap bekleed heeft, ademt die edelmoedige verdraagzame gevoelens, welke hij betuigt, die lange reeks van jaren zijner Gemeente onafgebroken te hebben ingeboezemd, daar hij er openlijk, zoo als altijd, ook nu voor uitkomt, dat hij zich geene andere bedoeling van God met het Evangelie van Jezus kan voorstellen, dan de vorming van zijn rede-

mag-

magtig schepsel tot deugd, zedelijkheid en zelfvolmaking, in de hoogstmogelijke gelijkvormigheid aan zijnen eeuwig wijzen en goeden Schepper, door eene vernuftige Godsdienstkennis en heiliging van zijn hart en leven, naar het voorbeeld van zijnen eeuwiggezegenden Verlosser, afgemeten naar en ingerigt op eene wijze, die met des menschen behoeftigen en door de zonde diep ongelukkigen toestand het meest overeenkwam.

Intusschen is de uitgave dezer Leerrede eene noodig gewordene verdediging of eerredding, daar men goedgevonden had te verspreiden, dat dezelve in verband zou staan met het onlangs uitgekomen geschrift: *Christendom en Hervorming*, en het daarvoor gehouden werd, dat de waardige WINTER aan de *tegenspraak* van hetzelve door den Hoogleeraar MUNTINGHE deze zijne Leerrede als *voorspraak* had willen tegenstellen. Dit ongegrond en waarlijk onedelmoedig gevoelen overtuigt ons, dat ons onaangenaam voorgevoel, bij de eerste aanmelding van dat *Christendom en Hervorming*, niet geheelenal ongegrond was.

Iets over de voortreffelijkheid der leere van de R. K. Kerk, door den Heer J. G. LE SAGE TEN BROEK, *aan zijne lieve Protestantsche Broeders ter omhelzing aangeprezen, enz. Door een Liefhebber der Waarheid. Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. *In gr.* 8vo. 74 *Bl. f* :-12-:

Nog al een *Iets!* Wel moge de Hemel de papiermakerijen begunstigen! De Schrijver had geen geduld, om het stukje, waartegen hij zich te weer stelt, geheel te lezen. Onder het afdrukken van zijn geschrijf kwam hem het tweede van den Notaris: *De vruchteloosheid der aanvallen enz.* ter hand, en dit schijnt hij, blijkens zijn *Naschrift*, voor het minst doorloopen te hebben. Maar de lezing was hem minder noodig, daar

vooral de naam *Katholijk* en het woord *voortreffelijkheid* hem hindert, en zijn voornaam doel slechts was, den Roomschgezinden, wien deze zijn brief in handen mogt vallen, en die eens nieuwsgierig mogt zijn, of er wel iets tegen die voortreffelijkheid te zeggen was, te overtuigen. Wij, die niet alleen niet zeer door zoodanige nieuwsgierigheid geplaagd werden, maar die door de vele, en daaronder voortreffelijke, tegenschriften reeds meer dan verzadigd zijn, vinden juist in dit *Iets* geen groot behagen, en bevonden ook geheel den toon, en houding en stijl, weinig tot overreding geschikt. Zekerlijk lazen wij hier vele tastbare waarheden, en ook willen wij den Schrijver, die Latijn en Grieksch verstaat gaarne onder de geleerden rangschikken, maar — evenwel het hapert denkelijk aan ons; en wij willen niemand van het volledig maken van zijne verzameling door dit *Iets* nu ook afschrikken.

Kruidkundig Handboek, bevattende eene systematische Beschrijving van alle in de Nederlanden in het wild groeijende Boomen, Heesters en Kruiden. Iste Deel; behelzende de planten met zigtbare geslachtdeelen, (plantæ phanerogamicæ.) Door H. SCHUURMANS STEKHOVEN, *Bloemist. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. *In kl. 8vo. XVI en 465 Bl. f* 2-18-:

Deze breedvoerige titel geeft genoeg te kennen, wat in dit werkje geleverd wordt, wanneer men namelijk door *Nederlanden* alleen de noordelijke provinciën verstaat, dewijl de Schrijver zich daarbij geheel bepaald heeft. Het bevat eene vertaling der plantenbeschrijving, voorkomende in de *Flora* van DE GORTER, benevens de daartoe behoorende nalezingen van VAN GEUNS en DE GEER. Daarenboven vinden wij hier nog eene lijst van die gewassen, welke de beroemde Hoogleeraar REINWARDT, in ons vaderland, in 't wild heeft gevon-

vonden; een aanhangsel, hetwelk dit werkje geen' geringen luister bijzet. De Schrijver is, in zijne rangschikking en beschrijving, het stelsel van LINNÆUS gevolgd, met die veranderingen evenwel, welke de ervaren kruidkundige PERSOON daarin gemaakt heeft. In de inleiding geeft hij eene korte verklaring van dit stelsel, zonder zich verder met de kunstspraak bezig te houden.

Gaarne erkennen wij, dat door dit werk, op eene vrij gelukkige wijze, in eene algemeene behoefte voorzien wordt. Daar velen, die zich op de kruidkunde toeleggen, geen latijn verstaan, was alle toegang tot eene historische kennis van het plantenrijk voor hen bijna afgesloten, die hun nu hiermede, ten minste eenigermate, wordt opengezet. De Schrijver dringt, in zijne voorrede, dit nut van zijn werk, met regt, aan. Wij gelooven echter, dat de verdienstelijke Schrijver zijn oogmerk nog beter bereikt zoude hebben, indien hij in zijne inleiding een weinig uitvoeriger geweest ware, en ten minste van die karakters, waarnaar de geslachten vooral onderscheiden worden, de bloesem, de vruchtdeelen en de honigwerktuigen, eenige verklaring had gegeven. Eene meerdere naauwkeurigheid en gelijkheid had er ook wel plaats kunnen hebben, daar hetzelfde woord niet altijd op dezelfde wijze vertaald wordt; b. v. *anthera*, nu eens *helm-*, dan eens *meelknopje*; *filamentum*, nu eens *helmstijltje*, dan weder *meeldraadje*; ook gebruikt hij te veel omschrijvingen, waardoor, dat de kunstwoorden zoo zeer vermijd worden, bij vergelijking met het latijn, het laatste niet begrepen wordt. Het ware ook beter geweest, op het voetspoor van KOPS, bij de soorten, ook in 't Nederduitsch de geslachtnamen te behouden: b. v. *Euphorbia Lathyris*, *Springkruid Wolfsmelk* enz.; daar toch de Schrijver dit in vele gevallen, zelfs met verwaarloozing der welluidendheid en sierlijkheid, gedaan heeft.

Het verwondert ons, dat STEKHOVEN het *Spicilegium* van DE GEER niet schijnt geraadpleegd te hebben.

ben. Hij maakt er althans geen gewag van. Daardoor misfen wij hier enkele planten.

De druk van dit werk is zeer onnaauwkeurig, vooral wat het latijn betreft; behalve de lange lijst van drukfouten, zijn er nog vele overgebleven.

Werken der Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen. IIIde Deel. In den Haag, bij J. Allart. 1816. *In gr. 8vo.*

Dit Deel bevat eene *Lofrede op* ERASMUS, door Mr. R. W. J. BARON VAN PABST TOT BINGERDEN; eene *Verhandeling over de nieuwere Heldendichten*, door N. G. VAN KAMPEN, te *Leiden*; en eene *Toetsing der redekunstige voorschriften van* CICERO *aan die der Zedewet, en bijzonderlijk aan het gebod der waarheidsliefde*, door den Hoogleeraar J. F. L. SCHRÖDER, te *Utrecht*.

De Lofrede op den grooten ERASMUS van *Rotterdam* is een zeer keurig bewerkt ftuk, een fchoon, eenvoudig monument voor onzen beroemden landgenoot. Aan dezelve is een buitengewone zilveren eerepenning toegewezen. Het deert den Schrijver, dat de prijs voor eene Lofrede op ERASMUS bij herhaling heeft moeten aangeboden worden, terwijl niemand in het vaderland ter eere van dien landgenoot in het ftrijdperk kwam; daar integendeel een buitenlandsch Genootfchap zich om den roem van HUIG DE GROOT bemoeid, en het eermetaal voor eene Lofrede op hem aan eenen onzer landgenooten had toegewezen. Hierdoor bewogen, wil de Heer VAN PABST TOT BINGERDEN de kampplaats intreden, en ERASMUS voorftellen, als *het licht van geleerdheid in een duister tijdperk*, en als *den grooten Godgeleerden, die te gelijk een bedachtzaam hervormer in de zaken van den Godsdienst was.*

ERASMUS is de man, die, alle zwarigheden, wel-

ke in dien tijd den voortgang der fraaije letteren nog belemmerden, overwinnende, zijn eigen leermeester werd. Hij was, wat elk geleerde in die hoedanigheid behoort te zijn, een wereldburger; en dit was inzonderheid voor eenen man als ERASMUS noodzakelijk. Onder HENDRIK DEN VII leefde hij in *Engeland*, en geraakte daar in belangrijke betrekkingen.

Zijne werken bezitten, vooreerst, *eene*, *naar de behoefte des tijds berekende*, *doelmatigheid*. Door dezelve helderde hij den donkeren ſtaat der wetenſchappen op. Maar ook, ten andere, verdient de *ſmaakvolle inkleeding*, en de *kieſche manier van onderwijzen*, hem eigen, onze opmerkzaamheid. Inzonderheid in zijne *brieven* vinden wij ERASMUS geheel; daar leeren wij hem kennen en hoogachten; daar leeft hij; daar vermaakt en verrukt hij ons. Hier treft ons, in de eerſte plaats, die gelukkige gave, van ongedwongen, deftig en toch bevallig, en dat wel in eene doode taal, te ſchrijven. Eene der grootſte letterkundige verdienſten van ERASMUS is, dat hij de ſteun en bevorderaar der drukkunst is geworden. Zijne vijanden vallen vooral zijne taal en zijnen ſtijl aan: maar ERASMUS had ook geenen tijd om zoo naauwgezet woorden te ziften, daar hij zaken van het hoogſte belang had mede te deelen. Daarenboven verachtte hij al het gemaakte.

Het tweede deel dezer Verhandelinge ſchetst ERASMUS als *den grooten Godgeleerden* enz. De ſtaat, waarin de Godsdienst was, werd door ERASMUS duidelijk ingezien. Hij geeft het Nieuwe Verbond, volkomen gemaakt en gezuiverd, met rijke aanmerkingen voorzien, uit. Hij hekelde de ondeugd; hij lachte met de domheid; maar hij ſpotte niet met het heilige. Inzonderheid zijn de monniken het doel zijner ſatyre.

Terwijl ERASMUS op alle mogelijke wijzen eene hervorming in de kerk voorbereidde, trad *Duitschlands* groote hervormer, LUTER, op. Nu volgt eene vergelijking tusſchen LUTER en ERASMUS, ten aanzien van hunne manier van hervormen. Maar dat nu

al-

alles, wat hier, bij gelegenheid van de vergelijking tusschen deze twee mannen, gezegd wordt, geschiedkundig juist zij, kunnen wij niet ruimschoots toestemmen. Het zal altijd moeijelijk blijven te bepalen, of en in hoe verre de zachte middelen, die ERASMUS wilde aangewend zien, de besten zouden geweest zijn. Werd LUTER niet tot openbaren opstand gedwongen door de Roomsche kerk; die hem uitwierp, en dus de scheuring veroorzaakte? En wie kan zeggen, of eene hervorming *in* de kerk wel dát zoude gewerkt hebben, wat nu de openbare tegenstand uitrigtte? Is niet het tegendeel waarschijnlijk? — Hierbij blijft over, dat niet *elke* strenge maatregel kan goedgekeurd worden: maar welke menschelijke arbeid is volkomen? Ook was zeker veel door LUTER niet bedoeld *gevolg*, b. v. de boerenkrijg, waarin hij zich zoo voorbeeldig gedroeg; en in 't algemeen heeft men van LUTER's *doortasten* doorgaans zeer verkeerde denkbeelden. Daarenboven stelt de geschiedenis ons ERASMUS wel degelijk voor, als beschroomd om iets tegen de *kerk* en haar hoofd te ondernemen; en hij zelf bekent — gelijk de geëerde Lofredenaar ook aanmerkt — dat het zoo met hem gelegen was. Niet onmerkwaardig is, wat LUTER over ERASMUS en deszelfs beschroomdheid aan LAZARUS SPENGLER, te *Neurenberg*, schrijft: „Zoó is het ook nooit in mij opgekomen, verdrietig tegen ERASMUS te zijn. Het heeft mij wel bevallen, dat hij door mij ongenoemd wil zijn. Ik heb hem ook daarover geschreven, en hem beloofd, noch van hem, noch van andere goede vrienden op deze wijs meer melding te maken, dewijl het hem niet lief is..... ERASMUS en ik zullen, zoo God wil, het wel ééns blijven. Het is wel waar, dat ik soms met PHILIPPUS heimelijk disputeer, in hoe ver ERASMUS al of niet op den regten weg zij: maar dat kan hij en elk, zonder gevaar en behoudens de vriendschap, ook van mij doen; ik wil niemand het eerste aanvallen. Het is mij genoeg, mij te verdedigen, ingeval ik aangevallen word." ERAS-

MUS wil alzoo uit het ſpel blijven, en laat zich liever — dit was toch wel degelijk beneden zijne waardigheid — als dwingen, om, hoe weinig hij er ook van meende, een geſchrift tegen LUTER in de wereld te zenden. En wat aangaat ERASMUS en HUTTEN, zoo vinden wij in het *Leven van* ERASMUS, uit het verdedigſchrift van dezen tegen HUTTEN, vermeld, dat hij, terwijl HUTTEN begeerig was hem te ſpreken, wanneer dit bezoek enkel uit beleefdheid voortkwam, het, *om achterdocht te vermijden*, liever niet had. Van baatzuchtige inzigten ſpreken wij den grooten man met ons geheele hart vrij; weten ook wel, dat zijne angstvalligheid, om in hetgeen hij zag gebeuren zelfs niet betrokken te *ſchijnen*, geene zaak is, die eene ſtrenge gisping verdient: maar wij begrijpen ook — hetgeen de Lofredenaar zeker met ons één is — dat, wanneer twee groote mannen naast elkander geſteld, en van den eenen, hoe zeer zijne grootheid ook erkend worde, gelijk hier ten aanzien van LUTER geſchiedt, de zwakheden en verkeerde handelwijze worden opgegeven, zulks ook ten aanzien van den anderen moet plaats hebben, en niet nagelaten worden, omdat men eene *Lofrede* ſchrijft. Het is toch duidelijk, dat ERASMUS, hoe rondborſtig hij ook tegen de misbruiken uitkwam, met de kerk en den Paus goed vriend wilde blijven; en de vraag is, of dit, gelijk de zaken nu ſtonden, wel gepaard konde gaan? En zoo neen, dan kan men, dunkt ons, vrij veilig beſluiten, dat — hetgeen ERASMUS zelf ook niet onduidelijk, en naar ons gevoel wel ſchertſend genoeg voor zulk eene ernſtige zaak, te kennen geeft — wanneer hij de waarheid ten koste van zijne uitwendige rust had moeten bevorderen, de zaak wel zoude gebleven zijn, waar zij was.

Niettegenſtaande dit, vereeren wij den grooten man als een' der voorbereiders van de Hervorming, en zeggen den geëerden Lofredenaar onzen hartelijken dank voor dit ſchoone gedenkſtuk, onzen grooten landgenoot in ons vaderland opgerigt. Taal en ſtijl zijn, wat men wen-

wenſchen kan; en de geleerdheid van den Heer VAN PABST TOT BINGERDEN ſtelt den *Nederlander* in ſtaat, in een kort beſtek de verdienſten te leeren kennen van eenen man, wien hij grootsch mag wezen den zijnen te kunnen noemen.

De *Verhandeling over de Heldendichten* beſtaat in eene beoordeelende vergelijking der vijf beroemdſten van lateren tijd; het *verloste Jeruzalem* van TASSO, de *Lusiade* van CAMOËNS, het *verloren Paradijs* van MILTON, de *Henriade* van VOLTAIRE, en de *Mesſias* van KLOPSTOCK, zoo met betrekking tot elkander, als in 't bijzonder ook met opzigt tot de twee meesterſtukken der oudheid, de *Ilias* van HOMERUS en de *Æneis* van VIRGILIUS.

EERSTE AFDEELING. Eerſte Hoofdſtuk. *De Dichters der genoemde dichtſtukken als individu's beſchouwd, en de invloed, dien hunne ſtandplaats en leeftijd op hunne hoofdwerken hadden.*

I. TASSO. De bloei van letteren en kunſten was in *Italië* ten top gerezen, maar de ſtaatkundige vrijheid geknakt. Juist dit laatſte gaf eene ſtemming tot het *ideale*, tot de vroegere grootheid van *Italië*. Dan, met deze verheffing tot het denkbeeldige, ſchoone en groote, ſtonden de zeden in een zeer afſtekend contrast. De geleerden over 't algemeen beoefenden PLATO en ARISTOTELES, meer om daaruit *Grieksch* en geleerdheid, dan wijsheid en deugd op te doen, en werden, of afkeerig van het Christendom, of bezigden het verbasterde geloof der Middeleeuwen ſlechts om bij de Pausſen hun hof te maken. Hoe men leefde, bekommerde ook die Kerkvoogden weinig, mits men ſlechts geen haarbreed van 't geloof der kerke week. Bij deze ſtemming der gemoederen, was de invloed der hervorming bijna geheel uit *Italië* geweerd. Een verbond tot ſtuiting der ongeloovigen was in dat land nog eene zeer nationale zaak; dus waren de tijden zeer geſchikt, zoo wel ter vorming, als tot het gunſtig onthaal, van eenen

zan-

zanger der Kruistogten. De voortgangen der verlichting hinderden den dichter niet; want de *Italiaan* was ſlechts *aesthetisch*, niet wijsgeerig gevormd.

Dus was de geſteldheid van *Italië*, toen 1544 TASSO geboren werd. Een vurig, rondborſtig eerlijk, en diepgevoelig man: Hij, de reine onder een verbasterd geſlacht, zocht zijnen troost in het *ideale*. De Riddergeest vooral ſtrookte met zijnen fieren aanleg. De Christelijke Godsdienst, naar de leerſtellingen zijner kerke, verleende hem de kleuren tot zijn tafereel. Ook de geest der tijden, echter, moest hier en daar, zijns ondanks, zijne pen beſturen. Zoo ontſtond *het verloste Jeruzalem*, hetwelk in *Italië* onbegrijpelijken opgang maakte, en waaruit nog de gondeliers in de Lagunen van *Venetië* en de arbeider in het paradijs van *Napels* coupletten zingen.

II. CAMOËNS. De ontdekkingen in het Oosten en Westen hielden in zijnen tijd den geest des *Europeërs* bezig; en juist *Portugezen* waren in dien arbeid zoo groot; zij alleen hadden den weg naar de *Oostindiën* om de zuidpunt van *Afrika* ontdekt. CAMOËNS, te *Lisſabon* in 1517 of 1524 geboren, was hartstogtelijker en zinnelijker dan TASSO. Zijne liefde tot eene hofdame veroorzaakte hem ballingſchap. Hij dient zijn vaderland tegen de *Mooren*. Ondankbare behandeling dwingt hem tot eenen tweeden krijgstogt. Zijne romaneske ziel kon niet anders verkiezen dan het tooneel van *Portugals* heldendaden, de *Indiën*. Hij vertoeft, na eenige jaren ſtrijds, te *Goa*, wordt naar *Macao* gebannen, en voltooide daar de *Luſiade*. Naar het vaderland teruggekeerd, eindigt hij zijn behoeftig leven in een gasthuis. — De geaardheid en het lot van CAMOËNS ſtemmen met het onderwerp zijner zangen overeen.

III. MILTON. Er wordt kort, maar zakelijk, aangetoond, welk eenen invloed de ſtaat van den Godsdienst, in *Engeland*, ten tijde van MILTON, op deszelfs *verloren Paradijs* natuurlijk moest hebben. De Puriteinſche grondbeginſelen hadden zich ontwikkeld;

KAREL DE I werd onthoofd, en MILTON was een ferfche Republikein. De lange dogmatieke verhandelingen in zijn gedicht zijn naar den fmaak van zijnen tijd.

IV. VOLTAIRE. De tijden waren in *Frankrijk* tot op VOLTAIRE zeer ongunftig voor het Heldendicht geweest. In hem zag het laatst der 17de eeuw een' man geboren worden, wiens hoogfte doel het fcheen, in fpijt van alle moeijelijkheden, doch bedektelijk, de heerfchende begrippen in de Maatfchappij te ondermijnen. In het tijdvak, dus, van *Frankrijks* diepst verval, in het verfoeijelijke Regentfchap van ORLEANS, bezong hij 's rijks hoogfte geluk, de regering des grooten HENDRIKS. Andere Heldendichters vormden zich overeenkomftig den geest des tijds, en ontleenden van denzelven hunne trekken. VOLTAIRE poogde tegen dien ftroom op te lavéren. In zijn Heldendicht berispt hij de zedeloosheid enz. van zijnen tijd niet regtuit, maar fchetst ze fterk genoeg in de befchrijving van het hof van HENDRIK DEN III. De kiemen van zedeloosheid en ongodsdienftigheid, welke naderhand zoo vele wrange vruchten hebben voortgebragt, lagen in het hart van den Dichter, toen hij de *Henriade* fchreef, voor een goed gedeelte nog onuitgebot.

V. KLOPSTOCK. Terwijl men in *Engeland* en *Frankrijk*, van overdrevene naauwgezetheid of bijgeloof, tot het andere uiterfte, ongeloof en zinnelooze wijsbegeerte, overfloeg, had het tegendeel in *Duitschland* plaats. Hier was de leer der hervormers nog in volle kracht. Ook in het letterkundige was alles nog op den ouden voet; en men fchreef, daar de *Hoogduitfche* taal federt LUTER deerlijk in verval geraakt was, bijna uitfluitend in de taal der geleerden. Eenige geleerden, door de vriendfchap en befcherming van den jongen FREDERIK VAN PRUISSEN naar *Berlijn* gelokt, zochten alles op de *Franfche* leest te fchoeijen; 't geen echter mislukte. *Duitschland* had nog niets dragelijks opgeleverd. In *Zwitferland*, daarentegen, begon men zich op de navolging der *Britten* toe te leggen;

gen; en de overeenkomst van Godsdienst tusschen *Engeland* en de Hervormde Kantons moest dezen den echtprotestantschen zoo wel, als godsdienstigen MILTON aanbevelen. Deze smaak werd te *Zurich* algemeen; en slechts één waar genie was er noodig, om den geest der *Duitsche* natie tot oorspronkelijkheid te verheffen. Zulk een genie was KLOPSTOCK: zijn geest, gevormd door eene ernstige, ja dweepachtige opvoeding, en bestuurd door het, toen nog zoo algemeen in *Duitschland* heerschend, godsdienstig gevoel, kon niet wel anders dan tot een Christelijk onderwerp voor een Heldendicht heengevoerd worden. Zoo verscheen de *Messiade*, een oorspronkelijk gedicht, zoo wel in vorm als in stof.

Tweede Hoofdstuk. *Geest der nieuwere Heldendichters, in vergelijking gebragt met dien der ouden.* HOMERUS is het naïve kind, hetwelk alles opvat, gevoelt, voorstelt, gelijk het voorkomt, zonder er aanmerkingen over te maken; vandaar het ongepaste oordeel, hetwelk zoo veel kinderachtigheid, nietigheid en lompheid in zijn werk meent te vinden. Dit is bij onze, meer verouderde, natien geheel anders. Alles is bij hem natuurlijk, los, eenvoudig, ongedwongen; en de gesteldheid van zijn land en volk bragt dat zoo mede. — Bij VIRGILIUS, die in het wereldbeheerschende, hoogst beschaafde, maar ook in zedelijkheid ten diepste gezonkene, *Rome* leefde, is deze geest geheel anders gewijzigd. Hij kon de onbekommerde *naïveteit* van zijnen grooten voorganger niet hebben. Hij zoekt naar een *ideaal*, is kiesch en beschaafd in vergelijking van HOMERUS, die slechts de natuur voorstelde gelijk zij was.

In TASSO heerscht nog veel sterker de *uitdrukking* en *aanduiding* des gevoels dan bij VIRGILIUS, en de wijziging daarvan is zeer onderscheiden van die bij de oude Heldendichters. In TASSO zijn zeden, Godsdienst, begrippen van eer geheel anders. Bij hem heerscht *riddergeest*. — Na de uiteenzetting hiervan wordt onderzocht, welke geest voordeeliger is voor de dichter-

lijke voorstelling, die der Grieksche, of der Christelijke heldeneeuw? Zonder beslissende toewijzing van voorrang, wordt aan de eerste *naïveteit*, aan de laatste verhevenheid bij uitstek toegekend.

De vaderlandsliefde van HOMERUS is in de *Ilias* aan de waarheid ondergeschikt en onpartijdig. Het doel van VIRGILIUS, daarentegen, is de verheffing van de grootheid van *Rome* en den roem van AUGUSTUS. TASSO heeft zich meer aan de manier van HOMERUS gehouden. CAMOËNS is niet alleen VIRGILIUS gevolgd, maar is in zijne partijdigheid voor zijn volk veel verder gegaan dan deze; en heeft de stoute geest, door deze, schoon gemisbruikte, vaderlandsliefde ingeboezemd, den Dichter hier en daar zeer gelukkig bezield.

De geest des Christendoms bevordert ten strengste *zedelijkheid*, en onderscheiding tusschen goeden en kwaden. HOMERUS heeft daar niets van, VIRGILIUS iets, TASSO meer, MILTON en KLOPSTOCK het allermeeste. Bij den zanger der *Henriade* vindt zij ook plaats, maar geheel anders gewijzigd. VOLTAIRE heeft het 't meest tegen de *godsdienstige onverdraagzaamheid*. Aanprijzing van *menschlievendheid* en onderlinge *verdraagzaamheid* stelt zich ons als het hoofddoel der *Henriade* voor. Maar in zedelijken ernst, die MILTON en KLOPSTOCK bezielt, staat VOLTAIRE zelfs beneden TASSO.

Eindelijk: de *beschaafdheid*, welke bij HOMERUS nog slechts in de kindschheid was, zien wij in de *Henriade* in de hoogste mate ontwikkeld.

TWEEDE AFDEELING. *Het werktuigelijke der Poëzij*; de onderscheidene voetmaten.

De voetmaat der Ouden was gegrond op hunne muzikale talen, die uit haren aard *lange* en *korte* lettergrepen kenden. Dit is bij de nieuwere talen niet alzoo, welke daarbij oneindig minder vrijheid van omzetting hebben. De *Grieksche* taal heeft nog een bijzonder voorregt in de vrijheid van het *al* of *niet* bezigen des artikels.

kels. Zoo wel *Latijnen* als *Grieken* bezaten in hunne dichterlijke taal het voorregt der afwisfeling van voetmaten. — Deze, de betrekking der onderfcheidene talen tot de poëzij wijsgeerig beredenerende, afdeeling is niet wel voor een uittrekfel vatbaar.

(*Het vervolg en flot hierna.*)

Reize door Ierland. Naar het Engelsch van JOHN CARR, *Esq.* *Door* W. GOEDE. *In II Deelen.* *Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1816. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 491 *Bl.* *f* 4-16-:

Er zijn weinig landen in het befchaafd *Europa*, die zoo digt bij ons gelegen en rijk zijn aan fchoonheden der natuur, zoo wel als overblijffelen uit vroegere omwentelingen der *phyfieke*, ftaatkundige en kerkelijke wereld, als *Ierland*; terwijl nogtans eene diepe verachting de inwoners en het land, als naauwelijks noemenswaardige bijhangfels van het alvermogend *Engeland*, bedekt, en, aan de andere zijde, de wezenlijke armoede en het bijgeloof des volks, door vele *Engelfche* pennen althans niet verzacht, den Reiziger affchrikt. Wie kreunt zich aan de fchoonheden van het geheel uit den koers liggend *Ierland*, terwijl *Frankrijk*, *Italië*, *Zwitferland* en *Duitschland* voor ons openliggen? Maar deze *vier* landen, voorheen de éénige bijkans, die men vermaakshalve bezocht, en waartoe zich ook nog de *groote toer* bepaalt, zijn tot verzadiging toe befchreven: er blijft nog wel een minder afgemaaid veld in *Spanje*, *Hongarije*, *Polen*, *Denemarken*, *Zweden* en *Rusland* over; doch deze oogst is federt eenige jaren, door den lust tot onderzoek van vele, vooral *Engelfche*, Schrijvers, ook ontgonnen: (men denke flechts aan TOWNSEND, SWINBURNE, BOURGOING, LABORDE, TOWNSON, COXE, onzen MEERMAN, CARR zelven, den Schrijver dezer Reize, enz.) Slechts *Ierland* werd

werd door *Engelschen* uitsluitend, en dan nog spaarzaam, bezocht: want in welk een licht verschijnt de *Ier* in *Engeland?* en hoe wordt zelfs zijn land door miskend? Immers de *Iersche* Adel rekent het zich bijna tot schande, zijne inkomsten in zijn vaderland te verteren. Wij verheugen ons dus, hier het verslag aan te treffen van eenen *Engelschman*, die zich door zijnen *Zomer in het Noorden* voordeelig bekend gemaakt en als bevoegd opmerker zijne proef heeft gedaan, nopens een zoo onbekend en toch zoo merkwaardig gewest. In deze twee deelen wordt echter *Ierland* op verre na geheel doorgereisd noch beschreven. Van het nijverste, bestbevolkte, en wegens deszelfs bazaltrotsen zoo merkwaardige noorder gedeelte — van *Ulster* — bijna geen enkel woord; even zoo weinig van al wat aan de westzijde van den *Shannon* ligt — van *Connaught*. Slechts het ooster en zuider gedeelte — *Leinster* en *Munster* (nogtans met uitzondering van *Waterford*, *Wexford* en *Droghede*) worden meer of min omstandig beschreven. Het langst vertoeft de Schrijver te *Dublin*, waarover ruim de helft van het eerste deel loopt, gevolgd door een' uitstap in het Graafschap *Wicklow;* daarop aanmerkingen over het karakter, de zeden, den huishoudelijken toestand enz. der *Ieren;* eene reis naar *Killarney* over *Limerick*, en terug over *Cork* en *Kilkenny*, waarna het werk met eenige algemeene aanmerkingen besloten wordt.

Er is hier zoo veel nieuws voor verre de meesten onzer Lezeren, dat wij vreezen zouden ons bestek te overschrijden door het geven eener doorloopende schets van de wetenswaardigste zaken. Ook is in de beschrijving der Hoofdstad niet alles even merkwaardig: de Schrijver houdt zich misschien wat te lang op bij bouwkundige *détails* der onderscheidene gestichten, die toch zonder bijgevoegde platen moeijelijk te begrijpen zijn; en dit gedeelte zijner reis steekt door mindere levendigheid af bij de reis naar *Dublin*, waarin eene luim heerscht, die in 't vervolg schaars weder voorkomt. Nogtans verdient de schildering der baai van *Dublin* opmerking, als wel-

welke de Schrijver met die van *Napels* gelijk ſtelt; als-mede Anecdoten van den beroemden SWIFT. Veel aangenamer is de uitſtap naar *Wicklow*. Hier vindt men heerlijke landouwen, te midden van grootſche natuurtooneelen, en ſporen van oude natuurſchokken, zoo als twee over elkander als 't ware in evenwigt hangende rotsſtukken, *the ſcalp* genaamd, de vallei van *Dargle*, *Ierlands Tempe*, *den ſprong der Gelieven*, een waarlijk *Italiaansch* gezigt, enz. Onder weg vertoont ons de Reiziger *Ierſche* hutten, inderdaad geene modellen van bouwkunst, doch waarin dikwijls, bij diepe armoede, zeer talrijke huisgezinnen in liefde en tevredenheid van louter aardappelen beſtaan. (De *Engelſche* Reiziger komt geſtadig hierop terug, dat de *Ierſche* landman bijna enkel van *aardappelen* en *karnemelk* leeft, en gelooft zekerlijk, dat zijne landgenooten dit zullen in twijfel trekken. o! Ware in ons weleer gezegend Vaderland de ſchamele klasſe ſlechts van dien kost verzekerd!) Eene zonderlinge opmerking maakt CARR hieromtrent: hij zegt, dat, volgens ſommigen, de aardappelen zeer bevorderlijk zijn voor de vruchtbaarheid, en tevens een zeer gezond voedſel opleveren, 't welk voor de ſchoonheid van het opkomend geſlacht alles behalve nadeelig is. Dit verdient wel het onderzoek der natuurkenners en ſtaatshuishoukundigen, vooral ook bij ons. Eenige tooneelen uit de geſchiedenis van den opſtand worden gevolgd door eene belangrijke oudheid, de *zeven kerken* bij *Glendalogh*; eene verzameling van overblijfſelen uit de middeleeuwen, in een oord, welks verhevene ſomberheid aan het doel dier voormalige geſtichten beantwoordt. De bloei van *Glendalogh* dagteekent zich van vóór 1214, wanneer het Bisdom naar *Dublin* verplaatst werd. Er zijn vele dergelijke puinhoopen in *Ierland*, die, door een' godsdienſtigen eerbied des volks, vrij wel in ſtand blijven. Het landgoed van den Heer LATOUCHE wordt als merkwaardig geſchetst, vooral ook om de nog grootere waarde van het verſtand en hart der bewoners. Het bekoorlijk groen, een gevolg der voch-

tigheid, en de fraaiheid der wegen van *Ierland* worden zeer geroemd, en de fabel van ST. PATRICIUS vermeld, die alle duivels en vergiftige dieren van het land met list naar een' afgrond lokte. Vrij breed weidt de Schrijver dan uit over de volksdeugden, als gastvrijheid, zucht voor de wetenschappen, („ Geen gewest „ van deze uitgeſtrektheid heeft, zegt hij, ſedert het „ beſtaan van *Griekenland*, ſchitterender vernuften en „ geleerder mannen dan *Ierland* voortgebragt." Wij nemen de vrijheid, dit ſtellig tegen te ſpreken, en dezen lof aan ons *Holland* toe te eigenen) voorts zedigheid der vrouwen, vatbaarheid, onderlinge wellevendheid, zelfs bij de lagere volksklasſe, enz. CARR ſpreekt overal de *Ieren* voor; en, moge al eens de genotene herbergzaamheid hem een weinig partijdig gemaakt hebben, niemand zal toch betwisten, dat zijne berigten veel waarheid behelzen, en dit verheugt ons voor de eer der menſchelijke natuur.

Daarentegen verzwijgt men ook de gebreken niet; de armoede van het landvolk, een gevolg der ſchreeuwende onderpachten, waardoor de laatſte huurder bijna niets overhoudt; de ellendige ſtaat van het onderwijs, (er was, tot nog kort geleden, *in geen enkel dorpkerſpel* een Bijbel) de zucht tot logens, het bijgeloof, de onzindelijkheid enz., die hij nogtans hier en daar verontſchuldigt.

De reis naar *Killarney* is belangrijk. Men vindt oude ſterkten op dezen weg, en voornamelijk *bogs*, een vreemd verſchijnſel, eigen, zoo 't ſchijnt, aan *Ierland*, en waarſchijnlijk vernielde boſſchen ten grondſlag hebbende. Het meest ſchijnen zij naar onze veenen te zweemen; echter heeft men ook *drijvende* of *bewegende bogs*, die, na een onderaardsch gedruisch opgetild, de naburige landen voor zich heen drijven, die alsdan, als zwemmende eilanden, omdrijven, en ſoms de velden zestien voet diep bedelven. Men heeft in deze *bogs* zoo wel horens van rendieren, als prachtige en keurige ſieraden van goud en zilver gevonden. De rivier *Shannon* en de ſtad

ſtad *Limerick* worden vervolgens beſchreven, en de ſlechte toeſtand van het huis voor krankzinnigen aldaar met reden gegispt. Daarop volgen bedenkingen over de *Ierſche* taal, en over eene gisſing, die haar, uit eene vergelijking met de bekende plaats uit de *Poenulus* van PLAUTUS, als eene dochter der *Puniſche* voorſtelt. Hieromſtreeks is eene volkplanting van *Paltſers*, om het geloof uitgeweken. *Killarney*, het doel der reize, met deszelfs *romaneske* meren, de abdij van *Mucruss*, de eilanden *Innisfallen*, *Ross*, enz. komen voor, als tot de heerlijkſte, meest *romaneske* oorden der wereld behoorende, en worden omſtandig beſchreven, ook met overneming eener plaats uit den landbouwkundigen Reiziger ARTHUR YOUNG. — *Cork* is eene groote ſtad met eene opeengepakte bevolking van ruim 100,000 zielen, waar zeer veel armoede, maar ook zeer veel weldadigheid heerscht. Vele inrigtingen dezer ſtad voor behoeftigen zijn zeer doelmatig. Hier volgt weder een' uittrekſel uit A. YOUNG, waarſchijnlijk door den Vertaler. De reis gaat vervolgens langs min belangrijke oorden weder naar *Dublin*, waarvan nog eenige bijzonderheden nagelezen worden; en de Schrijver eindigt met eenige bedenkingen over de mogelijke leniging van het lot der talrijke armen in *Ierland*, vooral van den ſchamelen landman.

De vertaling, door den Eerw. GOEDE bewerkt, is zeer goed: echter hebben wij eenige bedenkingen. Moeten wij het aan hem, of aan den Schrijver, of aan den zetter wijten, dat wij (op bl. 34) in 1762 de reeds in 1714 overledene Koningin ANNA ontmoeten? Was JAFET de zoon van eenen NABAB? Natuurlijk was onze tweede ſtamvader na den Zondvloed *Nabab* over de geheele aarde. Op bl. 154 lezen wij, bij eene tegenſtelling tusſchen een zeer *boschrijk* en zeer *naakt* oord: „welk „een verſchil tusſchen dezen overvloed van *ſchatten* en „de beſchrijving, die de Heer ARTHUR YOUNG er „van geeft," enz. Dit *ſchatten* (daar van geene eetbare voortbrengſelen geſproken wordt) riekt wel iets naar

het *Hoogduitsche schatten*, *lommer*. Zou de Heer GOEDE ook bij de *Fransche* eene *Hoogduitsche* vertaling te baat gehad hebben? Wij bekennen echter eerlijk, anders geene *Germanismen* te hebben gevonden. — Op bl. 210 worden de *Brachmanen* of *Braminen* in *Broekmannen* gemetamorphoseerd! Dit is zeker eene drukfout, die echter in 't oog loopt.

De reis van den Heer CARR kan, met die van GÖDE door *Engeland*, vóór eenige jaren bij den Boekhandelaar BOHN, en van SOLTAU door *Schotland*, bij den Uitgever dezes reisverhaals in 't licht gekomen, een goed en onderhoudend geheel opleveren, ter vrij naauwkeurige kennis, althans van het belangrijkste, der drie Zuster-koningrijken, tot welke wij thans in zoo menige staatkundige en handelsbetrekkingen staan.

C. J. C. REUVENS, Collectanea Litteraria &c. *Letterkundige Verzameling, of Gissingen over Attius, Diomedes, Lucilius, Lydus, Nonius, Ovidius, Plautus, Scholiast van Aristophanes, Varro en anderen, doorgaans gemaakt naar aanleiding der Handschriften, en meerendeels tot het Romeinsche Tooneelwezen betrekkelijk. Waarbij eene Verhandeling gevoegd is over de uitspraak der Grieksche taal. Te Leiden, bij* H. W. Hazenberg de Jonge. *In gr. 8vo.* 197 *Bl., behalve de Inleiding. f* 2-2-:

Eerst onlangs kwam deze letterkundige Verzameling bij ons ter tafel. Zij is door den jongen REUVENS opgedragen aan zijnen sedert onlangs, door eenen schielijken dood, aan het Rijk en zijne Bloedverwanten ontrukten Vader. Deze, als hoogberoemd Regtsgeleerde, en door lange ervarenis geoefend Regter, naar Brussel op last des Konings vertrokken, om mede te arbeiden aan het Ontwerp van een nieuw Wetboek voor Nederland en Nederlandsche zeden, vond daar ten ontijde het einde van zijn nuttig leven, betreurd door allen, die 's mans verdiensten in zijnen aanzienlijken stand wisten op prijs te stellen, maar zeker het allermeest beweend van dien Zoon, die in hem eenen voorbeeldigen en hartelijk geliefden

Va-

Vader verloren heeft. Wij rekenen het ons een pligt, de nagedachtenis van wijlen den Heere REUVENS te vereeren, door hem uit reeds gezegde Opdragt aan onze Lezers te leeren kennen van den kant der aangeduide huisselijke betrekking, wier lof de Maatschappij, omdat zij in de binnenkameren het goede sticht, maar al te zeldzaam opmerkt. Boven de velerlei verpligtingen, die onze jeugdige Schrijver met alle heuschheid erkent, dat op hem rusten, ter zake van vriendschap en diensten, door zijne Leermeesters en Begunstigers, de Heeren VAN LENNEP, WYTTENBACH, BOISSON en anderen, aan hem betoond, verheft hij nogtans met kinderlijke vroomheid en teederheid de *vaderlijke* weldaden. Uit dien hoofde heiligt hij aan dezen zijne eerstelingen, als een offer van verschuldigde dankbaarheid, bij uitsluiting toe. Want, ondanks het gewigt en aanbelang der ambtsbezigheden, die zijn Vader te vervullen had en met alle getrouwheid behartigde, was het deze, die den smaak voor het schoone der Ouden, voor waarheid, regt en zeden, allereerst aan zijnen Zoon inboezemde; die lust tot letteroefening in hem ontvonkte, en voorts geene moeite of kosten spaarde, om diens aanleg en opleiding in algemeene beschavende wetenschappen, en tot het vak der Regtsgeleerdheid, te helpen voltooijen. Vóór korte jaren, namelijk, wanneer de Vader in regterlijke waardigheid naar Parijs geplaatst werd, vergezelde hem derwaarts de Zoon, zijne studiën te Leiden afbrekende, om die onder deszelfs oog aldaar voort te zetten. Hier bezorgde hem dit geleide, en de aanbeveling van den Amsterdamschen Hoogleeraar VAN LENNEP, gemeenzamen toegang tot reeds gemelden vermaarden BOISSON, Frankrijks sieraad, en bijkans éénige roem in de Grieksche letteren. Hier genoot hij door dien invloed de vriendschap van eenen MARRON en andere Mannen van naam; behalve dat hem de Koninklijke, toen *Keizerlijk* genoemde, Bibliotheek, met haren schat van oude handschriften, naar zijnen wensch ontsloten werd, om zijnen lust tot onderzoek aldaar te verzadigen in de tusschenuren, die hij aan zijn hoofdwerk ontwoekeren mogt. Vervolgens met den Vader in zijn geboorteland wedergekeerd, bewees hem de toegenegenheid van Leidens uitstekend sieraad, den grijzen WYTTENBACH, ongemeenen dienst ter voortzetting en bereiking van zijn voorname doel, om eens de *Fragmenten der Romeinsche Blijspeldichters*, bij *Nonius* en elders voor

ons

ons bewaard gebleven, te mogen toelichten, ook uit den voorraad, door wijlen BONDAM hiertoe vergaderd, en in de kostbare Bibliotheek dier Hoogeschole weggelegd. Tevens kwam onzen jeugdigen vriend der oude letterkunde des Vaders naauwe betrekking tot deszelfs Ambtgenoot VAN WESELE SCHOLTEN wederom te stade, daar hem van dezen vergund werd, diens uitgebreide en rijke boekverzameling, als eigen, te gebruiken. — Ziet hier, hoe groote en menigerlei voordeelen den jongen REUVENS toevloeiden uit den zegen vooral zijner geboorte van zulken *Vader*, aan wien, behalve zijn regt op andere en hoogere titels, ook deze niet het minst vereerende naam mogt worden toegekend. Welk gevoelig hart bedroeft het niet, dat een zoo waardig Man kwalijk meer dan de eerste vruchten der dankbaarheid heeft mogen oogsten van zijnen met alle zorg gekweekten en veelbelovenden Zoon? Dan, ontzien wij ons, den bitteren rouw op te wekken, dien het smartvol uiteinde des Vaders bij dezen gebaard heeft. Liever zouden wij de *nagedachtenis* van dit zoo dierbaar hoofd, dat *rust van zijnen arbeid*, en in onze harten leeft, bij den Jongeling, die deszelfs volle waarde gekend en vereerd heeft, tot eenen prikkel aanvoeren, om den roem van REUVENS naam en de eere der vaderlandsche geleerdheid te handhaven, uitbreiden en vermeerderen. Doch, hetgeen voor vele Jongelingen van meer of min aanzienlijke geboorte hoogst noodig zijn zoude, wordt overbodig bij dezen, van welken wij met genoegen vernemen, dat hij alreede aan het Geldersch Athenæum eenen welverdienden Leerstoel beklommen heeft. Wij gaan hierom over tot eene korte vermelding van dit boek: want, hoezeer wij prijs stellen op de toelichting en verbetering der Ouden, (in welk vak van letterkunde ons vaderland bevorens geene geringe vermaardheid had, nog heeft, en voorts hopen mag, indien Jongelingen, als REUVENS onderlegd, zich daaraan toewijden) die arbeid, voor de geleerde wereld meer dan het Nederlandsch publiek berekend, mag niet in het breede en naar eisch behandeld en getoetst worden in ons Maandwerk. Intusschen, het boeksken, dat voor ons ligt, betreft niet de *Fragmenten der Romeinsche Blijspeldichters*, de groote taak, die REUVENS te Parijs aanfloeg, in ons vaderland voortzettede, en welke hem steeds onledig houdt. Hoeveel stoffe hij daartoe voorhanden, en ook bewerkt heeft, zijne zedigheid, en

wan-

wantrouwen zijner krachten, doet hem, die de moeite ondervindt van eenen onbetreden weg te bewandelen, en daarop voorkomende hindernisfen op te ruimen en te overwinnen, alvorens eene proeve zijner bekwaamheid geven in deze *Letterkundige Verzameling*, wier inhoud de titel aanwijst. Blijkens denzelven, zijn de *Fragmenten van Romeinsche Blijspeldichters* wel onaangeroerd gebleven; maar geenszins hun *Tooneel*, en eene en andere plaatfen uit hunne *Treurspelen*, *Hekeldichten*, *Grammatici*, of meer algemeen bekende Schrijvers. Het heeft gewis veel in, vooral in de behandeling van de ftukken der Oudheid, bijzonder van de zoodanige, die zeer bedorven en verminkt tot ons zijn overgekomen, of die, gelijk *Lydus*, zeer onlangs in het licht verfchenen, den waren zin en meening te treffen, of de gebreken des tijds gelukkig te herftellen, waar die zijn ingeflopen. Het heeft veel in, wij herhalen dit, bij zulken arbeid van kiefchen fmaak, de goedkeuring der Letterhelden te verdienen. Alleen wie het boven van ons gezegde nopens den aanleg van REUVENS nadenkt, zal zich bij voorraad van hem niet weinig goeds te dezen beloven. Wat ons aangaat, offchoon wij, ware het hier de plaats, eene en andere kleene bedenking (*) tegen het beweerde van den Schrijver zouden vermogen in te brengen, over het geheel durven wij verzekeren, dat eene uitgebreide geleerdheid en bovenal een gezond oordeel in dezen zijnen jeugdigen arbeid alzoo doorftralen, dat hij aan onze, na het lezen der *Inleiding*, hooggefpannen verwachtingen niet alleen ten volle beantwoord, maar ook dezelve overtroffen heeft. Dan, ongezind om lofredenaars te worden in eene zaak, die wij door proeven niet aan het oordeel van onze Lezers ter be-

(*) Een enkel voorbeeld zullen wij geven. Bij OVID. *Her.* VI. vs. 40. ftaat REUVENS voor te lezen *tecta*, niet *facta*; echter, dit erkennen wij gaarne, niet zonder eenig wantrouwen. Wij gelooven ook niet, dat de Dichter, die *Hypfipele* in vs. 20—22 duidelijk doet verklaren, hoe zij vóór de aankomst des Thesfaliërs de ontrouw van *Jafon* vermoedde, thans *hare hartwonde*, als door zijn ftilzwijgen op hare brieven, *verheeld*, *bedekt* genoemd kan hebben. Liever hierom, terwijl ook die *wonde niet gemaakt*, maar wel, door het warm verhaal van den Thesfaliër, in zijne drift van fpreken van *Medea* gewagende, zonder eenig doel *aangeraakt* of *geroerd* werd, willen wij de kleene verandering van *facta* in *tacta* bij dezen aan de hand geven. Men zie verder de uitlegging bij BURMAN, die alzoo meer klemt, dan gelijk er nu gelezen wordt.

beslissing kunnen opdragen en verblijven, leggen wij de pen neder, bevelen dit zijn werkje der aandacht van, beter dan wij misschien, bevoegde regters, en sluiten met onzen wensch, om eerlang, tot eere der Nederlandsche geleerdheid, het grooter en reeds vóór jaren begonnen werk van zijne ervaren hand te mogen ontvangen. Wij vleijen ons, dat zijne plaatsing te Harderwijk hem daartoe lust en gelegenheid verschaffen zal.

Op welk eene wijze behooren Aankomelingen op de Hoogeschool hunne Akademische Studie in te rigten? Twee Voorlezingen voor oude en jonge Studenten, van J. M. SAILER. *Uit het Hoogduitsch. Met eene Voorrede van* H. MUNTINGHE, *Hoogleeraar in de Faculteit der Godgeleerdheid te Groningen. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1816. *In gr. 8vo.* 34 *Bl. f* :- 8 -:

Schrijver en Voorredenaar zijn beiden zoo algemeen bekend, en het onderwerp is zoo belangrijk, dat het eene onvergeeflijke nalatigheid en trots wezen zou, zoo ieder student, in welk een vak dan ook, dit boekje niet zijner aandachtige overweging waardig hield; en wij hebben er niets bij te herinneren, dan dat het ons smart, dat het niet meer uitvoerig is uitgewerkt. Het geeft inmiddels de best mogelijke wenken. Men vindt hier de gebreken bij de *toehoorders* aangewezen: omdat het hier de studenten geldt, wordt van die der *leeraars*, (en SAILER erkent, ook deze zijn *groot*) en die in de *kerinrigtingen* zelve, (die er misschien ook nog gevonden worden) gezwegen. En zij zijn deze:

1. De aankomelingen zijn zelden genoegzaam in de voorbereidende wetenschappen onderwezen. (Deze wetenschappen zijn vooral de *taalkundige*. *Zakenkennis!* is thans het tooverformulier, dat aan de orde van den dag is.) Zelden zijn hunne verstandelijke vermogens behoorlijk geoefend. (De bekwaamheid, om in schriftelijke opstellen de regelen der spraakkunst met die van het zuiver gevoel, het gevoel van de zuiverheid der taal met dat der sierlijkheid te vereenigen, waartoe ontelbare oefeningen, van verscheidene jaren, gevorderd worden, ontbreekt hun.) En zij komen zelden met de waardige gemoedsstemming. (De beoefening *mijner wetenschap*,

schap, in haren zamenhang met de voorbereidende en aanverwante *wetenschappen*, zal mij heilig zijn.) De Akademie is niet slechts eene school voor *jongelingen* en voor het *vaderland*; maar eene *Universiteit* is werktuig voor den wetenschappelijken geest, voor den *man* en de *wereld* niet minder, dan voor den jongeling en het vaderland.

2. Het *collegie-loopen*; hetwelk, ja wel, aan de Universiteit *den schijn van leven* bijzet, maar eigenlijk *den dood der wetenschappen voortplant*. (Bravo, wijze SAILER! bravo, Professor MUNTINGHE! die het thans zoo duidelijk en luide ook bij ons zeggen durft. Het wordt hier overtuigend aangewezen. Het geheugen van den student, wanneer hij *hoort*, of zijn papier, wanneer hij *schrijft*, moge *bij uitstek geleerd* worden; maar hij, de toehoorder, of de schrijver zelfs, wordt het nooit, en kan het nooit worden, om dezelfde reden, waarom de overmaat van onverteerd (en ook niet voor velen onverteerbaar?) voedsel insgelijks nimmer een gezond ligchaam kan vormen.)

3. Het *onordelijke* en *tegenstrijdige* in de eigenlijk gezegde studie.

4. Het grootste gebrek, eindelijk, is, dat de studerenden *niet studeren*.

De tweede Voorlezing zal de beste wijze der Akademische studie *in het algemeen* langs den *kortsten* weg aanwijzen. Het vroeger aangewezene, zoo wel als de bijzondere *methodologie*, in ieder vak, wordt vooronderſteld. Dan volgen de lessen:

1. Laat uwe Akademische studie eene *studie* zijn, d. i. laat de waarheid u ten eigendom worden. Dit geschiedt: „ wanneer gij haar *getrouwelijk* hebt *opgemerkt* — in hare wezenlijke trekken; wanneer gij haar eenmaal *geheel doorgezien* en *doorgedacht* hebt, 't welk allereerst geschiedt onder de voordragt des leeraars; wanneer gij haar *bij herhaling overdacht*, dat wil zeggen, in uwe ziel als in eene veilige bewaarplaats weggelegd, wederom ten voorschijn gebragt, en op nieuw weggelegd hebt; wanneer gij haar met uwe denkbeelden *gedacht*, met uwe *woorden aangeduid*, en als een zamenstel van uwe woorden en uwe gedachten *uitgesproken* hebt; wanneer gij haar in een schriftelijk opstel als het *werk uwer kunst* daargesteld hebt; wanneer gij haar met uws gelijken in uwe gemeenzame gesprekken *doorge-*

„ *loo-*

„ *loopen*, haar in hunne tegenwoordigheid *voorgedragen*, te-
„ gen haar *bedenkingen geopperd*, en haar *verdedigd* hebt;
„ wanneer gij voor haar, om haren inhoud en vorm, *liefde*
„ *opgevat*, en het *toepasselijke* daarvan — den geest des wa-
„ ren — in uwe ziel *ingeprent* en in uwe uitwendige verkee-
„ ring hebt *uitgedrukt*." Dit zevental zaken wordt met een woord ontwikkeld en aangedrongen.

2. Laat uwe Akademische studie eene *Akademische*, d. i.: eene met den geest eener Universiteit, en het oogmerk eener *wetenschappelijke vorming*, overeenkomstige studie zijn. Studeer eerst het *algemeene*, (de eerste wegen zijn de wijsgeerige;) na het algemeene het *bijzondere*; en het algemeene met *bijzondere*, en het bijzondere met *toereikende* vlijt.

3. Die studie zij eene *aanhoudende*, die *volhardt* en *uithoudt*, tot dat het algemeene met bijzondere, en het bijzondere vak met *toereikende* vlijt is doorgewerkt.

4. Laat de Akademische studie niet slechts al het gezegde, maar vooral eene *den mensch waardige* studie zijn.

Wij schromen geenszins te verzekeren, dat ieder zaakkundige alles, wat in dit kleine boekje voorkomt, voor de studerende jeugd *gouden appelen in zilveren schalen* bevinden zal.

Augustissimo GULIELMO I, Belgarum Regi, feliciter. Auctore SIMONE SPEYERT VAN DER EYK. Lugd. Batav. apud *Vid. M. Cijfveer*. 1816. 4to. pp. 16.

Pax, subactis iterum Gallis, reddita Europæ. Quam pro concione celebravit HENRICUS WEYTINGH, Gymnasii Campensis Rector. Harlemi, typis *A. Loosjes*. 1816. 8vo. pp. 20. *f* :-8-:

Het was natuurlijk te verwachten, dat de gelukkige herstelling van Nederland en de algemeene vrede van Europa, welke onze harten met dank en vreugde vervulden, en alle vaderlandsche snaren zoo welluidend in beweging zetteden, ook in de geliefkoosde akademietaal zouden bezongen worden. De voor ons liggende stukken, van den Leidschen Hoogleeraar zoo wel, als van den Rector WEYTINGH, zijn een paar gelukkige proeven van Latijnsche dichtkunde, welke ons, min of meer, den roem herinnerden, dien onze vaderlandsche letterhelden ook

ook in dit vak behaald hebben. Onze twee Dichters volgen nagenoeg denzelfden draad in het voldingen hunner taak. Eerbied voor onze voorvaderen, verfoeijing van onze beulen en verdrukkers, en dankbare hoogachting voor onze redders en verlosfers klinken uit elke tokkeling hunner fnaren; en warme liefde voor onzen Koning en deszelfs heldhaftige Zonen deed hun de lier in handen nemen. Hoe elk in zijne taak geflaagd zij, en wie den palm der overwinning verdiene, willen wij liefst niet beflisfen. Wij hebben beide ftukken met het grootst genoegen gelezen, en betuigen aan beide Dichters onzen hartelijken dank voor deze geurige lettervruchten. Om onzen lezeren een gedeelte van dit genoegen mede te deelen, en om hun de gelegenheid te geven, de Dichters met elkander te kunnen vergelijken, fchrijven wij eenige regels uit deze dichtftukken af, en verkiezen daartoe die, waarin onze ellende onder de Franfche overheerfching gefchilderd wordt.

De Hoogleeraar VAN DER EYK fchildert dezelve aldus:

Hinc vix credibilis feries exorfa malorum est.
Cernimus extemplò cum libertate carentes
Divitiis cives, dederant quas jura paterna.
Tertia pars remanet vixdum, labor irritus omnis,
Nec proavûm ftudium aut industria profuit ulli.
Proh dolor! inviti juvenes coguntur ad arma,
Mox omnis pubes est victima fæva Tyranni.
Heu! frustrà matres gemitu, planctuque, ululatuque
Implevêre Lares: non nobilitatis honores,
Non aurum excufat; vixdum deformia membra.
Gaudete, o Juvenes! quibus integra membra negavit
Natura, aut pulchros ad tela agitanda lacertos;
Defectum formæ cuivis gratamur apertè.
Omnibus invigilat custos rigidusve fatelles
Civibus, ut cujusque et dicta et facta notentur.
Dicam mille modis fermè vexarier omnes,
Totve ministrorum infidias, fraudesve, dolosve?
Enumerem merces exactas enfe, rapinâ,
Et mercaturæ languentis tristia fata?
Criminaque exponam, mores, vitamque folutam,
Corrupit mores queis gens peregrina Batavos?
Sed fatis est. — — —

Nu hoore men, hoe de Heer WEYTINGH zingt.

Tunc proculcari pedibus tua jura videbas,
  A puero ſemper jura ſacrata tibi:
Tunc populi ritus, moresque et fama Batavi,
  Ipſa tibi virtus tunc tua crimen erat.
Sævior Harpyis tunc turba rapacibus auctas
  A proavis pasſim diriepebat opes.
Impia dum juvenes generoſi ad prælia rapti
  Hostili ferro victima certa cadunt;
Languere ignotis capti aut coguntur in arvis;
  Frigora ni miſeros, atra famesve, necet.
Nulla tibi prisci restabant ſigna decoris,
  Et ſpes antiquæ nulla ſalutis erat.

Ecce foris tibi probra; domi tibi turpis egestas,
  Et pavor, et nullo tempore tuta quies.
Ludibrium et cunctis præbenti gentibus usquam
  Nullus in adverſis rebus amicus erat.
Quæque — nefas! — miſeris ſolatia ſola malorum,
  Non licet ærumnis ingemuisſe tuis.
Adſidet aure tibi infamis delator apertâ,
  Vincula qui incauto carnificemque paret.
Gaudia quin etiam ſimulato prodere vultu
  Cogeris; heu! curæ dum tibi pectus edunt,
Et clades celebrare tuas, laudesque Tyranni,
  Qui tibi, qui patriæ vulnera mille dabat.
Illius, ah! pereat nobis ætatis imago!

Volksliederen, uitgegeven ingevolge het Programma van Zijne Excellentie den Heer Lt. Admiraal J. H. VAN KINSBERGEN, *Groot Kruis van verſchillende Ordens (Orden) in Europa &c. &c. &c. Te Amſterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. f :-6-: In gr. 4to. op Muzijk f :-16-:*

De Redacteur vordert van ons eene beoordeeling dezer Volksliederen. Hij wil het Publiek daarnaar niet langer laten wachten. Het is waar, de bekrooning zelve zou kunnen geacht worden, alle nadere aanprijzing overtollig, berisping nutteloos te maken. Maar, nergens minder misſchien, dan om-

trent

trent stukjes als deze, laten zich lezers en zingers, als blinden, door gezag leiden. Er zijn er welligt, die twijfelen, of dezelven wel wezenlijk den prijs der voortreffelijkheid hebben weggedragen, en die daarom gretig uitzien naar eene plaats, waar men contraboek houdt. Het is, echter, met dit beoordeelen als met het vervaardigen zelve. Het laat zich — ja wel vorderen — maar, daaraan te voldoen.... zoo op commando vuur te slaan, om hoofden te verlichten, of harten te verwarmen, dat is misschien wel een weinig tegen de natuur. Doch, laten wij zien!

Wij waren dan brandend nieuwsgierig naar deze stukjes — om ze te lezen, en om ze te hooren. Dit hadden wij met alle liefhebbers van kunst en vaderland (ik weet niet, hoe ik ze anders noemen zal) waarschijnlijk gemeen. Maar, aller verlangen was juist niet volkomenlijk zoo gewijzigd als het onze. De meesten beloofden zich wonderbaar veel schoons. De gedachte aan de modellen, gevoegd bij den tegenwoordigen staat der kunsten, den uitgeloofden prijs, de beoordeelaars, en eindelijk TOLLENS en WILMS, als autheurs — dit gaf eene multiplicatie, welker *facit* bijna niet uit te spreken was. Bij ons, daarentegen, liep er veel schroom onder; zoo als men zegt: het zal mij eens benieuwen; en wij vroegen, even als de omstanders bij de geboorte van JOANNES DEN DOOPER, waar ook zoo veel groots was voorafgegaan: *wat zal dit kindeken wezen?* Waarom wij zoo dachten, dit is ten deele reeds gezegd. Stukjes als deze moeten zuiver voortbrengsel van gevoel en genie zijn. Dan zal men ze krachtigst, eenvoudigst, maar vooral oorspronkelijkst bevinden. Anderdeels, echter, hierom, dat het geene vruchten zijn, welke alle jaar geteeld worden, maar zeer enkele en bijzondere, die door gunst van omstandigheden tot eene buitengewone geurigheid geraken, den algemeenen smaak treffen en boeijen, en, als de Johannesberger en andere Rijnwijn van zekere jaren, tot voor den laten nakomeling bespaard worden. Ja, zij worden dan, even als deze, met de jaren zelve hoe langer hoe beter; en men twijfelt eindelijk wel eens, of het niet de ouderdom alleen is, die het zoo lang bewaarde steeds doet smaken. — Moet men dan de geheele onderneming van den edelen Grijsaard afkeuren? — Wel neen! Als de natuur gunstig schijnt, waarom zou men ze niet zoeken te hulp te komen, of te leiden? Al wierd er dan, bij voor-

raad, ook niet meer uit dan een St. JAN, een voorlooper en wegbereider van het ware licht; wat zwarigheid?

De waarheid, waartoe deze geheele voorafſpraak eigenlijk voeren moet, is, dat de liedjes ons terſtond veel beter bevielen dan menigen anderen. Wij vonden er zeer veel in, dat aan onze denkbeelden beantwoordde — veel eenvoudigs, gevoeligs, waarlijk ſchoons. TOLLENS is hier TOLLENS; het is zijn eigenaardig gevoel, zijn denktrant en zegswijze; klaar en waar, zuiver en gloeijend, als van een kind; en dit is, op zich zelve, eene geheele lofſpraak, waarop de gewoonte alleen aan al het voortreffelijke, dat wij reeds van hem ontvangen hebben, iets waagt af te dingen. Aanmerkingen, ja, zijn er op te maken. Het is te lang — daardoor wel een beetje ſlap in de lenden; met andere woorden, hier en daar eenigzins zwak. Om iets te noemen: *Hij telt bij God een deugd te min, die land en vorst vergeet*, is als een ſtuk ijs in den ziedenden ſtroom; geen volſlagen onverſchillige kon er, in een wijsgeerig dispuut, bijna minder van zeggen. Of men zeggen mag: *de grond, waarop onze adem gaat*, en: *de plek, waar eens ons graf op ſtaat*, laten wij in het midden. Maar, jammer is het gewis, dat de *monoſyllaba* niet wat meer vermijd zijn. Dit toch is nimmer te herſtellen; zoo al op andere bedenkingen nog eens eenige acht mogt geſlagen worden. Uitnemend behaagt ons het volgend couplet:

Van hier, van hier wat wenſchen ſmeedt
Voor een van twee alleen:
Voor ons gevoel, in lief en leed,
Zijn land en koning één.
Verhoor, o God! zijn' aanroep niet,
Wie ooit hen ſcheiden dorst,
Maar hoor het één, het eigen lied
Voor vaderland en vorst.

Wij hebben de eer niet, den Heer BRAND verder te kennen, dan uit zijn, onlangs gegeven, ſtukje op den ſlag bij *Algiers*, waar wij veel fraais in vonden en openlijk aanprezen. Vooral aan vernuft blijkt het, ook uit dit ſtukje, hem niet te haperen. Gevoel, evenwel, is hier van meer waarde dan vernuft. De toon, die in het ſtukje heerscht, de aanhef: *Wij leven vrij, wij leven blij* enz. behaagt niet kwalijk. Maar het

het is nog langer dan het ander, en vervalt hierdoor in eene ſoort van redenerende uitweiding, doormengd met geestigheid. — Laten wij, evenwel, niet te berisperig vallen! Wat menſchenwerk is volmaakt? Het is een mooi liedje, dat voor den grooten hoop zelfs beter berekend is dan het ander; dezelve weet en vertelt zijne voordeelen graag; en komt er zoo wat van een' leeuw bij, dien men niet te na moet komen, dan ſpannen zich niet zelden de ſpieren van hand en kaak even zoo, of men zelf een leeuw was (des, echter, dikwijls neen.) Wij wenschten maar, dat wij het al wat meer bij de ſtraat hoorden. Doch, tot nog toe geſchiedt dit alleen van hooger hand, door het klokkenſpel namelijk; en dan dienen de woorden wel reeds van buiten geleerd te zijn, zal het iets helpen. Fraai is, buiten tegenſpraak, het volgende coupletje; ſchoon de tweede en derde regel, naar den zin, al te naauw verbonden zijn, en het misſchien beter zou luiden, wanneer er ſtond: *o Zon* —

Wij leven vrij, wij leven blij;
De zon van ons geluk,
ORANJE week, 't was ſlavernij;
ORANJE daagde, en 't Land was vrij;
Wij zijn verlost, nu juichen wij;
Verbrijzeld is ons juk!

Wij verbeelden ons, dat er, in het vervolg, nog wel een en ander der niet bekroonde ſtukjes zal in het licht verſchijnen; en dan zal het, misſchien, des te duidelijker blijken, hoe moeijelijk het is, in dezen volkomenlijk, en nagenoeg aan allen, te voldoen: zoodat zeer mogelijk de roem der bekroonden hierbij merkelijk wint. Komt er, nogtans, iets, dat de ware kenmerken in grootere mate bezit, welaan, zoo beſlisſe het openbaar gevoelen in zijne eigen zaak!

Over de muzijk ſtaat ons niet opzettelijk te oordeelen. Zoo wij iets in dezelve misſen, ongaarne misſen, het is oorſpronkelijkheid — toonen, die men nog niet gehoord heeft, die men, naauw genomen, met niets weet te vergelijken. Een moeijelijke eisch misſchien! Doch een noodzakelijke, zal de ziel getroffen, aangegrepen, vastgehouden worden, en gaarne die zelfde toonen herhalen.

O'donnel. Een Iersch Volksverhaal, door Lady MORGAN, *geb. Mifs* OWENSON. *Naar het Engelsch. Met Platen. Iste Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr.* 8vo. 338 *Bl.* *f* 3-:-:

Het doel van dezen Roman, van welken het tweede en laatfte deel fpoedig volgen moet, is, behalve het vermaak van den lezer, vooral ook, het vooroordeel van den Engelschman tegen het trouwhartig, werkzaam, maar miskend en onderdrukt volk van Ierland krachtdadig te en te werken; zoo meldt het voorberigt, en wij ftemmen gaarne toe, dat hetgeen hier voorkomt van het Ierfche volkskarakter voordeelig affteekt bij die perfonen uit de groote Engelfche wereld, wier ledigheid van hoofd en hart allezins uitkomt in dit verhaal, den Heer GLENTWORTH uitgezonderd, een rijk Engelsch burger, door het toeval geworpen in eenen geheel aan hem ongelijkfoortigen kring. Het hoogaanzienlijk gezelfchap geraakt op een reistogje van een hunner landgoederen in Ierland toevallig bekend met O'DONNEL, den held des verhaals; een man van edel bloed en edele inborst, maar diep in vernedering en nagenoeg algeheele armoede gezonken; een zonderling intusfchen, die eerst de nieuwsgierigheid uitlokt, en daarna een ieder belang moet inboezemen. Het is vooral om zijnentwil, dat wij verlangen naar de voortzetting van het verhaal; want de brave GLENTWORTH is dood, en van al de andere, hier voorkomende perfonen is er geen, dien wij ons bijzonder aantrekken, dan alleen 's mans getrouwen bediende, en zekere Gouvernante bij de Engelfche familie, omtrent welker karakter wij nog nadere, haar vereerende ophelderingen vermoeden. O'DONNEL, wederom befloten hebbende tot den Britfchen dienst, is aan het flot van dit deel nabij Londen, op het buitengoed van zekere Gravin, en onder menfchen, bij welke hij en zijn brave knecht het gewis niet lang kunnen uithouden. Het verhaal zal met genoegen gelezen worden; en hoezeer wij vooralsnog niet zien, dat het ons veel bijzonders of nieuws omtrent Ierland en de Ierfche zeden zal opleveren, zoo is dusdanig Engelsch produkt, van eene zoo bekwame vrouwelijke hand, in een uur van uitfpanning voorzeker welkom.

Ver-

Verhalen van HEINRICH JUNG, *genoemd* STILLING. *Uit het Hoogduitsch. In III Deelen.* 1815 *en* 1816. *Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. *In kl. 8vo.* 692 *Bl.* *f* 4-2-:

Men moet den goeden STILLING nu en dan eenige tranen, *die van de wenkbraauwen afstroomen*, en de hem eigene beeldspraak, zoo als b. v. *de voeten des perstreders van Bozea, die er zeer bloedig uitzien*, en wat meer van dien aard is, ten goede houden, en dan zal men deze zijne Verhalen verreweg verkiezen boven de vele verdichtselen, die, hoe aangenaam en onderhoudend ook, en ook voor verstand en hart niet geheel onvruchtbaar, echter maar weinig hebben van dien echten Christelijken geest en ootmoedige werkzaamheid, die wij weten dat zoo wel het voorbeeld als ieder van STILLING's schriften treffend uitdrukt en aanmoedigt. De Schrijver is bij ons genoegzaam bekend, en wij behoeven dus niets te zeggen van den hem eigenen naïven toon, waarin hij weet te verhalen. Deze zijne vertellingen zijn achtentwintig in getal; sommigen waren ons reeds door zijn *Heimwee* of van elders bekend; de meesten, echter, waren ons nieuw; en, hoezeer wij van helling tot overdreven gevoel in het godsdienstige juist niet iedere derzelven kunnen vrij verklaren, durven wij die echter allen onbekommerd aanprijzen, daar bij geenen de spotlust wordt uitgelokt, en wij meenen, dat ons tegenwoordig geslacht juist geene terughoudende waarschuwing behoeft tegen te ver gedrevene godsdienstige warmte, die hier ook overal tot echte deugd wordt gewijzigd; integendeel, wij hopen hartelijk, dat zoodanige warmte voor God en het goede bij vele lezers zal worden opgewekt.

Uit het verhaal: KOENRAAD DE GOEDE, (de godvruchtige, door zijnen harden vader zeer mishandelde, maar na zijne doorgestane beproevingen mild door God gezegende man) willen wij het volgende, tot eene proeve van geest en schrijfstrant, afschrijven:

„ Drie weken waren er, sedert KOENRAAD's terugkomst uit de hoofdstad, verloopen — toen hij vrij laat in den avond, van het land komende, eenen man voor het dorp op den weg zag staan, wiens gansche voorkomen de duidelijkste kenmerken der vreesselijkste ellende openbaarde. Zoodra KOENRAAD hem naderde, begon de grijsaard te beven. Ein-

delijk zeide hij, met eene bevende ſtem: „ Onze Verloſſer „ heeft geene gelijkenis van eenen *verloren vader* verhaald. „ Maar evenwel waag ik het, kom tot u, en zeg: KOENRAAD! mijn zoon! — ik ben niet waardig uw vader genaamd te worden! Maak mij ſlechts tot een' uwer bedienden!" — Waarlijk, er behoort een hooge graad van gevoel toe, om zich het treffende van dit tooneel voor onzen vriend levendig voor te ſtellen. Hij viel zijnen vader om den hals, weende luide, en zeide: „ Ach God! waarom zijt gij zoo „ lang weggebleven? waarom hebt gij het zoo verre laten „ komen?" — Met geweld rukte de oude VINCENT zich uit zijne armen, en antwoordde: „ Raak mij niet aan! ik „ ben zeer onrein. Ik kon niet eer komen; vergun mij ſlechts „ een nachtverblijf in een' uwer ſtallen, en ik zal u dan al„ les verhalen!" — KOENRAAD kon van weenen en ſnikken geen enkel woord meer ſpreken; ondanks alle onreinigheid, nam hij zijnen vader onder den arm, en bragt hem in zijn huis. Toen nu de oude aldaar de edele vrouw, zijne ſchoondochter, de met roode wangen pronkende jongetjes en meisjes, zijne kleinkinderen, en de gansche bloeijende welvaart zag — kon hij zich niet langer bedwingen; hij zonk — in KOENRAAD's armen? — neen! op zijne knien, en ſtamelde: „ In het ſtof, in het ſtof gebukt! Laat mij hem „ danken, die mijne ſchuld vergeven heeft." Hij kon niet meer uitbrengen, en viel in onmagt neder. Zijne kinderen verkwikten hem; hij werd gereinigd, van zuiver linnengoed en kleederen voorzien, en nam nu zijne plaats, aan het boveneinde der tafel, in den leuningſtoel, aangewezen. VINCENT was een geheel ander mensch geworden; hij was de blijdſchap zijner familie, en bleef dit tot aan het einde zijns levens toe."

Wij roepen den thans afgeſtorvenen godvruchtigen Grijsaard toe met HAUG:

Heil, edle JUNG, in 't Geestenleven,
Waar licht bij waarheid woont!
Uw vrome *droomen* zijn vergeven;
Uw vrome *daden* zijn beloond.

Beſpiegelingen over de Schoonheden der Natuur. Door J. KI GROEN. *Met Platen. Te Amſterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. *In gr.* 8vo. 146 *Bl. f* 2-4-:

U, *wiens geest door eene hoogere vlugt in het ſchoone des tem-*

tempels is ingewijdt, is het gegeven de geheimen te verstaan, en het wondervolle in de helderheid des lichts te aanschouwen. Zoo luidt het *motto!* maar wij behooren zeker tot deze ingewijden niet, daar wij deze *slechts ruwe ontwerpen, die* de Heer GROEN *maar, zoo als zij* hem *voor den geest kwamen, zonder vele overdenkingen, eenvoudig en ongekunsteld,* (NB. ONGEKUNSTELD!) *neerstelde*, zoo ver bevonden boven onze vatbaarheid, dat wij, hoezeer wij ons ook dwongen, de lezing van dit inderdaad niet lijvig geschrift onmogelijk konden ten einde brengen; weshalve wij ons dan ook geenszins als beoordeelers opwerpen, en ons wel zullen wachten, onze *ongewijde handen te slaan aan* deze *ware voortbrengselen van genie en smaak*, uit vrees dat wij *het schoone, hetwelk wij er in mogten ontdekken, onbarmhartig en ligtvaardig zouden veroordeelen, gelijk zij, die het niet bevatten*, onder welke wij ons in opregtheid, ten aanzien van deze Bespiegelingen, moeten rangschikken. Wij hebben maar weinig gevoel voor het hier voorkomend *geschapen- en ongeschapendom*, — voor het *kruipen in de woningen der eenzaamheid*, en *het nederleggen van onze verwachting op den hoogen altaar van de sterkte des Almagtigen*, — voor den *helschen* Divan, *die tandenknerst, en berst van wanhopigen afgunst in het midden van zijne booze beraadslagingen, omtrent den heerlijken staat der menschen, terwijl de verhevene* Serafs *zich verheugen met eene hemelsche blijdschap over de onsterfelijkheid, door de beslotene verlossing der Goddelijke personen uitgewerkt, en over het eeuwig en oneindig heil der stervelingen*, — voor den *weerglans van den* ONGESCHAPENEN, *die het licht van rondom weerkaatst, en het gesuis van den* ALMAGTIGEN *onder de schaduw verbergt*, — en ook voor de volgende beschrijving eener treffende zeldzaamheid: *De duisternissen liggen in de donkerheden — de sluimeringen vallen in het midden der akeligheden — zij willen ontwaken, maar, het zweven der schaduwen doet hen geheel in slaap vallen, waaruit zij niet weder opstaan, tot dat het gesuis der* ONEINDIGHEDEN, *uit de hoogten der dennen nadert, op welker doortogt een eeuwige glans zich verspreidt — eene liefelijke gloed de floers ontwikkelt, en de helderheid de wolken verdrijven. — Het* ONZIGTBARE *staat op het tooneel der bewondering — de verborgenheden glinsteren van wege de heerlijkheden, en de genoegens baden zich in de liefelijkheden,* enz. enz. enz. Alles, intusschen, is in denzelfden toon en verhevenen geest.

Op-

Opdat echter onze lezer bij het terughouden van onze beoordeeling niets verlieze, willen wij uit des Schrijvers voorafgaanden brief aan zijnen vriend B..., die een *regte genie is*, hier opgeven, hoe die kenner en vriend over deze Bespiegelingen oordeelt: „ *Zij alle, zegt gij misschien, staan op* „ *zich 'zelven, en brengen elk bijzondere voortbrengselen te* „ *voorschijn, elk hunner betreedt nieuwe wegen, maar elk* „ *hunner is ook kenbaar aan de ware oorspronkelijkheden die* „ *zij opleveren.*" En, om nu dit gunstig gevoelen te staven, zal de volgende proeve voldoende zijn, tot welke wij bij voorkeur de treffelijke vergelijking der aanminnige Natuur met eene den Heere GROEN toelonkende bekoorlijke *Schoone*, wier schitterende stralen, die van hare liefelijke blikken afstroomen, zijne op hare schoonheid gevestigde oogen niet kunnen verdragen, hebben uitgezocht:

„ Hare haarlokken suizen, door de windjes van AMOR bewogen, om haar beminnelijk hoofd, in welker kruin de palmen der teederheid prijken, en de eerlaurieren van zachtheid zich verheffen. — Het verrukkende blos van tevredenheid en vergenoeging is op hare wangen afgebeeld — hare tanden zijn als het ijvoor van OPHIR, en hare lippen zijn enkel *ambrozijn*. — Hoor ik hare stemme, die is aanlokkender dan die der betooverende *Sirenen*, het is mij onmogelijk die langer te kunnen wederstaan — ik worde weggesleept door haar verrukkend gezang — mijne ooren worden gestreeld, en het hart smelt te zamen van teederheid, het buigt zich neder op haar geluid om de indrukselen op te vangen. — De versierselen winden zich om hare tengere armen, welker omhelzingen de gevoelens om hooge heffen, en de gewaarwordingen in het dal der liefelijkheden rond voeren. — Haar lijf is als de leliën des velds, en de heupen schooner dan de jasmijnen. — Hare welgevormde voeten gaan op de bloemen, en haren gang is zacht en sneller dan die der jonge Reeën; zij raakt naauwelijks den aardbol — bij haren aankomst ritselt het verdorde blaadje zelfs niet — het gesuis der doortogt is bijna niet merkbaar. — Hare kleur is als de uitgezochtste rozen, en hare gestalte vereenigd alles in een punt van schoonheid te zamen. — Hare deugden zijn hooge verheven, en strekken zich uit tot in het toppunt der volkomenheden — hare geuren die zij verspreidt bedwelmen de geesten, en worden dronken van wellust. De minneijver wordt in het hart ontstoken van wege de

de liefde die van haar aanwezen te rugge kaatst — het gevoelvermogen wordt gekoesterd door de ſtreelende vermaken en genoegens die haar omringen. — Ik zit dus gerust neder aan haren geurvollen boezem — onſchuldige wellust dartelt wederkeerig op de lippen — zij is zoo rijk in ſchoonheden, dat onmogelijk haar iets kan evenaren; hare ſchatten zijn onuitputtelijk! — de diamanten en paarlen die haren hals verſieren, ſchitteren met eenen onverdragelijken weerſchijn, de topazen en robijnen, in hare haarvlechten, blinken als het eerst opkomend morgenrood der glansrijke zon — hare ſieraden verheffen het hart hares minnaars in de hoogte, en voeren de denkbeelden naar de verlustiging! — o *Schoonheid! aller Schoonheden* — hoe groot is mijn geluk! u bezit ik ten eigendom — Gij zijt de mijne — Gij zijt voor mij aanwezig.

„ De winden huilen in de boomen — de toppen ſlingeren van ſchrik, en de wortelen ſchijnen uit hare ſtandpunten gerukt te zullen worden; maar als de ALMAGTIGE met zijn adem er in blaast, dan hoort men niet de minſte beweging, en het gebulder verbergt zich in het omhuldſel der groenende bladeren.

„ Het ijs ſtroomt af van de bergen, en verzameld zich in de geurvolle dalen — het ontvangt de zoetigheden der ſterkte, en de waſem trekt naar de grenzen, om de ſluimeringen te overdekken; doch de luchten gedogen de ſchaduwen niet — zij bewegen zich op de vlerken der fijnheid naar de zachtheid, en gaan daar liggen in de bevalligheden.

„ Reeën grazen in liefelijke weiden — zij wandelen vreedzaam in de volheid der genoegens, en verzadigen zich in den overvloed der wellusten — zij huppelen op kostelijke tapijten — zij dartelen op de vermaken, en ſpringen op het kleed der zoetigheden.

„ Het ſchoone is als eene zachte dauw neergedaald — het verſpreidt haren luister over de ſierlijkheden die door hare vermogens in het ſtof blazen, en de fijne nuancen door de ruimten jagen, om de krachten op de hoogten te verzamelen, die zich op één pakken, en de ſterkten onder de magten gevangen houden. — De ſieraden ſtrekken zich uit over het zigtbare — het prachtige tintelt in de toppen der volkomenheden — het vereenigd zich in de ſchatten der oneindigheden, en is met de omhuldſelen der verſierſelen bekleed in de gangen der liefelijkheden."

Jam-

Jammer, dat wij, in het opmerkzaam volgen der prachtige sieraden dezer Bespiegelingen, ons hier en daar vinden opgehouden door de *omhulsfelen* eenes verkeerden naamvals, en andere taal- of spelfouten; en dat wij, in onzen loop in deze *gangen der liefelijkheden*, ook nu en dan ons belemmerd vinden door het ontbreken van behoorlijk slot aan dezen of genen volzin; b. v. bl. 3. „*Deze onzen aardbol ... is — van eene verre uitgestrektheid; en echter wordt hij dikwerf door eene aardbeving, zijnde eene verschrikkelijke gebeurtenis in de natuur; om dat een gedeelte van dezelve, meest op plaatsen aan zee gelegen, door onderaardsche oorzaken, bewogen en menigwerf verwoest wordt.*"

Voor de opheldering, bl. 11. „De almagtige SCHEPPER schiep deze aardbol uit NIETS, *dat is, uit deze stoffe waar uit hij thans bestaat*," zijn wij dankbaar; en dat belangrijk berigt wilden wij ook onzen lezer niet onthouden.

Beknopt Aardrijkskundig Schoolboek voor de Jeugd, volgens de nieuwste Landverdeeling. Te Zutphen, bij H. C. A. Thieme. 1817. *In* 12*mo*. 97 *Bl. f* :-6-:

Volgens onze overtuiging en ondervinding, hangt het goed gelukken in het eerste onderwijs der aardrijkskunde voornamelijk van het beleid en oordeel des onderwijzers af. Immers zagen wij onderwijzers, die, met het beste leerboek in handen, het onderwijs in de aardrijkskunde tot eene ware pijniging voor hunne leerlingen deden worden; een kundig man, daartegen, wist, met de bekrompenste handleiding, dit belangrijk vak van onderwijs telkens afwisselend en onderhoudend voor de jeugd te maken. Naar deze onze overtuiging en ondervinding kunnen wij aan dit school- of liever leesboek ook geen goed of slecht onthaal voorspellen. Sommige onderwijzers zullen hetzelve met voordeel gebruiken, daar andere misschien volstrekt niet zullen weten, hoedanig een geregeld onderwijs, volgens dit schoolboek, in te rigten. Wij laten hetzelve dus aan zijn lot over, met de betuiging, dat wij geene onnaauwkeurigheden daarin hebben opgemerkt, en dat het in eenen eenvoudigen en duidelijken stijl geschreven is.

BOEKBESCHOUWING.

Bijdragen tot de Werken van het Genootschap ter verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijders. Voor het jaar 1814. 273 *Bl. f* 2-4-: En: *Vervolg der Bijdragen enz.* 162 *Bl. Beiden in den Haag, bij* de Erve J. Thierrij en C. Mensing en Zoon. 1815 *en* 1816. *In gr.* 8*vo. f* 1-5-:

Deze *Bijdragen* lagen reeds lang bij ons voor de hand, maar werden, door een aantal geschriften van den dag, gedurig ter zijde geschoven; te meer, daar wij, volgens het voorberigt, nog iets naders wachten konden van dezelfde hand. Zoodra ons echter nu ook dat *Vervolg* werd toegezonden, begrepen wij, dat een langer uitstel onzer aanmelding onwellevend worden zou. — Deze bijdragen zijn van eenen ongenoemden; zij doen zich voor als eene onvolledige proeve, en de schrijver gaf, gelijk hij zelf zegt, aan dezelve meer den vorm van bijeenverzamelde fragmenten, dan wel van een in logische orde geschikt opstel. Het belangrijke eener voorlang reeds opgegevene prijsvraag, waarop de antwoorden echter tot nog toe onvoldoende gerekend zijn, deed tot het vervaardigen en uitgeven dezer proeve besluiten; en ons oordeel over dezelve stemt met dat van den vervaardiger in, als hij zegt: *dat, zoo hij al met dezen zijnen arbeid tot de beslissing der zaak niet genoeg toebragt, nogtans de onderneming zelve niet overbodig kan worden gerekend.*

Wij ontvangen hier, I. eene verhandeling *over hetgeen in de leerstellingen en voorschriften van Jezus en de Apostelen betrekking had tot de personen, tijden en plaatsen, in en onder welke zij leefden.* In eene *eerste afdeeling* worden de personen opgenomen, in hunne bijzon-

 der

dere gesteldheid en karakter: als, het Joodsche volk in het algemeen, deszelfs gevoelens, verwachtingen, enz.; de Joodsche grooten, en de Pharizesche sekte vooral; voorts de jongeren van Jezus, hun onderling verschil en bestemming, enz.; overigens de Heidenen. De *tweede afdeeling* neemt over de tijden en plaatsen een overzigt, beschouwende zoo den geleerden als maatschappelijken toestand, en vooral dien der eerste Christengemeenten.

Hierop volgt nu, II. eene proeve van betoog: *dat de verklaarde wil van Jezus en de Apostelen ons volkomen geregtigt, om derzelver leerstellingen en voorschriften als algemeen geldend aan te nemen.* De bevoegde personen tot het doen van zoodanig eene verklaring zijn 1) Jezus zelf; 2) zijne Apostelen; 3) ook maar sommige, of zelfs één enkele, van hen; 4) Jezus en de Apostelen te zamen. In het laatste geval zal niemand aan de bevoegdheid twijfelen; maar de drie eerste gevallen worden ieder afzonderlijk, als even zeer voldoende, aangewezen.

De verklaringen zijn of *regtstreeks* of *zijdelings.* Wij vinden iets als persoonlijk enz. *zijdelings* verklaard, bij bevel of voorschrift, anderzins tegen den geest hunner leer strijdig, (b. v. het bevel om niemand op den weg te groeten) — of ook iets, hetwelk volgens hunne leer zelve anderzins onnoodig is, — of hetwelk zekere bijzondere tijdelijke en plaatselijke gebruiken vooronderstelt. Omgekeerd, verklaren zij op deze wijze iets voor altijd en algemeen geldend, als wij door gevolgtrekking deze hunne meening opmaken, — en als zij iets voorstellen, dat met den geest hunner leer overeenkomt, — of ook den geest dier leer mede uitmaakt. Vervolgens: wanneer zij iets voordragen in verband met hunne godsdienst- of zedeleer, in geval namelijk dat dit verband duidelijk blijkt onafscheidelijk te zijn; (niet, b. v., wanneer zij het al of niet gebruiken van zekere spijzen verbinden met den altijd geldenden pligt van niets tegen zijn geweten te doen: maar wel, wanneer

naer zij de hulde aan Jezus verklaren te zijn tot verheerlijking van den Vader, *Philipp.* II: 10. 11.) Minder kracht vindt de schrijver in eene verklaring van Jezus, dat Hij gekomen was tot dit of dat einde, hetgeen waar kon zijn, al was het voorschrift, dat Hij daarbij gaf, toen alleen geldende; maar als het iets leerstelligs is, doet zoodanige verklaring echter alles af.

Regtstreeksche verklaringen, dat iets algemeen en altijd geldend is, of niet, kan men, naar billijkheid, niet altijd vorderen; men vindt die echter, wanneer gezegde personen zelve zeggen, dat zij het een of ander volgens de heerschende begrippen voorstellen; of ook, dat zoo iets, volgens den eigen aard der Christelijke leer, niet volstrekt noodig is; — al verder: als zij eene leerstelling, als grondwaarheid van den Godsdienst, voordragen, hetzij zij al of niet zeggen dat het eene grondwaarheid is; en ook dan, wanneer zij bij een voorschrift verklaren, dat het door een ieder altijd en overal moet geloofd en opgevolgd worden.

Alles wordt door vele voorbeelden opgehelderd, en meer uitvoerig, (ter proeve) als altijd geldende leer, tegen de bestrijders gehandhaafd: 1) dat Jezus werkelijk, en niet enkel als Leeraar, de Verlosser van zondaren is. 2) De verheerlijking van den Heiland na zijnen dood. 3) Het voorschrift van geloof aan het Evangelie. En 4) het bevel tot Doop en Avondmaal.

Gezegde verklaringen worden door den schrijver gehouden voor het eenige kenmerk van het altijd geldende; dit houdt hij billijk, al beschouwde men de schrijvers slechts als menschelijke leeraars, en verkondigers eener, door henzelven uitgevondene, of althans deels nieuwe, leer; en zulks te meer, daar zij duidelijk het bijzondere van het algemeene willen onderscheiden hebben: maar vooral moet dit kenmerk het eenige zijn, omdat zij hunne leer aan eene goddelijke openbaring toegeschreven, hetwelk hier betoogd wordt door hen gedaan te zijn met het grootste regt; (waarbij men echter niet

ver-

verwachten kon, dat door dezen fchrijver iets nieuws zou worden aangevoerd.)

Dat het opgegeven kenmerk uitfluitend het eenige is, zoekt de fchrijver te ftaven door het toetfen van andere kenmerken, die fommigen verkiezen: 1) De rede. 2) De volgende regels: altijd geldt hetgeen in de leer van Jezus geheel nieuw is, en tegen de vervalschte godsdienstleer van zijnen tijd wordt overgefteld; — hetgeen men gefchiedkundig niet bewijzen kan ontftaan te zijn uit de lotgevallen van het Joodfche volk; — de leerftelling zelve, maar niet het beeld, waaronder die wordt voorgedragen, (een regel, die in het afgetrokkene waar is, maar van zeer willekeurige toepasfing, gelijk ook deze:) tegenftrijdige beelden toonen, dat alles in de voordragt niet kan behooren tot het wezenlijke van het Christendom; en dat alles plaatfelijk en tijdelijk wezen zou, hetwelk Jezus bezigt om zijne tegenftrevers te wederleggen. 3) Menfchelijk gezag, als daar is: het oordeel van Kerkvaders, Conciliën en Synoden, en de eenftemmigheid der kerk. — Alle deze kenmerken worden, als niet proefhoudend, verworpen. Voorts wordt aangewezen, dat men den verklaarden wil van Jezus en de Apostelen kennen leert door eene gezonde uitlegkunde 1) naar de regels van het fpraakgebruik in het N. V. 2) zoo dat men geen beeld of inkleeding voor de leer zelve neme, 3) het voorgedragene op iets meer gegrond zij, dan op bewijzen, enkel voor de toenmalige hoorders gefchikt, 4) ook moet het tot de zaak van den godsdienst zelven behooren, 5) en, naar de regels der grammatikale en historifche uitlegging, duidelijk uit de woorden worden afgeleid.

Hierop worden eenige voorflagen ter vereenvoudiging van het Christelijk leerftelfel opgenomen en verworpen: 1) verdere volmaking der Christelijke leer, (waaraan men wel een goed denkbeeld kan hechten, mits men vasthoude: er zijn in die leer geene gebreken of dwalingen, en zij mist niets, dat onontbeerlijk is;) 2) vereenvoudigen door het overdrijven van het beeldrijke en fi-

figuurlijke, en 3) door zich alleen aan het bijbelſche te houden; (hetgeen in eenen goeden zin niet kan veroordeeld worden; echter neemt de ſchrijver hier de ſtelſelmatige voordragt, en de ſymboliſche boeken, of formulieren van eenigheid, in beſcherming.)

Daar de door den ſchrijver gevorderde verklaringen ten aanzien van *voorſchriften* zeldzamer zijn, geeft hij hier aan de *rede* meer gezag ter ſchifting. Dat hier ook de onderſcheiding van al of niet algemeen geldend vereischt wordt, betoogd hebbende, komt hij tot de regelen, bij deze ſchifting te volgen: men onderzoeke, wat echt bijbelsch is, zondere de zaken af van de taal, waarin zij worden voorgedragen, en onderzoeke, of die voorſchriften ook door ons kunnen en moeten gehouden worden. Hiervan wordt nu de toepasſing gemaakt op een aantal bijzonderheden, bij ſommige van welke wij genegen zijn nog al eenigzins van den ſchrijver te verſchillen. Beter voldeed ons de nu volgende korte verdediging van den populairen vorm der Christelijke zedeleer.

(*Het vervolg en ſlot hierna.*)

Nagelatene Leerredenen van J. VAN DER ROEST, *in leven Evangeliedienaar te Haarlem. IIde en laatſte Stuk. Te Haarlem, bij* J. L. Augustini. 1816. *In gr. 8vo. XXX*, 224 *Bl. f* 1-16-:

Wij ontvangen hier het tweede en laatſte ſtuk der nagelatene Leerredenen van den zaligen VAN DER ROEST, dat met het eerſte een geſchikt boekdeel uitmaakt. De uitgevers hebben hetzelve met eene vrij uitvoerige voorrede verrijkt, waarin zij, na vooraf iets gezegd te hebben over den Schrijver zelven, de redenen opgeven, die hen hebben beſtuurd bij het verzamelen en gemeenmaken van dezen arbeid. Deze voorrede is wél geſchreven, en getuigt van den goeden geest,

 die

die deze Heeren heeft bezield en geleid bij dit werk, dat inderdaad moeijelijker is, dan het oppervlakkig ſchijnt. De eenige aanmerking, welke zich onder het lezen onwillekeurig aan ons opdrong, beſtaat hierin, dat de toon, waarop hier over VAN DER KOEST wordt geſproken, niet wel ſtrookt met datgene, wat dezen edelen man zoo bijzonder onderſcheidde en zijn ganſche wezen uitmaakte, met zijne ongeveinsde nederigheid en zijnen waarlijk Christelijken deemoed. Met verlangen zien wij uit naar het iets ter nagedachtenis van dezen hoogvereerden Evangeliedienaar, dat wij, naar luid van deze voorrede, te wachten hebben.

Toen wij het eerſte bundeltje dezer Leerredenen aankondigden, hebben wij dezelve in het algemeen gekarakteriſeerd; en wij beroepen ons dus op het aldaar gezegde, omdat het ook bij deze ſtukken volkomene toepasſing vindt.

Voor het overige zouden wij te uitvoerig worden, wilden wij, even als bij de vermelding van het eerſte ſtuk, elke Leerrede afzonderlijk ontleden. Ziet hier dus den algemeenen inhoud van dezen bundel, met eenige weinige aanmerkingen, die wij onder het lezen hebben opgeteekend.

De negende Leerrede, over Rom. VIII: 13, ſchetst „de zeer verſchillende gevolgen van een leven, overeenkomſtig den wil en de neigingen der aardsgezinde natuur, en van een leven naar de leiding van den Goddelijken geest."

De tiende wijst, volgens Philipp. II: 12, 13., aan, „dat het geloof aan de bovennatuurlijke hulp en invloed des H. Geestes niet alleen tot de aanvankelijke zedelijke verbetering van den zondaar, maar tot zijne voortdurende reiniging, van het uiterst belang is, ter bevordering van eene werkdadige godzaligheid." De Eerw. Schrijver ſchijnt ons in de bepaling en de beſchrijving van deze invloeden des H. Geestes verder te gaan, dan waartoe de woorden der H. Schrift grond opleveren; doch het gebruik, dat van deze leer ge-

maakt

maakt wordt, dient weder regtstreeks ter aankweeking van echte godsvrucht. Wij voor ons zouden, bij ons geloof aan de werking van den H. Geest te onzer volmaking, het woord *bovennatuurlijk* in dezen liever niet bezigen.

In de elfde Preek behandelt VAN DER HORST het getuigenis, dat wij bij Joannes, XI: 35, aangaande onzen Heiland lezen: *Jezus weende*; en hij neemt daaruit aanleiding, om te spreken „ van die gevoeligheid, welke onze Zaligmaker betoond heeft op aarde voor het lijden van zijne broederen, en welke Hij niet heeft afgelegd bij zijne verheerlijking, als van eenen grond van vrijmoedigheid in het gebed, en eene bron van bemoediging en troost voor lijdenden." Wij erkennen gaarne, dat men de aandoeningen van den Goddelijken Jezus, die Hem tranen konden doen storten, nimmer geheel zal doorgronden; maar het komt ons tevens voor, dat de Eerw. Schrijver zijne *individualiteit* hier wat al te veel laat werken, en hierdoor eenigzins afwijkt van de natuurlijke en eenvoudige opvatting van dit gezegde. Wij lezen hier: „ 't Was het lot, 't was het lijden van het menschdom, dat Hem griefde; 't was het oordeel des doods, onder hetwelk alle kinderen van Adam liggen; 't was het sterven, met alles, wat het voorgaat en volgt. De tranen, die Hij zag storten, vertegenwoordigden Hem alle de tranen, welke ooit op deze aarde gestort waren, van die der eerste ouders over hunnen Abel af, tot de laatste, die geweend zullen worden op eenen grond, die het algemeen graf zal wezen van alle deszelfs bewoners." Wij voor ons gelooven, dat het gezegde van den Evangelist eenvoudig beteekent: *Jezus weende*, omdat zijn vriend gestorven was, wiens graf Hij met de liefhebbende naastbestaanden en de treurige menigte ging bezoeken; *Jezus weende* uit medegevoel voor het lijden zijner vrienden; Hij *weende* uit dat edelaardig en verheven gevoel, dat ons vaak zalige tranen doet storten, wanneer wij ons in staat bevinden, de tranen van andere lijdenden af te droogen.

Deze invloed van de bijzondere wijze van denken en gevoelen straalt ook zeer duidelijk, misschien al te duidelijk, door in de volgende Preek, over Psalm VIII: 10; welke tekst den Leeraar aanleiding geeft, om zijne Gemeente op te wekken tot „ eene aandachtige beschouwing van de heerlijkheid van God in zijne werken." Vandaar, dat de behandeling van dit onderwerp; dat anders uit zijnen aard zoo verheffend is, een' treurigen indruk bij ons achterlaat.

Bij uitnemendheid stichtelijk en treffend zijn de twee volgende Leerredenen, over Jac. IV: 14b en Rom. IX: 20a, waarvan de eerste „ de aandachtige overweging en de overtuiging van de onzekerheid onzes tijdelijken levens aanprijst, als zijnde van den uitgebreidsten en heilrijksten invloed op de gezindheden van ons hart en op alle onze daden," en de tweede aanwijst, „ dat niets den mensch minder betaamt, of dat niets vermeteler is, dan de daden van God te willen begrijpen, wanneer zij voor ons ondoorgrondelijk zijn, of die te durven laken, wanneer zij ons onregtvaardig voorkomen."

De vijftiende Leerrede heeft tot tekst Luk. XVI: 9; en schetst den toekomenden geluksstaat, als „ eenen staat, waarin waardige armen eene vergoeding zullen ontvangen voor hetgene zij in dit leven gemist hebben, en in de gelegenheid zullen worden gebragt, om met daden hunne dankbaarheid te betoonen aan hunne aardsche weldoeners." Onze algemeene aanmerking op deze Preek bestaat hierin, dat de Eerw. Schrijver de woorden van den tekst te sterk gedrukt', en er dus meer uit heeft afgeleid, dan daarin ligt opgesloten. Het zijn woorden van eene gelijkenis, en dit juist schijnt ons niet genoeg in het oog gehouden te zijn.

Het was waarschijnlijk de gewoonte, welke in de Gemeente van Haarlem plaats vindt, om namelijk des zondags voormiddags het geheele N. V. bij vervolg te behandelen, waardoor de Eerw. VAN DER ROEST in de noodzakelijkheid gebragt werd, om over 1 Joan.

V:

V: 6—8 te preken. Hij betuigt ook in den aanhef, dat het hem moeijelijk geweest was, tot een besluit te komen omtrent de wijze, waarop hij dezen tekst behandelen zou. Hij zegt, lang in twijfel gestaan te hebben, of hij van de onderscheidene uitleggingen dezer woorden, en van de twijfelingen zeer veler Geleerden aangaande de echtheid van vs. 7, iets zou zeggen; doch hij verklaart, dat dit hem bij eene nadere overweging anders was voorgekomen, en dat hij 1.) de verzen, zoo als wij die lezen, kortelijk, naar het verband, waarin zij staan, zal zoeken op te helderen; dat hij 2.) zal aanwijzen, hoe een oordeelkundig, maar ongeletterd Christen bewaard kan blijven voor ontrustende slingeringen omtrent de echtheid en onvervalschtheid der H. Schriften, wanneer hij iets verneemt van de bedenkingen der Geleerden omtrent verschillende lezingen van deze plaats; dat hij 3.) zal doen opmerken, dat ons geloof aangaande de zoo gewigtige leer der H. Drieëenheid, verre van alleen op deze plaats te rusten, op een aantal andere, geheel onbetwistbare, gronden steunt; en dat hij 4.) zich van den inhoud van dezen tekst zal bedienen, om, overeenkomstig het hoofddoel zijner prediking, het geloof in den Heer Jezus Christus aan te prijzen. Schoon de Eerw. Schrijver zijn gevoelen over de echtheid van vs. 7 niet openlegt, hij erkent echter, dat de uitspraak: *deze drie zijn één*, om het verband, waarin zij hier voorkomt, moet beteekenen: „ zij stemmen volmaakt overeen in getuigenis." Kenmerkt deze verklaring de verlichte en onpartijdige schriftverklaring van den voortreffelijken man; in de derde afdeeling is de invloed van het kerkelijk leerstelsel op zijne wijze van denken duidelijk zigtbaar.

En de zeventiende Leerrede wordt op eene indringende wijze, naar Psalm LXXIII: 27ª, aangetoond, „ dat een staat van vervreemding en verwijdering van God, hoe onnatuurlijk en onzalig ook, de natuurlijke en gewone staat zij van den nog niet veranderden mensch; om de verpligting te doen beseffen, welke wij aan dien

Zaligmaker hebben, die kwam, om ons weder tot God te brengen."

En hunne werken volgen met hen; deze woorden uit Openb. XIV: 13° zijn de tekst der laatste preek, waarin de Eerw. Schrijver nagaat, „ wat wij met genoegzame zekerheid weten van die gewaarwordingen, mitsgaders van die herinneringen van het voorledene, en die vooruitzigten in het toekomende, welke onmiddellijk na den dood des ligchaams bij de afgescheidene zielen, zoo der goeden, als der kwaden, zullen plaats hebben."

Alle de Leerredenen worden voorafgegaan door korte inleidingen, of voorafspraken, waarin de Eerw. VAN DER ROEST meestal de redenen opgeeft, die hem tot de behandeling van zijne teksten en onderwerpen hebben aanleiding gegeven. Deze voorafspraken zijn inderdaad niet overtollig tot de regte waardering van deze stukken; want zij bewijzen, in welk een verheven licht VAN DER ROEST altoos zijn Leeraarswerk beschouwde, en dat hij altoos preekte met bijzondere toepassing voor zich en voor hen, die hem hoorden. Hoe heerlijk strekt hij ook in dezen ten voorbeelde voor vele Leeraars! Mogt dit voorbeeld hoe langer zoo meer werken ter bevordering van die ongeveinsde godsvrucht, waardoor de zalige man zoo zeer uitblonk!

De Honigbij. Een Tijdschrift. IIde Deel. In 's Gravenhage, bij J. Allart. 1816. *In gr. 8vo.*

Ons oordeel over dit tijdschrift was de laatste keer niet gunstig. Bij het aanvankelijke lezen van het IIde D. No. 2. vleiden wij ons, dat het beter zou kunnen uitvallen. Doch, de inhoud is verbazend ongelijkmatig. Deze en gene artikels zijn in eenen goeden, beschaafden, liberalen geest bewerkt; anderen staan, in alle deze opzigten, oneindig lager. Mogen toch bekwame medewerkers vele bouwstof leveren! En mogt de

de welmeenende en verdienstelijke verzamelaar al het zoodanige weren, dat onverdraagzaamheid, dat mistrouwen op brave leeraars, dat dweeperij en lijdelijk Christendom ligtelijk voedsel verschaft! Het onvoorzigtig overnemen van uitheemsche berigten enz. kan hiertoe te ligt medewerken. De geest, die vele Duitsche leeraars beheerscht, en met kracht mag en moet tegengegaan worden, is hier, althans in de Hervormde kerk, onbekend. Allen prediken hetzelfde Evangelie, schoon met verschillende gaven, en bij allen mag men vertrouwelijk op Gods medewerking hopen. Inderdaad, deze *Honigbij* zou eene even voedzame als smakelijke spijs voor vele kleinen in het koningrijk der hemelen kunnen bijeenbrengen. Maar, de kleinen moeten niet bedorven worden; zij moeten niet enkel datgene te proeven krijgen, wat hun smaakt, maar onder de hand ook het voedende, het zuiverende, dat gezondheid en kracht en wasdom geeft, om eenmaal, ten minste tot jongelingen, in Christus op te groeijen.

Geneeskundige Waarnemingen, door E. J. THOMASSEN A THUESSINK, *A. L. M., Med. et Phil. Doct., Hoogleeraar der Geneeskunde aan de Universiteit te Groningen, enz. enz. IIde Deel. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1816. *In gr.* 8vo. 271 *Bl. f* 2-8-:

De Hoogleeraar THUESSINK, reeds lang bij het geneeskundig publiek door zoo vele belangrijke bijdragen ter bevordering der Geneeskunde bekend, heeft door de uitgave der boven opgegevene Geneeskundige Waarnemingen zijnen roem andermaal gehandhaafd, en het geneeskundig publiek daarmede eenen wezenlijken dienst gedaan, daar ook hier duidelijkheid, eenvoudigheid en natuurlijkheid van voordragt zich vereenigen, om voor anderen nuttig en leerzaam te zijn. Ja, ondanks

danks den verzwakten ſtaat zijner gezondheid, bezielt hem de nimmer uit te dooven zucht tot onderwijs, en hij blijft, in dit opzigt, het luisterrijk voorbeeld voor andere Hoogleeraren in de Geneeskunde aan andere Hoogeſcholen, opdat ook zij hun licht niet onder de koornmaat verbergen, maar ten nutte hunner tijdgenooten laten ſchitteren.

Wij maken het ons tot een wezenlijk genoegen, den inhoud dezer waarnemingen aan onze kunstgenooten mede te deelen, hoezeer wij mogen vooronderſtellen, dat zij in aller handen zijn; ten minſte behooren zij zulks. Dezelve loopen grootendeels over de *ſcarlatina*. Na eenige ziektegevallen der *ſcarlatina* (de roodvonk) te hebben laten voorafgaan, komt de verdienſtelijke Hoogleeraar tot de geſchiedenis der ziekte, waarvan de ſlotſom is, dat dezelve, ten minſte onder den vorm, waarin zij thans voorkomt, nieuw is; welke verandering van vorm in het groote verſchil, hetwelk er tusſchen onze leefwijze en die onzer voorouderen langzamerhand, vooral ſedert eenige jaren, heeft begonnen plaats te hebben, ſchijnt te moeten gezocht worden. De Hoogl. houdt tevens de *angina maligna ulceroſa* met de *angina ſcarlatinoſa*, of roodvonk met zeere keel, voor dezelfde ziekte. Na hierop de verſchillende gedaanten, als *eenvoudige roodvonk*, *roodvonk*, *met keelziekte* vergezeld, en *roodvonk met kwaadaardige keelziekte*, te hebben opgegeven, komt de Schrijver tot het in de praktijk zoo gewigtig onderſcheid, hetwelk de bijkomende koorts veroorzaakt, hetgeen wij met den Hoogleeraar oordeelen, dat over het algemeen te veel uit het oog verloren wordt, en waaraan wij voor ons meenen, dat het meer kwaadaardig voorkomen der *ſcarlatina* in onze dagen moet toegeſchreven worden. Deze complicatiën zijn, 1°. met ontſtekingskoorts; 2°. met galkoorts; 3°. met catarrhale koorts; 4°. met *angina maligna*. Daar nu deze ziekte bovendien aan vele onregelmatigheden is blootgeſteld, mogten deze niet met ſtilzwijgen worden voorbijgegaan, weshalve ook daarvan

van met een woord gewag gemaakt wordt, waaruit de zeer juiste gevolgtrekking ontstaat, dat de bastaard-roodvonk den mensch niet zeker stelt voor de ware, en de moeijelijkheid voor den ervaren Geneesheer zelven, om de echte van de bastaard-soorten te onderkennen, niet gering is. Hierop staat de Schrijver bij de verschillende uitkomsten en gevolgen dezer ziekte stil, daaromtrent wenken gevende, die allerbelangrijkst zijn. De gevolgtrekking uit dit onderzoek, dat de toevallen, en vooral de waterzucht, door de Schrijvers opgegeven als gevolgen van eene te koele behandeling, of van het vatten van koude, aan deze oorzaak werkelijk moeten toegeschreven worden, verdient, onzes inziens, de aandacht niet te ontgaan, en ter waarschuwing te strekken van hen, die zich óf door eene verkeerde toepasfing van de stellingen van STIEGLITZ, te *Hanover*, óf door het ongerijmde gevoelen van den Hoogleeraar REICH, te *Berlijn*, verleid, tot eene te ver gedrevene koele behandeling, ja de koude zelve, zouden laten verleiden. Nu bepaalt zich de Hoogl. 1°. meer bepaald tot de waterzucht, dezelve, in den echten praktischen geest, verdeelende in eene heete en koude; eene onderscheiding, die de voormalige *Browniaansche* stelling, *omnis hydrops asthenicus*, den bodem inslaat; 2°. tot de zwelling der oorklieren; 3°. tot de verzweringen der ooren; 4°. tot de oogontstekingen; 5°. tot de verzweringen; 6°. tot de koortsen en andere gevolgen; en eindelijk 7°. tot de zenuwtoevallen. Thans komt de Hoogleeraar aan geen der onbelangrijkste gedeelten van zijn onderzoek, de besmettelijkheid namelijk dezer ziekte, waarover zoo veel getwist is. Wij waren immer der meening toegedaan, dat deze ziekte uit eene bijzondere smetstof wordt voortgebragt; en Rec. dankt den Hoogl., dat hij dit stuk opzettelijk, hoe kort dan ook, behandeld heeft: hij is in zijn gevoelen versterkt geworden door de aanmerkingen van eenen man, die door eigene waarnemingen ondervonden heeft, dat de roodvonk nimmer van zelf ontstaat; dat de smetstof niet alleen door onmiddellijke aan-

ra-

raking en door het inademen van de lucht van een besmet huis of vertrek, maar ook door kleederen enz. wordt voortgeplant. — Zal men nu deze ziekte voorkomen, en hare voortplanting verhoeden kunnen? Reeds behandelde de Hoogl. dit onderwerp, de voorbehoeding namelijk, bij eene vroegere gelegenheid, opzettelijk, en komt thans andermaal op dit stuk terug. De poeders uit *calomel* en *sulph. aur. antim.*, te voren met vertrouwen ter voorbehoeding aangeraden, voldeden op nieuw den Hoogleeraar, en hebben thans het gezag voor zich van onderscheidene beroemde Geneesheeren. Rec. zag meermalen derzelver nut in deze zoo gevaarvolle ziekte, en het kwam hem voor, dat zelfs bij de zoodanigen, waar deze poeders gedurende de besmetting gebezigd waren, de ziekte óf een goedaardiger beloop, óf een spoediger afloop had.

De genezing der *scarlatina* houdt nu den Hoogleeraar bezig; en, na eenige algemeene bedenkingen over den eenvoudigen en goedaardigen ziektevorm te hebben laten voorafgaan, komt zijn Ed. meer bepaald tot de behandeling der *inflammatoire* roodvonk. Dit gedeelte verdient vooral door den jongen Geneesheer in overweging genomen te worden: hetzelve bevat zeer belangrijke praktische bedenkingen; prijst in het algemeen de aderlating, algemeene zoo wel als plaatselijke, aan; en Rec. is zoo zeer van de waardij dezer bloedontlastingen overtuigd, dat hij veelal aan derzelver verzuim den noodlottigen uitgang der ziekte toeschrijft; en het is deze behandeling zelve, vooral het aanleggen van bloedzuigers, die hij in de sedert eenige maanden zoo algemeen geheerscht hebbende mazelen ook zeer nuttig bevonden heeft. Aangaande het begieten met koud water, wil de Hoogl., hoezeer welbewezene proeven en waarnemingen niet in twijfel trekkende, met anderen, nadere proeven en bepalingen daaromtrent afwachten, zeer juist aanmerkende, dat het blootstellen aan den invloed der koude lucht in geene vergelijking met dit begieten kan gebragt worden; iets, waartoe men al

lig-

ligtelijk door eene verkeerde toepassing zou verleid worden.

Hierop volgt nu de behandeling der *gastrische* en *bilieuse* roodvonk. Het is deze complicatie vooral, waarin de braakmiddelen zoo nuttig zijn bevonden, welker blijkbaar nut misschien de aanleidende oorzaak was, waarom sommige Schrijvers de roodvonk altijd in haren aard voor galachtig hielden, en derzelver besmettelijkheid ontkenden. Te regt stipt de Hoogl. ook dit aan, vooral evenwel waarschuwende tegen het ontijdig gebruik der laxeermiddelen; terwijl de regelen omtrent het gebruik der braakmiddelen den Rec. allerbelangrijkst voorkomen, en als in zijnen geest gesteld zijn.

De behandeling der *catarrhale complicatie*, benevens die der *angina maligna*, besluiten nu dit gedeelte; waarop de Hoogl. nog over eenige bijzondere middelen spreekt, welke, óf in de roodvonk in het algemeen, óf in sommige vormen of toevallen, zijn aangeprezen. Deze middelen zijn de *koortsbast*, de *delfzuren*, het *opium*, en de *kwik*. Hoe ongaarne ook, wederhouden wij ons, daaruit iets over te nemen. Hetgeen vooral met opzigt tot het opium hier medegedeeld is, verdient de geheele opmerkzaamheid. Wij voor ons zouden ruimer in het gebruik der *calomel* zijn, dan de Hoogleeraar; hoezeer wij in den grond der zake met zijn Ed. overeenstemmen, dat dit middel meer in ontstekingen van *sereuze membranen*, bij *exsudative* ontstekingen, om met HEGEWISCH te spreken, is aangewezen. Deze zoo belangrijke onderzoekingen worden besloten met eenige bedenkingen over de behandeling der waterzucht, de zwelling van de oorklieren, en de verzweringen, na de roodvonk; verwijzende de Hoogl., wat de overige gevolgen en derzelver behandeling aangaat, den lezer naar de uitgewerkte Verhandelingen der *Koppenhaagsche* Geleerden, en die van den Heer WENDT.

Op dit zoo uitvoerig behandeld onderwerp volgt nu een kort overzigt van nog eenige andere ziekten, als 1°. van verlammingen, door het *galvanismus*, te on-

onregt bij ons in vergetelheid gekomen, behandeld: eene *paralysis rheumatica*, eene verlamming van het bovenste ooglid, blindheid van het eene oog, werden door de aanwending van hetzelve volkomen genezen; — 2°. van eene zeer zonderlinge ziekte, onder den naam van *tetanus*, *convulsio*, *vomitus stercoreus* vermeld, en die wij, hoe veel duisters en onverklaarbaars in het een en ander overblijft, onder de *morbi simulati* zouden rangschikken, waarvan ons de geneeskundige geschiedenis zulke zonderlinge als onverklaarbare voorbeelden oplevert; — eindelijk 3°. van eene heete borstwaterzucht, die, hoezeer ongelukkig afgeloopen, veel leerzaams in zich bevat, en waaruit volkomen blijkt, dat de waterzucht niet altijd het gevolg van zwakte is, en daarom niet altijd met opwekkende en warme purgeer- en pisdrijvende middelen moet behandeld worden. Zeer juist doet de Hoogl. het onderscheid der waterzucht, welke uit tegenovergestelde oorzaken voortkomt, kennen, en leidt eenige gevolgen daaruit af, die van een zeer wezenlijk praktisch belang zijn.

Wij eindigen dit ons verslag in de hoop, dat, hoezeer het ontoereikende is, om de waardij dezer waarnemingen te verhoogen, hetzelve evenwel in staat zal zijn, om onze geneeskundige landgenooten op dezelve opmerkzaam te maken; dat zij, met ons, den zoo verdienstelijken als werkzamen man, wien thans, zoo als wij vernemen, eene billijke plaats onder de leden van de eerste klasse des Koninklijken Instituuts te beurt viel, zullen dank zeggen voor zijne onvermoeide pogingen ter uitbreiding der Geneeskunde in ons vaderland, en met ons opregt wenschen, dat zijne gezondheid bestendiger zijn moge, opdat hij nog lange dat licht moge verspreiden, waardoor hij zich, bij in- en uitlandsche Geneeskundigen, reeds eenen onsterfelijken roem verworven heeft.

Wer-

Werken der Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen. IIIde Deel.

(Vervolg en slot van bl. 277.)

DERDE AFDEELING. *Vergelijking der Heldendichten, naar de hoofdvereischten dier dichtsoort.*

Eerste Hoofdstuk. *Eenheid en Episoden.* — *Eenheid der fabel* en het *wonderbare* onderscheiden een Heldendicht van een geschiedkundig dichtwerk. Eenheid der fabel bestaat niet in de eenheid van persoon, maar in zoodanig eene aaneenschakeling van gebeurtenissen, dat geene uit de hoofdgebeurtenis kan weggenomen worden, zonder dat het geheel verwrikt worde. Dit verbant de *tusschenverhalen* of *Episoden* niet, die echter niet te menigvuldig mogen zijn. Zonder te slaafsche navolging, moeten *Ilias*, *Odysfee* en *Æneis* ons tot modellen verstrekken.

De *toorn van* ACHILLES is de groote handeling der *Ilias.* Dit neemt echter niet weg, dat HOMERUS zich van vele tusschenverhalen of *Episoden* bedient, die men onder allerlei klassen kan rangschikken; maar niet één staat op zichzelve. In de *Odysfee* zijn de *Episoden* nog veel talrijker.

De *Æneis* is, wat den vorm betreft, als 't ware uit de *Ilias* en *Odysfee* zamengesteld. Van alle nieuwere Heldendichters, heeft TASSO de eenheid des onderwerps het best in het oog gehouden. — De *Lusiade* loopt, naar de modellen der oudheid beoordeeld, met den achtsten zang ten einde; doch kundige beoordeelaars willen haar liever als een dichttafereel van *Portugals* roem in den *epischen* trant, dan als een Heldendicht op de gewone wijze beschouwen, weswege de gewone regelen zouden moeten uit het oog gezet worden. — MILTON's *verloren Paradijs*, hetwelk zich, behalve de buitenaardsche wezens, slechts tot *twee* menschen bepaalt, kon den rijkdom en de verscheidenheid der *Epi-*

soden van HOMERUS en TASSO niet hebben; maar hij heeft ook, in een groot en prachtig tusschenverhaal, al hetgeen vóór de opening zijns gedichts was voorgevallen, en nogtans daartoe wezenlijk behoorde, ingevlochten. Voorts heerscht er bij MILTON gestrenge eenheid.

Ook de *Henriade* voldoet ten volle aan den hoofdregel der eenheid. — Wat den *Messias* aangaat: zoo men stelt, dat deszelfs onderwerp de dood van den Middelaar tot verzoening des menschdoms zij, is dit gedicht zekerlijk voor de helft te lang. Doch, beschouwt men de zegepraal van Gods Zoon op hel en dood als den inhoud, zoo *moesten* ook de opstanding en de hemelvaart daarin voorkomen, gelijk werkelijk het geval is. Echter wordt door te lange tusschenverhalen de eenheid wezenlijk benadeeld.

Tweede Hoofdstuk. *De fabel en het wonderbare.* Het *wonderbare*, hetwelk zich door tusschenkomst van hoogere wezens boven den loop des gemeenen levens verheft, belet, dat het Heldendicht eene berijmde courant worde.

Het wonderbare der *Ilias*, *Odyssee* en *Æneis* is overbekend. TASSO is van gevoelen, dat de Ouden met hunne Godenleer eene doorgaande Allegorie bedoeld hebben; daarom schuift hij zijn gedicht ook eene onder. Het *verloste Jeruzalem* is blijkbaar naar de *Iliade* gevormd. In hetzelve wordt veel door *tooverij* gewerkt, welke als een gebrek aangezien wordende, ook HOMERUS, ja VIRGILIUS, van ongerijmdheden krielen. In alle gevallen is TASSO's tooverij nog dichterlijk, en in het geloof dier tijden gegrond.

Het dichtstuk van CAMOËNS is, wat de fabel en het wonderbare betreft, van allen het zwakste, schoon beide groot konden zijn. Het is eene zonderlinge vereeniging van Heidensche Mythologie met Christendom. Twee schoone vindingen zijn, de verschijning van den *Ganges* en den *Indus* in eenen droom aan Koning EMA-

NUËL, en die van den Reus ADAMASTOR bij de Stormkaap.

Bij MILTON en KLOPSTOCK maken de fabel en het wonderbare één geheel uit, of liever zij zijn hetzelfde. Bij MILTON is het de zege der duisternis over het licht, echter flechts door *toelating* van den Oneindigen. Hij is de schepper eener geheel nieuwe soort van het *wonderbare*; daarom houdt de Verhandelaar zich langer bij hem, dan bij de anderen, te dezen aanzien, op. KLOPSTOCK ftaat in dit opzigt beneden hem. Zijne ftof was meer gefchiedkundig, en gaf hem veel meer raakpunten met de gebeurtenisfen des gewonen menfchelijken levens. Ook heeft KLOPSTOCK grootendeels de Mythologie van MILTON gebezigd, met eenige wijziging echter, door latere ftarrekunde voortgebragt. In MILTON en KLOPSTOCK zien wij de groote verfcheidenheid, waarvoor de *Christelijke Mythologie* (eene uitdrukking, waarvan de Verhandelaar reeds vroeger voldoende rekenfchap heeft gegeven) vatbaar is. Zij heeft boven de *Griekfche* het voordeel der *oneindigheid*, dat aan *hare* Godheid verknocht is, vooruit, en bezit dus eene onuitputtelijke bron voor het verhevene. De befchouwing van de fabel der *Mesfiade* levert hiervan nieuwe proeven.

De *Henriade* ftaat, *en* in aanleg, *en* in behandeling, *en* in geest, *en* in het werktuigelijke, maar vooral ook in de fabel en het wonderbare, in een volflagen contrast met den *Mesfias*. Bij KLOPSTOCK zoo wel als bij MILTON zijn het wonderbare en de fabel één; bij den eerften alléén onder de nieuweren geene *Allegorie*. Bij VOLTAIRE, daarentegen, beftaat het geheele wonderbare in leenfpreukige perfonen; en door deze omftandigheid verliest zijn Heldendicht, in vergelijking van de anderen, zoo ouden als nieuweren.

Na de achtereenvolgende befchouwing van de fabel en het wonderbare in de vijf voornaamfte nieuwere Heldendichten, worden de verfpreide trekken bijeen verza-

zameld en kortelijk vergeleken, ten besluite van dit Hoofdstuk.

Derde Hoofdstuk. *Karakters.* ADDISON'S getuigenis wordt toegestemd, dat HOMERUS alle Heldendichters, in menigte en verscheidenheid zijner karakters, waarvoor VIRGILIUS zeer moet onderdoen, overtroffen heeft. — TASSO is ook in de karakters de *Iliade* gevolgd. Echter heeft de *Riddergeest* voortreffelijk gewerkt, om de Helden van TASSO, boven die van HOMERUS, met menschelijkheid enz. te bekleeden, welke zijne *Muzelmannen* ook niet hebben, die *te* ongunstig worden voorgesteld. Ook TASSO stelt, gelijk HOMERUS, alle zijne vrouwen onder de vijanden, en munt in hare schildering uit. In de *karakters* wordt aan TASSO, na HOMERUS, de prijs toegekend.

De oogst in dit opzigt is in de *Lusiade* veel schraler. De GAMA wekt minder belang dan de ÆNEAS. Niet één uitstekend karakter is er onder de Barbaren, tegen welke de *Portugesche* Held strijdt. De *Lusiade* heeft in dit opzigt meer van de *Odyssee*, waar ook meer monsters enz. dan wel karakters van menschen voorkomen, HOMERUS vergoedt dit door herinnering aan vele Helden. Zoo ook CAMOËNS, in zijne derde en vierde zangen. In de laatste boeken des gedichts zijn de karakters flaauw.

De SATAN van MILTON, uitstekende boven andere schilderingen van den Geest des Kwaads, door nieuwere Dichters gemaald, staat als karakter in het *verloren Paradijs* bovenaan. *Onwrikbare moed* is de hoofdtrek, die hem, naast *ingekankerde vijandschap tegen God en het goede*, bezielt. Hij gevoelt de schoonheid van het goede wel; maar uit trotschheid heeft hij zich tegen God en de verheerlijking van Gods Zoon verzet, en dit blijft zoo. Nevens moed, bezit hij *beleid.* Hij is *getrouw aan* en *zorgt* voor de scharen onder zijne heerschappij. Hij is dus, offchoon slecht, toch met waardigheid bekleed, die echter de verfoeijelijkheid niet vermindert. Geen der karakters in een der Heldendichten heeft de

zon-

zonderlinge, oorfpronkelijke houding van MILTON's SATAN. — BEËLZEBUB is SATAN's gedweeë en behendige Minister; MOLOCH, de doldriftige, woeste, bloeddorftige, maar tevens onverfaagde en rondborftige krijgsman; BELIAL, de vriendelijke, welfprekende, lieftalige, doch diepbedorvene, kwaadaardige en tevens vreesachtige hoveling; MAMMON, eindelijk, de laaghartige gierigaard. Deze karakters worden volkomen volgehouden. — Ook de karakters der goede Engelen bezitten in MILTON's befchrijvingen eene bekoorlijke verfcheidenheid. — De *twee menfchen*, die MILTON vertoont, kunnen in vier verfchillende karakters verdeeld worden; in den hoogften trap van onfchuld en volmaaktheid, en in eenen diep gevallen' ftaat van fchuld en zwakheid.

De Held der *Henriade* is een der beminnelijkften, die men zich verbeelden kan. Vele mindere karakters verdwijnen in zijnen glans. MORNAY, nogtans, is aan VOLTAIRE geheel eigen. D'AUMALE is naar ACHILLES gekopieerd. MAYENNE herinnert aan AGAMEMNON. In de fijne fchakeringen van krijgshaftigen moed ftaat VOLTAIRE beneden HOMERUS. GABRIELLE D'ESTREES is nietsbeduidende, in vergelijking van eene DIDO en eene ARMIDA. Slotfom: VOLTAIRE fchetst zijne Helden doorgaans edel en des Heldendichts waardig; maar de verfcheidenheid en levendigheid van TASSO en MILTON, vooral die van HOMERUS, bereikt hij niet.

In den *Mesfias* van KLOPSTOCK vindt men meer *veelheid* dan *verfcheidenheid* van karakters. MILTON ftaat dus in dit opzigt boven KLOPSTOCK. JEZUS komt minder *zelfhandelend* voor, dan wel *verheerlijkt door anderen*. De kenfchetfing van fommige leerlingen van JEZUS is niet overeenkomftig het Evangelisch verhaal; die van anderen flaauw. PORTIA is een ideaal. Gelijk HOMERUS groot is in *naïve* fchildering der karakters, zoo KLOPSTOCK in *ideaal-geestrijke voorftelling*. Overheerlijk is de Verhandelaar in de aanwij-

zing van de juistheid der karakterschildering van JEZUS vijanden. Wij kunnen hem onmogelijk in alle bijzonderheden bij de opgaaf volgen; weshalve wij ook aangaande datgeen, wat hij over KLOPSTOCK's karakters in de bovenzinnelijke wereld zegt, de lezing der Verhandeling zelve moeten aanbevelen. — Bij gelegenheid der vergelijking tusschen de voorstelling van het Hoogste Wezen bij KLOPSTOCK en MILTON, ontvangt de laatste welverdiende gisping. — De God van VOLTAIRE heeft wel *licht*, maar slechts gedeeltelijk *warmte*.

VIERDE AFDEELING. *Vergelijking der Heldendichten, naar de hoofdeigenschappen van poëtische voortbrengsels.*

Eerste Hoofdstuk. *Verbeelding en beeldrijkheid.* Het ware model der verbeelding is HOMERUS, meester in het *schoone* en *krachtverhevene*. — VIRGILIUS verrukt meer door zijn, allerwege kenbaar, gevoel. De kracht is bij hem meestal *stille majesteit*. Werkzaamheden schildert hij met de verwonderlijkste welvoegelijkheid. — TASSO's geest schijnt meer overeenkomst met ien van HOMERUS gehad te hebben. Hij heeft meer tegenstelling in beelden en uitdrukkingen dan de Ouden; daarom kunnen zijne beelden en schilderingen zoo grootsch niet zijn, als zij buitendien wezen konden. — Bij den Dichter der *Lusiade* was de verbeeldingskracht alles behalve gekuischt en geregeld, en de uitdrukking der verbeelding, buiten de palen gehold, maakt te flaauw eenen indruk. In de vergelijkingen kan hij soms de *naiveteit* van HOMERUS hebben. — MILTON's gloeijende verbeelding kon zich in alle vormen buigen. Vooral munt hij uit in het *schrikkelijk-verhevene*; doch somtijds moet deze rijke verbeelding onderdoen voor 's mans vertooning van geleerdheid. Slotsom: hij bezit de levendigheid van HOMERUS noch de majesteit van VIRGILIUS, maar komt den eersten in verhevenheid zeer nabij, en evenaart TASSO en CAMOËNS. — VOLTAIRE komt, wat verbeeldingskracht betreft, het naast bij VIRGILIUS. Bedaarde, doch *majestueuze* vlugt; een vuur, als door een glas weêrgekaatst, meer hel-

helder dan warm, maar overal gelijk en bestendig schitterend, is eigen aan beiden, hoezeer in verschillende mate. — De Dichter der *Messiade* staat, ten aanzien der verbeeldingskracht, tot MILTON, als VIRGILIUS tot HOMERUS.

Tweede Hoofdstuk. *Gevoel.* Hierin is HOMERUS weder een des te grooter meester, naar mate zijne *naïveteit* nader blijft bij de natuur. — VIRGILIUS sleept ons weg door de zachte, zwaarmoedige stemming zijner ziel. — TASSO wordt verdedigd tegen CHÂTEAUBRIANT, die hem gevoel ontzegt. — CAMOËNS treft wel de snaren des echten gevoels, maar is niet vrij van valschen smaak. — Het gevoel in MILTON is de eerst *eenvoudige* en straks *verleide* onschuld. Deze eenvoudigheid, geene *onnoozelheid*, maar ook niet de *naïveteit* der Helden en Heldinnen van HOMERUS, heeft boven dezelve het *godsdienstig* gevoel, zoo onuitsprekelijk bekoorlijk in de eerste menschen, vooruit. — Bij VOLTAIRE vindt het *hart* niets, daar het 9de boek der *Henriade*, de liefde van HENDRIK tot GABRIELLE, mislukt is. Maar zijne schilderingen hebben niets, wat door den goeden smaak wordt afgekeurd. — De Verhandelaar aarzelt niet, aan KLOPSTOCK, wiens rijkdom aan gevoelige plaatsen hem verlegen maakt, ten aanzien des gevoels, boven alle andere Heldendichters, VIRGILIUS misschien uitgezonderd, de voorkeur toe te kennen. *Ideale* liefde is volkomen in zijnen geest.

Al het verhandelde wordt kortelijk in eene slotsom te zamen getrokken.

Wat zullen wij nu over deze Verhandeling zeggen? Haar prijzen? Wij zullen ons wel wachten, den Heer VAN KAMPEN te beleedigen door eenen lof, die niet anders dan schraal en gezocht zou kunnen schijnen, daar het, door bevoegde regters aan hem uitgereikte, eermetaal schier allen lof overbodig maakt. — Maar, zou dit werk dan in 't geheel geene gebreken hebben? — Wij denken, ja; want het is een menschelijk werk — maar bekennen meteen, dat ons oog niet fijn genoeg is, om ze

 in

in zulk een werk van dezen aard te ontdekken. In ſtede dan van afkeurende aanmerkingen tot een beoordeelend verſlag volſtrekt noodzakelijk te keuren, zullen wij, kortelijk, dankbaar den algemeenen indruk vermelden, welken deze Verhandeling op ons gemaakt heeft.

Van de nieuwere Heldendichten zijn ons alleen het *Verloren Paradijs*, de *Messias*, en de *Henriade* in 't oorſpronkelijke bekend; en wij waren dus inzonderheid ten aanzien van deze in ſtaat, de vlijt, het oordeel en het fijne gevoel van den Verhandelaar te bewonderen. Wij gevoelden ons door hem ongezocht op het regte ſtandpunt geplaatst, ter beoordeeling van deze dichtſtukken zoo wel, als van de *Iliade* en *Æneis*. Wij werden, daar wij bij ons zelve ſchier geene enkele aanmerking tegen dezelve gemaakt hadden, of wij vonden ze in deze Verhandeling geopperd, toegeſtemd of teregtgewezen, van menig vooroordeel genezen, en daarentegen opgeleid tot eene, op gronden ſteunende, waardering van het ſchoone, dat ons ooit in die dichtſtukken had getroffen. Wij hebben dus den Heere VAN KAMPEN dank te zeggen voor het genot en het onderwijs, die hij ons geſchonken heeft; en de wensch is in ons opgekomen, dat deze Verhandeling voortaan in handen mogt zijn van alle jongelingen, die de meesterſtukken der oudheid gaan beoefenen: want, ten minſte naar ons gevoel, was de manier, waarop wij in onze jeugd dezelve het eerst leerden kennen, namelijk enkel door *expliceren* om er Grieksch en Latijn uit te leeren, niet geſchikt om te komen tot eene juiste waardering van dezelve; waartoe deze Verhandeling, in de aankondiging van welke wij, ook om haar van deze zijde te doen kennen, niet korter wezen konden, een zoo geſchikt hulpmiddel is.

De *derde* Verhandeling in dit Deel, zijnde eene toetſing van de redekunſtige voorſchriften van CICERO aan die der zedewet, en bijzonderlijk aan het gebod der waarheidsliefde, leidt ons in den geest der Romeinſche denkwijze binnen, vertoont deze van eene zeer ongun-

ſti-

tige zijde, en is eene bijdrage ten bewijze van het onvermogen der wijsgeerte, om den mensch te houden op de baan der regtvaardigheid. Immers, wie was CICERO? Een man, die zoo schoon *over de pligten* schreef, de goede trouw, dat is, de overeenkomst en waarheid onzer gezegden, den naam van een eerlijk man boven alles verheft, en het bedrog, gelegen in de aanneming van den schijn eens braven mans, de verfoeijelijkste onregtvaardigheid noemt. — die niettemin, in zijne theorie der redekunst, regels geeft, tegen deze wijsgeerte regtstreeks strijdig, en door hemzelven opgevolgd. CICERO onderzocht niet eens, wat er tot de braafheid van eenen redenaar behoort; en zulks, naar het oordeel van den Hoogleeraar, misschien daarom niet, omdat hij door de redekunst, en niet door de wijsgeerte, een groot man in den staat was geworden, en dewijl zijne eigene redevoeringen den toets aan regelen van dien aard niet wel hadden kunnen doorstaan.

Deze Verhandeling doet niet alleen de kunde, maar ook het hart van den Schrijver eer aan. Hij stelt, dat den redenaar de zedelijkheid boven alles gaan moet, al zoude ook de kunst er iets bij verliezen, hetgeen echter ruim vergoed zal worden door de kracht, welke de redekunst door de vereeniging met waarheid zal aanwinnen. — De Hoogleeraar had dit nog wel sterker kunnen drukken en stelliger bepalen; want zonder waarheid kan er geen *hart*, en zonder hart geene krachtige *welsprekendheid* zijn; immers, *pectus est quod disertos facit*. Vandaar gedeeltelijk zoo vele redevoeringen zonder geest of kracht.

De Hoogleeraar stelt het gebod: *bemin en eerbiedig de waarheid*, boven dat: *ken u zelven*, en verklaart opzettelijke onwaarheid in woorden voor het ergste misbruik en de snoodsche schending des spraakvermogens. — Hij leidt voorts uit het gebod: *bemin en verdedig de waarheid*, eenige gevolgen af, om die dan te vergelijken met de bijzondere voorschriften, welke CICERO den redenaar geeft.

Waarheidsliefde verbiedt vooreerst den redenaar, *een persoon of eene zaak te verdedigen, welke, volgens zijn eigen oordeel, niet met regt mag of kan verdedigd worden, of zich tegen eene zaak te verzetten, welke hij zelf voor waar en goed houdt* — en in het bijzonder, *dezelfde zaak nu eens aan te vallen, dan eens te verdedigen, naar mate eigenbelang en*

bijzondere oogmerken zulks vorderen. Er wordt eene plaats uit de schriften van CICERO aangehaald, waarin hij echter dit den redenaar veroorlooft; en door aanhaling van eene andere plaats wordt bewezen, dat CICERO meer begeerde, dat de gronden ter staving eener zaak door de manier van voordragt den schijn van afdoende gronden zouden verkrijgen, dan inderdaad dit zijn. Ook houdt hij het voor 't gewigtigste vereischte eens redenaars, op de neigingen, driften en hartstogten der toehoorders te werken. Dit kan op eene zedelijke en op eene onzedelijke wijze geschieden; ook de laatste veroorlooft hij zich, en schrijft zulks voor; zoodat de redekunstige voorschriften van CICERO den toets aan zedelijkheid en waarheid *niet* kunnen uithouden.

Onpartijdigheid gebiedt den Hoogleeraar, om te zien naar eenige verontschuldiging van 't geen niet verdedigd kan worden; doch hij gevoelt, dat CICERO, *de wijsgeer*, de bijgebragte verontschuldigingen zou verworpen hebben.

Den keurigen stijl van den Hoogleeraar leere men kennen uit het slot der Verhandelinge: „Ja voorzeker, hetzij de redenaar zich bevinde op het eerwaardig gestoelte, op hetwelk de verhevene waarheden van de zedekunde en van den godsdienst verkondigd, de boosheid ontmaskerd, de wetten geëerbiedigd, (de geleerde Verhandelaar heeft zeker bedoeld: eerbied voor de wetten aanbevolen) en de heilige regten der menschen en burgers gehandhaafd moeten worden; — hetzij hij in de vergadering van bestuurders van steden, landen en staten, of in letterkundige maatschappijen, hetzij hij in eene talrijke of kleine verzameling van menschen, hetzij hij bij monde of bij geschrifte, als dichter of als prozaïst — op het verstand, op het hart en op den wil der menschen trachte te werken —, steeds zal de Rede zijne woorden, gesprekken en geschriften naar dezelfde zedewetten beoordeelen, en geene omstandigheden zullen de overtreding van haar heilig gebod, *bemin de waarheid*, ooit verdedigen of verontschuldigen kunnen.

„Edele kunst der welsprekendheid! hoe luisterrijk blinkt gij, als het schoonste pronkstuk des menschen, in den dienst der waarheid! Hoe verachtelijk, hoe gevaarlijk voor den mensch kunt gij worden, wanneer gij haren dienst verlaat!"

Het

Het Magnetismus, door A. N. VAN PELLECOM. *In 's Gravenhage*, bij J. Allart. 1816. *In gr. 8vo. XVIII en 35 Bl.* f 1-4-:

Dit Dichtstuk is zijne geboorte aan de aanvankelijke herstelling des Dichters, door middel van het Dierlijk Magnetismus, verschuldigd, en dus een uitvloeisel der dankbaarheid, zoo wel aan dit middel van herstelling zelve, als aan den Heer BEELER, die den zieke *gemagnetiseerd* heeft. Eene zoodanige reden zou, bij de tegenwoordige zoo algemeene *scribendi cacoethes*, of schrijfsjeukte, reeds tot verschooning strekken, al bezat het Dichtstuk mindere verdiensten, dan het wezenlijk heeft. De verzen van den Heer VAN PELLECOM zijn doorgaans goed en vloeijend, vele zijn krachtig, en sommige uitmuntend. De behandeling loopt dus af: De aanhef roemt de voortgangen van den menschelijken geest, die, schoon menigmaal door dwaling en vooroordeel gedwarsboomd, zich nimmer kluisteren laat, maar onvermoeid oprijst tot erkentenis der waarheid, in weerwil van het lot, aan SOCRATES en GALILEI te beurt gevallen. Dus ook de ontdekking van MESMER, het *Dierlijk Magnetismus*, als geneesmiddel beschouwd. Dit denkbeeld opent den Dichter een akelig verschiet van rampen en kwalen, het lot der ongelukkige stervelingen. Deze rampen, echter, zouden hem niet deren, woonde niet de dood in zijn binnenste, even als eene onwinbare vesting niet door geweld van buiten, maar wel door verraad van binnen, kan worden gedwongen. (Dit fraaije denkbeeld is hier in schoone verzen uitgedrukt.) Ongeneesselijke kwalen, tering, kanker enz., dienen ten bewijze. Ook moet de Geneeskunst maar al te veel gissen, in plaats van te weten; gelijk weder opgehelderd wordt door het zeer treffende en bij uitstek wel uitgevoerde beeld van een oorlogschip, waar, in een zeeslag, een verborgen lek ontstaat, en het gevaarte doet zinken. Dit moet echter zoo min ons gebruik der Geneeskunst, als onze dankbaarheid aan den Geneesheer, zelfs bij minder gelukkige pogingen, in den weg staan. Maar het is zoo veel te gelukkiger, dat in onze dagen een zoo krachtig middel tot herstel, zelfs van schijnbaar onherstelbare kwalen, is uitgevonden, als het Magnetismus. Uitnemend krachtig is de schildering van zulk eenen reeds half-

halfbezwekenen lijder, aan wien de Geneeskunst vergeefs hare gewone middelen heeft uitgeput, en tot wiens behoud zij MESMER's kweekeling moet te hulp roepen, wiens bewerking ook met weinige, doch fiksche trekken geteekend wordt. Op eenen juichtoon wegens de behaalde overwinning volgt nu eene waarschuwing, om het Magnetismus blootelijk tot het nuttige doel, genezing van kwalen, niet tot ijdele nieuwsgierigheid, te gebruiken; opdat geene nieuwe kwalen, gelijk uit de doos van PANDORA, zich alsdan over het aardrijk verspreiden. Want alles is aan misbruik onderhevig; de zoete geschenken van BACCHUS kunnen in het onzaligste gif verkeeren. Dus is het ten hoogste ongerijmd, het Christendom met dit wapen aan te randen, even alsof de *magnetische* behandeling eenige overeenkomst had met de oogenblikkelijke wonderen, herstellingen, opwekkingen van dooden, gebied over de natuurkrachten, enz. van den Verlosser des Menschdoms. Ten slotte wordt de aanwinst der menschelijke kundigheden door deze nieuwe ontdekking geprezen, en keert dus het Dichtstuk tot hetzelfde punt terug, vanwaar het was uitgegaan. Eenige, meer of min nuttige, Aanteekeningen, ter opheldering van het in den tekst gestelde, zijn achter het Dichtstuk gevoegd.

Uit deze schets moge men iets van de vinding en schikking des werks hebben opgemaakt, de waarlijk schitterende voordragt kunnen wij onzen Lezer niet anders, dan uit proeven, doen kennen, en wij zien met zeer veel genoegen, dat de menigte der schoone plaatsen, door ons aangeteekend, veel te groot is voor ons bestek. Ééne bekleede dus de plaats van alle; de schildering der *magnetische* werkzaamheid zelve.

Zijn WILLEN spant de kracht van eigen spier en ader;
De zenuwvloeistof komt zijn vingertoppen nader,
En stort, in vollen stroom, zich over 't ligchaam uit,
Dat, in zoo klein bestek, zoo groot een kwaal besluit.
Hij WIL 't: en de eigen stroom schiet uit zijn starende oogen,
Gelijk Diana straalt van uit de starrenboogen.
De handpalm rust op 't hart, en raakt de zonnevlecht,
Waar 't zenuwknoopenstel zich kunstig zamenhecht.
Dáár doet de werking kracht, veroorzaakt zachte schokken,
Die aan 't verstikte hart het taaije bloed ontlokken,

Dat

Dat nu, met zachten drang, weer door zijn buizen schiet,
Gelijk, van de ijskorst vrij, de ontdooide beek weer vliet.
Eene ongekende rust vloeit kalm door al de leden.
Elk werktuig schijnt terstond weer op zijn post getreden,
En oefent zijn gezag naar de oude wetten uit,
Door oproer, tegenstand, noch muiterij gestuit.
Het oog luikt zachtkens digt. De dorre huid, aan 't zwellen,
Schijnt, door verhoogden gloed, een' zwoelen dauw te spellen:
Reeds glinstert hier en daar een parel aan 't gezigt,
Gelijk de regendrup op 't kwijnend roosje ligt.
Geen zintuig, of het slaapt. Maar 't vrolijk zelfbehagen
Stijgt tot den hoogsten trap, en schijnt nog meer te vragen,
Tot dat de vlugge ziel geen wensch meer overschiet,
Daar ze alles, wat bestaat, gevoelt, en hoort, en ziet!
Nu gaat ze, als van de boei des loggen stofs ontheven,
In reine vreugd en lust het gansch heelal doorzweven.
Zij streeft op 't hemelspoor, en ziet Saturnus ring,
Ja zelfs der Goden troon, en waant zich hemelling!
Dan zweeft zij weer langs d' aard, van 't Zuiden tot het Noorden,
Van daar Scamander vliet tot Niagara's boorden!
Met de eigen vaardigheid bestijgt ze een heuveltop,
En voert zich tot den rand van Hekla's vuurkolk op!
In ander werelddeel kan zij een vriend bespieden,
Wat tegenspoed hij lijdt, wat driften in hem zieden,
In welk een stulp hij huist, het kleed, dat hem bedekt,
De plannen die hij vormt, en wat tot heil hem strekt.
Ja! wat bezit Natuur in haar geheimste schatten,
Waarvan zij niet de kracht en 't wezen kan bevatten!
Niets is haar groot of klein: het eigen snelziend oog
Aanschouwt de zandkorl hier, en 't zonnestel omhoog.
Haar eigen lijf, haar bloed, haar zenuwen, haar kwalen
Ziet ze, als in schilderij, voor 't nieuwe zintuig malen;
En aanstonds toont zij 't oord, waar 't nedrig kruidje groeit,
Dat haar de ziektestof uit merg en sappen roeit.

Wij zouden ons zeer vergissen, indien de Heer VAN PELLEÇOM het meesterstuk van BILDERDIJK, *de Ziekte der Geleerden*, niet gelezen en herlezen had; althans hij toont zich deszelfs waardigen navolger in de moeijelijke kunst eener poëtische uitdrukking van geheel ondichterlijke bijzonderheden, waarvan voornamelijk de reeds boven aangestipte plaats van

van den kwijnenden lijder, alleen door het *Magnetismus* te heelen, ten bewijze ftrekt. Men ontmoet echter ook enkele harde verzen, zoo als op bl. 2 reg. 5 van ond.

En toont, fchoon nutloos fchier, wat 's menfchen kracht vermag.

Het woord *knal*, 't geen ons een blijkbare *Germanismus* toefchijnt, wordt te meermalen herhaald. Doch, om met HORATIUS te eindigen:

Ubi plura nitent, non ego paucis
Offendar maculis.

Feestzang bij het Huwelijk van Z. Kon. H. den Prins van Oranje en H. Keiz. H. ANNA PAULOWNA, *enz. Door* H. TOLLENS, C. Z. *Ridder der Orde van den Nederlandfchen Leeuw, en Lid van het Koninklijk Nederlandsch Inftituut. In 's Gravenhage, bij* de Erven J. Allart, 1816. *In gr.* 8vo. 57 *Bl. f* 8 - : - :

Het is eene ontzettende gedachte, een huwelijk tusfchen Vorften. Deze foort van verbindtenis is in de gevolgen zoo gewigtig, dat het nadenken, ook van den allerdagelijkschften mensch, als van zelve opgewekt wordt, en bij den Dichter zich ligtelijk het hooggeftemd gevoel in verzen lucht verfchaft. Het huwelijk van eenen Nederlandfchen Prins met eene Rusfifche Prinfes is, door verfchil der beide volken, ook in godsdienst en zeden, en door vroegere herinnering, inzonderheid treffend en belangrijk voor den peinzenden en gevoeligen Wijsgeer en Burger. Eindelijk, de verbindtenis van den edelen Held van Waterloo met de Zuster van den magtigen en alom gezegenden ALEXANDER is zoo grootsch en heerlijk, dat het ons geen oogenblik verwondert, dat een Dichter als TOLLENS in heiligen ijver zich daardoor ontftoken gevoelt, en dat hij, wat zich aan dat denken, gevoelen en verrukken losfcheurt, ons, in verheven maat, mededeelt.

Hij, die den dichttrant van TOLLENS, die zijnen aanleg en ontwikkeling, finds de eerfte kiem en uitbotting tot zijnen tegenwoordigen vollen bloei, heeft nagegaan, zal in hem wel befpeurd hebben den zachten, teederen, gevoeligen, liefe-

felijken, kunstkeurigen, hartelijken Dichter, onnavolgbaar schitterende door rijkdom van vergelijking, heerlijk spelende door ontelbare wendingen, uitdrukkingen en versierselen; maar stoutheid, kracht, grootsche pracht, vorstelijke statigheid, koninklijke trotschheid waren dusverre niet zoo zeer bij hem ontwikkeld. De glans dezer majesteit is in dezen Feestzang zigtbaar; en hier heeft hij dus, onzes oordeels, getoond, dat hij eenen BILDERDIJK, de VAN HARENS, ANTONIDES, zelfs VONDEL, ook in heldenkracht begint op zijde te streven. In dezen Feestzang zijn vele gedeelten, die den naam van TOLLENS, ook als hooggeschatten Heldenzanger, onsterfelijk maken. — Hoe! *gedeelten?* — Ja: het is toch ook onmogelijk, dat alles even verheven zij; dan wij verklaren opregt, dat wij het geheele gedicht uitstekend vinden. Indien men dan toch uit dit woord *gedeelten*, zonder erg gesteld, iets halen wil, zoo erkennen wij, dat de geheele Feestzang ons als wat gebrokkeld, en als niet uit éénen geest of tot één harmonisch geheel zaamgevloeid, voorkomt; misschien had eene onderdeeling, in onderscheidene zangen, dit verholpen.

Onder de schoonste gedeelten is voorzeker te tellen het volgende. Na eene prachtige beschrijving van de verlichting der wonderbare overdekte watertuinen op de daken der huizen in Rusland, gaat hij dus voort:

Doch, waarom wendt mijn blik, door zoo veel pracht beschenen,
Zich van die feestvreugd af, naar stiller schouwspel henen?
Of is het zacht tooneel, waarbij zich 't hart hervindt,
Nog schooner dan de glans, die 't scheemrend oog verblindt?
Dat is het! Sluit u op, o tempel! Heilge wanden,
Omvangt mij! Ik genaak, ik vouw ontroerd de handen.
Het orgel dreunt, de lofzang rolt, de priester bidt;
En Ruslands keizer knielt, hoe hoog ten troon hij zit.
Ja, aardsche goden, die u vreezen ziet en dienen!
Verneêrt en buigt u voor den troon des Ongezienen,
Smeekt heil voor Neêrland af! geen waardiger gebed
Genaakt den hoogen God, die op uw smeeken let.
Knielt, roept zijn' bijstand in, als bron van elken zegen.
De menschheid viert haar feest als vorsten godsdienst plegen.
De nooitbereikte praal van heel uw trotsch gebied
Wordt bij dit schoon tooneel, o magtig vorst! tot niet.

Het naakt, het edel paar, en luider lofgezangen
Weêrgalmen op zijn' tred, door 't hoog gewelf vervangen;
Het naakt het outer, waar Gods dienaar, in zijn' naam,
Twee harten gloeit tot een, twee zielen smelt te zaam;
Het naakt, van d'indruk vol der hooge plegtigheden.
De lievenswaarde schroom der maagdelijke zeden,
De ridderlijke moed, in 't heldenhart gestort,
Wordt eenerlei gevoel, dat enkel eerbied wordt.
Een diepe stilte daalt; de lofgezangen zwegen,
Alleen de priester spreekt, en blikt den hemel tegen;
't Is of uit hooger' kring, waarheen hij opwaart ziet,
De klank hem binnen vloeit, die van zijn lippen vliet.
De gloed van 't heilig vuur, dat omwoelt in zijne aren,
Steekt bij het sneeuwwit af van grijzen baard en haren,
En dringt de zielen in en schokt ze door zijn taal.
Hij neemt de ringen op van uit de gouden schaal,
En heft ze boven 't hoofd voor aller starende oogen,
En ziet op 't echtpaar neêr, in diep ontzag gebogen.
't Is of hij weifelt, of hij stil staat, en vooruit
Een' wenk der godheid wacht, eer hij den echtknoop sluit;
Eer hij den zegen spreekt en weêr den zang laat schallen.
Men wil, dat op dien stond, bedekt voor 't oog van allen,
Door 't zijne alleen gezien, aan d'oppertempeltrans
Een vreemd verschijnsel rees, gehuld in licht en glans;
Dat groote Peter zelf, die uit den doodslaap scheidde,
Des eersten Willems geest in 't heilig koor geleidde,
En neêrwees uit een wolk op 't godgewijd altaar:
Zij strekten de armen uit, als zegenden zij 't paar,
En hieven 't oog naar God en fluisterden en spraken,
Als zwoeren zij een' eed, om voor hunn' stam te waken,
En sloegen hand in hand, met waardigheid en kracht.
Dit, wil men, was de wenk, door d'outervoogd gewacht:
Toen sloot hij eensklaps, met vervoering, in hun namen,
De handen van hun kroost, hun beider telgen, zamen,
En stak de ringen ze aan de vingren en ontsloot
Nog eens den vromen mond, waaruit de zegen vloot.
Toen stegen eensklaps weêr de galmen. Gang en bogen
Verroerden van 't gejuich, en wand en trans bewogen;
Het heilig amen klonk, en 't zwangere kartouw
Barstte eensklaps open en verkondigde de trouw.

Zies

Ziet daar dat vaste, dat eenvoudige kenmerk van het waarachtige fchoon! Men is ter kerke; men ziet het verbond tusfchen paren en volken fluiten; men woont mede de plegtigheid bij; men heeft diepen eerbied voor den priester; men verbeeldt zich, de vaders der Nederlandfche en Rusfifche grootheid zich te zien verheugen en hun nakroost zegenen; alles is aandacht, alles ftil, alles levendig, alles bezield, en wij — wij deelen in alles; wij worden gefticht, bezig gehouden en opgewekt; wij leeren, en Vorften met ons; en wij vinden toch dat genoegen, dat een welgeftemd feest van dat gewigt ons geven moet. Ziet daar de kracht der poëzij! ziet daar de kunst van eenen TOLLENS! Dat dit ftaal als een proefftuk ftrekke, wat bij ons regt dichterlijk fchoon heeten mag. Niet minder fraai is het daarop dadelijk volgende:

Ja, plegtig is die ftond en d'aanblik waard der englen,
Als harten, voor Gods oog, hun aanzijn zamenftrenglen;
Als zij hun lot, hun doel, hun uitzigt en hun hoop
Vereenen voor altoos met vastgefloten knoop.
Als al wat hunner heet, hoe ver weleer gefcheiden,
Zich weêrzijds de armen reikt en nader komt in beiden;
Als afkomst en geflacht, verdeeld in aard en ftand,
Zich met hen aanfluit en omftrengelt in hunn' band;
Als vreemden van elkaâr, op verren grond gezeten,
Zich weêrzijds magen zien, zich weêrzijds broeders heeten,
En uit de reine vlam, die 't minnend paar ontgloeit,
Een dubbelwijde kring van naauwer vriendfchap vloeit:
o Kostbaar dan die band, hoe needrig ook gefloten,
Hoe fchamel ook gevierd, begunftigde echtgenooten!
Gij dient het doel van God, in welk een' ftand het zij,
En brengt de menfchen tot de menfchen naderbij.
Aandoenelijk tooneel, als tweederlei gezinnen
Vereenen in hun kroost, vereenen tot beminnen;
Als vijandfchap en wrok, zoo ooit die heeft gewoed,
Befchaamd terug wijkt voor het fpreken van hun bloed;
Als de opgetooide koets, die 't echtpaar zal ontvangen,
Hun zoetfte hoop vermengt, hun onverdeeld verlangen,
En in den laatften neef, die uit hunn' ftam beftaat,
Nog beider leven klopt en beider adem gaat.
Maar, hooger, vorstlijke echt en jubel, dat wij zingen,
Maar verder ftrekt uw pracht en vloeit in wijder kringen;

Van milder luister vol en rijk aan breeder glans,
Klimt ge als een trotscher zon in ruimer spheer ten trans.
Wijkt, minder lichten, duikt en haalt uw flikkring onder!
Er klom zoo trotsch een zon, er rees zoo grootsch een wonder;
Het rees vóor Neêrland op, en boeit het stugst gezigt
Aan d'onbegrensden loop en 't onbeneveld licht.
Ziet op, geslachten! ziet dat licht ten toppunt varen!
Ja, 't is uw' aanblik waard', zijn' luister na te staren!
Zijn zegen vonkelt, waar gij rondziet, voor uw' geest,
En wie de menschheid mint, viert om ons jubel feest.
Ja, in dat eenig paar, dat, hart aan hart gezonken,
Aan 't heil zich zalig droomt, dat zij elkander schonken;
Dat wil en doel vermengt en lot en leven knoopt,
Begint een keten, die door werelddeelen loopt:
Door sluimrende eeuwen heen, die nog de ontwaking wachten,
Breidt zij haar schakels uit tot wordende geslachten,
En sluit met d'eigen knoop van 't zaamgestrengeld paar,
Gezinnen niet alleen, maar volken aan elkaâr.
In d'uitgesproken éed, dien liefde alleen deed hooren,
Is 't heilig staatsverdrag, dat rijken bindt, bezworen;
En door des priesters mond, bij 't zeegnen van den echt,
Is plegtig Neêrlands lot aan Ruslands lot gehecht.
De woeste Samojeed, van 't hertevel omwonden,
Houdt met zijn rendier op, in 't ruw gareel gebonden,
En hoort verbaasd de maar, die tot zijn' sneeuwhoop klonk,
Dat Anna hart en hand aan Neêrlands redder schonk:
Hij peinst het wonder na, maar durft het niet vertrouwen,
Dat hij zoo ver een volk voor maag en vriend mag houên;
Dat hij van 't vreemde strand, waar IJ en Schelde vliet,
De broederarmen zich aan de IJszee reiken ziet.
Ja, brijzel, slagboom van gebruiken en van zeden!
De grenspaal is verzet, de hoefslag overschreden;
Geen onderlinge min, 't regtschapen hart zoo waard,
Wordt pijnlijk meer gesmoord door afstand en door aard.

Dan, wij moeten eindigen, of zouden den ganschen Feestzang uitschrijven. Wie is, na dit gelezen te hebben, niet overtuigd, dat onze TOLLENS tot de beste en zeldzame vernuften onzes vaderlands, ook in het vaste en kernvolle gedeelte der dichtkunst, behoort? Zoo zien wij ook in hem,

dat

dat Dichter altijd Dichter en Schilder altijd Schilder is, en dat de trant of ſoort weinig, het kunstvermogen alles afdoet.

Het gedicht ſluit met eenen lierzang, die wel fraai is, maar ons toch zóó niet voldeed als wij wel verwacht hadden. Geen wonder: de Feestzang zelf had onzen geest reeds zoo zeer opgeheven, dat de lierzang, van welken men op een dergelijk ſlot eene meerdere verheffing verwacht, niet meer zijne eigenaardige werking ſcheen te kunnen verrigten.

De aanteekeningen, vooral het omſlagtig ceremonieel voor de ondertrouw, getrokken uit de nieuwspapieren van den dag, had hier wel achterwege kunnen blijven. Meer misprijzen wij het nóg, dat dergelijke heerlijke voortbrengſels van kunst, door overlading met zinnebeeldige prenten, duurder, en dus minder algemeen verſpreid worden. De portretten of een enkel vignet was genoeg. Deze prenten, echter, zijn door den Heer VELYN uitſtekend gegraveerd, en de teekeningen grootendeels wel geordonneerd door den vernuftigen VAN BREE; alleen is het vignet boven het begin van den Feestzang, verbeeldende den Prins van Oranje, gecoëffeerd *à la Brutus*, in Franſche burgerkleeding te paard, met een elegant bliksempje, als een Engelsch zweepje, belagchelijk.

Geographiſche Oefeningen; of Leerboek der Aardrijkskunde, met XX genommerde Kaarten, naar de nieuwſte ontdekkingen en volgens de tegenwoordige verdeeling der landen, opgemaakt uit de beste ſchriften en nieuwſte landkaarten; ten gebruike der ſcholen en voor het afzonderlijk onderwijs; door P. J. PRINSEN, *Directeur en Onderwijzer van het Koninklijk Inſtituut ter aankweeking van Schoolonderwijzers, te Haarlem. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1816. *In kl.* 8*vo.* 312 *Bl. f* 2-8-:

Dit werkje, hetwelk een ander van gelijken titel, maar ongelijk minder allooi, vóór jaren bij de Erve HOUTTUIN uitgegeven, vervangt, beantwoordt volkomen aan den vrij uitvoerigen titel, dien wij geheel hebben opgegeven, om den aard en de ſtrekking van dit boek reeds met een' oogopſlag te doen kennen. Het is in 40 lesſen verdeeld, die eene doorloopende beſchrijving, doch van achter ten geleide der On-

derwijzers vragen en antwoorden, bevatten. Acht dier lessen behelzen de inleiding, of algemeene kundigheden, tot de Aardrijksbeschrijving (wis- en natuurkundige) behoorende: met de negende begint de staatkundige beschrijving van *Europa*, en loopt door tot de 30ste; de 31—35ste les bevat *Azië*, de 36 en 37ste *Afrika*, de 38 en 39ste *Amerika*, en de 40ste *Australië*. Ongetwijfeld schijnt deze verdeeling zeer ongelijk, ten nadeele der werelddeelen buiten *Europa*; doch heeft de Schrijver, door ongemeene beknoptheid, ten minste de voornaamste staatkundige verdeelingen, voortbrengselen, lucht- en grondgesteldheid, hoofdsteden, enz. ook daarin weten aan te stippen. Jammer, dat zijn bestek hem het vermelden van meer bijzonderheden verbood: dit zou voor den leerling, wien anders de Aardrijkskunde vaak als eene dorre wetenschap voorkomt, gewis aangenaam en nuttig zijn. Thans blijve het der zorge van bekwame leermeesters aanbevolen.

Het boekje zelve hebben wij duidelijk, (in zoo verre dit, voor eerstbeginnenden, met ongemeene kortheid bestaan kan) getrouw, en tamelijk volledig bevonden. De Schrijver heeft, met zeer veel reden, aan de *natuurkundige Aardrijksbeschrijving* naar evenredigheid eene grootere plaats geschonken, dan in de gewone Geographiën daaraan wordt toegekend, en dus gelegenheid gevonden, om verscheidene bijzonderheden van belang uit die sinds eenigen tijd zoo buitengemeen verbeterde wetenschap op te teekenen. Het verwonderde ons echter (op bl. 27) onder de *Schiereilanden* zoo min *Spanje* met *Portugal* (bij de *Engelschen* bij uitstek *the Peninsula* genoemd) als *Arabië* te vinden. Zoo dit uit hoofde der *grootte* geschied zij, behoorde ook *Italië* geene plaats te hebben onder de Schiereilanden.

Dat men de *hoogste toppen der bergen* in *Europa* juist in *Rusland* (met *Zwitserland* en *Hongarijë*) zou vinden, (zie bl. 28) is verkeerd: het *Waldaï*-gebergte, of liever de heuvelketen van dien naam, is slechts eene verhevenheid van 400 voeten, en komt dus met de *Zwitsersche* en zelfs met de *Zweedsch-Noorweegsche Alpen* in geene vergelijking.

In de mede zeer naauwkeurige *Aardrijksbeschrijving* der onderscheidene landen worden eerst de natuurlijke gesteldheid derzelve, *grenzen en grootte*, *lucht- en grondgesteldheid*, *voortbrengselen*, *wateren*, *bergen en kapen*. en dan het *staatkundige* gedeelte, zoo als *inwoners*, *Godsdienst en regeringsvorm*,

ver-

verdeeling, *voornaamste steden*, *eilanden en uitheemsche bezittingen*, afgehandeld. Overal is de nieuwste verdeeling, volgens het *Weener Congres* enz., naauwkeurig gevolgd; eene verdienste, die bij den korten tijd, sedert die schikkingen verloopen, de uitgebreidheid en het veel omvattende dier schikkingen, niet gering is. Wij bevelen dus dit boekje, als het nieuwste, beknoptste en tevens volledigste over de hedendaagsche algemeene, vooral staatkundige Aardrijksbeschrijving, aan alle Onderwijzers dier wetenschap ten sterkste aan.

Dit heeft ons echter niet belet, daarin verscheidene misslagen te vinden, waarvan wij er eenigen hier mededeelen, hopende die in een' volgenden druk (dien het boekje waardig is) verbeterd te zien. De grootste fouten zijn in de opgaven der bevolking van de onderscheidene steden. B. v. in ons Vaderland wordt *Amsterdam* op 220,000, en *Leiden* op 31,000 inwoners bepaald. Men weet vrij stellig, dat het eerste thans niet meer dan 180,000, en het tweede slechts 27,000 inwoners telt. Van de zuidelijke Provinciën wordt geheel geene bevolking der onderscheidene steden genoemd, hoewel althans die van *Brussel*, *Gent*, *Antwerpen* enz. tamelijk van nabij bekend is. In *Spanje* zou *Toledo* 200,000 inwoners hebben; dit is zekerlijk eene drukfout voor 20,000. De bevolking van *Frankrijk* rekent men op 20 millioen; zij is, volgens de jongste *officiële* opgave, ruim 28 millioen. Ook de bevolking van eenige *Britsche* steden is te laag gesteld. Zoo heeft, b. v., *Birmingham*, in plaats van 60,000, bijna 86,000, *Manchester* geene 84,000, maar 98,000, *Leverpool* (*Liverpool*), in stede van 80,000, 94,000, *Bristol* niet 70,000, maar 76,000, *Edinburg* niet 85,000, maar bijna 103,000, en *Glasgow* 100,000, in plaats van 92,000 inwoners, volgens de opgave, in 1811 bij het Parlement gedaan. (Wij denken toch niet, dat deze volksmenigte zoo spoedig verminderd zal zijn.) Dat *Dublin* 21,000 inwoners zou hebben, is zekerlijk ook eene schrijf- of drukfout; dit getal is ten minste 150,000. Zoo er te *Genua* niet meer dan 76,000 inwoners zijn, moet dit getal, 't welk in het laatst der 18de Eeuw nog 150,000 bedroeg, ontzettend spoedig ter helfte verminderd zijn. In *Azië* is het *geheele Chinesche* Rijk, met insluiting van *Mongolijë*, *Tibet*, *Korea* enz., zekerlijk te laag op 188½ millioen berekend, schoon ook STAUNTON's opgave, die bijna de helft grooter is, overdreven zijn moge. In die evenredigheid zijn dan ook

twee der voornaamste steden, *Pekin* en *Canton*, verkeerdelijk op 700,000 en 75,000 inwoners begroot; *Pekin* heeft althans anderhalve, zoo al geene twee millioen, en wij gelooven de bevolking in *Canton* gerustelijk op het tienvoudige van den Schrijver (750.000) te mogen begrooten. — Ook andere onnaauwkeurigheden vindt men hier en daar, b. v. bl. 83 reg. 5 van ond. staat *Kaap la Hagne*, lees *la Hogue*; bl. 117 reg. 2 niet *Sommerse*, *Dorse*, maar *Sommerset*, *Dorset*. De zeer belangrijke fabrijksteden *Sheffield* en *Leeds* zijn bij *Engeland* niet eens opgenoemd. Dat de heerschende Godsdienst aldaar *gereformeerd* zou zijn, is waar, wat de leer, maar niet, wat de plegtigheden en het kerkbestuur aangaat, die meer naar het *Roomsche* overhellen. De geringe volksklasse is er, ja wel, oproerig; maar het *geheele* volk is er ook vrijheidlievend, en deze deugd weegt tegen de gemelde ondeugd wel eenigzins op. *Nieuw-Schotland* zou, volgens bl. 288, voorheen *Arcadië* genoemd zijn geweest; dit is eene grove drukfout, en moet zijn *Acadië*. *Arcadische* herders tieren zoo hoog niet in het Noorden. Bij *Australië* had men toch ook de *Marquesas-* en *Washingtons*-eilanden, door KRUSENSTERN en LANGSDORFF zoo naauwkeurig beschreven, althans met een woord kunnen opnoemen.

Dan genoeg. De geachte Schrijver zal (des zijn wij verzekerd) deze aanmerkingen slechts als blijken onzer zucht beschouwen, om zijn nuttig werkje nog juister en volkomener te zien, daar het op alle Scholen, waar men Aardrijkskunde leert, verdient te worden ingevoerd. Op de Kaartjes zijn de plaatsen met nommers aangewezen, waardoor men er veel heeft kunnen op brengen.

Prijsverhandeling over de oorzaken, waardoor er, niettegenstaande de plaatshebbende verbetering in het Schoolwezen, over het algemeen nog zoo veel onvriendelijkheid, losbandigheid en zedeloosheid onder de Jeugd heerscht, en over de beste middelen om deze ondeugden meer uit te roeijen en dit kwaad te verminderen. Door H. KREMER, *Schoolonderwijzer te Zuidhorn. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1816. *In gr. 8vo. 32 Bl. f* :-4-:

De vraag, die dit boekje zal oplossen, is een onderdeel slechts

flechts van het groote vraagftuk: wat men doen kan, om den mensch, oud zoo wel als jong, zijn' pligt en wezenlijk belang meer te doen kennen en tevens beoefenen? Het moeijelijke gevoelt ieder; maar dit fchrikt den nadenkenden geenszins af: want kan men niet alles, men kan toch veel, meer voor het minst dan men deed, hier verrigten. De Schoolopzieners van de Provincie Groningen hebben aan dit Antwoord den uitgeloofden eerprijs toegekend; en het zou wel zeer vermetel zijn, indien een boekbeoordeelaar hierin niet verkoos te berusten. En inderdaad, het bederf en vele bronnen van hetzelve worden goed aangewezen; en indien ieder, de Ouders, de Schoolonderwijzers en de Leeraars van den Godsdienst, (en ook de Schoolopzieners immers?) zijnen pligt doet, is er iets goeds te hopen. Het ftukje doet, ook in ons oog, den fteller eer aan. Wat de bijzonderheid intusfchen betreft, dat ieder, rijk of arm, met kinderen al of niet gezegend, in de betaling der fchoolgelden lasten moest, en het onderwijs geheel kosteloos zou genoten worden, vertrouwen wij, dat hier dan echter alleen het *eerfte* en voor allen *hoogst noodzakelijke* onderrigt zal bedoeld zijn, ten zij men, op dezelfde gronden van betamelijkheid en pligt, ook een plan vermeende te mogen daarftellen voor het ligchamelijk onderhoud. Maar, alzoo gewijzigd, heeft zeker zulk eene inrigting veel, dat ons aanlokt, hoewel wij iedere zwarigheid niet kunnen opruimen, en de enkele meester op een dorp meer dan één ligchaam en ziel fchijnt te behoeven, om te gelijk dan ook de zoodanigen, die langer en hooger onderwijs begeeren en betalen, te kunnen voldoen. En vreesfelijk hard komt het ons ook voor, dat, bij zoodanig eene nieuwe wet, de mingegoede, die met alle infpanning en opoffering zijn zestal kinderen, bij voorbeeld, nu eerlijk en wel onderwezen groot bragt, en eindelijk op zijnen bejaarden dag deze zorge te boven was, gedwongen zou worden, zijne magere bete op nieuw en tot zijnen dood toe te bezuinigen, opdat nu een liederlijke rijke boer enz., die ter vorming zijner kinderen niets wilde doen dat hem geld kost, dezelve nu voortaan ook ter fchole zond. En wie weet, of en hoe hij het nog deed? Wordt het *fchoolgeld* bij repartitie over alle de ingezetenen omgeflagen, zoo vorderen wij nog eene dwangwet, die ALLEN tot het fchoolgaan, en het leeren, DWINGT; wij eifchen dan ook *goede waar* voor ons geld, want wij geven

dit dan, gelijk de Schrijver wel zegt, om niet *onder een' hoop weetnieten of losbollen*, maar onder *verstandige* en *zedige* burgers, onze dagen te slijten. Wij weten wel, ook de beste meester kan het verstand niet ingieten, waar het niet is; maar er moet dan aan *allen* gedaan worden, wat gedaan worden *kan*.

Leven en Lotgevallen van FREDERIK VAN HELLBORN, *eenen, uit den laatsten Spaanschen Oorlog gelukkig teruggekeerden, Officier. Vrij gevolgd naar het Hoogduitsch van* K. G. CRAMER. *Met eene Plaat. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. *In gr. 8vo. f* 2-4-:

Men kan de werken, die de vertaalziekte onzer dagen in den *Nederlandschen* Boekhandel brengt, in vier klasfen verdeelen: 1. verdienstelijke en goed vertaalde; 2. slechte, (*moreel* of *æsthetisch*) maar goed overgebragte; 3. goede, maar ellendig vertaalde; en 4. het boekengraauw, dat bij nietswaardigheid nog met de vodden eener armhartige overzetting omhangen is, door 't welk van alle kanten het naakte lijf des vreemdelings uitkijkt. Tot deze *infima plebs* behoort nu wel dit boek niet; het is een goede *Hollandsche* stijl, en ook nog al dragelijk geschreven; maar boven de anders gulden middelmaat verheft het zich toch niet, en zweeft dus als 't ware tusschen hemel en aarde, of tusschen de eerste en tweede klasse, doch nader aan deze dan aan gene. Inderdaad hebben wij in dit verhaal — 't welk voor het overige noch onzedelijk, noch ongodsdienstig is — niet eene enkele maal die warmte gevoeld, waardoor b. v. in de Romans van LAFONTAINE — die toch ook nog verre van modellen zijn — iedereen, die niet ongevoelig is, meer dan eenmaal bezield wordt. Het verhaal is wonderlijk en avontuurlijk genoeg, zwerft ook ver genoeg rond in vreemden lande, maar hangt te meermalen, zoo als men zegt, gelijk droog zand aan elkander, en wordt koud door de pijnlijke zucht des Schrijvers om overal *à tort et à travers* geestig te zijn. Die geestigheid heeft nu wel vrij wat van die *derbheiten* in karakters, daden en uitdrukkingen, welke zekere *Duitsche* Oordeelkundige, zoo wij ons herinneren, eens aan de onsterfelijke Schrijfsters van *Sara Burger*.

gerhart, of liever aan de taal en den geest onzer Natie, toeschreef, en die wij dus aan onze naburen mits dezen eerlijk teruggeven, — maar moet dan toch vernuftig, of, op zijn minst, onderhoudend zijn, en den Lezer den slaap uit de oogen houden. Wij zullen niet beslissen, in hoe verre dit overal bij FREDERIK VAN HELLBORN het geval is, daar wij alsdan den Roman van stuk tot stuk moesten gaan ontleden; doch in 't algemeen komen ons de geestigheden mislukt voor. Dat b. v. een knecht, in 't opendoen van de deur, zijn' neus aan stukken valt, en de kamer met bloed bemorst, (bl. 1.) — dat die knecht en de huishoudster (die naderhand blijkt eene *maîtresse* van den ouden *genadigen Heer*, en moeder van een gewigtig persoon te zijn) elkander in vischwijventaal uitschelden, (bl. 16. 17.) — dat eene oude tante in het begin der negentiende Eeuw (want kort daarna ging de kleinzoon naar *Spanje* tegen de *Insurgenten* in dienst) nog eene *fontange* draagt, die sedert 100 jaren uit de mode was, — dat een *kolossale* Gouverneur tot zijnen kweekeling zegt, (bl. 58.) *Wij willen vooreerst vlijtig met bijbel en katechismus rijden* — is dit aardig of lomp?

Wij zullen den Lezer eene korte schets van den Roman geven, in zoo verre zulks door de vele uitweidingen en de min geregelde verhaalwijze mogelijk is. Een zekere Heer VAN HELLBORN, van een oud geslacht, dat in twee liniën verdeeld is, en waarvan de andere grooten rijkdom en den Graventitel bekomen heeft, mistrouwt zich; zijn vader vergeeft het hem, doch niet zijne moeder; hij sneuvelt wegens deze *mesalliance* in een duël; zijn eenige zoon wordt bij eenen rentmeester opgevoed, die zijne moeder, burgerlijk zoo als hij, voordezen bemind had, en nog wel een weinig bemint, en bij deszelfs voedsterheer, eenen Ridder DURST: hij bemint ELIZE, dochter van den Graaf, hoofd der andere linie van zijn huis; doch de vader, door adeltrots bezield, weigert hem die stellig: uit wanhoop gaat hij in krijgsdienst, en moet met het *Contingent* van zijnen Vorst (zekerlijk een' of anderen ongelukkigen hals van de *Rijn-Confederatie*) naar *Spanje* trekken. Hier heeft hij nu allerlei gevalletjes, die wel minder te zamen hangen, maar toch nog het onderhoudendste gedeelte der geschiedenis uitmaken; vooral het geval met den verraderlijken *Spanjaard* en deszelfs drie dochters, waarvan er eene den held des verhaals zijn leven redt, ten koste

van het hare. Dit geheele ſtuk is naar het leven der *Spanjaarden* fiksch geteekend, en, zoo het eene verdichting des Schrijvers mogt zijn, (er is anders niets onwaarſchijnlijks in) MEISSNER's penne waardig. Minder in alle opzigten is het geval van DORUS en DORA (twee geheel niet *Spaanſche* namen.) Deze Heer DORUS, die op een naburig riddergoed zijne minnaresſe heeft, (die ook eene rijke erfdochter moet zijn, want men hoort niet van hare ouders) ſlaat door de *Franſche* voorposten opgeligt te worden; zijne DORA ſluipt des nachts bij hem, doet hem vlugten, en blijft in zijne plaats. Tot hiertoe is alles mogelijk, en zelfs waarſchijnlijk; doch wordt het minder, wanneer nu deze DORA den *Franſchen* allerlei feesten geeft, DORUS komt, om haar te ontzetten, en daarvan verwittigt, de uitſlag ontwijfelbaar is, en nogtans de *Spaanſche* heldin haren wrekenden engel weêrhoudt, om zelv' op de kinderachtigſte wijze te ontvlugten, door met den lijfhuzaar des Generaals *overvalletje* te ſpelen. Hoe de zaak na hare vlugt afloopt, vernemen wij niet. Eindelijk volgt de zonderlinge ontknooping van den Roman; de aanleiding daartoe is vrij wel gevonden, maar de ontknooping zelve is bij uitſtek *romanesk.* Op een onwinbaar bergkasteel woont een oud Edelman met een jong meisje, die het onderwerp van gesprek bij alle de Officieren is; de moedige FRITS wil dit nest gaan verkennen, doch ſtort met zijn paard in een' afgrond, waar hij door de beminde en, zoo hij meende, verlorene ELIZE in het leven wordt teruggeroepen. Deze is namelijk, kort na hunne ſcheiding, ook weggeloopen, eerst naar *Parijs*, en toen naar *Spanje*, waar nog een oudoom van de Grafelijke linie woonde: de Hemel weet, hoe die hier verzeild kwam! Daar vindt zij nu ook, tot overmaat van geluk, eene tante, STELLA, die bij ſlot van rekening een gevalletje gehad heeft met den eerzamen Ridder DURST, waarvan ANTONIA, FREDERIK's moeder, de vrucht is. Nog een ander avontuurtje wordt er nu ontdekt, namelijk dat de rentmeester STERN, die FREDERIK heeft helpen opvoeden, een natuurlijke, doch gewettigde zoon is van den ouden Hofmaarſchalk VAN HELLBORN, grootvader van FREDERIK, en dus een oom van dezen. Alles gaat nu (daar FREDERIK door zijnen val *invalide* geraakt, en dus eerlijk ontſlagen is) naar *Duitschland* de familie bezoeken, de oudoom uit *Spanje* zoo wel als STELLA, FREDERIK bene-

nevens ELIZE; de oude Graaf geeft zijne toestemming tot het huwelijk van dit jonge paar, en alles eindigt op de gewone wijze — met de bruiloft, en wel met eene dubbele, namelijk van FRITS en ELIZE, en zijne moeder ANTONIA met STERN, nadat vooraf (hetgeen de Lezer wel dient op te merken) de 33 eerste bladzijden des werks op bl. 208 moeten ingelascht worden.

Ziet daar het beloop van dit boek. Het is van CRAMER; en wij zijn reeds gewoon, niets bijzonder uitstekends van dezen Schrijver te verwachten. Een Carricatuurplaatje voor den titel verbeeldt het oogenblik, waarop SEMPRONIUS, een der vier achtereenvolgende Gouverneurs van den held des verhaals, in alle zijne lompheid voor ANTONIA en den Ridder staat.

Merkwaardige Geschiedenis der Redding van Mistress SPENCER SMITH, *uit hare Fransche Gevangenschap te Venetië in* 1806, *door den Markies* DE SALVO, *eenen jongen Siciliaan; benevens hunne vlugt door Tyrol, Stiermark, Bohemen, Polen en Lijfland naar Engeland. Naar het Engelsch. Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. 1817. *In gr. 8vo.* 152 *Bl. f* 1-10-:

Onder dezen titel ontvangen wij het verslag van een welgelukt, maar gevaarlijk waagstuk, hetwelk, ja wel, het hart van den Ridder der belangverwekkende Dame eer aandoet, maar minder zijne voorzigtigheid en wijze berekening van gevaar, wel niet om hetzelve te ontwijken en het goede niet te doen, maar tot het nemen van gepaste maatregelen en het gevat zijn op iedere mogelijke belemmering. Moedig is de onderneming en uitvoering, hoezeer der edele Dame, die eerst, en met reden, aarzelde, toen de stap gedaan was, een groot gedeelte der eere van dien blijvenden moed en het welgelukken van het waagstuk toekomt. Maar haar redder onthoudt haar ook dien lof niet, en geeft geenszins uit praalzucht, maar alleen om de vervelende herhaling der geschiedenis bij iedere voorkomende gelegenheid te beter te ontwijken, deze geschiedenis in het licht. De Dame, om hare zwakke gezondheid te Venetië bij waarde bloedverwanten, en in geene staatkun-

kundige betrekking, was, eeniglijk om haren Engelschen naam, het voorwerp van de gewone verfoeijelijke Fransch-keizerlijke achterdocht, en zou, tegen het gegeven woord van eer des Generaals LAURISTON, naar Valenciennes als gevangene gevoerd zijn, zoo de jonge Markies DE SALVO zulks, door zijne meer ſtoute en menschlievende dan wel ſchrandere onderneming, niet verhinderd had. Het verhaal is welgeſchreven; en daar wij het vooral noodig houden, dat Franſche argwaan, geweld en mishandeling niet te ſpoedig in het vergeetboek geraken, prijzen wij het der lezing gaarne aan, hoewel men overigens misſchien, bij de duizend en duizendmalen alom gepleegde onregtvaardigheden en gruwelen van den nu, Gode zij dank! Ex-keizer, hetgeen Mistreſs SMITH ondergaan moest, ſlechts eene kleinigheid zal rekenen.

JOHANNA VAN FRANKRIJK. *Geſchiedkundig Verhaal, uit het Fransch van Mevr. de Gravin* DE GENLIS. *Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1816. *In gr. 8vo. VIII,* 261 *Bl. f* 2-8-:

Een historiſche roman, lezer! die zich zekerlijk van het gewone ſlag nog al onderſcheidt. De heldin is zeer leelijk; ziedaar genoeg om u van het geſtelde te overtuigen. „ In de voorſtelling eener heldin," zegt de ſchrijfſter, „ van de natuur misdeeld, en de beſchrijving der ſmarten van eene wettige, maar hopelooze liefde, van eenen hartstogt, welke(n) de deugd zelve niet kon verwinnen, heb ik getracht de zedelijke ſchoonheid tegenover de natuurlijke, en de dankbaarheid tegenover de liefde te ſtellen." Het ontbreekt, intusſchen, daarom in dit tafereel niet geheel aan meer gewone liefdegevallen. Een onder andere, eigenlijk epiſode van eene epiſode, de minnarij van den graaf DUNOIS met eene Italiaanſche, ſchijnt ons toe de ſchoonſte partij uit de geheele ſchilderij te zijn. Het is de onrust der liefde zoo krachtig, ſchoon in den grond zoo waar, geteekend, als wij zulks maar zelden zagen. Voor het overige zijn het meer hofhistories, die der groote wereld over het geheel geene groote eer aandoen. LODEWIJK DE XI wordt er in geſchilderd als een tiran; en dat is nog al veel van Madame DE GENLIS

ten

ten opzigte van eenen Bourbon. Zijne oudste dochter, als regentes opvolgende, komt er nog veel slechter af. Daartegen, echter, staat onze JOHANNA, en zelfs haar man, hoe menige ontrouw hij ook aan haar beging. De heldin zelve is zeker, behoudens haren onverwinnelijken hartstogt, of liever om en door dezen, met de schitterendste kleuren van menschelijke braafheid geschilderd. En dit beduidt zoo veel te meer, als wij in aanmerking nemen, dat de schrijfster schijnt te vooronderstellen, dat hier op aarde wel degelijk volmaakte deugd bestaan kan, ja bestaat, daar zij durft vragen: wat men toch meer of beter aan eenen heiligen LODEWIJK zou wenschen? Doch wij moeten bekennen, dat ons die deugd somtijds wat kloosterachtig, wat pralend en avontuurlijk voorkomt. In het algemeen is het zoo de toon en tint, hier heerschende, niet, welke ons in eenig stuk uit de groote menschengalerij het meest behaagt. Het vreemde heeft intusschen, op zijnen tijd, wederom eene eigene waarde; en de schrijfster is gewis eene meesteres in hare soort. Wij kunnen het dus wel aanprijzen; vooral, daar de beschaafde, schoone stijl vrij wel behouden is. — De uitvoering van het titelvignet met vier geheele beelden, in het costuum van den tijd, door SMIES en MARCUS, is niet onverdienstelijk, hoezeer, met den tekst vergeleken, misschien toch een weinig koud.

Uitgelezene Verhalen van L. M. FOUQUÉ; A. LAFONTAINE; L. F. HÄFELIJ; C. PICHLER, *geb.* VAN GREINER; *en* K. STRECKFUSZ. *Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gz. 1816. *In gr. 8vo.* 160 *Bl. f* 1-8-:

Men weet, hoezeer de Duitschers ons daarin reeds lang vooruit waren, en nog vooruit zijn, dat menig een Almanak met schoone zedelijke verhalen pronken kan, daar derzelver uitmuntende vernuften hunne pen tot zoodanige stukjes voor den Tijdwijzer wel willen leenen. Daar nu niet iedere Duitsche Almanak hier ieder' ter hand komt, zoo raakt welligt menig klein zoodanig opstel van eenen ook bij ons geliefkoosden Schrijver, dat nergens anders geplaatst werd, voor het Hollandsch romanlezend publiek verloren. Deze uitgelezene

ver-

verhalen zijn uit die Almanakken verzameld; zij zijn 5 in getal: *De Voorspraak*, — *Otto en Savella*, — *Nanny Duncan*, — *De Huzaren-Officier*, — *De Drie Medevrijers*, en van de op den titel genoemde Schrijvers. Zij zijn niet onbevallig; en daar het den uitgever niet ligt aan voorraad ontbreken zal, en hij zeker zijne lezers vindt, zoo hopen wij, dat hij steeds eene goede keuze zal doen.

Uitgelezene Gedachten van Paus CLEMENS XIV. (GANGANELLI) *verzameld uit deszelfs Brieven en Redevoeringen. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gz. 1816. *In kl. 8vo. f* 1-5-:

GANGANELLI — een der weinige geëerbiedigde namen uit de lange reeks der Roomsche Kerkvoogden! — is bekend als een man van een helder verstand, fijn gevoel, en eene gematigde denkwijze jegens andere gezindheden. De voorschriften en denkbeelden van zulk een uitmuntend vernuft kunnen dus niet anders dan belangrijk zijn voor elken letterminnaar en voor elken onbevooroordeelden vriend der waarheid. Deze overtuiging bewoog den Eerw. E. M. ENGELBERTS, in leven Hervormd Predikant te *Hoorn*, om in het jaar 1779 eene verzameling van uitgelezene gedachten uit de brieven en redevoeringen van dien gekroonden denker in het licht te geven, waarvan thans een tweede druk voor ons ligt, vermeerderd met een kort levensberigt van dien Paus. Met regt wordt in de voorrede gezegd: „ Zoo uitlokkend het voor elken „ Protestant was, een' Roomschen Paus te hooren spreken, „ zijne gedachten aan vertrouwde vrienden en bij plegtige „ gelegenheden uiten, lessen van wijsheid en verlichte godsvrucht, bij onderscheidene gelegenheden, geven, — nog veel „ sterker moesten zijne woorden de Roomsch-Catholijken „ uitlokken en boeijen. Hoe weinig hooren zij de stemme „ huns opperften Herders zoo onderscheidenlijk! — Hier „ vindt inzonderheid de verstandige aanhanger der kerk, die „ zich de algemeene noemt, geurigen balsem voor zijne ziel; „ en de eenvoudige behoeft niet te aarzelen, de lessen van „ het gezond verstand en het zuivere Evangelie aan te nemen, wanneer de Heilige Vader hem dezelven toedient."

De-

Deze verzameling bevat voornamelijk gedachten over *opvoe-voeding*, *God en Godsdienst*, *gezellige pligten*, *wetenschappen*, en eenige *raadgevingen*, allen belangrijk en lezenswaardig, hoewel niet allen even belangrijk voor elken lezer. Dan, hoezeer onze gedachten, en waarschijnlijk die van vele lezers, over eenige onderwerpen, met die van GANGANELLI verschillen, twijfelen wij geenszins, dat deze verzameling met voldoening zal ontvangen en gelezen worden; weshalve wij dezelve aan het gunstig onthaal van dezulken onder onze landslieden, welke in soortgelijke losse gedachten genoegen vinden, aanbevelen.

Iets over het misbruik van Gods naam, benevens het vloeken en zweren. Door den Schoolopziener H. WESTER. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1816. *In kl. 8vo.* 8 *Bl. f* :-1-:

Nieuws kon men in dit *Iets* wel niet wachten, want het gezond verstand zegt hier overal en altijd reeds *alles*; en echter is dit *Iets* een woord op zijn' tijd. Ieder schoolmeester, ieder vader, ieder, die lieden uit de mindere klassen in zijn werk heeft, leze deze weinige, maar ware en overtuigende woorden; en, helaas! ook voor de beschaafdere standen zijn dezelve noodig. Met regt klaagden hier reeds onze ouders; maar sinds onze naauwere verbroedering (God geve nu voor altijd geëindigd!) met het volk, welks taaleigen het misbruiken van Gods naam, als 't ware, in bescherming neemt, is het hier genoemde schandelijk kwaad vooral niet verbeterd; en het is onverschoonlijk, dat men omtrent het tegengaan daarvan zoo nalatig is. Het kleine boekje is voldoende, om het bespottelijke en afschuwelijke van eene zoo booze gewoonte te plaatsen in het volle licht.

Eerste Beginselen der Natuurkunde voor de Jeugd; door J. A. OOSTKAMP. *Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In kl. 8vo.* *f* :-6-:

Dit boekje verdient vooral opmerking, omdat het eenen onderwijzer in den Godsdienst tot opsteller heeft, die te regt

het onderwijs in de Natuur voor zijn vak hoogst belangrijk houdt; wij bevelen de lezing en overdenking van het voorberigt daarom iederen Catechiseermeester ernstig aan, en hopen, dat dezen dit goede voorbeeld zullen volgen, en dat het werkje hen zal uitlokken, om zich de zoo aangename, en hun en hunnen kweekelingen zoo nuttige en noodige, kennis eigen te maken. Dit werkje is slechts voorbereiding tot het uitmuntend *Natuurkundig Schoolboek* van BUYS, hetwelk de verstandige OOSTKAMP voor meergevorderden, die tijd en lust hebben, altijd gebruikt. Het zij eens zoo, dat het schoolonderwijs het geven van dit onderrigt voor den onderwijzer in de Christelijke leer onnoodig make, zoo veel te meer heeft hij dan voor zichzelven die kunde noodig, zal hij zijne leerlingen, naar hunne behoeften, godsdienstig onderrigten. En, bedriegen wij ons niet, dan zal het nog wel wat aanloopen, eer men het er bij *iederen* leerling voor houden kan, dat hij, als te dezen aanzien reeds genoegzaam onderrigt, ter catechisatie komt.

Kort Overzigt van de voornaamste oude en latere Volken of Landen op den Aardbol. Een Schoolboek voor de Hoogste Klasse, door den Schoolopziener H. WESTER, *Broeder van de Orde van den Nederlandschen Leeuw. Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1816. *In kl. 8vo.* 143 *Bl. f* :-6-:

De naam van den verdienstelijken WESTER is reeds bewijs genoeg, dat door dit leerboek op de beste wijze in eene nog wezenlijke behoefte voor onze scholen wordt voorzien; waarbij nog komt, dat zijn Ambtgenoot, als Schoolopziener, de Predikant M. J. ADRIANI, den Schrijver zijne aanmerkingen heeft medegedeeld, gelijk hij in het voorberigt dankbaar erkent. Het boekje is, en zoo moest het zijn volgens titel en bestemming, beknopt; echter is aan de bijbelsche en vaderlandsche geschiedenis eenige meerdere ruimte gegeven; en is de lezing onderhoudend. Wij hebben hetzelve niet slechts doorbladerd, maar grootendeels met aandacht gelezen, en bevonden, dat het aan het oogmerk volkomen voldoet. „Nederlandsche Jeugd!" zeggen wij daarom met den Opsteller, „wanneer gij dit werkje met oplettendheid hebt gelezen en „herlezen; wanneer uwe Onderwijzers u hetzelve toegelicht „en ingeprent hebben, dan zult gij uwen weetlust veelligt „opgewekt vinden om meer van de geschiedenis der onder„scheidene volken te leeren kennen; — welaan, oefent u dan „vervolgens in de *Algemeene Wereldgeschiedenis*, en ik ver„trouw, dat dit *kort Overzigt* u in staat gesteld zal hebben „om zulks met meer vrucht te kunnen doen."

BOEKBESCHOUWING.

Bijdragen tot de Werken van het Genootschap ter verdediging van den Christelijken Godsdienst tegen deszelfs hedendaagsche Bestrijders. Voor het jaar 1814. En: *Vervolg der Bijdragen enz.*

(*Vervolg en slot van bl.* 305.)

III. Het *Vervolg* der Bijdragen is *Nalezing of Bijvoegsel* tot I en II, en in *vijf* Hoofdstukken geschikt. 1) Hoe meer de schrijver zijnen gegevenen regel beschouwt, hoe meer hij zich overtuigt, dat dezelve proef houdt; daar hij hoe langer hoe meer bevond, dat Jezus en de Apostelen zich omtrent het algemeen al of niet geldende genoegzaam hebben verklaard, en hem het letten op hen, die andere regels tot deze onderscheiding bezigen, nog te meer tot den zijnen dringt, gelijk hij bij de uitkomst toont nopens hen, die de rede volgen; en wordt voorts van J. A. G. MEIJER's uitmuntend boek over ditzelfde onderwerp wel met welverdienden lof gewaagt, maar de daar aangewezene regelen verworpen, deels als te omslagtig, deels omdat het gezag der menschelijke rede daarbij wordt ingeroepen. 2) Behoedzaamheid is noodig: men moet zich het juiste denkbeeld vormen van hetgeen bij dit onderzoek bedoeld wordt; het geldt hier *zaken*, niet de *leerwijze*; — alles moet stipt getoetst worden aan de regels eener gezonde uitlegkunde; — de voordragt, in de zaak zelve, worde naauwkeurig onderscheiden, en in twijfelachtige gevallen beslisse men liever niet; doch men stelle zich echter voor, dat deze bij uitstek zeldzaam zijn. 3) Het derde Hoofdstuk wijst aan, hoe men volgens dezen regel tot gewigtige ontdekkingen nopens de leer en voorschriften komt. (Het is slechts eene proeve; want eene algeheele aanwijzing van alles, wat niet of wel alge-

meen geldend is, kon hier niet verwacht worden.) Zoo is b. v. niet algemeen, hetgeen van de zonde tegen den H. Geest, het nut der besnijdenis, Rom. II, en van het betamelijke in de Korintische gemeente, 1 Kor XI: 3, geleerd wordt. Integendeel is algemeen geldende: de leer van Jezus opstanding en verdere verheerlijking; — het historisch gedeelte des N. V., en ook van het Oude, in het bijzonder ook de wording des menschdoms uit één paar ouders; — de geestelijke natuur van God; — bekeering en vergeving van zonden in den naam van Jezus; en in het algemeen alles, hetgeen als hoofdleer in het N. V. voorgesteld, en tot het eigendommelijke van het Christendom gerekend wordt. Wat de voorschriften betreft, hebben wij hier, ter proeve, als niet algemeen geldende: de vereischten bij het offeren, — vasten, — onthouding van het huwelijk, — — maaltijden aan armen, kreupelen enz. Integendeel gelden altijd de voorschriften, (hoewel in den eersten opslag persoonlijk enz.) om zijne bekommernissen op God te werpen, — om nuchteren te zijn en te waken, — en tot vijandsliefde. 4) Hoofdstuk IV wijst den weg aan, om uit het persoonlijke, tijdelijke en plaatselijke iets algemeen geldend af te leiden, op te helderen of te bevestigen; hetwelk als mogelijk — maar met raadpleging van hetgeen van elders algemeen geldend te zijn blijken moet — wordt aangetoond; terwijl echter de hier noodige voorzigtigheid wordt aanbevolen. 5) Eindelijk wordt alles besloten met eene aanwijzing van het belangrijke van geheel het nu afgeloopen onderzoek, zoo voor het geloof aan het Evangelie, als voor de Christelijke kerk, (ter vereeniging namelijk) en voor de leeraren des Christendoms.

Zie daar, lezer, wat gij in dit *werk*, of liever in deze BIJDRAGEN *tot de Werken des Genootschaps*, enz. vrij breedvoerig vinden kunt, en waarin wij het een en ander aantroffen, dat wij hier juist *niet* hadden verwacht, dat ons wel deels welkom was, b. v. deze en gene goede uitlegging, maar ook deels, als niet regtstreeks

ſtreeks behoorende tot de hoofdzaak, liever door ons bij eene andere gelegenheid zou gelezen zijn, b. v. al die opwekkingen tot het inachtnemen van de regels eener gezonde uitlegkunde, taalkunde enz. — het betoog, dat Jezus en de Apostelen zich te regt het gezag van Godsgezanten toekennen, enz. Over het geheel hinderde ons te veel omſlags en eene groote wijdloopigheid, en de gedurige herhalingen en verwijzingen tot het vroeger reeds gezegde. Wij laten de verontſchuldiging gelden, dat de vorm des opſtels, uit hoofde van de aanleiding tot hetzelve, dit heeft veroorzaakt; doch dit neemt ook niet weg, dat daardoor de lezing ons eenigzins lastig werd. Maar, omgekeerd, vinden wij hier ook *niet*, hetgeen wij vooral verlangd en verwacht hadden; namelijk: het aanwijzen van een gemakkelijk en overtuigend hulpmiddel, om het niet altijd geldende behoorlijk te onderſcheiden. Het is waar, gemakkelijker en eenvoudiger kan er wel niets zijn, dan des ſchrijvers regel: zie, of Jezus, of de Apostelen, u zelve zeggen, dat iets *niet* of *wel degelijk* algemeen gelden moet. Wij bedanken den ſchrijver (wiens geleerdheid en belezenheid wij gaarne regt doen) voor deze juiste, hoewel onnoodige herinnering; want wie zou bij zoodanige verklaringen willen tegenſpreken of twijfelen? maar, daar de ſchrijver ons niet heeft aangewezen, dat zoodanige verklaringen altijd en overal voorhanden zijn, maar van *zijdelingſche* zoo wel als *regtſtreekſche* handelt, en een aantal vermaningen tot vrij moeijelijke onderzoekingen naar de hoofdleer noodig houdt, enz, bevinden wij ons juist op dezelfde plaats als vóór wij zijne Bijdragen lazen, en in denzelfden maalſtroom van verſchillende meeningen. Dit juist is het groote, ja éénige punt, waaromtrent wij opheldering begeerden; te weten: waar wij ons aan te houden hebben, in gevallen, waar ons zoodanige verklaringen (die alles afdoen) ontbreken, en er over het oogmerk, de bedoeling der H. Schrijvers twijfel is. De ſchrijver verſchoone ons; maar wij zouden het veiliger rekenen,

zijnen regel om te keeren, in dezer voege: houd in de voorschriften van geloof en wandel alles voor altijd en algemeen verpligtend, TEN ZIJ óf eene duidelijke verklaring, óf de aard der zaak het *zeker*, of anders ook geschiedkundige gronden het zeer hoogwaarschijnlijk en alzoo *genoegzaam zeker* maken, dat de bedoeling niet is, dat zoo iets algemeen en altijd gelden moet. En in dit laatste geval zouden wij de meestmogelijke omzigtigheid aanprijzen, daar wij het veiliger rekenen, hier te veel dan te weinig te doen. — Wat het tweede (de aard der zaak) betreft, zoo zijn wij minder dan de schrijver ook voor *de rede* bevreesd. Wij gevoelen wel, dat *exegese* alleen ons eigenlijk leert, wat schriftuurleer zij; maar evenzeer, dat wij ons, bij het tastbaar redelooze van zoodanig eene leer, gehouden zouden rekenen, zoodanig eene schriftuur, als zijnde onmogelijk van Goddelijken oorsprong, te verwerpen, en zien niet, waarom wij der rede haar stemregt, bij hetgeen zij onmogelijk anders dan tijdelijk en plaatselijk toe kan staan, zouden moeten betwisten, en wij moeten het „ *abusus non tollit usum*" hier herinneren. Het is er ook zeer verre van daan, dat wij den schrijver zouden toegeven, dat men, de rede volgende, zulke dingen verwerpt, die tot het wezenlijk onderwijs van Jezus en de Apostelen behooren, ja die de bestanddeelen van hetzelve helpen uitmaken; gelijk hij dit eenigermate althans, bl. 26 der *Nalezing*, schijnt te willen aanduiden; en wij hebben, bij de meest naauwkeurige toetsing aan de voorschriften der rede, geen enkel leerbegrip in het N. V. gevonden, hetwelk, *zoo als het daar wordt voorgesteld*, ons voorkomt redeloos te zijn. Het doet niets ter zake, wat anderen, die de schrijver opnoemt, als zoodanig verkiezen te houden; even weinig als het tegen des schrijvers wijze van onderzoek naar den verklaarden wil van Jezus iets afdoet, dat sommigen in den Bijbel, zoo als zij zeggen, volgens taal- en uitlegkundige regels, ik weet niet wat al vreemde dingen lezen. — Maar wij werden reeds te uitvoerig.

Met een enkel woord, echter, moeten wij nog eene, ons voor 't minst, nieuwe gisſing over de θρησκεια των ἀγγελων, die wij hier vonden, opgeven, en der verdere toetſinge aanbevelen. De tekst, Kol. II: 8, wordt dus overgezet: *Niemand verleide u door een vertoon van welgevallen aan zelfvernedering en engelendienst*; en deze *engelendienst* zal zijn, „*vrijwillige onthouding van het huwelijk, om daardoor Gode te dienen.*" De woorden worden, vs. 23, met ἐλοθρησκεια (*eigenwillige (Gods)dienst*) verwisſeld, waarop terſtond ἀφειδια του σωματος, *verachting van het ligchaam*, volgt. Blijkens vs. 16, kan hier niet meer van de onthouding van ſpijs en drank de rede zijn; en ὑπο του νοος της σαρκης ἀυτου, *door het verſtand zijnes vleeſches*, doet toch denken, dat er iets ligchamelijks bedoeld worde. Nu kan wel geen godsdienst der engelen zoo bekend gerekend worden, dat men zijne godsvereering naar denzelven zou willen inrigten, als juist dit, *dat zij niet trouwden, noch uitgetrouwd worden*, Matth. XXII: 30. Mark. XII: 25. Luk. XX: 35 36. De ſchrijver geeft dit zijn gevoelen echter niet hooger, dan als eene bloote gisſing, op.

De Bijbelſche Vrouwen, *door* J. C. GREILING. *Naar het Hoogduitsch. Met Platen. II Deelen. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1816 *en* 1817. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 497 *Bl. f* 4-16-:

Geheelenal voldeed dit werk aan onze verwachting niet: hoe zeer de titel *de* bijbelſche vrouwen belooft, misten wij echter eenige, die waarlijk melding verdiend hadden, en, hetgeen meer nog hindert, aan een en ander karakter is, in ons oog, geen regt geſchied; hier en daar vinden wij te veel door den ſchrijver zelven gedacht, hetgeen ook niet anders kan, wanneer men over eene vrouw, waarvan ſlechts weinige en korte berigten zijn, een aantal bladzijden leveren wil; immers, uit

weinige trekken zoo zeer zich in ieder karakter in te denken, dat men ieder overtuigt en elks gevoel bevredigt, is niet ieder' gegeven. Veel, te veel zouden wij bijna zeggen, is ook, hoezeer het opfchrift den naam eener vrouwe draagt, herinnering aan gefchiedenis, en betreft den man; zoodat wij hier nog al het een en ander vonden, dat wij niet hadden verwacht, en, daar de fchrijver foms nog al anders ziet dan wij, niet zoo gaaf zouden overnemen. De vertaler heeft hier en daar verkort, en ook hier en daar eene hoogere, wonderdadige hand doen opmerken, waar de fchrijver alles natuurlijk opnam; hij had dit óf ook nog elders kunnen en moeten doen voor den fmaak van het Nederlandsch publiek, óf er zich geheel van kunnen onthouden. Aangenamer zou ons eene geheel nieuwe bearbeiding geweest zijn, waarbij men dan ook, ja, het vele goede van GREILING gebruiken kon. Maar wij nemen het werk, zoo als het voor ons ligt, inmiddels dankbaar aan, en miskennen het oogmerk van den fchrijver niet; de bevordering, namelijk, van hoogachting voor den Bijbel benevens deugd en godsvrucht, en het paren van het aangename met het nuttige. Het bevalt ons zeer, dat de fchrijver zoo voordeelig doorgaans denkt over de vrouw en het vrouwelijk karakter; en, hij moge dan hier of daar een weinig vooringenomen fchijnen en wat ver gaan, wij nemen gaarne en van goeder harte deze gelegenheid waar, om eene betamelijke pligtpleging te maken aan de fchoone fekfe, door welmeenend te betuigen, dat hij elders wederom nog eer te weinig dan te veel goeds van haar zegt. Maar, laten wij het werk een weinig nader doen kennen. Voor het eerfte deel gaat eene befchouwing, of vertoog, *over de waarde van het vrouwelijk geflacht naar het Oude Verbond.* Dit ftukje is kort en bevallig, en toont, hoe de Bijbel, tegen de gewoonte in het Oosten anders, de vrouw in hare wezenlijke waarde voorftelt en vereert, zoo als zij bloeit als eene bloem in den hof, of, als moeder, vruchtbaar is, gelijk de wijnftok en de vijgeboom. Uitvoeriger

ger is soortgelijk stuk voor het tweede deel, *over de waarde van het vrouwelijk geslacht naar het Nieuwe Verbond, en deszelfs verdiensten ten aanzien van het Christendom*. Behoudens het vroeger gezegde, is echter het lot der vrouw door het Christendom nog zeer ten goede veranderd; zij waren ook dankbaar, en waren en zijn nog bij het Christendom bijzonder verdienstelijk, in zoo verre hetzelve meer eene behoefte is van het hart, en meer voorkomt als geloof, liefde en hoop, dan als leerstelsel; en, alhoewel de vrouwen geene leeraressen of verkondigsters van het woord waren, zij deden den Heer en zijne jongeren de treffendste diensten: „ Het is eigen „ aan het vrouwelijk karakter, dat de zaak zelve voor „ haar, als 't ware, in het duistere staat, en alleen „ helder en met vollen glans aan haar verschijnt in de „ personen, die dezelve uitvoeren. Het Christendom „ openbaart zich voor haar alleen in CHRISTUS, en „ hare liefde tot de leer gaat over in liefde tot den Leer„ aar." Aan de verdere uitbreiding der leer waren ook de vrouwen steeds verdienstelijk; doch haar invloed was en moest middellijk zijn: zoodra haar invloed op het Christendom, in latere tijden, onmiddellijk werd, werd die tevens nadeelig en verderfelijk. „ Naar„ dien het Christendom de waarde en het geluk der „ vrouwen niet slechts heeft daargesteld, maar ook in „ stand houdt, zoo moet ook hare liefde voor hetzel„ ve eeuwig zijn, gelijk zijn weldadige invloed eeuwig „ is. Gelijk de stroom van deszelfs zegeningen, van „ het eene geslacht tot het andere, tot op onze na„ komelingen voortvloeit, zoo moeten ook de vrou„ wen hare kinderen, in welke haar nageslacht om„ spruit, liefde voor het Christendom inboezemen, en „ die liefde zoeken te vereeuwigen," enz. enz. Hierop zeggen wij hartelijk en met vertrouwen AMEN, uit innerlijke hoogachting voor zoo menige *stille, heilige Priesteres, die het eeuwige vuur der liefde voor den Godsdienst van* JEZUS *brandende houdt bij het kind en den geliefden echtgenoot, en overal, waar men haar opmerkt.*

De tafereelen hebben deze opschriften: EVA, *de moeder des menschelijken geslachts.* SARA *en* HAGAR, ABRAHAM'S *vrouwen.* REBECCA, IZAÄK'S *echtgenoote.* LEA *en* RACHEL, JAKOB'S *vrouwen.* JOCHEBED, *de echtgenoote van* AMRAM, *de moeder van* MOZES. DEBORA, *Dichteres, Profetes en Rigteres van Israël.* RUTH, *de zeldzame schoondochter.* MICHAL, SAUL'S *dochter*, DAVID'S *echtgenoote.* BATHSEBA, SALOMON'S *moeder.* SUZANNA, *of de geredde onschuld.* ESTHER, *of het Joodsche meisje op den Perzischen troon. De moeder der zeven zonen.* DELILA, SIMSON'S *minnares.* JEPHTHA'S *dochter, of het offer van haars vaders onberadene gelofte.* ELIZABETH, *de echtgenoote van* ZACHARIAS, *de moeder van* JOANNES *den Dooper.* MARIA, *de moeder van* JEZUS. HERODIAS, *de gemalin van den Viervorst* HERODES. MARTHA *en* MARIA, *of de ongelijke zusters.* MARIA MAGDALENA, *of de dankbare gehechtheid. De zondares, of het sprakelooze berouw. De edele Romeinsche vrouw, of de gemalin van den Landvoogd* PILATUS. *De Cananeesche vrouw, of het vaste en nederige geloof.* — De platen, op den titel gemeld, zijn keurig uitgevoerd, en vertoonen het wegzenden van HAGAR met ISMAËL en de boodschap des engels aan MARIA.

Bij het naslaan dezer platen trok nogmaals onze aandacht het volgende, hetwelk den tekst, Genes. XXI: 12. *God zeide tot Abraham* enz. op deze wijze opheldert: „ ABRAHAM *is van oordeel, dat het waarlijk best is, den wil van* SARA *te volgen. Hij gevoelt wel eene hartelijke genegenheid voor* HAGAR *en haren zoon; maar zij is toch slechts dienstmaagd, en* SARA *Vorstin;* ISMAËL *is slechts een bastaard, en* IZAÄK *de eigenlijke erfgenaam, wien de Goddelijke belofte alleen bedoelde, toen zij hem eene nakomelingschap had toegezegd, zoo talrijk als de starren des hemels. Daarenboven troostte zich* ABRAHAM, *dat evenwel ook* ISMAËL *stamvader zoude worden van een uitgebreid geslacht. Goedhartige man-*

mannen vinden maar al te ligt toereikende gronden, om den wil van hunne vrouwen, als wetten uitgefproken, te regtvaardigen; en zij verbeelden zich, dat zij naar eigene beginfelen handelen, terwijl zij flechts, tegen hunnen wil, eene vreemde willekeur volgen." Gaarne hadden wij ook een bewijs van des fchrijvers ftoute, en ons voor het minst uiterst vreemde, verklaring, wat althans het laatfte betreft, bl. 173. „ DAVID *gedroeg zich niet zeer grootmoedig omtrent de familie van* SAUL, *en* WEL HET MINSTE *omtrent den zoon van zijnen* JONATHAN, MEPHIBOSETH." Vooral trok onze aandacht ook de vrij uitvoerige opheldering van de Paradijs-gefchiedenis bij den *tooverboom*, bij welke gevraagd wordt: „ *Groeit de wijsheid, de kennis van goed en kwaad, aan boomen?*" —Nog zoo het een en ander hadden wij aangeftipt. Dan, daar wij desniettegenftaande het boek gaarne vele lezers wenfchen, fluiten wij liever met het affchrijven der volgende periode uit het tafereel over JOCHEBED: „ De moederlijke liefde „ wordt het middelpunt van alle vrouwelijke deugden „ en van alle vrouwelijk geluk. Trouwer en reiner „ wordt de liefde tot den echtgenoot; want het kind „ draagt ook trekken van den vader; en hoe zoude zij, „ zonder dezen, zoo voor haren lieveling kunnen zor„ gen, als haar teeder harte van haar eischt? Door „ nieuwe en fterkere banden, gevoelt de moeder zich „ aan den vader verbonden; en kinderen zijn, als 't „ ware, de bemiddelaars, wanneer ouders oneenig zijn. „ Zwijgende te verdragen, zachtmoedig zich te onder„ werpen, ftandvastig zelfs den zwaarften last te tor„ fchen, dit en nog vele andere verhevene deugden „ leert de moeder door een' blik op hare kinderen. Hoe „ zoude zij niet de zorgvuldigfte, werkzaamfte huis„ houdfter zijn, daar zij alles, wat zij doet en verzorgt, „ voor hare lieve kinderen bereidt? Welke vriendin „ kan deelnemender, teederder en hartelijker zijn, dan „ zij, die als moeder onophoudelijk deelnemende, tee„ der en hartelijk is? Ja, iets fchooner en beminnelijker

 „ be-

„ bezit de gansche wereld niet, dan eene trouwe, lief-
„ derijke moeder. Daarom weet ook de Hemelsche Va-
„ der zijne eeuwige trouw en eindelooze liefde met niets
„ anders te vergelijken, dan met de grenzenlooze liefde
„ eener moeder. *Kan ook eene vrouwe haren zuigeling*
„ *vergeten, dat zij zich niet ontferme over den zoon ha-*
„ *res buiks? Offchoon deze vergate, zoo zal ik toch*
„ *u niet vergeten.* Jes. XLIX: 15."

Psalm XLII. Met eene Leerrede over Gal. VI: 14. *Door* H. DE HAAN HUGENHOLTZ, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. Brandt en Zoon. 1816. *In gr. 8vo.* 142 *Bl. f* 1-:-:

Dit nuttig geschrift is door den waardigen Amsterdamschen Leeraar HUGENHOLTZ ter gedachtenis voor deze zijne Gemeente bestemd, toen hij dezelve 25 jaren door het Evangelie had gediend. Bij den 25 jarigen dienst in alle zijne Gemeenten hield hij de dankbare herinnering daaraan in de zoogenoemde voorafspraak voldoende; maar nu vond hij zich tot eene meer uitvoerige viering van dezen zijnen gedenkdag opgewekt en verpligt. Hij hield dan daartoe eene Leerrede, op den titel gemeld; maar wilde nog meer doen: daarom geeft hij hier nu tevens eene doorloopende opheldering en praktische aanwending van Ps. XLII, getrokken uit *zes* leerredenen, voor eenigen tijd door hem over dezen Psalm gehouden, en laat alles door eene Aanspraak aan de Gemeente van Amsterdam vorafgaan, die herinnerende wenken geeft op het voorledene onder den Franschen druk, hartelijke opwekkingen tot Christelijke pligtsbetrachting, en vooral hartelijk en ernstig het gebruik van den dierbaren Bijbel aanprijst.

De Psalm wordt op zoodanig eene wijze nagegaan en behandeld, dat men zeer gemakkelijk den zamenhang en de meening des Dichters, naar des Leeraars gevoe-

len, bevat; waarop dan dadelijk, en als 't ware bij iederen volzin, in eenvoudige en hartelijke toespraak, zeer goede en bruikbare lessen ter vorming van het godsdienstig gemoed naar den zin en het voorbeeld van David (die dit lied op zijne vlugt voor Absalon zal vervaardigd hebben) in eenen Christelijken geest worden voorgedragen; bij al hetwelk men den Hervormden Leeraar, die zijn Kerkgenootschap van harte is toegedaan, en die het gevoelen van zijn hart eenvoudig, maar gepast, uitdrukt, herkent; terwijl wij opregt verklaren, dat wij door de lezing van 's mans voorstellen waarlijk opgewekt en gesticht werden.

De Leerrede ter gedachtenisviering is mede geleidelijk, eenvoudig en stichtelijk; men vindt in dezelve noch onnoodigen omhaal, noch gezochte sieraden van welsprekendheid, maar de duidelijk verstaanbare woorden van eenen Evangeliedienaar, die, hetgeen hij voor het gewigtigste houdt, ook het zwaarste bij zijne Gemeente doet wegen. Van het bekende, den man met eenigen zijner Ambtgenooten na 1795 overgekomen, vinden wij hier alleenlijk dit: „ Niet alleen heeft die groo-
„ te Ontfermer mij dikwijls uit zware krankheid opge-
„ rigt, en bijzonder voor zes jaren als uit den dood
„ op nieuw aan u wedergegeven, maar ook heeft Hij
„ in den H. Dienst mij hersteld, na eene *Remotie*, die,
„ in het zesde jaar van mijnen dienst onder u, plaats
„ greep; waardoor ik, met veertien anderen van uwe
„ Leeraren, zeven en een half jaar verhinderd werd in
„ 't openbaar tot u te spreken. Ik neem liefst een diep
„ stilzwijgen in acht, omtrent harde bejegeningen in
„ die dagen, toen wij, van onze wettige Regering be-
„ roofd, aan eene willekeurige magtoefening, tot onze
„ vernedering en verootmoediging voor den hoogen
„ God, waren overgelaten. Alleen dit: ik reken den
„ evengenoemden tijd bij de jaren van mijn dienstwerk,
„ omdat ik ook toen niet nagelaten heb, zoo veel ik
„ kon en mogt, tot uw nut te arbeiden; ik bleef in
„ uw midden, vertrouwende: God zou eenmaal uit-

„ komst

„ komst geven! En, hierin ben ik niet beſchaamd ge-
„ maakt."

De Amſterdamſche Gemeente ontvangt alzoo hier eene regt lieve, en haar zeker aangename, gedachtenis aan een' harer waardige Leeraren, waaruit zij den man, zoo als hij denkt, ſpreekt en handelt, proeven kan, en die men ook in iedere andere Gemeente met ſtichting lezen kan, zekerlijk met ons wenſchende, dat de waardige man nog lange der Gemeente ten ſieraad en voorganger zij, en overvloedig nut ſtichte in zijnen uitgebreiden werkkring.

Kerkelijke Rede bij den H. Doop van den eerstgeboren Zoon van Z. K. H. den Heer Prins van Oranje, enz. enz. in de Nederd. Protest. Kerk te Brusſel, 27 Maart 1817. *Door* W. L. KRIEGER, *Ridder van de Orde van den Nederl. Leeuw, Hofprediker van Z. M., en Predikant te 's Gravenhage. Aldaar, bij* de Erven J. Allart. 1817. *In gr.* 8*vo. VIII*, 24 *Bl. f* :-8-:

Wij zouden ons zeer bedriegen, indien de belangſtelling in deze kerkelijke rede niet groot en algemeen ware. Wij erkennen, dat dit niet zoo zeer is om de vooronderſtelde letterkundige waarde, of het nieuws en treffends, dat men hier zou kunnen verwachten, maar...... om honderd redenen. Onze aankondiging ſtrekke dan ook vooral, om dezulken, die het nog niet weten mogten, bekend te maken met de uitgave van het opgemelde ſtuk, en met de gelegenheid, om met eigene oogen te zien, hoe Ds. KRIEGER de belangrijke perſonaadje, den toekomſtigen erfgenaam des troons, den eerstgeboren van den beminden Kroonprins, door den doop, ter Christelijke kerke heeft ingewijd. Bij voorraad, echter, voegen wij er gaarne bij, dat de waardige man dit, naar ons oordeel, op eene

eene waardige en gepaste wijze heeft gedaan. Daar de tijd zeer bepaald was, en alles toch eenigermate de houding eener gewone protestantsch-godsdienſtige vergadering moest hebben, kon de beknopte leerrede juist niet vele zaken bevatten of ontwikkelen, en de ſchrijver betuigt zelf in de voorrede, dat hij het een en ander gaarne wat uitvoeriger behandeld had (de tekst, in het voorbijgaan genoemd, is Psalm CXXVII: 4.); maar de verſchillende aanſpraken zijn veelal des te krachtiger en ter zake dienende. In alles heerscht heilige ernst en Christelijke godsvrucht, meer hartelijkheid dan hooſſche vleijerij voor de hooge deelgenooten in de plegtige verrigting; in één woord, zoodanige geest, dat wij, *mutatis mutandis*, met zijn Eerw. wel zouden wenſchen, dat de doop altijd zoo ſtatelijk en ernſtig wierd verrigt. Wij kunnen niet nalaten, de bede hierbij te voegen, dat de milde, vreedzame, beſcheidene toon, welke thans ouden en jongen in het Hervormde kerkgenootſchap tot een ſieraad verſtrekt, meer en meer bevestigd worde, en zich even zeer uitbreide over zoodanige anderen, als in dit opzigt nog ten achteren zijn, tot roem van Hem, die ook uit het kwade goed, uit het licht duisternis weet te ſcheppen! Hij wake over Nederland, over deszelfs Koninklijk huis, en die waarheid en liefde, welke hier, onder beſchutting van den Oranjeboom, ſedert eeuwen zoo welig hebben getierd!

Proeve eener Geneeskundige Plaatsbeſchrijving (Topographie) *der Stad Amſterdam. Door* C. J. NIEUWENHUYS, *Med. & Chirurg. Doctor. Iſte Deel. Te Amſterdam, bij* J. van der Hey. 1816. *In gr. 8vo. XX en 446 Bl. Met een' platten grond van Amſterdam en vele uitſlaande Tabellen f* 4-18-:

Wij kunnen niet anders, dan inſtemmen in den lof, aan dit werk reeds door anderen gegeven. En, ſchoon men

men eerst na de geheele voleindiging des werks zal kunnen beslisfen, in hoeverre de schrijver zijne moeijelijke taak voldongen hebbe, kan men echter uit dit eerste deel reeds genoegzaam opmaken, dat hij er volkomen toe berekend is, en, behoorlijk voorbereid, dezen grooten arbeid van de regte zijde heeft aangevat.

Dit deel is in vijf afdeelingen gesplitst, waarvan de eerste over *de ligging*, *bouworde*, *grachten*, *reiniging der stad en eenige bijzondere inrigtingen* binnen dezelve handelt; en dit alles, zoo veel wij kunnen nagaan, met eene groote naauwkeurigheid. Wij leeren toch hier niet alleen de gesteldheid van den grond kennen, waarop Amsterdam gebouwd is, de bouworde van de stad in haar geheel, den loop van de voornaamste grachten en straten; maar zelfs de gewone bouworde der huizen, benevens de voor- en nadeelen, welke onze hoofdstad, in vergelijking van andere groote wereldsteden, in dit opzigt bezit. Wij mogen er uit opmaken, dat, hoe bekrompen en ongezond de woningen van het gemeen zijn, hoe veel menschen daar opeengepakt leven, dit nadeel zich hier bijna tot het allerlaagst gemeen bepaalt, terwijl het zich elders veelal tot den eigenlijken burgerstand uitstrekt. Dit is zeker eene der grootste oorzaken der mindere sterfte te Amsterdam, waar anders zoo vele oorzaken van ongezondheid zamenloopen.

Eene bijzondere oplettendheid wijdt de schrijver aan het water, hetwelk in en om Amsterdam gevonden wordt; hierbij vooral gebruik makende van de *rapporten, strekkende als bijlagen tot de verzameling van stukken, betrekkelijk de aanstelling eener commissie van geneeskundig toevoorzigt te Amsterdam.* Deze commissie schrijft het brak zijn en stinken van het burgwalwater voornamelijk toe aan de vermenging van het zout IJ-water met het water van den Amstel enz. De redenen, daarvoor bijgebragt, komen ons zeer gegrond voor, en wij begrijpen niet regt de kracht der tegenwerping, welke NIEUWENHUYS hier oppert: want, schoon de grond van Amstelland, sedert eeuwen, met zout water

ter gedrenkt wierd, volgt daar nog niet uit, dat het water *geheel* zout moest geworden zijn, en dus niet meer ſtinken; de Amſtel voert toch gedurig zoet water aan, en hoe konde ook het ſlappe zeewater van Zuiderzee en IJ den grond van Amſtelland zoodanig met zout verzadigen, dat deszelfs wateren er zout door wierden? — Ook de overige oorzaken, die het water te Amſterdam ſlecht maken, worden door den ſchrijver naauwkeurig nagegaan, en de voorzieningen, ter verbetering van hetzelve genomen, hierbij opgegeven en overwogen.

Vervolgens ſpreekt NIEUWENHUYS over de reiniging der ſtad, en maakt op velerlei bijzonderheden opmerkzaam, waardoor dezelve bevorderd wordt, of nog meer zoude kunnen worden bevorderd. Het is (opdat wij dit hier ter loops aanmerken) ondertusſchen in eene groote en levendige plaats zeer moeijelijk, inrigtingen van policie te handhaven, bij welke het zoo zeer op de medewerking der ingezetenen aankomt, als bij de reiniging der openbare ſtraten.

De *bijzondere inrigtingen*, waarover de ſchrijver in deze afdeeling ſpreekt, betreffen voornamelijk de deugdzaamheid van het voedſel, en der vaatwerken, waarin het wordt toebereid; waarbij de ſchrijver, zoo het ons voorkomt, een weinig te veel gewigt hecht aan het nadeel van het lood in het vertinſel, welk gevaar door de gerustſtellende proeven van den heer PROUST zeer verminderd wordt; voorts den drank, en bijzonder het drinkwater, waarbij eene belangrijke berekening van het aanwezig ſchuit- en regenwater, in vergelijking van hetgene er noodig is, vooral bij langdurige vorst. — Dit gebrek aan versch water moet eene rijke bron van ziekten wezen, waarover wij verwachten, dat de naauwkeurige ſchrijver, in 't vervolg, nog zal ſpreken. Regenwater is ongeſchikt tot drank, dewijl het niet genoeg prikkelt; en het Amſterdamsch ſchuitwater, in houten vaartuigen lang ſtilſtaande, heeft ook de beste eigenſchappen van zuiver versch water verloren. —

Be-

Behalve deze voorname ftukken, is er verder geene inrigting van eenig aanbelang, hetzij openbare of huisfelijke, hetzij van noodzakelijkheid of tot vermaak, welke wij hier niet in derzelver invloed op de gezondheid vinden voorgedragen.

De tweede afdeeling handelt over *het klimaat of de luchtsgefteldheid te Amfterdam*, en leert ons tevens de gevaren kennen, waaraan de ingezetenen, uit hoofde van de weêrsgefteldheid, zijn blootgefteld. NIEUWENHUYS begint deze afdeeling met de aanmerking, dat de natuurkunde van den dampkring nog te zeer in hare kindschheid is, om van haar eene volledige verklaring dier verfchijnfelen van het weêr, en van deszelfs invloed op des menfchen gezondheid, te verwachten, en dat daarenboven de tijd, federt welken men daaromtrent, in ons vaderland, en bepaaldelijk te Amfterdam, naauwkeurig aanteekening gehouden heeft, te kort is, om ons zekere uitkomften te leveren. Wat er echter voorhanden was, is hier, met veel vlijt en oordeel, zamengebragt. NIEUWENHUYS erkent hier veel aan de medewerking van den doorkundigen VAN SWINDEN verfchuldigd te zijn. Dit vermeerdert voorzeker de waarde dezer nafporingen; maar niemand zal de arbeid van den geleerden fchrijver, aan dit ftuk befteed, ontgaan, en wij houden ons verzekerd, dat hij er naderhand, ter verklaring van de ziekten der Amfterdammeren, een belangrijk gebruik van zal maken.

De derde afdeeling loopt over *de ligchaamsgefteldheid, het karakter, de leefwijze enz. der Amfterdammers*, in zoo verre dit op hunne gezondheid en op het ontftaan van ziekten invloed heeft. Na de algemeene aanmerking, dat dit karakter, uit hoofde van de vermengde afkomst der ingezetenen, zeer moeijelijk te treffen is, en minder van het zuiver nationale heeft, dan op andere plaatfen, geeft de fchrijver ons eerst eene fchets van der Amfterdammeren ligchaamsgefteldheid, waarin hij nog veel van het oud Germaanfche, naar de befchrijving van TACITUS, vindt. — Vervolgens gaat

hij

hij tot het eigenlijk volkskarakter over, waarbij hij vooral opmerkzaam maakt op de oorzaken, welke het Nederlandsch volkskarakter wijzigen. Niemand zal het weinige, maar zaakrijke, wat hier gezegd wordt, zonder genoegen lezen. Slechts begrijpen wij niet, wat NIEUWENHUYS wil zeggen met die *phlegmatisch-cholerisch. koelbloedige geaardheid*, welke hij als den grond van het volkskarakter schijnt aan te merken. Waar is meer vuur, dan bij den cholericus? en hoe kan hetzelve zich met koelbloedigheid paren?

In deze afdeeling treedt de schrijver vooral in bijzonderheden, ten aanzien van de leefwijze, de kleeding en het voedsel; waarbij hij dikwijls gelegenheid heeft, aanmerkelijke bronnen van ziekten aan te wijzen, in de verwaarloosde reiniging van het ligchaam, in de al te ruime en te dikwijls herhaalde maaltijden, in het misbruik van sterken drank en van verhittende en verslappende dranken, in de naakte kleeding der vrouwen en de broeijende kleeding der mans, enz. De schrijver is een groot voorstander van het bad. Wij stemmen hem hier bij, wat betreft deszelfs gebruik, als een middel ter verfrissching, en ter versterking van de huid, in den zomer; maar als een algemeen volksmiddel, ter dagelijksche of wekelijksche reiniging, kunnen wij het zoo noodzakelijk niet vinden. De uitwaseming is bij ons zoo sterk niet, dat de huid daarvan aanmerkelijk verontreinigd wordt. Herhaald baden leidt te veel warmtestof af, welke wij, bij de lage temperatuur van onzen dampkring, wel noodig hebben. Ook weten wij niet, of, bij het afwisselend weêr van ons klimaat, het wenschelijk zij, de werkzaamheid van onze huid hooger te stemmen, hare betrekking met den dampkring te verlevendigen. In sommige gevallen is eene zekere onverschilligheid van het ligchaam even weldadig als van de ziel. — Ook ten aanzien van den sterken drank gaat de schrijver, dunkt ons, te ver. Zoo lang de arbeider of handwerksman leven moet van aardappelen, zal hij een' buiten-

tengewonen prikkel behoeven, om de organen op te zweepen, ten einde die logge ſpijs te verwerken.

Voorts vinden wij in deze afdeeling eene beſchouwing van de nijverheid en zedelijkheid en van de vermaken en uitſpanningen der Amſterdammers. Bij het eerſte dezer onderwerpen, ſtaat de ſchrijver in 't bijzonder ſtil bij het verval der zeden, en de hand over hand toenemende weelde en wellust, welke voorzeker tot het doorgaand karakter der ziekten veel afdoen. — Uit het tweede leeren wij, dat de ſtiefmoederlijke natuur de inwoners dier ſtad zelfs het vrij genot der friſche buitenlucht bijna ontzegt; eene omſtandigheid, die natuurlijk een' nadeeligen invloed op de gezondheid heeft.

In het zesde en laatſte hoofdſtuk dezer afdeelinge handelt de ſchrijver over de opvoeding der jeugd, niet alleen wat het ligchaam, maar ook wat den geest betreft. De ſlotſom van zijne beſpiegelingen is niet zeer gunſtig; ook is het niet te ontkennen, dat vooral ten aanzien der ligchaamsopvoeding veel, zeer veel te verbeteren zoude zijn. In 't bijzonder berispt de ſchrijver te regt eene te weekelijke vertroeteling van het ligchaam, welke niet alleen hetzelve, maar ook den geest, verzwakt, en daardoor eene dubbele deur voor ziekten openzet.

De vierde afdeeling handelt over *de bevolking, geboorte en ſterfte te Amſterdam*, waarvan de ſchrijver, in een aantal zeer leerrijke tafelen, een beknopt overzigt levert; tevens handelt hij hier over die ongelukken, welke uit de bevolking der ſtad kunnen ontſtaan, en de middelen om daarin te voorzien. In 't bijzonder beſteedt de ſchrijver veel zorg, om het algemeen vooroordeel wegens de ongezondheid der ſtad tegen te gaan; en, voorzeker, uit eene vergelijking der ſterflijsten met andere groote ſteden, blijkt genoegzaam, dat Amſterdam, Berlijn uitgezonderd, het hierin van de voornaamſte Europeſche hoofdſteden wint. Het ware niet ongepast geweest, de oorzaken dier mindere ongezondheid wat meer bepaald aangetoond te hebben. De luchtigheid der ſtad en de mindere opeenpakking der inwone-

ren

ren doen hier zeker veel af; veel moet men echter ook toeschrijven aan de mindere morsigheid, het betere voedsel en de grootere arbeidzaamheid der lagere klasse in onze hoofdstad, welke, volgens het eenparig getuigenis van alle reizigers, ook daarin boven straks genoemde wereldsteden veel vooruit heeft.

In de vijfde afdeeling, waarmede het eerste deel van dit werk besloten wordt, spreekt de geleerde schrijver over *het geneeskundig onderwijs*, *de geneeskundige staatsregeling*, *en de beoefenaars der geneeskunde.* Deze afdeeling is niet min belangrijk dan de vorige, daar dezelve het goede, hetwelk hierin te Amsterdam plaats heeft, zoo wel als het kwade, leert kennen; waaruit men zien kan, hoe veel zorg de regering dier stad, reeds in overoude tijden, voor de gezondheid harer medeburgeren gehad heeft. Wij wenschen met den schrijver, dat, terwijl er door de tegenwoordige inrigting van het hooger onderwijs zoo uitmuntend voor de vorming van den arts gezorgd is, die der heelmeesters en apothekers, waartoe, zoo ergens, te Amsterdam althans gelegenheid genoeg is, met meer ijver zal behartigd worden; te meer, omdat Amsterdam eene plaats is, waar die kunstoefenaars doorgaans de laatste hand aan hunne bekwaammaking leggen.

Navolgenswaardig vinden ook wij, even als andere beoordeelaars, de inrigting ter ondersteuning der weduwen van geneesheeren enz., van welke inrigting het plan zeer uitvoerig en beredeneerd wordt medegedeeld.

Minder is ons, in deze afdeeling, het beoordeelend verslag aangaande de kunstoefenaars bevallen. Eene onderscheiding tusschen *humoraal- en solidaar-pathologen* is thans, nu gelukkig die dwaze twisten een einde genomen hebben, voor het minst ongepast. De oude geneesheeren mogen *blinde navolgers van* BOERHAAVE, VAN SWIETEN, STOLL wezen, zij hebben dan toch goede meesters voor oogen, en in de geneeskunde is, niet minder dan in de schilderkunst, eene goede kopij naar eenig meesterstuk vrij wat meer waard,

 dan

dan een dagelijksch ſtukje van eigene uitvinding. Of ook de verachting, waarmede men thans veelal van BROWN ſpreekt, aan het *anathema*, tegen zijn ſtelſel op onze akademiën uitgeſproken, zij toe te ſchrijven, is ons nog zoo duidelijk niet. Wij hebben van zoodanig een *anathema* nimmer gehoord, dan misſchien te *Leiden*, uit den mond van den Hoogleeraar PARADIJS. Maar was het te verwachten, dat mannen, als VAN GEUNS en THUESSINK, met de half voldragene herſenvruchten van den *Schot* zouden wegloopen, of deszelfs leerſtellingen hunnen toehoorderen bijzonder, of althans meer zouden aanprijzen, dan als de vlugtige invallen van een weelderig vernuft?

Wij durven aan deze bedenkingen geene meerdere uitgebreidheid geven, daar zij niet regtſtreeks den hoofdaanleg van dit werk ten onderwerp hebben. Hetzelve is, gelijk wij reeds verklaard hebben, zoo voortreffelijk in den aanleg en in de geheele behandeling, dat wij de volgende deelen met verlangen te gemoet zien, en hopen, dat deze gewigtige arbeid des geleerden en ſchranderen ſchrijvers, door onze kunstbroeders, met geestdrift zal ontvangen, en met ijver ter harte genomen worden.

Geſchiedenis van den Ondergang der Franſche Dwingelandij, of BUONAPARTE'S *laatſte Veldtogten, van* 1812 *af, tot en met zijne ontſcheping in Frankrijk, en zijne overſcheping naar St. Helena. Een Gedenkboek, ook voor Nederlanders. Naar het Hoogduitsch van* C. A. GUNTHER. *Te Zutphen, bij* H. C. A. Thieme. 1816. *IV en* 387 *Bl. In gr.* 8vo. *f* 3-:-:

Men kan elke *Geſchiedenis* uit twee oogpunten beſchouwen: of Zij, namelijk, *getrouw* en *waarachtig* zij, (eene eigenſchap, die elk *historisch* verhaal moet bezitten, tot de kronijk ingeſloten;) ten andere: of Zij

aan

aan de hoogere aanfpraken eener eigenlijk genoemde *Gefchiedenis* beantwoorde, door oorzaken en gewrochten naar behooren tot elkander in verband te brengen, den ftijl eene zekere mate van deftigheid bij te zetten, en niet alleen *gebeurtenisfen* te leveren, maar ook bij de groote *refultaten* ftil te ftaan, kleinigheden kort, en gewigtige daadzaken meer omftandig te vermelden. Het eerfte oogpunt ziet dus op de *zuiverheid der ftoffe;* het tweede op de *gefchiktheid en bevalligheid van den vorm.* Pasfen wij dit geftelde toe op het voor ons liggende boek, zoo komt het ons, wat waarheid en juistheid der vermelde gebeurtenisfen betreft, bij uitftek voldoende voor. Na eene gezette lezing, hebben wij (kleinigheden uitgezonderd, waar zelfs de beste Gefchiedfchrijver toe vervallen kan) geenen misflag van belang aangetroffen, behalve de waarfchijnlijk verkeerde opgave, (bl. 78.) dat er 100,000 man *uit Moscou getrokken waren.* Daar de *corpfen* van VICTOR, DOMBROWSKY en OUDINOT (onder dit getal niet begrepen) te zamen flechts 35,000 man bedroegen, zou dus het *geheele Franfche* leger, behalve de geledene verliezen voor *Moscou*, flechts 135,000 man hebben uitgemaakt! De meest gematigde, waarfchijnlijk nog te zwakke, opgave fchat dit leger op 300,000 koppen. Eenige andere grootere en kleinere bijzonderheden, waaraan wij twijfelden, zullen wij niet opgeven, daar het zeer mogelijk is, dat de Schrijver daaromtrent beter onderrigt is, dan wij. Doch wat de andere vereischten betreft, — een' aangenamen vorm, het pasfen van den ftijl naar de onderfcheidene voorwerpen, zoo dat dezelve bij enkel krijgskundige *détails* flechts duidelijk, bij de grootere, beflisfende gebeurtenisfen, daarentegen, ook met kracht, nadruk en vuur zij bezield, (gelijk b. v. in de uitmuntend gefchrevene plaats van ARNDT, op bl. 81—89 aangehaald) het kiezen van groote oogpunten, waaruit men de Gefchiedenis befchouwt, en het opdelven van de oorzaken der gewrochten: hiervan heeft dit werkje flechts weinig. Zoo wordt b. v. de

ver-

verandering in de ſtaatkunde van *Zweden* naauwelijks aangeroerd, de *Deenſche* zaken worden ſlechts oppervlakkig behandeld, en de zegerijke daden van WELLINGTON in *Frankrijk* beſlaan (op bl. 245) niet meer dan vijf regels! — Het is dus eene vrij goede geſchiedkundige *ſchets* van de groote gebeurteniſſen der vier zoo bij uitſtek gewigtige jaren van 1812 tot 1815; eene ſchets, die de voorwerpen getrouwelijk mededeelt, maar de partijen niet behoorlijk heeft geſtoffeerd noch gekleurd.

De Vertaler heeft, van bl. 205—233, een vrij goed beknopt verſlag der voornaamſte gebeurteniſſen hier te lande, waarmede de *Duitſchers* over 't algemeen nog zoo weinig bekend zijn, medegedeeld: het blijkt niet volkomen, of de Heer GUNTHER dezelve geheel, of ſlechts grootendeels, had over het hoofd gezien, niettegenſtaande den gewigtigen invloed dier voorvallen op de beſliſſing des Oorlogs. Wij lezen in de voorrede des Vertalers (of Uitgevers) ook: dat men dit werkje „ in „ een *Nederduitsch* gewaad, en tot op het einde van „ NAPOLEON's ſtaatkundige loopbaan *vermeerderd*" onzen Landgenooten aanbiedt; maar, waar deze vermeerdering begint, en dus het oorſpronkelijke eindigt, blijkt nergens: wij gelooven echter, dat men dit begin op bl. 273 te zoeken hebbe.

Men gevoelt ligtelijk, dat de hier vermelde gebeurteniſſen, die buitendien elkeen' nog verſch in 't geheugen liggen, niet van dien aard zijn, dat men ze kan of behoeft te ontleden. Voor het gemak der Lezers ware echter, zoo niet een regiſter, ten minſte een inhoud, en eene verdeeling in hoofdſtukken, zeer gemakkelijk geweeſt, daar het werk thans achter elkander, zonder eenige onderſcheiding of ruſtpunt, doorloopt.

Het boek is met verſcheidene *officiële* ſtukken, oproepingen, *proclamatiën* enz. vervuld, die niet alle gelijke waarde hebben. Het ware, naar ons gevoelen, beter geweeſt, de min gewigtige achter elkander, als aanhangſel of bijlagen tot het werk, te plaatſen.

De

De stijl der vertaling is vrij zuiver van *Germanismen* en redelijk vloeijend.

Aardbeschrijving der oude Volken, met de nieuwere vergeleken, door Mr. G. DORNSEIFFEN, *Leeraar aan de Latijnsche Scholen te Utrecht. Iste Deel. Te Amsterdam, bij* H. Gartman. 1816. *In gr. 8vo. XLIV, 260 Bl. f* 2-:-:

Wij geven hier verslag van eenen zeer verdienstelijken en met de uiterste vlijt zaamgestelden arbeid. Dewijl het werk voor geen uittreksel vatbaar is, kan dit verslag ook niet anders dan kort zijn; te meer, daar wij den geleerden en bescheidenen schrijver, die in de voorrede verschooning voor, maar tevens aanwijzing van het gebrekkige vraagt, om dit bij de eerste gelegenheid te kunnen verbeteren, in geene zaak van belang iets ter verbetering aan te wijzen gevonden hebben. Vitten — ja, dat kan men altijd: maar wanneer de beoordeelaar van eenig belangrijk werk, in een vaderlandsch tijdschrift, de waardigheid van den post, welken hij op het oogenblik, dat hij een verslag ter neder stelt, bekleedt, erkent, en zich beschouwt als spreker in den naam van een beschaafd publiek; dan moet hij zich in de plaats van elken beschaafden lezer stellen, en vragen: wat zegt die nu wel bij het lezen van dit boek? en het antwoord kan onmogelijk wezen: hij zit naar fouten te zoeken — maar: hij wordt vermaakt, onderwezen of gesticht, en is den schrijver dankbaar voor het genot, hetwelk hij hem verschaft. De beschaafde lezer is tevens bescheiden, en, terwijl het gebrekkige nooit het eerste is, wat hem in het oog valt, verschoont hij het, waar hij het ongezocht mogt vinden (dit zal echter in het voor ons liggende werk niet gemakkelijk gebeuren), neemt in aanmerking de moeite, welke de zamenstelling heeft gekost, en vergeet niet, welk eene hardigheid het voor den man, die *ex professo* eenig vak bearbeidt, wezen zou, wanneer hij, die dat vak van wetenschap juist niet voor zijn hoofdvak erkent (want wij kunnen niet allen hetzelfde beoefenen), door vitterijen zich als kenner zocht te wettigen. Dit gedrag van den beschaafden lezer moet de regelmaat van het gedrag des beoordeelaars in een geacht, en door geheel het beschaafde publiek gelezen, tijdschrift zijn.

Wanneer wij in de voorrede lezen: „ Ik heb mij van den arbeid van vele geleerden bij het onderzoek van dit werk bediend, waaronder CELLARIUS, CLUVERIUS, HEEREN, BRUNS, D'ANVILLE en MANNERT vooral dienen genoemd te worden; maar ik heb niet, dan met omzigtigheid, van hunne werken gebruik gemaakt, zoodat ik den eenen met den anderen telkens vergeleek, en de oude ſchrijvers over het dikwijls verſchillende gevoelen dezer geleerden raadpleegde, offchoon ik mij ook hierdoor ſomtijds in nieuwe moeijelijkheden ingewikkeld zag, alle welken ik naar vermogen, doch ſommigen niet naar mijnen wensch, heb trachten uit den weg te ruimen." — Wanneer wij dit lezen, gevoelen wij aanſtonds wel, welke vlijt en moeite aan dezen arbeid is beſteed, en aan den anderen kánt, dat, bij de onmogelijkheid eener volkomene zekerheid ten aanzien der oude aardrijkskunde, het bij afwijkingen moeijelijk te bepalen is, of deze al dan niet fouten behooren genaamd te worden. Wij hadden daarom toch wel gewenscht, dat er kaarten bij het werk waren, omdat wij bij het nazien van die, welke wij voor ons hebben, ſoms nog al verſchil tusſchen de opgaaf des ſchrijvers en de kaart vonden. Zoo vinden wij, om een paar voorbeelden te noemen, de *Turduli* geheel in *Bætica*, en niet, gelijk de ſchrijver ons aanwijst, in het zuidelijk *Luſitaniën.* In de *Inſulæ Brittannicæ* vinden wij op onze kaart de *Regni* aangewezen, geenszins, gelijk de ſchrijver doet, ten westen der *Atrebates* en *Cantii*, maar in het midden van deze beide volken, ten oosten des eerſten en ten westen des laatſten, terwijl de ſtad der *Regni*, *Noviomagus*, benoorden de beide genoemde volken wordt gevonden. De *Atrebates* geeft de ſchrijver op gewoond te hebben op beide oevers der *Tameſis;* op onze kaart vinden wij, behalve dat de ſtad der *Regni*, *Noviomagus*, bezuiden de *Tameſis* en benoorden de *Atrebates*, dus tusſchenbeiden, ligt, dit laatſte volk al te ver van deze rivier verwijderd, dan dat het, naar deze ligging, gezegd zoude kunnen worden haren zuidelijken oever te bewonen, hetwelk althans niet anders kan gezegd worden dan ten aanzien van den zuidelijken oever van den kleinſten der twee armen, welke naderhand zich tot formering der *Tameſis* vereenigen, terwijl de noordelijke oever van den grooteren arm reeds door de *Cateuchlani* wordt bewoond. — Zoodanige afwijkingen, nu, zijn, bij de meerdere zwarigheid, welke met het aanwij-

zen

zen der juiste grenzen in de oude Geographie verbonden is, onvermijdelijk — wie zal hèt gelijk of ongelijk beslissen? Hadden wij daarentegen ook kaarten van den heer DORNSEIFFEN, wij twijfelen niet, of wij zouden meer overeenstemming vinden, dan wij nu kunnen. Aan den anderen kant is, hetgeen de schrijver zegt, aangaande de meerdere kostbaarheid, waarmede het werk, indien er kaarten bij waren, zoude zijn bezwaard geworden, ook waar. Wij zijn benieuwd, op welke andere wijze hij, gelijk hij belooft, deze behoefte zal te gemoet komen.

Om nu voorts het werk zelf te doen kennen, melden wij, dat het een werk is, juist geschikt om de oude met de nieuwe aardrijkskunde in verband te stellen, en dus onmisbaar ook voor de beoefening der oude geschiedenis in verband met de nieuwere. Het is naderhand meer geworden, dan de schrijver aanvankelijk bedoelde. Vóór meer dan vijf jaren vóór het verschijnen dezes werks, wilde hij slechts, in eene *Aardbeschrijving der oude Volken*, den lezer der oude schrijvers een handboek der aardrijkskunde bezorgen, geëvenredigd naar de behoeften, uit meerdere vordering in kennis der vergelijkende aardrijksbeschrijving, namelijk der oude met de nieuwe volken, geboren. Na reeds ver hierin gevorderd te zijn, vertaalde hij zijn eigen werk, om het in 't Nederduitsch uit te geven, gelijk thans geschiedt, dewijl de verbeterde inrigting der Latijnsche scholen in ons vaderland nu eene behoefte deed ontstaan, welke de schrijver geloofde hierdoor eenigzins te kunnen vervullen, zonder de bereiking zijner eerste bedoeling te doen verloren gaan.

Het werk zal vier deelen bevatten; twee zullen over *Europa* handelen, het derde over *Azië*, en het vierde over *Afrika*. Achter elke twee deelen zullen naauwkeurige bladwijzers gevoegd worden, alzoo dat men dezelve als een *klein Woordenboek der oude Aardbeschrijving* zal kunnen gebruiken.

De waarde van dezen arbeid wordt daardoor volkomen, dat de schrijver oude geschiedenis met oude aardrijksbeschrijving vereenigt, en achter ieder land een kort overzigt voegt van de lotgevallen van het volk en land, van de vroegste tijden; dat dezen bij de Grieken en Romeinen bekend waren, tot aan den ondergang van het Romeinsche rijk in het westen van Europa, en tevens, zoo veel de ouden hiervan melding maakten, de gesteldheid van den grond en de zeden en

werkzaamheden der inwoners kortelijk beschrijft; zoodat dit werk eigenlijk eene oude statistiek mede bevat, en dus niet alleen, gelijk de schrijver zich bescheiden uitdrukt, den lezer, die iets meer wenscht te weten dan de bloote ligging van landen en volken, eenige aangename oogenblikken verschaft, maar, alles vereenigende, wat tot de volkomene kennis van de oude landen en volken noodig is, het beste geleide wordt, hetwelk de beoefenaar vinden kan; zoodat voor de behoeften der Latijnsche scholen uitmuntend gezorgd is.

Eene geleerde inleiding maakt den lezer bekend met de geschiedenis der oude aardrijksbeschrijving in de drie onderscheidene hoofdtijdvakken dier wetenschap, en met de vaststellingen der ouden in dezen, welke men dient te kennen tot het regt begrip hunner aardrijksbeschrijving; met derzelver verdeeling van de bewoners der aarde naar hunne *schaduw* en naar de *plaats*, die zij met betrekking tot elkander op dezelve hebben, — van de *winden*, en van de *aarde*. Het slot dezer schoone inleiding maakt eene opgaaf uit van de berekening der meest gewone aardrijkskundige *afstanden* der ouden.

In dit deel vinden wij *Hispania*, *Gallia*, de *Brittannische eilanden*, *Germania*, *Europeesch Sarmatia*, *Vindelicia*, *Rhaetia*, *Noricum*, *Pannonia*, *Dacia*, *Moesia*, en *Illyricum*. — Het werk is opgedragen aan Z. M. den Koning der Nederlanden.

De stijl van den heer DORN SEIFFEN is gemakkelijk en bondig. Wij zien met verlangen de overige deelen te gemoet.

Algemeen beoordeelend Verslag van het over- en weer- geschrevene ter zake van des Heeren J. G. LE SAGE TEN BROEK's Verdediging der Voortreffelijkheid van de Leer der R. K. Kerk. *IIde Afdeeling. Te Deventer, bij* J. W. Robijns. *In gr. 8vo. f* 1-:-:

Toen ik, vóór eenige maanden, in mijne *Narede* (*a*) verschil-

(*a*) *Narede op het werkje: de voortreffelijkheid van de leer der R. K. K. getoetst, e. z. v. door* J. J. SCHOLTEN, *Predikant te Breda, bij* W. VAN BERGEN EN COMP. Ik zie, uit een onzer geachte Tijd-

fchillende aanmerkingen maakte op het *Algemeen beoordeelend Verflag*, ftond ik in het denkbeeld, dat de fchrijver een Roomschgezinde was, en tot den geestelijken ftand behoorde. In dezen waan verkeerende, befchouwde ik dit ftukje, hoe vele onnaauwkeurigheden het ook behelsde, met geen ongunftig oog; en ik had zelfs eenig welgevallen in den niet alles veroordeelenden en verwerpenden geest, die den fchrijver fcheen te bezielen. Ik gevoelde wel de menigvuldige en grove feilen, aan welke hij zich had fchuldig gemaakt, zijne verminkingen en averegtfche voorftellingen van het door mij en anderen tegen den heer TEN BROEK aangevoerde; doch ik begreep, dat ik hem zulks zeer befcheiden, en zelfs *ingewikkeld*, kon en moest aantoonen, vastelijk vertrouwende, dat hij zich, in zijn volgend ftukje, daarvoor wachten, en niet ten koste der waarheid zijn *verweerfchrift* (*b*) voltooijen zoude. Eer nog dit zijn tweede ftukje in het licht verfcheen, was mij de fchrijver bekend geworden: en nu mogt ik te meer verwachten, dat hij, op zijne misflagen opmerkzaam gemaakt, behoedzamer handelen, en met zorgvuldiger waarheidsliefde zoude toetfen en beoordeelen. Niet, dat ik eenige verfchooning begeerde: vrij en openlijk mogt hij al het zwakke van mijn betoog, waar hij dit zwakke vond, aanwijzen: maar dit begeerde ik van hem, dat hij het niet flechts zwak *noemde*, maar het zwakke er van *bewees*; en bovenal, dat hij zich van onbetamelijke kunstgrepen onthield.

Ver-

Tijdfchriften, dat er op het gebruik des titels: *Prefident van het Provinciaal Kerkbeftuur van Noord-Braband*, aanmerking gemaakt is. Waarom? Mogt ik mij dan naar dezen kerkelijken post niet benoemen, daar anderen zich wel benoemd hebben naar waardigheden, welke zij niet meer, maar *voormaals* bekleedden, en daar er zelfs zijn, die met titels prijken, welke met de kerkelijke bediening in geene betrekking ftaan. Dat ik, in de *Narede*, dien titel wegliet, gefchiedde uit kieschheid. Eerst op het einde van het vorige jaar werd dit ftukje uitgegeven, en niet vóór het begin van dit jaar algemeen verfpreid: daarom onthield ik mij, voorbedachtelijk, van een' titel, aan een' post verbonden, van wiens blijvend bezit ik toen onzeker was.

(*b*) Over de benaming van *verweerfchrift*, aan zijn *Verflag* gegeven, ergere zich de fchrijver niet. Het is een volftrekt *verweerfchrift* ten behoeve der Roomfchen, en een van de listigften, omdat het den fchijn van gemoedelijke onpartijdigheid en waarheidsliefde aanneemt.

Verre van deze regtmatige verwachting voldaan te zien, vind ik het *tweede gedeelte* van zijn *Verslag* nog beneden het *eerste*. Was het *eerste* oppervlakkig en weinigbeduidend, niet veel meer dan verminkte uittreksels uit de gewisselde schriften behelzende, en alzoo den schijn van eene winstbejagende vinding verradende; het *laatste* is nog veel nietiger, en levert zoo weinig van des schrijvers eigen werk op, dat ettelijke bladzijden het alles zouden kunnen bevatten (*c*). En vond ik, in het *eerste*, vele onnaauwkeurigheden, weglatingen en verminkte opgaven van, door mij, aangetogene redenen en bewijzen; het *tweede* biedt die zoo overvloedig aan, dat ik openlijk moet verklaren, den schrijver schuldig te houden óf aan verregaande onachtzaamheid, die geen' beoordeelaar voegt, óf aan voorbedachten moedwil, die hem, bij elk, die zijn' naam kent, met minachting en schande overlaadt. Ik zal dit gezegde met proeven staven, en bewijzen, dat niet alleen zijne tegenbedenkingen zwak en nietig zijn; maar dat hij zich aan *onnaauwkeurigheden*, *geheele weglatingen* van de door mij aangevoerde redenen, en zelfs aan *verminkte opgaven* en *voorstellingen* van dezelven, vergrepen heeft.

I. *Zwakke en nietige tegenbedenkingen. Zes* bewijzen daarvoor had ik opgeteekend. Om de kortheid te betrachten, zal ik slechts *drie* aanvoeren.

Hoe zwak en ongegrond is de, door hem voorgestelde, bewering, (bladz. 44, 45) „ dat de Godsdienstinvoering" (door de Apostelen en de eerste door hen verordende leeraars) „ niet als volbragt is aan te merken, zoo lang er niet „ één doopsel en één geloof zij." (*d*) Hadden dan niet de Apostelen en de eerste leeraars den ganschen Godsdienst ingevoerd, den geheelen raad des Heeren tot onze zaligheid aangekondigd, en de leer der waarheid in geschrift gesteld, hoewel

(*c*) Al het aangehaalde uit zeker stukje: *de knoop des geschils*, hetwelk eenige bladzijden beslaat, breng ik niet tot des schrijvers eigen werk. Ik kan toch niet denken, hoe sterk het verzekerd worde, dat de verslaggever dezelfde is met den schrijver van den *knoop des geschils*. Zou de man zich dan nameloos op zich zelven beroepen, nameloos zich zelven prijzen, van één getuige twee getuigen maken, en VOLTAIRE's ellendige, verfoeijelijke misleiding volgen?!

(*d*) Zelfs in de keus der woorden (*doopsel*) schikt zich de Hervormde verslaggever naar de Roomschgezinden.

wel nog niet alle volkeren die leer kenden en hadden aangenomen? Hangt de volledigheid van de Godsdienstleer en der H. Schrift van derzelver algemeene verspreiding en erkentenis af? — Hoe nietig is zijne bedenking, (bladz. 67.) „ dat ik mij „ te sterk over het regtmatige van ons bezit der H. Schrift „ uitgedrukt en gezegd heb: dat niemand ons haar bezit en „ gebruik zou kunnen ontrooven, al waren er zelfs geene „ leeraars noch openbare leerbediening." Hebben wij dan de H. Boeken uit handen der kerk en hare leeraars ontvangen? Het ongegronde dier meening heb ik bewezen. Is derzelver *bezit* en *gebruik* met het *bestaan* der *leerbediening* verbonden? Is zelfs met het bestaan der leerbediening de kennis der waarheid zóó verbonden, dat zij, zonder dezelve, volstrekt onmogelijk is? Dit weten wij, dat er thans tot ons Rijk eene gemeente behoort, eene der oudsten onder de Hervormde kerken, die, door voormalige verdrukking, nimmer een eigen leeraar had, en echter, alleen door het bezit en gebruik der H. S., zich bij hare geloofsbelijdenis zuiver bewaarde, en voor alle andere gemeenten een voorbeeld van vroomheid en deugd wezen kan. — Hoe weinig afdoende is zijne aanmerking: (bl. 110.) „ dat velen, die, zonder oorspronkelijke „ taal- en oordeelkunde, in de kennis en de genade van Chris„ tus zijn opgewassen, *niet allen* zijn." Ter bestrijding van TEN BROEK's voorgeven, „ dat, zonder eene onfeilbare „ kerk en haar gezag, de verkrijging van zuivere waarheids„ kennis onmogelijk was," beriep ik mij op al de hulpmiddelen, welke wij daartoe bezitten: eene naauwkeurige *Bijbelvertaling*, *openbare leerredenen*, *bijzondere onderwijzingen*; en op zoo *velen*, die, zonder taalgeleerden te zijn, de leer der waarheid verstonden, en in de kennis en genade van onzen Heer waren opgewassen. — In dit betoog, door den verslaggever eene redevoering genoemd, „ schijnt, zegt hij, zeker „ iets ongenoegzaams te liggen, omdat *velen* toch niet *allen* „ zijn." Hoe zónderling is deze bedenking! Laat mij een voorbeeld bijbrengen. „ Ik beweer, dat de verkrijging van wetenschappelijke kennis aan de hoogescholen zeer mogelijk is; en ik grond mijn bewijs niet alleen op de *mogelijkheid*, omdat er de uitmuntendste hulpmiddelen toe zijn, maar ook op de *zekerheid*, omdat de ervaring er *velen* aanwijst, die aldaar zulk eene kennis hebben verkregen." Ligt in die redevoering zeker iets ongenoegzaams, omdat toch *velen* niet *al-*

len.

len zijn? Op wien rust de schuld, dat het niet allen zijn? Wat voor velen mogelijk is, is geene onmogelijkheid in zich zelve, al ware het ook, dat het voor sommigen moeijelijk moest genoemd worden. Doch getuige de ervaring! In welk kerkgenootschap vindt men de meest kundigen, die zuivere, op eigene overtuiging gegronde, Godsdienstkennis bezitten? In het Roomsche, hetwelk zich op onfeilbaar kerkgezag beroemt; of in het Hervormde, hetwelk geen gezag, dan het alleen onfeilbare der H. S., aanneemt? Nog eens: heeft het gezegde des verslaggevers kracht, dan is het onfeilbaar kerkgezag zeker even ongenoegzaam, en even ongenoegzaam het bewijs, uit dit gezag afgeleid: of zijn *alle* Roomschen zoo kundig en in de kennis en genade van Christus opgewassen?

De andere tegenbedenkingen, op bl. 54, 55, 64, 121 en elders, ga ik voorbij, om niet te uitvoerig te zijn, derzelver waarde aan het oordeel van elk overlatende.

II. *Onnaauwkeurigheden.* Van dezen zal ik insgelijks slechts eene en andere proeve voorstellen.

Het is mij onbegrijpelijk, hoe de verslaggever (bladz. 43) op het denkbeeld kome, dat ik onderscheid schijn te maken tusschen de *Apostolische leer* en het *onfeilbaar woord* des *Evangelies*, en, door de eerste, de *overlevering* zou kunnen verstaan. Indien hij al niet wist, dat men, menigwerf, twee uitdrukkingen in dezelfde beteekenis gebruikt, had het verband mijner rede hem zulks duidelijk kunnen leeren, en mijn betoog over de *overleveringen*, te vinden in de *eerste* en *tweede uitgave*, bl. 154—159, en in de *derde*, bl. 98—101, hem moeten leeren, dat ik het gevoelen aangaande de *overleveringen*, met al mijn verstand en geheel mijn hart, verwerp. — Even onnaauwkeurig is het, als de schrijver (bl. 116) beweert, „ dat ik de door den heer TEN BROEK aangevoerde „ grondslagen, op welke de R. leer rust, niet dan *oneigen-* „ *lijk*, de *kenmerken der ware kerk*, *naar de Roomschgezin-* „ *den*, noemen kan." Zeer oneigenlijk en ongepast zoude ik gehandeld hebben, indien ik al de kenmerken der R. K. bestreden had. Derzelver getal, naar de opgave van OVERBERG, was mij niet onbekend; ik wist, dat andere Roomschgezinden dezelve nog veel vermenigvuldigen; maar ik hield mij aan de opgave van TEN BROEK, omdat ik tegen hem, een Roomschgezinde, schreef, en omdat het moeijelijk is, bepaald te zeggen, welke die kenmerken naar de Roomschen zijn,

zijn, dewijl zij in derzelver voorstelling wijd verschillen. — Nog onnaauwkeuriger is des schrijvers gezegde, (bl. 121) „ dat ik, de eenheid der leerbegrippen in de R. K. ontkennende, voor die ontkenning hoegenaamd geen bewijs geef." Want ik noem de leerpunten op, over welke, gelijk de minst geschiedkundige weet, in die kerk, door alle tijden heen, de hevigste geschillen zijn gevoerd, en, wat sommigen van dezelve betreft, nog geene uitspraak gedaan is.

III. *Geheele weglatingen van door mij aangevoerde redenen en bewijzen.*

Hij, die toetsen en beoordeelen wil, opdat het ware en valsche, het gegronde en min gegronde of geheel krachtelooze, in de gewisselde schriften, kenbaar worden, mag niets verzwijgen, maar is verpligt alles, wat wederzijds gezegd is, aan te voeren. Aan die verpligting heeft de beoordeelaar niet voldaan, en toevallig of opzettelijk verzwegen, wat in het vertoog van TEN BROEK hoogst ongegrond en zwak, en in het tegen hem aangevoerde alles afdoende en beslissende was. — Met geen enkel woord vind ik melding gemaakt van TEN BROEK's meening en mijne wederlegging, aangaande „ het „ zoogenoemd onfeilbaar gezag der Joodsche wetgeleerden, „ hetwelk Jezus hun zou hebben toegekend; eene meening, „ zoo geheel strijdig tegen de jammerlijke gesteldheid van die „ blinde leidslieden der blinden, en tegen de stellige uitspraken van onzen Heer;" — of aangaande „ de onfeilbare kerk, „ in de eerste tijden des Christendoms, die dan eens van de „ Apostelen last ontvangt, dan eens aan dezelven last geeft; „ dan beslist, en dan weder zich aan beslissingen onderwerpt," al naar mate TEN BROEK zulks verkiest en voor zijn waan gunstig rekent; — of aangaande „ de geregelde opvolging der „ Geestelijkheid, die men onafgebroken laat voortduren tot „ op onze tijden, en al verder tot den jongsten dag." — Waarom dat alles wegge'aten? waarom niet openlijk gezegd, dat TEN BROEK van zaken spreekt, van welke hij niets weet? — Het is waar, ten opzigte van het laatste, zegt hij: (bl. 46.) „ welke ook de geschillen zijn mogen tusschen de „ historiekundigen, over het al of niet bewijsbare der geregelde „ opvolging in de R. kerk," e. z. v. Maar, waarom toetst en beoordeelt hij de bewijzen niet, welke tegen de voorgewende *geregelde opvolging* zijn bijgebragt? Zag en gevoelde hij misschien, dat *daar* de geregelde, zich ongestoord afwisselende, op-

opvolging niet is noch zijn kan, waar geweld, list, omkooping, ongebonden leven, moord en doodslag zelfs, over de keus der kerkhoofden, menigwerf, beslisten; waar twee en drie Pausfen te gelijk den stoel bezet hielden, en dien elkander om strijd betwistten; en waar (het zijn de woorden van den Kardinaal BELLARMINUS, *de Pontifice Romano*, l. IV. c. 14. sprekende over de drie Tegenpausfen, GREGORIUS DE XII, BENEDICTUS DE XIII en JOANNES DE XXIII) *het niet gemakkelijk was te beoordeelen, wie hunner de wettige en regtmatige Paus ware, daar elk van dezelven zeer geleerde begunstigers en voorstanders had.* Het moeten ook zonderlinge geschiedkundigen zijn, die over het al of niet bewijsbare der geregelde opvolging in de R. K. twisten. Het onbewijsbare is, gelijk ik te voren breedvoerig, en nu weder met een enkel woord, bewezen heb, boven alle tegenspraak. Zag en gevoelde de beoordeelaar zulks, waarom het dan niet erkend, en waarom mijn bewijs weggelaten? Even min maakt hij eenig gewag van mijn betoog tegen „ de onfeilbaarheid der kerk en hare onfeilbare beslissing in geloofsleer en schriftverklaring." Waarom mijne bewijzen niet beoordeeld, die ik ontleend heb „ uit het geschil onder de „ Roomschen zelven, *waar en bij wien die onfeilbaarheid be-„ staat*; uit den *aard* en den *geest* der *handelingen* dezer on-„ feilbare kerk en kerkvergaderingen; uit de *gesteldheid ha-„ rer opperhoofden*, en uit de *proeven harer schriftverklarin-„ gen*?" Waarom niet gesproken over mijne redenen en bewijzen tegen de *opperhoofdigheid van Petrus*, en er zich afgemaakt met de ellendige aanmerking: „ de voor- en tegen-„ schriften zijn op dit punt oppervlakkig, of minder regt-„ streeks op de zaak afgaande." Hij toone dit oppervlakkige, en stave zijn oordeel, zoo strijdig met het gevoelen van anderen, die mijn betoog in dit stuk voor volkomen beslissend erkend hebben.

IV. *Verminkte opgaven en voorstellingen.*

Het is schandelijk en allezins strafwaardig, dat de beoordeelaar zich van die jammerhartige kunstgrepen bedienen kon: hierdoor heeft hij openlijk getoond, dat hij de zaak van den heer TEN BROEK wilde voorstaan, al ware het ook ter kwader trouw en ten koste der waarheid. — Wat geeft hem regt, om mijne en welligt ook anderer redenen en bewijzen te verminken, en ons alzoo een betoog te doen voeren, hetwelk

welk het onze niet is, en, door verminking, al zijne kracht verloor? — En dat hij dit gedaan heeft, zal ik bewijzen. TEN BROEK, de *noodwendigheid der onderwerping aan een onfeilbaar kerkgezag* willende bewijzen, beriep zich op het door Jezus gebezigde zinnebeeld van een *kind*, uit hetwelk hij afleidt, dat men niet onderzoeken en beoordeelen, maar gelooven en gehoorzamen moet. Hiertegen voerde ik mijne redenen aan, betoogende, in welken zin de Zaligmaker die leenfpreuk gebruikt, en in welk een ongunftig licht velerwegen in de H. S. het zinnebeeld van *kinderen* voorkomt; zoo zelfs, dat de Apostelen ernftig verbieden van geene kinderen te zijn, maar allen opwekken om volwasfenen te worden. (Galat. IV: 1—7, 1 Cor. III: 1—3. XIV: 20. en vooral Hebr. V: 12, 13.) Dit gansche betoog verminkt de verflaggever, (bl. 111,0. en 112,b.) en hij haalt alleen mijne aanmerking aan, bijzonder tegen TEN BROEK gerigt, en in eene *aanteekening* op bl. 81 en 82 geplaatst, waarin ik dezen eenige befcheidenheid wilde leeren, door hem te herinneren, dat het een kind, gelijk hij zich zelven noemde, niet voegde, zoo schamper en uit de hoogte, onze Hervormers, de H. Schrift en de geheele Protestantsche kerk te beoordeelen. Is het eerlijk gehandeld, alleen die aanteekening aan te halen, en er van te zeggen, „ dat men dezelve schamper en „ uit de hoogte zou kunnen noemen?" — Even zoo handelt de verflaggever in het aanvoeren van mijne bewijzen voor het betamelijke en noodige van het onderzoek der H. S., die ik genomen had uit het *bevel* van Jezus, Jo. V: 39, het *voorbeeld* der *Beréërs*, Hand. XVII: 11, het *verzoek* van Paulus, Colosf. IV: 16, en uit andere plaatfen meer. Ik wist zeer wel, en de fchrijver, die zegt, dat de meest onkundige dit weet, behoefde het mij niet te herinneren, dat Jezus de boeken des O. V. bedoelt, en dat de Beréërs deze fchriften onderzochten. Maar is daarom mijn befluit valsch of zwak? Als het onderzoek der oude Openbaring wordt geboden en aangeprezen, zou dan het onderzoek der nieuwe Openbaring verboden en ongeoorloofd zijn? Doch waarom voert de fchrijver mijn bewijs uit Colosf. IV: 16. niet aan? waarom verzwijgt hij de andere opgenoemde tekften: Rom. I: 7, 2 Cor. I: 1, Jac. I: 1? — Schreven dan de Apostelen hunne Brieven om niet gelezen te worden; of waren er te Rome en te Corinthen, en onder de verftrooide Christenen, eenige onfeilbare

kerken, die dezelve onfeilbaar verklaarden? waarom dan geschreven? Doch Paulus antwoordt zelf: „ wanneer deze „ zendbrief van u zal *gelezen* zijn, maakt, dat hij ook in de „ gemeente der Laödiceënsen *gelezen* worde, en dat ook gij „ dien *leest*, welke uit Laödicea geschreven is." — Nog erger is des schrijvers kunstgreep, van welken hij zich, bl. 117—119, bedient. Na gezegd te hebben, dat de voor- en tegenschriften, aangaande de opperhoofdigheid van Petrus, oppervlakkig zijn, wil hij echter een blijk geven, „ hoe uiteen„ loopend de opvatting van schriftuurteksten kan zijn," en beroept zich tot dat einde op de vraag van Petrus aan Jezus: *wat zal deze?* namelijk Joannes, en des Zaligmakers antwoord: *wat gaat u dat aan? volg gij mij!* De heer TEN BROEK zag in het eerste woord van Jezus aan Petrus (*volg mij!*) *de opdragt van het kerkbestuur* aan Petrus, als de zigtbare Opperherder; en in de vraag van Petrus: *wat zal deze?* de verbaasdheid des Apostels, dat Joannes tot die kerkelijke waardigheid niet verheven werd, maar hij, Petrus, tot die eer bestemd was. Over deze zonderlinge schriftverklaring gaf ik mijne bevreemding te kennen; ik bewees het ongerijmde dier opvatting uit de geheele rede van Jezus, gaf er eene omschrijving van, en voerde ten slotte aan het antwoord des Zaligmakers op de vraag van Petrus: *wat zal deze?* (Jo. XXI: 22.) *indien ik wil, dat hij blijve, tot dat ik kome, wat gaat het u aan?* toen vragende: „ men verklare eens de vraag „ van Petrus: *wat zal deze?* gelijk de schrijver TEN BROEK: „ *Heere! moet ik boven Joannes zijn? waarom geeft gij hem* „ *niet liever den Herdersstaf?* en hoore dan het antwoord „ van Jezus: *indien ik wilde, dat hij tot mijne wederkomst* „ *leefde*; zou zulk een antwoord kracht of zin hebben?" — terwijl ik uit dat alles afleidde, dat „ de Heer aan Petrus, in „ de tegen hem gevoerde rede, zijn treurig lot en lijden aan„ kondigde, van hetwelk Joannes bevrijd zoude wezen." — Is het nu billijk en ter goeder trouw, dat de schrijver dit gansche bewijs weglaat, alleen mijne verklaring, en niet de gronden, waarop zij steunt, aanvoert, en alzoo mijne bewijzen verminkt? Hij schame zich over die verkeerdheid, en erkenne openlijk, dat hij zoo min aanspraak heeft op den naam van beoordeelaar, als TEN BROEK op dien van schriftverklaarder. Beiden zijn blinde leidslieden der blinden, en van bei-

heiden wensche ik, dat zij alzoo in hunne onwetendheid zullen gehandeld hebben.

Deze mededeeling mijner gedachten oordeelde ik mij zelven verschuldigd te zijn, tevens verklarende aan allen, die er belang in stellen, en vooral aan dien nameloozen brievenschrijver, die mij met zijne onverstandige en ongerijmde brieven, reeds tot drie malen toe, lastig valt, dat ik ongezind ben alles te wederleggen, wat onwetende en jammerlijke beuzelaars in de wereld stooten. (*e*) Is er iemand, die de waarheid lief heeft, en openlijk, onder zijnen naam, gelijk ik gedaan heb, tegen mij wil schrijven; hij zal mij altijd bereid vinden, om hem te antwoorden, en die leer te verdedigen, in wier ongeveinsde belijdenis en onvervalschte prediking ik mijne eere stelle.

Breda, J. J. SCHOLTEN. (*)
den 21 Junij, 1817.

Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst, sedert de helft der XVIIIde Eeuw, door ROELAND VAN EYNDEN *en* ADRIAAN VAN DER WILLIGEN, *Leden Correspondenten van het Koninklijk Nederlandsch Instituut, enz. Met Portretten. Iste Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1816. *In gr. 8vo. IV en* 462 *Bl. f* 5-12-:

Dit werk is van belang voor onze Kunstgeschiedenis. Hadden wij voorheen een' grooteren overvloed van uitmuntende Schil-

(*e*) Op deze nameloozе brieven maakt echter eene eervolle uitzondering die brief, welke het postmerk van Utrecht draagt en den 6 Jan. 1817. gedagteekend is. Hoewel nameloos en van eenen Roomschgezinden, heeft mij echter deszelfs inhoud en geest, als gematigd, liefderijk en vol van belangstelling in mijn geluk, behaagd.

(*) Door zijn Weleerw. tot de plaatsing dezer Recensie in ons Maandwerk verzocht, hebben wij gemeend, ten gevalle des verdienstelijken Schrijvers, offchoon het eerste stuk van dit *Verslag* door ons niet is aangekondigd, zulks niet te mogen van de hand wijzen; te meer, daar wij ons met deze beoordeeling ten volle konden vereenigen.

Redact.

Schilders, dan eenig land van *Europa*, misschien *Italië* naauwelijks uitgezonderd, het ontbrak ons ook niet aan berigten wegens derzelver leven en werken. VAN MANDER, HOUBRAKEN en VAN GOOL, (om niet van WEIJERMAN te spreken) zelve Schilders en Kunstkenners, hebben de Geschiedenis der *Nederlandsche* Schilderkunst van haren oorsprong af opgehaald, en, door de luisterrijke zeventiende Eeuw heen, tot aan het midden der achttiende voortgezet. Sedert dien tijd was er, bij de verkwijnende en, zoo 't scheen, uitstervende kunst, ook geen Geschiedschrijver meer voor dezelve opgestaan, tot dat hare blijkbare herleving in onze dagen, waarvan de voortreffelijke Tentoonstellingen te *Amsterdam*, onder andere, zulk een sprekend getuigenis geven, twee *Vaderlandsche* Kunstminnaars en Kunstkenners uitlokte, om het ontbrekende aan te vullen, en dus eene *Geschiedenis der Vaderlandsche Schilderkunst sedert de helft der achttiende Eeuwe* te leveren, wier slot wij hopen en vertrouwen, dat het schitterendste gedeelte des werks zal uitmaken. – De Heeren VAN EYNDEN en VAN DER WILLIGEN bepalen zich echter niet stiptelijk tot het genoemde onderwerp, noch tot het aangekondigde tijdvak. Daar hun werk als een volledig *supplement* tot de bestaande Kunstgeschiedenissen moet worden aangemerkt, zoo hebben zij in hetzelve niet alleen de *Beeldhouwers*, *Graveerders*, *Bouwmeesters* en andere Kunstenaars van dien aard (vooral de *Graveerders* en *Etsers*) opgenomen, maar ook eene nalezing gehouden van alle dezulken, zoo wel als *Schilders*, die te hunner kennisse gekomen, en door hunne voorgangers overgeslagen zijn, zelfs van het begin der zestiende Eeuwe; ook van de reeds door HOUBRAKEN en anderen vermelde Schilders, van welken zij of iets meer, of iets beters wisten mede te deelen. Deze nalezing is de eerste der vijf Afdeelingen, waarin de Schrijvers hun werk gesplitst hebben, en zij beslaat dit geheele Eerste Deel. Daar de Schrijvers hunne taak begonnen zijn vóór de vereeniging van ons Vaderland (ons *toenmalig* Vaderland, zeggen zij) met *België*, zoo vermelden zij meestal Schilders uit de *Hollandsche* School; doch de gemelde inlijving doet hen ook verlangen, bij deze Geschiedenis die der *Vlaamsche* te voegen, als nu te zamen de *Nederlandsche* School uitmakende.

Ziet daar het uitgebreid ontwerp der beide Schrijvers. Uit de behandeling, voor zoo verre die uit dit Eerste Deel kan

wor-

worden opgemaakt, blijkt, dat zij allezins voor hunne taak berekend zijn. Grondige kennis der *théorie* zoo wel, als van de beoefening der kunst, bedrevenheid zelfs in hare kleinste *détails*, onvermoeide en verbazende nasporingen, zoo uit gedrukte als ongedrukte, schriftelijke en mondelinge bescheiden, zijn op elke bladzijde zigtbaar. Hierbij voegt zich een gepaste, deftige stijl, die, vervreemd van HOUBRAKEN's Anekdotenjagt en WEIJERMAN's ontijdige boert, in den Schilder, Graveerder, enz. meer de voortreffelijkheden of gebreken van den *Kunstenaar*, dan de zwakheden of belagchelijkheden van den *Mensch* tracht te ontdekken. Dit moge voor het gros der Lezers al minder aanlokkelijk zijn; voor eene *Kunstgeschiedenis* (die met de feilen der *individu's*, buiten het gebied der kunst zelve, eigenlijk niets te maken heeft) is het zonder twijfel geschikter. Dan, de Schrijvers gaan hierin, naar ons oordeel, te verre; somtijds verleidt hen de liefde voor hun onderwerp, om voorname Kunsthelden, zoo als VAN MIERIS *den Ouden* en JAN STEEN, ook in hun zedelijk gedrag te verdedigen, op grond van de veelvuldige keurige voortbrengsels van hun penseel, die meer tijd en oplettendheid zouden vereischen, dan een losbol en dronkaard daaraan kan toewijden. Doch hebben zij bij deze opmerking wel met het groote vermogen der natuurlijke vlugheid, door lust en oogenblikkelijke inspanning ondersteund, geraadpleegd? Het gedrag toch van verscheidene groote Schilders, ook in ons Vaderland, was alles behalve voorbeeldig.

Niet minder dan *vierhonderd-tweeëndertig* Kunstenaars worden ons in dit Eerste Deel, meer of min uitvoerig, voor oogen gesteld. Het spreekt van zelve, dat daaronder ook velen van mindere verdiensten moeten zijn. Zelfs had men, naar ons inzien, wel een aantal Schilders kunnen weglaten, die volstrekt niet bekend zijn, dan door hunne ingeleverde stukken aan het *St. Hiobs*-Gasthuis te *Utrecht*, ten teeken van hun meesterschap in de Schilderkunst (bl. 36—40); en de aangevoerde redenen daarvoor schijnen ons toe, minder voldoende te zijn. Voor het overige is hier zulk een rijkdom van berigten wegens velen onzer voortreffelijkste Genies in het vak der beeldende kunsten, dat Liefhebbers dit boek zekerlijk niet zonder genoegen zullen doorbladeren, en Kunstkenners het gewis met nut zullen beoefenen. Men gevoelt echter, dat het voor een doorloopend verslag niet wel vat-

 baar

baar is. Wij zullen dus kunnen volstaan met te zeggen, dat men daarin; onder andere, zijne weetgierigheid kan voldoen ten aanzien van H. DE KEYSER, (vervaardiger der Graftombe van WILLEM DEN I.) *den Stommen* VAN CAMPEN, CORNELIS VISSCHER, JAN LE DUCQ, AART VAN DER NEER, EGBERT VAN DER POEL, LIEVE VERSCHUUR, JAN BAPTIST WELLEKENS, JAN WIJNANDS, MEINDERT HOBBEMA, HERMAN ZWANEVELD, QUIRYN VAN BREKELENKAMP, den Beeldhouwer FRANCIS VAN BOSSUIT, den ouden HONTHORST en zijn' Zoon WILLEM, den *Delftschen* VAN DER MEER (VERMEER); de Schilders uit de *Nijmeegsche* School, RUTGER VAN LANGEVELT, JOHANNES TEYLER, en meer anderen; den Werktuigkundigen CORNELIS DREBBEL, JAN GOEREE, NICOLAAS SIX, ALBERTUS VAN DER BURCH, BERNARD PICART, HENDRIK SOUKENS, FRANS VAN EYNDEN, JAN BAPTIST XAVERY, allen door vroegere Geschiedschrijvers naauwelijks vermelde, en toch zeer verdienstelijke Kunstenaars. Wij zien met geoorloofde fierheid in onze Landgenooten JANUS SECUNDUS, de edele Dochters van VISSCHER, en den voortreffelijken LAMBERT TEN KATE, 't geen weinigen te beurt valt, poëzij, of gestrenge wetenschap in een' zeer hoogen trap, met meer dan gewone kennis en beoefening der beeldende kunsten vereenigd. Onder de Schilders, van welken de vroegere berigten aan onze Schrijvers slechts eene nalezing overlieten, komen in de eerste plaats de beroemde Gebroeders HUBERT en JAN VAN EYCK, omtrent wier betwiste uitvinding, de schilderkunst in olieverf, hier het vóór en tegen onzijdiglijk wordt te boek gesteld. Voorts vinden wij nog eenige berigten, onder andere van FRANS HALS, JACOB JORDAANS, AELBERT CUYP, REMBRANDT VAN RHYN, BARTHOLOMEUS VAN DER HELST, (omtrent wien het bij uitstek vereerende getuigenis van FALCONET wordt bijgebragt) DIRK DE BRAY, PHILIP WOUWERMAN, NICOLAAS BERCHEM, PAULUS POTTER, FRANS VAN MIERIS *den Ouden*, JAN STEEN, (de vraag, of er één dan meer groote Schilders van dien naam geweest zijn, wordt bij deze gelegenheid dus beantwoord, dat de *Alkmaarsche* later èn minder was) ADRIAAN VAN DE VELDE, de Plaatëtser ROMEIN DE HOOGE, en JOHAN WEENINX. Met verlangen

zien

zien wij in het volgende Deel de voltooijing der door VAN GOOL begonnen Levensbefchrijvingen van Schilders uit de achttiende Eeuw te gemoet. Het uitgebreide plan der Schrijvers zal ook de Kunstkabinetten, Teekenäkademiën, en zelfs de nieuwste Tentoonftellingen omvatten, en dus de Gefchiedenis der Vaderlandfche Schilderkunst tot op onze dagen zoo veel mogelijk voltooijen. — Dit Deel is met de afbeeldingen van dertien Kunftenaars en eene Kunftenaresfe, op vier platen, verfierd.

Met enkele aanmerkingen, hier en daar bij de lezing door ons gemaakt, zullen wij den Lezer niet ophouden: dezelve zijn toch niet van dien aard, dat zij eenigzins de waarde verminderen zouden van een werk, zoo gefchikt om kunstkennis en kunstliefde te bevorderen, als het tegenwoordige.

De Hoop des Wederziens, in twee Zangen; met nog eenige andere Dichtftukjes, van verfcheiden inhoud, door Mr. JAN DE KRUYFF. *Te Leyden, bij* L. Herdingh en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. 68 Bl. f* 1-8-:

Wij kenden den Heer DE KRUYFF als dichter; wij herinnerden ons van hem zelfs een en ander klein ftukje van uitftekende waarde; maar dit wederzien — op zoodanig iets, bij 's mans klimmende jaren, bijna niet meer hopende, verraste en verbaasde — neen, verrukte ons. Met allertreffendst genoegen lazen wij het. Kunst der poëzij; zoo veel mogelijk en gepast in dezen ftijl, bondige en geregelde redenering; echt, waarachtig, ongekunfteld, natuurlijk gevoel, van den mensch, den vriend en echtgenoot — alles vereenigt zich in dit ftuk, om het eene vereerende plaats aan te wijzen. Gaarne gaven wij het geheele beloop der beide zangen op. Doch, na het gelezen en herlezen te hebben, werden wij toevallig, en voor eenen geruimen tijd, verhinderd, onze gedachten en gewaarwordingen op het papier te brengen. En hierom zullen wij ons thans, ten einde alles niet gebrekkig of ftooterig worde, tot wat losfer omtrek moeten bepalen, en liever, door verwijzing op eene en andere fchoone partij, de waarde van het tafereel nader doen kennen.

Na eene opwekkelijke inleiding, die tot nader onderzoek der

der voorgestelde belangrijke waarheid noopt, volgen de zwarigheden. Wij weten niets van de toekomst; alle herinnering aan het aardsche is welligt beneden den verheerlijkten, enz. enz. Dit wordt te zamen wederlegd door de aanmerking: welk is het eerste en het krachtigste bewijs voor de onsterfelijkheid? ons verlangen naar, onze behoefte aan dezelve, onze onweerstaanbare afkeer van het niet; God heeft ons die zekerlijk niet ingeplant om ons te martelen en te leur te stellen. Even dit zelfde pleit voor het wederzien. Wat belooft ons de eeuwigheid daar buiten? Wie kan zich eene eindelooze scheiding van zijne dierbaren, zonder foltering, verbeelden? In wiens hart wordt de hoop, het vertrouwen niet levendig; en wien is die hoop en dat vertrouwen niet troost en steun des levens, bij smartelijk verlies, dat hij ze eenmaal zal wedervinden, en voor altijd bezitten, die hem hier, als een gedeelte van zijn ik en eigen bestaan, worden van het hart gescheurd? — Ziet daar het hoofdthema dezes geheelen dichtstuks. Het zalige van gezegde hoop, de uitzigten, die zij opent, de waarde der liefde tusschen echtgenooten, ouders en kinderen of vrienden, enz. enz. komen daarbij, gelijk van zelve spreekt, tevens in het licht. Alles wordt opgehelderd en verheerlijkt door voorbeelden en treffende schilderijen. En, terwijl de eerste zang de zaak meer in het algemeen behandelt, komt de dichter in den tweeden op zijne eigene omstandigheden, op het geval, waaraan wij dit geheele, schoone vers verschuldigd zijn, op het overlijden zijner veelgeliefde huisvrouw neêr. Zoo wordt het een troostzang voor iederen lezer; terwijl het bovendien voor de betrekkingen der zalige overledene tot een gedenkstuk verstrekt, zoo schoon en roerend, als de hand der kunst alleen bij geene mogelijkheid zou kunnen oprigten.

De plaatsen, die ons boven alle anderen getroffen en vermaakt — neen, dit woord deugt niet — met zoeten weemoed en verheven voorgevoel der toekomst gestreeld hebben, zijn de beide teekeningen van een sterfbed. Wél den man, die, zelf daartoe naderende, bij voorkeur zijne oogen derwaarts keert, en daaraan, gelijk men zegt, het meest *con amore* werkt! Trouwens, het betrof zijnen onvergetelijken vriend SCHULTENS, en zijne hartvriendin, zijne KOOS. (Gaarne vergeven wij hem, op zijne bede, dit woord,

voor

voor anderen misschien plat en dagelijksch, maar voor zijne ziel en zijn oor zekerlijk de rijkste, de welluidendste poëzij.)

Ziet hier het eerste, in den eersten zang voorkomende, zonder inleiding en slot, ten kortste zaamgevat:

Daar ligt gij, — uitgeteerd, stuiptrekkend, afgestreden;
In 't klamme zweet des doods; zijn kil reeds door de leden;
Hij nadert langzaam, maar, met des te wisser schreên.
't Knielt alles, sprakeloos en snikkend, om u heen,
Of staat, van verr', geboeid aan heilige gedachten.
De stilte en weemoed klimt, bij 't minderen der krachten.
't Is, of een Eng'lenwacht zich om uw leger spreidt,
En, op Gods eersten wenk, de vlotte ziel verbeidt.
Op eens herrijst ge, als 't waar': de doodsangst is geweken;
Van uit haar duister schijnt een hemelsch licht te breken.
't Heeft al een nieuw gelaat; een lange, diepe zucht
Verruimt den ademtogt, en geeft den boezem lucht;
't Gelaat ontplooit zich zacht; een blosje verwt de wangen;
Den bangen zweetdrup heeft het waas der rust vervangen;
De stille zielevreugd zweeft, lagchend, om den mond;
Het half gebroken oog zendt teed're blikken rond;
Een knikje of handendruk is 't loon voor die u nad'ren;
't Is al, wat liefde *kan!* — reeds stolt het bloed in de ad'ren,
En toch, toch *wil* zij meer, om ook nog *troost* te biên;
Zij gaart de laatste kracht, — en.. stamelt: WEDERZIEN! —

Met smarte zien wij, dat het tegenstuk uit den tweeden zang zich nog minder knotten of ineendrukken laat. Slechts een staal van de wonderbare eenvoudigheid, waaraan echter geen kenner het ware poëtische zal betwisten:

Toen, met een wild gelaat, — verbleekt, verstijfd van schrik,
Mijn teed're dochter, die, vol blijdschap, nog zoo even,
Van een gewenschte rust mij had berigt gegeven,
Nu, snikkend, voor mij stond, en angstig tot mij riep:
„ Ach, vader! kom toch eens! ik dacht, dat moeder sliep,
„ Maar o! zij ligt zoo stil: — ik boog mij op haar neder;
„ Ik drukte hare hand; zij drukte die niet weder!
„ Ik hoor haar adem niet — 't is, of haar kleur verdwijn';
„ Ach lieve vader, kom! zou dat ook sterven zijn?" — — —

Daar zat zij — zoo gerust; — de handen zaamgevouwen;
't Gelaat nog blozend — met een hemellach er in;
Niet als een doode — neen — een fluim'rende Engelin.
En ik... hoe ſtond ik daar! ja, als aan de aard gekloaken,
Verplet — verbrijzeld — in mij zelven weggezonken;
Aan al de folt'ring van het grievendst wee ten doel!
En toch — met zulk een vreemd — met zoo gemengd gevoel
Bij 't ſtaren op haar lijk — en — hoe ik langer ſtaarde,
Te hooger opgevoerd, te meerder los van de aarde!
't Was, of zij tot mij ſprak — maar — reeds in hemeltaal,
En, tot mijn troost, mij wees op hare zegepraal;
't Was, of de zielevreê, die op haar aanzigt ſpeelde,
Aan mijn beroerde ziel allengs zich mededeelde,
En de onbeſchrijfb're rust, waarmeê haar oog zich ſloot,
Met balſemende kracht, in mij zich overgoot;
't Was, of rondom haar ſtof een hooger wezen zweefde,
Zijn geest mijn' geest ontſtak, zijn adem in mij beefde;
't Was, of een hooger kring voor mij geopend lag,
En ik, in de eeuwigheid, mijn dierb're wederzag!

Wij mogen niet meer uitſchrijven; maar moeten veeleer van het ganſche ſtuk afzien, om ook nog een enkel woord van de andere dichtſtukjes te zeggen, die dezen bundel vullen. Slechts dit nog, dat wij onze tegenwoordige dichters, zelfs die van de hoogſte vlugt, gerustelijk durven, ja moeten raden, deze gezangen met bijzondere toepasſing te lezen op eigene oefening der kunst. De nuchteren geest, de regelmatigheid en eenvoudigheid, welke zich hier aan gevoel en verbeelding zoo naauw aanſluiten, maken dezelven tot een model, hetwelk de zoodanigen, die de banden der ſchool en het ſnoeimes der kritiek misſchien te weinig hebben leeren kennen, en te dikwijls elkander volgen op eene zee zonder bakens, niet ligt behooren uit het oog te verliezen.

Het eerstvolgende is wederom een troostzang, en in ons oog een meesterſtuk van deze ſoort, door de menschkunde zelve, als zanggodin, ingegeven en beſtuurd. De rest is van onderſcheiden aard en, natuurlijk, verſchillende waarde. Het kleine ſtukje op den onſterfelijken NIEUWLAND is regt vernuftig. En tot een gepast ſlot (*ex ungue leonem!*) ſta hier nog deze beeldtenis van

JAN

JAN MELCHIOR KEMPER.

Wat wil dat rond, gespierd — dat open, rein gelaat;
Die scherp gesneden mond; die breed gefronste schedel;
Dat oog vol ziels; die blik, die onbeweeg'lijk staat;
Die vaderlandsche kop? 't is al — natuur en edel,
Geen wonder! 't is het beeld, het sprekend beeld van hem,
Die, hart en pligt getrouw, alleen door beider stem,
Naar 't doel, dat hem ontvlamt, steeds rust'loos voortgedreven,
Zijn' stand, zich zelv' vergeet; zijn roeping met zich draagt,
En, fier, zich aan de spits eens heil'gen opstands waagt,
Die 't vaderland bestaan en vrijheid moest hergeven.
't Is vrij — dat vaderland! Hij geeft zich Pallas weêr.
Zoo keerde een CINCINNAAT naar Tibur's stille velden,
Maar 't juichend Rome zwoer zijn' burger eeuwige eer;
En... KEMPER praalt als hij, — aan 't hoofd der *ware* helden.

De Bijbel, Dichtstuk, door A. LOOSJES, PZ. *Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1816. *In kl.* 8*vo.* 29 *Bl. f* : 15-:

Dit stukje, met het loffelijk oogmerk uitgesproken en in het licht gegeven, om aan kinderen en de aankomende jeugd een oppervlakkig denkbeeld van den hoofdinhoud, mitsgaders de volgreeks van de onderscheidene boeken des Bijbels te geven, maakt dus, als *poëtisch* voortbrengsel, geene groote aanspraken. Daar echter, gelijk men weet, verzen zich ligter dan proza in 't hoofd prenten, en het stukje niet lang is, zoo gelooven wij, dat de Heer LOOSJES daarmede wezenlijk zijn doel zal bereiken. Ook ontbreekt het hier en daar niet aan dichterlijke trekken, vooral het begin, de belangrijkheid des Bijbels, ook als *geschiedboek*, en wel als het oudste geschiedboek, bevattende. — Het zij ons vergund, hierbij echter te vragen, of Gods Geest, volgens *Gen. I:* 2, langs *het ongeschapene*, of langs *de wateren*, die de nog ongevormde Aarde bedekten, heenzweefde; en vanwaar de Heer LOOSJES het heeft, dat de menschen vóór den Zondvloed *Afgodendienst* met ontucht paarden? — De Bijbelboeken worden daarop, in de thans bestaande volgorde, met een paar, of somtijds wat meer woorden, ter kenschetsing, opgenoemd; en hier en daar wordt, vooral in het begin der boeken des Nieu-

Nieuwen Verbonds, met een' enkelen wenk, (gelijk de Schrijver zich te regt in zijne voorrede uitdrukt) derzelver echtheid aangewezen. Een kort slotvers, de belangrijkheid der H. S. voor bijzonder heil en volksgeluk aanstippende, eindigt dit eenvoudig, doch nuttig boekje, aan hetwelk wij een' rijken zegen toewenschen, hoewel wij den titel: *de Bijbel, Dichtstuk*, voor den min dichterlijken vorm, een weinig te verheven oordeelen, daar, zoo het ons voorkomt, de naam van *Inhoud des Bijbels* daaraan wel zoo goed zou gepast hebben. — Ook is het geene evenredigheid, slechts éénen enkelen regel voor den Brief van PAULUS aan de *Romeinen* te bezigen, en een geheel couplet van *tien* regels aan het boek ESTHER toe te wijden, hetgeen toch, van den kant der zedelijkheid, althans niet onder de voornaamsten van het Oude Verbond behoort.

OMAR's *Lessen, of Bijdragen tot Menschenkennis; een Boek voor de Wereld zoo als zij is, niet zoo als zij wezen moest. Naar het Hoogduitsch van den Hofraad* D'ECKARTSHAUSEN, *door* D. ONDERWATER. *Te Leyden, bij* J. W. van Leeuwen. 1816. *In gr. 8vo.* 186 *bl.* *f* 1-16-:

Dit boek leert bij de opregtheid der duiven vooral ook de voorzigtigheid der slangen voegen; het geeft zeer goede lessen van levenswijsheid, in een waarlijk bevallig kleed. De titel is verstaanbaar genoeg, en wij behoeven er eeniglijk de opgave van het systema van het werk, zoo als die op de laatste bladzijde voorkomt, bij te voegen: „ *Karakters en* „ *grondstellingen.* 1. Inleiding tot de verhalen, en bewijzen, „ hoe de menschen uit gebrek aan wereldkennis ongelukkig „ worden. Voorbeelden uit karakters. Grondstellingen, oor„ zaken en gevolgen. *Regels der kloekheid.* 2. Voordeelen des „ gezelligen levens, getrokken uit WENSEL's wijsgeerige „ werken. Noodzakelijkheid om gepast kloek te zijn in de „ zamenleving. 3. Van den omgang met menschen, en de „ nuttigheid hunne temperamenten te bestuderen. De sangui„ nique, colerique, flegmatique, en melancholique geschil„ derd, volgens WENSEL's grondstellingen. Dit alles ten „ nutte aangewend en toegepast in treffende en belangrijke „ verhalen." Het is mogelijk, dat onze jonge lieden alleen de

de inderdaad onderhoudende verhalen verkiezen te lezen; deze zijn reeds op zichzelve leerzaam, maar zij *moeten* daar echter het overige doorbladeren, en van dat overige is iedere geschiedenis hier de toepassing; het kan dus naauwelijks anders, of het nadenken wordt gescherpt, de leeslust uitgelokt, en in hoofd en hart hecht zich menige nuttige stelregel vast.

Van OMAR lezen wij hier weinig: hij was, toen hij het hof ontweek, toevallig met zijne éénige dochter op een onbewoond eiland geworpen; en zijne vorige ondervindingen geven hem overvloedige stof (en hier had hij den tijd) tot het mededeelen van zijne lessen over het te houden levensgedrag onder menschen; welke lessen, toevallig en gelukkig, voor zijne ROSALIA nog bruikbaar worden, daar zij, nog vóór des vaders dood, uit de eenzaamheid verlost wordt, en het aanlanden van een schip haar eenen waardigen echtgenoot bezorgt. Het zal niet noodig zijn, de grondstellingen en de daarbij gevoegde verhalen op te sommen; wij geven alleen, ter uitlokkende proeve, het volgende, en bepaalden ons bij voorkeur tot het meer drooge en stellige, om te doen voelen, dat ook dit zeer onderhoudend is:

„ Er zijn mannen, die alleen op speculatie trouwen; het vermogen van de bruid bepaalt de uitvoering van hetgeen zij besluiten zullen. Is het dus wel te verwonderen, wanneer zij een meisje ongelukkig maken?"

„ Het is een groot voorregt voor een meisje, rijk te zijn; zij bekomt dan zeer zeker eenen man; maar zeer onzeker is het, of die man haar of haar vermogen bedoelt; eerst na eenige jaren met hem geleefd te hebben, kan zij beoordeelen, wat van de zaak zij. Een onbemiddeld meisje is in dit opzigt minder blootgesteld aan bedrog, dan een rijk."

„ Het is afschuwelijk, om het geld een meisje ongelukkig te maken; evenwel wordt hiervan niet veel zaaks gemaakt. Er zijn zoo zekere soort van afzetterijen, die gepriviligeerd schijnen."

„ De meisjes hebben volstrekt geene andere gedachten dan deze: men huwt haar uit loutere liefde. Hare ijdelheid is de schuld van die misleiding; zij merken den listigen vogelaar niet, en vallen van zelve in het net."

„ Het vleit gewis onze eigenliefde niet, wanneer men zoude denken: dit mensch is de gedeclareerde minnaar van.... mijn geld: dan, lieve meisjes! om niet ongelukkig te worden, moet

moet gij de menschen nemen zoo als zij zijn, niet zoo als zij wezen moesten."

„De minnaars, die enkel het vermogen van hun meisje bedoelen, zijn ligter te onderscheiden, dan men wel denkt; er is slechts eene geringe mate wereldkennis en een weinig oplettendheid toe noodig. Ik wil hier eenige karakters opteekenen; beoordeel uwen minnaar daarnaar, en red u voor het dreigend gevaar! smeed ten minste uit uw eigen goud voor u zelve geen keten des ongeluks! koop voor eigen vermogen geen boeijen der ellende! Mijne ziel beeft terug op dit denkbeeld," enz.

Nu ook iets voor de jongelingen;

„Een braaf man, zoo hij een rijk meisje trouwen wil, moet wel degelijk op haar karakter letten, als hij niet ongelukkig worden wil."

„Er zijn meisjes, die volstrekt geene andere verdienste hebben, dan dat zij rijk zijn. Geld, en weder geld, is het éénige woord, hetwelk zij uitbrengen. Ik heb u tot een man gemaakt; door mij zijt gij geworden, wat gij zijt, enz. Voor een man, die gevoel van eer en eigene waarde heeft, is zoo iets onverdragelijk, en het rijke meisje bezit maar zeer zelden gevoel voor zachte bescheidenheid, die haar leeren zoude soortgelijke wanvoegelijkheden te vermijden. En dan die weinigen, welke daarvoor vatbaar zijn, waar vinden die mannen, harer waardig?" — In ons Holland toch nog wel nu of dan, meenen wij.

Brief van Mevrouwe A. E. R. DAENDELS, *geb.* VAN VLIERDEN, *aan den Redacteur der Vaderlandsche Letteroefeningen.*

Mijn Heer!

Eerst onlangs is mij ter hand gekomen het vijfde nommer van uw Maandwerk, voor April dezes jaars, waarin bladz. 195 worden beoordeeld, *Brieven betreffende het bestuur der Kolonien* enz., zonder naam van den Auteur, in den jare 1816 uitgekomen bij den Boekhandelaar J. VAN DER HEY te *Amsterdam*, welke door den Recensent toegeschreven worden aan den Heer VAN POLANEN. Zoo lang de Schrijver alleen in aanmerking kwam, heb ik gemeend mij met den inhoud

houd van dit werk niet verder te moeten bemoeijen, dan één exemplaar van hetzelve aan mijnen Echtgenoot op de *Kust van Guinea* te doen toekomen. Sedert hetzelve waarschijnlijkerwijze kan zijn ontvangen, heeft het te eenemale aan berigten van dat gedeelte der Afrikaansche kust ontbroken, gelijk, de zeldzame scheepsgelegenheid aldaar in aanmerking genomen, niet ongewoon is. Ik zou, zoo lang ik zonder antwoord bleef, dat stilzwijgen niet hebben afgebroken, omdat de persoon, dien ik voor den Schrijver moet houden, zoo volledig hier te lande bekend is, dat ik veilig meende te kunnen onderstellen, dat dit zijn geschrijf geenen aanmerkelijken indruk zou maken; immers niet, zoo lang de aantijgingen, welke hij goedgevonden heeft door den openbaren druk te verspreiden, niet behoorlijk met onwraakbare bewijzen waren gestaafd.

Dan, nu in zulk een geacht werk, als waarvoor ik uwe *Letteroefeningen* houde, de zaak op nieuw is ter bane gebragt, zal het mij, vertrouwe ik, niet ten kwade worden geduid, dat ik met een enkel woord te kennen geve, dat het misschien edelmoediger, althans minder voorbarig zou geweest zijn, met zoodanige beoordeeling dezer Brieven te wachten, zoo al niet tot dat de Schrijver (gelijk hij bij de eerstvolgende gelegenheid belooft) met de verdere bewijzen zal zijn voor den dag gekomen, ten minste tot dat de Heer DAENDELS in de mogelijkheid geweest zij om zich te regtvaardigen, het zij met eene openlijke wederlegging van hetgeen als lastertaal moet worden beschouwd zoo lang het niet volkomen bewezen is, het zij door tusschenkomst van een regterlijk onderzoek, waardoor een valsche beschuldiger welligt krachtiger kan beteugeld worden dan door tegenschrijven, en waaromtrent mij geene andere zwarigheid is voorgekomen, dan dat de Schrijver (zoo als ik onderrigt ben) zich uitlandig bevindt, en misschien wel gegronde redenen heeft om vooreerst niet in het vaderland terug te keeren.

Ik veroorloof mij verder geene aanmerkingen op uwe voorgemelde beoordeeling, en verzoek alleen, dat aan dezen in het eerstvolgend nommer van uw Maandwerk eene plaats worde ingeruimd; terwijl ik de eer hebbe met achting te zijn,

Mijn Heer!

Amsterdam, den 7 Junij, 1817.

Uw Ed. dienstwill. Dienaresse
A. E. R. DAENDELS,
geb. VAN VLIERDEN.

Naschrift van den Recensent, wegens vorenstaanden Brief.

Den bovenstaanden Brief van Mevrouw DAENDELS hebben wij, op Haar Ed. verzoek, en ten bewijze onzer volmaakte onzijdigheid, niet willen nalaten te plaatsen. Hetgeen Haar Ed. ons als eene *voorbarigheid* toerekent, dat wij het werk van den Heer VAN POLANEN eerder beoordeeld hebben, dan de Heer DAENDELS (op vier maanden, en door de zeldzame scheepsgelegenheid soms meer dan een half jaar afstands vanhier verwijderd) zich bij mogelijkheid heeft kunnen verdedigen; dit, vertrouwen wij, zullen onze Lezers anders beoordeelen, en het tegendeel als *eenzijdig* beschouwen, juist daar wij zelve zoo rijkelijk in de beschuldigingen van den Heer VAN POLANEN gedeeld hebben, uit welken hoofde men het stilzwijgen ook voor vrees of misdadige zwakheid zou hebben kunnen aanzien. Er bevindt zich in het werkje, onlangs uitgekomen, van den Heer ENGELHARD, over *den staat der Nederl. O. I. Bezittingen*, almede zooveel ten laste van den gewezen Gouverneur-Generaal van *Neêrlands Indië*, dat wij, in de onderstelling van deszelfs Echtgenoote, dit stuk (waarvan wij eerlang eene Recensie hopen te geven) desgelijks zouden moeten laten liggen tot de *eventuéle* verdediging van den Heere DAENDELS, hetwelk, zoo wij vertrouwen, geen onpartijdige, die in de kennis der *Oostindische* zaken door de Natie belang stelt, van ons zal kunnen of willen vergen.

P. S. Bij een nader schrijven, waarmede ons Mevrouw DAENDELS wel heeft willen vereeren, meldt Haar Ed. ons nog dit volgende: „ Sedert mijn vorig schrijven is er berigt
„ van mijnen Echtgenoot ingekomen van de ontvangst der
„ voorm. *Brieven*; alsmede, dat hij zich onledig houdt (voor
„ zoo verre zijne bezigheden toelaten) met eene wederleg-
„ ging der lasterlijke beschuldigingen, tegen hem bij die *Brie-*
„ *ven* ingebragt, geschikt voor de drukpers."

In het MENG. van No. VI. bl. 253. reg. 7 van ond. staat *gepaard*, lees *gepaaid*; en bl. 267. reg. 1. *die* voor *dien*.

In het MENG. van No. VIII. bl. 362. reg. 3 en 15 van ond. staat, door eene onduidelijke verkorting in het schrijven, *nervus umbilicaris*, in plaats van *funiculus umbilicalis*.

BOEKBESCHOUWING.

Annales Academiae Lugduno-Batavae, a d. 6 Nov. A. 1815. ad d. 8 Feb. A. 1816. Rectore Magnifico J. M. KEMPER, Scripto consignavit J. H. VAN DER PALM, Academiae Actuarius. Lugd. Batav. apud *S. et J. Luchtmans.* 1817. 4to. form. maj. pp. 147. *f* 2-10-:

Annales Academiae Rheno-Traiectinae, A. 1815-1816. I. HERINGA, *Elis. Fil.*, Rectore Academiae Magnifico, G. VAN OORDT, Senatus Graphiario. Trai. ad Rhen. apud *O. I. van Paddenburg* et *I. van Schoonhoven.* 1817. 8vo. form. maj. pp. XXIV, 263. *f* 2-:-:

Het is, meenen wij, ingevolge eene wet der nieuwe inrigting op het Akademiewezen, dat wij deze Jaarboeken van twee onzer Hoogescholen ontvangen. Dezelven zijn ditmaal inzonderheid rijk in stoffe en belang, omdat ze de opstanding dezer luisterrijke ligchamen, het eene dadelijk dood verklaard, het andere onder vreemde plagen zuchtende, ja ook deze plagen zelven en het lijden in den Acheron, tevens vermelden. De voornaamsten, echter, dezer juichtoonen, bij de eindelijke zege op het allesverpestend monster, hoorden wij reeds vroeger, en kaatsten ze, zoo goed als wij mogten, onzen lezeren toe. Dit is oorzaak, dat wij ook het overige thans met meer bedaardheid ontvangen, en, bij wijze van eenvoudig verslag, met bescheiden lof, kunnen wedergeven, zonder dat wij ons willen verstouten, de woorden onzer waardigste priesters in Pallas heiligdom op de weegschaal te leggen, of de vlekjes, van welken het blankste aangezigt zelden geheel vrij is, met den vinger aan te wijzen en uit te monsteren.

De inrigting der ſtukken is eenigzins verſchillende. Dat van *Leyden* verſchijnt ten eerſte in kwart-formaat, en biedt vervolgens eenen Latijnſchen Index aan *eorum, quae in hoc annalium volumine continentur*. Bovenaan ſtaat eene *Introductio*, verhalende kortelijk de jongſte lotgevallen der Hoogeſchole; gelijk te vermoeden was, en ook naderhand blijkt, van de hand des Actuarius, J. H. VAN DER PALM. Daarop volgt KEMPER'S Redevoering, ter inwijding der herſtelde Akademie, in het Hollandsch gehouden, en onzen lezeren reeds bekend. Zoo ook het aanhangſel betrekkelijk de wapening der ſtudenten, en SIEGENBEEK'S dichtſtuk bij evengenoemde gelegenheid. Voorts namen der Profesſoren, Lectoren en Akademiſche Onderwijzers. Orde der lesſen, onder het Rectoraat van KEMPER. Namen der Profesſoren en Lector aan het Amſterdamſche Atheneum (even als dat van Harderwijk onder Utrecht, tot deze Akademie betrokken). Orde der lesſen aldaar. *Acta et gesta* (handelingen en voorvallen) van 6 Nov. 1815 tot 8 Feb. 1816. *Programma certaminis literarii* (prijsſtoffen voor de ſtudenten). Lijst der verdedigde inaugurele Disſertaties. BAKE'S Inwijdingsredevoering, over de verdienſten der voornaamſte (Griekſche) Treurſpeldichters, inzonderheid EURIPIDES; een ſtuk, naar vorm en inhoud eere doende aan den jongen Hoogleeraar en zijne roeping tot gemelden post. KEMPER'S Oratie, bij het nederleggen des Rectoraats, ons uit eene Hollandſche vertaling van VAN ASSEN alreede gunſtig bekend. Eindelijk, tafel der ſchriften, door de drie Profesſoren, die in het behandelde tijdperk overleden zijn, namelijk SANDIFORT, BOERS en REGENBOGEN, vroeger of later in het licht gegeven.

Wij behoeven er, tot verdere aanprijzing van dezen belangrijken inhoud, niet bij te voegen, dat het eigenlijk verhaal der lotgevallen, in de Inleiding en latere *Acta*, op eene zoo heldere als belangwekkende wijze, in eenen ſchoonen Latijnſchen ſtijl is geſteld.

De *Utrechtsche Annales* doen zich, als 't ware, nederiger voor. Zij (althans ons exemplaar) zijn in octaaf-formaat gedrukt, en misfen zoodanig iets, als ons met een' oogopslag den rijken schat van zaken doet kennen. Met de Inwijding beginnende, vinden wij I. daarvan het programma; worden II., ten aanzien van den aard en afloop dier plegtigheid, verder verwezen; komen III. aan eene lijst der lesfen; verder IV. aan eene opgaaf van inhoud en tijd der redevoeringen, door nieuw aangestelde Hoogleeraren gehouden; V. namen van Profesforen, later aangesteld; VI. prijsstoffen voor de studenten; VII. bevordering van den eersten *Theologiae Doctor*, den Heer R. B. DE GEER; VIII. nederlegging van het Rectoraat in handen van Pr. BLEULAND; IX. inwijding van het Harderwijksche Atheneum, met opgave van Curatoren en Profesforen; X. lijst der gehoudene aanvangsredevoeringen aldaar.

Deze paragrafen, ruim gedrukt en in de Latijnsche taal vervat, behelzen de eigenlijke Jaarboeken; waartoe al het volgende, als bijlagen, behoort. Wij vinden daarom, na dezen hoofdzakelijken tekst, eenen geheel nieuwen titel: Redevoeringen en Dichtstukken, ter vieringe der plegtige Inwijding van de Hoogeschool te Utrecht, op den 6 Nov. 1815, bij hare nieuwe inrigting, uitbreiding en opluistering, door Z. M. den Koning der Nederlanden. Bovenaan een Voorberigt, behelzende de vroeger beloofde geschiedenis der inwijding, met alles, wat daarop betrekking had, zoo aanleiding als uitvoering en deelhebbenden, Curatoren, Profesforen enz., door de pen des Heeren VAN EWIJCK, Secretaris van eerstgenoemden. Aanspraak van den President Curator aan den Akademischen Senaat en de studerende Jeugd; ook reeds vroeger vermeld. Redevoering ter plegtige inwijding, van HERINGA; ons loffelijk bekend. Aanspraak der Studenten aan de Curatoren, bij monde van DE GEER; desgelijks aan Hoogleeraren. Verzen bij de heugelijke gelegenheid — van KUBLINK, R. FEITH, DIERSEN (Wed. MOLL),

SIMONS, enz. enz.; allen voorheen gedacht. HERINGA's Latijnfche Redevoering, bij de verwisfeling des Rectoraats: *De rebus, quae Academiae Rheno-Traiectinae, ipso Rectore, acciderunt, prosperis et adversis;* een ftuk derhalve, eenigzins vervangende de Leydfche *Introductio* en *Acta*, en door ons met zoo veel genoegen als toejuiching van de bekwaamheid des Redenaars, onder verfchillende aandoeningen, fomtijds al meesmuilende, gelezen. Lijst der boeken en kleine ftukjes, door den overleden Hoogl. HENNERT, van 1753 tot 1808, gefchreven. Het werk wordt befloten met eene Inwijdingsredevoering van 's Lands Atheneum te Harderwijk door Pr. NIEUHOFF, zoo uitvoerig en hoogdravend, dat men 's mans onverzwakte kracht en vuur bewonderen moet, ja naauwelijks gelooven kan, dat dit ftuk uit zijne pen is gevloeid, die federt vele jaren aan de afgetrokkenfte, bedaardfte, minst zinnelijke van alle ftudiën, de befchouwelijke wijsgeerte, was overgegeven. Inderdaad, op deze redevoering af, zou *hij* de laatfte zijn, dien wij tot zulk een vak zouden roepen. Doch, wij kennen hem van elders beter; en vinden hier alzoo eene nieuwe proef, hoe moeijelijk een mensch is te beoordeelen, en hoe vele, fchijnbaar ftrijdige, bekwaamheden hij fomtijds weet te vereenigen en broederlijk zamen te doen gaan. Men vergunne ons, tot een ftaal, flechts den aanhef op te geven.

„Is U, doorluchte Edelheden! aan wier kloeke voorzorgen en wijs beleid, Zijne majefteit, der Nederlanden Koning, het hooge toeverzigt op dit wetenfchappelijk leergeftichit, door den zegen der algoede Godheid en vorftelijke goedgunftigheid, herfteld, heeft opgedragen, — is U, welken ik de eer heb, met blij genoegen, in die aanzienlijke waardigheid te begroeten, — is U wetenfchap en kunde, op wier bevordering Minerva boogt, en het koor der Zanggodinnen zich verheft, — is U veredelende opklaring, zoo naauw verknocht aan de waarde der menschheid, aan het geluk van Neêrlands volk, aan de eer van het vader-

derland, dierbaar; (en ik weet, hoe dierbaar U dezelve zij!) — is het U, Edelen! een hartſtreelend genoegen, (en wie leest dit niet in uwen boezem?) dezen, meer dan ééns vereeuwden tempel, aan Pallas en het zangrijk negental gewijd, door het kloek beleid en de wel verlichte vaderlandsliefde der voorvaderen hier geſticht, en ſteeds, ook in kommervolle dagen, ten zegen van Staat en Kerk, in ſtand gehouden, ſlechts in de jongſte dagen der overheerſching, door vreemd geweld, geſloopt, van onder het puin te zien herrijzen, en, op nieuw, te ſtichten?—"

Men ziet, de volzin is nog maar half uit. Hij loopt, juist geſproken, tot op de vierde bladzijde. En hebben wij dan geen regt, om, onder andere, 's mans onverzwakte borst te bewonderen? Lang leve de, inderdaad waardige, grijsaard nog, tot nut van zijn vak en plaats aan het beminde geſticht!

Het allerlaatſte is een feestzang van den bekwamen A. C. W. STARING, dien wij met genoegen lazen.

Na terugzigt op alles, bepalen wij gaarne den naam van meer nederig, aan *Utrecht* gegeven, tot het voorkomen, misſchien tot het formaat alleen. De inhoud is vooral niet minder rijk aan feestelijkheid, aan ſtaatſie en jubel. Nog dieper gedaald, en door allerlei verlies meer in verval geraakt, moest de herleving ook nog meer vreugdewekkend en luidruchtig zijn. Wij onthouden ons van verdere vergelijkingen — beide geſtichten den roem des vaderlands uitmakende, en beider voorname ſprekers op de onderſcheidene tooneelen, hier geopend, volkomen berekend zijnde, om dien roem te doen uitblinken.

Kort Begrip der Christelijke Kerkgeschiedenisse, voor Volk en Jeugd; door J. I. F. SCHMID, *Predikant te Bickelsberg, in het Hertogdom Wurtemberg. Vervolgd tot op den tegenwoordigen tijd, door* A. YPEY, *Doctor en Hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Groningen. II Deelen. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1816. *In gr. 8vo.* 538 *Bl. f* 3-12-:

De eerste uitgave van dit Kortbegrip, dat zich ook als een zeer aangenaam, onderhoudend leesboek bijzonder aanprijst, zag reeds in 1801, ook in onze taal, het licht; de Eerw. S. VAN HOEK, toen Predikant te Aalburg, (thans bij de Engelsche Gemeente te Middelburg) heeft de vertaling bearbeid, en wel op aandrang van den Hoogleeraar YPEY, in het vak der Kerkelijke Geschiedenis zoo algemeen bij ons hooggeschat, dat de waarde dezes werks genoegzaam blijkt uit zijne reeds toen gedane verklaring, dat hetzelve schetswijze alles bevat, wat tot eene volledige Kerkhistorie behoort, zoo dat het ter voorbereiding voor uitvoeriger onderzoek uitnemend geschikt is; dat het bijzonder der studerende jeugd belangrijk is, niet alleen den Theologant bij den aanvang, maar ook ter herinnering in het vervolg; ook allen, die slechts een algemeen denkbeeld der Geschiedenis behoeven, en voor den Regtsgeleerden, wien het niet voegt, onbedreven te zijn in dit belangrijk vak; terwijl hij het tevens den onderwijzeren in de lagere scholen, als zijnde naar de gemeene vatbaarheid hunner leerlingen berekend, op het stelligst aanbeveelt. Van zoo veel lofs, door eenen zoo bevoegden regter, had men eenen overvloedigen aftrek dezes werks met vertrouwen mogen hopen, zoo niet de ongunstige tijden, die wij zijn doorgeworsteld, den koop- en leeslust hadden verlamd; maar gezegde aanbeveling zal, hopen wij, in de nu betere tijden, bij deze vernieuwde uitgave, de gewenschte werking doen; en daarbij wint

de

de lezer voorzeker, daar de Heer YPEY, blijkens den titel en een kort voorberigt, dezelve verrijkt heeft met de voortzetting van den geschiedkundigen arbeid tot het flot van 1815, en vooral de geschiedenis der Oosterfche kerk er heeft bijgevoegd, die de Schrijver zelf naauwelijks had aangeſtipt. Deze aanmerkelijke bijdrage aan het flot des tweeden deels, van zulk eene bekwame hand, is bijzonder belangrijk, en in onze dagen vooral ook bijzonder welkom. Eene aanteekening op bl. 307 moge van die belangrijkheid een nadere wenk zijn:

„ Ten jare 1809 fchreef ik, in mijne *Kerkelijke Ge-* „ *fchiedenis van de Achttiende Eeuw*, bl. 181, het vol- „ gende: In de tegenwoordige gefteldheid van zaken, „ is aan den kant der Rusſiſche Christenen, naar men- „ fchelijken oogenfchijn, wel geene regtftreekfche ver- „ broedering met de Protestanten nog te verwachten. „ Maar hoe wankel is die gefteldheid! Hoe ligtelijk kan „ er op het uitgebreide tooneel der wisfelvallige ftaten „ iets voorvallen, dat den weg ontfluit voor eene ver- „ eeniging van twee godsdienstgezindten, die, in de „ achttiende eeuw, al gaande weg, digter bij elkander „ gekomen zijn, en nu finds eenigen tijd zoo afkeerig „ anders niet fchijnen, om elkaêr de hand van gemeen- „ fchap te reiken. — Het in dien tijd door mij ligt mo- „ gelijk geachte is op het tooneel der wisfelvallige fta- „ ten werkelijk gebeurd. Dat dan nu ook nog de toen „ door mij gewenschte, daaruit ontſtaan mogende, ge- „ volgen eerlang gebeuren!"

Redevoering, over de zekerheid, dat geene poging ter bevordering van menſchenzaligheid ongezegend blijven zal, en over de vreugd, die elk hebben zal, welke hieraan iets, hoe gering ook, heeft mogen toebrengen; gehouden voor het Nederl. Zendelinggenootſchap te Rotterdam. Door W. R. VAN IJSSELSTEIN, *Predikant te Cillershoek en Medebeſtuurder van het Genootſchap. Te Dordrecht, bij* A. Blusſé en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 41 *Bl. f* :-8-:

Deftige ernst en eenvoudige waarheid treffen ons bij deze zoo geheel doelmatige leerrede, waardoor deze waardige voorganger zijne broeders ter ijverige behartiginge der zaak van het Zendelinggenootſchap aanmoedigt. De verklaring van den Zaligmaker over het loon, beide voor dien die zaait en die maait, Jo. IV: 36, 37, ligt van alles ten grondſlag. 1) *Niet allen zien altijd hier zelve het gewenscht gevolg hunner pogingen ter bevordering van menſchenheil en menſchenzaligheid. Een ander is het ligt die zaait, een ander die maait.* Langzame ontwikkeling zien wij in de natuur; en zou dan het voortreffelijkst Rijk op aarde geenen tijd vereiſchen? de vorming van zinnelijke wezens, om eenmaal der Goddelijke nature deelachtig te zijn? Overtuigend en krachtig wordt dit door de ondervinding van alle tijden aangewezen. — 2) *Welgemeende en welingerigte pogingen kunnen echter niet misſen, vroeg of laat, de gezegendſte uitkomſten op te leveren. Vrucht wordt er eens gezameld.* Men kan geene poging aanwijzen, die in het geheel niets naliet; en wij kunnen nog alle vrucht niet berekenen. Het begin moet toch gemaakt worden, en is zeker het gemakkelijkst niet; de zaligheid der menſchen is Gods wil: vrome wil is wel niet genoeg; maar vroegere voorbeelden leeren, dat ook gebrekkige werktuigen iets goeds begonnen. Het is Gods wil, en het Evangelie is eene kracht Gods. „ Omdat wij niet

„ al-

„ *alles* doen kunnen, wat *wij* willen, omdat wij niet „ alles *zoo* doen kunnen, *als* wij willen, omdat hier „ eens een akker te vroeg ontgonnen wordt, dáár „ eenig zaad in de doornen valt, nu eens rotſen ons „ in den weg zijn, dan weêr arbeiders niet allen even „ wijs en getrouw, daarom zou er dan niets van al „ ons werk komen, en wij ons vruchteloos vermoeid „ hebben! Neen, Broeders! wat men zegge, dat ge„ looven wij niet van onzen Heer." — 3) *In de blijdſchap, die dit geven moet, zal de vreugd des genen, die ſlechts beginnen mogt, niet minder zijn, dan van hem, die er de volle uitwerking van beleeft. Beide zullen zich te zamen verblijden, én hij die zaait, én hij die maait.* Dit deel der rede heeft ons bij uitnemendheid opgewekt. De broeders zoeken noch eer noch voordeel bij de wereld, ook niet bij God of menſchen voor uitſtekender Christenen gehouden te worden; maar, dat de goddeloosheid en wereldſche begeerlijkheden verzaakt worden. En in het Rijk van den Heer kent men geene ijverzucht. Omdat men nu niet weet wat men uitrigt, zal men het daarom nimmer weten? enz. Veelſoortig is de dienst hunnes Heeren; om het even dan, of men niet meer doet dan zaaijen, en al dan niet tot den oogst gebezigd wordt. De Heer kent zijne lieden. „ Hij weet, wat elk het best verrigten kan, verrigten „ zal." — Kort is de aanwijzing, en zonder eenige praal, van hetgene, waarover men zich nu reeds levendig verblijden kan. Wij twijfelen geenszins, of de opwekking aan het ſlot: „ Komt, Broeders! nieuwen lust „ en nieuwen moed gevat," deed bij allen, na zulk een hartelijk, eenvoudig, maar uitnemend voorſtel, eene gezegende werking; en wij houden ons verzekerd, dat de waardige ſpreker zich, ten aanzien van dit zijn werk, *en* over zaaijing *en* over oogst reeds gelijkelijk mogt verblijden.

Handleiding tot het lezen van den Bijbel, ter ſtichting in de Huisgezinnen der Christenen. Door P. VAN EYK, *J. U. D. en Emeritus Conrector der Latijnſche Scholen te 's Hertogenbosch. Te Amſterdam, bij* A. B. Saakes. 1816. *In kl. 8vo.* 99 *Bl.* *f* :-18-:

Dit boekje getuigt van des ſchrijvers geduld en vlijt, zoo wel als van zijnen opregten wensch, om door Bijbelkennis nut te doen; en, zooveel wij zien kunnen, doet het ook eer aan 's mans eigene Bijbelkunde en oordeel. Zoo veel wij zien kunnen, zeggen wij; want het zou van ons te veel gevorderd zijn, dat wij alles moesten nagaan en toetſen. Het werkje toch is geheel een register op de H. Schrift, aanwijzende: 1. *de geſchiedenisſen*, en hetgeen tot dezelve als bijlage behoort, in eene tijdrekenkundige orde, waarbij HESS doorgaans gevolgd is; 2. *alles*, *wat*, buiten de geſchiedenisſen, regelregt, *tot leering en ſtichting beſchreven is;* hetwelk dadelijk bij de geſchiedenisſen, en zoo veel mogelijk op dezelve toepasſelijk, is gevoegd; 3. *de voorzeggingen;* de nog onvervulde als een aanhangſel aan het ſlot; terwijl de overige bij de geſchiedenisſen, waartoe zij naar het gevoelen van VAN HAMELSVELD behooren, gevoegd zijn. De gelijkluidende plaatſen ſtaan telkens aan den voet der bladzijden. Ook de lezenswaardigſte gedeelten der Apokryphe boeken zijn mede opgenomen, en in een laatſte hoofdſtuk wordt ook op FLAVIUS JOSEPHUS gewezen. Het oogmerk is, regt verſtand der H. Schrift door dezen leiddraad te bevorderen, en de dagelijkſche Bijbellezing alzoo meer vruchtbaar te maken; en eene aanwijzing tevens te geven, wat men, bij de huisoefening, bij eene eerſte lezing voor het minst, zonder ſchade, voorbij kan gaan. Nog een nadere bladwijzer, ten ſlotte, heeft geen ander doel, dan ieder te overtuigen, dat geen gedeelte des Bijbels in de-

deze Handleiding is over het hoofd gezien. De schrijver houdt, en te regt, eene verkorte uitgave des Bijbels, zoodat in denzelven niets voorkomt, dan hetgeen tot stichting in de huisgezinnen gelezen moet worden, voor eene moeijelijke onderneming, die niet ligt ten algemeenen genoegen zal worden tot stand gebragt: zijn boekje, hoopt hij, dat eenigermate daartoe den grondslag leggen kan, alhoewel het den geheelen Bijbel opneemt; en wij durven onze huisvaders wel opwekken om de proeve te nemen, en hunne huisoefening eens naar dezen leiddraad te rigten, vertrouwende, dat dit ter vermeerdering van Bijbelkennis en nuttige stichting bijdragen zal.

De Onzigtbare, of de Goddelijke Voorzienigheid, werkzaam in de lotgevallen der menschen. Door W. GOEDE, *Christenleeraar te Rotterdam. IIIde en laatste Deel. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. *In gr. 8vo. 254 Bl. f* 3-10-:

Dit nuttige werk eindigt dus met dit Deel, hetwelk slechts vier Hoofdstukken heeft, namelijk: *Blijken van Gods Voorzienigheid, in gevaren; Blijken van Gods Voorzienigheid, in den mensch tot zijne bestemming en tot zijn geluk op te leiden;* (in het opleiden van den mensch tot zijne bestemming en zijn geluk) *Blijken van Gods Voorzienigheid, in vergelding van goed en kwaad reeds in deze wereld;* en: *De Onzigtbare, zigtbaar in de gebeurtenissen van den laatsten tijd.* Eene welgeschrevene Voorrede toont ons het oogpunt, waaruit de Schrijver zijnen arbeid wenscht beoordeeld te zien; dat namelijk de *Onzigtbare*, of de Voorzienigheid, hoofdzakelijk ten doel heeft, de menschen op te leiden tot *zedelijkheid*, en dat dus *zinnelijk geluk* minder het hoofddoel harer leidingen op aarde is; iets, 't welk vele tegenbedenkingen affnijdt. In eene *noot* op bl. IX dier Voorrede worden de Recensenten (en dit is ook op

ons

ons toepasfelijk) berispt, omdat zij het woord *noodlot*, in den zin, door den Schrijver gebezigd, niet goedgekeurd hebben; en gevraagd, of er dan wel een ander woord beftaat, waarin dezelfde denkbeelden zoo kort kunnen uitgedrukt worden? Het komt ons nog voor, dat het tot hiertoe gewone taalgebruik van *fatum* of *noodlot* volftrekt *niet* hetzelfde is als Voorzienigheid, en iets geheel anders aanduidt. Nooit hebben wij den Heer GOEDE verdacht gehouden van er *dit* mede te bedoelen; het is flechts de vraag, of men eigenmagtig dit taalgebruik mag veranderen? *Wereldbeftuur*, hoezeer algemeen, ware dan toch minder dubbelzinnig geweest. Het bijgevoegde: *een Recenfent moet toch iets bedillen!* is een trek van eigenliefde, aan vele Schrijvers maar al te zeer gemeen, die van hunne beoordeelaars *onbepaalden* lof begeeren; daar de Heer GOEDE zelf erkent, dat hij over de *Recenfiën* volkomen te vreden *kan* zijn. Deze trek zal ons echter geenszins terughouden, vrijmoedig onze gedachten ook over dit derde Deel te zeggen, waarin wij evenwel veel meer te prijzen dan af te keuren vinden. Dit laatfte zal zich tot eenige bijzonderheden bepalen; de algemeene fchikking, en doorgaans de keuze der voorbeelden, verdienen allen lof. Het zal fommigen misfchien vreemd voorkomen, het behoud van den Hertog VAN PARMA in de uitbarfting van het helfche werktuig, gedurende het beleg van *Antwerpen*, als eene bijzondere befcherming der Voorzienigheid vermeld te zien; doch wij zijn het met den Schrijver volkomen eens, niet omdat PARMA „zulk „een *welwillend* en *goedhartig* overwinnaar was," (dit is te *Maastricht* in 1579, en door 's mans aandeel in den moord van WILLEM DEN I, wel anders gebleken, en was flechts verfijnde ftaatkunde) maar omdat de val van *Antwerpen* en *Braband*, in den raad der eeuwige Voorzienigheid, de bloei van *Amfterdam* en *Holland* moest worden; een bloei, waaruit tallooze edele vruchten van befchaving, verlichting en verbetering des menschdoms, van verdraagzaamheid, kundig-

he-

heden en ontdekkingen zijn voortgekomen. Zeer juist is voorts de aanmerking, dat misschien de val van *Antwerpen* het aannemen der *Souvereiniteit* over ons door ELIZABETH van *Engeland*, die de zaak nu reddeloos beschouwde, verhinderd, en daarmede dus de vrijheid van den Staat beslist heeft. Ook deze ELIZABETH levert menigvuldige voorbeelden op van Goddelijke bewaring; doch de Schrijver stelt, naar ons gevoel, de ongelukkige MARIA van *Schotland* te haren opzigte in een al te ongunstig licht. De schuld dezer diep rampzalige Vrouwe aan den voorgenomenen *moord* van ELIZABETH is nog niet zoo stellig bewezen. — Bij het verhaal der zamenzwering tegen *Venetië* in 1618 (op bl. 31) schijnt het geschrift van ST. RÉAL gevolgd, 't welk grootendeels een Roman is. — Treffend zijn de voorbeelden van bewaring des grooten Konings van *Pruissen*, FREDERIK DEN II. Mogen wij niet onderstellen, dat ook dit leven in verband stond met de groote gebeurtenissen onzer dagen, waarin *Pruissen*, door de herinneringen aan zijnen FREDERIK en zijne oude grootheid bezield, aan *Duitschland* het sein gaf tot herwinning der vrijheid? — Wij geven voorts den Schrijver in bedenking, of het uitbrengen van zamenzweringen door medepligtigen, waaraan vrees, eigenbelang enz. zoo veel deel hebben, wel een *sprekend* bewijs is voor de zorg eener bijzondere Voorzienigheid?

Onder de mannen, die door de leiding des Hemels bijzonder geschikt gemaakt werden, om te voldoen aan hunne hooge bestemming, zien wij in de eerste plaats den beroemden Zeereiziger COOK, dan JUSTINUS *den Martelaar*, AUGUSTINUS, ATHENAGORAS, JACOB REISING, GUSTAAF WASA, en FEST, die allen langs onderscheidene wegen, door een blijkbaar hooger bestuur, op dat standpunt gebragt werden, waar zij ten meesten nutte konden werkzaam zijn. Het karakter van GUSTAAF WASA wordt door den Schrijver minder gunstig beoordeeld, dan wij dien *Zweedschen*

held

held wel elders hebben afgeschetst gezien. Onder de derde afdeeling, waarin de *vergelding*, reeds in dit leven op het kwaad uitgeoefend, door eenige voorbeelden wordt gestaafd, (waarbij nog onnoemelijk vele andere konden gevoegd worden) sluit NAPOLEON BUONAPARTE de lijst der misdadigers, en wordt beschouwd als gestraft voor zijne verachting der menschen, zijne ondankbaarheid omtrent zijne eerste vrouw, zijne ongevoeligheid omtrent de ouders zijner slagtoffers, zijn verraad omtrent Koning LODEWIJK DEN XVIII, de armoede, door hem veroorzaakt, en zijne herhaalde kroonrooverijen, door gelijksoortige bezoekingen, die hemzelven hebben getroffen. Dit geeft een' gereeden overgang tot de godsdienstige beschouwing van de gebeurtenissen onzer dagen; een uitmuntend stuk, vol treffende waarheden, en 't welk dit godsdienstig-historische werk allezins gepast eindigt. Men kan inderdaad de jongste Geschiedenis als een groot *Drama* beschouwen, waarvan de *Fransche* Omwenteling en hare gevolgen de eerste tooneelen uitmaken; terwijl NAPOLEON's Regering, al meer en meer geweldig geworden, het menschdom doen zuchten naar eene ontknooping, die men echter vreest nimmer te zullen aanschouwen, tot dat God die zelf, door Zijne almagtige hand, in *Ruslands* sneeuwvelden, en tusschen *Duitschlands* opgezwollene rivieren, daarstelt.

Wij mogen dus met volle ruimte dit werk, en in het bijzonder dit Deel, aan den Lezer, die voedsel voor zijn hart en verstand beide begeert, aanbevelen. Misschien zou het nog vollediger hebben kunnen worden, door eene beschouwing der *geheele* Geschiedenis, in denzelfden trant als hier die der latere dagen behandeld is; want wij houden ons overtuigd, dat er sporen in overvloed van een onzigtbaar wereldbestuur door het groote geheel der Algemeene Geschiedenis verspreid zijn, wier aanwijzing een der nuttigste werken voor de leering des menschdoms zou wezen. Dan, het is te veel gevergd, zulk eenen arbeid, die eene onafgebrokene en gezette stu-

die

die van een' halven leeftijd vereischt, hier als in 't voorbijgaan te vorderen.

De twee volgende voorbeelden, waarmede wij onze beoordeeling zullen fluiten, behooren, zoo 't schijnt, meer tot de natuurlijke geschiedenis van het onverklaarbare voorgevoel in den mensch, dan tot de zedelijke van het bestuur der Voorzienigheid.

„ Zeker predikant werd, terwijl hij van een bezoek, dat hij aan een naburig vriend gegeven had, terugkeerde, op weg door een onweder overvallen. Om zich voor den regen te beschermen, trad hij onder den omloop van eenen windmolen; maar, eenigen tijd hier gestaan hebbende, werd hij van eenen zoo hevigen angst overvallen, dat hij zich liever wilde nat laten regenen, dan langer aan deze plaats vertoeven. Naauwelijks echter was hij eenige schreden voortgegaan, of de bliksem sloeg in den molen, en zou hem waarschijnlijk getroffen, ja misschien doodgeslagen hebben, indien hij daar was blijven staan."

„ Zoo bevond zich, eenige jaren geleden, bij eén zwaar onweder, eene moeder met haar kind in hare kamer, alwaar zij bezig was met knielende te bidden. Eensklaps werd zij zoo beangst, dat het haar, gelijk zij zich uitdrukte, eveneens was, alsof iemand haar bij de haren wegtrok. Zij verliet, uit dien hoofde, terstond de plaats in het vertrek; en zie, het duurde maar weinige oogenblikken, of de bliksem sloeg niet alleen in hetzelve, maar juist op de plaats, waar zij te voren geknield had; het kind echter, dat, niet ver van daar, in de wieg lag, bleef onbeschadigd."

Aanmerkingen, over de breuk van den hals des Dijebeens; door H. J. VAN HOUTE, *Practiserend Arts te Amsterdam. Met Platen. Te Amsterdam, bij* J. R. Poster. 1816. *In gr. 8vo. 96 Bl. f* 1-10-:

Het mag onder de niet dagelijks voorkomende verschijn-

ſchijnſelen in ons land gerekend worden, wanneer in de Genees- of Heelkunde eenig opzettelijk, daartoe betrekking hebbend, geſchrift het licht ziet; en hoe weinige verdienen dan nog, onder deze, eenige bijzondere onderſcheiding! De voor ons liggende Aanmerkingen, wel verre van op zulk eene onderſcheiding geene aanſpraak te maken, verdienen integendeel onze geheele opmerkzaamheid en aanbeveling, als gevloeid uit de pen van eenen man, die, hoezeer de inwendige praktijk uitoefenende, geen minder ervaren Heelmeester, en met de zucht bezield is voor de uitbreiding en volmaking der Heelkunde in ons vaderland, en daarenboven als een onderwerp bevattende, dat op zich zelf belangrijk en uitlokkend is, daar er altijd en nog thans, onder Heelkundigen van naam zelfs, getwist wordt over de mogelijkheid der genezing van de breuk van den hals des dijebeens, en, zoo dit al het geval konde zijn, dan alleen met verkorting; zoo zelfs, dat nog onlangs de beroemde DELPECH, in zijn *Precis elementaire des maladies reputées chirurgicales*, tom. I. p. 280, niet geaarzeld heeft te hernieuwen, hetgeen PIBRAC eenmaal Notarieel verklaard heeft, van onder andere 2000 francs te zullen betalen aan dengenen, die twee dijebeenderen van een en hetzelfde voorwerp zal aangewezen hebben, waarvan het eene van *eene breuk van den hals des dijebeens* zal genezen zijn, *zonder de minſte misvorming.* — Onze Schrijver, bezitter zijnde van een dijebeen, dat allen ſchijn heeft van in het midden van den hals gebroken en door een waar beenweer volkomen genezen te zijn geweest, heeft gemeend, ook anderen over de gegrondheid of ongegrondheid van zijn vermoeden te moeten laten oordeelen, daarvan eene naauwkeurige, naar het voorwerp gemaakte, afbeelding doen vervaardigen, en dit alles met eenige aanmerkingen, als eene proeve zijner naſporingen, medegedeeld.

Na in de eerſte afdeeling eene zeer naauwkeurige ontleedkundige beſchrijving van den hals van het dijebeen op-

opgegeven te hebben, bepaalt de Schrijver zich in de tweede tot de breuk van den hals van dat been en hare oorzaken; in de derde, tot de kenteekenen; in de vierde, tot de verschillende uitgangen; en in de vijfde, tot hare behandeling. — De vierde en vijfde afdeeling zijn ons vooral belangrijk voorgekomen, en moeten meer bepaald strekken, om het vooronderstelde, de mogelijkheid namelijk der genezing van de bovengenoemde breuk, en de beste wijze om dit te bewerkstelligen, te bewijzen. Het komt, om zich van het eerste te overtuigen, daarop aan, dat men zich een juist denkbeeld van de vorming van het ware beenweer eigen make, en aanneme, dat de natuur, in de genezing dezer breuk, bijna in alles aan hare overige werkingen gelijk blijft, en deze deelen, op dezelfde wijze als de zachte, hereenigt. Zeer juist heeft de Schrijver, onzes inziens, de vorming van dit beenweer afgeschilderd, en alles afdoend aangetoond, dat dit beenweer geen onbewerktuigd concrement van uitgestorte lijm, maar integendeel een levend organisch vezel- en vaatachtig zamenstel is, zoodat het lidvocht, vooronderstеld zijnde dat er een vrije toegang van hetzelve tot de gebrokene beenderen plaats had, geenszins in staat kan zijn, door verdunning of wegspoeling van die vermeende lijm, zich tegen de vorming der *callus* aan te kanten. Al hetgeen de Schrijver verder ten bewijze zijner stelling, de mogelijkheid der genezing, aanvoert, pleit volkomen voor zijn gevoelen; en Rec. is het ten volle met hem eens, dat de zeldzaamheid der voorbeelden van genezing geenszins als een bewijs tegen hare mogelijkheid kan beschouwd worden. — Ook de vijfde afdeeling noemden wij bijzonder belangrijk, omdat zij, op de meest voldoende wijze, tracht na te sporen, wat tot de genezing van de zijde der kunst vereischt wordt, en in hoe verre men, door de tot hiertoe gebezigde middelen, aan die vereischten beantwoord heeft. Na de herstelling zal een geschikt verband de gebrokene oppervlakten volstrekt onafgebroken bevestigd moeten houden. De vereisch-

ten van zulk een verband door den Schrijver opgegeven zijnde, vergelijkt hij de van tijd tot tijd voor deze breuk gebezigde verbanden en werktuigen, en derzelver wijze van werking, met de door hem opgegevene vereischten, en toont ten duidelijkste aan, dat zij óf aan geene óf aan slechts eenige dezer voorwaarden konden beantwoorden. Billijke lofspraak wedervaart hier den grooten DESSAULT, over zijn eenvoudig zoo wel als doelmatig middel, dat, al het nut aanbrengende, hetwelk men met de voorgaanden beoogd had, het minst in derzelver gebreken deelde. De manier van dezen voortreffelijken Heelmeester opgegeven hebbende, die iederen Heelmeester behoorde bekend te zijn, deelt hij eene eenvoudige en onkostbare verandering aan de spalk van DESSAULT mede, die het nadeel wegneemt, dat, de uitrekking door schroefwerktuigen geschiedende, tot die uitrekking eene onbekende magt moet gebezigd worden, welke men nooit in staat is naauwkeurig te bepalen, en waardoor somtijds de lijders op eene jammerlijke wijze gepijnigd worden. Deze verandering bestaat dan hierin, dat men aan het ondereinde de vierkante opening en de uitsnijding weglaat, en er in de plaats een ijzer aan vast klinke, (dat wij oordeelen zouden, dat niet te dun zijn moet) dat met de spalk eenen regten hoek maakt, en zoo lang is, dat het de breedte van den voet ter wederzijden eenige lijnen overtreft. In dit ijzer nu zijn twee dwarse openingen ter doorlating van de uiteinden van den uitrekkenden band, en tusschen deze vier ronde openingen, twee ter wederzijden, ter doorlating van twee koordjes, die bestemd zijn, om eenen houten knevel, na genoegzame uitrekking, te bevestigen, enz. Deze opgave wordt door eene zeer net geteekende plaat duidelijker gemaakt. Dit verband van DESSAULT, met de opgegevene veranderingen, oordeelt de Schrijver, dat vooral aan het laatste vereischte beantwoordt, dat de met elkander in eene naauwkeurige aanraking gebragte beenstukken voor eene te sterke drukking beveiligd worden, zoodat de uitrekkende spalk,

zal

zal zij hieraan voldoen, aan haar bovenfte gedeelte niet op den grooten draaijer alleen rusten moet, maar aan het bekken een fteunpunt vinden, dat zich genoegzaam tegen deze drukking aankant, en de breuk in eenen zekeren graad van uitrekking houdt, zonder dat nogtans de gebrokene oppervlakten daardoor van elkander verwijderd worden. Dan, wij verwijzen den Lezer liever, daar wij reeds te wijdloopig werden, naar het werkje zelf, dat met vier platen, door den verdienftelijken HOUTMAN geteekend, voorzien is.

Wij bevelen dit in zijne foort zoo bondig als befcheiden gefchreven ftuk, niet flechts den Heelkundigen ter lezing, maar fporen hen aan, hetzelve aan hunne eigene onderzoekingen en ondervinding te toetfen. Het lijdt geen twijfel, of niet allen zullen het gevoelen des Schrijvers toegedaan zijn; en daarom is voor het belang der zake noodig, dat ook andersdenkenden, niet zijdelings, maar even openlijk, hunne tegenbedenkingen mededeelen, opdat men dan eindelijk het befluit zou kunnen opmaken, wie der waarheid het naaste bij komt.

Wij moedigen den verdienftelijken Schrijver aan, om ons op meerdere voortbrengfelen zijner werkzame hand te vergasten, beloven ons daarvan voor de Heelkunde veel goeds, en twijfelen niet, of men zal in hem den waren theoretifchen zoo wel, als praktifchen Heelmeester leeren onderfcheiden, die der Heelkunde tot eer verftrekt, gelijk zij, helaas! door zoo vele beunhazen, den naam van Heelmeester onwaardig, wordt verduisterd.

Reis naar Madras en China, en terug over St. Helena, door JAMES WATHEN. *Uit het Engelsch vertaald door* N. MESSCHAERT. *Met Platen. In één Deel compleet. Te Dordrecht, bij* A. Blusfé en Zoon. 1816. *In gr. 8vo. VIII en 357 Bl. f* 5-10-:

De reis, waarvan ons hier de Eerw. MESSCHAERT eene

zeer goede vertaling aanbiedt, (en kon men van den Vertaler van GIBBON eene andere wachten? mogt deze zijne vroegere, schoone onderneming nog doorgaan!) — deze reis dan, naar de rijke en schoone gewesten van het Oosten, is niet uit winzucht, noch uit eenig ander oogmerk gedaan, dan om de merkwaardigste voorwerpen van natuur en kunst aldaar ter plaatse zelve af te teekenen. Men gevoelt, welk eenen rijken oogst hiertoe *Indië* biedt. Ook is het prachtige werk van DANIELL, waartoe de reis van Lord VALENTIA nog eene rijke nalezing biedt, hoofdzakelijk tot dat oogmerk dienende. WATHEN'S afbeeldingen echter, ten getale van 24, oordeelde de Uitgever te kostbaar ter volledige overneming, en heeft die dus, bijna in evenredigheid der meerdere bevolking van het *Britsche* Rijk boven *Nederland*, tot 7 besnoeid, die zekerlijk netjes uitgevoerd zijn; doch wij zouden met den Vertaler (die zulks niet onduidelijk in de voorrede te kennen geeft) liever, volgens de hoofdbedoeling des Schrijvers, een of ander voorwerp van *Indische* natuur of bouwkunst gevonden hebben, (b. v. het uitzigt van den top der Pagode te *Conjeveram*, bl. 99.) dan twee platen van het kleine en op zich zelve toch nietsbeduidende *St. Helena*. Over 't algemeen komt het ons voor, dat de woorden „ terug over *St. Helena*," de gewone terugweg der O. I. schepen, slechts om den *man*, die thans *St. Helena* bewoont, op het uithangbord geplaatst zijn, die echter, toen de Schrijver dat eiland bezocht, (hetwelk hij in 6 bladzijden afhandelt) in den hoogsten glans zijner magt te *Parijs* zat, peinzende op den alles beslissenden togt, die hem *Rusland*, en dus geheel *Europa*, moest onderwerpen.

Immers, deze reis is in 1811 en 1812 gedaan. De Schrijver boekt ons eerst met eene bevallige *naïveteit* zijne lotgevallen op zee; alsdan te *Madras*, waar hij zich echter slechts eene groote maand ophield, (van 29 Julij tot 4 Sept. 1811;) daarop zijne zeereis over het merkwaardige eiland *Poulo-Penang* en *Malacca* naar *China*, waar hij te *Macao* en *Canton* van 25 Dec. 1811 tot 1 Maart 1812 vertoefde. Zijne berigten over de *Indianen* en *Chinezen* kunnen, na zoo veel en velerlei 't welk over deze oude en verzwakte kinderen der beschaving gezegd is, wel niet meer geheel nieuw zijn, maar verdienen toch nog altijd de aandacht der liefhebbers van de Volkenkunde. Over 't algemeen schijnt de Heer WATHEN een

een allergoedhartigst man te zijn: hij prijst de *Indianen*, en zelfs de *Chinezen*, hemelhoog, maar gelijk hij bijna allen, die hem op zijne reis verzelden, of die hij daarop ontmoette, met milde handen wierook van lof toezwaait. Deze in den *mensch* zoo hoogst beminnelijke eigenschap moet ons echter omtrent de oordeelen des *reizigers* behoedzaamheid inboezemen. Wij keuren het wel ten sterkste af, dat een zwartgallig of bevooroordeeld vreemdeling, na een kort verblijf, of misschien slechts op de doorreis, een afkeurend oordeel over een gansch Volk waagt te vellen; doch ook hij, die slechts éène maand onder eene Natie van vijftig, en twee maanden onder eene andere van tweehonderd millioenen vertoefd heeft, *waarvan hij de taal niet verstond*, kan niet in 't algemeen over die beide Volken oordeelen. De gemakkelijkheid, waarmede de gevleide volkshoogmoed der *Indianen* hem hunne tempelen vertoonde, het vriendelijk, althans beleefd onthaal in *China*, mag ook onzen goedaardigen Reiziger wel omtrent de gebreken dier beide Natien verblind hebben. Zoo schrijft hij b. v. de mindere beleefdheid der *Braminen* beneden de andere *kasten* aan de *achtbaarheid* toe, welke de *waardigheid* hunner *kaste* hun voorschrijft, en aan den eerbied der andere *kasten* voor deze. Zou het niet beter en waarachtiger zijn, te zeggen, aan de ondragelijke *trotschheid*, waardoor deze soort van menschen zich gunstelingen des Hemels door hunne geboorte, ja *wedergeborenen* acht, de mindere kasten zeer verre beneden zich rekent, en dus ook niet wel beleefd kan zijn tegen *Europeanen*, die minder verachting voor de ongelukkige, vertrapte gemeene stammen voeden? Dit besluit is te natuurlijker, daar zelfs onze, den *Indianen* zoo gunstige, Schrijver de instelling der *kasten* toch (bl. 165) ten sterkste laakt, en, zoo lang die bestaat, als een' onoverkomelijken hinderpaal tegen de voortplanting van het Christendom beschouwt. Bij gelegenheid van den dienst der *heilige zwijnen* in *China*, eene afgoderij, die ons den zinneloozen eerdienst der *Egyptenaren* herinnert, en inderdaad het gevoel van elkeen', die het geluk heeft een *Christen* te zijn, moet beleedigen, waarschuwt ons de Schrijver, „ dezelve toch niet voorbarig te veroordeelen „ of zelfs te bespotten, zonder de redenen te kennen, wel„ ke misschien tot verklaring van dezelve kunnen bijgebragt „ worden," (bl. 289.) *Redenen*, om een varken godsdienstige eer te bewijzen! De Eerw. MESSCHAERT wijst hier den

Schrijver ook te regt, die elders (op bl. 327, 328) het getuigenis van BARROW wegens de laaghartigheid en schelmachtigheid der *Chinezen* wraakt, op grond, dat dus eene Natie, die bijna *een derde van het menschelijk geslacht* uitmaakt, en zoo vele ontdekkingen in kunsten en wetenschappen gedaan heeft, tot schande gedoemd wordt. Doch men behoeft niet aan te wijzen, hoe zwak zulk een grond is, die voor 't overige het hart van den Schrijver de grootste eere aandoet. De Heer WATHEN wraakt ook (op bl. 341) BARROW's gezag wegens den kindermoord in *China*. Maar BARROW was met Lord MACARTNEY in *China's* Hoofdstad, en niet enkel in *Canton*, gelijk WATHEN: hij heeft dat geheele Rijk doorgereisd, en te *Pekin* zelf gelegenheid gehad, zich van die afschuwelijke gewoonte door de sprekendste bewijzen te overtuigen. Dezelfde, reeds zoo dikwerf aangevoerde, meer menschlievende dan oordeelkundige geest bezielt onzen Schrijver, wanneer hij (op bl. 150) het getuigenis van eenen man, dien hij aanvoert „ als van de uitstekendste bekwaamheid, de on„ kreukbaarste eer en opregtheid, en die vele jaren in de *In*„ *diën* gewoond heeft," als een *staatkundig schotschrift* beschouwt, omdat het grootelijks ten nadeele van het karakter der *Indianen* strekt, die toch anders door de *Engelschen*, juist om staatkundige redenen, bijzonderlijk tegen de *Mahomedanen* beschermd worden.

Men zou zich echter zeer vergissen, wanneer men dacht, dat er niet veel goeds, zeer veel goeds, in dit boek gevonden wierd. Reeds het aangevoerde heeft zijne achtingwaardige zijde: en buitendien vindt men er nog vele opmerkingen in, die *ons* ten minste nieuw waren; bl. 51, 64. De scholen der inboorlingen in *Indië* zijn naar de leerwijze ingerigt, welke Dr. BELL eerst in *Engeland* heeft ingevoerd, en die door LANCASTER verbeterd is; en zelfs klimt die manier in *Indië* tot eene hooge oudheid op. PIETRO DELLE VALLE heeft daarvan reeds gewaagd; en volgens deze leermethode hebben zich ook Zendelingen in de landtaal geoefend. Meisjes ziet men in die scholen nooit. De bekwaamheid der *Indiaansche* goochelaars, om zich een' degen in het ligchaam te steken, door onzen Schrijver gezien, verhaald, en door zijne landgenooten naauwelijks geloofd, is dit jaar door een' in *Holland* rondreizenden *Indiaan* aan zeer velen openlijk vertoond. Bl. 151: Het huwelijk is bij de *Indianen*

een

een godsdienstpligt; de vrouwen mogen zich niet onttrekken aan het zogen harer kinderen. Bl. 158: De kleeding der inboorlingen duidt reeds hunne kaste aan; slechts de laagste, de *Soedre's* zijn hiervan, gelijk van zoo vele andere dingen, uitgesloten. Bl. 173: De *Mahomedaansche* inwoners van *Hindostan*, die nimmer landbouwers of wevers zijn, staan in getal tot de bevolking, als één tot acht. Zeer aangenaam en belangrijk zijn de beschrijvingen, in het IV, IX en Xde Hoofdstuk, van een uitstapje naar *Conjeveram*, van het fraaije *Prins van Wales*-eiland of *Poulo-Penang*, eene nieuwe *Engelsche* volkplanting niet verre van de straat van *Malacca*, en van de voorheen *Hollandsche* stad *Malacca*. Bl. 243: De geheele vertelling van den vergiftigen *Upas*-boom is eene fabel, door den gelukzoeker FOERCH verzonnen. Bl. 276: De doozen met *dollars*, door de *Engelsche* O. I. Compagnie gestempeld, loopen door geheel *China* rond als gereed geld, zonder geopend te zijn, en keeren soms, als een sprekend bewijs van het vertrouwen, 't welk die Maatschappij geniet, in denzelfden staat te *Canton* terug. Onderhoudend zijn de schilderingen der *Chinesche* maaltijden, maar vooral merkwaardig de korte schets eener *Chinesche* tooneelvertooning, (bl. 309—314) zijnde een treurspel. Men ziet aldaar waarlijk op het tooneel zeer schijnbaar onthoofden; de Schrijver begreep niet, hoe. Bl. 340: Elk *Chineesch* meisje (uit de hoogere klasse) van acht of negen jaren rookt tabak, en draagt dezen met hare pijp in een klein zilveren beursje bij zich.

De Vertaler vergunne ons, ten slotte, eenige kleine ophelderingen omtrent zijnen arbeid te geven of te vragen. Op bl. 4, reg. 4 van ond., wordt gesproken van eene klasse van menschen, *door welke verklikkers* enz. *uitgeleverd worden:* dit is noch taalkundig noch duidelijk; men bedoelt gewis: *waaruit verklikkers* enz. *genomen worden.* — Op bl. 14. wordt gesproken van menschen, die *noch heidenen*, *noch Christenen*, *maar afgodendienaars zijn.* Welk is het onderscheid tusschen *heidenen* en *afgodendienaars?* — De Heer MESSCHAERT weet niet, wat zijn Schrijver (bl. 23.) door *plantains*, bij *bananen* gevoegd, kan verstaan. Deze boom gelijkt veel naar den banaanboom; slechts is de vrucht veel dikker en langer. DAMPIER noemt hem den koning der vruchten, en beschrijft hem uitvoerig. Men gebruikt hem zelfs in plaats van brood. Zie ook LA HARPE's *Hist. Gen. des Voyages*, T. VI. p. 470—

475. — De rijtuigen, waaronder de *Indianen* zich vaak uit bijgeloof laten verpletteren, heeten niet *rutters*, of *spoormakers*, van *to rut*, want de *Indianen* spreken geen *Engelsch*, maar waarschijnlijk naar den Afgod RUTHREN of CHIVAN. — De *Teak* (*Tiek*) is de harde ijzerboom, die in *Arracan* en het Rijk der *Birmans* zoo welig groeit, den *Engelschen* voor den scheepsbouw in *Indië* bijna onmisbaar is, en dus gedeeltelijk aanleiding gegeven heeft tot het gezantschap naar *Ava* in 1795. Deszelfs groei op *Poulo-Penang* maakt dus dit eiland voor *Engeland* nog te gewigtiger.

Voor hen, die eenige oppervlakkige kennis van de *Indische* Godenleer en 's lands zeden en gebruiken wenschen te bekomen, zal hetgeen in het VIde Hoofdstuk van dit werk daarover gezegd wordt, tot bevrediging van hunnen weetlust volstaan kunnen. Over 't algemeen is in dit boek het nuttige met het aangename vereenigd.

De Aarde, beschouwd in haren natuurlijken toestand en verdeeling, door Zeeën, Rivieren, Meren, Bergen en Woestijnen, benevens derzelver doelmatige strekking; door N. G. VAN KAMPEN. *Met Kaarten. IIde en laatste Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1817. *In gr. 8vo.* 274 *Bl. f* 3-18-:

Wij worden in den aanvang van dit tweede deel naar het *noordelijk Azië* geleid, en vinden het midden van dit werelddeel als met een net van bergen omgeven, doordien twee gebergten van het westen naar het oosten loopen, en door tusschenbergen, wier koers noordelijk en zuidelijk is, worden vereenigd. Bij het beschouwen der kaart, inzonderheid van *Azië*, krijgt vol beslag en duidelijkheid het gevoelen van HERDER, dat het vasteland van onze planeet een gebergte is, hetwelk boven de oppervlakte des waters uitsteekt, en bestaat uit bergketenen, die als het geraamte zijn, aan en naar hetwelk het land zich gevormd heeft. Door die onderscheidene bergketenen worden nu wederom onderscheidene vlakten, kommen of gewesten geformeerd, wier gesteldheden worden aangewezen met de ligging in natuurlijk verband te staan. De voornaamste takken van het stamgebergte, *Imàus*, formeren in *Azië* vier onderscheidene hoofdgewesten, of afhellende vlakten. Over de noordelijkste onderhoudt ons het eer-

eerste hoofdstuk, waar wij dus *Aziatisch Rusland* leeren kennen. — Gaven wij bij de aankondiging van het eerste deel dezes werks den inhoud tot in de uiterste bijzonderheden op; wij zullen thans meer bij algemeene opgaven ons bepalen, omdat wij rekenen kunnen, dat de lezer door ons verslag van het eerste deel de manier der behandeling van den heer VAN KAMPEN genoegzaam heeft leeren kennen, maar ook dewijl wij noodzakelijk achten meerdere kortheid ons ter wet te stellen.

Tweede hoofdstuk. *Westelijk Azië*, merkwaardig zoo wel uit een geschied- als uit een natuurkundig oogpunt. Het bevat *Chaldéa*, *Arabië*, *Syrië*, *Klein-Azië* en *Perzië*. Uit de gesteldheid van het eerste dezer landen blijkt, hoe de goede Vader der Natuur op eene bijzondere wijze gezorgd heeft voor die landen, welke tot de opvoeding en ontwikkeling des menschdoms van een bijzonder belang zijn. Dit wordt breedvoerig aangetoond. Nut der woestijnen *op zich zelve*. Paard en kameel. Woestijnbewoner. Overeenkomst tusschen de *Aziatische* en de *Europesche* schiereilanden. De doode zee in *Syrië*. Schoonheid van *Georgië*. *Perzië* alleen door vlijt vruchtbaar, maar door despotismus en oorlogen een land van ellende. Het is echter nog rijk aan zulke gewassen, die eenen droogen grond beminnen, en vooral zulken, die heilzaam zijn tegen de smetstoffen, welke de overgroote warmte zoo ligt voortbrengt in de aan zee gelegene gedeelten des rijks langs de *Perzische* golf en het groote *Kaspische* binnenmeer, welke berucht zijn wegens hunne ongezondheid in den zomer. De rijkdom van dit land, vooral in geurige, genezende kruiden, is ook die van andere berglanden van eene aanmerkelijke hoogte.

Derde hoofdstuk. *Zuidelijk Azië*. Het bevat *Indië*, of de twee schiereilanden ten westen en ten oosten van de golf van *Bengalen*. Wijze inrigting der Voorzienigheid, ter voorkoming van het nadeel der zonnehitte, in de landen tusschen de keerkringen. Overeenkomst tusschen *Indië* en *Egypte*, en tusschen den *Ganges* en den *Nijl*. In *Indië* is alles forsch en krachtig. Kenbare doelmatigheid der voortbrengselen in de onderscheidene gewesten.

Vierde hoofdstuk. *Ooster-Azië*. Het bevat *China* en *Chineesch Tartarijen*. Merkwaardigheid van het *Chinesche* volk. Ver-

Verdere beſchrijving des lands. Nut van het muskusdier aldaar tegen de ſlangen.

Vijfde hoofdſtuk. *De Eilanden.*

Zesde hoofdſtuk. *Oostelijk Afrika*, het vaderland van dierlijke gedrogten, en van menſchen, wreeder dan deze. De oorzaken hiervan onderzocht. *Egypte.* Wetenſchappelijke waarde van dit land. De *Nijl.* *Abijssinië.*

Zevende hoofdſtuk. *De binnenlanden. West- en Zuid-Afrika.*

Achtſte hoofdſtuk. *Zuid-Amerika.* Vergelijking tusſchen het oude en het nieuwe halfrond. Doelmatigheid der wederzijdſche inrigting met betrekking tot elkander. Hier wordt in bijzonderheden aangewezen, wat te dien opzigte in het Iſte deel in 't algemeen gezegd is.

Negende hoofdſtuk. *Auſtralië.*

Tiende hoofdſtuk. *West-Indië. Nieuw-Spanje. Amerika's noordwestkust.*

Elfde hoofdſtuk. *Louiſiana. De Vereenigde Staten.*

Twaalfde hoofdſtuk. *Canada en de Poollanden.*

Verbeteringen en bijvoegſelen. — Aanhangſel. — Tafel der grenzen van de eeuwige ſneeuw, die op aarde rust. Tafel van de betrekkelijke hoogte der bergen. Tafel van den langſten tijd van dag en nacht, naar de onderſcheidene graden, volgens ZEUNE. Alphabetiſche lijst der breedte en lengte van eenige voorname ſteden en plaatſen.

En hiermede hebben wij verſlag gedaan van een werk, hetwelk bijzonder belangrijk wordt, wanneer men het beſchouwt uit het ſtandpunt, dat wij nu willen opgeven:

Het is zoo wel vermakelijk als ſtichtelijk, de wijze goedheid van den Schepper in bijzonderheden te kunnen nagaan. Wie twijfelt er aan, of onze aarde juist geſchikt zij tot eene woonplaats voor zulke wezens gelijk wij zijn? Maar is, deze algemeene kennis genoeg? Zal haar redelijke bewoner niet nog oneindig meer tot aanbidding worden opgewekt, wanneer hij deze zijne woonplaats in zijne verbeelding doorwandelt, en de wijsheid harer inrigting in de bijzonderheden leert kennen? Hieromtrent kan geene twijfeling beſtaan; en daarom houden wij het voor ons liggende werk voor eene ſchoone bijdrage tot verheffing van den geest, en ter opwekking van godsdienſtig gevoel.

Wij kennen de onderſcheidene klimaten van onzen aardbol; maar wanneer wij niet méér weten, dan is onze kennis nog niet

niet noemenswaardig. Eerst dán kan dezelve invloed op ons hart hebben, wanneer zij zich uitstrekt tot de wijsheid en goedheid, welke in de regeling dezer klimaten doorstraalt; wanneer wij de middelen erkennen, welke de wijze Schepper heeft beraamd, om hier de brandende hitte, ginds de felle koude onschadelijk te maken voor de bewoners der landen, waar zij heerschen, en alzoo geene zijner aardbewoneren verstoken te laten van zijne zegeningen; wanneer wij weten, welke de gunstige invloeden zijn, die deze onderscheidene luchtsgesteldheden op het geluk van de bewoners dier landen hebben. Het is, ja, voor den koopman genoeg, de voortbrengselen der landen te kennen: maar *de mensch*, die niet alleen winst voor zijn tijdelijk bestaan, maar ook verrijking van zijnen geest beoogt, wil gaarne weten, welke de *oorzaken* zijn, waardoor déze landen aan die, gene aan andere voortbrengselen rijk zijn, en welk nut de betrekkelijke inwoners van die voortbrengselen trekken. Het is voor den zeeman genoeg, de winden, baaijen en havens te kennen: maar *de mensch* — en dit kan men nooit in den edelen zin zijn, zonder eenige mate van wijsgeerte – dient in te zien, welke maatregelen de Alwijze genomen heeft, om hem veilig te doen stevenen en aanlanden. Terwijl zijne kiel, met schatten van oost en west beladen, de baren klieft, dient hij als *mensch* de nuttigheid te kennen van dien onmetelijken waterplas, waarop dezelve dobbert; en wanneer hij met stormen worstelt, is 't hem heilzaam, de zegenrijke uitwerkselen ook van deze te erkennen.

Onmogelijk kan de invloed der woonplaats op de zedelijkheid en het geluk der menschen ontkend worden. Het is daarom voor den wijsgeerigen beschouwer van de geschiedenis der wereld niet genoeg, de geaardheden der volken te weten; maar het is voor hem behoefte, de gedeeltelijke oorzaken dezer geaardheden in de gesteldheid van de woonplaats dezer volken op te zoeken, en dus den invloed na te gaan, welken de gesteldheid der aarde op den loop der geschiedenis heeft gehad en blijft behouden. En wanneer hij dan met deernis ontdekt, dat reine deugd en reine gelukzaligheid nooit ergens op den aardbol heerschend zijn geweest; dan zal zijne kennis aan deszelfs natuurlijke gesteldheid hem leeren, dat de schuld daarvan niet in de inrigting der aarde, dus niet bij God, maar in de menschen ligt.

Wan-

Wanneer wij, eindelijk, de verdeeling der landen overzien, welke de natuur door woestijnen, bergen, rivieren, meren en zeeën heeft gemaakt; dan zien wij — voor zoo ver hier en daar de stelregel, dat de staatkundige verdeeling der landen naar de natuurlijke behoorde ingerigt te wezen, doorgaat, hetwelk echter niet altijd het geval is — met bedroeving, maar ook met beschaming (en beide zijn heilzaam voor het hart) de dwaasheid der menschen in, die deze orde der natuur uit heersch- en hebzucht wreedaardig verstoren, de ongelijksoortigste deelen aan elkander hechten, en ze regeren naar wetten, die onmogelijk voor derzelver onderscheidene gesteldheden gelijkelijk kunnen nuttig zijn.

Zoo zeer echter, uit dit standpunt beschouwd, het nu aangekondigde werk van den heer VAN KAMPEN als eene uitmuntende handleiding tot eene wijsgeerige beschouwing van de natuurlijke gesteldheid der aarde zal verschijnen; zoo is nogtans in ons opgekomen de bedenking, of de doorkundige man, wiens bekwaamheden wij elders de verdiende hulde telkens hebben toegebragt, geheel letterkundige zijnde, hier wel overal zoo volkomen te huis geweest zij. Dit vak toch, van eenen geheel anderen aard, vereischt niet alleen, zoo wel als de letterkunde, eenen bearbeider afzonderlijk, maar ook zulk eenen, die gewoon is te arbeiden in die wetenschappen, welke ons zelve tot onderzoekers en getuigen van de natuurlijke gesteldheid der aarde maken. En hier ligt juist, wat wij bedoelen. De heer VAN KAMPEN levert ons veelal enkel de resultaten, die hij, als ook in dit vak belezen man, bij anderen vond, gesaust echter door schoone zedekundige en wijsgeerige bedenkingen, maar die soms te lang en ook wel eens te declamatoir zijn, dan dat zij, naar ons gevoel, in die gedaante, in een werk over de natuurlijke gesteldheid der aarde, gerekend konden worden te behooren. B. v. bl. 512, alwaar de declamatie over de wreedheid der *Louisiaansche* stammen met de gesteldheid der landen, door die stammen bewoond, volstrekt in geen verband gebragt, en geene moeite gedaan wordt om te onderzoeken, wat de natuurlijke gesteldheid der aarde aldaar tot die wreedheid bijdrage.

Wij hadden voorgenomen onze verwondering te betuigen daarover, dat wij in den aanvang van dit werk niets over de *geologie* — als wel degelijk daar te huis behoorende — hadden gevonden, toen wij een aanhangsel betrekkelijk deze zaak

zaak achter het tweede deel vonden. Maar dit aanhangsel van nog geene zes bladzijden is toch een weinig schraal; en de achtingwaardige schrijver zoude zeker, wanneer hij hier zóó in zijn vak geweest ware, gelijk wanneer hij in de letterkunde arbeidt, meer partij getrokken hebben van geschriften, die deswege grondig onderrigt verschaffen. Zelfs HERDER's *Ideen z. Phil. d. Gesch. d. Menschh.* — welk werk hij, blijkens de voorrede voor deel I, toch bezit — is, onzes inziens, niet naar eisch gebezigd. Groot kon ons denkbeeld aangaande den inhoud van dit aanhangsel al aanstonds niet zijn, toen wij in het begin lazen, dat de *kristallisatiën* — welke *aanschietingen* van *regelmatige* figuren zijn — alle door neêrploffing *uit het vochtige in het drooge* ontstaan, en dus de oorspronkelijke bergen, qua producten van zoodanige neêrploffing, tot de kristallisatiën behooren. Rec. is noch Chemicus noch Physicus; maar deze leer konde hij niet kroppen, en vraagde aanstonds bij zich zelven: waar zijn onze klontjes en de zoo regelmatige sneeuwfiguren dan uit neêrgeploft? in welk vocht zijn die opgelost geweest? hoe is die verwantschap opgeheven, alzoo dat zij neêrploffen moesten, en op welken bodem zijn zij neêrgezonken? — welke gelijkheid is er tusschen de aanschieting der kristallen, en de neêrploffing, waardoor de oorspronkelijke bergen zijn ontstaan? — Reeds in het eerste deel merkten wij aan, dat de geëerde schrijver de sneeuw bevrozene *droppelen* noemt; dan, wij hielden zulks voor eene overijling: deze leer van de kristallisatiën kunnen wij niet aldus noemen, maar vinden er veel meer wederom een bewijs in, dat de doorkundige VAN KAMPEN hier toch niet zoo geheel te huis was.

Dan, dit zij zoo. *Non ommia possumus omnes.* Wij blijven er bij: dit zijn werk getuigt van groote vlijt, is schoon en belangrijk, en eene heerlijke bijdrage tot de natuurlijke aardrijkskunde voor den *dilettant*; terwijl de bekende schoone stijl des schrijvers het elken mensch van smaak met uitstekend genoegen zal doen lezen.

Ge-

Geſchiedenis der Staatsomwenteling in Nederland, voorgevallen in het Jaar 1813. *Door Mr.* HERMAN BOSSCHA, *Hoogleeraar aan het Athenæum Illustre, en Rector der Latijnſche Scholen te Amſterdam, enz. IIIde Stuk. Te Amſterdam, bij* P. den Hengst en Zoon *en* J. van der Hey. 1816. *In gr. 8vo.* 323 *Bl. f* 4-18-:

De Hoogleeraar gaat met denzelfden, gelijkmatigen tred voort, als tot hiertoe. Het vierde hoofddeel, welk dit ſtuk opent, vermeldt den gelukkigen voortgang der omwenteling, tot op de plegtige inhuldiging van den Souvereinen Vorst. De Vorstin komt in het land; er worden toebereidſelen tot de vestiging van eene grondwet gemaakt; verſcheidene vestingen worden door den vijand opgegeven, waaronder *'s Hertogenbosch* belangrijke ſtof van verhaal oplevert, als ook *Gorinchem.* Het vijfde hoofddeel behelst de aanneming van de ontworpen ſtaatswet, en plegtige inhuldiging van den Souvereinen Vorst; met alle de belangrijke ſtukken en geſchetſte tooneelen, hiertoe betrekkelijk, gewis een ſchat en kleinood voor den nakomeling, waar hij, zoo wij hopen, met wellust op ſtaren zal, als den hechten grondſlag van het geluk, dat hij geniet. Het zesde hoofddeel heeft tot opſchrift: afſtand van NAPOLEON, — LODEWIJK XVIII, Koning van Frankrijk, — de ontruiming der Nederlandſche vestingen; en verplaatst ons dus voor een' tijd op Franſchen grond, waar de geheele bevrijding van ons vaderland werd voorbereid, of liever beſlist. Dit hoofdſtuk is niet het minst belangrijke, als een bedaard terugzigt en onpartijdige beſchouwing van zaken, welke wij in der tijd met velerlei drift en vooringenomenheid hebben gehoord: de voortgang en teruggang der Verbondenen; hunne onderhandelingen met NAPOLEON, die eindelijk toch geheel ter zijde geſchoven, hoewel nog te gevaarlijk zacht behandeld werd, enz. Ook de toeſtand onzer vestingen, en door den vijand nog bezette ſtreken, inmiddels, levert vele treffende tafereelen, en helpt dit hoofdſtuk tot het uitvoerigſte zoo wel, als rijkſte in gebeurtenisſen, maken. Het meeste is bekend, en nog tamelijk versch in het geheugen, door de opzettelijke beſchrijvingen inzonderheid van het voorgevallene in bijna elke der bedoelde plaatſen. Van *Naarden,*

den, echter, herinneren wij ons zulk eene fchets van den inwendigen toeftand niet. Het gebeurde op het eiland *Walcheren* fchijnt ook grootelijks aangevuld te zijn, en is al heel klaar en zamenhangend. Ten aanzien van het gebeurde voor en met *Delfzijl* hinderde ons het licht, waarin de Heer VAN LIMBURG STYRUM voorkomt. Immers zijn tegenbevel, toen men de vesting wilde aanvallen, fchijnt alle die kwade gevolgen voort te brengen, welke de landman daarna, ook door het aftrekken der vreemde troepen, moest bezuren. Het is jammer, dat de reden van dit gedrag niet volkomener blijkt, en verdedigd wordt tegen alle verdenking van onkunde of befchroomdheid; fchoon het mogelijk den Gefchiedfchrijver, bij gebrek aan eenige inlichting, niet te wijten is. Eindelijk volgt nog een zeer kort, zevende hoofddeel: het Koningrijk der Nederlanden — befluit. De vereeniging onzer voormalige gewesten met de zuidelijker deelen van het aloude Nederland, de aanleiding, voltooijing en befpoediging daarvan door NAPOLEON's losbraak, is deszelfs inhoud, en maakt deze gefchiedenis, blijkbaar, tot een volkomener geheel. Eenige weinige aanteekeningen helderen het verhaal hier en daar op. De portretten van onze tegenwoordige Koningin en hare beide Zonen verfieren hetzelve, en fchijnen ons toe beter uitgevoerd te zijn dan verfcheidene der vorigen. Een voorberigt, eindelijk, belooft ons nog eene toegift van den Auteur, tot aanvulling en herftelling van hetgeen hem van achteren blijken zou onvolledig of onjuist gefteld te zijn. Wij bedanken hem voor alle deze pogingen, om een zoo belangrijk deel onzer vaderlandfche gefchiedenis, in goeden ftaat, tot de nakomelingfchap over te brengen, en twijfelen niet, of zijn werk zal, als de aanwijzing van den band tusfchen ons oud en vernieuwd volksbeftaan, altijd met deelneming zoo wel, als goedkeuring gelezen worden, gelijk het nu reeds door vreemdelingen, met al het gebeurde minder bekend, in hunne taal overgebragt en gelezen wordt.

Mengeldichten van A. LOOSJES, PZ. *IIde Deel. Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. *In gr.* 8*vo. f* 2-10-:

Hetzelfde oordeel, dat wij over het eerfte deel dezer *Mengel-*

geldichten geveld hebben (*), meenen wij ook over dit tweede deel te mogen uitbrengen. Schoon wij, bij eene naauwkeurige vergelijking, zouden denken, dat het eerste stuk, over het geheel genomen, meer dichterlijke waarde heeft dan hetgeen wij thans aankondigen, zouden wij toch niet gaarne zeggen, dat hier een enkel stuk voorkomt, hetwelk niet verdiend had in den bundel te zijn opgenomen.

Het eerste, nog al uitvoerige stuk, *Jezus, Broeder der Armen en Vriend der Kinderen*, is door den Dichter uitgesproken ter gelegenheid der *feestviering van het vijf-en-twintigjarig bestaan van het Departement Haarlem der Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen.* Het onderwerp komt ons bijzonder gepast voor, en de uitvoering is inderdaad verdienstelijk, wanneer men in aanmerking neemt, dat het zeer moeijelijk is, om de eenvoudige Evangelische verhalen op deze wijze te behandelen, en dat dergelijke dichtstukken meestal slechts berijmde uitbreidingen zijn van tafereelen, welke juist door de edele eenvoudigheid, waarmede zij in de gewijde bladen zijn voorgesteld, zoo bijzonder treffen en roeren. *Goffin, of de Held van Luik*, was ons reeds uit den *Algemeenen Konst- en Letterbode* bekend. Wij houden het oorspronkelijke voor een meesterstuk van den voortreffelijken (zoo wij ons niet bedriegen, reeds gestorvenen) MILLEVOYE. Het is de onderscheiding, van in dezen bundel te worden opgenomen, dubbel waardig, en vol van uitmuntende, regt dichterlijke schilderingen. Men ziet, men hoort den arbeid der ongelukkigen, in de mijn besloten:

Alle armen zijn aan 't werk om 't welfsel door te kloven;
Het opent zich — ô schrik! geen daglicht straalt van boven,
ô Neen! men ziet den dood, ô neen! men hoort den dood.
De lucht, in volle vlam, brult donderend den schoot
Des hollen afgronds door. De azuren phosphorstralen
Doorklieven 't onderaardsch'. — Nu kent de schrik geen palen;
't Krimpt al van ijzing weg, en, onder 't schor geluid,
Bluscht nu de nacht des grafs de laatste fakkel uit.

Susanna van Oostdijk, *Amelestein*, *Hermina Christina Bicker*, en *Dirk de Bekker*, zijn alle zeer fraai bewerkt. De

Ver-

(*) *Letteroeff.* 1815, No. VI, bladz. 278 en volgg.

Vertelling is *aardig*; doch of die *aardigheid* met de oud-Hollandsche deftigheid strookt, en of het karakter van *Amalia* wel regt vaderlandsch kan genoemd worden, hieraan zouden wij met reden twijfelen. Dergelijke zaken plegen onze vrouwen zoo luchtigjes niet te behandelen. Deze bedenkingen benemen echter niets aan de dichterlijke waarde van het stukje. De overige, reeds genoemden, zijn de vaderlandsche lier van LOOSJES overwaardig. *Hermina Christina Bicker* heeft vele schoonheden van détail, b. v.

Nu breekt door 't opgescheurd gewaad
Haar boezem, 't maagdlijk pronksieraad,
Bewaakt door zedigheid en zorgen,
Voor wislend weer bedekt, behoed
Voor winterkoude en zomergloed,
Voor 't dartel glurend oog verborgen.

Maar het oproepen van eenen ZEUXIS, PINDARUS en PHIDIAS, om de daad van het meisje te vereeuwigen, beviel ons niet. Zoo iets kan niet te eenvoudig worden voorgesteld. De Dichter heeft er, naar ons inzien, *te veel* van gemaakt: en of het bedrijf van de heldin dezer geschiedenis zoo geheel zonder voorbeeld, menschelijke deugd zij, tot engelengrootheid verheven — dit zal ieder, die met de geschiedenis bekend is, en menige vaderlievende dochter, niet gaarne toestemmen.

Het stukje, *Bij den dood van Jan Casper Lavater*, is, naar ons oordeel, te weinig voor het onderwerp. Veel schooner en meer bevredigend is dat *Ter uitvaart van C. Bruning*. Het slot geven wij tot een staal:

Vergeefs, o Hoop van 't zuchtend vaderland!
Verlangde(t) gij uw' eerbied hem te toonen —
Zijn grijze kruin met een laurier te kroonen....
Een Lijkcipres — geen lauwer strooit (*) uw hand.

Die

(*) Op het *strooijen* van een' *lijkcipres* zou nog al iets aan te merken zijn; en mede op het gebruik van dezelfde rijmklanken in twee op elkander volgende coupletten, waarvan het eentoonige door het woord *hand* nog vermeerderd wordt.

Die Lijkcipres, o Hoop van 't vaderland!
Door uwe *hand* aan Brunings fchim gefchonken,
Doe Moed en Vlijt in 't jeugdig hart ontvonken;
En 't fchrikgediert grimt vruchtloos aan ons ftrand.

Dat fchrikgediert, door kloek vernuft geftuit,
Uit oceaan of ftroomkil opgerezen,
Vlucht dan weldra, daar 't Brunings geest blijft vreezen,
Door Katwijks duin 't verloste Rhijnland uit.

Ja Brunings Naam vereeuwige eeregoud
Met glans gefchroefd op eenen nieuwen ftempel. —
's Mans naam klinke als iets heiligs door Gods tempel.
Een Engel is 't, die 't vaderland behoudt.

In de ftukjes, *Hulde aan Hendrik Waardenburg*, *Bij het graf mijns Vaders*, *Ter uitvaart van J. P. Visfer Bender*, en *Uitboezeming bij het graf van Jan van der Roest*, fchijnt ons de Dichter den regten toon getroffen te hebben. Dat *Aan Morofus* is los en luimig; voor den tijd, waarop het doelt, nogtans luimig genoeg. Die toen (1812) geen' lust gevoelden, om met Demokriet te lagchen en bij fcherts en grap te klinken en te drinken, kan men toch wel geene norfche, grommende menfchenhaters noemen. Het gedichtje *Velzen* beviel ons ongemeen, uit hoofde van deszelfs natuurlijken gang en den zoeten, zangerigen toon, die er in heerscht. Men oordeele uit den aanhef:

Landjuweel, bekoorlijk Velzen!
Lustrijk oord, waarin voorheen,
Eer 's Lands heil als rook verdween,
Weelde plagt Natuur te omhelzen,
Toen de koopzorg aan het IJ,
Met de ftaatszorg, zij aan zij,
Mild befchaduwd van uw lommer,
Zich verpoozende in uw' fchoot,
Vrucht van trouw en vlijt genoot,
Vrij van wroeging, vrij van kommer;
Toen de lagchende Natuur
Aan de handen van Mercuur

Soms

Soms den staagenstaf ontrukte;
Daar hij, op het bloemtapijt,
Waar de Landjeugd stoeit en vrijt,
Bij een veldnimf nederhukte;
Toen de Bloem van Amstels Raad,
Hoofdzuil van 's Volks vrijen staat,
Hier, als and're Cincinnaten,
't Kouter koos voor bondelbijl;
Of zij, naar den ouden stijl,
Hof- voor Boschgewelf vergaten, enz.

Velerlei feilen, vooral ten aanzien van den klemtoon, onderscheidene regels, welke blijk dragen van te geringe beschaving en stroef en stootend zijn, en eenige uitdrukkingen, welke wij keuriger zouden wenschen, zouden wij nu nog den Heere LOOSJES kunnen aanwijzen; doch dit lust ons niet, daar de Dichter, reeds meermalen op deze dingen oplettend gemaakt, er geen acht op schijnt te slaan, en de Lezer zelden met die drooge *correcties* gediend is.

Elogium JOHANNIS MEERMANNI Auctore HENRICO CONSTANTINO CRAS. Amst. et Hag. apud *P. den Hengst et Filium, Fratresque van Cleef.* 1817. 8vo. form. maj. pp. X, 125.

Dat de studie der oude letteren den geest verheldert, den smaak verfijnt, der jeugd het waar genoegen, den ouderdom het uitstekendst sieraad van kennis en beschaving bijzet, is zoo dikwerf gezegd, dat het in de geleerde wereld, als door eenen algemeenen omroeper, aan jong en oud, leerling en Hoogleeraar, overal en dagelijks, wordt verkondigd. Jammer, dat deze of gene oude Griek, als wilde hij tegen deze algemeene stem, door eigen persoonlijk voorbeeld, protesteren, door het zwarte stof zijner kamer-geleerdheid, de lieve Zanggodinnen onkenbaar maakt, haar met rook van kool, turf en lamp, in plaats van met den zuiveren wierook der menschelijkheid en zachtaardigheid, het offer zijner kennis toebrengt. Gelukkig, driewerf gelukkig voor zich en anderen, hij, die de algemeene stem, ter verheerlijking der oude letteren, door eigen voorbeeld te allen tijde bevestigt; wien de

Gratiën, ook in den ouden dag, vergezellen; die, in het gezellig verkeer, aan den vriendendisch, in zijn' leerstoel, in zijne gesprekken en geschriften, toont, het edelste sap der ware beschaving gezogen te hebben uit de bloemen van Hymet. Zalig hij, van wien, door de letteren als verjongd, het laatste werk nog jeugdiger aanzien heeft dan het vroegere, en die als met HORATIUS, in zekeren zin, mag zeggen:

Usque ego postera
Crescam laude recens.

Zulk een Leeraar, zulk een Schrijver, zulk een toonbeeld voor de studerende Jeugd is de Amsterdamsche Hoogleeraar HENRIK CONSTANTIJN CRAS. Alle zijne bekenden, en ook het werkje, dat voor ons ligt, bevestigen ons gezegde. Gelijk de tachtigjarige Geleerde, in uiterlijk vertoon en in hoogstbehagelijken omgang, jeugdige bevalligheid ten toon spreidt, zoo schitteren geest, aardigheid, smaak en vinding in volle frischheid nog in zijne schriften, en bovenal in dit keurig geschreven gedenkschrift, ter eere van JOHAN MEERMAN. Hiervan vinden wij terstond bewijs in het voorberigt. Niet, dat het ieder voegen zou, zich zelven als 't ware aldus te laten aanspreken, gelijk de Heer WICKEVOORT CROMMELIN alhier wordt ingevoerd den Schrijver te doen; maar bevallige wending en Latiniteit verdienen regtmatigen lof. Deze wendingen zijn wel niet zoo snel in val, zoo keurig van woorden; de stijl is wel niet zoo geheelenal fijn Latijnsch, als b. v. zekere bekende voorrede of brief van den Hoogleeraar WIJTTENBACH, voor het 3de stukje van het IIIde deel van de *Bibliotheca Critica:* maar ook niets van dat prikkelende, hetwelk niet alleen kittelt, maar ook steekt, heerscht hier; alles is in den zachten, vriendschappelijken toon; die de *humaniteit* van den bedaagden Hoogleeraar, zoo wel als zijnen bevalligen en gemakkelijken stijl, overal ten toon spreidt.

Ware er niet reeds eene korte levensschets van MEERMAN, door den geleerden J. W. TE WATER, bij gelegenheid der algemeene vergadering van de Leydsche Maatschappij van Letterkunde, uitgesproken, bekend, wij zouden welligt besluiten, een uittreksel van het zakelijke omtrent MEERMAN uit dit werkje te geven; maar, opregt gezegd, — de stof

moge zoo gewigtig zijn, als de algemeen bekende naam van eenen MEERMAN verdient, aan wiens hoogprijzenswaardigen ijver, kunde en deugd wij niets willen te kort doen, — de bewerking is meer. CRAS toont zich hierin de Meester; het kleed, waarin alles getooid is, overtreft alles, wat wij in lang van dien aard lazen. Men moet MEERMAN gekend hebben, om dit werkje van CRAS regtmatig te beoordeelen; om de vernuftige behandeling hier op den regten prijs te ſtellen. Aan niemand, gelooven wij, is het gegeven, CRAS op zijde te treden, die zoo wél, zoo kiesch, en tevens in zulk fraai Latijn, de op zich genomen taak heeft afgewerkt. Waar eenig licht is, wordt alles in glans en helderheid geſteld; waar ſchaduw of meer donkere partijen zijn, doet een bevallig omgeſlagen hulſel ſchooner beeld, dan het wezenlijke, giſſen. Dit laatſte achten wij niet alleen geoorloofd, maar het is een vereischte van den Lofredenaar. De fijne uitpluizer der waarheid hoort hier niet t'huis, en, eigenlijk gezegd, in geen vak der bevallige Letterkunde. Wat wordt, bij het tegenoverſtaand geval, de Dichtkunst, zelfs de Geſchiedenis? Te regt zeide PLUTARCHUS, *dat hij nog eer eene offerande zonder muzijk, des noods, kon bijwonen, dan een vers lezen met ſtrikte waarheid.* Wie zal uit de Geſchiedenis alle verſiering van aanſpraken, als anderzins, weren? Welk eene dorheid heerscht er dan in het Rijk der Letteren! De Wijsgeerte moge aan de zoogenaamde *ſciences exactes* eene bepaalde en ſystematiſche houding geven; de eigenlijke Letterkunde moet wel met de kern en de kracht der Wijsgeerte zich ſtevigheid bijzetten, maar geenszins hare form overnemen. De Philoſophie heeft, helaas! in de laatſte jaren, te veel gronds in den hof der fraaije Letteren gewonnen, en daardoor veel edel gewas verward en verdord. Men beſchouwt Kunſten en Letteren niet uit het eigenaardig oogpunt van derzelver wezen, maar uit zekere philoſophiſche gronden, die men als van voren aanneemt, en daardoor alles wringt en dringt, boeit en ſchoeit op de aangenomen ſystematiſche leest. Vanhier die verhevene *aesthetica's*, die niemand verſtaat; vanhier die regelen, opgedrongen aan den vurigen jongeling, wiens gevoel ſlechts ontwikkeling, ſmaak, leiding en kennis behoeft. Uit zulk een punt bewerkt, wordt Historie kronijk; met zulke beginſels, zijn Lofredenen onbe-

ſtaan-

ftaanbaar met de menfchelijke natuur. Wij twijfelen niet, of de Lofredenaar van MEERMAN zal ons dit toeftemmen. Wie, die hier leest, dat MEERMAN bij den vermaarden ERNESTI als te huis was, bij MICHAËLIS heeft gewoond, en, als leidsman zijner ftudie, den grooten HEYNE heeft mogen kennen en waarderen, dat RUHNKENIUS hem afzonderlijk onderwijs in het Griekseh, VALCKENAER in de Historie, VOORDA en PESTEL in de Regten gaven, zou niet een vaster en meer doorvoed Geleerde in hem verwacht hebben, dan hij werkelijk was? Dan, zulks te melden, of duidelijk te doen voelen, moge der waarheid verfchuldigd zijn, de Lofredenaar is daartoe ongehouden. Niet, dat wij dit als ten nadeele van MEERMAN hier willen ftellen. Hij mag met reden als een uitftekend voorbeeld voor andere werkelooze wezens van zijnen rang, ftand en vermogen worden aangevoerd. Wij lezen in deze Lofrede met genoegen zijnen onvermoeiden lust en pogingen, ten beste der letteren en kunften; wij roemen het welbefteden zijner fchatten, in het opfporen van voorwerpen van kunst en geleerdheid; wij voelen inzonderheid diep zijne waarde, bij verhevene trekken van menschlievendheid, zoodanig als dit alles door den fmaakvollen Schrijver van deze Lofrede, op de uitftekendfte wijze, in het heerlijkst licht is gefteld: maar wij willen flechts beweren, dat fmaak, losfe en bevallige zwier, en geen philofophisch fnoeimes, in den tuin der bevallige letteren, houding en fchikking geven moeten. Weg anders met de fikfche en grootfche Engelfche partijen, en zegen over de gefchoren hagen en lanen!

Iets, hetgeen den lezer bijzonder tot dit werkje lokt, en, eens daaraan begonnen, de lezing als met wellust doet vervolgen, zonder zich door iets te laten aftrekken, tot dat hij, het, tot zijne fpijt geëindigd, dankbaar en vol gevoel voor de verdienften van eenen CRAS nederlegt, is de kunftige inmenging van perfonen en zaken, daar wij, bijzonder wegens tijd en naam, belang in ftellen, daar wij nieuwsgierig naar zijn, ook hoe de Schrijver dezelve zal behandelen, en hoe hij van die behandeling, als zonder kwetfing van zich zelven of anderen, zal afkomen; en in deze kiesche behandeling van perfonen en zaken erkennen en bewonderen wij den verftandigen en befchaafden man weder volkomen.

Bijzonder aanmerkelijk is hieromtrent de laatfte helft van dit werk-

werkje. Van bl. 60 tot 62, vinden wij de nieuwe spelling, de verdubbeling der vokalen, de namen van TEN KATE, HUYDECOPER, SIEGENBEEK, WEILAND en VAN DER PALM; en dat alles in geestig Latijn. Van bl. 63 en verv. heeft men al aanstonds wat over LODEWIJK BUONAPARTE en deszelfs bestuur, met de vermelding van MEERMAN's aandeel destijds in het vak der wetenschappen en kunsten, met derzelver tentoonstellingen en jaarboeken. Vervolgens worden de gedichten van MEERMAN, en inzonderheid de vertaling van KLOPSTOCK's *Messiade* in Nederlandsche hexameters, vermeld, en dus daarbij ook het zoo zeer betwiste punt dezer rijmelooze hexameters aardig, hoewel, wij moeten het erkennen, niet onpartijdig genoeg, behandeld. Zelfs uittreksels van het weekblad den *Letterbode* worden, aardig vertaald, medegedeeld, onze *Letteroefeningen* nog in eene noot als ter vergelijking aangehaald; en op bl. 79 zelfs de *Moniteur* onder andere genoemd. Het bekende vers *Montmartre* volgt dan, en wordt met veel genie ten beste van MEERMAN behandeld. Naar aanleiding daarvan, krijgt NAPOLEON zijne eerste vermelding: alles is hier vrij en kiesch gesteld, met wijsgeerige en vrije aanmerkingen omtrent de berispers zijner grootheid. Op bl. 86 vindt men PIETER PAULUS genoemd; vervolgens worden de ongunstige tijden en partijschappen naar eisch vermeld, op bl. 96 SCHIMMELPENNINCK's Raadpensionarisschap vrij luchtig en eenigzins bijzonder aangeroerd; over LODEWIJK BUONAPARTE en zijn bestuur wordt daarna vrijmoedig en uitvoeriger gehandeld. NAPOLEON, als dwingeland, krijgt daarop de volle laag en zijn bescheiden deel, waardoor zijn Broeder als in eenig licht geplaatst wordt. Hierop volgen, onder vele andere voorwerpen, die de aandacht tot zich lokken, de inlijving met *Frankrijk*, de Hertog VAN PLAISANCE, de bekende zending van CUVIER en NOËLL, de weggevoerde *Gardes d'honneur*, de Prefecten DE STASSART en DE CELLES, en eene vergelijking tusschen dezelve. Bevorens was reeds melding gemaakt van den Hertog VAN ANGOULÊME; van MEERMAN's ontmoeting van LODEWIJK DEN XVIII; van den Biechtvader des ongelukkigen LODEWIJK DEN XVI, die denzelven tot in het laatste levensuur bijstond; van den Kamerdienaar van Madame ELIZABETH, die haar ook in den ellendigsten kerker diende en troostte.

Men kan uit het bijgebragte begrijpen, dat iets anders en meer hier wordt gegeven en vermeld dan de lotgevallen van den *Heer van Vuren en Dalem*, die echter nimmer uit het oog verloren wordt, en wiens leven en lof als de band is, waardoor dit alles geleidelijk wordt zaamgesnoerd en ons medegedeeld.

Weinige Latijnsche werkjes, zoo aanlokkend, zoo geestig, zoo bevallig voor den tegenwoordigen, zelfs zoo noodzakelijk voor den toekomenden tijd, hebben wij in langen tijd gelezen. Eene niet onbelangrijke zaak, de opdragt van WIJTTENBACH's uitgave van den *Phaedon* van PLATO, in 1810, aan MEERMAN, schijnt der aandacht van den Hoogleeraar CRAS ontglipt te zijn. Wij danken den bekwamen man voor dit lettergeschenk, en melden nog, dat de Hoogleeraar BOSSCHA den Schrijver een alleruitstekendst Latijnsch gedicht toegezongen heeft, hetwelk wij, als een meesterstuk der Latijnsche Muze in onze dagen, daar het onuitgegeven is, hier achter zullen voegen, ten einde het tot roem van onzen tijd, en tot een blijvend gedenkstuk, worde bewaard; radende ieder, die hetzelve in druk niet bekomen kan, het uit te schrijven en voor dit *Elogium* te plaatsen: want wij stellen vast, dat er geene Bibliotheek bestaat, met goede Latijnsche boeken voorzien, of dit *Elogium* vindt er zijne geregte plaats.

Graecia sit mendax; non fingunt omnia Graji;
Saepius et fictis vera subesse reor.
Cum socero fertur Medea novasse juventam;
Vix pueris hodie fabula prisca placet.
Nam quis, canitie dudum testante senectam,
Praeteritum credat posse redire decus?
At tu, nugari cui Graecia docta videtur,
Aesona qui juvenem nomen inane putas,
En Crassi extremâ juvenilem aetate vigorem,
Corporis et florens ingeniique decus.
Neuter carminibus tamen hoc aut debuit herbis,
Nec magicas artes hoc valuisse puta.
Laeta sed in praesens mens et secura futuri
Flore novo cinxit nempe senile caput.
Laetus erat nato post tempora longa recepto
Aeson: hinc rediit vita vigorque viro.

Crassus amans doctas animum exhilarare per artes,
Nec fugiens posito pellere amara mero,
Perpetuo roseis in odoribus exigit aevum,
Atque annos hilari fronte jocisque tegit:
Qui pene octonos decies quum impleverit annos,
Usque novas pleno pectore fundit opes.
Iamque ornans dignis MEERMANNUM *laudibus ipse*
Ingenii complet tot monumenta sui.
Sic Phoebo aeternam Bacchoque fuisse juventam,
Non frustra vatum carmina docta canunt.

Ten slotte melden wij, dat wij het portretje op den titel uitstekend gelijkend, en echter nog hoogst bevallig vinden. Het is beter bewerkt, dan wij ons herinneren nog immer iets van VAN SENUS gezien te hebben.

Het verheugde Nederland, bij de aankomst van het, te St. Petersburg gehuwde, jeugdige Vorstenpaar; in de noordelijke en zuidelijke provincien des Koningrijks. En de blijde geboorte der Koninklijke telg uit dien heilvollen echt. Met Platen. Te Leyden, bij L. Herdingh en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. 222 Bl. f* 2-18-:

Na eene voorafgaande korte schets van het wezenlijk belang aller volken in het onafgebroken voortdurend bestaan der geslachten van Vorsten en Monarchen, en na de voorstelling der gelukkige uitzigten onzer landgenooten bij de heilvoorspellende vereeniging van Neêrlands jongen Held met eene Zuster van den waarlijk grooten en beminnelijken Keizer ALEXANDER, geeft de Heer G. BRUINING — die aan het einde der opdragt zich als den zamensteller van dit werk noemt — ons een verslag van alle de verschillende vreugdebedrijven, over deze gewenschte en belangrijke gebeurtenis, in ons vaderland gevierd. Voorzeker is dit werk voor ons allen een aangenaam geschenk, daar wij ons, bij de lezing van hetzelve, kunnen herinneren, van welke vreugde wij in dat tijdstip bezield waren; wij verzellen, met den schrijver, het jeugdige Vorstenpaar, van stap tot stap; wij zien de blijde toebereidingen voor hunne langverwachte aankomst; wij hooren

ren het vrolijke gejuich, waarmede hetzelve wordt verwelkomd; en door de afbeelding van eenigen der fraaiste verlichtingen wordt onzer herinneringe te gemoet gekomen. Aan het einde dezes werks geeft de schrijver ook verslag van de blijde geboorte der Koninklijke telg uit dien heilvollen echt.

Wij twijfelen geenszins, dat dit werk onzen landgenooten welkom zij; dat zij, met ons, den schrijver voor zijne moeite danken, en zijn werk gaarne in hunne boekerij zullen plaatsen, ter duurzame herinnering aan die heugelijke gebeurtenissen.

Gedenkdag der Zege van Waterloo. Te Leyden, *bij* L. Herdingh en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 16 *Bl. f* :-5-8

Mevrouw BILDERDIJK heeft den grooten dag van Waterloo's verjaring niet onbezongen willen laten voorbijgaan. Meer verwondert het ons, dat wij van niemand iets ontvangen hebben, om nevens het hare te plaatsen. Is de stoffe uitgeput? Of heeft de viering op eenen biddag, de vereeniging der dankende jubeltoonen met angstig gesmeek en vernedering onder de slaande hand des gebreks, de zangers afgeschrikt? Dit laat ons hun vernuft niet toe te denken, dat zich dikwijls te meer in al zijnen rijkdom toont, hoe minder het onderwerp zelve geeft, en hoe meer het met zekere zwarigheden worstelt.

Dit bewijst, onder andere, wederom het keurige stuk, dat wij mogen aankondigen. In hetzelve zijn alle de aandoeningen, op den laatsten dank en bededag voegende, zoo schoon vereenigd met het hoofdgevoel, dat over de herdachte overwinning, over *Waterloo* juicht, of de gesneuvelde helden eenen heeten traan der dankbaarheid wijdt, dat men naauwelijks een volkomener geheel kan wenschen. Ja, juist door deze vereeniging heeft het stuk eene geheel eigenaardige houding en kleur; terwijl verder de ontwikkeling zoo fraai, de bewoordingen, beelden en wendingen zoo oorspronkelijk en bevallig zijn, als — zouden wij bijna zeggen — slechts eene vrouwelijke hand dezelve vinden, kiezen en schakeren kan.

Waarlijk, er is iets zeer eigenaardigs in den zangtoon dezer begaafde dichteres. Zij zingt, gelijk het hare kunne voegt, min luid dan dieptreffend, als met eene gedempte, maar on-

ein-

eindig gevoelige, alles uitdrukkende, rijke ſtem. Men vergeve ons deze gedachte, zoo hare gebrekkige aanduiding ſomtijds oorzaak mogt zijn, dat zij niet zoo begrepen, en hare waarheid erkend wierd, als wij ze gevoelen!

Het gebed om hulp voegt bij den dank voor redding; want die gered heeft, kan en moet weer helpen — wij moeten niet denken, dat Hij ons vergeet; maar ook zijne ſlagen zijn tot heil, ter bekeering — de aloude vaderlandſche nederigheid is weg — doch Gods magt, bij Waterloo betoond, heeft reeds velen tot den godsdienst wedergebragt — de nood belette ons dan niet te zingen — alles juiche den Erfvorst — dan, zacht; vele afgeſtorvene geesten bezoeken de rustplaats der geſneuvelden; onder hen Vader WILLEM, die zijne telg met vreugde hier, even menschlievend als dapper, ziet — zagen de gevallenen, wat eer hun wedervaart! doch zij zijn zalig in het gevoel onzer redding, die wij nooit zullen vergeten — ſlotzang aan de heilige ſchimmen.

Ziedaar eenige ſtippen, om het beloop aan te wijzen. Wij gaven reeds te kennen, hoe deze ſtroom, als langs bebloemde oevers, over eene bedding van gloeijend edelgeſteente, het helderst kristal, zacht kabbelende en ruiſchende daarhenen wentelt. — Om niet alles te prijzen, betuigen wij, den overgang tot de bekeering, door Waterloo aangebragt, in de woorden: *wat ſlaat gij 't oog zoo ſchroomloos rond*, een weinig ongemakkelijk, de uitweiding in 's Vorſten onvergeldbaarheid: *geen wierookdamp enz*, een weinig minder geſlaagd te hebben gevonden; terwijl, op bl. 1, *op 't blaasjen*, zeker of zal moeten zijn.

De maat, anders afgewisſeld, is in den ſlotzang deze:

Al rust gij voor ons oog verborgen,
Uw luister neemt niet af:
Ja, 't pareldropjen van den morgen
Blinkt ſchooner op uw graf.

De bloemen, die in 't wilde ſchieten
Van uit het welig gras,
Getuigen van het tranenvlieten
Rondom uw ſluimrende asch.

Geen middag zal hun kelk verſchroeijen
Of rijkgekleurde blaân:
Want tranen zullen haar beſproeijen,
Zoo lang ons hart zal ſlaan.

De maagden zullen bloemen ſtrooijen
Om uw gebeent' gegaârd,
En deze uw koets met eerpalm tooijen,
Zoo vaak dees dag verjaart.

Rust zacht dan, gij beproefde dapperen
Op 't eerbed uitgeſtrekt,
Tot de Engel om uw ſtof zal wapperen,
Die uit den doodſlaap wekt!

Zeden, Gewoonten en Zotheden van vroeger en later tijd. Te Zutphen, bij H. C. A. Thieme. 1817. *In gr. 8vo.* 199 *Bl. f* 1-16-:

Hoewel niet alles, in dit werk, nieuw is, integendeel het grootste gedeelte daarvan reeds sedert langen tijd in vele andere werken gevonden wordt, is het echter van dien aard, dat deszelfs inhoud dikwijls nog met genoegen herlezen wordt door hen, die denzelven kennen, en voorzeker met gretigheid door dezulken, die nooit iets dergelijks lazen. De titel duidt genoegzaam aan, dat het werk uit verschillende kleine beschrijvingen, verhalen en anekdoten bestaat; welke allen in eenen bijzonderen, eigenaardigen en onderhoudenden stijl geschreven zijn. Daar wij het oorspronkelijke Hoogduitsche werk, waarvan dit eene vertaling is, niet voor ons hebben, kunnen wij over deze vertaling, als zoodanige, niet oordeelen; echter betuigen wij, dat de stijl zuiver Nederduitsch is: weshalve wij dit werkje, zoo wel om deszelfs inhoud als stijl, aan de liefhebbers van soortgelijke lektuur, gerustelijk kunnen aanbevelen.

Spiegel voor Meisjes, of nuttig en aangenaam Leesboek, voor Jonge dochters; vrij gevolgd naar den vierden Hoogduitschen druk, van J. G. REINHARDT. *Te Rotterdam, bij* J. Hendriksen, *Boek- en Kunstplaat-drukker. In kl. 8vo.* 136 *Bl. f* :-14-:

Men moet het woord *jonge* op den titel niet over het hoofd zien, maar daar vooral op hechten; want, gelijk de *leerzame Spreuken*, met welke het werkje begint, aangewezen worden als bestemd voor *eerstbeginnenden in het lezen*, zoo zijn alle de volgende verhalen, fabelen, zamenspraken enz. voor Jongedochters, die in nadruk nog zeer jong zijn, geschikt. Maar voor deze ook is het boekje zeer bruikbaar en nuttig, en wij wenschen hetzelve goeden aftrek, dien wij het ook wel durven beloven. De drukfouten, onder den Latijnschen naam *Errata* (voor jonge meisjes) aangewezen, en enkele andere, mag de meester vooraf verbeteren. De plaatjes, van welke de titel zwijgt, zijn voor jonge kinderen, aan de vroegere schoolprinten gewend, denkelijk wel voldoende; hoezeer dezelve anders ons den Heer HENDRIKSEN juist niet onder de *Kunstplaat-drukkers* zouden doen rangschikken, waarom het goed is, dat de titel hem als zoodanig aanmeldt.

BOEKBESCHOUWING.

Christendom en Wijsgeerte. Door den Schrijver van Christendom en Hervorming, vergeleken met den Protestantschen Kerkstaat, bijzonder in de Nederlanden. Iste en IIde Stuk. Te Groningen, bij W. Wouters. 1817. *In gr.* 8vo. 132 *Bl. Het Voorberigt* 300 *Bl.* *f* 3-3-:

De Schrijver van *Christendom en Hervorming*, enz. geeft hier twee Verhandelingen, die wij voortreffelijk in hare soort mogen noemen; voor het minst voldeed ons de lezing van dezelve zeer. De *eerste* betreft het *gebruik van het gezond verstand in de Christenleer*, hetwelk wel niemand betwisten kan. Dan, hier moeten wetten zijn; en, gelijk de diamant moet geslepen worden, zoo ook de mensch. Deze wetten zijn van Goddelijken oorsprong, en geene Goddelijke wetten zijn ooit met Goddelijke wetten in tegenspraak. Men moet deze wetten nasporen; dezelve zijn voor ons kenbaar; en het is de wijsgeerte, die dezelve naspoort. Eigenlijke kennis is niet, maar wel het bestaan en opvolgen van die wetten, volstrekt onmisbaar; echter bevordert het het doel, de middelen wél te kennen, waardoor het te bereiken is. Het instinkt heeft bij den mensch niet alle wetenschapsvatbaarheid uitgeput; en daarom is voortgang en opklimming mogelijk en werkelijk. Er is eene zedewet; zij is Goddelijk; geene openbaring kan met dezelve strijden. Deze zedewet heeft, even als andere Goddelijke natuurwetten, een zelfwerkend vermogen, waardoor zij haar gebod of verbod kenbaar maakt; dit vermogen is door God gelegd in de menschelijke rede, zoo als het gezigt in het oog, enz. Wij bezitten geen ander vermogen, dan onze rede, om eene Goddelijke openbaring te beoordeelen, te toetsen, derzelver zin en meening te verstaan. De openbaring door de re-

de is ook Goddelijk; en het geloof aan dingen, die met de rede ftrijden, loopt in tegen het gezond verftand. Hier weidt de Schrijver uit over den ftrijd tusfchen godsdienftige en regtskundige begrippen, het denkbeeld van aangeboren haat of vijandfchap tegen God, te zamenhangende met de leer van verzoening en overnatuurlijke inwerking der Goddelijke genade. *Legislator*, dus gaat hij voort, *numquam praefumitur abfurda voluisfe*; dus komt het niet maar op taalkennis en gefchiedkunde aan, maar wel degelijk op wijsgeerte zelve, bij de beoordeeling en uitlegging eener ftellige openbaring. En hoe handelen onze Godgeleerden zelve met het *verharden* van Pharao door God, Exod. X: 27, en het bevel omtrent het *hoofdhaar*, 1 Cor. XI: 4—15. b. v.? Niet de philologie noch historiekunde, maar wijsgeerte, (rede of gezond verftand) regelen hier zonder bedenking hun gevoelen. Zij moesten dan confequent handelen. Het blijkt toch uit gezegde proeven, die zeer konden vermeerderd worden, „ dat de uitleg-„ kunde het voornaamfte niet is, om ons den Bijbel, „ of wel de ftrekking van den Bijbel, te verklaren als „ toepasfelijk en bruikbaar voor ons. Zij (onze God-„ geleerden) onderzoeken wel eerst, gelijk behoorlijk is, „ de meening des Schrijvers; doch zij nemen die daar-„ om nog niet voor goed aan, maar onderwerpen de-„ zelve vooraf aan hunne beoordeeling, en hervormen „ die dan, waar zij het noodig achten, overeenkomftig „ hunne eigene meening, noemende dit dezelve op te „ vatten in eenen *gezonden zin*; hoezeer ook iedereen „ ziet, dat zulks niet tot het vak der uitlegkunde, „ maar tot dat der wijsgeerte behoort, waarvan de al-„ gemeene regels (en met regt) ten behoeve der prak-„ tijk bij de uitlegging worden overgenomen." Waar is nu de wet, welke dit gebruik van het gezond verftand beperkt? Zoodanig eene wet moest er zijn, ware ergens bij de uitlegging het gebruik van hetzelve nadeelig; alles wordt anders geheel willekeurig en onzeker. De rede moet dan nooit aan den Godsdienst worden op-

geofferd; zij is het éénige steunpunt des waren geloofs. Men moet geene andere dan zuiver redelijke grenspalen aan het geloof der waarheid zetten; geene andere, dan welke de rede zelve gesteld heeft, God zelf alzoo gesteld heeft, en die de menschen niet behoeven te stellen, niet kunnen verzetten. Zekerlijk brengt de opheffing van geestelijk, kerkelijk of leerstellig gezag eene crisis voort; de overgang tot zelfbeheersching door de rede vereischt ontwikkeling, en derhalve eenen tusschentijd; ook is voor velen leiding en teregtwijzing daarbij noodig. Deze crisis is bij velen gevaarlijk; de zinnelijkheid, die de gehoorzaamheid aan gezag niet door die aan de rede wil doen vervangen, en de kwalijk gerigte leiding der zulken, die beter kunnen afbreken dan opbouwen, ontgaan des Schrijvers opmerkzaamheid niet; maar deze crisis moet het menschdom doorworstelen. De vorderingen in de laatste jaren maken de behoefte dringende, om de wetten te kennen, waaraan de verlichting gebonden is; en de Schrijver is verzekerd, dat, hoezeer op den weg der wijsgeerte ook immer gedwaald mag zijn, men toch eene grondige overtuiging van waarheid langs den weg van zuivere wijsgeerte zoeken moet; en „ dat de mensch, door de leer van Jezus voorge„ licht, met aanwending zijner krachten, ook tot die „ zuivere wijsgeerte komen kan; en dat die zuivere „ wijsgeerte dan eerst den vollen luister van Jezus „ waarheidsleer aan het licht zal brengen;" en door onderzoek en nadenken heeft de Schrijver (meent hij) geleerd, Godsdienst en wijsgeerte voor hem zelven tot een natuur vo[illegible]ngen, en in te zien, dat het Christendom, de[illegible]s natuurl[illegible]e wijsgeerte met elkander een geheel zijn, waar[illegible]deren [illegible] de deelen onderling nimmer omverstooten, en dat het eerste met en door de laatsten opgehelderd en bevestigd wordt. De Schrijver geeft aan de *kritische* wijsgeerte de voorkeur, maar wil hem, die de voorkeur geeft aan eenigen anderen leervorm, dit geenszins betwisten. Het overige van dit zijn stukje is meest verdediging van het schrijven van zijn *Christendom en Her-*

vorming, enz. En ziet hier van alles nagenoeg het reſultaat: „ De zaligmakende kracht des Christendoms
„ kan niet te gelijker tijd gelegen zijn in deszelfs zui-
„ vere en alles omvattende beweeggronden tot zedelijke
„ verbetering, en tevens afgeleid worden uit eene ge-
„ nadige en wonderdadige werking van den Goddelijken
„ geest, hiertoe door het bloedig offer van Jezus,
„ als afwasſching der ſchuld van zondaren, bewogen
„ wordende, op den menſchelijken geest; — één van
„ beiden kan er toch maar alleen de eigenlijke grond
„ van wezen, ten zij er nog weder een hooger beginſel
„ mogt beſtaan, in hetwelk *zedelijkheid* (binnen in den
„ mensch) en *wonderdadigheid* (buiten den mensch) te
„ zamen komen of zich laten vereenigen; want er moet
„ eenheid in het ſtelſel zijn, d. i. het moet onder één
„ gezigtpunt kunnen gebragt worden, zoo het niet op
„ tegenſtrijdigheden zal uitloopen. — De Bijbel laat ons
„ de volkomenſte vrijheid om ons gezond verſtand te
„ gebruiken, vermits eene Goddelijke openbaring wel
„ tot mijn onderwijs, ter ontwikkeling mijner rede en
„ verſterking harer drijfveren tot deugd, maar nooit om
„ mijne geestvermogens door ſtellige voorſchriften in
„ te perken, dienen kan, noch om in zeker opzigt
„ derzelver functien metderdaad te doen ophouden. —
„ Alle voorſchriften en beperkingen, van menſchen her-
„ komſtig, mijne godsdienſtige belangen rakende, zijn
„ zonder gezag of beteekenis. — Bijzondere geloofspun-
„ ten bezitten of verkrijgen nooit de aangelegenheid van
„ de algemeene, noch zijn ook vatbaar, om tot den
„ rang van algemeene verheven of aan uitlegkun[illegible] opge-
„ drongen te worden. — En eindelijk, al[illegible]aarvan de [illegible]ds-
„ dienst moet den grondſlag uitmaken va[illegible]e der p[illegible]iste-
„ lijken, zoodat dezelve, in zijne volkom[illegible]uiver-
„ heid, Christendom — en het zuivere Christendom
„ tevens algemeene Godsdienst (redelijke Godsdienst,
„ of Godsdienst der rede) is, immers hiermede nooit
„ mag ſtrijdig zijn." En hierbij blijft de Bijbel toch al-

tijd

tijd *een boek van Gods voorzienigheid*, *en van aanſtalten ter zedelijke opvoeding des menſchelijken geſlachts.*

De *tweede* Verhandeling heeft ten opſchrift; *Onderſcheiden grond van theoretiſche en praktiſche kennis, aangetoond in eene Redevoering over de algemeene orde*, gehouden in het Departement *Middelſtum*, *t. N. v. 't A.*; en erkent de Schrijver, hier veel te hebben overgenomen uit het tweede deel van de *Praktiſche Philoſophie* van Prof. L. H. JAKOB in *Halle*, op de vertaling van welk hij ons, in het vervolg, hoop geeft. Hier wordt de orde in de natuur als een voorwerp van bewondering voorgeſteld, maar tevens opmerkzaam gemaakt op de bij onze vergevorderde kennis nog altijd onoplosbare raadſelen. Den opmerkzamen hindert altijd de ſchijnbare wanorde en onvolkomenheid. Veel is er echter, dat de geleerdſte mensch niet eens kan leeren kennen; maar hij behoeft toch gerustheid, en ook de eenvoudige heeft de gronden daartoe in zijn eigen hart. Men kan van het zigtbare niet tot het onzigtbare beſluiten, van de natuur niet onmiddelbaar tot derzelver oorſprong, immers niet tot derzelver eigenſchappen of hoedanigheden. De natuur is ſlechts een werktuig, ſlechts een middel, en niet voor zich zelve doel; men moet het doel kennen, om de doelmatigheid van het middel te beoordeelen. Wij zien blijkbare orde; er beſtaan onveranderlijke wetten, die geene uitzondering kennen. Maar, er is in 's werelds beloop ook wanorde? en aan het levend ſchepſel is niets overgelaten dan lijden en genieten? Echter heerscht in de natuur ontegenzeggelijk orde; en deze beſtaat daarin, dat alle in de natuur voorvallende veranderingen plaats vinden volgens natuurlijke wetten, die wij niet kunnen opheffen, veranderen of ſchorſen, maar aan welke de mensch, in zoo ver hij tot de natuur behoort, zoo wel als ieder ander ſchepſel, volſtrekt onderworpen is. — Maar is haar doel voortbrengen en vernielen? zamenſtellen en ontbinden? Zij doet meer voor het levende dan voor het levenlooze; zij voegt dus voor het levende het ge-

not bij hare bedoelingen. Dan, zij kent geen onderscheid van waarde of verdiensten; echter hangt van haar geheel mijn uiterlijk welzijn af; mijn lot, mijne neigingen, hartstogt, de invloed van het temperament op mijn karakter, zijn gewrochten der natuur. Zij is blind. Maar eindelijk is het de vraag, of ons de natuur eene genoegzame bron van kennis opene, om het ware gezigtpunt te treffen, waaruit wij eene volkomene orde zouden ontdekken in 's werelds beloop — dan of wij integendeel, bij de vaste en onveranderlijke orde, welke in de natuur niet te loochenen is, zonder elders onze oogen heen te slaan, niet met reden zouden mogen twijfelen, of orde of wanorde de overhand hebbe: — of het kwade slechts hierbij een onvermijdelijk aanhangsel is van het goede, dat er eigenlijk door zal worden te weeg gebragt; dan of het goede, dat wij aantreffen, niet maar aanwezig zij, als een noodwendig middel, waar buiten zeker boosaardig doel niet ten volle te bereiken was?

Maar nu spreekt in ons binnenste de stem van *pligt*. Zij spreekt luid en overtuigend: al vervul ik de pligten niet, gevoel ik, dat het behoorlijk is, die te vervullen; al legt mij de natuur onoverkomelijke hinderpalen in den weg, erken ik het noodig, willens en gezind te zijn, datgeen te doen, wat ik behoorde te doen, indien ik kon. Ik kan intusschen ook het tegendeel willen. In de natuur gebeurt iets, omdat het gebeuren *moet*; bij den pligt is iets dat *behoort*, al gebeurt het niet. De natuurlijke noodwendigheid *dwingt*, de zedelijke *verpligt*. Ik ben dus geen bloot *natuurlijk*, maar ook een *zedelijk* wezen. Als het eerste, ben ik harer wetten, haren dwang onderworpen; maar, als het laatste, ben ik haar onderdaan niet. Als zoodanig plaats ik mij in eene eigendommelijke klasse van wezens, welke geene bevinding treffen, geen zin betasten kan. Deze zijn vrije wezens, die naar zulke wetten geregeerd worden, wier gegrondheid en regtmatigheid zij zelve erkennen. Hier vind ik eene nieuwe bron van kennis, niet gelijk-

vormig aan die der natuur, maar *praktische* of zedelijke; ik ken een wezen, geen voorwerp van aanschouwing, maar dat pligten en vrijheid heeft, het vermogen tot eenen goeden, maar tevens tot eenen kwaden wil. Ik voel mij vrij, niet tot voortbrengselen, welke de natuurwetten niet veroorloven, maar ten aanzien der grondstellingen, naar welke ik de natuurlijke krachten, overeenkomstig derzelver wetten, gebruiken wil. In de natuur is alles middel, en bij alles de vraag: waartoe is het nuttig? maar dit bepaalt de zedelijke waarde niet. Voor mij is onder alles dit het zekerste: dat ik deugdzaam moet zijn. Ik kan twijfelen, waartoe mijne krachten bestemd mogen zijn in de natuur, en waartoe het Wezen, dat alles ordent, datgeen, wat mij omringt, gebruiken wil; maar niet, wat bij al mijn doen en laten mijn doel moet zijn. De zedewet arbeidt op eenen staat, waarin geheel de natuur instemt met eenen zedelijken wil. Wij zien niet in de natuur, dat zij zich daaraan onderwerpt; maar, uit kracht der zedewet, moeten wij haar beschouwen als onderworpen aan een zedelijk doel, en louter middelen in zich bevattende tot zedelijke einden. Zoo gelooven wij aan een hoogst beginsel van alle zedelijkheid, een' onbegrensd vrijen wil, die volstrekt zonder maat of trap goed, d. i. heilig is; aan een Wezen, hetwelk de geheele natuur aan een hoogst zedelijk doel onderwerpt, en welks zaligheid door den kwaden wil van eenige vrije wezens niet wordt gestoord, daar het volgens zijnen wil is, dat er vrije wezens bestaan (d. i. dezulken, die zoo wel het goede als het kwade kunnen willen, en wier wil het éénige is, dat van Hem niet afhangt, *omdat Hij wil, dat die van Hem niet afhangen zal*), en dat Wezen, hetwelk wij God noemen, door de onveranderlijkheid der natuurwetten, — van Hem in diervoege geregeld, dat er nooit eenige veranderingen kunnen worden te weeg gebragt, dan welke aan zijne hoogst zedelijke bedoelingen dienstbaar zijn, — genoegzaam heeft gezorgd, dat er nooit iets gebeuren kan, hetwelk met de zedelijke or-

orde ſtrijdt. Zoo brengt ons het gevoel van pligt tot geloof aan vrijheid, aan zedelijke orde, aan God en onſterfelijkheid; en leeren wij Gods geboden niet van Hem, maar door dezelve kennen wij Hem en zijnen wil. Men dwaalt, zoo men meent, dat ons de rede door bewijsgronden tot een Godsdienstgeloof voert; deze maakt geene zedelijke orde aanſchouwelijk; wij hebben de overtuiging van eenen goeden God in ons zelven, en met dit geloof in ons hart vinden wij overal de duidelijkſte ſporen van de deugden van God; deze kennis dient mij tot bevestigingsgrond van mijn godsdienſtig geloof, en ik gebruik mijne zedelijke vooruitſtellingen als middelen om datgeen op te losſen, wat mij in de natuur een raadſel is. Al zag ik van deze ſporen minder, ja bijna niets, zoo zou de zedewet mij eene Godheid prediken — maar nu, hoezeer weinig wetende, zie ik reeds zoo veel, en mag zoo veel hopen.

Wij noemden beide deze ſtukken voortreffelijk, en het dor en kort berigt van dezelve zal dit ons gevoelen wel bevestigen; echter verklaren wij daardoor geenszins, met den Schrijver volkomen eens te zijn, of dat er niets tegen zijn betoog kan worden ingebragt. Wij blijven, als boekbeoordeelaars, liefst onpartijdig, willen ook gaarne anderen hooren, en zouden vooral niet ongaarne zien, dat iemand, des bevoegd, — wien het *video meliora proboque deteriora ſequor* een raadſel is, alleen door het geloof aan zedelijk bederf en onmagt en eene bovennatuurlijke Goddelijke werking, de laatſte in verband met onze eigene redelijke werkzaamheid, op te losſen, — de pen eens opnam, niet tot een tegenſchrift, maar liever tot een eigenlijk gezegd wijsgeerig en tevens Bijbelsch betoog, hetwelk wij meenen dat niet zoo geheel zou behoeven af te wijken van den *kritiſchen geest;* maar het uiten van dezen wensch maakt ons misſchien reeds van vooringenomenheid en ſtelſelzucht verdacht. — Wij zien intusſchen het verder wijsgeerig geſchrijf van dezen ſchranderen Leek met verlangen tegemoet, nieuwsgierig, wat dan eindelijk het eigen-

gendommelijke van het Christendom wezen zal. Hetgeen hij nog belooft, is het geven van *aanleiding om in het algemeen de juiste kenmerken van waren, in tegenstelling van valschen Godsdienst te onderscheiden;* en dan ten laatste *hieruit te besluiten tot het noodwendige doel van den Christelijken Godsdienst, met een kort overzigt van de middelen, welke dezelve ter bereiking daarvan bezigt en aanbiedt: waardoor dan het regte gezigtpunt zal moeten bevestigd zijn, om dien als een geheel, in zamenhang en overeenstemming met de gronden en beginselen der rede, te kunnen blijven aanmerken.*

Dit werk heeft langer bij ons gelegen, dan het geval geweest zou zijn, hadden wij niet zeer tegen het Voorberigt van 300 bladzijden opgezien, hetwelk bij het doorbladeren ons voorkwam *tegenschrift* te zijn, en daarom ons (die wel hooren en wederhooren willen, maar dan ook gaarne zelve oordeelen, en het uitbreiden en gedurig aandringen van dezelfde zaken bij een twistgeding moede worden) niet bijzonder uitlokte. Het viel ons echter zeer mede, vooral om de doorgaande bescheidenheid en gematigdheid. Eerst behelst het eene verdediging, of liever geene verdediging, van den titel: *Christendom en Hervorming*, enz. waarop dan aanwijzing van het doel en plan van dit tegenwoordig werk wordt gegeven. Nu krijgen de tegenschriften eene beurt, en wel eerst de *Brieven en Gesprekken tusschen Aristus en Philomathes*, die als niet kwaad geschreven, en voor sommige menschen bijzonder nuttig, vermeld worden, hoewel onze Schrijver zich een weinig beklaagt over onechte voorstellingen. Breeder laat hij zich echter in met den Heer CRAMER VON BAUMGARTEN, Hervormd Predikant te *Middelbert*, wiens geheele sterkte *exegese* is, en met wien hij geen punt van aanraking vindt, omdat deze rede en wijsgeerte bij dezelve niet wil laten gelden. Hij heeft echter zijne bedenking tegen de overeenstemming van BAUMGARTEN's gevoelen met de meening van den Catechismus en andere Formulieren van Eenigheid, enz. enz.; en,

hoezeer wij hier willen uittrekken noch toetsen, vonden wij hier nog al iets, dat der lezing en nadere overweging waardig is. De Schrijver komt dan nogmaals terug op zijne bedoelingen met het werk voorhanden, en betuigt zijne tevredenheid met de beoordeelingen van zijn vroeger geschrift; ook onze *Letteroefeningen* maakt hij eene vriendelijke buiging, maar is vooral breedvoerig (hoezeer hij kortheid voornam) in de vermelding en vriendelijke wederspraak der recensie in de *Bijdragen tot de beoefening en geschiedenis der godgeleerde wetenschappen.* Maar vooral is de wederspraak van den Hoogleeraar MUNTINGHE bescheiden, en vol bewijs van erkentenis van 's mans wezenlijk groote verdiensten, en het veelvuldig nut, dat hij gesticht heeft en nog werkelijk sticht. Dan volgt nog een woordje aan de Schrijvers van *Le Vigilant* en de *Boekzaal*, en nog het een en ander, waaruit duidelijk blijkt, dat het des Schrijvers meening geenszins is, dat de wijsgeerte den Bijbel weg moet doen, of althans overbodig maakt. De lezing van dit *voorberigtje* zal, nadat men de (ook eerst door ons beoordeelde) Verhandelingen overdacht heeft, wel het aangenaamst en het meest dan ook leerzaam zijn.

Ons bestek gedoogde wel geen doorloopend verslag, en wij vonden ons, waar wij verschillen, juist tot geene wederspraak gedrongen. Het wel belangrijk, maar echter nu geheel wijsgeerig, geschil, voor het meer denkend publiek, moge zijnen loop nemen; maar of het dan eindelijk alles, zoo als men zegt, *in esse* brengt, is ons twijfelachtig: het zal toch wel van het subjectief gevoel van iederen zelfdenker doorgaans afhangen, of het een of ander, als niet strijdig met het gezond verstand, in den Bijbel, als leer, al dan niet te dulden zij. Tot eene proeve hiervan strekke het volgende, dat ons bij het lezen eener passage in het Voorberigt inviel. (Van de *Notabene's*, die wij bij hetzelve maakten, willen wij de overigen over het hoofd zien.)

„ Indien wij," zoo lezen wij ter bedoelde plaatse,

„ het

„ het bevel ontvingen: *geloofs in* ABRACADABRA; zou-
„ den wij dan zeggen, wij gelooven daarin? „ Het
„ kan intusschen ook wel zijn, dat dit woord op de
„ Maan of in den Uranus eene onloochenbare waarheid
„ beteekent: maar wat helpt mij dit, daar ik het niet
„ versta? en hoe kan ik dan zeggen, dat ik het geloof?
„ Loochenen kan en begeer ik het mede niet. Wat het
„ intusschen ook zijn moge, voor mij is het — niets;
„ het raakt mij niet, en ik heb er geen nut van." Dit lezende, viel den steller dezer recensie in, hoe het hem ging, toen hij voor het eerst *Logarithmische* tafels zag. Hij begreep er niets van; men leide hem het *hoe* daarvan ook geenszins uit, maar wees hem slechts aan, hoe hij die gebruiken kon. Hij deed dit op goed geloof, en hij bevond er zich wél bij; zij hielden proef; en, al ware hij ook naderhand in de wijze van zamenstelling en berekening der *Logarithmen* niet onderrigt, of ook voor dat onderrigt onvatbaar geweest, het gezag, door zijne ondervinding bevestigd, zou voor hem steeds voldoende geweest zijn, om gezegde tafels te blijven gebruiken; zij waren hem, ook toen hij dezelve niet verstond, meer dan — *niets*. *Fiat applicatio!* Als ik van het Goddelijke eener verklaring zeker ben, al zie ik het verband daarvan niet in met hetgeen mij van elders zeker is, (het zij maar geene tegenstrijdigheid) mag ik dan dezelve op dat gezag niet aannemen — voor het minst beproeven, of de ondervinding (moed, lust, ijver en kracht ten goede) mij dezelve bevestige? Zou ook hier niet kunnen gelden: *Indien iemand wil den wil doen des genen, die mij gezonden heeft, die zal van deze leer bekennen, of zij uit God is?*

En toen wij bl. 49 dit voorbeeld vonden: B—Z zijn drieëntwintig zamengezworene straatroovers. A, de braafste man van de wereld, biedt zich den regter ter doodstraffe aan, onder beding, dat van de drieëntwintig booswichten slechts diegenen ongestraft blijven, die zich voortaan als goede burgers gedragen: kan de regtvaardigheid dit aanbod aannemen? — viel ons een an-

der oogpunt in, dat wij eens ergens vonden, zonder dat wij nu juist weten, in welk geschrift: Eene zeer schoone provincie is in oproer, en blijft in oproer; dit vordert van den Koning de strengste maatregelen. Dan, met zijn overleg begeeft zich des Vorsten zoon derwaarts, en brengt trapswijze hervorming daar te weeg, waartoe de voortduring der strenge maatregelen noodig is; en deze moeten vooral des Vorsten zoon drukkend treffen, al naar mate hij meer invloed maken en de harten voor zich winnen en buigen kan. Het gelukt hem; de oproerigen leggen de wapens af, worden getrouwe onderdanen, smeeken ootmoedig pardon, en, ter liefde van dien edelen zoon, die alzoo door groote zelfopoffering den Koning een reeds verloren wingewest herwon, schenkt deze dit pardon, en benoemt dien zoon, tot zijne welverdiende belooning, tot Heer en plaatsvervanger in dit wingewest. — Is dit nu ook eene zoo handtastelijke ongerijmdheid?

Dan, wij willen ons geenszins gehouden rekenen ter verdediging dezer vergelijking. Ter proeve van hetgeen wij beweerden, dat er namelijk veel van eens ieders subjectief gevoel zal afhangen, of men het een of ander, als Bijbelleer, al dan niet, als voor het gezond verstand te dulden, kan aanmerken, gaven wij dezelve eeniglijk op.

GODS *Heiligheid verdedigd*, *en* ABRAHAM'S *vroomheid gered; of de opoffering van* ISAÄC *geene ware gebeurtenis, maar een droom; in het uittreksel eener Kerkelijke Redevoering, gehouden op Zondag avond, den* 9 *Februarii* 1817. *door* CAREL PHILIP SANDER, *Oudsten Leeraar der Evangelisch-Lutersche Gemeente te Rotterdam, Honorair Medelid der Hertoglijk Brunswijk-Lunenburgsche Maatschappij te Helmstädt, enz. enz. Te Rotterdam, bij* J. van Baalen. 1817. *In gr. 8vo. 66 Bl. f* :-12-:

Tot nog toe vonden velen met ons in de Bijbelsche geschiedenis, op den titel gemeld, weinig zwarigheid: wij bedachten den vroegeren toestand der menschen, zoo menig voorbeeld van menschenoffer, en het noodzakelijke misschien, dat de Jood iets aanwijzen kon, waaruit overtuigend bleek, dat hij niets minder dan de Heiden voor de Godheid overhad, en ook tot het grootste offer moest bereid zijn, had de Godheid niet van menschenoffer den meest verklaarden afkeer; en daar de uitkomst alles oplost, vonden wij niets Gode onbetamende in deze moeijelijke beproeving van eenen godvruchtigen vader, wiens vertrouwen en gehoorzaamheid hier zoo heerlijk uitkomt, en voor wien alzoo, zonder het moeijelijke en zware, dat hij het vaderlijk gevoel als overwinnen moest, en hier zelf het offer verrigten, de eisch slechts eene geringe beproeving geweest ware, enz. De Eerw. SANDER telt inmiddels een aantal, in zijn oog onoverkomelijke, zwarigheden op, (waarvan echter deze éene: dat Isaäc nergens wegens zijne onderwerping geroemd wordt, het meest ons nadenken heeft opgewekt) welke alle wegvallen, nu hij het verhaal verklaart *een natuurlijke droom* te zijn, *in welken Abraham het bevel, dat wij vs. 2 lezen, voor een Goddelijk bevel, of voor eene Goddelijke openbaring, hield,* *en*

en daaraan (niet anders dan in den droom) *gehoorzaamde.* De gronden, waarop dit gevoelen steunt, zijn, dit voelt men, deels inwendige, maar worden ook door andere aangedrongen: Het bevel begint met *welaan dan*, of *daarom;* dus moet er iets zijn voorafgegaan, hetwelk een zelfgesprek zal geweest zijn, dat aanleiding tot den droom gaf. Profeten hadden doorgaans openbaringen in droomen. Vs. 3. doet het *vroeg opstaan* aan slapen en droomen denken. Hoofdst. XXI: 12 berigt ons eene Goddelijke verschijning aan Abraham in een' droom, (enz. enz. want wij zouden letterlijk moeten afschrijven, daar wij slechts een *uittreksel* voor ons hebben.) Nu beantwoordt de Schrijver nog eene en andere tegenwerping, genomen uit de opoffering van Jezus, — HEBR. XI: 17. en JAC. II: 21. en LEV. XIX: 17, 18. vergel. met LUC. XIV: 26. Maar wij ontvangen hier nog meer: al aanstonds, werden wij aangenaam verrast door de *sprekende Ezelinne van Bileam*, die wij hier op de eerste bladzijde ontmoeten, hoewel niet als een uithangbord. De Eerw. SANDER had namelijk, eenige weken vroeger, op verzoek, over dat beroemde dier een paar Christelijke leerredenen gehouden, en bij 2 PETR. II: 15 en 16 betoogd, dat men over den man en zijn zedelijk karakter niet ongunstig denken mag, ofschoon Petrus, Judas en Joannes het tegendeel schijnen te beweren, en NUM. XXII: 20—35. leeren beschouwen als een droom. Nog wordt de hemelsche verschijning bij de geboorte van Jezus, LUC. II: 8 enz., als een droom voorgesteld en opgehelderd. Eindelijk wordt alles besloten met de opgave van het gevoelen van Prof. P. J. BRUNS over Isaäc's opoffering, hetwelk van dat van den Eerw. SANDER zeer verschilt.

Dit stukje is wel reeds zonder onze aanmelding in veler handen: omdat goede wijn geenen krans behoeft? zoo denken sommigen; maar anderen herinneren zich aan de mannen van *Athene*, en ook aan de zucht bij velen, om iedere ware of schijnbare aanleiding ter wegwerping van Bijbelleer en Bijbelgeschiedenis spoedig en

gretig te behartigen; maar nog anderen, en ook wij, schrijven het grootendeels ook toe aan het loopend gerucht, dat er openlijk van den predikstoel tegen deze leerrede over Abraham gewaarschuwd is, hetwelk hier nu de voorrede nader vermeldt; en den uitroep: *o sancta simplicitas!* nemen wij hierbij gaarne over, vooral zoo deze waarschuwing geschied is eer de leerrede nog werd uitgesproken, en men daarna het stilzwijgen hield; welk stilzwijgen mij echter geenszins durven houden voor bewijs, dat zoodanige predikers en waarschuwers tot die zeer velen behooren, waarvan het *Honorair Medelid der Hertoglijk Brunswijk-Lunenburgsche Maatschappij te Helmstädt enz. enz.* getuigt, dat zij ten volle overtuigd zijn, en den druk van dit stukje verzocht hebben.

Praktikale Verhandeling over eene ziekelijke gevoeligheid van het oog, gewoonlijk zwakheid van gezigt genaamd, door JOHN STEVENSON, *Oog- en Oormeester van H. K. H. de Prinses van Wales, enz. Uit het Engelsch, naar de tweede uitgave, door* H. F. THIJSSEN, *Med. Dr. Te Amsterdam, bij* L. van Es. 1816. *In gr. 8vo. VI en 94 Bl. f* 1-4-:

Onder de kwalen, in welke de prikkelende geneeswijze, ook dán, wanneer zij het meest schijnt aangewezen, het minst voldoet, behooren voorzeker de ziekten van het oog. Een nieuw bewijs daarvan levert ons dit welgeschreven werkje, waarin wij met den aard en de geneeswijze van een gebrek bekend gemaakt worden, waarin alle de teekenen van eigenlijke zwakte (*debilitas directa*) van BROWN zich vereenigen, en waartegen echter prikkelende en versterkende geneesmiddelen zonder vrucht, ja zelfs met verergering der kwaal, gebruikt worden. Wij raden dit boekje dus vooral diegenen, welke nog met Browniaansche vooroordeelen besmet

zijn,

zijn, ter lezing aan. — Het werkje is verdeeld in zeven hoofdſtukken, waarvan ons de twee eerſten het gebrek leeren kennen en van andere aanverwante kwalen onderſcheiden, de overigen de geſchiktſte geneeswijze voordragen, door waarnemingen ſtaven en door eenige aanmerkingen nader ophelderen. — STEVENSON beſchrijft ons de kwaal als eene teêrgevoeligheid van het oog, waardoor de prikkel des lichts onverdragelijk wordt, zonder dat er eenige de minſte blijken van ontſteking of ophooping van vochten zigtbaar is. Zij ontſtaat voorts bijna alleen in dezulken, die, door veel lezen bij kaarslicht, fijn naaldwerk, of het bearbeiden van ſchitterende voorwerpen, hunne oogen ſterk inſpannen. Hij beſchouwt dit gebrek als het onmiddellijk gevolg eener ophooping der ſappen in het achterſte gedeelte der oogvliezen, ontſtaande uit eene langdurige ontſteking van die deelen; daardoor worden eindelijk de vaten te veel uitgezet, de vochten vloeijen er op den minſten prikkel en in groote mate heen, waardoor dan eene algemeene ſpanning en pijn veroorzaakt wordt. Bij dit alles zien wij de reden eener grootere gevoeligheid niet in, welke toch niet wel ontſtaan kan, dan door eene verhooging en ophooping, als 't ware, van het levensbeginſel, een gevolg van de geſtadige prikkeling. Dit vinden wij hier niet genoeg ontwikkeld; doch wij mogen het in eene praktikale verhandeling van minder belang rekenen.

De geneeswijze, waarvan de Schrijver zich bediend heeft, beſtond voornamelijk in algemeene en plaatſelijke ontlastingen; de eerſte door buikzuiverende middelen, welke gegeven en herhaald werden, naar gelange van het geſtel des lijders; de tweede in bloedzuigers, ten getale van vier of zes, aan het onderſte ooglid aangebragt. Voorts werd door warme bading van het oog en indroppeling eener ſlappe, waterachtige opium-oploſſing de ontſpanning nog bevorderd en de gevoeligheid verſtompt. Het ſpreekt van zelf, dat de zieke oogen zoo veel doenlijk tegen den prikkel des

lichts

lichts beschermd werden. De bloedzuigers behoefde men zelden te herhalen, zulk eene groote en blijvende verligting bragten de eersten reeds toe. De behandeling werd voleindigd door zamentrekkende oogwaters en algemeen versterkende middelen. Lezenswaardig is hier de Schrijver, in 't bijzonder, over het misbruik der versterkende en prikkelende geneeswijze, over het nut der ontlastingen, en over het regt gebruik der oogwaters. Wat de buikzuiverende ontlastingen betreft, wij hebben daarvan in oogkwalen, vooral in oogontstekingen, altijd eene zeer goede uitwerking gezien.

Wij wenschen dit klein, maar belangrijk werkje in de handen van alle onze kunstgenooten, vooral derzulken, diè met de prikkelende middelen zoo veel ophebben.

Redevoering van A. G. CAMPER, *Lid van het Nederlandsch Instituut, eerste klasse, enz. als voorzittend Curator van Vrieslands Athenaeum te Franeker, op den* 28 *Dec.* 1815, *bij de plegtige Inhuldiging uitgesproken. Te Harlingen, bij* M. van der Plaats. 1816. *In gr. 8vo. VIII en* 83 *Bl. f* 1-:-:

Deze Redevoering, reeds door andere tijdschriften met verdienden lof vermeld, levert eene belangrijke bijdrage tot de jaarboeken van het Letterkundig Nederland; en het ware te wenschen, dat wij ten aanzien der Geldersche Hoogeschole, van eene even bekwame hand, iets dergelijks ontvingen. Niet alleen worden ons de verdiensten van Vrieslands Hoogeschool, van derzelver stichting tot de vernietiging, hier kortelijk geschetst, maar door de ophelderende noten en bijlagen nog duidelijker aangetoond. Daaruit blijkt, dat deze kweekschool van geleerdheid, zoo zeer als eenige in ons vaderland, in alle vakken van wetenschap heeft uitgeblonken, en dat geen gering gedeelte van dien roem

door Hoogleeraren van Vriesche afkomst is verworven; en hieruit kan men ligtelijk opmaken, met hoe veel regt, aan het Athenaeum aldaar, een ruimer werkkring is aangewezen.

Dit is het onderwerp der twee eerste afdeelingen dezer Redevoering; terwijl de derde afdeeling aan de plegtigheden van den dag is toegewijd. De eerste bijlage leert ons de Vorsten uit het huis van Nassau, Stadhouders van Vriesland, als weldoeners der Akademie en groote voorstanders der wetenschappen kennen; de tweede bevat eene lijst der Vriezen, welke als Hoogleeraren te Franeker onderwezen hebben, ten getale van 72. In het derde bijvoegsel worden de namen van eenige geleerden, te Franeker gevormd, opgegeven.

De Kalmukken. Een Tafereel der Zeden, Gewoonten, Gebruiken enz. van dat Volk. Naar het Hoogduitsch van B. BERGMANN. *Te Leeuwarden, bij* Steenbergen van Goor. *In gr. 8vo. XV en* 408 *Bl. f* 3-6-:

Zoo de Volkenkennis een gewigtig gedeelte der Geschiedkundige Aardrijksbeschrijving uitmaakt, kan men echter niet loochenen, dat dezelve, ruim zoo zeer als eenig ander gedeelte, aan grove misvattingen, of ook wel opzettelijke vervalschingen, is ter prooije geweest. Romanschrijvers, in den vorm van Reizigers, (van welken LE VAILLANT wel de laatste niet zal geweest zijn) dichtten ons allerlei ontmoetingen en volkszeden voor; Kamergeleerden schreven elkander ter goeder trouwe geheele stapels van onwaarheden na, omtrent niet, of althans zóó niet, bestaande volken, en de onwaarheid groeide doorgaans aan in evenredigheid van den afstand. De jongste Eeuw heeft hierin, den Hemel zij dank! eene verbetering daargesteld. Men kan zich op de latere Reizigers *doorgaans* beter, dan op de vroegeren, verlaten. De geest van wijsgeerig onderzoek,

de

de algemeene kundigheden, meer in alle ſtanden doorgedrongen, en minder vertrouwen op de onkunde der Lezeren, hebben dit gelukkig onderſcheid te weeg gebragt. Zoo werden ook in vroegere jaren omtrent de *Kalmukken*, dat merkwaardige Steppenvolk tusſchen den *Don* en de *Wolga*, allerlei fabelen uitgeſtrooid, die de Schrijver van het voor ons liggende werk niet opzettelijk, maar door eene geheel nieuwe, uitvoerige en grondige ſchildering van dat volk wederlegt. Deze Schrijver heeft daartoe het regt verworven door een verblijf van drie jaren te midden dier Natie (in de Volkplanting der Evangeliſche Broeders, *Sarepta*), en dat het hem zoo min aan den *wil*, als aan het vermogen, om de waarheid te ſchrijven, ontbroken hebbe, blijkt aan den eenvoudigen, onopgeſmukten ſtijl, die overal de kenmerken der waarheid draagt. Wij houden dit boek, onder de vele vertaalde Reizen dezer laatſte tijden, geenszins voor de minſte, en zullen trachten, onzen Lezeren daarvan beknoptelijk een denkbeeld te geven.

Het *land* der *Kalmukken* wordt vooraf beſchouwd. Dit is de *ſteppe* of grasvlakte tusſchen *Caucaſië*, de *Kaspiſche* zee, de *Wolga* en de *Donſche Kozakken*, door eene bergreeks in de *Europeſche* en *Aziatiſche* helft (volgens de grensbepaling van ſommigen) verdeeld. De *Aziatiſche* helft ſchijnt in vroegere Eeuwen een gedeelte der *Kaspiſche* zee te hebben uitgemaakt. De vlakte zelve is volſtrekt van allen lommer ontbloot, doch daarvoor ook van ongedierte bevrijd. De hette is er zeer drukk[illegible]; de winter kort, en niet ſtreng. De *ſtaat* wordt a[illegible] der *Kalmukken* (tot welke de Schrijver hier, [illegible]houwd. D[illegible]ene min natuurlijke rangſchikking, overgaat) [illegible] beroemd[illegible] ſoort van Adelregering, onder toezigt en beſcherming van *Rusland*, hetwelk ook den *Vice-Chan* aanſtelt, dien men in magt misſchien met den *Doge* van *Venetië* kan vergelijken; want de hooge Adel of *Nojonen* heerſchen in hunne ſtammen zoo willekeurig, dat men niet bij den *Vice-Chan* klagen durft. De geſtalte der *Kalmukken* is ten onregte voor leelijk gehouden;

 zij

zij is ons flechts ongewoon. Hunne kleeding is gemakkelijk en ruim, gelijk die der overige *Azianen;* tusfchen de mans- en vrouwe-kleederen is bijna geen onderfcheid. De zucht naar opfchik, die zelfs tot bij den menfcheneter van het ruwe *Nieuw-Zeeland* is doorgedrongen, heerscht ook bij den *Kalmukfchen* woestijnbewoner; en Vorftendochters verkleeden zich meer dan eens op een' feestdag. — De *Kalmukken* zijn *Nomaden*, of omzwervende herdersftammen, wier zorgeloos leven, in tegenoverftelling met dat van den *Europeaan*, wat al te zeer wordt opgevijzeld. Immers deze eenvoudige levenswijze, dit veehoeden, bewaart hen althans niet voor de verachtelijkfte ondeugden, en neemt het onderfcheid tusfchen fchatrijken en doodarmen, gebieders en knechten, zoo min weg als in *Europa*. De kudden der *Kalmukken* beftaan in kameelen, paarden, runderen, fchapen en geiten. De hutten zijn van houtwerk, met vilten dekens belegd, en de ingang is altijd naar het zuiden, in de rigting der woonplaats van den Opperpriester of *Dalai-Lama*. De besten kosten fomwijlen 200 roebels; de minften 30 tot 40. Rijke lieden hebben ook nog verfcheidene bijhutten. Bij hunne rondzwervende levenswijze is het de Vorst, die de keuze der legerplaats heeft. De *Kalmukken* trokken voorheen in den zomer de *Wolga* over; een togt, door een geheel verhuizend volk met deszelfs groot en klein vee gedaan, die een allerzonderlingst en aangenaamst gezigt opleverde; doch federt de uitwijking van een zeer groot gedeelte der Natie uit het *Rusfifche* naar het *Chinefche* gebied hebben de overigen aan deze zijde d[illegible]n en volks weideplaatfen genoeg. *Niemand*, zegt de [illegible]der ter [illegible] op bl. 98, *kan matiger leven, dan de Kalmuk*[illegible]n na, op bl. 241 heet het: *Wie de Kalmukken matig noemt, bedriegt zich even zeer, als hij, die hen van onmatigheid befchuldigt*. Wij zouden hier eene tegenftrijdigheid kunnen opmerken; doch de onmatigheid van den *Kalmuk* heeft dán alleen plaats, wanneer hij zich ten koste van een' ander kan verzadigen. De arme leeft meest van meel-

meelkost; de rijke van vleesch. Kameelmelk dient alleen bij de thee, die de *Kalmukken* (als eene door het *Lamismus* met *China* verbondene Natie, hoe ver ook van dat Rijk verwijderd, waarſchijnlijk door hetzelve hebben leeren kennen, en) zeer ſterk gebruiken. Schapen-, koe- en merrie-melk dient voor boter en zure dranken, van welke laatſte zij ook brandewijn maken. De toebereiding der *Kalmukſche* ſpijzen is zeer walgelijk. Hunne keuken en wijze van eten wordt tot in de kleinſte bijzonderheden geſchilderd. Het is onwaar, ſchoon algemeen verſpreid, dat de *Kalmukken* het vleesch onder hunnen zadel half gaar laten worden en alsdan verteren; integendeel hebben zij een' afkeer van raauwen kost; doch hun Godsdienst heeft in ſommige gevallen noodzakelijke onreinheid ten gevolge. Van het tabakrooken zijn zij groote liefhebbers; zelfs in het opſtaan en naar bed gaan hebben zij de pijp in den mond, ja des nachts ſtaan zij wel op om te rooken. Hun ſlaap is zeer vast. De gevoelens van vertrouwen op mannelijke braafheid heerſchen er nog genoeg, om zelfs dochters van aanzienlijken des nachts, te midden eener ſchaar van jonge lieden, gerust — en veilig — te doen nederliggen! De arbeid is bij deze Natie — in weerwil van het tegenovergeſtelde gevoelen — onder mannen en vrouwen vrij gelijk verdeeld, en de vrouwen zijn er geene ſlavinnen. (Een gewigtige ſtap ter beſchaving!) De pligtplegingen bij de Grooten zijn vrij omſlagtig, en zeer naauwkeurig bepaald. Het aanleggen van een groot vuur op den gezelligen haard, zelfs in harde winterdagen, wordt als eene verkwisting der Goddelijke gaven beſchouwd. De *Kalmukſche* metaalwerkers waren voorheen beroemd; thans zijn de meesten uitgeweken, zoo wel als de boekdrukkers. (Deze kunst toch was bij de *Mongoolſche* Volken, even als bij de *Chinezen*, ſinds overoude tijden in gebruik.) De ſchilderkunst dient alleen voor afgodsbeelden; de toonkunst, daarentegen, is geheel wereldlijk. — Iedereen rijdt bij dit Volk, zelfs tachtigjarige vrouwen. Roofdieren worden niet met ſchiet-

 ge-

geweer, maar alleen door eene behendige hantering der zweep, gedood; men kent er ook de valkenjagt. De oorlog met hunne naburen heeft sedert de *Russische* heerschappij geene plaats meer; doch moeten zij aan het leger éénen man voor iedere hut geven. Hunne wapenrusting wordt omstandig beschreven. In eenen veldslag houden zij strenge matigheid, die den onderbuik slap houdt, voor het beste behoedmiddel tegen kogels. Hunne overwinningen vieren zij niet zelden door menschenoffers. — Hunne volksvermaken bestaan in dansen, worstelen, harddraverijen, (de overwinnaar in dezen is doorgaans zijn paard aan den Vorst kwijt) en het gezang. De *Dschangariade*, een dichtstuk, hetwelk door een' uit den dood verrezenen *Kalmuk* zou vervaardigd of liever aan hem ingegeven zijn, is hun *klassiek* heldendicht, en zou 360 gezangen bevatten; doch geheel kent het niemand van buiten. Het kaart- en schaakspel beide, doch vooral het eerste, zijn bij hen zeer gemeen.

De opvoeding der kinderen is in de eerste jaren van die der onzen zeer verschillend. De kinderen worden in *wiegkribben* gepakt, of kruipen naakt rondom den haard. Bij de *Nomadische* reistogten zitten zij op kameelen, en lijden veel, doch zonder dat zulks hunne gezondheid merkbaar benadeelt. Zij leeren vervolgens lezen, schrijven, en hunnen Godsdienst. De *Kalmuk* leert van jongs af zijne zintuigen tot eenen bijna ongeloofelijken graad oefenen. Niet minder merkwaardig zijn zij door geheugen, verbeeldingskracht en beleid. De *Kalmuk* overtreft zelfs den doorslepen' *Rus* in schranderheid, list en bedriegelijkheid; doch tevens zijn zij aan het duisterste bijgeloof overgegeven, waarin zoo wel de hoogere als lagere klasfen deelen. Zij haten echter andersdenkenden niet, maar bespotten dezelve slechts, doch alleen onderling. De *Lamische* Godsdienst, waaraan zij gehecht zijn, en die veel overeenkomst in geest en strekking heeft met dien der *Hindous*, gebiedt hun zachtmoedigheid zoo wel jegens dieren

als

als menfchen, daar de zielsverhuizing een hunner geloofs-punten uitmaakt. Hun lastvee, nogtans, behandelen zij fomtijds zeer ongevoelig. De gastvrijheid heerscht onder hen in volle uitgebreidheid. De heillooze wet, die het huwelijk der Priesters verbiedt, (eene der vele overeenkomften tusfchen de *Kalmukfche* en *Roomfche* kerkleer) is zeer nadeelig voor de anders over 't algemeen vrij goede zedelijkheid. Eerzucht, ook zelfs betamelijke, is hun vreemd; hun toorn, fchoon moeijelijk op te wekken, is vreesfelijk in zijne uitbarfting. Eigenbaat is de groote drijfveêr hunner handelingen. Onbefchaamdheid zoo wel, als trotschheid en onbefchoftheid jegens minderen zijn hoofdtrekken in het karakter van den *Kalmuk*. Moed ontbreekt hem, en over 't geheel doen de flechte eigenfchappen bij hem den evenaar overflaan ten nadeele der goede. Onder de ware en gewaande wetenfchappen, beoefenen zij alleen artfenijkunde, tijdrekening en ftarrewigchelarij.

Over den *Godsdienst* der *Kalmukken* wordt, behalve het reeds gemelde, zeer breed gehandeld, en hunne geestelijkheid, eene volmaakte *Hierarchie* uitmakende, hun tempeldienst, afgodsbeelden of *Burchanen*, heilige boeken, gebeden, vasten, offers, verdienftelijke goede werken, doop en vormfel, trouwplegtigheden, begrafenisfen, (de *Lama's* of Oppergeestelijken worden na het overlijden verbrand) hunne zes feesten en tooverkunften of bezweringen vindt men hier tot in kleine bijzonderheden toe befchreven. Een *aanhangfel* geeft een kort verflag van het *Kalmukfche fchrift*, en *iets over den oorfprong van den naam Kalmuk*, dien de Schrijver van het woord *chalmak* afleidt, een' *afvalligen* of *nageblevenen* aanduidende; voorts eenige *Kalmukfche Anecdoten*. De vertaling van dit belangrijk gefchrift is zeer vloeijend en zuiver.

Geschiedkundige Beschouwing der Hervor de Kerk in Frankrijk, van derzelver oorsprong af, tot op den tegenwoordigen tijd, met eenige aanteekeningen als bijlagen, door INGRAM COBBIN. *Uit het Engelsch. Te Dordrecht, bij* P. van Braam *en* A. Blussé en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. f* 2-:-:

Frankrijk is een, in de geschiedenis der Reformatie, merkwaardig land, inzonderheid uit hoofde van de tegenstrijdige rollen, welke het ten aanzien van die groote gebeurtenis heeft gespeeld. Men zoude, de zaak van voren beschouwd, hebben moeten zeggen, dat *Frankrijk* het land was, waar de beginselen der hervorming het weligst moesten tieren, en het gebied eenes, van alle verkeerdheid en misbruik gelouterden, eerdiensts zich met de minste belemmering had moeten vestigen en uitbreiden. Immers, buiten en behalve dat het betere licht dáár het eerst, schoon in flaauwe schemering, is begonnen te schijnen, zoo bevond zich *Frankrijk*, door de meerdere vrijheid van deszelfs kerk, in eenen staat van mindere afhankelijkheid ten aanzien van *Rome*, en daardoor naderbij aan alle zoodanige meerdere verlichting, als door de staatkunde van den pauselijken stoel alom ten zorgvuldigste werd te keer gegaan. Dan, gelijk het in de wereld meestal gaat, wat men zoude zeggen dat wezen of worden moest, is niet geworden, maar het tegendeel; de menschen hebben de leidingen der Voorzienigheid niet verstaan, of door hunne driften verijdeld; zoodat niet alleen de hervorming in *Frankrijk* geenen vasten voet heeft kunnen krijgen, maar hare aankleevers aldaar ook de moorddadigste vervolgingen hebben ondergaan, — vervolgingen, hervat nog in de jongste dagen, terwijl men van dezelve in geen ander land hoorde. De loop van de lotgevallen der hervormde kerk in *Frankrijk* kan men nu uit dit welgeschreven en welvertaald werkje leeren kennen.

Bij de *Waldenzen* ontstond het eerste licht, en zij leden de eerste vervolging om den Godsdienst. PETRUS WALDUS, een koopman en burger te *Lyon*, is, in de 12de eeuw, de stichter dezer sekte geweest; aan hem is *Europa* het eerst de verschijning verpligt van de H. Schrift in eene der nieuwere talen.

LODEWIJK XII is tot geene vervolging van hen te bewegen.

gen. In 1520, terwijl FRANS I den troon bekleedde, begon de leer van LUTER in *Frankrijk* verſpreid te worden. Niettegenſtaande de vervolging nu het hoofd opſtak, bleef de hervorming voortgaan, en breidde zich uit in verſchillende deelen van *Frankrijk*. FRANS I was, als beſchermer der wetenſchappen, in het eerst de hervorming genegen; (de ſchrijver had, ter volmaking van zijn werk, melding behooren te maken van het wispelturig, en naar ingevingen der ſtaatkunde, ten aanzien van de hervorming, zich ſchikkend, karakter van FRANS, die, ſchoon hij de Protestanten in *Duitschland* hielp, ze in zijn eigen land liet verbranden) maar vervolging duurde voort en deed vele hervormden, 1541, naar *Geneve* vlugten. HENDRIK II volgt het voetſpoor van zijnen vader FRANS. De hervorming groeit tegen de vervolging in. Belangrijke gemeente te *Rochelle*. De hervormden verzamelen ook te *Parijs*, 1559, onder beſcherming van vele grooten; doch zij worden, door bewerking des Konings, door het Parlement veroordeeld, waarvan zelfs vele leden worden gevangen genomen. Eerſte nationale Synode in de voorſtad van *St. Germain*, waarover de Koning woedend is en het ergſte zweert; doch de dood komt tusſchenbeiden.

In de burgeroorlogen ter zake van de troonopvolging kiezen de hervormden de partij der BOURBONS. Nu was de Godsdienst in alle openbare zaken gemengd, en waren de partijen *ſtaatkundig* tegen elkander. FRANS II, de jonge Koning, minderjarig, had zijn oordeel aan zijne ooms, de GUISEN, onderworpen. De hervormden helpen COLIGNI in eene zamenzwering tegen de GUISEN, welke mislukt en bloedig gewroken wordt door den moord te *Amboiſe*. De GUISEN vervolgen voorts de hervormden wreedelijk, die echter vele kerken ſtichten, onder andere die te *Montauban*. De Hertog DE GUISE poogt zelfs eene Inquiſitie in *Frankrijk* op te rigten; doch dit mislukt.

KAREL IX Koning. De Koninginne Regentesſe, KATHARINA DE MEDICIS, aanvangs den hervormden genegen. Maar de GUISEN doen hun van eenen anderen kant nadeel, namelijk door te bewerken, dat de Koning van *Navarre* de Protestanten afvalt. De Koninginne Regentesſe doet zelfs voorſtellingen aan den Paus, ten goede der Protestanten.

Na de verwijdering der GUISEN, 1562, ſtaat KATHARINA een nieuw bevelſchrift ter gunſte van de Protestanten toe,

 het-

hetwelk door het Parlement, na veel tegenſtand, bij voorraad, en tot op de beſlisſing van eene algemeene kerkvergadering, wordt goedgekeurd. Merkwaardig is, dat de Kanſelier L'HOPITAL, om dit gedaan te krijgen, beweerde, dat men in dezen niet te zien had op de deugdelijkheid of ondeugdelijkheid van den Godsdienst, maar wat het ſtaatsbelang eischte.

Over de, ſchoon zeer beperkte, vergunningen aan de Protestanten waren echter de Katholijken zeer ontevreden. Maar zelfs de pauſelijke Legaat kan niets bij de Regenteſſe tegen de Protestanten uitrigten.

De Katholijken laten de Protestanten te *Meaux*, door verſcheidene compagnieën ſoldaten, uit de heffe des volks, beleedigen en mishandelen. Ook de hervormden te *Montauban* werden wreedelijk geplaagd door een bandeloos graauw, en ter zelfder tijd ontſtond er een oploop te *Toulouſe*. De Hertog DE GUISE trekt weder naar *Parijs*; onderweg, te *Vasſy*, maken eenigen uit zijnen ſtoet twist met Protestanten; GUISE deed dezen als de eerſte aanranders voorkomen, en krijgt de *Parijzenaars*, die verregaand tegen den hervormden Godsdienst ingenomen waren, op zijne zijde. — Burgeroorlog tusſchen CONDÉ en GUISE. — De hervormde partij neemt toevlugt tot *Engeland*, dat *Havre de Grace* laat bezetten. De vrede beperkt de voorregten der Protestanten meer, dan zij het te voren waren.

MONTMORENCI ſmeedt eene zamenzwering tegen de Protestanten, die echter wordt voorgekomen. Maar KAREL begint tot de zijde der vervolgers over te hellen, en ALVA zet KATHARINA om. KAREL brengt een leger op de been. Na den ſlag bij *St. Denijs*, verwierven de hervormden weder de belofte van verdraagzaamheid.

De Katholijken waren razender dan ooit. De predikers predikten, *dat men ketters geen woord moest houden.* Het gevolg was vervolging en moord. De oorlog werd hervat. Het Edict van 1562 wordt volſtrekt herroepen, 1568. Na veel bloedvergietens een derde vrede, weder gunſtig voor de Protestanten, 1570; en, om dien vrede duurzaam te maken, werd er een huwelijk voorgeſlagen tusſchen HENDRIK VAN NAVARRE (naderhand HENDRIK IV) en MARGARETHA DE VALOIS, 's Konings zuster. Maar dit alles was bedriegelijk, en door een verraderlijk gedrag wiegt KAREL de

Pro-

Protestanten in den flaap. Het eerfte flagtoffer dezer listen was de Koningin van *Navarre*, waaraan de Protestanten ontzettend veel verloren; en de Bartholomeus-moord begon met dien van COLIGNY. Wij krijgen hier van die gebeurtenis eene fchets, waarin wij zoo regt de *Franfchen* herkennen; immers zelfs hofdames vonden vermaak in de lijken te befchouwen, en dezelve zoo fpottend en onbetamelijk te behandelen als mogelijk. Te midden van de ontfteltenis der vlugtende Protestanten, teekende de Koning nog weder een, voor hen gunftig, bevelfchrift; doch wie konde hem meer vertrouwen?

Vierde oorlog. KAREL fterft op eene ellendige wijze. — HENDRIK III. Vijfde oorlog. Bij den vrede wordt aan de hervormden weinig toegeftaan. — De *Ligue*, 1576, zesde oorlog, loopt vrij gunftig voor de hervormden af. — Zevende oorlog, waarbij de hervormden weder iets wonnen. — Achtfte oorlog. De Koning genoodzaakt, den protestantfchen Godsdienst weder te beletten. — Negende oorlog, tusfchen *Frankrijk* en *Navarre*. — HENDRIK III vermoord, 1589. — HENDRIK IV, door die van de *Ligue* tegengewerkt, verzekert de vrijheden der Protestanten, maar wordt zelf katholijk. Geeft het vermaarde Edict van *Nantes* uit. — De Koning vermoord. — LODEWIJK XIII. De Koninginne moeder, Regentes, bekrachtigt het Edict van *Nantes*; 't geen ook LODEWIJK naderhand deed. Maar de Koning was zwak, en de *Jezuiten* kregen volmaakten invloed op hem. De Koninginne moeder wordt gebannen, aanzienlijke perfonen vermoord; de burgeroorlogen braken weder uit. — RICHELIEU onderdrukt de hervormde kerk. — RICHELIEU en LODEWIJK XIII fterven.

LODEWIJK XIV en MAZARIJN. Het Edict van *Nantes* weder bekrachtigd, en bij de meerderjarigheid van LODEWIJK nogmaals. De Koning afkeerig van en wreed tegen de Protestanten. — Herroeping van het Edict van *Nantes*. Klein ftaaltje der ijsfelijkheden. Gevolgen dezer herroeping voor *Frankrijk*. — Dood van LODEWIJK XIV. Zijn karakter. — LODEWIJK XV. Ten aanzien van het begin der regering dezes Konings begaat de fchrijver één' groven misflag, maar verbetert dien, door in de aanteekeningen achter het werkje het ijsfelijke befluit ten aanzien der Protestanten, waarmede hij zijne regering begon, geheel te leveren.

Na

Na de troonbeklimming van LODEWIJK XVI werd de toestand der Protestanten in eenige provinciën van *Frankrijk* eenigzins dragelijker; maar zulks hing veel van de bijzondere begrippen der hoogere magten af. Zij hadden echter geene burgerlijke regten; hunne huwelijken waren niet wettig, enz. Eindelijk herstelde een Edict van LODEWIJK XVI hen weder in hunne burgerlijke regten, die echter niet gelijk stonden met die der Katholijken; tot dat de nationale vergadering alle verdrukking ophief, schoon de eerdienst der Protestanten nog niet geheel vrij was.

Onder het schrikbewind werd *alle* eerdienst verboden, maar in het derde jaar der Republiek hersteld, schoon toen de armoede der hervormden velen verhinderde om gebouwen voor den eerdienst te stichten, welken zij dus in de open lucht verrigteden. In het tiende jaar der Republiek verkregen de hervormden, door het beruchte *Concordaat*, eenige belangrijke voordeelen, welke zij nog nimmer volkomen genoten hadden. De Katholijken waren ontevreden, omdat BUONAPARTE heimelijk meer voor de hervormde, dan voor de katholijke kérk gedaan had; en het was ook zoo, dat hij de Hervormden boven de Katholijken begunstigde.

Eene der eerste daden van LODEWIJK XVIII was, dat hij den Protestanten vrijheid van godsdienstoefening toezegde: maar een booze geest ontwaakte tegen hen, inzonderheid in het zuiden van *Frankrijk*. Zij werden beleedigd en mishandeld. Alleen de stedelijke garde bewaarde nog eenigermate de orde.

Bij NAPOLEON's wederverschijning, in 1815, werden de Protestanten in verdenking gebragt, dat ze hem genegen waren. Hun gedrag echter omtrent hunne vijanden moesten zelfs dezen als edelmoedig roemen. — Naauwelijks haalden zij adem, of BUONAPARTE verloor, andermaal, zijne kroon. — Van hier af volgt een tafereel der wreedheden en uitzuigingen, door de Protestanten ondergaan, en die wij ons misschien onmogelijk zóó groot hebben kunnen voorstellen. De regering zelve kon ze niet stuiten. — Eindelijk wordt de staat van den Godsdienst bij de Protestanten in *Frankrijk*, en de inrigting hunner kerk, opgegeven.

De bijlagen zijn zeer belangrijk, van historischen aard, en dienende ter nadere staving van het een en ander, in het werkje zelve voorkomende.

Au-

Aurora, wijsgeerig-ſtaatkundig Jaarboek over 1815. *Door* T. OLIVIER SCHILPEROORT. *Te Deventer, bij* J. W. Robijns. *In gr. 8vo.* 300 *Bl. f* 2-4-:

Eene onvoorziene omſtandigheid heeft de aankondiging en beoordeeling vertraagd van bovengemelde werkje, in deszelfs aard en oogmerk geheel verſchillende van zoodanige gedenkſtukken, als de merkwaardige verandering van zaken in Europa, en bijzonderlijk in Nederland, heeft te weeg gebragt. Aardig is de titel gekozen, en de Schrijver geeft er de reden van op, bl. 295. De gebeurtenis, immers zoo als die zich in 1815 opdeed, gaf hem aanleiding om een jaarboek over 1815 te ſchrijven, en, uit aanmerking van de behandeling van het onderwerp, hetzelve wijsgeerig-ſtaatkundig te noemen. In eene korte inleiding zegt ons de Heer SCHILPEROORT, de herſtelling van het vaderland te zullen beſchouwen, I. in zoo verre daarbij de, voorheen verſchillend gewijzigde, ſtaatsvormen der onderſcheidene Nederlanden onder een Koningſchap tot eenheid en vastheid zijn gebragt; II. in zoo verre de beſtendigheid der hereeniging af te leiden is uit het ophouden van de oorzaken der vorige ſplitſing; hetwelk hem dan, III. geleidelijk brengen zal tot datgeen, waardoor zich ons tijdvak van alle vroegere tijdvakken onderſcheidt. De Heer SCHILPEROORT doet in de behandeling van zijn moeijelijk onderwerp zien, dat hij geen nieuweling is in de Vaderlandſche, Algemeene en Kerkelijke Geſchiedenisſen, en dezelven met vrucht heeft gelezen en overdacht. Van dien kant dan ook beveelt zich al aanſtonds zijn jaarboek aan. Wij hebben het met genoegen gelezen. Bijzonderlijk beviel ons de tweede afdeeling, waarin hij, onzes inziens, op de meest gepaste wijze betoogt, dat eene heerſchende Kerk, in een Land gelijk het onze, waarin zoo vele onderſcheidene Christelijke gezindten zijn, in geenen deele noodzakelijk is, en dat dus, onder andere opgegevene redenen, het niet te pas komt, dat eenige Geestelijkheid, als zoodanig, deel hebbe aan de Volksvertegenwoordiging. Alles wordt daarin behandeld zoo wijsgeerig en ſtaatkundig, dat er niemand is, welke gezindte dan ook toegedaan, die zich, dunkt ons, niet met geheel zijn hart daarmede kan vereenigen. Het derde ſtuk,

met

met de twee anderen in verband, geeft den geachten Schrijver gelegenheid, om, op de meest gevallige wijze, en zonder iemand, van welke politieke denkwijze hij dan ook moge geweest zijn of nog is, te beleedigen, te doen zien, zoo niet te betoogen, dat men alle de nieuwigheden, die Europa beroerd hebben, niet moet wijten aan de Maatſchappijen of zoogenoemde Illuminaten, die hij veeleer van alle de beſchuldigingen, daartegen ingebragt, ganſchelijk vrijpleit. Het politieke gedeelte ſtaat ondertusſchen meer in verband met het behandelde onderwerp in het eerſte ſtuk, hetwelk altijd zijn zal een der moeijelijkſte onderwerpen. Voor zoo verre de Nederlanden in het algemeen betreft, willen wij geene aanmerkingen maken, omdat die Nederlanden thans allen vereenigd en tot een en hetzelfde Koningrijk gebragt zijn, en wij met den Heer SCHILPEROORT hartelijk wenſchen, dat die vereeniging het duurzaam geluk bevorderen zal van het nieuwe Rijk der Nederlanden. Maar wat belangt het betoog, zoodanig als dit door dien Heer bij zijn eerſte ſtuk gedaan is ten bewijze van het geſtelde bij dat punt, zouden wij nog al eenige aanmerkingen daaromtrent in het midden kunnen brengen. Dan, ons Maandwerk is, of behoort geen twistſchrift te zijn, maar eene aankondiging van uitgekomene werken, waarin wij ons veroorloven, alleenlijk te beoordeelen de behandeling van het onderwerp eenes Schrijvers. In zoo verre dan vermeenen wij op de behandeling van het eerſte ſtuk te moeten aanmerken, dat wij voor ons het tegenwoordige ſtaatsgeſtel liever zouden beoordeelen en behandelen naar en uit den aard van het gebeurde en den tegenwoordigen ſtaat van Europa, dan hetzelve te willen opdelven uit de oude Vaderlandſche Geſchiedenis. Immers een ieder, die met den ouden tijd bekend is, weet, hoe gemakkelijk bijna alle ſtaatsvorm op die wijze ook daaruit te betoogen is, en, als wij een twintig-, dertig en veertigtal jaren terugdenken, ook daaruit is betoogd geworden. De vraag blijft altijd, vanwaar wij zullen beginnen, en wat wij willen verdedigen. Daarom dan herhalen wij, zoo ten aanzien van het werk van den Heer SCHILPEROORT, als van alle andere ſoortgelijken, dat wij het beter achten, zich eenig en alleen tot den tegenwoordigen tijd te bepalen, en daaruit al het mogelijk nuttige te trekken. Het ſpijt ons, dat de Schrijver den tegenwoordigen ſtaat van zaken, of wel de nieuwe grondbe-

gin-

ginfelen, te veel toekent aan het geweldige Fransche despotisme, hetwelk, onder allerlei vormen, Europa heeft beroerd. Het zou thans onvoegzaam zijn, daarvan iets meer te zeggen. Wij wenschen liever, dat, in zoo verre ook de geest, die Frankrijk beheerscht en verpletterd heeft, iets goeds mogt hebben uitgedacht, hetgeen in den tegenwoordigen toestand van Europa bruikbaar zou kunnen zijn, dit dan zoodanig mag worden gewijzigd, gelenigd en gelouterd, dat elk volk zijn duurzaam geluk daarin vinde.

Jan Perfect, of de weg der volmaking, vertoond in het leven en de zonderlinge lotgevallen van een voornaam Wijsgeer. Een staats- en zedekundige Roman der afgeloopene Wondereeuw. II Deelen. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebroeders van Cleef. 1817. *In gr. 8vo. f* 4-10-:

Deze *Jan Perfect* is een carricatuurkarakter, voorgesteld met oogmerk om belagchelijk te maken alwat tot volmaking des menschelijken geslachts gedaan is en wordt. Maar Recensent heeft van kindsbeen af aan altijd hooren zeggen, dat elke zaak twee handvatsels heeft. Het komt er dus zeer op aan, van welk standpunt de Schrijver van dezen *Jan Perfect* uitgaat, en welke soort van volmakingsplannen hij eigenlijk belagchelijk wil maken. Hiervan zal afhangen, hoe men dit werk te beschouwen hebbe. Het spijt daarom Rec. eenigzins, dat hij niet weet, wie de Schrijver is; dan ware hij voorzeker buiten gevaar hem onregt te doen, door zijnen *Jan Perfect* van eene zijde te bekijken en voor te stellen, van welke de Schrijver hem voorgesteld noch bekeken wil hebben. Maar, aan den anderen kant, gelijk toch des Schrijvers meening, uitgesproken door den mond van den Heer *Habacuc Knaagwurm* aan het slot van het tweede deel, deze is: „ dat menschelijke wijsheid en ondervinding veelal niet meer waard waren dan zijne vuile pijp, en dat misschien juist in den tegenwoordigen staat van onvolmaaktheid alles ten beste is:" zoo is 't waarschijnlijk ook maar 't beste, dat Rec. den Schrijver niet kent; want nu kan hij hem in zijnen *Jan* van alle zijden beschouwen.

Wij hebben, namelijk, meenen wij, hier minder te maken met

met *Jan Perfect* en zijne gekheden, dan met den Schrijver en diens bedoeling. „ Volmaking des menschelijken geslachts" is toch nog al een woordje, dat eenigen eerbied waardig is, en dat zoo min verdient in de gedragingen van eenen *Jan Perfect* als een dolhuisvoortbrengsel te worden voorgesteld, als het betamen kan, hansworst in eerwaardige ambtskleeding ten theater te voeren, of alwat kunst, wetenschap, zedelijkheid heet, met één woord, alles, waardoor beschaving, liefelijkheid, deugd, welbevinden onder het menschdom wordt bevorderd, en dus het menschelijk geslacht wel degelijk tot volmaking geleid, gelijk te stellen met de speelkaarten, die men wil dat tot vermaak van eenen mallen Koning van Frankrijk uitgevonden werden.

Rec. brengt, onder verbetering, de ongeloovigen aan en tegenstanders van de volmaking tot vier klassen. De eerste is die der knorrepotten; de tweede, die der domooren; de derde, die der wijsneuzen; de vierde bestaat uit hen, die hun best doen te bewijzen, dat de menschen niet meer dan regtopgaande beesten zijn. De eersten kunnen geene volmaking dulden, omdat zij hunnen zin niet krijgen; de tweeden zijn er tegen, omdat zij zelve voor alle volmaking onvatbaar zijn; de derden, omdat men *hun* niet vraagt, hoe 't wezen moet; en de laatsten, omdat zij meer roeping hebben als beesten dan als menschen te leven. Om niemand onregt te doen, zoude men nog eene vijfde klasse kunnen aannemen; en die zou dan bestaan uit diegenen, die te vlugtig zijn om door te denken, het ware van het overdrevene te schiften, en die dus de onvoorzigtigheid begaan, om, alwat tot volmaking van het menschelijk geslacht op gepaste of ongepaste wijze geschiedt, zoo maar over éénen kam te scheren, en niet bedenken, dat ook dit tot de *onvermijdelijke* onvolmaaktheid behoort, dat onder al het werken menig iets verkeerd wordt aangegrepen, terwijl het toch altijd goed is, dat er *iets* gedaan, en menig goed zaad wordt uitgestrooid. *Werken* moet de mensch; daarvoor is hij, volkomen naar verdienste, uit het Paradijs gejaagd; en dat alles, wat hij verkeerd aanvat, toch eindelijk tot het groote doel, hoe zeer ook slechts zijdelings, medewerke, en het geheel ondoelmatige door de natuur weder worde te regt gebragt, daarvoor is God *God*.

Tot welke klasse van tegenstanders der volmaking nu de Schrij-

Schrijver van *Jan Perfect* behoort? Wij vinden geenen grond, hem onder eene der vier eerstgenoemde te rangschikken. Een knorrepot is hij niet, daartoe is hij te goed lachs; een dom-oor ook niet, daartoe bezit hij te veel geest; van eigenwijsheid kunnen wij juist ook niet zeggen sporen in zijn werk te hebben gevonden, zoo min als daarvan, dat hij de menschen tot beesten zoude verlagen. Er blijft dus niets overig, dan hem tot de laatst bijgevoegde klasse te rekenen, en hem te noemen een' ongeloovigen aan de mogelijkheid der volmaking van het menschelijk geslacht in deszelfs tegenwoordigen staat, en, als zoodanig, een' tegenstander, of ten minste een' bespotter, van alle verbeteringen, die tot dat doel ondernomen worden. Immers alle vorderingen in de onderscheidene vakken krijgen *bij occasie* eenen veeg uit de pan; de verbeteringen in opvoeding en onderwijs niet de minste. Ook de verlichting en zedelijke voortgang des menschdoms krijgen ter zijner tijd eene beurt; er wordt nu en dan eens geprofaneerd met het *nieuw Jeruzalem*; een obscœniteitje en liederlijk episodetje hier en daar geven juist geen zeer gunstig denkbeeld van des Schrijvers gedachten aangaande het betere in den mensch; en de Heer *Ezechiël Perfect* begint zijne voorlezing aan zijnen zoon, over de aanstaande volmaking, met deze woorden: „*Zie*, mijn *Johannesje!* de grond van de leer der aanstaande volmaking is oorspronkelijk op ons eigenbelang gevestigd, hoe zeer de smalle gemeente daarmede niets van noode heeft." En nu worden alle vakken zoo wat bij voorraad doorgeloopen, en de gezegde stelling gestaafd.

Of nu de verdere uitvoering van dit thema wel dat *nut* heeft, wat de Schrijver, naar bl. 2. der voorrede, denkt te stichten? Ons antwoord hierop is uit het vroeger gezegde in dit ons verslag op te maken. Wij kunnen bij den Schrijver ook juist geene gematigdheid, of dat hij zijne stelling slechts in zekeren zin voor waar zoude houden, vooronderstellen; want vooreerst spreekt de Heer *Ezechiël Perfect* vrij beslissend, en het motto, uit MONTAIGNE's *Essais* ontleend, kondigt haat aan tegen de nieuwigheden, *in welk opzigt zij ook mogen plaats hebben*, omdat het menschelijk verstand, gelijk de zee, aan den eenen kant altijd verliest, wat het aan den anderen wint — en dit is toch waarlijk wat veel gezegd, en is het waar, dan kunnen wij veilig alle beschaving en verlichting ter zijde zetten.

De Schrijver, die, blijkens de voorrede t. a. pl., de *satyre* voor de beste wijze van verlichting houdt, (hetgeen hem eerst nog te bewijzen staat) dekt zich in die zelfde voorrede tegen alle beschuldigingen, die op hem konden worden losgelaten, en snijdt dezelve alle toegangen af. Ook wij willen hem niet beschuldigen, gelijk wij reeds getoond hebben; en al had hij goedgevonden, alle gekheden en onregtvaardigheden, die in het recensentenwerk kunnen plaats hebben, aan de kaak te stellen, dit zoude ons koud noch warm gemaakt, en geen' den minsten invloed op ons verslag van zijn werk gehad hebben. Heeft, ondertusschen, de Schrijver gedacht, dat datgeen, wat *hij* deed, niet door eenen anderen behoefde gedaan te worden, b. v. het beoordeelen van zijn boek; dan heeft hij vergeten, dat er meer uitzonderingen dan regels in de wereld zijn, gelijk, b. v. de uitspraak der Engelsche taal bewijst. Wij hebben dus de vrijheid genomen, *Jan Perfect* nog eens te beoordeelen, gelijk wij zijn doende bij dezen, en hebben ons, bij alle *evidentie* van hetgeen de Schrijver in zijne, van louter geestigheden *mousserende*, voorrede zegt, in 't geval van VOLTAIRE bevonden, die, met iemand zullende disputeren, die, om toch ééne gemeenschappelijke welbewezene *basis* te hebben, waarvan beiden konden uitgaan, daartoe in voorslag bragt de stelling, dat 2 maal 2 was, *daar eerst eens over denken wilde*.

Onze wensch ware dan slechts deze, dat het in het werk zoo duidelijk mogt doorstralen, als het in de voorrede gezegd wordt, dat de Schrijver met zijne *satyre* alleen het oog gehad heeft op alwat in de volmakingsplannen in het gekke loopt. Maar, wij herhalen het, dit is niet het geval. Daarom, gelijk wij met den Schrijver gaarne lagchen over de zotheden der menschen, en bij onszelven over menige volmaking meer denken dan wij zeggen, blijven wij desniettemin protesteren tegen de uitspraak van vader *Ezechiël Perfect*, *qua* beslissende en algemeen zullende gelden, en even zoo tegen die van *Habacuc Knaagwurm*, *qua* dito, beide boven aangehaald. En, schoon het werk wat lang voor een van die soort is, en dus op het einde eenigzins vervelend, ja laf wordt, zoo heeft het onze lever toch menige gezonde beweging veroorzaakt, en dus menig wolkje, door de onvolmaaktheid der wereld ontstaan, ten minste voor een oogenblik verjaagd. Zoo heeft de Schrijver daardoor reeds dadelijk iets tot den vol-

maak-

maakteren toeſtand der wereld bijgedragen; wij bedanken hem daarvoor, en wenſchen elken lezer gelijke, maar geene ſchadelijkere, uitwerking van de lezing toe.

Het zwervende Meisje, door Miſs FANNY BURNEY, *Schrijfſter van Evelina, Cecilia, en Camilla. Naar den tweeden Engelſchen Druk. Met Platen. Iſte Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. 1816. *In gr. 8vo. 414 Bl. f* 3-12-:

Dit zwervend meisje boezemt ons wezenlijk belang in, zoo door hare algeheele uitmuntendheid naar ligchaam en ziel, als door haren tot nog toe algeheelen verlatenen toeſtand en zeer donker, ongelukkig lot. Wij maken hare kennis in een vaartuig, met hetwelk eenige Engelſchen den verſchrikkelijken ROBESPIERRE ontſnappen, en waarin men haar niet zeer gemakkelijk opnam. Zij droeg het gewaad der afzigtelijke armoede, en had zich daarenboven door plaasters enz. vermomd; echter ſchijnt zij van geld of geldswaarde genoegzaam voorzien geweest, dan toevallig had zij alles in zee geworpen. Zij landt toch gelukkig in het land van vrijheid en gezond verſtand, en in gezelſchap van zeer aanzienlijke Heeren en Dames, die behooren tot *de meest edelmoedige natie*, en welker gevoel nog krachtiger moest zijn uitgelokt door het pas ontkomen dringend gevaar. Daarenboven is zij buiten twijfel zelve eene Engelſche. Maar ongehoord is de miskenning en verachting, die zij ondergaan moet, bij de ontdekking harer verlegenheid en ongeluk; en wij ſchromen geenszins te zeggen, dat zij zich bevond onder het ſchuim der fatſoenlijken volks, hetwelk haar geheim, dat zij betuigt, om de allergewigtigſte redenen, misſchien voor altijd, maar vooreerst althanag over uten bewaren, zoo weinig eerbiedigde, dat de laffſchuitwater gheid van iemand uit het laag gemeen zich naauwde band;)tere onbeſchoftheden veroorloven kan; en, wat het ens onze reemdt, naar mate zich hare ſchoonheid, en hare beſchaafdheid van geest en zuiverheid van hart, meer ontdekt, vermeerderen veeleer hare kwellingen, hoezeer men natuurlijk en overal het tegendeel wachten zou. De beſcheiden en perſonen, die zij in Engeland hoopt te vinden, misſen haar alle, en in ieder uitzigt op geſchikte hulp en toevlugt,

vlugt, of ook om zich zelve eerlijk te helpen, wordt zij telkens te leur gesteld; en aan het einde van dit deel verlaten wij haar in den meest benarden toestand, zonder eenige waarschijnlijke hoop en met de grootste deernis, daar ons deze geheimzinnige persone hoogst belangrijk werd. Wij kunnen ons gevoel van verontwaardiging over het Engelsch gezelschap, dat haar opnam, niet genoegzaam uitdrukken, noch matigen; hoewel een en andere, zeer enkele persoon, die of door haar misschien al te kiesch gevoel, of door uitwendigen dwang, eeniglijk belet werden haar te helpen en te beschermen, (gelijk deze voortreffelijke jonge Dame, en die nog meer — bewondering en hoogachting — zoo zeer verdiende, en misschien in iederen anderen kring zou genoten hebben) ons wederom met de Engelsche natie in zoo verre bevredigt, dat wij genegen zijn, de hatelijke personaadjen, die hier voorkomen, te houden voor uitzonderingen op de anders zoo geroemde edelmoedigheid van den Engelschman. Hoe donker en ingewikkeld ons de toekomst voor oogen zweeft, hebben wij echter zeker, zoo wij meenen gegrond, voorgevoel, dat zich de geheimzinnige afkomst en betrekkingen der beminnelijke heldin des verhaals eindelijk zóó zullen ontwikkelen, dat men zich schamen zal over gezegde miskenning en mishandeling; naar welke tentoonstelling der dwazen en onedelmoedigen wij verlangend uitzien. Het tweede deel wordt spoedig beloofd.

Men vindt in den loop des verhaals nog andere zoo zeldzame handelingen en karakters, als men wel weinig buiten Engeland vinden zal. *Goede wijn behoeft geen krans*, zegt het voorberigt; en, bij al het vreemde en onwaarschijnlijke, dat wij hier aantroffen, gaf ons de lezing van dit eerste deel een zoo aangenaam onderhoud en uitspanning, dat wij geenszins genegen zijn, de toepassing dezer spreuk op dit werk te betwisten.

Reizen en Lotgevallen van den Ridder L..... van Elzenburg. Naar het Hoogduitsch van K. H. SPIESS. *III Deelen. Te Utrecht, bij* N. M. Stramrood. 1816. *In gr. 8vo. Te zamen* 711 *Bl. f* 7-4-:

Wonderlijk en ongeloofelijk, ja meer dan wonderlijk en onge-

geloofelijk, is deze roman, en alles in dezelve, ja bijna iedere bladzijde; en echter, dit mag dan ook wonderlijk en ongeloofelijk zijn, lazen wij het werk met zoodanig eene nieuwsgierigheid en telkens op nieuw gespannene verwachting, dat zelfs de nog al talrijke taalfouten, en het minder naauwkeurige der overzetting hier en daar, onze aandacht bijna geheel ontslipten, en wij ook nu den tijd niet nemen om dezelve wederom na te slaan en aan te stippen, uit vrees dat wij wederom zouden worden uitgelokt om de lezing te hervatten, evenzeer als omdat wij in deze vertaling het werk van eenen eerstbeginnenden vermoeden, wien deze enkele wenk genoeg mag zijn, om hem wat meer op taal en spelling te doen acht geven. — Wij zouden noch uitgever noch lezer dienst doen met het geven van een nader verslag, daar de gespannene verwachting de éénige waarde van het boek is; en het is genoeg, hier te zeggen, dat zich eindelijk al het wonderlijke en ongeloofelijke bij dit ridderavontuur en dezen riddertogt geheel natuurlijk oplost. Zoo dat dan de lezing van dit werk eigenlijk tijdverlies is? Ja! in zoo ver men zich meent te bezondigen door het nagaan eens verzinsels, enkel ter ontspanning van den geest en vermaak van den lezer gesteld. Dan, wij meenen, de lezing van zoodanig werk als het tegenwoordige, hetwelk de zedelijkheid en onschuld nergens kwetst, is altijd nog gelijk te stellen met, ja te verkiezen boven, zoodanig hazardspel, waarbij het nadenken voor het minst nog minder voedsel vindt; en, als wij dan ons uitspanning kunnen en mogen, en alzoo ook moeten veroorloven, is zoodanig boek ook al welkom. Wilde men echter met de zedeleer dezes boeks wat hoog loopen, zoo als het dan aanwijst, „welke de belooning der misdaad is," zoo zouden wij moeten verklaren, dat deze les een weinig laat kwam, en wat al te schraal is uitgevallen, om daarop juist bijzonder te doen hechten.

De Tweeling-zusters; of, de Voordeelen van den Godsdienst. Uit het Engelsch van Miss SANDHAM, *naar de achtste oorspronkelijke Uitgave. Met Platen. Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1817. *In kl.* 8vo. 295 *Bl. f* 2-4-:

Lief, eenvoudig, overtuigend waar — dit zeggen wij van

 dit

dit geschrift met alle gerustheid. De zusters werden zeer jong nog en onbedorven aan de leiding toevertrouwd van eene godvreezende, verstandige tante op het land, daar hare ouders naar de Oost-Indiën trokken tot herstel van hunne vervallene fortuin. Zij genoten de uitmuntendste leiding: de eene stierf vroeg, regt kalm en godvruchtig, en ontging alzoo de vele beproevingen, waarvoor de andere blootstond. De ouders, schatrijk teruggekomen, namen hare nu eenige dochter terug, die tegen alle de verzoekingen van een leven in de groote wereld bestand bleef, volkomen aan hare pligten getrouw bij het sterfbed der ongelukkige, ligtzinnige moeder, en bij de ellende van den vader, die wederom alles verkwist had; zij genoot van hare goede beginselen de zoetste vruchten; ook die vader werd voor het goede gewonnen, en de edele Christinne werd eene gelukkige echtgenoote en de weldoenster van allen, die haar omringen. Ons dunkt, dit boekje moet algemeen behagen, en kan niet nalaten het goede uit te lokken en te bevorderen. Wij hebben de vertaling aan de waardige A. M. MOENS te danken; eene verstandige, lieve vriendin van de jeugd, die door hetzelve het aankomend geslacht wenscht te leeren, *in* de wereld levende, niet *voor* dezelve te leven.

Raadgevingen aan de Inwoneren van Nederland, in het bijzonder aan die der Noordelijke Provinciën, ter bevordering van den bloei van het Vaderland. In 's Gravenhage, bij de Erve J. Thierrij en C. Mensing en Zoon. 1816. *In gr. 8vo.* 35 *Bl. f* :-8-:

Wij miskennen de goede meening van dit boekje niet; en die is voortreffelijk. De raadgevingen zijn ook bijzonder goed; 1) het denkbeeld levendig te houden van de Fransche dwingelandij over ons; 2) het gevoel der redding wakker te houden, en verstandig slechts het mogelijke daarvan te verwachten; 3) weg met iedere partijschap; vergeven en vergeten; 4) vertrouwen op den Koning en de Regering; 5) iedere nog overgeblevene Franschgezindheid uit het hart te verbannen; 6) de pligten en deugden, uit de herstelling als Natie voortvloeijende, ijverig te betrachten; 7) zonder te plooijen in het waar Nederlandsch karakter, eenheid van belang en doel met de

Zuidelijke Provinciën als pligt te rekenen; 8) Godsdienst. Maar als wij voor het overige openhartig ons gevoelen mogen zeggen, dan draagt het slot wel het meest onze goedkeuring weg: „ Het ware te wenschen — dat zich eene wel„ besnedene penne opdeed, die de Natie in haar waar karak„ ter ontwikkelde, en tevens zien deed, wat zij wezen moest; „ want ongetwijfeld, zal het ons vaderland welgaan, moet de „ Natie met ernst worden aangetast, en daartoe is de weg „ niet om maar alles te bedekken; neen, haar karakter moet „ ontdekt worden, in deszelfs verkeerde rigtingen, als een ge„ volg van hare verdeeldheid en overheersching; want als dit „ door haar zal worden opgemerkt, zal zij ook vatbaar wor„ den voor verbetering, en met die verbetering zal hare „ grootheid rijzen en haar bloei bestendig zijn." Het komt ons voor, dat in een en ander opzigt de Natie door den Schrijver toch een weinig te zwart geteekend wordt; voor 't minst, dat hier en daar die teekening, als hij doel bereiken wil, niet geheel menschkundig is. En als hij zegt, „ dat „ men zich bepalen moet tot vrijmoedige inlichtingen omtrent „ de publieke zaken, in zedige termen bedenkingen te oppe„ ren, of misbruiken, die er plaats zouden mogen hebben, „ aan te toonen," maar er dan bijvoegt, dat *het laatste in publieke schriften te doen altijd af te keuren is*, zoo kunnen wij hem dit ALTIJD niet toestemmen, en meenen, dat hij zelf kort daarop zich veroorlooft hetgeen hij ons betwist, daar hij zich verklaart tegen het alsnog in werking laten der Fransche wetgeving, en (inderdaad naar waarheid) zegt: *het maakt de Natie onverschilliger omtrent de Omwenteling, zoo al niet onvergenoegd.* Waarom is dit *in zijn publiek geschrift* alzoo te zeggen den Schrijver meer geoorloofd, dan het ons zou zijn, hier te schrijven: *het maakt de Natie onverschilliger omtrent de Omwenteling, zoo al niet onvergenoegd*, dat niet overal en tijdig, door het op vele plaatsen zoo gemakkelijk aanwerven van vrijwilligers, (hetgeen onze goede en geëerbiedigde Koning de Besturen veroorlooft, ja ten pligt maakt) gezorgd wordt, dat eene loting voor de Landmilitie (in tijd van vrede en rust voor het minst) geheel onnoodig worde. *Het maakt de Natie onverschilliger omtrent de Omwenteling, zoo al niet onvergenoegd*, (daar zij vooral uit gegronde vrees voor het uitroeijen van alle godsdienstigheid en zedelijkheid de Fransche Conscriptie verfoeide) als zij getuige

is van de ijsfelijke vloeken enz., welke men bij het onderrigt in de *militaire manoeuvres* hier en daar nog fchijnt noodig te rekenen, enz. enz. — Op de fpelling en taal is ook wel wat aan te merken, waaraan wij echter denken, dat overhaasting, zoo wel bij den Corrector als den Schrijver, voornamelijk fchuld heeft.

Ariston, of fchildering van menfchelijke grootheid van geest en goedheid van hart. Tot opwekking van deugd en vaderlandsliefde in jeugdige harten. Door J. C. VOLLBEDING. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* G. C. S. *Met negen koperen Platen. Te Dordrecht, bij* A. Blusfé en Zoon. *In kl. 8vo. XII en 179 Bl. f* 1 - 10 - :

Het beklag van eene al te groote vermenigvuldiging van boeken voor kinderen is wel niet ongegrond; maar evenzeer, en met meer regt nog, kan men dit beklag doen over gefchriften voor volwasfenen, waaronder er dikwijls velen zijn van zoo weinig belang, dat wij niet weten, of wij ons meer bedroeven dan verwonderen moeten, dat dezelve koopers en lezers vinden. Jammer zou het echter zijn, indien daarom goede en nuttige boeken niet gefchreven of niet gedrukt wierden; dit toch verergerde de fchade en het kwaad: dit geldt dan ook de gefchriften voor kinderen, en wij hopen maar niet, dat onder den grooten hoop een of ander goed en doelmatig werkje zal worden over het hoofd gezien. Op dezen *Ariston* maken wij daarom ook gaarne den kindervriend opmerkzaam. Wij vertrouwen, dat het oorfpronkelijke, meer nog dan deze overzetting, zich allezins aanprijst. Zoodanige misftellingen, als wij b. v. bl. 28 vermoeden: „De „ prins, hoe *vermoeid* hij ook was, hoe veel hij ook had „ moeten uitftaan, verwachtte echter niet zoo de volkomene „ genezing zijner wonde, dat hij zijnen gewonen arbeid weder „ zou kunnen aanvangen," ontfieren den arbeid van den Heer of Mevrouw G. C. S. Ook ftiet ons menige Germanismus; en het *namiddags-ontbijt*, dat bl. 37 bij herhaling voorkomt, klinkt desgelijks voor den Hollander vreemd. Wij moesten hierop wenken, omdat de Schrijver in de voorrede onder andere zegt (en dit had zijnen Vertaler tot bijzondere

zorgvuldigheid moeten aanzetten): „ In schriften voor de „ jeugd, die zoo menigmaal gewoon is, onregelmatigheden „ en eenen bedorvenen smaak na te volgen, moet billijk alles „ vermijd worden, wat den nog onzekeren gang der denkbeel- „ den van jonge lieden op doolwegen leiden; wat de bevalligheid „ der voordragt schaden, en het ligchaam der woorden (*wortkörper*) geheel mismaken kan. Een werk, hetwelk men de jeugd „ in handen geeft, moet in alle opzigten een model zijn." (De overzetting is zelfs hier reeds geen meesterstuk.) Wat nu den inhoud van het werkje betreft, zoo verdient die allezins goedkeuring en lof. Het bevat, meerendeels korte, verhalen van velerlei inhoud en zedelijke strekking, naar de vatbaarheid der kinderen; en, hetgeen ons bijzonder beviel, het zijn alle voorbeelden van *goede* kinderen, door welke men de lieve jeugd tot het goede hier uitlokt. Aan het slot vinden wij enkele langere verhalen, en van eenen anderen aard, zoo al niet de bekende kleine Wolkramer, (een verhaal, dat men altijd met nieuw genoegen weder aantreft) dan echter het laatste, aangaande *den afstand, het kloosterleven en den dood van Keizer* KAREL DEN V., en de *karaktertrekken van* FREDERIK DEN II; deze zullen echter ook den kinderen tot groot genoegen zijn. Wij zijn het eens met den Schrijver: „ Eer een jongeling en aankomend meisje de „ wetten der zedeleer, en van het zedelijk goed van den ge„ heelen mensch kunnen verstaan, moeten zij deze wetten „ reeds begrepen hebben, en, zich zelven [daarvan] onbe„ wust, zich als 't ware naar eenen zekeren maatstaf hunner „ harten beheerschen." Men doe hun dan zoodanigen *maatstaf hunner harten* (dit klinkt zonderling, en wij vermoeden hier weder van den Vertaler een abuisje) door goede voorbeelden vormen, waartoe deze verhalen bij uitnemendheid geschikt zijn. De Schrijver erkent, dat eenige verhalen door hem uit andere kinderschriften ontleend zijn, hetwelk echter de waarde van zijn werkje niet hindert.

Ver-

Verhandeling over de Proefgetallen 9 en 11, voorafgegaan door eene Hoogduitsche Aanspraak, in het Fransch overgebragt door den Heer A. A. DE FONTENAY, *en uitgesproken in het wiskunstig Genootschap* Mathesis Artium Genitrix, 22 *Oct.* 1816, *door* J. LITTWACK, *Lid van voornoemd Gezelschap. Te Amsterdam, bij* J. van Embden en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. f* :-18-:

Hetgeen de Heer LITTWACK, een in de mathematische wetenschappen zeer ervaren man, over de proefgetallen 9 en 11 zegt, komt ons nog al belangrijk voor, en is bijzonder toepasselijk op het tegenwoordig ingevoerde tientallige stelsel, in hetwelk de deelers (*divisores*) en de vermenigvuldigers (*multiplicatores*) der uit te werken sommen somtijds uit zeer groote getallen bestaan, en men, door hulp dier proefgetallen, zich van de juiste bewerking van deze opgaven overtuigen kan. In dit stukje worden de bewijzen stelkundig, en voor de genen, welke in de stelkunde niet ervaren zijn, arithmetisch, en met veel helderheid voorgedragen. Dit werkje verdient dus aangeprezen te worden.

De Heer LITTWACK, weleer een leerling van den grooten MENDELSSOHN, tracht, bij deze gelegenheid, eenige rozen op het graf van dien onsterfelijken wijsgeer te strooijen. Met eene groote geestdrift, en niet zonder bevalligheid, is, hetgeen hij van zijnen meester zegt, voorgedragen. Echter is het aan Recensent voorgekomen, dat het, door den redenaar, aangehaalde Hoogduitsche vers:

Dass ein Gott sey, diess sagte Moses schon,
Doch den Beweis gab Moses Mendelssohn,

meer den stempel van een zoogenaamd woordenspel (*jeu de mots*), dan dien der strenge waarheid schijnt te dragen. Zijn wij wel aan MENDELSSOHN de eerste of krachtigste bewijzen van het bestaan der Godheid verschuldigd? Hier zoude men alleen het voorbeeld van Job kunnen aanhalen, om ons gezegde te staven.

Hoogstwaarschijnlijk is de Fransche vertaling der voorafgaande Hoogduitsche aanspraak, op verzoek van eenige inteekenaars van dit werkje, geschied. De vertaler, de Heer

DE

DE PONTENAY, heeft zich van zijne taak op eene eervolle wijze gekweten. Wenschelijk zoude het zijn, dat, bij eene nieuwe uitgaaf van deze redevoering, er eene Nederduitsche overzetting bijgevoegd mogt worden, waartoe zich zekerlijk wel iemand zou willen verledigen.

Zoo wel in de Hoogduitsche aanspraak, als in de Fransche vertaling van dezelve, vindt men eenige onduidelijke plaatsen. Zoo mist men het zoogenaamde *prædicaat* bij den op bl. 10 zich bevindenden zin, aldus beginnende: *Le premier, le plus modeste* (liefst *humble*) *des hommes etc.*, ten zij men de woorden: *que le Toutpuissant avoit choisi*, op deze wijze verandere: *le Toutpuissant l'avoit choisi.* Zoo vervalt ook de laatste *alinea* van deze bladzijde, wil men dezen zin verstaan. Men had, door eene naauwkeurigere correctie, menige drukfeil kunnen vermijden. Ook is op het stellen der zinscheidingen niet behoorlijk gelet.

Kaart van het Koningrijk der Nederlanden, volgens de nieuwste metingen zaamgesteld, en tot schoolgebruik ingerigt, door W. VAN DEN HOONAARD, *Onderwijzer te Hillegersberg. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1817. *f* :-14-:

Is het voor de Nederlandsche jeugd van belang, haar vaderland in deszelfs nieuwe gedaante te leeren kennen: deze kaart is daartoe zeer geschikt, vooral omdat zij de jeugd oefent, de plaatsen enz. te onthouden. Provinciën, eilanden, zeeën, meren en zeeboezems, rivieren en steden zijn namelijk slechts door letters en nommers aangewezen, en kunnen in het, bij de kaart behoorend, boekje worden nagezien. De verdienstelijke onderwijzer oordeelt, dat de kaart bij zijne aardrijkskundige tafelen der steden en vlekken van Nederland van dienst kan wezen; terwijl men zich niet minder van haar op zich zelve, bij het aardrijkskundig onderwijs van Nederland, zal kunnen bedienen. Haar druk bezit de vereischte duidelijkheid.

Chris-

Christelijk Onderwijs voor Eenvoudigen. Te Groningen, bij W. Zuidema. 1817. *In kl. 8vo.* 12 *Bl. f* :-1-8

Hoezeer de schrijver zeer gezet is op uitgebreide kennis, gevoelt hij echter, dat bejaarden, vroeger verwaarloosd, het noodigste door een eenvoudig en beoefenend gesprek kan en moet worden aangebragt. Zij behoeven hierbij eenen leiddraad, om den zamenhang en het geheel te kunnen overzien, zoo te hunner voorbereiding als herinnering. Hij levert hier iets wel zeer kort en voor het geheugen gemakkelijk; acht hoofdstukken, die ieder slechts drie vragen bevatten, maar onder de leiding van een geschikt leeraar evenwel voldoende zijn. Voor de allereenvoudigsten zouden wij hier nog wel eene of andere schriftuurplaats kunnen doorhalen. Het boekje is door het provinciaal kerkbestuur van Groningen goedgekeurd, en alzoo bij het talrijkst genootschap in de noordelijke provinciën bruikbaar, en voldoende.

Godsvriend van Dalheim, een godsdienstig, kundig en vlijtig Landman. Door F. ARNDTS, *Deken en Pastoor te Meschede in Westfalen. Een Leesboek voor het platte land. Naar het Hoogduitsch. Te Harlingen, bij* M. van der Plaats. 1816. *In kl. 8vo.* 117 *Bl. f* :-12-:

Er is geen reden hoegenaamd, waarom wij dezen waarlijk braven landman, bij wien de Godsdienst op al zijnen handel en wandel invloed had, niet aan de aandacht van den boerenstand, en in het bijzonder van iederen dorpleeraar, zouden aanprijzen. Wij doen dit met den opregtsten wensch, dat hij ook hier te lande vele navolgers vinden mag.

In het *Meng.* bl. 538. reg. 10. leze men nog, achter het woord spraak, „ en *Fransche* wijs."

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen, over de blijmoedigheid van geest en de rust des gemoeds, volgens de grondstellingen van het Christendom; voor Christenen uit den beschaafden stand. Door R. EYLERT *den Jongen, thans Leeraar bij het Hof te Potsdam. Uit het Hoogduitsch. IIde Deel. Te Groningen, bij* W. Zuidema. 1816. *In gr.* 8*vo.* 252 *Bl. f* 1-16-:

Gelijk wij aan deze Leerredenen, in den trant van den beroemden REINHARD, bij de aanmelding van het eerste deel (*Tijdschrift* voor 1812, bl. 245 enz.) een goed getuigenis gaven, en dezelve de Christelijke huisgezinnen ter stichting, en aankomende Predikanten als eene vruchtbare lectuur aanprezen, zoo doen wij dit ook bij dit deel met alle gerustheid; dan, hetgeen wij toen zeiden, aangaande den een weinig te gekunstelden stijl, het niet altijd treffende van het onderwerp, en de mindere verdienste dezer opstellen voor de uitlegkunde, mogen wij ook nu niet terugnemen, hoezeer wij overigens den welsprekenden, schranderen en Christelijken Redenaar allezins regt doen. Ziet hier de onderwerpen: I. De geschiedenis van Jezus opstanding is een overtuigend bewijs voor de waarheid der leer van eene Goddelijke Voorzienigheid. HAND. II: 22—24. II. Dezelfde geschiedenis is eene sterke opwekking, om op de Goddelijke Voorzienigheid te vertrouwen. ROM. IV: 20—24. Deze beide stukken maken een geheel; de tweede is van de eerste, als 't ware, de toepassing. Donker, maar aan het einde licht. Het wijze oogmerk van God wordt bereikt, en het ontwerp der boozen verijdeld. Deugd wordt beschermd en gezegend. Wij zijn onsterfelijk, en eene almagtige hand behoudt ons in den dood. Zoo worden onze lotgevallen tot een hemelsch schoon

geheel vereenigd. Beeft dan, gij, die u tegen Gods ontwerpen verzet. Deugdgezinden, verwacht en heb weldaad en zegen. Wacht, en beslist niet vóór de ontwikkeling. Ongelukkigen en miskenden, eene almagtige liefde zal u regtvaardigen en beloonen. Vertrouwt het lot der uwen gerust aan Gods leiding en bestuur. (Alles is goed, ja voortreffelijk; maar bij het Christen-*Paaschfeest* verlangen wij toch nog iets anders.) III. Over de vertroosting, die wij onder het lijden, dat ons zelven treft, in het nog zwaarder lijden van anderen vinden. Hebr. XII: 1. (Bij den aanvang der lijdensgeschiedenis; en alzoo hebben wij hier dezelfde aanmerking, die geenszins minder kracht heeft, omdat juist de bediening van het *Avondmaal* volgt.) IV. Over de hooge waarde der nederigheid. Jo. XIII: 1—17. V. Over het vertrouwen op de menschheid. Rom. XI: 1—5. 1) Eenige aanmerkingen hierover: het is vertrouwen, dat het menschdom over 't algemeen meer achting dan verachting verdient; en, eert in ieder mensch (met wijze voorzigtigheid echter) een schepsel van God, een' verlosten door Jezus, een' reisgenoot naar den hemel. 2) De noodzakelijkheid en waarde van dit vertrouwen: het Christendom maakt het ons ten pligt. God is ter verbetering werkzaam. Het algemeen welzijn eischt het. Het is van groot gewigt voor onze deugd, en voor onze tevredenheid. 3) Middelen daartoe: ons vormen naar het voorbeeld van Jezus; ons voor eenzijdigheid hoeden; ons zelven steeds verbeteren. VI. Over de behoefte van het menschelijk hart, om, in den nood, tot God zijne toevlugt te nemen. Jes. XXVI: 16. en Ps. LXXVII: 3, 4. VII. De slaap, eene beeldtenis van den dood. Jo. XI: 11. VIII. Het H. Avondmaal beschouwd als een maaltijd der vertroosting voor lijdenden. Luk. XXII: 15. IX. De overdenking van het verledene is voor ons leerzaam; want zij verspreidt een helder licht over onze hoop op, en over onze verwachting van de toekomst. Job VI: 8. (Op Nieuwjaarsdag.) X. Het gedrag van den Christen, als voor hem de uitzigten in de toe-

komst

[illegible] zeer treurig zijn. Ps. XLII: 12. XI. Drie belangrijke waarheden, welke ons, door het beschouwen van den sterrenhemel, herinnerd worden. Ps. XIX: 2-7. Hoe groot is God! Welk een heugelijk denkbeeld is het, dat deze God onze Vader is! Verheft u tot de hoop der onsterfelijkheid.

Bij die stukken, waarvan wij de ontwikkeling niet aanstipten, verviel de bedenking van mindere geschiktheid naar de gelegenheid des tijds. Het slot der laatste Leerrede zij ter proeve van den stijl:

„ o! Gij woningen der genen, die voor dezen nevens ons in het stof geleefd, die volstreden en overwonnen hebben, die in hun zalig heiligdom getreden zijn! Wanneer wij, in den zachten glans van uw ver verwijderd licht, met een bloedend hart, aan den grafkuil der genen staan, die ons lief en dierbaar waren, o! dan vertrooste en verkwikke ons het zien van u in uwe schitterende pracht; laat dan de heerlijke hoop onze wonden genezen en onze tranen afdroogen, dat wij eens in uwen schoot onze, voor ons onvergetelijke, geliefde vrienden, die ons zijn voorgegaan, zullen wedervinden. — En wanneer dan het ernstig, plegtig, beslissend uur van scheiden ons zal genaken, en de hand des doods den band zal hebben verbroken, die ons aan het stof en aan de aarde boeit, o! neemt ons dan mede als waardige burgers aan; gij woningen des vredes! Dat dan ons onsterfelijk deel zich vrij en zalig tot u verheffe, zich verheffe tot den Heere! dan worde ook door ons de stem der genade vernomen: *Gij goede en getrouwe dienstknecht*, enz. MATTH. XXV: 21, 23."

Een door ons aangewezen misslag bij de overzetting in het eerste deel wordt door den kundigen Vertaler met eene drukfout in het oorspronkelijke verontschuldigd.

Gelijktijdig met dit werk, kwam ons nu eerst, door welk toeval weten wij niet, weder in handen:

 Chris-

Christelijke Vertroostingen bij het wegsterven van onze Geliefden, door R. EYLERT, *Hofprediker te Potsdam. Uit het Hoogduitsch. IIde en laatste Stuk. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1813. *In gr. 8vo.* 254 *Bl. f* 1-16-:

Van welke het eerste deel in ons Maandwerk voor 1811. bl. 54 enz. beoordeeld is. Het zijn ook Leerredenen, van welke de eerste en tweede voor het Feest op *Hemelvaartsdag* en *Pinksteren* door ons minder geschikt worden geoordeeld, hoe zeer dezelve overigens in belangrijkheid en Christelijke vertroosting met de overige gelijk staan. Achter de eerste is een aanhangsel gevoegd, door den Vertaler grootendeels overgenomen uit de *Gedichten en Overdenkingen van Mr.* H. VAN ALPHEN, die in 1777 het licht zagen, en die zeker verdienen in ieders handen te zijn; gelijk ook dit uittreksel hier juist op zijne plaats wordt bijgebragt. Het derde hier voorkomende en uitvoeriger stuk is eene *Overdenking*, hoe zeer het, even als de Leerredenen, eenen tekst aan het hoofd heeft. Ziet hier van deze Vertroostingen de opschriften: 1) Over het aandenken aan onze verstorvene geliefden. LUK. XXIV: 50—53. 2) Over het aandenken van onze verstorvene geliefden aan ons. LUK. XXIV: 49 en HAND. II: 1—4. 3) Over de leerzame en troostvolle waarheden des Christendoms bij den dood van vroegtijdig overledene kinderen. LUK. VII: 11—17. 4) Het Christendom ontheft zijne beminnaars van de vrees voor den dood. LUK. XXIII: 46. 5) Eene stichtelijke bespiegeling over den Herfst. (In deszelfs laatste dagen.) JES. XL: 6—8. Wij noemden deze voorstellen bij het eerste deel, en herhalen dit gaarne bij het tweede, inzonderheid voor leergierige en godsdienstige zoo wel, als eenigzins verlichte Vrouwen, keurig berekend.

Bijbel voor de Jeugd, *door* J. H. VAN DER PALM. *Vde en VIde Stuk. Te Leyden*, *bij* D. du Mortier en Zoon. 1815, 1816. *In kl.* 8*vo.* 224 *en* 240 *Bl.* *f* 2-8-:

Wij voegen deze beide ſtukken, welke Mozes betreffen, bij elkander, gelijk wij met de beide vorige ſtukken, waarin de geſchiedenis der Aartsvaderen werd voorgedragen, ook gedaan hebben. De Heer VAN DER PALM was voornemens, in het vijfde ſtuk de ganſche levensgeſchiedenis van Mozes af te handelen. Dan, bij de bewerking zelve, had hij ras beſpeurd, dat dit niet wel mogelijk was, vooral daar hij iets wilde zeggen over de burgerlijke en godsdienſtige inſtelling van den Israëlitiſchen ſtaat. Hieruit zijn, derhalve, twee afzonderlijke ſtukken, door derzelver inhoud op het naauwst verbonden, ontſtaan: en niemand, die eenig beſef heeft van het belang des onderwerps, en van eene geſchikte behandeling van hetzelve, zal dit niet ten volle goedkeuren, noch op het vermoeden komen, dat de ſchrijver dit Bijbelwerk buiten noodzaak of nuttigheid zou hebben willen rekken. Neen voorwaar! Indien hij de tafereelen uit het leven van Mozes in één ſtuk had te zaam gedrongen, zou hij en aan de waardigheid des onderwerps te kort gedaan, en aan het hoofddoogmerk van dit zijn Bijbelwerk niet beantwoord hebben, en zelfs naauwelijks den ſchijn hebben kunnen vermijden van over de zaken wat te luchtig en te oppervlakkig te zijn heengeloopen.

Zoo als, dan, de oordeelkundige ſchrijver de behandeling van zijn onderwerp heeft ingerigt, kan hij, over het geheel genomen, niet anders dan de goedkeuring van bevoegde regters wegdragen. Dat hij uitnemend geſchikt is om te ſchilderen en echte *tafereelen* te leveren, om de zaken en gebeurtenisſen, die hij beſchrijft, duidelijk, levendig en met derzelver eigenaardige kleuren voor te ſtellen, om ons in de aloude tijden, die hij met

 ons

ons beschouwt, geheel, als 't ware, te verplaatsen, en ons in de zaken, welke hij behandelt, groot belang te doen stellen, — dit weten allen, die zijnen meesterlijken stijl, zijne treffende voordragt kennen. Daar het onderwerp grootsch is, heeft hij overal getoond deszelfs waardigheid te gevoelen, en dat gevoel in het hart zijner lezeren getracht over te storten. Onvermijdelijk was het, somtijds wat hooger en dieper te gaan, bijzonder met betrekking tot Gods handelwijze en de wegen zijner aanbiddelijke voorzienigheid: dan, wij kunnen niet zeggen, dat VAN DER PALM ooit eene te hooge vlugt genomen, of zich te diep heeft begeven, voor zulke jeugdige lezers als hij bedoeld heeft; en zijne bekende duidelijkheid en bevallige gemakkelijkheid wist al dat hooge en diepe zoo bevattelijk mogelijk te maken.

Wij zouden, voorzeker, veel te ver uitweiden, willen wij alle de hoofdstukken van de beide voor ons liggende deeltjes doorloopen, en bij alles stilstaan, dat ons voorkwam bijzondere opmerking te verdienen. Wij zullen ons, derhalve, bij het een en ander afzonderlijk bepalen.

Uitvoerig is VAN DER PALM over de roeping van Mozes in het derde hoofdstuk des eersten stuks. Al wat bij de merkwaardige verschijning van Jehova aan dezen beroemden man van de Hebreeuwsche oudheid voorviel, wordt uit het juiste oogpunt voorgesteld en in het vereischte daglicht geplaatst. Vooral was het van belang, de redenen van 's mans langdurige aarzeling te ontvouwen; dit wordt menschkundig gedaan, zoo dat aan het karakter van den in die hooge oudheid voorbeeldeloos- grooten man volkomen regt wedervare. Zou, echter, bij deze gelegenheid, niet zeer gepast hebben kunnen aangemerkt worden, hoe deze aarzeling van Mozes ten duidelijkste aantoont, dat hij zich niet eigendunkelijk had opgeworpen tot een' verlosser zijns volks, maar, in den sterksten zin des woords, eene Goddelijke roeping had? In onze dagen is het gansch niet over-

he-

hoodig, om, bij alle gelegenheden, de jonge lieden in de waarheid van den geopenbaarden Godsdienst te bevestigen en te versterken. Boeken, die dezelve of regtstreeks aantasten, of heimelijk ondermijnen, komen wel eens in hunne handen. Gesprekken van sommigen kunnen ook wel eens hun geloof min of meer aan het wankelen brengen. En hier, bij Mozes aanstelling, was eene allergunstigste gelegenheid tot zulk een gewigtig einde. De schrijver zelf erkent in het eerste hoofdstuk van het tweede deeltje, bl. 10 en 11, over de wetgeving op Sinaï sprekende, de noodzakelijkheid om aan te toonen; dat Mozes niet, even als andere wetgevers der oudheid, het volk misleid hebbe, door slechts eene Goddelijke roeping voor te wenden. Doch, deze belangrijke aanmerking ontwikkelt hij zelfs daar ter plaatse niet genoegzaam. Bij Mozes roeping, althans, kwam het uitstekend te pas, zijne eer en de eer der gewijde schriften te handhaven: en hierdoor had, onzes achtens, VAN DER PALM een' vasten grond gelegd tot het geloof in al het wonderbare, dat hij vervolgens moest voordragen. Een man, als hij is, had in weinig regels veel kunnen zeggen, om de aandacht der lezeren op het ongekunstelde, op het van alle verdichting geheel vervreemde in het verhaal te bepalen, en hun waarheidsgevoel te hunnen nutte op te wekken.

Juist dit heeft hij met opzet en voortreffelijk gedaan bij de beschrijving der plagen van Egypte. Hij toont zeer wel aan, dat het aldaar gewone landplagen waren, schoon niet in zulk eene hevigheid, als op Mozes aankondiging geschiedde; dat tusschen de meeste plagen een natuurlijk verband plaats had, waardoor eene voorafgaande de oorzaak werd van eene volgende; dat dit met de natuur overeenkomstige, wel verre van het wonderbare weg te nemen, integendeel zoo wel Gods oppermagt over de natuur, als zijne wijsheid aan den dag legt, dewijl God, in zijne wonderen zelfs, de krachten der natuur tot bereiking zijner oogmerken bestuurt, en dit doet overeenkomstig de landen en plaatsen, die

 het

het tooneel zijner werking zijn; dat, eindelijk, het natuurlijke dezer landplagen wel veel toebragt om Farao's hart te verstokken, vooral daar sommige dezer verschijnselen door de kunstenarijen der Egyptische wigchelaars nagebootst werden, maar dat ook deze gewaande toovenaars altijd in een jammerlijk licht verschijnen, en somtijds bekennen moesten, dat, in hetgeen door Mozes verrigt werd, Gods hand erkend moest worden.

Deze zelfde overeenkomst, en, om zoo te spreken, ineensmelting van het natuurlijke met het wonderbare, die het wonder in een schooner en den God der natuur veel waardiger licht vertoont, heeft VAN DER PALM, met grond, opgemerkt in den doorgang der Israëlieten door den Arabischen zeeboezem, wiens wateren, volgens het gewijd geschiedverhaal zelve, door een' sterken wind, welken God deed opkomen, zoo verdreven werden, dat de Israëlieten den doortogt zonder hindernis deden; terwijl de hen navolgende Egyptenaren, door het veranderen des winds, in de golven bedolven werden. Dit nu kon Mozes met geene mogelijkheid voorzien, noch voorspellen. Het was een wondervol gewrocht van den almagtigen Heer der gansche natuur.

Doelmatig is, voorts, hetgeen, na het verhaal van de wonderdadige tusschenkomst der Godheid, door onzen schrijver wordt voorgedragen, betreffende het gepaste van alle die verbazende wonderen.

In het eerste hoofdstuk van het tweede deeltje wordt de wet der tien geboden uit het ware oogpunt voorgesteld, als de grondwet van staat. Op bladz. 20 hadden wij iets minder oppervlakkigs verwacht over de beloften en bedreigingen, bij het tweede gebod gevoegd, en, zoo als het ons buiten twijfel voorkomt, op het eerste even zeer toepasselijk. Dat het bedreigd ongeluk zich uit deszelfs aard zou moeten voortplanten op de nakomelingschap der overtreders, gelijk de geachte schrijver zegt, is voor het gros der lezeren zeer duister: maar, wanneer men aanneemt, zoo als men hier aannemen moet, dat deze bedreiging, zoo wel als de belofte, niet ie-

iederen Israëliet in het bijzonder, maar de natie als zoodanig, betrof; wanneer men bedenkt, dat Mozes meermalen aan zijn volk eene uitroeijing uit het land en ballingfchap in vreemde gewesten tot ftraf bedreigde, bijaldien het zich aan veelgodendom en afgoderij ongeneeslijk fchuldig maakte, — dan kan men begrijpen, hoe het bedreigd nationaal ongeluk zich tot in het derde en vierde geflacht, natuurlijk, zou doen gevoelen, zoo als ook in de Babylonifche ballingfchap gebeurd is; terwijl eene beftendige aankleving aan den zuiveren dienst van éénen God het volk tot in het duizendfte geflacht van Jehova's gunst en goedertierenheid zou verzekeren, en hetzelve het duurzaam geluk zou doen genieten, van in het gezegende land te blijven.

Zeer gepast volgt, in het tweede en derde hoofdftuk, eene korte, doch genoegzame befchouwing van Mozes burgerlijke en godsdienftige wetgeving, en verder het voornaamfte der gefchiedenis zelve tot aan den dood van Mozes. Hier en daar zouden wij nog al eene aanmerking hebben mede te deelen: dan, wij zouden welligt te uitvoerig worden. Eene zeer kleine willen wij, echter, niet weerhouden, betreffende iets ftootends op zeer enkele plaatfen. Wij lezen (om zulks met een voorbeeld op te helderen) bl. 166 van het 5de ft.: *er moest van den* DIENST DIENS *eenigen Gods*, enz. Die twee woorden, welke in éénen adem moeten uitgefproken worden, klinken ons wat hard bij elkander, vooral in den zachtvloeijenden ftijl van een' weergaloozen fchrijver, gelijk VAN DER PALM. Bij eenen anderen zouden wij dit niet eens opgemerkt, ten minfte niet vermeld hebben. Zoo kan dus eenen meester in de fchrijfwijze fomwijlen iets ontvallen, dat niet navolgenswaardig is!

Wij hopen, dat de Heer VAN DER PALM dit nuttig Bijbelwerk vervolgen zal en gelukkig voleindigen. Het zal waarfchijnlijk wel eenige vertraging lijden door het bewerken en uitgeven zijner verbeterde vertaling des Bijbels, tot welk allergewigtigst werk wij den bekwamen man de noodige krachten toewenfchen; en,

wanneer hij zich, zoo als wij mogen vertrouwen, stipt aan zijn uitgegeven berigt houdt, dan kan hij, bij de kundigsten zelve, de meeste goedkeuring behalen, en voor het algemeen het uitgebreidste nut stichten.

De hoop des wederziens, in eene Leerrede over Joh. XVII: 24 *voorgesteld, door* J. SCHULTZ; *Predikant bij de Evangelische Lutersche Gemeente in 's Gravenhage. Aldaar,* bij de Erve J. Thierrij en C. Mensing en Zoon. 1817. *In gr.* 8*vo. f* 1-10-:

De Eerw. SCHULTZ heeft deze leerrede gehouden, de eerste reis dat hij, na den dood zijner echtgenoote, weder den predikstoel betrad, en op verlangen van velen zijner toehoorderen haar in druk gegeven. Deze stof was zeker bij die aanleiding inzonderheid zeer gepast, en is door den Eerw. SCHULTZ zeer fraai bewerkt. De redevoering is in eenen schoonen stijl; de perioden zijn vloeijend; logische orde heerscht in het geheel; en de gronden, op welke de hoop des wederziens gebouwd wordt, zijn, ook naar ons inzien, onomstootelijk, nu wij de openbaring van Jezus Christus nevens dezelve hebben. En hier zijn wij nu juist op een punt gekomen, waaromtrent wij aanmerking op deze preek moeten maken. Zij is meer wijsgeerig dan christelijk. De christelijke leeraar mag wel filozoferen; maar het gezag van zijnen Goddelijken Meester, en het geloof aan Hem, moet den grondtoon uitmaken. En dit is in deze preek niet het geval; veelmeer komt Jezus in dezelve voor, als slechts *wenschende*, *smeekende*, dat de zijnen bij Hem in zijne heerlijkheid *mogten* zijn, geenszins, gelijk toch de vertaling en de grondtekst dat uitdrukkelijk eischen, met Goddelijke volmagt betuigende: Vader, ik *wil*, dat zij bij mij, in mijne heerlijkheid, zullen zijn. Op welken grond de Eerw. SCHULTZ den gezegden zin aan het grondwoord: *ik wil*, heeft gegeven

gegeven, zien wij niet door; maar het onderscheid is groot; en, bijaldien het op hetzelfde neêrkwame: Vader, *ik wil*, en: Vader, *ik wensch*, *ik bid*, *ik smeek*, dan vragen wij: waartoe die verandering? Er valt toch aan te twijfelen, dat de Eerw. SCHULTZ ooit zal bidden: Vader, *ik wil*, enz. of dit anderen leeren.

Wij hebben ook nog andere uitdrukkingen gevonden, die, naar ons inzien, te kennen geven, dat de Eerw. SCHULTZ niet zoo hoog over Jezus denkt, als de Bijbel dit vordert. Bl. 8 wordt Jezus genoemd: de eerste lieveling des hemels, de uitmuntendste der *stervelingen*. Schoon het waar is, dat Jezus sterven moest, zoo bezigen wij toch deze uitdrukking slechts van gewone, zondige menschen. Waarom eene benaming, die eenen vernederden staat te kennen geeft, nu juist ook aan Jezus gegeven? — Bl. 24 wordt de belofte van Jezus, dat Hij met de zijnen wilde wezen alle dagen tot aan de voleindiging der wereld, genomen in dien zin, dat Hij, in zijne heerlijkheid, hunner steeds gedachtig zoude blijven. Deze opvatting blijkt ook uit het onmiddellijk volgende: „En zoo blijven voorzeker alle voleindigden, die, gelijk deze Jezus, de hunnen, welke op aarde bij hen waren, lief hadden tot aan het einde, ook in den staat hunner heerlijkheid, met het aandenken aan deze dierbaren vervuld," enz. En bl. 37 lezen wij: „Terwijl de overblijvenden van ons zich behooren te verheugen over de vroegere verhuizing hunner voorgangeren naar die zaliger gewesten, zoo verlaten dezen hen, om daar voor hen de plaatsen te bereiden." — Wij worden door deze onderscheidene uitdrukkingen als gedwongen te onderstellen, dat de Eerw. SCHULTZ in de gezegden, waardoor Jezus van zichzelven eene Goddelijke magt en verhevenheid aanduidt, en zich de beschikking van het aanstaand lot der zijnen toeschrijft, niets anders vindt, dan wat van alle gezaligde menschen kan gezegd worden. Wij hebben geen oogmerk, zijn Eerw. te verketteren; en, zoo wij in onze onderstelling mogten dwalen, wijte hij zulks niet aan

ons,

ons, maar aan zijne eigene wijze van uitdrukking omtrent dit, in ons oog zeer belangrijke, ſtuk.

Biddagsrede over Jeſ. XLVI: 12. uitgeſproken voor de geplaatſten in het Correctiehuis te Amſterdam, op den 18 *Junij* 1817; *door hunnen Onderwijzer in den Godsdienst*, J. T. BERTRAM. *Te Amſterdam, bij* W. van Vliet *en* J. H. Duisdeiker. 1817. *In gr. 8vo. f* :-4-:.

Is er een post, welken wij ons moeijelijk voorſtellen, het is die van onderwijzer in den Godsdienst bij dezulken, met wier misdadigheid zelfs de burgerlijke regter zich heeft moeten bemoeijen. Hun val heeft daardoor eene openlijkheid gekregen, die voor meerdere verharding doet vreezen. Daarom is de onderwijzer van zulke lieden, die zich getrouw van zijnen post kwijt, naar mate van de moeijelijkheid van zijnen arbeid een te verdienſtelijker man. Als zoodanig eenen leeren wij den onderwijzer BERTRAM in het voor ons liggend ſtukje kennen. Hij geeft deze redevoering uit met het edel oogmerk, om door de opbrengst van dezelve, zoo die groot genoeg mogt zijn, in ſtaat geſteld te worden tot de uitgaaf van eene kleine verzameling van ſtukjes, die hij den gevangenen, onder eene gewone aanſpraak tot hen, wilde uitreiken, wanneer zij het huis verlaten, om dezelve hun tot een handboekje te doen dienen, en daardoor hun eenige goede lesſen te geven, enz.

Wij waren nieuwsgierig naar den inhoud dezer biddagsleerrede in een huis van correctie; want waarlijk zij behoort tot een bijzonder vak — en wij vonden dezelve zoo zakelijk, (aan de noodige verklaring is mede alle kortheid gegeven) zoo liefderijk, zoo verſchoonend, zoo vol uitdrukking van alles goeds, ten aanzien van de verbetering der hoorderen, verwachtende liefde, dat wij met de warmſte achting vervuld werden voor eenen man, die zijnen moeijelijken post zoo getrouw voorſtaat,

baat, en zeker — dit maken wij reeds uit zijne manier van werken van voren op — nut moet ſtichten. De ſtijl is kort en ineengedrongen; de redevoering beſtaat als 't ware uit korte en veelal op zich zelve ſtaande punten, en dit vinden wij hier wel doelmatig. De taal is zuiver en kiesch; de ſtijl rollend en oratorisch, zonder gezwollenheid. Alles is duidelijk, en ligt te onthouden. Mogten alle bijzondere godsdienstonderwijzers in dezen geest werken en naar zulk een model zich vormen!

Wij moedigen het publiek aan, om, door het koopen van deze redevoering, het edel, door den ſchrijver in de voorrede opgegeven en ſtraks door ons vermeld, doel te helpen bevorderen, wenſchen den Heere BERTRAM verder den Goddelijken zegen, en der maatſchappij de vruchten van zijnen arbeid toe.

Lofrede op JOANNES LUBLINK, den Jongen, *door* C. W. WESTERBAEN. *Te Amſterdam*, *bij* J. ten Brink, Gz. 1817. *In gr. 8vo. VI. 99 Bl. Met Aanteekeningen en Bijvoegſelen.* *f* 1-8-:

In twee opzigten verdient het voor ons liggende werkje eene gunſtige onderſcheiding. Vooreerst als welverdiende hulde aan eenen man, die ons vaderland tot zegen en eer heeft verſtrekt, en ten tweede als voortbrengſel in een vak, dat onder ons nog weinig is bewerkt, als lofrede.

Wat het eerſte betreft, wij zeggen met den heer WESTERBAEN: „ Wie kende niet reeds voorlang den beroemden naam van JOANNES LUBLINK, *den jongen?* Wie, die eenig regt meende te hebben op den titel van letterminnaar, was met zijnen letterarbeid onbekend? Wie had aan denzelven, in vele opzigten, niet veel te danken? Wie nam daarom geen deel in zijn algemeen bekende lot? Wie dacht niet aan hem, als men,

in onderfcheidene betrekkingeu, als lid van letterkundige genootfchappen, als medeoprigter van loffelijke maatfchappijen, als opbouwer van andere nuttige gestichten, en als ftaatsman, uitgebreiden zegen ftichtte; wij betreuren zijne rampen, vooral het volflagen en onherftelbaar verlies van zijne beide oogen, maar vereeren tevens zijnen christelijken heldenmoed en zijne kinderlijke gelatenheid, waardoor hij nimmer zijne kalmte verloor; wij zien het heiligdom van zijn huisfelijk leven ontfloten, en wij worden verrukt door het heerlijk tooneel van huwelijksliefde; wij vertoeven met genoegen aan zijne zijde in den avond van zijn leven; wij ftaan met bewondering aan zijn ziek- en zijn fterfbedde, en wij voelen ons tot eerbied gedrongen voor den man, die zoo leefde, maar tevens tot hoogachting voor de talenten van hem, die zulk een treffend beeld van deze grootheid ontwierp.

Trouwens, wij hebben deze lofrede met uitftekend genoegen gelezen, en wij befchouwen dezelve als eene wezenlijke verrijking van onze letterkunde, waardig, om naast de meesterftukken van VAN SWINDEN, KANTELAAR en VAN DER PALM geplaatst te worden. Alles kenmerkt den naauwkeurigen onderzoeker, den onpartijdigen beoordeelaar; den warmen, gevoelvollen vereerder van wetenfchappelijke verdienfte en zedelijke waarde. Het onderwerp is met eene bevallige losheid behandeld; nergens hindert de orde, en echter zijn alle bijzonderheden als door een' onzigtbaren band zoo vast zamengefnoerd, dat zij een volkomen geheel uitmaken, en ons het beeld van den man in vollen glans voor oogen ftellen. De ftijl is gekuischt, en de toon, die in het geheele ftuk heerscht, beantwoordt volmaakt aan den ftillen en edelen geest van LUBLINK. Men moge al eens meer verheffing en meer gloed in eene lofrede verlangen; bij eene nadere overweging wordt men overtuigd, dat deze kunfteloozè en edele eenvoudigheid hier noodzakelijk was, en alleen de regte werking doet. Ook moge de lofredenaar niet verpligt zijn,

al-

alles fijn uit te pluizen, en de leemten van zijn voorwerp in een helder licht te plaatsen; de heer WESTERBAEN behoefde van deze vrijheid geen gebruik te maken, en kon aan de strikte waarheid vasthouden, die, bij de bekwaamheid en het karakter van LUBLINK, op zichzelve hoogstbevallig is.

De aanteekeningen zijn belangrijk, en verhoogen de waarde van dit werkje niet weinig. Dubbele dank verdient de heer WESTERBAEN, die deze bijzonderheden zekerlijk met veel moeite uit de papieren van den overledenen heeft moeten opzamelen.

Een fiksch en geestig geteekend portret van LUBLINK versiert den titel van dit werkje, dat wij in veler handen wenschen, opdat het aandenken van den edelen man, die in zijn leven zoo veel nut stichtte, ook na zijnen dood nog zegenrijk werke ter bevordering van ware kennis en ongeveinsde godsvrucht.

Handleiding tot de Materies Medica of Leer der Geneesmiddelen, *door* H. J. VAN HOUTE, *Med. Chir. et art. obst. Doctor. Te Amsterdam, bij* L. van Es, 1817. *In gr. 8vo. f* 1-16-1

Daar de door de Heeren BICKER en YPEY opgestelde werken over de Leer der Geneesmiddelen uitverkocht schijnen, en tot eene tweede uitgaaf geene toebereidselen gemaakt worden, zoo heeft de Heer VAN HOUTE gedacht handen aan het werk te mogen slaan, om het geneeskundig publiek, en vooral de Heelmeesters te platten lande, van eene *Materies Medica* te voorzien. Wij erkennen met zijn Ed. de noodzakelijkheid van het vervaardigen eener Handleiding tot de *Materies Medica*, geschreven in de Nederlandsche taal, en vooral berekend voor de behoefte van hen, die, als Heelmeesters, de Geneeskunst te platten lande uitoefenen, welke, zoo als in het voorberigt zeer wel wordt aan-

gemerkt, veeltijds noch vreemde talen verstaan, noch, zoo zij die al verstaan, middelen genoeg bezitten, om zich kostbare, in die talen geschrevene, boeken over dit onderwerp aan te schaffen.

Kortheid was een der hoofdvereischten in het oog van den schrijver, bij het opstellen dezer *Materies Medica*; zij is het ook volgens ons oordeel, en moet bijzonder nuttig zijn voor het grooter getal Heelkundigen, voor welken dit werk bij voorkeur bestemd schijnt; dan, terwijl de kortheid met inspanning betracht is, meenen wij op vele plaatsen ontwaar geworden te zijn, dat de duidelijkheid soms aan dezelve opgeofferd is geworden; ten minste het kwam ons voor, dat, vooral in de opgaaf der ziekten, dikwerf te onbepaald gesproken is, en dat de Heer VAN HOUTE bij het grootste gedeelte zijner lezeren bekwaamheden onderstelt, die maar zelden derzelver deel zijn; terwijl, wat de meer geoefenden aangaat, betere hulpmiddelen dan dit werkje te hunner keuze staan.

Door het betrachten van kortheid, zijn slechts de voornaamste en meest bekende geneesmiddelen uitgekozen, aan welk oogmerk doorgaans voldaan is; offchoon het ons toeschijnt, dat onderscheidene middelen, te platten lande minder gebruikelijk, hadden kunnen weggelaten worden, waardoor de beschrijving van andere meer bekende en gebruikelijke uitgebreider en duidelijker zoude geworden zijn. Wij willen hieronder rekenen het *wonderboomszaad* (bl. 9), de *tijdeloos* (bl. 24), de *balsamus(m) Canadense* (bl. 28), het *Corsicaansche mos* (bl. 46), de *pechurim-boonen* (bl. 141) enz.; terwijl wij in derzelver plaats liever de *helenium*, de *sassafras*, de *baccae juniperi* enz. gelezen hadden.

Het werk is, ten gevalle van hen, die aan de werken van BICKER of YPEY gewoon zijn, op dezelfde wijze verdeeld; het bevat 19 hoofdklassen van geneesmiddelen, over welke verdeeling wij niets aanmerken, als zijnde de verdeeling, of classificatie, bij het schrijven eener *Materies Medica*, de moeijelijkste taak, dewijl de-

zel-

zelve steeds voor verbetering vatbaar blijft, aan berisping onderhevig is, veel van eens ieders bijzonder oordeel afhangt, en niemand de keus van zijn stelsel door onwederlegbare gronden staven kan.

Ieder middel wordt dus behandeld: dat eerst deszelfs eigenschappen kortelijk beschreven worden, waarop de werking en het gebruik volgt; terwijl de gift, door kunne, ouderdom enz. gewijzigd, voorgeschreven wordt. De met het hoofdmiddel zamengestelde geneesmiddelen, of die van hetzelve af te leiden zijn, besluiten de afzonderlijke schets van ieder.

Hoezeer de Indicatiën, op het voetspoor van andere voorafgegane en door den schrijver zeker gevolgde werken over dit leerstuk, bij sommige middelen voldoende zijn, is het ons echter voorgekomen, dat in vele belangrijke gevallen de schrijver niet op het doel gelet heeft, waarop bij het opstellen van dit boek zoo zeer te letten was. De beschrijving van vele ziekten met derzelver wijzigingen, of dus genoemden aard, zijn te onbepaald, dikwijls voor den minder geoefenden zeker niet verstaanbaar voorgesteld. Hoezeer wij geen het minste zwak voor het al of niet gebruiken van zekere kunsttermen, waaraan vóór jaren, en ook nu nog door enkele stijfhoofden, veel gehecht werd, voeden; zoo hadden wij vele ziekten voor de kunstbroeders te platten lande liever op eene andere wijze omschreven gezien, dan door de, zoo gemakkelijk op het papier, minder in de natuur, onderscheidende magtspreuken van *sthenie* en *asthenie*; desgelijks de met deze in beteekenis overeenkomende en voor anderen minder aanstootelijke uitdrukkingen van *actief* en *passief*; hoezeer voor den geletterden bruikbaar, houden wij ons door ondervinding overtuigd, dat deze uitdrukkingen en het daarmede beteekende voor velen *aberacadabera* zijn, en, zoo lang den Heelmeesteren te platten lande geene betere leiding en gelegenheid ter vorming, dan nu, wordt aangeboden, moet men zich in ieder voor hen bijzonder bestemd werk meer

meer naar derzelver wezenlijke en algemeen bekende behoefte rigten.

Voor deze menfchen zijn vele der gegevene voorfchriften al te onbepaald, en zouden wij huiverig zijn, dezelve dus in het licht gebragt te hebben. Vele, hier flechts met een enkel woord, op het gezag van den een' of anderen heethoofdigen Duitfchen fchrijver, voorgefteld, kunnen door den geoefenden meester, wien goed onderwijs, vele ondervinding en een juist wikkend oordeel ten dienfte ftaan, met vrucht gebezigd worden; maar in de handen des minder kundigen blijven zij het gevaarlijke buskruid gelijk. *Caute incede, latet ignis fub cinere dolofo!* FRANK.

Zoo lezen wij bl. 168. *Men bedient zich van de opium in alle* (?) *asthenifche, ziekte* (?) *met of zonder plaatfelijke aandoening, met of zonder koorts* (!) *zoo als in de tusfchenpoozende koortfen, vooral bij dezulken, die men gewoonlijk boosaardig noemt en dikwijls doodelijk zijn. Hierin werkt de opium, met andere fterke, vlug prikkelende middelen verbonden, fpoediger* (?) *en zekerder* (?) *als* (*dan*) *de China!!! In rotkoortfen en zenuwkoortfen met asthenifche ontftekingen* enz. Wat zoude er door betere ondervinding op deze enkele, zoo onbepaald voorgeftelde, plaats niet aan te merken zijn! Zulke ftellingen komen in dit werk niet enkele voor.

Op bl. 17. lezen wij van een afkookfel der *fennebladen;* deze moeten getrokken, maar nimmer gekookt worden. Desgelijks zouden wij zwarigheid maken, de volgens het voorfchrift van HERWIG bl. 33. bereide *emulfio* uit *Cantharides* toe te dienen. Bij de aanwending der *Wolferley*-bloemen behoorde bijgebragt te worden derzelver nuttigheid in met fchudding vergezelde aandoeningen van het herfengeftel, of der borstingewanden, wanneer bloedontlastende en verkoelende middelen zijn voorafgegaan, als er zwakte, en te groote toevloed of opvulling van vochten, in deze deelen volgt, enz.

Een aanhangfel van voorfchriften befluit dit werk.

Meer

Meer kieschheid en voorzigtigheid hadden wij bij de zamenstelling, keus en overneming derzelven gewenscht; ook hadden wij hierin volstrekt geene drukfeilen verwacht; het belang der zake vordert hier de grootste oplettendheid en vermijding van alle misslagen; van een onbeduidend getal kan zelfs het leven afhangen, en de Dorpheelmeester is niet altijd genoegzaam in staat te kunnen beoordeelen, waar de Heer VAN HOUTE onopllettend genoeg geweest is drukfeilen over het hoofd te zien. Men vergelijke de uitvoering, en oordeele. Ligt zou het ons vallen, zulks met voorbeelden te staven; wij hebben, voor ons zelven, een aantal opgeteekend, tot wier mededeeling wij op den eersten wenk bereid zijn.

Niettegenstaande de uitgaaf van dit boek, wenschten wij, dat de Hoogleeraar YPEY van zich mogt kunnen verkrijgen, eene tweede uitgaaf van zijn nuttig Handboek in het licht te geven, en het door gedrongener druk minder kostbaar, en dus meer algemeen verkrijgbaar te maken.

Verhandeling over den oorsprong, de uitvinding, verbetering en volmaking der Boekdrukkunst, door JACOBUS KONING, *Commies-Griffier bij de Regtbank van eersten aanleg te Amsterdam, Lid van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem, in Mei* 1816, *met den gouden eerprijs bekroond.* (*Zijnde het IIde D. der Letter- en Oudheidkundige Verhandelingen van voorn. Maatschappij.*) *Te Haarlem, bij* A. Loosjes, Pz. 1816. *In gr.* 8vo. *VIII.* 475 *en XVI Bl. f* 6-:-:

Onder de lezing dezer Verhandeling smaakten wij inderdaad een streelend genot. Het is dan niet genoeg, dachten wij, dat *Nederland*, van den rand des on-

dergangs afgerukt, onder eene wettige en vaderlijke Regering hersteld, zijnen naam, zijne taal, en, gedeeltelijk althans, zijnen ouden luister en welvaart herwint; dat de schatten van Oost en West weder bij ons binnen stroomen, terwijl de grootere schatten der schilderkunst ons, na vijfentwintig jaren afwezigheid, op nieuw bekoren, en die van dichtkunst en welsprekendheid met zelden of nooit bereikten overvloed en glans ons oog vermaken. Neen! om alles te gelijk weder te bezitten, moesten wij ook eene schitterende proef zien van die echte *Hollandsche* geleerdheid, van dien bondigen, min schitterenden, maar overtuigenden betoogtrant, op onvermoeide nasporingen en opdelvingen der echte bronnen gevestigd, waarvoor onze bedaarde landaard zoo geschikt, en weleer zoo beroemd was. En hier ontvangen wij zoodanig een stuk — welks onderwerp ons daarenboven, bijna te gelijk met *Hollands* herstel, den zoo lang betwisten roem nu op onwrikbare gronden terug geeft, *dat de Drukkunst*, *de moeder onzer beschaving*, *in* HOLLAND *geboren werd;* gelijk, eene halve Eeuw later, een *Hollander* die beschaving koesterde, kweekte, en uit den band van gewetensdwang hielp ontslaan. Gelukkig Vaderland! en hoe wél past de lauwerkrans op het hoofd van den Schrijver, die met een zóó goed gevolg de eer van *Haarlem* en KOSTER verdedigde, dat zelfs een kundig voorstander van *Mentz* daardoor van gevoelen veranderde, en eene vergadering, waarin de bloem van *Neêrlands* letterhelden prijkt, met algemeene goedkeuring besloot, ten nutte van buitenlanders, en ter handhaving van onzen volksroem, dit stuk ook in de *Fransche* taal (immers gedeeltelijk) in het licht te geven!

De voornaamste verdienste van het werk des Heeren KONING ligt daarin, dat hij, zich eene genoegzame kunde van het werktuigelijke der drukkunst verworven hebbende, de uitvinding naar de *eerste voortbrengselen der kunst* heeft nagegaan, en daarin *inwendige*, en dus de stelligste, bewijzen voor *Haarlem* gevonden. Geenszins

zins echter verzuimt hij ook een behoorlijk onderzoek der *personen*, welke van de eene of andere zijde als uitvinders worden opgegeven; en uit dit alles brengt hij eene *massa* van bewijzen, gepaard met waarschijnlijkheden, te voorschijn, wier omstooting wij voor onmogelijk houden. Doch wij zijn aan onze Lezers een omstandiger berigt van deze doorwrochte Verhandeling schuldig.

De *inleiding* geeft een zeer oordeelkundig verslag van het geheele werk, hetwelk men van de regte zijde, namelijk van een onderzoek naar de thans nog in *Haarlem* voorhanden zijnde werken, heeft aangevat. *De Spiegel onzer Behoudenis (Speculum nostræ Salvationis) is met beweegbare en gegoten letteren gedrukt.* Met *houten* beweegbare letteren een groot boek te drukken, is onmogelijk, blijkens aanteekeningen van den door en door bekwamen ENSCHEDÉ, die er opzettelijk de proef van genomen heeft, en het ronduit *belagchelijk* noemt. Maar de letters zijn ook *gegoten*, want zij zijn (eenige mislukte uitgezonderd) *volmaakt eenzelvig*; de ongelijkheid wordt genoegzaam verklaard uit den *stempel* (van hout of tin), de *matrijzen* (van lood), den *gietvorm*, de drukletteren (van lood, en daarna van tin), de *drukpers*, het *blindgoed* en *formaathout*, den *letter-* of *zethaak*, en den *drukinkt*. In het tweede Hoofdstuk worden drie uitgaven en een handschrift van den *Spiegel* onderling vergeleken, waaruit, ook volgens het oordeel van den geleerden YPEY te *Groningen*, blijkt, dat het oudste stuk, even als de andere in den zuiver *Hollandschen* tongval der vijftiende Eeuwe gesteld, omtrent den jare 1430, en dus den leeftijd van KOSTER, *moet* vervaardigd zijn. Het *vaderland* blijkt uit de *papiermerken*, die ook ten overvloede dienen om den *tijd* aan te wijzen; namelijk de regering der laatste *Beijersche* en eerste *Bourgondische* Vorsten, JACOBA en FILIPS I. In het vierde Hoofdstuk worden de stukken, door KOSTER gedrukt, nader beschouwd: de *Openbaring van Joannes*, de *Bijbel der Armen*, de *Ars Moriendi*, het *Hooglied* enz., allen met vaste letteren, in

één ſtuk hout geſneden, bewerkt. Met *losſe, beweegbare* en *gegoten* letteren zijn gedrukt het *Horarium*, reeds door MEERMAN vermeld, fragmenten van den *Donatus*, waarvan de letter iets beter is, doch onvolkomener dan van den eerſten *Nederduitſchen Spiegel.* De ontdekking van den *Donatus* is des te belangrijker, daar de *Keulſche Kronijk* van 1699 de *eerſte* uitvinding der Boekdrukkunst aan *Holland* toekent, *alwaar de Donaten vóór den tijd* (der *Mentzer* uitvindingen) *gedrukt zijn.* Van den eerſten druk van den *Spiegel onzer Behoudenis* berusten twee Exemplaren te *Haarlem*, op het Stadhuis en de Stads Bibliotheek. Buitendien heeft men nog twee *Latijnſche* en ééne *Nederduitſche* uitgave van den *Spiegel.* KOSTER heeft over 't geheel, volgens den Heer KONING, zeven werken met vaste, en tien met gegoten letteren in het licht gegeven, en daartoe vierderlei letteren gebezigd.

Holland, en wel bepaaldelijk *Haarlem*, is dus de plaats, waar de eerſtelingen der Drukkunst moeten worden gezocht. In die ſtad maakt eene achtbare overlevering enkel gewag van LAURENS JANSZOON, *Koster* der Groote Kerk, en dus, (daar dit ambt onder de voornaamſten van dien tijd behoorde) alsmede uit andere blijken, een aanzienlijk en gegoed man, naar gisſing omſtreeks den jare 1370 geboren, en waarſchijnlijk in 1439 geſtorven. De drukkerij te *Haarlem* heeft na KOSTER's dood ten minſte nog twee boeken uitgegeven; namelijk twee werkjes van LAURENTIUS VALLA en PETRARCHA, bij elkander, en Verhandelingen over regtsgeleerde en dichtkundige mengelſtoffen, mede te zamen gedrukt. Bij beiden, vooral bij het tweede, is vordering in de kunst onmiskenbaar; en het laatſte kan niet vóór 1465 gedrukt zijn, als behelzende een *grafſchrift* voor VALLA, in dat jaar overleden.

Zeer merkwaardig en ſchrander zijn de opmerkingen van den Heer KONING, wegens den dieſſtal der letters en drukgereedſchappen, bij KOSTER gepleegd. Dit verhaal was door de voorſtanders van *Mentz* in zulk

een

een ongunstig en bijna belagchelijk licht voorgesteld, dat men er naauwelijks meer van durfde spreken, en dat zelfs personen, die anders de eer der uitvinding aan *Haarlem* toekenden, het geval der ontvreemding ten sterkste betwijfelden. De Heer KONING heeft echter zoo vele waarschijnlijkheden van zeer verschillenden aard ten voordeele dier gebeurtenis bijeengebragt, dat dezelve genoegzaam zeker schijnt. Hij beroept zich namelijk op het getuigenis van sommige voorstanders van *Mentz*, die de daadzaak der berooving, al is het dan ook verminkt, erkennen, en meest allen JOHANN GENSFLEISCH, broeder van GUTTENBERG, voor den dief aanzien; op de zamenstemming van *Nederlandsche*, of in *Nederland* gewoond hebbende, Schrijvers omtrent dit stuk; op het wedervinden van werken, volgens opgave van JUNIUS met de gestolene letteren gedrukt; op het ontbreken van een aantal bladen midden uit *alle* Exemplaren der laatste uitgaven van den *Latijnschen* en *Nederduitschen Spiegel*, door eene vaste houten of meer gebrekkige letter aangevuld, hetwelk alle blijken draagt van gemis, door den gepleegden diefstal veroorzaakt; en eindelijk op de *Thesauriers-Rekeningen* der stad *Haarlem*, (die hem reeds vroeger behulpzaam geweest waren) welke, juist op den door JUNIUS opgegeven' tijd des jaars, van drukke onderhandelingen met het geregt te *Amsterdam* (waarheen de dief het eerst moet gevlugt zijn) gewagen. Hierop volgt een betoog, ter nadere staving van het beweerde, dat GUTTENBERG eenen broeder gehad heeft, die waarschijnlijk schuldig was aan den diefstal; een stuk namelijk, te *Mentz* gedrukt, waarvan het begin in het *Fransch* (zekerlijk in 1459 niet de gebruikelijke taal aldaar, en dus eene overzetting) wordt medegedeeld.

In het negende Hoofdstuk doet onze Schrijver aan *Mentz* volkomen regt wedervaren. De kunst, schoon aldaar niet uitgevonden, en ook niet langs eerlijke wegen gebragt, is er echter zóó vermeerderd, verbeterd en volmaakt, dat het niet vreemd kan geacht worden, dat velen aan *Mentz* de eer der geheele ontdekking toeschrijven, waartoe de onderschriften der boeken, aldaar in de 15de Eeuw gedrukt, veel hebben bijgedragen, en dus de aanspraken van *Haarlem* geheel verdonkerd. Te weten: GUTTENBERG, (door zijnen broeder met den vond van *Haarlem* verrijkt) in 1444 of 1445 van *Straatsburg* te *Mentz* gekomen, wendde zich, bij gebrek van

penningen, om onderſteuning bij zijn voornemen tot den vermogenden FUST of FAUST, die hem echter eerst de kunst afzag, en toen, met de ſchandelijkſte ondankbaarheid en laaghartigheid, den uitvinder, bij gebrek aan teruggave van het verſchotene, uit de drukkerij deed zetten, waarin zich FUST eerlang met zijnen ſchoonzoon PETER SCHEFFER of SCHŒFFER verbond, aan wien wij (na de eerſte verbetering der koperen) de *ſtalen* letterſtempels, de *koperen* matrijzen, en eenen beteren gietvorm en letterſpecie te danken hebben, zoo dat waarſchijnlijk deze laatſte de kunst tot eene hoogte verhief, boven welke zij naderhand ſlechts zelden heeft uitgemunt. De groote *Mentziſche* Bijbel van 1455 of 1456, vooral het Pſalmboek van 1457, zijn meesterſtukken der pasgeborene kunst. In weerwil dezer welgeſtaafde daadzaken, eigenden zich de afſtammelingen van FUST de geheele eer der uitvinding toe, en vergolden dus GUTTENBERG (van wien zij niet eens ſpreken) met gelijke munt, als deze, of zijn broeder, LAURENS KOSTER of deszelfs erven gedaan had.

Doch hier ontmoeten wij eene zwarigheid, die de Schrijver getracht heeft uit den weg te ruimen. GUTTENBERG had in 1439 (en dus nog vóór den waarſchijnlijken diefſtal zijns broeders, die eerst om *kersmis* van dat jaar plaats had) een regtsgeding wegens eene *compagnieſchap*, waarin verſcheidene opgeroepen getuigen van eene *pers* (zekerlijk *drukpers*) ſpreken, met eenige voorwerpen daarbij, die men geheim wilde houden. Nu meent de Heer KONING wel, (en geeft ook tamelijk goede redenen voor dit gevoelen) dat de proeven, door GUTTENBERG vóór 1439 genomen, *mislukt* zijn; maar zegt toch, dat dezelve zich *vóór* dien tijd (dus vóór den diefſtal) *toeleide op de verbetering en volmaking der Boekdrukkunst*, en *in het uitvinden eener drukpers volkomen geſlaagd is*. Het moet toch altijd opmerking baren, dat juist de *uitvinder* van een zoo gewigtig werktuig tot de kunst *naderhand* ook de verbeteraar dier kunst geworden is, en wel, zoo als de voorſtanders van *Mentz* beweren, *uit zichzelven*; terwijl die van *Haarlem* zeggen, dat hij dezelve door zijnen broeder uit *Holland* bekomen heeft. In allen gevalle *beſtaat* er geen voortbrengſel van de *Mentzer* pers vóór 1445 of daaromſtreeks; en daar er nu zulke van *Haarlem* onbetwistbaar in wezen zijn, zoo komt aan deze ſtad de *prioriteit* toe,

toe, al ware het, dat GUTTENBERG, onafhankelijk van KOSTER, omtrent gelijktijdig op hetzelfde *denkbeeld* gevallen was.

Doch zelfs dit wordt onwaarschijnlijk door de uitdrukkelijke gezegden van vele gelijktijdige of niet veel latere Schrijvers, dat de *Haarlemmer* drukken aan die van *Mentz* tot *modél* gediend hebben. Immers dit blijkt uit getuigenissen van buitenlandsche Schrijvers ten voordeele van *Haarlem*. Meer dan vijftig zou de Verhandelaar er kunnen opnoemen; doch haalt daarvan slechts eenigen aan onder den tekst: uitvoeriger worden die van ULRICH ZELL in de *Keulsche Kronijk* van 1499, (waaraan een geheel Hoofdstuk is toegewijd) van ACCURSIUS en GUICCIARDIN vermeld. De gemelde Kronijk, in *Duitschland* uitgegeven ruim eene halve Eeuw na de uitvinding der Drukkunst, bevat het getuigenis van eenen man, die zelf aan de *Mentzer* drukkerij gehecht was, en de kunst naar *Keulen* heeft overgebragt; hij kent de *uitvinding* aan *Mentz*, maar het *eerste voorbeeld* aan *Holland* toe. Uitvoerig wordt dit getuigenis tegen alle bedenkingen verdedigd. De Bijbel van *Mentz* van het jaar 1450—55 komt nu voor als inwendig bewijs ter staving van dat der Kronijk, en wordt gevolgd door de getuigenissen van *Nederlanders* ten voordeele van KOSTER en *Haarlem*; namelijk die van JAN VAN ZUREN, D. VOLKERTSZ KOORNHERT, en het uitvoerigst van allen, HADRIANUS JUNIUS. De personen, in het verhaal van dezen genoemd, NICOLAAS GALE, QUIRYN TALESIUS, en CORNELIS *de Boekbinder*, worden vervolgens ten toets gebragt, en hunne geloofwaardigheid aangetoond. Over 't algemeen moeten wij opmerken, dat eene overlevering van nog geene anderhalve Eeuw, door slechts *drie* geslachten van achtingwaardige mannen voortgeplant, en door een' Schrijver van erkend gezag bevestigd, alle aanmerking verdient, vooral wanneer zij vele inwendige waarschijnlijkheid heeft; en dat dezelve, gelijk hier, door een' drom van onafhankelijke getuigen bevestigd, tot geschiedkundige zekerheid opklimt. — Het stilzwijgen van KAREL VAN MANDER omtrent KOSTER wordt opgewogen door deszelfs uitdrukkelijk getuigenis omtrent *Haarlem*, ten aanzien waarvan de onkunde in onze taal van HEINEKEN en LA SERNA SANTANDER (de twee voorname tegenstanders van *Haarlem*) naar waarde ten toon gesteld worden. In geen boek staat vermeld,

meld, dat het door KOSTER gedrukt is. Dit is zoo; maar dit zelfde geldt van GUTTENBERG, en bewijst dus niets, of te veel. Maar de *Haarlemmers* hebben de aanspraak van *Mentz* niet aanstonds tegengesproken? GUTTENBERG ook niet die van FUST en SCHEFFER; en toch betwist hem thans niemand meer den voorrang in tijd. Daarenboven spreken de *Mentzers* eigenlijk slechts van eene *bijuitvinding* (*adinventio*).

Nu volgt een omstandig onderzoek over den ouderdom van den *Spiegel onzer Behoudenis*, en eene wat al te uitvoerige wederlegging der gevoelens, die van de *Mentzer* zijde omtrent den Schrijver van dit boek worden in het midden gebragt. Immers, waar de zaak reeds zoo klaar is betoogd, vinden wij minder nut in eene wederlegging van loutere gissingen, die tot kleine bijzonderheden afdaalt, zelfs omtrent een punt, hetgeen minder ter zake doet, de meerdere oudheid namelijk van de *Latijnsche* boven de eerste *Nederduitsche* uitgave. (Dit stuk, bl. 380—422, is niet vrij van eenige langwijligheid.) Doch waren de oudste prentwerken niet uit *Duitschland* oorspronkelijk, en naderhand in de *Nederlanden* nagedrukt? Het tegendeel blijkt uit de voorhandene stukken; het oudste *Duitsche*, hetgeen men kan opnoemen, is van den jare 1461. De tegenstrijdigheden, welke de verhalen der voorstanders van *Duitschland*, zoo wel ten aanzien der personen als plaatsen, (*Mentz* en *Straatsburg*) drukken, worden inzonderheid door eene veel afdoende plaats van DAUNOU in 't licht gesteld. (Minder kwamen hier de ongegronde aanspraken van eenige *Italianen*, als op *Mentz* zoo min als op *Holland* betrekking hebbende, te pas.) In de *Nederlanden* daarentegen is slechts aan *Haarlem*, en te *Haarlem* aan KOSTER, de eer der uitvinding toegekend; — of men moest de aanspraken van eenige *Belgische* geleerden medere̜kenen, die, op zeer losse gronden en op het gezag van één enkel woord, een *prenters* (of drukkers) gild te *Antwerpen* in 1442, eenen uitvinder der kunst van *stampien* of boekdrukken in 1812, en eenen JAN BRITON, *drukker* te *Brugge* omstreeks het midden der vijftiende Eeuw, meenen te vinden. Wij moeten ons zekerlijk met den Heer KONING ten hoogste verwonderen, hoe een voorvechter van *Mentz*, gelijk DE LA SERNA SANTANDER, aan een drukkers-gild te *Antwerpen* vóór het bestaan der eerste *Mentzer* drukken heeft kunnen gelooven.

Doch

Doch de haat tegen *Holland* en al wat *Hollandsch* is, waarvan zoo velen onzer *Belgische* broeders nog zeer onlangs zulke tastbare blijken gegeven hebben, doet nog wel grootere ongerijmdheden verzwelgen. Ten slotte wordt de afbeelding van den heiligen CHRISTOFFEL, eene houtsneéprent, waarop het jaartal 1423 staat, onderzocht, misschien wel wat al te naauwkeurig, daar men het aan de *Duitschers* (zoo als de Schrijver zeer juist aanmerkt) gerustelijk kan toegeven, dat de *prenten* op speelkaarten enz., als niet tot de eigenlijke Drukkunst behoorende, elders kunnen zijn uitgevonden; terwijl slechts de ontdekking der *beweegbare letteren* het groote punt uitmaakt, hetwelk hier buiten alle bedenking ten voordeele van *Haarlem* beslist wordt.

Wanneer wij nu wilden uitweiden over de onvermoeide en verbazende nasporingen, niet alleen in het letterkundige, maar ook in het werktuigelijke der kunst, tot dezen arbeid vereischt, en door den Schrijver, alleen uit liefde tot denzelven, gedaan; over de zeer uitgebreide belezenheid, voor een groot gedeelte in min bekoorlijke, maar toch onmisbare werken, die zich hier bijna op elke bladzijde vertoont; over het schrander oordeel, in alles vóór en tegen te wikken; over de loffelijke onzijdigheid, om niets ten voordeele van *Mentz* te verzwijgen, en aan deze stad, vooral aan den *grooten* SCHŒFFER, (dus noemt hem de Schrijver) alle regt te laten wedervaren; over den duidelijken en gepasten stijl, die het wel eens min bevallige onderwerp altijd ten minste klaar voor den geest stelt: zoo kunnen wij deze beoordeeling niet beter eindigen, dan gelijk wij dezelve begonnen, met ons Vaderland geluk te wenschen met een werk, 't welk deszelfs alouden letterkundigen roem, in meer dan één opzigt, zal staven. Alleen de orde zou misschien eenigzins beter hebben kunnen zijn, gelijk de Lezer uit ons doorloopend verslag zal hebben gezien.

Behalve drie Bijlagen, tot den letterdruk des *Spiegels onzer Behoudenis* betrekking hebbende, bevat het werk acht Platen; de *papiermerken*, een blad uit de *Ars Moriendi*, de wapens in het *Hooglied Salomons*, het *Horarium*, proeven uit den eersten *Spiegel onzer Behoudenis*, uit de twee latere voortbrengsels der oudste *Haarlemmer* pers, *na* KOSTER, en eindelijk van het kostbare Psalmboek van 1457, hetwelk der *Mentzer* perse zoo veel eere aandoet.

Ker-

tenis aan de hervorming eene zaak is, voor ons van het hoogste belang; II. verspreidt eenig licht over de voornaamste punten, op welke deze gedachtenis aan de hervorming moet uitloopen; III. onderzoekt, tot welke denk- en handelwijze dezelve ons moet opleiden. Het eerste doet de Hoogleeraar met betrekking tot de menschelijke maatschappij, waarvan wij leden zijn, het land, dat wij bewonen, de tijden, in welke wij leven, en het geloof, dat wij belijden. In het andere beschouwt hij de hervorming in haren oorsprong, voortgang, aangewende middelen en grondbeginsel. Ten aanzien van het laatste voert hij aan, standvastige verkleefdheid aan de zaak der hervorming, en onwankelbaar geloof aan derzelver duurzaamheid.

Ook hier wordt veel schoons en behartigenswaardigs gezegd; hoewel de vorm, door al te veel snippering niet alleen, maar ook door eene zekere soort van ongelijkheid, nu eens rijkelijk populair, dan dingen vermeldende, waarvan de groote hoop minder afweet, (zoo als b. v. de eed van Hannibal) den deftigen en aangenamen gang mist, in den Haagschen leeraar te bewonderen. Ten aanzien van juiste denkbeelden omtrent het protestantismus geeft de Prof. hem niets toe; de broederliefde spreidt hierover den mildsten glans. Maar omtrent de catholieken (neen, omtrent de papisten; want de geleerde man mist niet deze onderscheiding te maken) schijnt hij ons wat al te hevig. Men moest, dunkt ons, dat geheele *Ten Broekiaansche* ding meer *en bagatelle* behandelen. Het zal met al de gevaren, hier vermoed, tot vervolging en marteldood toe, vooreerst nog zoo hard niet loopen.

***Brieven, geschreven van het Eiland St. Helena, door Mevrouw* BERTRAND, *aan eene Vriendin in Frankrijk, betreffende* NAPOLEON BUONAPARTE. *Naar het Hoogduitsch van* A. VON KOTZEBUE. *Te Zutphen, bij* W. C. Wansleven. 1817. *In kl. 8vo.* 138 *Bl. f* :-18-:**

De vrees, dat NAPOLEON, gelijk van *Elba*, ook nog eens van *St. Helena* zal terugkomen, is, sedert zijne verbanning daarheen, in alle gemoederen, die zulks niet wenschen, heerschende geweest. In deze Brieven wordt ontvouwd, hoe groot het gevaar daarvan is, wanneer niet ten scherpste daartegen

wordt

wordt gewaakt; en zij zijn uit dien hoofde zeer belangrijk, zoo wel als onderhoudend om te lezen.

Aanstonds in den eersten brief geeft Mevr. BERTRAND de gronden op, waarop zij en BUONAPARTE de vaste hoop der terugkeering bouwen. „Europa," zegt zij vooreerst, „is sedert de laatste 25 jaren zoo dikwijls van voornemens veranderd, en zal ook nu wel wederom schielijk anders denken; terwijl de *Franschen*, zoo lang zij weten dat hij in de wereld is, hunne blikken naar hem rigten zullen, al ware hij ook, gelijk PROMETHEUS, aan de verst afgelegene rotsen vastgeketend." En nu wordt de staatkundige toestand van dit werelddeel nagegaan, en als zeer gunstig voor NAPOLEON's terugkeering beschouwd. — Ten uiterste belangrijk zijn de onderscheidene gesprekken, die NAPOLEON, op de reis en op *St. Helena*, door Mevr. BERTRAND gemeld wordt gevoerd te hebben. Zij ontvouwen volkomen zijne denkwijze, voor zoo ver die zich ontvouwen laat, en gunnen eenen blik in zijn karakter. — Vervolgens wordt met de vriendin in *Frankrijk* alles afgesproken, wat er ter bevordering der ontkoming van BUONAPARTE gedaan moet worden, en gemeld, wat er dagelijks gedaan wordt; en dat zijn altemaal plannen, eenen NAPOLEON waardig. — Eindelijk krijgen wij brieven, op het jaar 1818 vooruit gedateerd. In de eersten wordt de gelukkige voortgang der zaken, en in den laatsten de gewenschte afloop vermeld. Men heeft, namelijk, met veel geduld, alles zoo weten in te rigten, dat het heet: NAPOLEON heeft zich verdronken. Ondertusschen is hij op een' *Amerikaan* ontsnapt. Dat berigt wordt ook in een uittreksel uit een *Engelsch* ministerieel dagblad van het jaar 1818 medegedeeld. De *Engelschen* komen daarin zeer geloovig voor, vertellen zeer trouwhartig alle omstandigheden, waarmede men hun een rad heeft voor de oogen gedraaid, als evangelische waarheid, en verklaren het gerucht, dat NAPOLEON op een *Amerikaansch* schip in eene *Fransche* haven zou geland, met gejuich ontvangen zijn, en zich reeds aan de spits van eene aanzienlijke magt bevinden, volstrekt voor een sprookje, of bedrog eens fortuinzoekers.

Volgens de nieuwstijdingen, heeft NAPOLEON onlangs het borstbeeld van zijnen Zoon ontvangen. Deze Brieven lezende, zouden wij zeggen: hij moest het niet gehad hebben; want wie weet, wat daarin heeft gezeten!

De inhoud dezer Brieven verdient de oplettendheid van elke Mogendheid, die den vasten wil heeft, NAPOLEON voor altijd vast te houden. Zij behoorden in *Engeland* bekend te zijn.

Het Leven van den Maarschalk NEY, *Hertog van Elchingen, Prins van de Moskowa; bevattende het verhaal van alle zijne veldtogten, zijn ambtcloos leven, enz. Met zijn Portret. Uit het Fransch vertaald, door* A. BRUGGEMANS. *Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1816. *Ingr. 8vo. f* 2-16-:

Werd ooit de taal van PLATO bewaarheid, wanneer hij den enkel *dapperen man* oneindig beneden hem stelt, die ook in burgertwist aan pligt en vaderland getrouw blijft, en met deze treffende woorden besluit: „ Een getrouw en regtschapen „ man in burgergeschillen zal naauwelijks iemand worden, „ zonder het bezit aller deugden; maar ten strijd optrekken, „ gereed zijn om in den oorlog te sneven, dit is ook het geval zeer veler huurlingen, waarvan de meesten woest, onregtvaardig, geweldkadig, en, wanneer men een zeer klein „ getal uitzondert, bijna de redeloosste van alle menschen „ zijn (*)" — werd, zeggen wij, deze taal ooit bewaarheid, het was in onze dagen, het was in *Frankrijk*. Het is waar, men zag met verbazing op tegen Veroveraars, tegen Legerhoofden, als een MURAT, een SOULT, een AUGEREAU, MASSENA, en vooral hun Hoofd en Meester BUONAPARTE, voor welke geheel *Europa* moest zwichten: maar hoe gedroegen zij zich, toen de omstandigheden hen, in den neteligen toestand, waarin hun vaderland juist door die zoo geroemde dapperheid vervallen was, drongen partij te kiezen? Met schijnbare welmeenendheid, sommigen zelfs met gemaakten afkeer tegen hun voormalig Legerhoofd, zweren zij hem af. en huldigen den Koning; doch naauwelijks komt hun oude Heer en Meester terug, (misschien in 't geheim door hen teruggeroepen) of zij haasten zich, onder de duurste betuigingen van getrouwheid aan LODEWIJK, dezen te verraden, en den *Corsicaan* ten troon te verheffen. Doch juist deze proef had de Voorzienigheid blijkbaar gewild, opdat de ge-

(*) *De Legib.* L. I.

gedachten uit veler harten zouden openbaar worden; opdat die heldhaftige woestaards en geweldenaars tevens blijken zouden, de redeloosste aller menschen te zijn, die zich zelv' in 't verderf moesten storten, en dus de wereld van hen verlossen; opdat het jammerlijk denkbeeld der grootheid van *krijgsroem*, zonder meer, een' onherstelbaren knak zou bekomen, en het elders gezegde van den goddelijken PLATO bewaarheid zou worden: „ Ik geloof, dat dapperheid, met verstand gepaard, het deel van zeer weinigen is; maar woestheid, en vermetelheid, en onversaagdheid zonder eenig beleid, van zeer velen, zoo wel mannen, als vrouwen, en kinderen, en dieren (*)." Niemand, echter, heeft meer blijk gegeven van dit gebrek aan oordeel zoo wel, als aan vaste beginselen en adel der ziele, dan de Maarschalk NEY, voor 't overige een der dapperste, bekwaamste en in de krijgskunst ervarenste Veldheeren van BUONAPARTE, dien hij zelf *den dapperen der dapperen* noemde. Eén der eerste bewerkers van deszelfs troonverzaking, is NEY tevens de man, die, met 's Konings onbepaald vertrouwen vereerd, de krijgsmagt naar den tiran doet zwenken, en dus het lot van *Frankrijk* beslist; die verder zoo verblind is over zijn gevaar, dat hij na den tweeden ommezwaai in 1815 nog in *Frankrijk* blijft, op den raad zijner ijdele vrouwe, en dus het zwaard der geregtigheid tijd geeft hem te bereiken. Uit dit oogpunt beschouwd, is de levensbeschrijving van zulk eenen man geenszins van nut ontbloot. Zij toont, dat de edelmoedige kwijtschelding der uitgezogene volken (vanwaar toch zou de kuiperszoon uit *Saar-Louis* een *Millionair* geworden zijn, buiten afpersingen in den krijg?) de *Nemesis* niet bevredigde, welke straf eischte van den woesten krijgsman en den lafhartigen eedbreker. Daar het laatste gedeelte van 's mans leven de aandacht van *Europa* het meest getroffen heeft, is dit ook met de meeste naauwkeurigheid geboekt, en zijn daarentegen deszelfs vroegere veldtogten korter, sommige zelfs wat al te kort, in 116 bladzijden, afgehandeld; terwijl het verhaal der laatste tooneelen van den Maarschalk, sedert zijne gevangenneming tot aan zijnen dood, volle 139 bladzijden beslaat, en wel eens tot noodelooze uitvoerigheid vervalt.

In het geheele boek heerscht een *Fransche* geest; dat is, die

(*) *In Lachete.*

die onberedeneerde, ijdele voorkeuze, welke de *Franschen* gewoon zijn aan hun land, hunne daden, hunne levenswijze boven andere te geven. Hoe dwaas is het b. v., op bl. 4 en 5, bedektelijk den meineed van NEY daaruit te verklaren, dat hij, als geboren *Duitscher*, geene gevoelens van eer, gelijk de *Franschen*, kon hebben; dat hij, even als zijne landslieden, nog die *Duitsche* ruwheid bezat, *welke door de uitnemende beschaafdheid der* Fransche *zeden nog niet heeft kunnen getemperd worden* (!!!) In *Duitschland* strekt de *zedelijke* opvoeding, althans in de kleine steden, zich zelden verder uit, dan tot het *noodzakelijkst* onderwijs! (Die opvoeding is dus in *Frankrijk*, in vergelijking daarvan, wel heerlijk gesteld?) De goede Schrijver praat verder zeer *naïf* de *bulletins* der *ci-devant* groote armee na, wanneer hij zegt: *de overwinning bij de* Beresina *was volkomen* (bl. 74). De overwinning te *Leipzig* zou alleen door het overloopen der *Saksers* bewerkt zijn, (wij weten uit berigten van personen, die zelf bij den slag tegenwoordig waren, dat dit getal overloopers van weinig beteekenis was) en was *den achttienden* nog niet volkomen beslist: *alleen gebrek aan ammunitie had* BUONAPARTE *tot den afstand genoopt*; ja het sprookje van den verwenschten korporaal, die de brug deed springen, wordt hier getrouwelijk medegedeeld (bl. 95, 96). In den slag bij *Quatre-Bras* werden *overal*, *waar de Maarschalk zich vertoonde*, *de* Engelschen *overhoop geworpen*; bl. 169, in weerwil van zijn eigen verslag op bl. 184. Van onze moedige *Nederlanders*, van den dapperen Prins van *Oranje* — geen enkel woord. Schaamt zich misschien de Schrijver, dat zijn geprezen held hier tegen een hoopje van *Frankrijks* voormalige onderworpelingen het hoofd stiet? Zoo men naar deze staaltjes de onzijdigheid en naauwkeurigheid van den Schrijver wilde beoordeelen, (die zich voor 't overige, misschien dewijl hij niet anders kan, als Koningsgezinde voordoet) het zou er slecht mede gesteld zijn. Doch wij hopen en gelooven, dat slechts de verbazende grootte, hardheid en bitterheid der *Leipziger* en *Waterloosche* pillen hem niet vergund hebben, die zonder eenig *eau sucrée* in te nemen; van welken *Franschen* lievelingsdrank hij zich voor 't overige nog al niet heel veel bediend heeft. Hij is zelfs in de vroegere veldtogten van NEY tamelijk onzijdig. Zoo deelt hij ons de twee belangrijke daadzaken mede, dat NEY zich in den veldtogt van *Spanje* zoo

wel,

wel, als in dien van *Rusland*, tegen de dolle en voortvarende plans van zijnen Meester verzet, en die ten krachtigste afgekeurd zou hebben: het voortrukken in *Spanje* om den aard des volks, en in *Rusland* ook om den aard des lands. De laatste bijzonderheid, waarin NEY zich het misnoegen zijns Meesters op den hals laadde, rust op het allezins geloofwaardig berigt van den Generaal SARRAZIN, Geschiedschrijver van dezen veldtogt, op wiens voorbeeld hij den Exkeizer en zijnen Generaal sprekend invoert. Het berigt wegens de vrijmoedige taal des Maarschalks in *Spanje* zou door eenen onder hem dienenden Opperofficier geschreven zijn. (Zie bl. 25 en 50.)

Het Regtsgeding van NEY is, zoo als wij zeiden, veel te uitvoerig behandeld, en kan ons toch niet overtuigen van 't geen de Schrijver op bl. 147 en elders beweert, dat de Maarschalk des avonds van den 13 Maart (daags vóór zijn openbaar verraad) nog een eerlijk man was. Het tegendeel was wel niet in regten te bewijzen; maar eene menigte wenken, aanduidingen, dubbelzinnige gezegden, het geheime misnoegen over de mindere achting zijner vrouwe ten hove van LODEWIJK XVIII dan aan dat van BUONAPARTE, zijne weifelende antwoorden voor de Regtbanken enz., die onze Schrijver gedeeltelijk zelf mededeelt, zetten eene hooge mate van waarschijnlijkheid bij aan het gevoelen, dat NEY geenszins onkundig was van het ontwerp der zamenzweerders, die BUONAPARTE terugriepen, en dat hij dus den Koning willens en wetens verraden heeft.

De vertaling des werks is goed uitgevallen, gelijk men van den Heer BRUGGEMANS niet anders verwachten kon. Hij had echter hier en daar, waar de *Franschman* zich stuitende taal of onwaarheden veroorlooft, gelijk de boven opgemerkte, wel eene aanteekening onder den tekst mogen voegen. — De verklaringen der getuigen in de zaak van den Maarschalk zijn door hem met zeer veel reden weggelaten, daar het verslag van het Regtsgeding buitendien reeds in geene evenredigheid staat tot dat van 's mans krijgsbedrijven, vooral van zijne vroegere in *Zwitserland*, *Duitschland*, *Spanje* enz., waarvan de worstelingen van NEY en WELLINGTON in 1809 tot 1811 wel een der belangrijkste gedeelten uitmaken.

Davids Tranen of de zeven Boet-zangen berijmd en met korte Aanteekeningen opgehelderd door JAKOB HENDRIK DE WIT, *naar* VONDEL. *Ten behoeve der Algemeene Haagsche Armen. In 's Gravenhage, bij* J. du Mee. *In gr. 8vo.* 60 *Bl. f* :-12-:

De opdragt van dit allezins merkwaardige ſtuk is reeds in 1815 geteekend; toen echter kwam het ons niet ter hand; maar, wegens het vele en velerlei, dat deze weinige bladzijden bevatten, vinden wij ons nu nog genoopt tot eene, hoewel dan wat late, melding. Wij zullen van alles behoorlijk verſlag doen.

Vooraf gaan drie coupletten uit den *Lof der Pſalmen* van J. VAN OS, en dan volgt de *Opdragt* aan den Heer ....., wiens naam men naar goedvinden invullen kan, al wilde men dit ook met zijnen eigen' naam doen, mits men dan maar een kerkje bouwt, den armen weldoet, in den Haag gaat wonen, en braaf en geleerd wordt, als wanneer de inhoud volkomen op ieder zal toepasſelijk zijn; terwijl deze opdragt zeker geheel nieuw en onverbruikt, en alzoo eene nog volkomen maagdelijke opdragt is. Zij is inderdaad zeldzaam, en hemelsch, en engelachtig lief. De Dichter, *ſlapend rustende*, werd wakker gemaakt door een' zoen van eenen *ſchoonen mond*, en ſchijnt daarover verſtoord geweest te zijn; trouwens, die ſchoone mond was niet van een lief meisje, maar van *zijn' engel, zijn' bewaarder, en trouwen medgezel, verlichter en verklaarder*, die daarom ook voor dien zoen nederig excus vraagt: „ *o, Zijt op mij niet ontevreên!*" Overigens zag die engel er wel wat potſierlijk, maar toch niet onaardig uit, met zijne ſchoon vergulden vleugels, een kleed, dat de ſneeuw ver overtrof, en ſtralen om zijne kruin. Voorts bezingt hem de Dichter:

Zijn wangen bloosden als een roos;
Maar gloeiden, dacht mij, vrij wat warmer;
Zijn blanke hals ſcheen witte marmer.;
Zijn haren krulden kunſteloos;
Zijn lach was als een lentemorgen;
Genoegen, zorg en vreugd was in zijn oog verborgen.

Hij

Hij kwam intusfchen den Dichter den dienst doen van den man uit te duiden, aan wien hij zijn werk moest opdragen, hetgeen dan ook pligtfchuldig gefchiedt; en nu is de Dichter ook gerust, dat geen lasteraar den mond zal roeren, en geen nijd met drakentanden zijne zangen zal fchenden.

De *Voorrede* roemt JOOST VAN VONDEL, als hebbende in eene eeuw geleefd, waarin de voortreffelijke Hollandfche taal nog niet op haren luisterrijken zetel fchitterde, en protesteert wel degelijk tegen de verdenking, dat hij, DE WIT, die in deze zangen VONDEL's fpelling en berijming naar zijn welgevallen behandelt, de roekeloosheid zou koesteren, om als verbeteraar of berisper van *de(n) Hollandfchen Vergijl* te willen optreden. Voorts krijgen wij berigt van het plan van het werkje, in dezer voege: „ Op dat de dichterlijke vonden, kracht en „ vernuft, in deze zangen fterker zouden doorftralen, zijn „ hier en daar eenige verlichtende aanmerkingen daargefteld; „ ook heb ik de oude loffelijke gewoonte, van achter Da- „ vids zangen, der heiligfte Drie-eenheid een zegelied toe te „ zingen, behouden, met zulk eenen flot-zang, volgens de „ vereischte maat, te berijmen. Voorts heb ik in de fchik- „ king dezer zangen, den leiddraad der gefchiedenis ge- „ volgd." Deze flotzangen zijn echter niet alle zoo uitnemend gefiaagd, als bij voorbeeld de volgende:

Eer zij den fterken Vader,
En zijnen wijzen Zoon,
En Hem, die op den Troon,
Bralt, als verlichtings ader!
Zijn roem zij eindeloos,
Thans, eeuwig en — altoos!

Hetgeen ook niet te verwonderen is, als men hetzelfde denkbeeld zoo zeven malen variéren wil. Ook gefchiedt eindelijk nog melding, dat de hier gegevene Pfalmen eigenlijk boetgezangen zijn, na de zonden met BATHSEBA en de volkstelling; dat AUGUSTIJN dezelve in zijne flaapftede ophing; en wordt dit voorberigt met eene opwekking, om DAVID in zijn berouw en deugden te volgen, befloten.

Heeft David ons, door trots, verergerd in zijn voorbeeld;
Onteerde hij de Vrouw, wier Gade hij verfloeg;
Zie dan ook hoe zijn hart, door rouw en zuchten zwoeg';
Hoe hij vernederd, zich voor Gods gezigt veroordeelt!

Van Ps. 50. 31. 37. 142. 101. 129. en 6. (51. 32. 38. 143. 102. 130. en 6. in onze Bijbels) krijgen wij nu hier eene nieuwe berijming naar VONDEL; dat zegt, zoo wij het wél verstaan, zoo als VONDEL die *zou* gemaakt hebben, hadde hij het geluk gehad, de voortreffelijke Hollandsche taal op haren luisterijken zetel te zien schitteren. Tot eene proeve, hoe deze onderneming den Dichter J. H. DE WIT gelukt is, strekke het begin. De 70 jarige VONDEL zong:

Ontfarm u mijns, o Godt, in mijne elende,
Naer uw genade en goetheit, zonder maet.
Naer uw genade en goetheit zonder ende,
Wisch teffens uit mijn dootschult, al te quaet.

Och, wasch mijn hart, zoo schuldig aan uw' toren,
En zuiver mij, die zoo bezoedelt ben;
Naerdien ik nu mijn misdaets schantvleck ken,
En mijn misdrijf mij t'elckens komt te voren.

'k Heb tegens u, voor u alleen misdreven,
Opdat gij blijft rechtvaerdigh in uw woort,
En, henengaende in 't recht het vonnis geven,
Mij overtuight, en stom maeckt, als 't behoort.

Want merk ik ben in onrechts smette ontfangen.
Mijn moeder was 't, die mij in zonde ontfing.
De waerheit was 't, die u ter harte ging,
En 't oprecht hart, uw opperste verlangen.

Dit wordt, hoe voortreffelijk! op deze wijze hier veranderd:

Ontferm u mijner, God! in mijne ellende!
Genade God! om uw barmhartigheid!
Genade om uw genaden zonder ende!
Delg uit mijn zonde, om uw goedaardigheid!

Wasch af de smet, die 'k mij heb aangewreven,
Was mij nog meer, die zoo bezoedeld ben;
Terwijl ik mij voor u besmeurd erken!
Wijl mij mijn zonden steeds voor oogen zweven.

Voor

Voor u alleen heb ik dit kwaad bedreven;
Mijn zonden deden u alleen te kort,
Vergeef, dan word uw woord gelijk gegeven,
Dan wint gij, wanneer gij geoordeeld wordt.

Vergeef, want zie! ik ben in zonde ontvangen;
Zie, hoe mijn Moeder mij besmet ontving;
Zie, hoe de waarheid u ter harte ging;
Hoe 't zuiver harte zij uw hartsverlangen.

Bij deze verzen behoort de volgende *verlichtende* aanmerking, door den Heer DE WIT *daargesteld*, opdat de dichterlijke *vonden*, *kracht en vernuft*, te sterker zouden doorstralen;

„ Voor *U alleen* heb ik dit kwaad bedreven:
Mijn zonden deden *U alleen* te kort.

„ De Koning zondigde tegens God, zijne naasten en zich zelven: tegens God; wijl hij zijne wetten overtrad: tegens zijne naasten; wijl hij Urias deed ombrengen, zijne huisvrouw onteerde, velen verergerde, en tegens zich zelven; wijl hij zijn eigen ligchaam schandvlekte en zijne koninklijke waarde ontluisterde; doch, daar hij, als Koning geenen *wereldschen* Regter over zich erkende; zegt hij met regt, tegens *God alleen* gezondigd te hebben."

„ Vergeef; dan wordt uw' woord gelijk gegeven;
Dan wint gij; wanneer gij geoordeeld wordt.

„ Gods woord beloofde den rouwhartigen vergiffenis, en wijl David nu zeer rouwhartig was; zoo zegt hij tot God: Als *Gij* mij deze vergiffenis gelieft te verleenen; dan zullen allen, die uwe woorden met uwe daden vergelijken en beoordeelen, moeten bekennen, dat dezelve met elkanderen volmaakt overeenstemmen."

Nog iets: „ OPSCHRIFT. „ Tot het einde" beteekent, dat deze zang moet gezongen worden, tot op de komst des Zaligmakers, die het einde der Joodsche wet en der voorzeggingen zijnde, alles herstellen zal. Dit *tot het einde* wordt ook anders vertaald; namelijk: aan den Opper zangmeester; welk opschrift dan te kennen geeft, dat de Voorzanger dit gebed moest zingen."

Voor deze uitlegkundige onderrigtingen mogen wij dankbaar zijn; maar vooral ook voor deze aangename proeve, hoezeer men finds VONDEL's tijd in de interpunctuatie gevorderd is!

Van den *Inhoud*, die iederen zang, in proza en poëzij, voorafgaat, zwijgen wij, want wij kunnen iedere voortreffelijkheid niet aanftippen; maar het uitvoerig poëtisch ftuk, als *Toezang* achter alles gevoegd, vordert melding; het wekt tot boetvaardigheid op, bezingt de onfterfelijkheid, en, op volgende keurige wijze, de akeligheid der hel:

Zijne oogen zullen nu fleeds duisternis ontwaren,
Die fomtijds wordt gekliefd door eenen blikfemftraal:
Dan ziet hij anders niet ALS *monstren graauw en vaal*
En nachtgezigten van de gruwbre helfche scharen.

Zijn oor, weleer aan zang en fnaren vastgeboeid,
Verneemt niet anders ALS *'t ziel-fcheurendst tandenknarfen,*
Het welk hem fchrikkelijk doet daveren zijn herfen:
Terwijl de wanhoop-kreet hem door zijne ooren loeit.

Een ftank, die immer ftijgt uit de eeuwge jammerpoelen;
Een lucht, door langen tijd en rotting fleeds verdikt,
Waardoor de mensch terftond in zijnen adem ftikt,
Zal, zonder dat hij fterft, door zijn reuk-zintuig woelen.

Zijn fmaak, die zijnen lust en lekkernij voldeed;
Zijn mond, die altoos at van uitgezochtfle fpijzen,
Zal nu den alfem-drank en bittre vruchten prijzen:
Vergeefs fmeekt hij er om, met een verwoede kreet.

En hoe zal ik de fmart van zijn gevoelen malen?
De pijn vlijmt fcherper dan het worst'len met den dood.
Hij krimpt als of men hem met folver overgoot. —
Mijn zinnen zijn vermoeid die ftraf-plaats door te dwalen.

Wij wenfchen den Dichter met deze zijne eerfte proeve en bijna tweehonderd ingeteekende exemplaren geluk, en ftemmen hem de *mogelijkheid* toe, dat hij misflagen beging. Wij raden hem opregt, zoo hij in het vervolg ook de overige harpgezangen, en eindelijk welligt al de overige werken

van

van onzen VONDEL, in zoodanig vernuftig kleed, naar den tegenwoordigen hoogen trap van volkomenheid onzer rijke Hollandsche taal, wilde uitgeven, zich alsdan ook door een aantal inteekenaren van een goed vertier vooraf te verzekeren.

Aardenburg, of de onbekende Volkplanting in Zuid-Amerika; door PETRONELLA MOENS. *Te Haarlem, bij* F. Bohn. 181-. *In gr.* 8*vo.* 320 *Bl. f* 2-18-:

De denkbeeldige wereld, merkt Mejufvr. MOENS aan, is het eigendom van den verdichter van vertellingen en verhalen; en zij maakt dan ook van dit naar regt getrouw gebruik. Zij zoekt de natuur wel getrouw, maar ook te gelijk de groote en schoone natuur te schilderen; zij teekent eene menschen-maatschappij, zoo als zij die, met nog vele verbeteringen, zou verlangen; en, heeft zij al eens in haar tafereel tegen de waarschijnlijkheid gezondigd, zij hoopt echter niet, dat zij het gedaan heeft tegen de mogelijkheid. Wij twijfelen ook geenszins, of dit haar werk zal een aantal lezers behagen; en, hoewel wij juist niet kunnen zeggen, dat ons het werk een *bijzonder* genoegen gaf, zoo gaf het ons toch vermaak, en wij zien niet, waarom de romanlezer er zich niet mede zou kunnen vermaken. Hare beelden van werkzame deugd en geluk hopen wij dat eene goede werking zullen doen op het jeugdige hart, en meer het ernstig pogen, om zich, een ieder voor zichzelven, voor eene maatschappij, zoo als die wezen moest, te vormen, en dezelve waardig te worden, dan ontevredenheid en gemor, omdat zij nog is, zoo als zij werkelijk is, zal verwekken.

De Heer TAVENIER had dan eene volkplanting tot stand gebragt, en was meester, wie hij daarin wilde opnemen, en hoe hij dezelve wilde inrigten; het geluk diende hem voorbeeldig, zoodat hij voor alle vakken menschen, zoo als hij verlangde, en regt brave menschen, vond. Zijne vroegere geschiedenis, en die van sommige andere leden, wordt hier ook gemeld; en het huwelijk van zijnen zoon, dien hij met een vriend naar Europa zond, en die ook al eens bij de Algerijnen gevangen raakte, (maar dáár in den *Dey* een waarlijk edel hart vond) met een lief Aardenburgsch meisje, geeft dan ook het-

hetgeen der lieve jeugd vooral in eenen roman bevalt. Wij willen niet vitten, maar eene en andere onnaauwkeurige uitdrukking hadden wij aangeſtipt; en eenige herinneringen, hoe aangenaam ook, aan WILLEM DEN I, DE GROOT, HAMBROEK (nu, deze had hier een' naamgenoot) enz. enz., en aan *Kerkelijke Formulieren*, en wat meer van dien aard is, vonden wij toch, in een werk als dit, wat vergezocht en minder gepast. Zoodanige bijzonderheden zijn ook reeds te zeer verbruikt, om in eenen roman bijzonder belang in te boezemen. En de ſchermutſeling tegen de zedekundige romans, hoewel daarbij veel waarheid gezegd wordt, is in den mond van haar, die zelve romans ſchrijft, toch wat zonderling. Zoo het welverdiende lof wezen moet van dit boek, dan ware die voegzamer door ons, of eenen of anderen onzer confraters, aangevoerd; hoewel wij er echter niet zeer bijzonder ons toe voelden uitgelokt. Maar liever willen wij, met een enkel woord, den ſtaat der denkbeeldige volkplanting opgeven:

Als een goddelijke telg, waarop de morgendauw der zuiverſte zeden nog parelde, ſchoot zij elk jaar vaster wortelen, en breidde zich uit. Onſchendbare wetten bewaarden de heiligſte orde. De opvoeding der vrouwen werd er van geen minder gewigt beſchouwd dan die der mannen. Men ſpiegelde zich aan Europa: bakers, ſtiefmoeders en grootmoeders zaaiden geene vooroordeelen; het waren daar eenvoudig verlichte bakers, kinder- en keukenmeiden, verſtandige, blijgeestige echtvriendinnen, en waarachtig heil bedoelende moeders. Geene laffe ſprookjes, toover- en ſpookgeſchiedenisſen, maar verhalen van weldadige menſchen en verhevene deugden; goede opleiding tot vroege kennis van de wijsheid en liefde des Hemelſchen Vaders door de natuur; in de kinderkamers en langs veld en weg duidelijke, gevoelvolle gezangen; zelfs het deuntje, waarmede men het kind in ſlaap zong, gaf heerlijke gedachtenbeelden in het jeugdige zieltje. De huwelijksvriend had in zijne gade — eene volmaakte vrouw. Zelfverveling was hier volſtrekt onbekend; de huisſelijke kring was voor allen het dierbaarſte. Nuttige kunſten hadden den eerſten rang, en gaven glorie. Dicht-, ſchilder-, beitelkunst en de muzijk waren volmaakt. De verſtandige landbouwer werd dankbaar vereerd, die de natuur nabootſte bewonderd en toegejuicht; en de eerkroon der ware verdienſte was voor iederen nut-

nuttigen arbeider of vernuftigen uitvinder gereed. Godsdienstig gevoel doorgloeide aller harten. Liefde, reine, werkzame liefde, was de geest van het algemeen gedrag. Kinderlijke onschuld en grijze ondervinding waren heilig. Het ongeluk werd geëerbiedigd, en, dankbaar aan God, dat men het kon, verzacht. Geen levend schepsel werd mishandeld. De maatschappij had zelfs eene plaats voor oude of lijdende huisdieren afgezonderd, en aan de goedhartigheid en erkentenis geheiligd. Ook hier werden de kranke of afgeleefde last- en werkdieren voor gebrek en jammer beveiligd; ja, een overvloedig zinnelijk genot maakte daar de laatste uren ook van die gevoelige wezens, door den Vader der Natuur aan de menschelijke zorg toevertrouwd, nog gelukkig. Vrede en rust heerschten alom. —

Wij konden maar aanstippen, kort en onvolledig, bij lange na niet alles. Arme werkelijke wereld! Arm Europa, met uwe aardappelen en Rumfordsche soep! En dat heet bij ons alreeds weldadigheid!!

De Gevallen van Rudolf Reybridge, of Schetsen van hedendaagsche Karakters, Zeden, en wijze van Opvoeding. Uit het Engelsch van W. LINLEY. *Met Platen. IIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn. *In gr. 8vo. 276 Bl. f* 2-18-:

Wij haasten ons, het gelukkig retour van R. REYBRIDGE te berigten, in hoop dat het derde deel, dat ieder lezer zeker met verlangen te gemoet ziet, ons spoedig de verdere ontknooping en de uitmuntende zedeleer op het duidelijkst zal daarstellen. R. REYBRIDGE is dan uit de Indiën terug, ten spijt voorzeker van den' schurk, dien wij als zijnen bederver en verleider, onder den schijn van vriendschap, leerden kennen; hij is edel en goed, *post varios casus*, en met meerdere mensch- en wereldkennis (die hem echter vrij wat gekost heeft) terug; en, hetgeen zijne lezende vrienden bijzonder verkwikken zal, hij is volkomen hersteld in de achting en liefde van zijnen uitmuntenden opvoeder. Hij is tevens op de belangrijkste wijze bekend geraakt met eene allervoortreffelijkste jonkvrouw, die wij hem wel tot gade zouden gunnen, hoezeer daarop nog in het geheel geen uitzigt is; en, alhoewel wij reeds iets beginnen te gissen van het geheim

heim zijner geboorte, durven wij zoo ver niet vooruitloopen, dat wij de opheldering daarvan als het middel tot het gewenschte huwelijk ftellig zouden vermoeden; maar willen liever afwachten, hoe de fchrijver dit eindelijk zal gelieven te fchikken. Wij lazen dit deel met bijzonder vermaak, en vonden hier nu meer van de op den titel aangeduide fchetfen, waarvan wij het een of ander zouden mededeelen, zoo niet de keuze ons te moeijelijk viel, hoezeer de Engelfche matroos ons wel bijzonder uitlokte. Wij bepalen ons liever tot de volgende uitmuntende opmerking, (en met de zoodanige is het werk doorweven) die wij hopen dat men ook in den fatfoenlijken burgerkring in ons Nederland zal gelieven te behartigen:

„ Laten wij hier een oogenblik ftilftaan, om de bron der (nieuwe) rampen van onzen held na te fporen. Bezwaarlijk zal men fprekender bewijs van de zwakheid en verbastering onzer natuur vinden, dan in onze toegevendheid voor deugnieten — omdat zij bevallig zijn in den omgang. Op hetzelfde oogenblik, dat de Heer *Bayburn* in de huizen der voornaamfte familien toegang vond, wist men dáár zelfs vrij ftellig, dat deze man een zwendelaar was, die, in Engeland naauwelijks de ftraf van een fchandelijk bankeroet ontfnapt, andermaal in Bengalen het algemeen vertrouwen op de eerloosfte wijze misbruikt had, door zijne fchuldeifchers te leur te ftellen. Maar hij was zoo aangenaam in gezelfchap; zoo voorkomend, zoo mild, zoo onderhoudend! Zijne houding en manieren kenfchetften in den hoogften graad den fatfoenlijken, den befchaafden man; hij was onuitputtelijk in *anecdoten*, en zong uitmuntend. Daarom zag men zijne verfoeijelijke beginfelen over het hoofd; daarom liet men hem ongehinderd den onfchuldigen, goedhartigen, onergdenkenden *Reybridge* tot zijne prooi kiezen, en zag hem koelbloedig in de klaauwen van dit fchoonfchijnend ondier vallen. — Ware die zelfde booswicht zoo onbefchoft als bedorven, zoo dom als flecht geweest, men zou hem als de pest gefchuwd, en onzen held gewaarfchuwd hebben, zich toch vooral met zulk een' landlooper niet in te laten. Had men, door het bekoorlijke vernis heen, 's mans ledigheid van hart opgemerkt, en hem als een gevaarlijk mensch gefchuwd; er is geen twijfel aan, of *Rudolf*, die nog fteeds de oordeelvellingen der menigte volgde, zou hem ook vermijd hebben: maar toen de arme jon-

jongen, ontbloot van wereldkennis, hem door lieden, welke men algemeen als de bloem der volkplanting eerbiedigde, zag opzoeken en onthalen, toen kon bij *hem* zelfs de schijn van argwaan niet opkomen, en zijn ondergang was minder aan het verraad van *Bayburn*, dan aan de misdadige slapheid te wijten, waarmede men dezen tot het voortzetten zijner euveldaden aanmoedigde."

Aanleiding tot de Wis- en Natuurkundige Aardrijksbeschrijving, benevens eene Verhandeling over de Aardglobe, voor Kinderen, met 15 *Plaatjes; door* J. NIEMEIJER, *Onderwijzer te Utrecht. Te Rotterdam, bij* J. Hendriksen. 1817. *In* 12*mo*. 83 *Bl. f* :-16-:

Recensent is geen vriend van het zoogenoemd spelend onderwijs der kinderen, en heeft door eene ondervinding van vele jaren geleerd, hoe zeer de kinderen daardoor het zelfdenken ontwennen, en dikwijls datgene verkrijgen, wat de Franschen *esprit de bagatelles* noemen. Hij begon dan eerst de kinderen in eenig vak te onderwijzen, wanneer zij de daartoe vereischte kracht, om zelven te kunnen denken, verkregen hadden, en was dus nimmer genoodzaakt, in eenig onderwijs, dien kinderachtigen toon aan te nemen, welke in het voornoemde boekje heerscht. Hij weet echter ook, dat er nog vele onderwijzers, en vooral onderwijzeressen, gevonden worden, welke aan de spelende manier de voorkeur geven; en dezen zal het voor ons liggend boekje misschien niet onaangenaam zijn, waarin, van hetgene op den titel beloofd wordt, slechts het eerste derde, dat is, het wiskundig gedeelte der aardrijkskunde, op eene regt spelende manier en in eenen regt kinderachtigen toon, wordt voorgedragen. De natuurkundige aardrijksbeschrijving en de verhandeling over de aardglobe, welke wel op den titel beloofd worden, maar welke wij eerst in een volgend stuk, of stukken, te wachten hebben, zullen waarschijnlijk in dien zelfden aardigen en spelenden kindertrant behandeld worden!

De

De Denkvriend. Een Leesboek, voor de Stad- en Landjeugd. (Uit het Hoogduitsch vertaald.) Te Groningen, bij J. Oomkens. 1816. *In kl. 8vo. 79 Bl. f* :-4-:

Dit boekje, dat zich door den goedkoopen prijs ook bijzonder aanbeveelt, draagt den juisten titel; het oefent het denkvermogen aanhoudend, en deelt dan tevens (vooral wanneer de bekwame opvoeder door mondeling onderrigt in denzelfden geest er het zijne bijdoet) een' overvloed van nuttige kundigheden mede; terwijl het overal voor de jeugd zeer onderhoudend is. Zoo iets moesten wij ook wachten van eenen GUTSMUTHS, eenen Medeonderwijzer bij het Instituut van SALZMANN. Het handelt over de meest gewone, ons omringende, voorwerpen en betrekkingen. En daar wij het volkomen eens zijn met ZERRENNER's gezegde, dat wij hier tot *motto* vinden: „*Het ſtrekt eenen Landſchoolonderwijzer geenszins tot oneer, indien hij niet weet, waar de golf van Mexico is; maar wel, als hij geene haver van gerst weet te onderſcheiden;*" en met den Vertaler ook menigmaal vroegen: „Waarom leert men den kinderen niet eerst het huis of de ſchool, en hetgeen daarin voorhanden is, kennen, eer men dezelve met hunne gedachten naar buiten leidt? — Waarom leert men den kinderen niet eerst hunne eigene woonplaats kennen, eer men zich met dezelve naar naburige ſteden en dorpen begeeft?" enz. „Klinkt het niet vreemd, dat men de kinderen wijd en breed over den porſeleinen toren in China onderhoudt en de menigte klokjes, waarmede dezelve omhangen is, zonder dat men nog immer op de gedachte gekomen is, zijn' eigen' dorptoren met oplettendheid te beſchouwen? Of dat men hen met hunne gedachten over eene zeer groote zee voert, aldaar met hen den hoogſten berg der aarde beklimt, en den molhoop op zijnen eigen' akker vergeet," enz. — daar wij het hiermede volkomen eens zijn, kunnen wij niet anders dan dit boekje de aandacht der onderwijzers ten ſterkſte aanbevelen. De vertaling verraadt wat al te zeer den Duitſchen oorſprong. — Wij vatten niet, waarom bl. 14, 15 en 16 bij herhaling *Minerialen* geſchreven wordt, hoezeer bij de opgave van den inhoud *het Mineraal- of Delfſtoffelijk rijk* gemeld wordt. Ook zegt bl. 15 en 16 juist het tegendeel van hetgeen de meening is: „Door dit een en ander onderſcheiden zich de planten van de minerialen en dieren: *van de laatſten ook nog daardoor, dat zij zich naar eigene willekeur bewegen en van plaats veranderen kunnen.*" Op deze, en ſoortgelijke, misſtellingen mag men bij een' herdruk oplettend zijn.

In het Meng. van No. XI, bl. 513, reg. 8, ſtaat *ido-electriſche*, lees *ideo-electriſche*.

BOEKBESCHOUWING.

Antiquitas Hebraica breviter descripta a JOANNE HENRICO PAREAU, *Literarum Orientalium Professore in Academia Rheno-Trajectina.* Trajecti ad Rhenum, Typis *J. Altheer.* 1817. 8vo. form. maj. pp. XVI. 477. *f* 4-:-:

Wij haasten ons, eenig verslag te geven van dit belangrijke Latijnsche werk over de Hebreeuwsche oudheden, welks inrigting geheel nieuw is, en welks druk op eene wijze is uitgevoerd, die der drukpersse des Heeren ALTHEER eer aandoet.

Dat er naar een werkje verlangd werd, hetwelk, bij het grooter licht der wetenschappen, al wat voornamelijk tot de Hebreeuwsche oudheden, in derzelver geheelen omvang beschouwd, met regt kan gebragt worden, kortelijk, oordeelkundig, in eene goede orde, en overeenkomstig de behoeften der tegenwoordige eeuw, in zich bevatte, zegt de geachte Schrijver in zijne voorrede; en ieder, eenigzins in de zaak bedreven, zal hierin hem zijne volkomene toestemming niet weigeren. Trouwens, om van andere, meest oudere, en hier te lande minder in gebruik geweest zijnde werken niet te gewagen, het bekende werkje van RELAND behandelt alleen de heilige oudheden der Hebreërs, en is, voor den tegenwoordigen smaak, te zeer met Rabbijnsche geleerdheid opgevuld. Dat van IKEN is uitgebreider van plan, maar is ook al rijkelijk op de Rabbijnsche leest geschoeid, en, sedert deszelfs verschijning in de geleerde wereld, is er veel licht opgegaan over de zeden en gebruiken der Oosterlingen, en over al wat in den Bijbel vervat is. Voorts hebben wij het in onze moedertaal uit het Hoogduitsch overgebragte werk van WARNEKROS over de Joodsche oudheden. In hetzelve is

veel goeds; doch, om geene andere aanmerkingen te maken, het is, met al de uitvoerigheid, verre van, in zijne soort, volledig te zijn. Eindelijk, de Hoogduitsche *Archaeologie* van den kundigen JAHN, waaruit zeer veel te leeren is, handelt over alle de oude volken, in de gewijde Schriften vermeld, schoon, naar den aard der zaken, het breedste over de Hebreërs, en is een vrij omslagtig werk: jammer is het, dat het voor ieder bruikbaarder kortbegrip of *compendium*, in het Latijn vervaardigd, zoo weinig behagelijks heeft in deszelfs stijl.

Voorts wenscht de Hoogleeraar, in zijne voorrede, aan het *ideaal*, 't welk hij zich van een werk gevormd had, zoo als thans over dat onderwerp begeerd kon worden, in zoo verre beantwoord te hebben, dat daaruit veel nuts voor den Godsdienst voortvloeije: en, bijaldien hij, daarenboven, dit moge uitgewerkt hebben, dat sommige gedeelten van de Hebreeuwsche oudheden de aandacht opwekken van die genen, die den invloed van menschelijke begrippen, en den oorsprong en voortgang van kunsten en wetenschappen, gaarne van naderbij beschouwen, dan zegt hij zich gelukkig te zullen rekenen.

Wat, nu, de inrigting zelve van het werk, overeenkomstig het doel des geleerden Schrijvers, betreft: hij heeft in alles, zoo veel mogelijk was, zich aan de orde des tijds gehouden, en rekent het begin der Hebreeuwsche oudheden van de eeuw der Aartsvaderen af, en derzelver einde te moeten bepalen bij de omkeering van den Joodschen staat door de Romeinen: eene bepaling, welke wij niet weten, dat elders is gemaakt geworden. Voorts heeft hij de Rabbijnsche overleveringen niet aangenomen, ten zij er genoegzame gronden voor waren, en, meestal, dezelve niet eens aangeroerd. Verder heeft hij zelf willen onderzoeken, wat waar of waarschijnlijk was; waardoor hij somtijds gevoelens, waaraan hij te voren niet had getwijfeld, wederom had laten varen. Daarenboven heeft hij, overal, waar hij het der

moei-

moeite waardig achtte, getracht, den aard en den oorsprong der zaken zelve na te sporen. Eindelijk, daar in onze dagen de buitengewone tusschenkomst der Goddelijke Voorzienigheid uit de gewijde Geschiedenis door velen stoutelijk weggeredeneerd wordt, heeft hij, waar het te pas kwam, de waardigheid van den geopenbaarden Godsdienst, en van de gewijde Schriften, willen handhaven.

Naar dit plan, derhalve, worden de Hebreeuwsche oudheden tot vier deelen gebragt. Het eerste handelt over den oorsprong, de lotgevallen en het land van het Hebreeuwsche volk, en is in twee algemeene onderdeelen gesplitst, waarvan het eerste een kort overzigt bevat van de Hebreeuwsche geschiedenis, van Abraham af tot de verwoesting van Jeruzalem door de Romeinen; hierin worden de meest bekende gebeurtenissen het kortste behandeld, en uitvoeriger datgeen, waarvan in de gewijde oorkonden niets vermeld wordt, schoon echter hieromtrent zelfs het voornaamste en belangrijkste alleen wordt aangeroerd. Het andere algemeene onderdeel handelt, 1°. over de verschillende namen van het Israëlitische land, 2°. over deszelfs voormalige inwoners, ligging, grenzen en verschillende verdeelingen, 3°. over het regt van deszelfs bezitneming door de Israëliten, 4°. over deszelfs uiterlijk aanzien, 5°. over deszelfs luchtsgesteldheid, gezondheid en sommige ongemakken, 6°. over deszelfs vruchtbaarheid, en 7°. over de hoofdstad Jeruzalem. — Het tweede deel handelt over den Godsdienst, en is in vier onderdeelen gesplitst, waarvan het eerste is over den Godsdienst der Aartsvaderen, het tweede over den Mozaïschen Godsdienst, het derde over 't geen den Godsdienst betreft, van Mozes af tot aan de Babylonische ballingschap, het vierde over al wat den Godsdienst raakt, van de Babylonische ballingschap af tot aan de omkeering van den Joodschen staat door de Romeinen. Dat ieder dezer onderdeelen verscheidene hoofdstukken heeft, spreekt van zelve. Wij zullen dezelve niet optellen, maar alleen

leen dit opteekenen, dat, overeenkomstig de tijdsorde, in het eerste onderdeel gesproken wordt over de besnijdenis, in het tweede over den Tabernakel, in het derde over Salomo's tempel en de profeten, in het vierde over de sekten, den tweeden tempel, de Synagogen en de Samaritanen. Ook worden de godsdienstige denkbeelden, volgens de tijdsorde, eenigzins ontwikkeld voorgesteld. — Het derde deel is tweeledig, en loopt vooreerst over het bestuur en de burgerlijke zaken, en vervolgens over al wat daarenboven het geheele volk als zoodanig betreft. Het eerste onderdeel handelt vooreerst over het Aartsvaderlijk bestuur, dan over de Mozaïsche wetten, welke uit eenige bijzondere en belangrijke oogpunten worden voorgedragen, waarvan de twee laatste zijn, de vaderlandsliefde, door die wetten opgewekt en aangekweekt, en de voornaamste bronnen en groote voortreffelijkheid derzelve. Daarop volgt eene beschouwing der burgerlijke zaken, van Mozes af tot de Babylonische ballingschap; en eindelijk eene beschouwing derzelve, van de Babylonische ballingschap af tot op de geheele omkeering van den staat. Bij het behandelen der Mozaïsche wetgeving, wordt de Israëlitische Godsregering voorgesteld, als dat gedeelte des algemeenen wereldbestuurs van de Goddelijke Voorzienigheid, hetwelk de handhaving van den waren Godsdienst betreft, zich, overeenkomstig den aard der tijden en der menschen, welke geenen algemeenen Godsdienst gedoogde, tot één volk scheen te bepalen, en zich in hetzelve op eene zeer bijzondere wijze openbaarde, zoo dat God, bij de Sinaïtische wetgeving, deszelfs burgerlijk opperbestuur op zich nam. Dien ten gevolge wordt, aan het slot van het derde hoofdstuk, bijzonderlijk aangetoond, hoe die Godsregering tot aan de Babylonische ballingschap bleef voortduren; en aan het einde des vierden hoofdstuks wordt dit denkbeeld ontwikkeld, dat die zelfde Godsregering, schoon minder zigtbaar dan voorheen, nooit, echter, was afgebroken, tot dat dezelve door JEZUS CHRISTUS van deszelfs verfleten en voor een' tijd

slechts

flegts aangetogen kleed ontdaan, in deszelfs waren aard werd aan den dag gebragt, als het rijk van den eenig-waren en besten Godsdienst, hetwelk zich over alle volken der aarde, zonder onderscheid, zou uitbreiden. In het andere algemeene onderdeel van dit zelfde derde gedeelte wordt eerst gesproken over de tijdbetekening, dan over de geslachttafelen en publieke gedenkteekenen, voorts over verbonden en kontrakten, verder over maten, gewigten en geld, vervolgens over staatslasten en tollen, eindelijk over den oorlog. — Het vierde of laatste deel des geheelen werks handelt over huisselijke en andere meer bijzondere zaken, en heeft deze zeven hoofdstukken: over de woonplaatsen; over de kleeding; over het eten, het drinken en de gastmalen; over den landbouw, de veefokkerij, den koophandel en de handwerken; over de beoefening der kunsten en wetenschappen; over het huisselijk leven, de maatschappelijke zeden en den aard der menschen; eindelijk, over ziekte, dood en rouw.

Behalve deze algemeene en oppervlakkige opgave van den inhoud des onderhavigen werks, en eene enkele aangestipte bijzonderheid, willen wij uit ieder der vier deelen iets aanvoeren, om de ongemeene en uitnemende wijze van behandeling nog meer te doen blijken.

Op bl. 52 en volg. wordt het gevoelen ontwikkeld, volgens hetwelk de Israëliten geen ander regt op het land van Kanaän hadden, dan hetgeen uit eene gift van God ontstond. Te dien einde wordt vooraf opgemerkt, dat de vraag hier niet is over het regt, waarmede de Aartsvaders in dat land omgezworven hebben, noch ook over den oorlog, dien de Israëliten gehad hebben met eenige volken, eer zij den Jordaan overtogen, maar alleen over den wreeden en vernielenden oorlog, dien de Israëliten de Kanaänitische volken hebben aangedaan, om in derzelver plaats te wonen, zonder dat deze hun eenige reden daartoe gegeven hadden. Hieromtrent wordt nu, als zeker uit de H. S., aangenomen, dat Mozes aan de Israëliten geen ander regt op Kanaän heeft

toegekend, dan hetwelk uit Gods vrijen wil ontſproot, volgens Numer. XXXIII: 51—55. Deuter. IX: 4—6. Voorts wordt aangetoond, dat Mozes niet moet geacht worden dezen Goddelijken wil ſlechts te hebben voorgewend, dewijl *en* die voortreffelijke man door zijne wonderen genoegzaam bewezen heeft geen veroveraar te zijn, die zijne veroveringszucht onder den dekmantel van een Goddelijk bevel zou hebben bedekt, *en* deze Goddelijke gifte reeds lang vóór Mozes tijd aan de voorvaders der Israëliten beloofd was, welke beloften onafſcheidelijk met de geheele Aartsvaderlijke geſchiedenis verbonden zijn. Verder wordt opgemerkt: dat, volgens eene uitdrukkelijke verklaring van Mozes, Deuter. IX: 4—6, de Israëliten zich niet verbeelden moesten, alsof zij in het oog der Godheid eenige bijzondere verdienſten hadden, waardoor zij het beloofde land zouden gaan bezitten, maar dat de inwoners van hetzelve, om derzelver hoog gaande ongeregtigheden, behoorden uitgedelgd te worden; dat deze uitdelging even zoo min ſtreed met de Goddelijke regtvaardigheid, als die van het eerſte menschdom door den Zondvloed, en die der Sodomiten door het vuur des hemels; dat, eindelijk, het met Gods wijze oogmerken zeer overeenkomſtig was, de Israëliten tot de werktuigen zijner ſtraffen te gebruiken, dewijl onder hen de ware Godsdienst gevestigd moest worden, en zij, bij hunne groote overhelling tot den Afgodendienst, hieruit moesten opmaken, wat zij zelve te wachten hadden, indien zij den dienst van den eenigen waren God verlieten; Numer. XXXIII: 55, 56. Deuter. XII: 29—31. XX: 16—18.

Uit het tweede deel ſtippen wij kortelijk aan, hetgeen bl. 180 en volg. verhandeld wordt over de treffende verandering, welke men bij de Joden, in het algemeen, na de Babyloniſche ballingſchap aantreft, zoo dat zij den grootſten afkeer voor de afgoderij en de ſterkſte aankleving aan den dienst van den eenigen God betoonden. Hiervan wordt de naaste reden gezocht in den ſterken indruk, dien zij kregen van het

ver-

verlies hunner voorregten, volgens de gewoonte der menschen, die veelal door het verlies van het een of ander goed deszelfs waarde eerst regt leeren kennen. Hierbij kwamen de gepaste vermaningen van Ezechiël en Daniël; voorts sommige treffende gebeurtenissen, die de magt van Jehova en de onmagt der Afgoden klaar voor oogen stelden. Hierbij kwam ook, voor hen, die in het vaderland terugkeerden, de droevige toestand, in welken zij den vaderlijken grond aanschouwden, zoo wel als hetgeen Ezra en Nehemia verrigtte. Hierbij kwamen, eindelijk, in vervolg van tijd, de Synagogen, waarin gedurig de gewijde Schriften voorgelezen werden. Zelfs de wreede vervolgingen van *Antiochus Epifanes*, hoe zeer die velen deden bezwijken, wekten, onder de Makkabeërs, de onwrikbaarste standvastigheid in den Godsdienst op.

In het derde deel wordt, bl. 244, 245, over den zelfmoord gesproken, waarvan noch in het zesde gebod, noch elders in de Mozaïsche wetten, iets gerept wordt. Hieromtrent wordt opgemerkt, dat die wetten, zoo zeer geschikt om de waarde van 's menschen leven te doen zien, ook van zelve zeer geschikt waren, om de natuurlijke liefde tot zijn eigen leven te versterken; dat het met de inborst van den besten wetgever niet overeenkwam, om den zelfmoorder infaam te verklaren, welke straf in derzelver geheele zwaarte alleen op diens nageslacht zou gekomen zijn; dat, daar Mozes uit dit leven alleen de beweegredenen tot zijne wetten haalt, hij in dit geval geene toekomstige straffen gevoegelijk bedreigen kon, en God alleen kan bepalen, in hoe verre een zelfmoorder die straffen verdiene; dat, eindelijk, daar de Israëliten geene neiging tot den zelfmoord schijnen gehad te hebben, het even zoo voorzigtig was, deze wandaad niet aan te roeren, als men bij *Cicero*, in zijne redevoering voor *Roscius Amerinus*, vindt, dat *Solon*, gevraagd zijnde, waarom hij geene straf voor den vadermoord in zijne wetten bepaald had, antwoordde, dat,

dat, volgens zijn gevoelen, niemand ligtelijk tot die misdaad in ſtaat zou zijn.

Uit het laatſte deel zij dit ééne genoeg, dat bl. 458 en volg., alwaar over de inborst der Hebreërs gehandeld wordt, dit denkbeeld, onder andere, wordt voorgedragen: dat deze, te allen tijde, zeer veel behouden hebben van het kinderlijke, aan de eerſte menſchen natuurlijk eigen; dat zelfs hunne taal daarvan de ſterkſte blijken draagt; dat zij, even als kinderen, door hetgeen in de zinnen valt bijna alleen geroerd, hierdoor weleer zigtbare Goden zoo gaarne bij zich hadden, en naderhand, van deze verkeerdheid door de verſchrikkelijkſte rampen genezen, zich, op eene bijgeloovige wijze, aan het uiterlijke van den Godsdienst hechteden.

Uit deze weinige ſtaaltjes zoo wel, als uit de algemeene opgave van den inhoud, kan ieder bevoegd regter opmaken, dat dit werk zeer wezenlijk verſchilt van al hetgeen, tot hiertoe, over de Hebreeuwſche oudheden in het licht is verſchenen.

Het gebruik van dit voortreffelijk werk wordt nog al verligt door de opgave van deszelfs inhoud, achter de voorrede; maar het zou nog veel gemakkelijker geworden zijn, indien er, daarenboven, registers of bladwijzers achteraan gevoegd waren, zoo wel van de Bijbelplaatſen, als van de Hebreeuwſche woorden, en, voornamelijk, van de zaken zelve. Er zijn eene menigte bijzonderheden, die, ſchoon dáár geplaatst, waar zij behooren, door velen, echter, niet gemakkelijk te vinden zijn. Zouden zoodanige registers door den Schrijver niet nog kunnen vervaardigd, en afzonderlijk, als een bijvoegſel of *ſupplement*, uitgegeven worden? Indien hij zich deze lastige, doch zeer nuttige, moeite getroosten wilde, zou hij mogelijk, bij die gelegenheid, nog het een of ander kortelijk hebben mede te deelen. Wij vinden, bij voorbeeld, bl. 394, dat men bij de Hebreërs geene melding gemaakt vindt van kaas, hoe oud ook derzelver gebruik in het Oosten was, zoo als blijkt uit Job X: 10. Het woord, op die plaats gebe-

zigd,

zigd, en bij de Arabieren ook gewoon, komt nergens anders voor in den Bijbel. Doch er zijn twee plaatsen, alwaar in de gewone overzettingen de kaas vermeld wordt, namelijk 1 Sam. XVII: 18. en 2 Sam. XVII: 29. Ieder bevoegd taalkenner zal gemakkelijk kunnen zien, dat de beide Hebreeuwsche woorden, die aldaar voorkomen, op geene genoegzame gronden in de beteekenis van kaas opgevat worden, en waarschijnlijk iets anders moeten beteekenen. Wat zij dus beteekenen, zal de Hoogleeraar, voorzeker, in zijne lessen over de oudheden, niet nalaten te vermelden. Doch, schoon het geene zaak is van groot belang, zouden er toch ook anderen zijn kunnen, die, in de gelegenheid niet zijnde om deze lessen bij te wonen, wel wenschten te weten, wat die woorden aldaar beduiden. Bij het gebruik zelve van zijn werk voor zijne leerlingen, zal de Heer PAREAU, welligt, meer andere bijzonderheden ontmoeten, welke hij zelf begrijpen zal eenige opheldering voor het publiek te behoeven. Dit is, althans, in een werk van dezen aard te verwachten, vooral daar de geachte Schrijver, zoo als hij in zijne voorrede te kennen geeft, hetzelve onder eene verscheidenheid van bezigheden voor de drukpers heeft vervaardigd.

CLEMENTIS ALEXANDRINI Liber, *Quis dives salutem consequi possit*, perpetuo Commentario illustratus a CAROLO SEGAAR, *S. S. Theol. Doct. et Prof. Litt. Gr. in Acad. Rheno-Traject.* Trajecti ad Rhenum, apud *J. Altheer*. 1816. 8vo. maj. *f* 3-12-8

TITUS FLAVIUS CLEMENS, bijgenaamd *de Alexandrijner*, en opvolger van PANTÆNUS in de *Catechetische* school, staat zeker aan het hoofd der geleerde Kerkvaderen. Indien onder zijne navolgers een enkele ORIGENES misschien met hem kon vergeleken worden, hij overtrof buiten tegenspraak alle zijne voor-

 gan-

gangers. Heiden van afkomst, en in de schriften der Griekſche Dichters en Wijsgeeren bedreven, ſtraalt zijne belezenheid overal door in zijne hoofdwerken, als daar zijn: *De vermaning aan de Heidenen*, *de Pædagoog*, en *de Stromata*. Het is om deze reden, dat hij ook door de *Litteratores* op hoogen prijs wordt geſteld, te meer daar vele brokſtukken van verloren ſchriften aan hem hun behoud te danken hebben.

Onder zijne ſchriften van minderen omvang behoort het boven aangekondigde werk *over de zaligheid der rijken*, naar aanleiding van *Marc.* X: 17. v. v. Hij beweert in dit boekje, dat rijkdom niet zulk een groot voorregt is, als de meeste menſchen zich verbeelden; maar dat, integendeel, vele verleidingen en aanporringen tot het kwade met den rijkdom verbonden zijn. Voorts zoekt hij de uitſpraak des Zaligmakers te verzachten, en vermaant hij de rijken, de hope op zaligheid niet op te geven; terwijl hij dit een en ander doorweeft met eenige nuttige aanwijzingen tot regt gebruik van den rijkdom.

Wij vinden hier een *opus posthumum* van den zal. Utrechtſchen Hoogleeraar C. SEGAAR, als Godgeleerde en als Letterkundige met roem bekend. Vooraf gaat een kort berigt van 's mans leven, en eene lijst der door hem vervaardigde ſchriften; dan volgt eene voorrede van den Heer SEGAAR zelven; hierop de tekst, met vertaling en aanteekeningen; terwijl eenige *Excurſen* van *dogmatiſchen* en *antiquariſchen* inhoud het geheele werk beſluiten. Daar het boek voor geene uittrekſels vatbaar is, moeten wij ons met den algemeenen lof vergenoegen, dat de uitgevers, in den volſten zin van het woord, eene eerzuil hebben opgerigt aan de nagedachtenis van den verdienſtelijken man. De geleerdheid van den Heer SEGAAR verbaast ons. Mogen ſommige noten wat wijdloopig zijn, en zaken behelzen, die reeds bekend waren, wij getroosten ons dit gaarne om het goede en uitmuntende, dat hier gevonden wordt. Rijkdom van voorraad was altijd het kenmerk der Holland-

landsche Philologen; en door dit kenmerk onderscheiden zij zich van eenen FISCHER, ZEUNE, SCHNEIDER, om van andere magere Duitsche Phílologuli te zwijgen. Men zie eens, hoe deze menschen (maar voor- al de twee laatsten) gewoon zijn *Auctores Classici* uit te geven. De zucht, om lange *noten* te maken, straalt wel overal door: maar welke noten? Zoo als een boerenjongen ze wel maken kan, zoo hij slechts het Grieksch kan lezen. Niets dan collatie van Codices tot de geringste *minutiæ* toe. In den eenen *Codex* staat μὲν, in den anderen μὲν δὲ; in den eenen δὲ, in den anderen γ. cetera. En met zulk tuig worden dan de noten opgepropt. En nogtans dragen deze menschen zulk eene glorie op hunne schraalheid, dat zij onzen lieden somtijds nog de wet willen voorschrijven, hoe men de Ouden moet uitgeven! FISCHER heeft om deze pedanterie bitter op zijne knokkels gehad van WYTTENBACH in de *Biblioth. Crit.* Maar wij dwalen van het spoor. Hartelijk wenschen wij, dat het voorbeeld van SEGAAR voor onze geleerden ten spoorslag mag strekken, om de zoo zeer verwaarloosde *studie* der Kerkvaders weder op de been te helpen. Er is nog zoo veel te doen; maar er kan ook veel gedaan worden, zoo men slechts wil. Hoe vele Leeraars van den Godsdienst konden hunnen tijd, dien zij over hebben, beter besteden, dan zij inderdaad doen! En ook bij de grootste drukte was er nog dagelijks wel een uurtje te woekeren voor eenig vak van solide studie. Wij wenschen, zoo wel om de theologische studiën in het algemeen, als om de Patristiek in het bijzonder, dat dit woord ingang moge vinden. Amen!

Twee Leerredenen over het Lijden van onzen Heiland, door ASSUERUS DOIJER, *A. L. M., Phil. Doctor, en Leeraar bij de Doopsgezinde Gemeente te Zwolle. Te Zwolle, bij* H. Doijer. 1817. *In gr. 8vo. Met de voorrede, 46 bl. f* :-6-:

Deze leerredenen hebben veel eigenaardigs, hetwelk wij wel algemeener wenschten te zien, namelijk de kortheid en de *populariteit.*

De Eerw. DOIJER zegt in de voorrede, dat het hem toeschijnt, dat de leerredenen, die thans in ons vaderland in het openbaar worden uitgesproken, te lang zijn [ja, maar voorheen waren zij nog vrij wat langer], en geeft redenen voor de kortheid op, die allezins voldoende zijn. Rec. wenschte ook wel, dat korte leerredenen meer in zwang en gang waren. Alle stoffen zijn niet voor eenerlei behandeling vatbaar; maar er zijn er, waar zeer treffend een half uurtje over kan gesproken, maar die bedorven worden, zoodra er langer over moet gesproken worden, omdat dan door uitbreiden alle geest vervliegt. Maar wat zal de leeraar doen, die, en dat geenszins als eenigste prediker, bij eene gemeente staat, waar 't nu eenmaal gebruikelijk is, dat de eerdienst zijne twee volle uren moet houden? Er zijn nog maar al te veel hoorders, die de waarde met de el uitmeten, en al ligt eens zeggen zouden: „ Do. maakt maar, dat hij er af komt" en dergel. Ondertusschen, knappe godsdienstige redenaars moesten zich daar maar niet aan storen; zij moesten, om hunne rede hartig te houden, die nooit langer rekken, dan de inhoud gerekt wezen wilde, of hunne oogenblikkelijke stemming — en deze dient waarlijk niet het laatst in aanmerking genomen — dat medebragt. Zij konden tusschenbeiden eens wat langer prediken, wanneer zij er eens eene stof naar hadden, om, naar herderspligt, zoo veel doenlijk allen alles te worden; en de aanmerkingen zouden dan wel ophouden.

Ten

Ten andere zijn deze leerredenen zoo eenvoudig en verstaanbaar, dat zij stichten moeten boven anderen, die misschien oratorisch prachtiger, en dus voor lieden zijn, die meer gestreeld dan gesticht willen wezen. Echter vinden wij ons gedrongen aan te merken, dat verheffing zeer wel met *populariteit* bestaan kan; maar deze missen deze leerredenen geheelenal. Dit kan echter aangemerkt worden als een gevolg der jaren van den verdienstelijken DOIJER. Er komt immers ééns een tijdstip, dat de bloemen afvallen.

Deze twee leerredenen strekken tot eene inleiding in de behandeling der lijdensstoffen; de eerste over Matth. XXVI: 51—54, en de tweede over Joann. XVIII: 10, 11. De eerste betreft de voorzeggingen der Profeten, aangaande het lijden van den Messias; de andere de redenen, waarom de opperste Wijsheid gewild heeft, dat haar veelgeliefde Zoon een zoo groot lijden zoude verduren, en voor de zonden der menschen sterven. De eerste betoogt, dat Gods voorwetenschap van het lijden zijns Zoons de daad zijner vijanden niet noodzakelijk maakte; de tweede, dat God het lijden van zijnen Zoon heeft gewild en daarom toegelaten, ter verzoening der menschen met zichzelven, vermits zij niet van de droevige gevolgen der zonde konden verlost worden, ten zij zij ook van hare heerschappij door bekeering wierden ontheven. Jezus heeft dus de zondenvergeving verzegeld door zijnen dood en opstanding, welke de kroon en het hoofd van alle wonderen met regt wordt genoemd. Maar, om te kunnen opstaan, moest Hij *in 't openbaar* sterven. Ware Jezus niet gestorven, en dus ook niet weder opgestaan, dan zouden zondaars aan de *mogelijkheid* van de leer der opstandinge hebben kunnen twijfelen. De dood van Jezus moest, als zigtbaar voorbeeld der liefde tot God, zondaren tot bekeering trekken. Eindelijk moest de dood van Jezus, naar de behoefte des Joodschen volks en van die tijden, alle offeren voor eeuwig doen ophouden.

Daar deze leerredenen zeer geschikt zijn, om een beknopt

knopt en juist overzigt te leveren van het verband, waarin de dood van Jezus met onze zondenvergeving staat, zoo bedanken wij den Eerw. DOIJER, in naam van het godsdienstig publiek, hartelijk voor dezelve.

Godsdienstige Inwijdingsrede van het Bijbelgenootschap, Afdeeling Hillegondsberg, naar aanleiding van Matth. XI: 12, 13, uitgesproken op den 30sten van Wijnmaand 1816. *bij deszelfs eerste Algemeene Vergadering te Zevenhuizen, door* J. U. GRAAF, *Predikant te Zevenhuizen en Plaatsvervangend Voorzitter des Genootschaps. Gedrukt ten voordeele van het Bijbelgenootschap. Te Rotterdam, bij* N. Cornel. 1817. *In gr. 8vo. 76 Bl. f* 1-12-1

Wij leeren uit dit stukje den Eerw. GRAAF kennen als een warm voorstander des Bijbelgenootschaps; en tevens als een geschikt, verstandig en hartelijk prediker, die zekerlijk in zijnen kring nut zal stichten, maar wien echter ieder lezer eenen meer uitgebreiden werkkring in eene meer aanzienlijke gemeente gaarne gunnen zou. De redevoering is zoo als die werd opgesteld, uitvoeriger daarom dan dezelve werd uitgesproken, en geheel ter zake; de daarbij aangewezene gezangen zijn zeer gepast, en de gebeden allezins doelmatig. Geheel het opstel is weluitgewerkt, ordelijk, voor allen verstaanbaar, en tevens sierlijk en treffend. In één woord, wij zijn van oordeel, dat dit stukje allezins verdiende gedrukt, en alzoo meer algemeen bekend te worden bij het publiek; wij prijzen het ruimschoots aan, en twijfelen geenszins, of het zal, waar het gelezen wordt, menigen deelnemer voor het belangrijk Genootschap aanwinnen.

Oordeelkundige Beschrijving van eenige der voornaamste heelkundige Operatiën, verrigt in het Nosocomium Academicum te Groningen van Nov. 1810 *tot Nov.* 1815, *door* P. HENDRIKSZ, *Med. et Chir. Dr. en Lector in de Heelkunde aan de Hoogeschool te Groningen, enz. Met Platen. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1816. *In gr.* 8vo. *IV*, 128 *Bl. f* 2-:-:

Dit werk, waaruit elk de verdiensten van den Schrijver, als Heelmeester en als Leeraar, ligtelijk zal opmaken, loopt over vier zeer gewigtige kunstbewerkingen; over de *steensnijding*, over de *operatie van de cataract*, over de *afzetting der ledematen*, en over het *wegnemen der ballen*. De steensnijding verrigt de Heer HENDRIKSZ volgens de manier van LANGENBECK, welke hij niet zonder reden, als de eenvoudigste en oordeelkundigste, aanprijst; toonende het tweede door hem verhaalde geval duidelijk aan, dat door dezelve, zonder veel moeite, zelfs de grootste steenen kunnen worden uitgebragt, daar de toen uitgesneden steen meer dan vijf oncen woog. De eerste waarneming is een nieuw bewijs van eene, reeds vóór vele jaren door den beroemden Hoogleeraar VAN MAANEN betoogde, stelling, dat eene groote zwakte, op zichzelve, geene tegenaanwijzing tegen eene gevaarlijke kunstbewerking uitmaakt.

Het tweede hoofdstuk behandelt het ligten van de *cataract*. De Schrijver geeft de voorkeur aan de uithaling boven de neêrdrukking. Van de hoornvliessteek spreekt hij niet. Daar deze manier van neêrdrukking toch veel voor zich heeft, hadden wij daaromtrent wel iets naders verlangd. Het is niet te ontkennen, dat de uithaling ook wederom zeer veel voor zich heeft, in 't bijzonder met die werktuigen en op die manier, waarmede en waarop de Schrijver haar verrigt. Hij raadt daartoe aan den snepper van GUERIN, met die ver-

an-

andering, dat hij voor elk oog een' afzonderlijken neemt; en dat hij, ter bevestiging van den oogbol, ringen gebruikt, van verschillenden diameter, naar mate van de bolheid van het oog. Door deze inrigting is hij zeker van de snede; dezelve geschiedt snel, en zonder het hoornvlies te rekken of te scheuren. Hij behoeft dus niet te vreezen voor een likteeken, waarbij de doorschijnendheid van het hoornvlies verloren gaat. Om den doorgang van de kristal-lens door den regenboog gemakkelijk te maken, verwijdert hij denzelven, onmiddellijk na de doorsnijding, waartoe hij de kunstbewerking altijd in een vertrek verrigt, waar men het licht kan afsluiten. Op deze wijze is hem, van zeven maal, de operatie slechts ééns mislukt, door eene bijkomende venerische oogontsteking. Deze gelukkige uitslag pleit ook zeer voor deze manier, en de Schrijver weêrlegt de bedenkingen, welke men hem tegen den snepper maken kan, te wél, dan dat dit zijne kunstgenooten zoude afschrikken om hem na te volgen. De afbeelding van het werktuig, met de oordeelkundige verbetering des Schrijvers, vindt men op de tweede plaat.

In het derde hoofdstuk deelt ons de Lector eenige waarnemingen over de afzetting der ledematen mede. Te regt merkt hij aan, dat het moeijelijkste bij deze geheele kunstbewerking is, te bepalen, of dezelve wezenlijk noodzakelijk zij. In het bijzonder dringt hij er hier op aan, om haar niet te lang uit te stellen, hetgeen wel eens gebeurt, op grond, dat men zeer sterke ontaardingen van het been of van de zachte deelen door de natuur weder heeft zien te regt brengen; dewijl die gevallen zeldzaam zijn, en vertraging hier niet zelden groot gevaar aanbrengt. — Bij gelegenheid der afzetting van een been, waarvan het kuitbeen, in vroeger jaren, door den beroemden MULDER geëxtirpeerd werd, verklaart hij zich voor die operatie niet zeer gunstig; meenende, dat men bij dezelve te veel op de krachten der natuur rekent, en vooral, dat men zijn doel mist, ten minste bij de extirpatie

van

van gedeelten der onderste ledematen, naardemaal de ondervinding geleerd heeft, dat de lijders van het behouden lid weinig dienst en dikwijls veel last hebben. Ondertusschen zag hij, in den straks genoemden schenkel, in de plaats van het weggenomen stuk been, een' stevigen band, welke zelfs hier en daar reeds verbeend was; een teeken, dat de natuur het verlies had pogen te herstellen.

Het laatste hoofddeel handelt over het wegnemen der ballen, bij ongeneeslijke verzweringen, of bij de vleeschbreuk. In 't bijzonder spreekt de Schrijver hier echter over het onderscheid tusschen *scirrhus* en verharding na ontsteking. De laatste schrijft hij aan uitstorting en verharding van de vezelstof des bloeds, de eerste aan eene eigenaardige ontaarding, met de vorige niets gemeens hebbende, toe. Wij gelooven, dat hierin nog veel duisters overblijft. Is alle ontsteking van denzelfden aard? Heeft bij alle die uitvating van stolbare *lymphe* plaats, zoo dat daarin het wezen der ontsteking besta? De Schrijver beweert dit; maar op welken grond? Is er dan geene roosachtige ontsteking? geene ontsteking, met scherpte van sappen gepaard gaande? Is *scirrhus* en kanker, als gevolg daarvan, een plaatselijk gebrek? Gaat het eerste waarlijk in het laatste over, of verschillen zij in aard en oorsprong? Deze gewigtige vragen zijn nog nooit voldoende beantwoord, en ook deze verhandeling levert daartoe nog geene beslissende daadzaken.

Overzigt van den staat der Nederlandsche Oostindische Bezittingen, onder het bestuur van den Gouverneur-Generaal H. W. DAENDELS, *enz. enz. ter betere kennis en waardering van 's mans willekeurig en gewelddadig bewind. Door* NICOLAUS ENGELHARD, *Oud-Eersten Raad en Directeur-Generaal van Neêrlands Indiën, alsmede Oud-Gouverneur en Directeur*

van Java's Noordoostkust. Te 's Gravenhage en Amsterdam, bij de Gebroeders van Cleef. 1816. *In gr. 8vo.* 360 *Bl. f* 2-10-:

Een nieuw tegenschrift tegen DAENDELS. Bij de aankondiging van het vorige (*) deden wij opmerken, dat de stand des Schrijvers hem gelegenheid gaf, het regtè te weten. In eene nog hoogere mate geldt dit van den Auteur van dit stuk, als die de hoogste posten in *Indië*, na dien van Gouverneur-Generaal, heeft bekleed, en aldaar nog zijn verblijf houdt. Wanneer nu twee zulke Schrijvers (hoogstwaarschijnlijk zonder van elkander te weten) grootendeels dezelfde feiten vermelden, dezelfde beschuldigingen te berde brengen, zoo wordt de zaak van den beschuldigden daardoor gewis zeer bezwaard. Dit nu is hier het geval. ENGELHARD verschilt, *en* in vorm, *en* in stijl, *en* zelfs in denkwijze, wel hemelsbreed van POLANEN; maar hij is toch even zeer op DAENDELS gebeten als gene, en, bij mindere hevigheid en bitterheid in de uitdrukkingen, bij zoo veel overblijfsel van *subordinatie* zelfs, dat hij DAENDELS gedurig *Hoogstdenzelven* betitelt, (trouwens zoo noemt hij ook den *Engelschen* bevelhebber op bl. 255) is toch de *massa* van daadzaken, die hij tegen hem inbrengt, nog grooter, en somtijds bezwijkt ook die schijnbare eerbied voor de verontwaardiging des *Indischen* ambtenaars in die mate, dat hij DAENDELS een *bloeddorstig monster* noemt. (Bl. 198).

Des *Indischen* ambtenaars! Maar ligt hier misschien de oplossing van het vraagstuk? Is misschien de vorige Gouverneur-Generaal van *Neêrlands Indië* een te stout hervormer geweest voor de belangen van velen, de vooroordeelen en de traagheid van anderen? Geheel kun-

(*) *Brieven, betreffende het bestuur der Koloniën, enz.* (door Mr. R. G. VAN POLANEN.) Zie *Letteroef.* April 1817. bl. 195.

kunnen wij dit denkbeeld niet uitsluiten. Dat er schreeuwende misbruiken in *Neêrlands Indië* plaats hadden, zal een onzijdige niet ligt ontkennen. Dat dus velen zich bij eene verandering en verbetering, met kracht van wil doorgezet, moesten beleedigd en benadeeld gevoelen, was te verwachten, zelfs indien wijsheid en menschlievendheid de noodzakelijke vastheid getemperd hadden. Doch zoodra een ijzeren wil slechts vernieuwen wil, zonder benoorlijk beleid en menschenkennis, moet zich een tegenstand vormen, die ook de beste ontwerpen, de menschlievendste inzigten schipbreuk doet lijden. Dit hebben wij aan JOZEF II gezien. En DAENDELS was geen JOZEF II! Niemand zal hem, na het vóór en tegen geschrevene, van eene hooge mate van onbuigzaamheid en trotschheid kunnen vrijpleiten, die de belangen zijner onderhoorigen meer dan eens aan zijne begrippen opofferde, en zijne plans doorzette, wat het ook kosten moge. De tegenstand, aldus door geweld beteugeld, springt, zoodra er verademing komt, uit den band. De *hervormer*, dien men vervloekt om zijne handelwijze, wordt met het *hervormingswerk*, dat men verfoeit omdat het nieuw en ongewoon is, in ééne *persona moralis* verward, en aan de verwensching van tijdgenoot en nakomelingschap overgeleverd. Daarom is het zoo ten uiterste van belang, tot de uitvoering der ontwerpen van verbetering, niet alleen vaste en gestrenge, maar ook wijze, bedaarde en menschlievende personen te kiezen!

De Lezer zal ons niet vergen, dit boek met hem geregeld door te loopen. Het heeft eigenlijk geene orde, maar is van het eene tot het andere einde eene wederlegging van het bekende groote werk des Gouverneur-Generaals; bladzijde voor bladzijde. Hierin komen nu wel eene menigte zeer gewigtige bescheiden en zaken voor, bij uitstek dienstig ter waardering van onze bezittingen in het Oosten, vooral van *Java*; doch het is onmogelijk, die geregeld te *analyseren*. Wij zullen ons

ons dus met de opgave van deze en gene bijzonderheid moeten vergenoegen.

Vooreerst zien wij uit dit eigen werk, dat de Generaal DAENDELS eene *perſoonlijke verbittering* had tegen den Schrijver, NICOLAUS ENGELHARD, omdat deze den Generaal WIESE vertrouwelijk wegens de overgave des eilands aan DAENDELS berispt had; even gelijk er ook een *haat* beſtond tusſchen den Generaal DAENDELS en den Heer VAN POLANEN, wegens geſlotene, doch niet erkende, kontrakten met *Amerikaanſche* kooplieden. (Bl. 42, 212.) De beide Schrijvers tegen DAENDELS zijn dus zijne vijanden; hetgeen men niet uit het oog moet verliezen, bij de volgende beſchuldigingen, door den Heer ENGELHARD tegen hem in het midden gebragt: Zijne willekeur was volſtrekt onbepaald, en duldde geheel geene tegenſpraak. Een lid der Hooge Regering (VAN RIEMSDIJK) werd, omdat hij tegen DAENDELS geſtemd had, met huisarrest geſtraft, en moest zich nog gelukkig rekenen, met zijn ontſlag vrij te komen. De Gouverneur-Generaal heeft zich *Buitenzorg*, te voren een domein ten *vruchtgebruike* zijner voorgangers, als een *vast eigendom* doen afſtaan, en hetzelve in onderſcheidene perſelen verkocht. Dit landgoed wordt, uitvoerig genoeg (van bl. 109—125), als zeer vruchtbaar en voordeelig beſchreven. Over 't algemeen heeft de Generaal DAENDELS aan verkoopingen van landerijen en geldheffingen van de ingezetenen de voorkeur gegeven boven verkoop van produkten aan *Amerikanen*, onder voorwendſel, dat de laagte dier voortbrengſelen zulk eenen verkoop onraadzaam maakte. Doch al ware zulks het geval geweest, het was altijd nog beter, dan van het kapitaal af te ſteken. Van de verkochte domeinen maakte men zilver, en ſchiep daarvoor eene papieren munt, *probolingo-papier* genaamd; dit papier, hoewel dagelijks vallende, werd, *op doodſtraf*, met kopergeld gelijk geſteld; dit laatſte werd zelfs naderhand in ſtukken gekapt, om het voor de dubbele waarde te kun-

kunnen slijten. Hierdoor ontstond een algemeen misnoegen, vooral onder de inlanders, die DAENDELS nogtans voorgaf te beschermen, en hetwelk tot bitteren haat opklom door de openbare werken, welke hij liet maken, veelal op ongezonde plaatsen, gelijk aan de *Meeuwen-* en *Maraksbaai*, met zoo veel volksverlies, dat de anders zoo gedweeë *Bantammers*, bij geheele horden tot de slagtbank gedreven en vergeefs ontvlugt, eindelijk tot wanhoop gebragt, den ongelukkigen Commandeur DU PUY van kant maakten; waarop DAENDELS met beide handen het voorwendsel eener schending van het Regt der Volken aangreep, om *Bantam* in te lijven. (Eene volmaakt *Romeinsche* staatkunde! Op die wijze werden *Carthago* en *Corinthe* eerst getergd, en dan voor billijke gramschap met verdelging gestraft. Verg. ook de *Brieven over het bestuur der Koloniën*, bl. 195, 201.) Doch ook op de andere zijde van *Batavia* heeft de Heer DAENDELS, door het maken van wegen over bergen en door bosschen heên, duizende *Javanen* doen omkomen, waarom ook dáár de ontevredenheid ten top geklommen is. (Het is ons van goeder hand verzekerd, dat *Batavia* en geheel *Java* zich in 1811 niet aan de *Engelschen* zouden hebben moeten overgeven, zoo niet de misstappen der vorige Regering de ingezetenen tot de hoogste verbittering hadden gedreven; een gestelde, 't welk in dit boek schier op elke bladzijde wordt bevestigd.) De Heer ENGELHARD voorts, één warm aanhanger van het oude bestuur der Compagnie, beroept zich op een *Engelsch* Heer, die bij de inlanders onderzocht, of zij het *Britsche* beheer niet boven het voorgaande kozen. „ Wel „ neen!" was hun antwoord, „ noch het presente, „ noch dat van den Generaal DAENDELS, maar de „ Oostindische Compagnie. Men heeft wel gezegd, „ het lot van den inlander te zullen verligten; dan, „ wij gevoelen, dat hetzelve hoe langer zoo drukkender wordt, en ons volk nu geheel in hunnen geluk„ staat verachterd is, en hoe langer hoe onverschilliger

 „ wordt."

„ wordt." (Bl. 140.) Omtrent de wreedheden, en schendingen van het Regt, door DAENDELS gepleegd, is ENGELHARD het ongeveer met POLANEN eens. Vijf personen, *waarvan één zeker onschuldig*, werden zonder regterlijk vonnis opgehangen, en de Raad van Justitie, die vertoogen hiertegen gedaan had, ontslagen. Een nieuwe Raad, diensvolgens ingesteld, onderging nog grievender vernedering. Dienaren van het Regt, van diefstal in hunne ambtsbediening beschuldigd, waren door denzelven tot meer of min zware lijfstraffe veroordeeld: DAENDELS liet ze alle zeven ophangen, en twee, slechts tot eene geeseling veroordeeld, de zwaarste straf naast den doodstraf toekennen. Dertien andere personen, door DAENDELS reeds tot den strop verwezen, werden erkend volkomen onschuldig te zijn. Het levend verbranden, waarvan POLANEN gewaagt, (zie onze bovengemelde Recensie) vermeldt ook ENGELHARD, doch zwijgt van de *gedelegeerde Regters*. Het afsnijden van neus en ooren, zoo van *Chinezen* als *inlanders*, werd te midden der dischvermaken gelast, en van zulk een bevel niet eens aanteekening gehouden; een opziener, EEVERS genaamd, is zonder form van proces opgehangen; een Kapitein tot soldaat *gedegradeerd*, welke schande hij door een' zelfmoord ontvlugtte. Nog andere zelfmoorden baren verdenking. (Zouden dit misschien dezelfde sterfgevallen zijn, die POLANEN, *Brieven*, bl. 40, aan *vergiftiging* toeschrijft? En zouden niet beide Schrijvers, door hartstogt verblind, hierin kunnen mistasten?)

Onder de mindere bezwaren tegen den Generaal, vorderen zijne nuttelooze afbraken, vooral van de Hervormde kerk, een sieraad van *Batavia*, een woord ter vermelding, omdat in plaats derzelve naderhand geene andere gebouwd is, maar wel, met ondersteuning der toenmalige Regering, eene *Roomsche*. Zou dit oogendienst geweest zijn, om den Roomschgezinden Koning LODEWIJK te believen? Dit zou ons eenen zeer on-

gun-

gunstigen trek in 's Maarschalks karakter doen vermoeden. (Zie bl. 189.)

De verdere bezwaren tegen den gewezen' Gouverneur-Generaal zullen wij niet aanvoeren; wij zouden anders het boek moeten uitschrijven. Dat de *financiële* opgaven bestreden worden, en men de beloofde *vijf* millioenen rijksdaalders aanzienlijk vermindert — (tot *drie*, met insluiting der Groote Oost; zie bl. 340.) was te begrijpen. Dan, zelfs de krijgskundige maatregelen van DAENDELS blijven niet vrij van berisping, schoon met bijgevoegden lof. (Bl. 250 en verv.) Wij meenen den Lezer genoegzaam in het oogpunt gesteld te hebben, waaruit hij de twistende personen, en het geschil zelve, heeft te beoordeelen: dat oordeel blijve voorts hun overgelaten! — Wij kunnen echter niet voorbij, nog een in het oog loopend verschil te doen opmerken in de berekening van 's lands *financiëlen* toestand, bij de komst van DAENDELS aan de regering, volgens bl. 12, 80 en 81, en volgens bl. 83 in de noot. *Daar* worden die begroot op 969,625 rijksd. 28 zilver-, en 201,613 rijksd. 5 koper-geld; en de aanwezige voorraad produkten op 1,900,565 rijksd.; *hier*, daarentegen, zegt de Schrijver uitdrukkelijk: „De *Generaal* WIESSE in 1808 het *Generalaat* nederleggende, liet den „Generaal DAENDELS eene kassa na van rijksd. „1,004143 zilver, en rijksd. 201,613 koper, destijds gelijk met zilver, en rijksd. 452,291 papier, „mitsgaders aan produkten rijksd. 3,938,417" enz. — Deze sommen zijn akkoord, wat het koper en de produkten betreft (blijkens eene noot op bl. 12); maar omtrent het zilvergeld heerscht een aanmerkelijk verschil in beiden.

Men kan van een' man, die lang in de *Oostindiën* gewoond heeft, geene groote zuiverheid, laat staan netheid en sierlijkheid, in de taal verwachten. Dan, het getal bastaardwoorden is toch al te groot — voor een' man van opvoeding, zouden wij zeggen, indien men daarin weleer geen blijk van opvoeding gezocht had. B.

v, Alleen op bl. 252 vindt men de woorden: *concentreren*, *abandonneren*, *succomberen*, *retireren*, *defenderen*, *retraite*, *defensie*. De *Europesche* Uitgever of Voorredenaar (die ook eenen volstrekt noodzakelijken inhoud bij het werk heeft gevoegd) had dit toch wel eenigzins kunnen verbeteren.

Ten slotte zullen wij, als algemeen *resultaat*, de volgende schets overnemen van den toestand, waarin zich de volkplanting bevond, toen de Generaal DAENDELS het bestuur aan zijnen Opvolger overgaf: „ Magazijnen opgevuld met producten, zonder debiet — ledige kassen, zoo wel bij het Gouvernement als bij particulieren — geen vertrouwen bij de Ingezetenen — langs de geheele kust onvergenoegde, in armoede gedompelde, Regenten en onderdrukte Javanen —, het Bantamsche Rijk in opstand — *Cheribon* op nieuw in gisting — en de Vorsten van *Java*, als ook de Sultan van *Madura*, op de loer om van de eerste gunstige gelegenheid gebruik te maken, — inmiddels dat de betaling in zilver geld voortgaan moest, en aanmerkelijk zou vermeerderd zijn door de toenemende leverantie van koffij. Dedundeert dan niet met eene verdubbelde kracht op den Generaal DAENDELS, 's mans overdreven zeggen ten aanzien van het voorgaande bestuur op pag. 19. *De geldmiddelen waren, om tot besluit te komen, volledig uitgeput, en had de plaats hebbende directie blijven bestaan, eene algemeene stagnatie zou in weinige maanden den ondergang van onze bezitting veroorzaakt hebben.* — De Generaal JANSSENS zou op zijn bestuur, zonder overdreven te zijn, hebben kunnen toepassen: dat, als de plaats hebbende directie had blijven bestaan, de ondergang van deze Kolonie, nog voor de komst der Engelschen, door de Eilanders zou beslist zijn geworden."

Le-

Leven en Lotgevallen van JOACHIM MURAT, *van zijne geboorte af tot aan zijnen dood. Met zijn Portret. Uit het Fransch vertaald, door* A. BRUGGEMANS. *Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon, 1816. *In gr. 8vo. VIII,* 151 *Bl. f* 1-16-:

Dit werkje is eene oppervlakkige schets van MURAT's leven, waarin, behalve het algemeen bekende, niet zeer veel van belang gevonden wordt. Immers, onder dit belangrijke zal men toch het uitvoerig verslag van 's mans inhuldiging als Hertog van *Berg* te *Dusseldorp*, en die als Koning van *Napels*, niet rekenen, welke slechts nagalmen zijn van de algemeene vleitaal, die het oor van BUONAPARTE destijds vervulde. Gewigtiger, nogtans, zijn de berigten wegens de bloedtooneelen te *Madrid* op den 2 Mei 1808, die ook minder bekend zijn. De *Franschen* werden op dien dag aangevallen, en hunne noodweer tot lijfsbehoud zou niemand hun ten kwade kunnen duiden, zoo zij niet in de opengeloopene huizen ook vrouwen en kinderen zonder onderscheid vermoord hadden. Na dien noodlottigen dag, maakte MURAT, als Algemeen Stadhouder des Konings, nog verscheidene nuttige inrigtingen, als: het bespoedigen der *consolidatie* van de *Vales Reales* ('t geen echter door den ras volgenden opstand in rook verdween), de vrijlating van de vaartuigen der Vereenigde Staten van *Amerika*, enz. Als Koning van *Napels*, wordt aan zijne, inderdaad roemruchtige, verrasfing van het eiland *Capri*, in weerwil der *Engelsche* vloot en van natuurlijke beletselen, regt gedaan. Ook wegens de *intrigues* van MURAT, als Koning van *Napels*, vernemen wij iets; zoo als zijn weifelend gedrag, en afzonderlijke onderhandelingen met *Oostenrijk*, *Engeland*, NAPOLEON en de misnoegde *Italianen*, zijne trouwelooshei d jegens dezen, en verzoek aan *Oostenrijk*, om LODEWIJK XVIII, door *Italië* heen, te gaan bestrijden; eindelijk zijn overhaast afligten van het masker, zijne nederlaag, vlugt, ballingschap, en geweldige dood. Dit laatste gedeelte is dus het belangrijkste. De voordragt is kroniekmatig, en de schets van 's mans karakter niet met fiksche trekken geteekend. Zie hier hetzelve, zoo als BUONAPARTE het afschilderde, die gelegenheid had, zijn' Schoonbroeder van nabij te leeren kennen. Het is eene zinsnede uit

een' brief aan zijne Schoonzuster, Mevrouw MURAT: (bl. 151.) „Uw echtgenoot is een dapper man op het slagveld; „doch buiten het gezigt van den vijand is hij zoo weekhartig als eene vrouw of een monnik. Hij bezit geene de „minste standvastigheid." — Aan hemzelven schreef hij: „Uw „gedrag is alleen een gevolg van uw zwak karakter. Gij „zijt op het slagveld een goed soldaat; maar buiten hetzelve „bezit gij geene de minste sterkte van geest."

De vertaling is goed. De afbeelding van den held is waarschijnlijk sterk gevleid, althans te jeugdig.

De Dieren, Dichtstuk, door Mr. WILLEM BILDERDIJK. *Te Amsterdam, bij* P. den Hengst en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. Met de Aanteekeningen,* 54 *bl. f* 1-2-:

Wij bekennen openhartig, dat het ons vrij wat werks gekost heeft, de aankondiging van dit dichtstuk van onzen grooten Dichter BILDERDIJK te beginnen; en reden daarvan was, dat wij niet met ons zelve eens konden worden, van welke zijde het aan te vatten. Wanneer een mensch, door jeugdig vuur tot eenige onbezonnenheid voortgesleept, en nog onbeproefd in letterkundigen arbeid, het in 't hoofd krijgt, de voortbrengselen van zijn, nog ongeoefend, denkvermogen in het licht te zenden, dan vermaant de openlijke beoordeeling hem, zijnen onbekookten kost voor zich te houden, en met het denkend publiek den draak niet te steken, door niet alleen iets zeer gebrekkigs — want dit zoude er nog door kunnen, omdat de St. Pieterskerk niet op éénen dag gebouwd is — maar zelfs iets zots hetzelve aan te bieden. Maar wat moet men doen, wanneer een man van jaren en gevestigd krediet in eenig vak — gelijk BILDERDIJK in ons vaderland in het vak van dichtkunst is — zich zoo iets veroorlooft? En dit doet hij in dit dichtstuk inderdaad. Gebrekkig, als dichtstuk, kan een voortbrengsel van BILDERDIJK wel niet zijn; maar wat het denkbeeld, hetgeen er het onderwerp van uitmaakt: *dat*, namelijk, *alle dieren ingevleeschde duivels zijn*, is, willen wij gaarne het publiek zelf laten beoordeelen; schoon ons gevoelen te zeer bovenop lag, dan dat wij het oordeel der Lezeren niet reeds eenigzins zouden zijn vooruitgeloopen.

Wij

Wij dachten eindelijk zou de Heer BILDERDIJK — want hij is een rare één, en houdt nog al eens van wat dwars tegen den man in te zijn, en van een grappig of min grappig *inconsequentietje* — ook eens zien willen, wat een, hem als Dichter vereerend, publiek al van hem velen konde, en of misschien de beoordeelaars, omdat *hij* het is, zoetsoppig of onnoozel genoeg zijn zouden, het hier voorgedragen gevoelen openlijk te huldigen of breedvoerig te wederleggen? Maar wij konden niet wel voortvaren met dit te denken, toen wij de voorrede lazen, die in eenen ernstigen toon is en zoo diep filozofisch, dat wij er aanvankelijk niets van verstonden. Wij werden dus ook geheel verootmoedigd, omdat wij er uit leerden, dat wij door ons onverstand niet behoorden tot het, slechts nog klein, getal, *dat de innig verheven en waarlijk in 't hart wedergalmende Mozaïsche uitdrukking van 's aardrijks en 's menschen vorming, met geheel zijne ziel omhelst*, enz. Het is jammer — wij zijn er bedroefd over; want wij hebben ons tot dus ver verbeeld, dat wij daar nog wel zoo iets van gevoelden. Maar neen, op die wijze als de Heer BILDERDIJK gevoelen wij *de voortbrengende kracht der nog nieuw geschapen Natuur* niet *in het onverbreekbaarst verband met het zedelijke*, noch *in de volkomenste eenheid*; ook bekennen wij nederig, dat wij, wanneer het standpunt van den Heer BILDERDIJK daar onontbeerlijk toe is, *de innige Waarheid ons besefs* niet *in den echten bronwel aanschouwen*. Wij, en allen, die met ons in gelijke domheid verkeeren, en niet gelooven kunnen, dat wij alle middagen duivelsgebraad eten, zijn nu ook verstoken van de vatbaarheid *te beseffen*, *dat de ziel zich het lichaam vormt*; wij weten niets van *de verstandhouding en het op elkander slaan van de Geestelijke wereld met de uiterlijke*, *enz. Bij ons zelve t' huis te zijn*, *is ons onbekend*, *en de lichaamlijke schijn is alles*, *waar wy in berusten kunnen. Wy gevoelen even weinig wat (innig en wezendlijk) Poëzy, en wat hare Waarheid is.* — Jongens! jongens! wat zijn wij toch dom! — Maar het troost ons, dat wij toch ook vooronderstellen kunnen, dat de *onvergelijkelijke* LEIBNITZ deze toepassing zijner filozofie ook niet gevat zoude hebben; want *solamen miseris*, *etc.* dus ook: *solamen stupidis socios habuisse stupiditatis.*

De Heer BILDERDIJK gelooft dan gemoedelijk aan het stelsel, 't welk het onderwerp van dit dichtstuk uitmaakt; en wij

wij zijn er nooit voor, iemand om eenig, onschadelijk, geloof te veroordeelen, maar meenen echter te mogen vorderen, dat hij ook zoo bescheiden zij, om niet, als Groot-inquisiteur, de andersdenkenden, zoo niet ten brandstapel, ten minste naar de stinkbank op de school des denkens en gevoelens te verwijzen.

Het gevoelen van de wording der dieren, hier voorgedragen, zegt de Heer BILDERDIJK, *en zekerlijk (zoo ik iets gevoel) Dichterlijk* — ja, maar voor dat dichterlijke hebben wij nu wederom geen *orgaan* — *is verre van nieuw te zijn.* Dat behoeft het ook niet, om ongerijmd, zoo min als oud, om waarheid te zijn. RAMSAY doet hier niets af; en uit den Bijbel het te bewijzen, daartoe behoort eene eigenaardige *exegese* van den Heer BILDERDIJK, waarvan wij straks eens eene proeve zien zullen. Wij wenschten wel eens *eene opzettelijke verhandeling* te zien, welke de Dichter zegt, dat *vereischt zoude worden, om den geheelen samenhang der zake, uit de* HONDERDEN *plaatsen die hier toe te brengen zijn, voor te dragen.* Overtuigde hij ons, wij zouden 't openlijk bekennen.

Het slot der voorrede vatten wij in 't geheel niet. De Dichter wil zich in geen theologisch geschil inlaten, veel min ontstichten. Het opbouwen, en nimmer het afbreken, van al wat godsdienstige strekking heeft, was altijd zijn doel. Maar dan volgt er: *Ook de ruwste en zinnelijkste begrippen die de Godsdienstleer inboezemt, hebben zekerlijk meer innige waarheid, en zijn het hart nuttiger, dan eene valsche Filozofie, die ze meent te zuiveren en een slip van het gordijn op te lichten, dat nog over 's menschen ziel en hare betrekkingen overhangt.* Zullen deze woorden zin hebben, dan moeten die *ruwste en zinnelijkste begrippen* het stelsel van den Dichter zijn, in tegenoverstelling van de *valsche Filozofie* der genen, die dit stelsel niet zijn toegedaan. *Mochten*, heet het eindelijk, *zy dit* WILLEN *begrijpen, die er de meening van vatten!* Dus, het met den Dichter in dezen niet eens te zijn, is valsche filozofie en verstoktheid. Wij zeggen dank voor *onze* portie.

De schoonheid der enkele partijen in dit dichtstuk te bewijzen, daartoe is het genoeg, den naam van BILDERDIJK te noemen. Maar wij vragen, of een dichtstuk, zulk een onderwerp behandelende, ook *in 't algemeen* aantrekkelijk kan wezen? en laten de beantwoording aan bevoegde regters over.

Het

Het begin des dichtstuks luidt aldus:

Genoeg (schoon nooit genoeg) in eigen borst gewroet!
Den Koning van deze aard gegrepen in 't gemoed;
Zijn kroon hem afgerukt; zijn hoofd in 't stof gebogen,
En met een grooter glans zien rijzen naar den hoogen,
Terwijl hy 't Englendom de handen reikt in 't licht!
Een ander voorwerp treft me en staat my voor 't gezicht,
Afgrijslijk, *gruwzaam*; maar *verteedrend* —!

Dat komt nog al *dichterlijk* bij elkander!

Heilge machten
Des hemels! heb ik 't wel? verdwalen mijn gedachten?
Is 't mijmring? zelfbedrog? —

Ja! het heeft er wel wat van.

of is de mensch zoo groot,
Zoo waardig, die uit slijk, uit nietige aarde sproot?
Hy hier op aarde reeds (— hoe ducht ik 't uit te spreken!—)
Der Englen meester! —

't Is ook wat moois, meester van *zulke* Engelen!

Hy! 't gezach der Godheid wreken?
He! he!

Helaas, de val vernielde al 't Englenaartig schoon:
Uw maagschap, Englen, viel, — zy stortte van haar throon.
Aanbidden is haar wet, haar boete, heil, en leven. —

Zoodat de beesten nu in eenen staat van aanbidding en boete zijn, ten minste bezig om er zich op te prepareren.

Maar, stervling! in uw schuts? en — boven u verheven?
Ach, 't is zoo;

Nu, dat is ten aanzien van velen al erg genoeg; maar wij, die een beetje ordentelijker leven, zouden dan toch nederig verzoeken, ons plaatsje boven de — zwijnen te mogen behouden.

en dit stof, dit zichtbre Schijn-heelal,
Wat is 't? — Van 't Geestlijk waar een enkle wederschal.

Nu worden wij, in eene aanspraak aan de goed geblevene Engelen, teruggevoerd tot den tijd, waarin de afgevallenen uit den Hemel werden geworpen. Een gedeelte

— ploft door ether, lucht, en 's aardrijks steenkorst heen,
In d'afgrond dien ze ontsluit, met *krijschingvol geween*;

Toe maar! — Somtijds komt het ons voor, alsof de Dichter niet op zijn kantoor was, en slechts sterke uitdrukkingen zocht en op elkander stapelde.

Waar 't alverwoestend vuur dat eens deze aard moet blaken,

Poëtische vrijheid!

Hen opneemt in zijn brand, *om nimmer weêr te slaken*;

Nu, het rijmt toch!

In ketenen gekneld van eeuwig diamant.

Een gedeelte blijft in de lucht hangen, en mag het menschdom bespieden en bij God beschuldigen, (maar die zijn, sedert 's Heilands dood, daar van daan) en een groot gedeelte, en dat zijn de besten en herstelbaren, wordt in dierenligchamen ingesloten. Die gedragen zich ook zeer onderdanig, zoo lang Adam niet gevallen is. — De schepping der vrouw, geschilderd gelijk men van eenen BILDERDIJK verwachten kan. — Maar de slang, de ergste uit deze klasse van Engelen, kan het kwaaddoen niet laten, en verleidt Eva. De val is uitmuntend geschilderd. — De arme beesten (maar wat hebben die nu daarmede te doen?) worden van den weêromstuit ook wat slechter; hunne physieke natuur ondergaat verandering, en tijgers, schakals, leeuwen — van welke dieren in den staat van 's menschen regtheid geene melding gemaakt is — vallen nu wat kwaad van humeur. Ondertusschen, den mensch durven zij toch niet aan, gelijk de ondervinding leert. — De tamme dieren houden zich nog het beste, en blijven den mensch getrouw, nuttig en onderdanig. Die zijn ook niet veranderd, gelijk tijgers enz. De kat, echter, munt niet uit. — Voorts willen wij met den Dichter over de voortduring ook van de dieren na hunnen dood,

met

het betoog waarvan dit dichtstuk wordt besloten, geenszins twisten. De vaststelling dienaangaande is voor 't minst *consequent*; en het tegendeel kan niemand bewijzen.

In de aanteekeningen krijgen wij proeven van 's Dichters *exegese*. Dat een gedeelte der gevallen Engelen in het middelpunt der aarde is geploft, in „ 't alverwoestend vuur, dat eens deze aard moet blaken," wordt bewezen uit 2 Petr. II: 4. en Judas, vs. 6.

Dat een gedeelte in den dampkring zweeft ter bespieding van het menschdom, en hetzelve bij God mag beschuldigen, daarvoor worden ten bewijze bijgebragt Job I: 6, 7. 1 Kon. XXII: 21, 22. Jes. XXIV: 21. Hier zijn „ de heirscharen des hoogen in de hoogte" zeker de duivelen in de lucht. (Hoe Joann. XX: 31 hier komt, begrijpen wij niet.) Verder wordt de zaak bewezen uit 1 Petr. V: 8. Efez. VI: 12. H. II: 2. Ware de Heer BILDERDIJK slechts eenigzins *exegeet*, dan deden wij ligt de moeite, deze laatste plaatsen, die eenigen grond voor zijn stelsel mogen *schijnen* op te leveren, in het regte licht te plaatsen; maar tegen zulke schriftverklaring op te trekken, is, dit bekennen wij, ons dier moeite niet waardig. Matth. VIII: 29 moet zeker bewijzen, dat JEZUS de magt dier geesten door zijnen dood moest fnuiken, want de bezetenen zeggen: „ zijt gij hier gekomen om ons te pijnigen *voor den tijd?*" Maar *à propos*, dit toch eens eventjes: wij denken zoo, omdat PETRUS en PAULUS hunne brieven toch ook na dèn dood van JEZUS geschreven hebben, hoe konden die dan nog spreken van duivelen in de lucht? Eindelijk Luc. X: 18. Wij twijfelen niet, of elk Bijbellezer van gezond verstand (hij behoeft geen schriftverklaarder *ex professo* te zijn) zal bij *deze* aanhaling der Bijbelplaatsen nog wel eens glimlagchen.

Dat een gedeelte der afgevallen geesten in de dieren is verhuisd, blijkt, naar eene derde aanteekening, ten allerklaarste uit Gen. III: 1—5. H. III: 14. H. IX: 5. en Pred. III: 14; ook uit Rom. VIII: 19—22. — Wie den dieren vatbaarheid voor kennis en voor schuld ontzegt, verklaart de Heer BILDERDIJK, kan zich in de H. bladeren niet gronden. — Daar hebben wij weder ons vonnis! Eene *zekere* kennis en een *zeker* schuldgevoel bij de dieren, bij sommigen althans, is iets, dat geen mensch ontkent; maar het zedelijk schuldbesef, gepaard met vrees voor God, ontkennen wij stellig,

niet-

niettegenstaande wij ons dan moeten laten zeggen, dat wij van den Bijbel niets weten.

Dat iemand gronden hebben kan, zich in het een of ander opzigt tegen eene ingevoerde spelling te verklaren, wil wel in ons; schoon het, om gemak en gelijkvormigheid in de taal, beter is, dit niet te doen. Maar de spelling van den Heer BILDERDIJK is veeltijds strijdig met alle regelen van afleiding, b. v. wanneer hij spelt Alma*cht*, gewi*cht*, beklaa*ch*lijk, vlu*cht*, voortgebra*cht*; dus eigenlijk *bizar*, en *bizarrerie* staat zelfs een *Genie* leelijk.

Drie Jaren van Rampspoed (1810—1813.) *Eene Familiegeschiedenis, uit den tijd onzer verdrukking. Niet vertaald. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In gr.* 8vo. 285 *Bl. f* 3-12-:

Dat de *drie* jaren van rampspoed dezer Familiegeschiedenis, op den titel aangeduid, bekwame stof voor eenen zedelijken en vaderlandschen Roman konden geven, was iets, hetgene wij sedert lange gevoelden. Immers, in dat treurig en blij-eindigend tijdvak, hetwelk wij beleefd hebben, heeft de *tiercering* en *conscriptie*, benevens den vloed van andere rampen, uit het Fransch geweld ontsprongen, zulken lotwisfel en zoo veel grievend leed in menig Nederlandsch gezin daargesteld, dat weinig meer dan eene welversneden pen vereischt werd, om uit dien rijken voorraad een leerzaam en onderhoudend oorspronkelijk verhaal zamen te stellen. Het groote punt, waarop het, onzes inziens, te dezen aankwam, bestond, gelijk bij elken goeden Roman, hierin, dat eene verscheidenheid van karakters door eenen menschkundigen Schrijver geschetst en volgehouden wierd, het verhaal der geschiedenis, zonder tegen het waarschijnlijke in te loopen, immer belang inboezemde, en de lijdende, verdrukte en miskende deugd hare achtbaarheid behield door de beginselen van Godsdienst, die haar doen uitkomen, en op het medelijden des onzijdigen Lezers de beste aanspraak geven. Buiten deze hoofdvereischten, zouden wij aan geenen, hoezeer *onvertaalden*, veel min vertaalden Roman, duurzamen bijval bij het vaderlandsch Publiek durven beloven, en denzelven ook geenszins door

on-

onze goedkeuring willen begunstigen: dan, na de lezing van het voor ons liggend boekdeel, vinden wij ons verpligt te betuigen, dat deszelfs onbekende Schrijver, althans over het geheel, aan dit bij ons verlangde beantwoord heeft. Over het geheel, zeggen wij; want, hoeveel wij anders ophebben met het dartelend en weelderig vernuft van Mej. M. C. KLARENBEEK, wij ontveinzen het niet, en de Schrijver zelf schijnt zulks gevoeld te hebben, het lieve meisje maakt het ons wel eens te grof; en, haar edelaardig, deelnemend karakter, bij de algemeene verslagenheid des tijds, in aanmerking genomen, vinden wij hare overdrevene scherts veeleer het werk van *kunst*, dan het uitvloeisel eener, bij de jeugd zelve, niet altoos evenzeer tot vrolijke luchthartigheid gestemde *natuur*. Bijzonder gelukkig, daarentegen, is de stijl getroffen van den opgeruimden, gullen en weldadigen JOH. WOUTHEER, den *Abraham Blankaard*, den echten, regtschapen Hollander in deze geschiedenis, wiens lust en leven is wél te doen,, en die als zoodanig overstaat tegen den ouden LOUTER VAN ECKSTIJN, in vermogen nagenoeg hem gelijk, doch door Mej. KLARENBEEK niet te onregt *een verfranschte lichtmis* genoemd. Doch toeven wij den Lezer niet langer bij zulke opmerkingen, wier gegrond- of ongegrondheid alleen door hen te beoordeelen valt, die met den inhoud des boeks ten volle bekend zijn. Liever zullen wij, om bij onze Landgenooten dezen in alles vaderlandschen Roman te mogen aanprijzen, een kort verslag hun mededeelen der Familiegeschiedenis van den waardigen GOUTMAN, Predikant te *Berkswolde* in *Drenthe*, in eene verscheidenheid van gemeenzame brieven behandeld, met bijvoeging van eenige weinige bedenkingen, die ons zijn voorgekomen onder het verhaal.

Uit hetgene wij boven aanteekenden, bevroedt men ligt, dat dit braaf en gelukkig gezin, door de *tiercering*, en belemmerde betaling van 's Leeraars jaarwedde, in bekrompen toestand verviel, en door de *conscriptie* in diepen weedom nederstortte. Den oudsten zijner zonen met zware kosten geremplaceerd hebbende, was zulks voor hem niet doenlijk voor eenen tweeden, die, offchoon tot de studiën opgeleid, maar niet genegen tot die der Godgeleerdheid, wanneer een ongelukkig lot hem trof, niet wilde, dat zijne ouders tot den

laatsten penning als 't ware zouden opofferen, om hem almede van den noodlottigen krijgsdienst te bevrijden. Bovendien beliep GOUTMAN het hartzeer, dat de eerlijke ZIEGER, zijn schoonzoon, van bestaan en ambt beroofd, met dochter en kind, op het eenzame land in de nabijheid zijner standplaatse zich moesten nederzetten. Slechts eene ongehuwde dochter, FREDERIKA, was der verslagene en kwijnende ouderen steun, hun wellust en troost; wanneer een Amsterdamsch jongeling LOUTER, een liefhebber der schilderkunst, te gelijk met deszelfs knecht, te *Berkiwolde* een zeer bekrompen verblijf voor den zomer van 1812 betrekt. Bij ongelukkigen is in hunne eenzaamheid het bezoek van een beschaafd en deelnemend jongeling welkom: en de brave Leeraar, niets ergs vermoedende, leent te eerder den bevalligen vreemdeling het oor, om hem onder eigen dak en aan zijne tafel te ontvangen, daar deze verlangde gastvrijheid aan zijnen bekommerden huisselijken toestand eenige ontruiming geven zou. Gevaarlijk intusschen wordt die gemeenzame zamenwoning voor de beminnelijke FREDERIKA, voor welke ook LOUTER geenszins ongevoelig mogt blijven. Het is wel zoo, hunne wederzijdsche liefde heeft niets onbetamelijks ten doel: dan, de ondeugd van eenen knecht, het werktuig van den ouden LOUTER, wiens ligtzinnigheid en trots zijnen kleinzoon geen ongelijk huwelijk wil toestaan, weet door listigen raad zijnen jongen Heer te verleiden, dat hij FREDERIKA overrede, om met hem naar buitenslands te vlugten, en zich buiten ouderlijke toestemming aan hem te verbinden. Noode besluit hare kieschheid en deugd tot zoo onberaden stap; dan toch in het einde overmant de hartstogt hare reden, bij den herhaalden aandrang van haren huisgenoot en minnaar; terwijl gezegde knecht, op welken het ligtgeloovig paar te veel vertrouwt, en de bezorging van het fluiten hunner trouwverbindtenis opdraagt, den briefwisfel van FREDERIKA onderschept, en hierdoor, zoo bij haar als hare ouders, de wreedste onzekerheid en kwelling doet ontstaan. Met dezen zwaren slag komt nagenoeg gelijktijdig het treurberigt, wegens den vermeenden dood van hunnen geliefden tweeden zoon, hun diep gefolterd hart verscheuren; en Godsdienst alleen versterkt den eerwaardigen man bij zoo veel onheils, dat zijne vrouw op het krankbed nederwerpt. In waarheid, nogtans, had de jongeling,

weg-

wegkwijnende onder zijn lijden, te *Z.* of *R.* (*) ziek gelegen in het hospitaal, en was hij, eenigermate hersteld, bij eene wandeling buiten de stad, onder het lezen van OVIDIUS treurgezang *Cum subit illius etc.*, in diep gepeins weggezonken, toen WOUTHEER, op het hooren dier dichtregelen genaderd, hem verrast, in hem den ongelukkigen landgenoot herkent, en zich met ernst aan hem en de hardheid van zijn lot laat gelegen zijn. De edelmoedige man, die moeite noch kosten ontziet, bepeinst en grijpt ten behoeve van zijnen jeugdigen vriend het beste redmiddel aan, de omkooping van den Generaal en Opziener over het Hospitaal; en de Franschman, niet bestand tegen goed onthaal en eene handvol gouds, laat zich overreden om de vlugt van PHILIP te begunstigen, terwijl hij zijnen dood, als in het hospitaal overleden, doet voorwenden. Dus, onder schut en geleide van zijnen weldoener, keert hij met dezen terug naar *Amsterdam*, blijft zich te diens huize ophouden, en hervat, hoezeer onder verbloemden naam, zijne studiën, vooralsnog niets anders bestaande, dan zijnen ouderen een' wenk te geven van zijne verlossing en wederkomst. Ook derwaarts was zijne ongelukkige zuster door haren man henengevoerd, en leefde zij, ter prooije aan wreed verdriet, in eenen vergeten hoek der stad, afgezonderd van de wereld. De knecht, het werktuig des grootvaders, wien LOUTER om deszelfs rijkdom te zeer naar de oogen zag, is immer daarop uit, om jaloerschheid tusschen de echtgenooten te zaaijen, den jongen LOUTER af te troonen van zijne zwangere vrouw, en in den maalstroom der verleiding te wikkelen. Eenig narigt intusschen krijgt de beklagenswaardige vader wegens de mishandeling, die zijne FREDERIKA ondergaat: en op eenen brief van hare vriendin, te *Amsterdam* vertoevende, hem toegezonden door de hand van derzelver moeder te *Groningen*, is zijne vergeving van haren misslag daar, en hij gereed, om, zoodra hij kan, haar ter redding over

(*) Gelijk wij op bl. 2, in den eersten brief van het boek, eene zinstorende schrijffout opmerkten, en aldaar, voor RIEKJE, MIETJE dient gelezen te worden; zoo twijfelen wij niet, of in het berigt aan de familie OOUTMAN, wegens den dood huns zoons, op bl. 126, is te onregt *Z*... voor R.... gedrukt, en misschien geschreven; gelijk uit het vervolg der geschiedenis, op bl. 157 enz. verhaald, is op te maken.

over te komen (*). Alvorens nogtans bedreigt haar de ondeugd van den ouden wellusteling met nieuwe aanſlagen; en altoos beducht, dat zijn neef, na hare bevalling, moeder en kind erkennen zal en wettigen, is hij, door gedienſtigheid van den knecht, daarop uit, om deze met glimp van vriendſchap tot zich te lokken, en in zijn eigen eerloos huis haren val te voltooijen. Dan, eene zeer mogelijke vergisſing van den ſleper, die den naam van LOUTER met dien van WOUTHEER verward had, voert FREDERIKA onder de beſcherming van dien menſchenvriend, en tevens gansch onverwacht in de armen van haren broeder. Na het aandoenlijk en welgeſchetst tooneel dier ontmoeting, laat zich opmaken, met welken ijver WOUTHEER zich haastte, om den beſtoker des kwaads, den ouden LOUTER, zelf onder de oogen te zien, en door zijnen vermogenden invloed te dringen om regt te doen aan de zuster van zijnen bevorens geredden vriend. Ook was hij naauwelijks bij dezen, na een ernſtig mondgeſprek, geſlaagd in zijn weldadig doel, of vader GOUTMAN, thans bij Mej. KLARENBEEK aan huis zijnde, is met gedachte vriendin van FREDERIKA bij de algemeene vreugd tegenwoordig, omarmt beiden, den verloren *zoon* en *dochter*, en bekrachtigt het huwelijk van laatstgezegde door eene plegtige inzegening.

Zoodanig is het beloop dezer Familiegeſchiedenis, die wij niet twijfelen, dat te meer belang zal inboezemen, omdat zij met de lotgevallen en druk des vaderlands ten naauwſte verbonden is, en ook in het eigen oogenblik der nationale verlosſing gelukkig eindigt. In bijzonderheden, nogtans, zullen of mogen wij ons niet inlaten, hebbende wij te lang vertoefd bij den hoofd-

(*) Dus vermeenen wij dat de Familiegeſchiedenis best zamenhangt; en moet, volgens dit ons vermoeden, de brief van FREDERIKA aan hare vriendin, geſchreven Febr. 1813, in Mei daaraanvolgende te *Amſterdam* in hare handen zijn gekomen. Maar hoe ſtrookt hiermede, dat de knecht in April ſchrijve, eenen brief van zijne juſvrouw onderſchept te hebben? Hier heerscht eenige duisterheid; en, de naauwkeurige, bij haar onvermoede, bewaking van FREDERIKA in aanmerking genomen, mogt er, onzes oordeels, wel eenige ontknooping van dit raadſelachtige bijgevoegd zijn, gelijk op bl. 143 en 144. — Intusſchen plaatſen wij deze en de vorige aanmerking alleen, om den Schrijver, naar zijnen wensch, in het voorberigt geuit, opletttend te maken op ſoortgelijke, hoewel dan ook niet groote, onnaauwkeurigheden.

hoofdzakelijken inhoud, waaruit echter valt op te maken, dat beide, het luimige en ernstige, vrolijke scherts en treuriger verhalen, hier voorkomen, naar de karakters en omstandigheden te regt gewijzigd. Bij zulk eene verscheidenheid, mag ook eene enkele proeve van den stijl kwalijk bewijs geven van het geheel. Genoeg zij het derhalve, dat wij te dien opzigte den onbekenden Schrijver van dezen oorspronkelijken Roman, dien wij (en dit is veel gezegd) naast die van onze WOLFF en DEKEN zijne plaats toekennen, onzen lof geenszins ontzeggen; terwijl wij wenschen, dat deze onze beoordeeling moge medewerken tot zulken aftrek van dit boekdeel, als den Schrijver uitlokke „ om gelijken arbeid „ tot vermaak en nut zijner Landgenooten te hervatten." Want wij houden het daarvoor, dat alsnog de stoffe, welke hem de *drie jaren van rampspoed*, 1810—1813, daartoe aanbieden, op verre na niet is uitgeput. Eene plaat en titelvignet versieren dit werk, die ons, met name de eerste, zeer wel uitgevoerd schijnen te zijn; offschoon wij anders geene voldoende reden weten, waarom juist eene of meer platen doorgaans bij *Romans* gevoegd worden, als ware het inzonderheid van belang, de gedachtenis van *verdichte* gebeurtenissen door de graveerstift te vereeuwigen. Maar de smaak wil het zoo. Of wordt ook de waarde der boeken hooger gesteld, naar gelange zij meer kosten?

België, waaronder het Luxemburgsche, het Land van Luik, en de aangrenzende Fransche Vestingen en andere Bezittingen, volledig beschreven, door G. BRUINING. *In 's Gravenhage, bij* J. Allart. 1815. 304 *Bl. f* 1-16 :

Toevallig is, onder onzen ruimen voorraad, de aankondiging van dit geschrift verzuimd geworden; iets, des te verdrietiger, daar het werk blijkbaar voor de omstandigheden is vervaardigd, toen aller oogen vóór den slag bij *Waterloo* op de zuidelijke Provinciën waren gevestigd; want men heeft de geregelde, *Constitutionéle* verdeeling niet afgewacht, en er ook de geheele *Fransche* zuider grens bijgevoegd, op *speculatie* misschien, of de omstandigheden ons eenige vergrooting aan dien kant mogten toewijzen, welke zich nu tot *Mariënburg*, *Philippeville*, en de in 1814 afgescheurde Kantons heeft bepaald.

vandaar een in het oog loopend gebrek aan orde; iets, 't welk het gebruik zeer moeijelijk maakt, daar er geene geregelde verdeeling is aangewezen. Met dat alles heeft dit boek wezenlijke nuttigheid. De Heer BRUINING heeft zich door meer andere werkjes als een' kenner der *Nederlandsche* Oudheden doen zien, en van deze kennis geeft hij hier weder alle blijken. Van de geschiedenis der talrijke grootere en kleinere plaatsen in *België*, de voormalige geestelijke gestichten, enz. ontvangen wij hier zeer goede en beknopte berigten, en ook van derzelver tegenwoordigen toestand, welke wij vertrouwen, dat uit goede bronnen geput zijn, schoon wij deze nergens vinden aangewezen. Eerst wordt er gehandeld over den *naamsoorsprong* van *België* en *Belgen*, (dien wij echter liever zouden afleiden van het oude *belgen*, *balgen*, *twisten*, of *strijden*, wegens de strijdbaarheid dezer volken (*), dan van de *Bellovaci*, die slechts een gedeelte van het volk uitmaakten) daarna over deszelfs omvang en algemeene lotgevallen, over de voortbrengselen, den volksaard en zeden, godsdienstige en staatkundige denkwijze, (deze laatste; even als de *inrigting der Regering*, slechts *provisioneel* opgegeven, met wederlegging van artikelen uit den *Moniteur* van die dagen, en pluimstrijkerijen aan de Regering, die gewis te ver boven de *ex-Keizerlijke* verheven is, om zulk eenen lof te behoeven) voorts middelen van bestaan, wetenschappelijk onderwijs, enz. Daarop volgt de bijzondere beschrijving van *Vlaanderen*, (daaronder ook de *Fransche* grenssteden, en zelfs *Staats-Vlaanderen*, begrepen) *Doornik*, *Belle*, *Kassel*, enz. *Duinkerken*, *Valenciennes*, en verdere steden van *Fransch* en *Neêrlandsch Henegouwen*, *Zuid-Braband*, (met eene uitvoerige beschrijving van *Brussel*, *Antwerpen*, *Mechelen*, enz. *Maastricht*, *Nederlandsch* en *Pruisisch Limburg*, *Oppergelderland*, *Luikerland*, *Charleroi*, *Namen*, (met het *Fransche* gedeelte van dit, en van het *Luxemburgsche*) en eindelijk van het Groothertogdom *Luxemburg*. Men ziet, hoe het verlangen, om de *Fransche* verdeeling niet te volgen, en het gebrek aan eene andere, latere, den Schrijver genoodzaakt heeft, zich van alle hoofdverdeelingen te onthouden. De *Fransche Departementen* en *Arrondissementen* worden er echter

(*) Men denke aan de *Fir-Bolgs* in *Ierland*, bekend uit MACPHERSON's aanmerkingen op OSSIAN.

ter bij opgenoemd. Ook kan de vermelding van zoo vele *Fransche* plaatsen ligt bij den min kundigen of min oplettenden Lezer verwarring doen ontstaan. Voorts bevalt ons de *historische* trant, die de beschrijving van bijna elke plaats door die harer lotgevallen verlevendigt, zeer wel, gelijk ook de meer naauwkeurige opgave der middelen van bestaan, merkwaardigheden enz. der zes groote steden, *Gent*, (waarbij echter het toenmalige verblijf des *Franschen* Konings, als blijkbaar slechts bij voorraad, wel kon weggelaten zijn) *Brugge*, *Brussel*, *Antwerpen*, *Maastricht* en *Luik*. Niets, echter, heeft ons beter bevallen, dan de schildering van den volksaard en zeden, die vooral in derzelver schakeringen tusschen de verschillende gewestbewoners zeer schrander en juist ontwikkeld is, (bl. 45 en verv.) Wij kunnen, over 't algemeen, dit boek, hoe zeer om de opgegevene oorzaken reeds bijna verouderd, echter nog als eene nuttige verzameling van bescheiden over de zuidelijke Provinciën, zoo wel omtrent Statistiek als Oudheid- en Geschiedkunde, onzen Lezeren aanbevelen.

Proeve van teregtwijzing, bij gelegenheid der weigering van den Eed, door sommige Magistraatspersonen, in de zuidelijke Provinciën, van het Koningrijk der Nederlanden. Te Groningen, *bij* W. Wouters. 1817. *In gr. 8vo. 72 Bl. f* :-11-:

Zonderling was voorzeker het verschijnsel, te zien, dat sommige Magistraatspersonen der zuidelijke Provinciën weigerden, aan de oproeping van onzen geëerbiedigden Koning te voldoen, om *getrouwheid aan Denzelven*, en *het nakomen en handhaven der Grondwet*, te zweren, daar zij zich toch aan die verpligting reeds onderworpen hadden, *door*, *sedert de invoering der Grondwet*, *regterlijke functiën te aanvaarden of te behouden*. De oorzaken dezer weigering op te sporen, zoude tot onaangename en hatelijke ontdekkingen aanleiding geven. Gelooven wij liever, dat dezelve wezenlijk uit een gemoedelijk bezwaar, verkeerde begrippen en misleidende raadgevingen ontsproot. Hun, welke nog in dezen nevel wandelen — welker getal, zoo wij hopen, niet groot meer is — zij het voor ons liggend boekje ernstig aanbevolen, hetwelk met een helder doorzigt, met warme vaderlandsliefde, en in

eenen bedaarden, zacht overredenden toon geschreven is. Wij danken den Schrijver hartelijk, dat hij zulk een gewigtig stuk in zulk een overtuigend licht geplaatst heeft, en wij hopen, dat het behartigen zijner teregtwijzing de aangenaamste voldoening zij voor zijnen arbeid.

Het doet ons leed, dat de Schrijver op bl. 8 over *de hatelijke partijdigheid van sommige beoordeelaars* klaagt. Misschien worden ook wij wel, door sommigen, van partijdigheid vóór den Schrijver beschuldigd; maar dit moeten wij ons laten welgevallen. Wij kennen den man niet, en hebben alleen zijn werk beoordeeld.

CORNELII ANNE DEN TEX, Disputatio inauguralis de vi musices ad excolendum hominem, e sententia PLATONIS. 1816. 8vo. 170 pag.

CASPARI BAX, Disputatio inauguralis de naturae simplicitate in EURIPIDIS *Oreste*. 1816. 8vo. 103 pag.

Een paar uitmuntende Akademiestukken, waarmede de Heeren DEN TEX en BAX de waardigheid van Doktoren in de Bespiegelende Wijsgeerte en Letteren, aan de Hoogeschool te *Utrecht*, op den 26sten en 27sten September des voorledenen jaars, aanvaardden. — Uit eene kritische vergelijking der verschillende gezegden van PLATO zelven, maakt de Heer DEN TEX het besluit op, dat men onder het woord Μουσικη niet onze begrippen van toonkunst, maar de geheele dichtkunst en het geheele gebied der fraaije letteren te verstaan hebbe; en zoo valt het gemakkelijk te begrijpen, waarom PLATO dezelven als het hoofdmiddel ter beschaving van den mensch aanbeveelt. De geheele Verhandeling is met veel oordeel, vlijt en smaak geschreven. — De Heer BAX maakt ons opléttend op de natuurlijke eenvoudigheid van EURIPIDES in de behandeling van zijn tooneelstuk *Orestes*. Hij ontleedt eerst het beloop van hetzelve; dan doet hij ons opmerken, hoe natuurlijk en eenvoudig EURIPIDES zijne karakters schetst, ontwikkelt vervolgens de karakters van ORESTES, PYLADES en ELECTRA door aangehaalde voorbeelden, en gewaagt eindelijk van den oorsprong en het gebruik der reijen in het Grieksche treurspel. Schikking en stijl zijn even oordeel-

deelkundig en keurig als in het vorige stuk, en wij mogen ons verheugen over de eerstelingen van zulke vlijtige jonge geleerden, waarvan onze vaderlandsche letterkunde de schoonste vruchten te wachten heeft.

Redevoering over het nut en gewigt der Geschiedenis, gehouden op den 5den September 1816. *Door* CHRISTIAAN FREDERIK HAUG, *Hoogleeraar in de Geschied- en Aardrijkskunde en de Fraaije Letteren aan de Koninklijke Artillerie- en Genie-school te Delft. Te Delft, bij* P. de Groot. *In gr. 8vo. 67 Bl. f* :-10-:

Bijkans elk schrijver eener algemeene geschiedenis, ja zelfs de schrijver van elk bijzonder geschiedverhaal, sprak en spreekt over het nut en gewigt zijner voorgenomene taak. Wanneer men nu alle deze aanprijzingen gadeslaat, zoude men misschien gelooven, dat er nog twijfel gevoed werd aan het nut en gewigt der geschiedenis; en echter is dit nut en gewigt, voor ons, reeds lang beslist. Het was dus voor den kundigen HAUG geene gemakkelijke zaak, om, bij de aanvaarding van zijn Hoogleeraarambt, dit onderwerp op eene nieuwe en aangename wijze te behandelen. Hij heeft zich echter gelukkig genoeg van zijne taak gekweten, door de invlechting van talrijke voorbeelden, waaronder vele uit de oude en nieuwe vaderlandsche geschiedenis. Wij hebben deze Redevoering met veel genoegen gelezen, hoewel wij geene treffende welsprekendheid in dezelve ontwaarden. Wij wenschen, dat de jonge lieden dezer school, onder het geleide van den kundigen en onvermoeiden HAUG, door de beoefening der geschiedenis zullen aangemoedigd worden, om, *als nuttige leden der maatschappij, en vooral als krijgskundige Officieren, altijd op het pad der deugd en op de roemvolle baan der eer te wandelen.* — Achter deze Redevoering vinden wij eene opgaaf van drukfouten. Wanneer wij echter hierbij wilden stilstaan, dan zoude deze lijst ruim nog eens zoo groot moeten zijn.

Raad

Raad van eenen Onbekenden aan eenen raad- en redde-loozen Zondaar. Te *Amsterdam*, bij J. A. Meyboom. 1817. *In kl.* 8vo. 61 *Bl.* *f* :-5-8

Toen de Amsterdamsche Leeraar P. MEYBOOM, niet lang geleden, eenen welbekenden boosdoener ten dood moest voorbereiden, ontving hij van eene onbekende hand dit geschrift, aan den misdadiger gerigt, hetwelk hem zoo zeer beviel, dat hij het, met toestemming van den, hem evenwel nog onbekenden, vervaardiger, in het licht geeft. Hoe vreemd het ook voorkome, dat iemand, zonder eenige aanleiding of roeping, eenen bekenden en voor zijne taak zeer wel berekenden Leeraar, op zoodanig eene wijze, als 't ware, zijn werk uit de hand nemen, of zijnen raad ongevergd opdringen wil, oordeelen wij echter, na de lezing, dat dit bestaan eeniglijk is voortgekomen uit een Christelijk, goed en eenvoudig hart, en, onder Gods zegen, den misdadiger had kunnen van nut zijn, ware het geschrift niet te laat bij den Eerw. MEYBOOM ingekomen, om het hem te doen geworden. Het opstel is in eenen goeden Gereformeerden geest; zoekt den zondaar van zijne algeheele verworpenheid, maar tevens van de ook voor hem nog mogelijke genade, te overtuigen; geeft hem zeer heilzame lessen, en is geheel geschreven in den toon van hoogen ernst, door en tot liefde gewijzigd. Het voorberigt van Ds. MEYBOOM geeft de aanleiding op tot de uitgave, en wijst eene en andere misstelling, in zeker, bij den Boekverkooper VINK, te *Utrecht*, uitgegeven, *Geschied- en zedekundig Verhaal, enz.* te regt.

De Gravin van Zonnenstern, of de Zegepraal der lijdende Onschuld. Tooneelspel, in vijf Bedrijven; door J. HANSSEN SUFFERS. Te *Middelburg*, bij de Gebroeders Abrahams. 1817. *In kl.* 8vo. 125 *Bl.* *f* :-16-:

ROBERT, *of de Man zoo als hij behoort te zijn*, gaf aanleiding tot dit Tooneelspel — *zoo als het behoort te zijn?* dit zouden wij nu juist zoo naauw niet onderzoeken, indien de vervaardiger niet, bij goedkeuring, meer zoodanige stukken in het hoofd had, terwijl hij nu rond verklaart zich gaarne

te onderwerpen aan eene gepaste en leerzame kritiek, genoegzaam overtuigd, dat, tot de juiste bewerking van dit vak, hem nog veel ontbreekt, en wij zoodanige zijne produkten dan toch een weinig meer, *zoo als zij behooren te zijn*, zouden wenschen. Het thema, uit den Roman genomen, is belangrijk genoeg; maar waar de lezer of aanschouwer den gevoelvollen traan, op welken de Dichter hoopt, storten moet, — dan misschien waar de dochter aan het slot hare moeder in de armen vliegt, — verklaren wij niet te kunnen vermoeden. Het was gelukkig voor ons, dat wij ons den Roman nog genoegzaam herinnerden, want buiten dit was ons voorzeker het een en ander donker en raadselachtig gebleven; maar, omgekeerd, maakte dit ook veel bij ons volkomen gelijk aan wat sterk verwaterden wijn. De herhaalde veranderingen van het tooneel in een en hetzelfde bedrijf zijn (wij kunnen het niet helpen) ons altijd hinderlijk, en zelfs in een meesterstuk blijft het in ons oog nog altijd eene vlek. En dat de handeling niet voortgaat; dat — ja, geheel het tweede bedrijf uit het stuk kan geligt worden; dat, hetgeen men daarvan weten moest, vroeger en later, beter en korter, en alzoo met meerdere werking, ware aangevoerd; dat men ook hier zoo wel in den tijd als in de handeling wordt achteruit gezet, — komt ons voor het minst zoo voor. Dat de hoofdpersoon, en haar belang, op den voorgrond had moeten staan, en zij de aandacht boven al, zoo niet geheel en alleen, had moeten gespannen houden, — schijnt ons buiten twijfel. Dat de wijze van zamenspraak bij het lezen slaap verwekt, — weten wij bij ondervinding; en dit zou ook vermoedelijk het geval zijn, zoo wij de vertooning moesten bijwonen. — In één woord: de Dichter heeft gelijk; hem ontbreekt voor de juiste bewerking van dit vak nog *veel*. Zoo als hij nu deed, behoort er weinig toe, om, naar aanleiding van iederen Roman, zonder inspanning of vermoeijenis, voor het tooneel te werken; en wij raden hem zeer, door de lezing en herlezing van een goed theoretisch werk, en het leiden van zijnen smaak en gevoel door de beste stukken van vroegeren en lateren datum, zich nog eenigen tijd voor te bereiden, eer hij weder voor het publiek als Tooneeldichter optreedt, indien hij anders in zijn vertrouwen, dat zijne pogingen door den bijval van den kunstkenner, en dien van het algemeen, zullen beloond worden, zich niet wederom wil zien te leur gesteld.

Her-

Herkenning en Vergeving, of de Geallieerde Troepen in Frankrijk. Tooneelspel. Naar het Hoogduitsch van LEMBERT. *Te Amsterdam, bij* de Wed. H. van Kesteren en Zoon. 1817. *In kl. 8vo. f* :-12-:

Het fonds is hetzelfde, zegt het voorberigt, als dat van MERCIER'S *Deserteur*, die geenen algemeenen bijval vond. Dit stukje is vooral niet langwijlig, en waarlijk pathetisch genoeg; en, goed uitgevoerd, meenen wij, dat het op het tooneel bijval vinden moet.

NASCHRIFT, WEGENS DE RECENSIE DES IIIDEN STUKS VAN PROF. BOSSCHA'S *Geschiedenis der Staatsomwenteling*, IN DE *Vaderl. Letteroeff.* 1817. *No. X.*

Vereerd door des Hoog Ed. Gestr. Heeren VAN LIMBURG STIRUM'S gunstig gevoelen omtrent ons Maandwerk, en Deszelfs belangstelling in ons oordeel, voldoen wij tevens gaarne aan Zijn verzoek, met opzigt tot het gestelde in onze beoordeeling ter aangewezene plaatse, bl. 427. „ Ten aanzien „ van het gebeurde voor en met *Delfzijl* hinderde ons het „ licht, waarin de Heer VAN LIMBURG STIRUM voor„ komt. Immers zijn tegenbevel, toen men de vesting wilde „ aanvallen, schijnt alle die kwade gevolgen voort te bren„ gen, welke de landman daarna, ook door het aftrekken „ der vreemde troepen, moest bezuren. Het is jammer, dat „ de reden van dit gedrag niet volkomener blijkt, en verde„ digd wordt tegen alle verdenking van onkunde of be„ schroomdheid; schoon het mogelijk den Geschiedschrijver, „ bij gebrek aan eenige inlichting, niet te wijten is." — Gaarne, herzeggen wij, voldoen wij aan het verzoek van Zijn Hoog Ed. Gestr., en verklaren, dat het hinderlijke licht, waarin wij Deszelfs gedrag aldaar zagen, voor ons niet meer bestaat; maar dat ons ten volle is gebleken, dat destijds, ten aanzien van het *niet* toestaan eens geweldigen aanvals op de vesting, door Zijn Hoog Ed. Gestr. op hoogeren last, en alzoo volkomen overeenkomstig krijgsmanspligt, is gehandeld.

BOEKBESCHOUWING.

Verhandelingen en Redevoeringen over verschillende onderwerpen, uit het vak der fraaije Letteren, en der Zedekunde. Door EWALDUS KIST, *Predikant te Dordrecht. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1816. *In gr. 8vo. VIII en 322 Bl. f 2-16-:*

De welbespraakte *Dordrechtsche* Kerkleeraar KIST levert ons hier een twaalftal stukken uit zijnen vroegeren leeftijd, meestal te *Arnhem* in het Genootschap *Prodesse Conamur* voorgelezen. Dezelve zijn, gelijk de titel reeds aanwijst, deels van eenen *aesthetischen*, deels van eenen zedelijken inhoud, en zoodanig gerangschikt, dat, de twee laatste uitgezonderd, eene Verhandeling van de eerste soort telkens door eene van de tweede wordt afgewisseld. Van de *aesthetische* Redevoeringen hebben drie de Oostersche poëzij ten onderwerpe, twee betreffen den aard der welsprekendheid, de voorlaatste, van eenen meer algemeenen aard, toont het belang der beschaving van ons verstand voor onszelven, en de laatste handelt over *de welsprekendheid van* J. L. EWALD. — Meer verschillend is de inhoud der *zedekundige* Verhandelingen. Zij behandelen *den invloed van het kleine in de wereld op het groote; de voor- en nadeelen der Luxe voor den Staat; den invloed van uitwendige omstandigheden op de wending van het menschelijk karakter; de verachting des Christendoms in dezen tijd, als geenszins tot deszelfs nadeel strekkende; de wijsheid van* PAULUS *in deszelfs Redevoering te Athene.* Wij zullen ons, volgens deze rangorde, achtervolgens met beide soorten bezig houden.

De eerste Verhandeling loopt *over de Metaphoren en Comparatiën* (overdragtelijke spreekwijzen en vergelijkingen) *in het boek Job.* Met de kennis der grondtaal

en het gevoel voor het ſchoone, welke men weet, dat de Eerw. KIST in zich vereenigt, paart hij eenen zuiveren ſmaak, eenen juisten takt ter onderſcheiding van 't geen bij uitſtek opmerking verdient, en de gaaf, om het min duidelijke klaar voor oogen te ſtellen. — *Frankheid*, *rijkdom* en *een gepast gebruik* zijn de drie hoofdeigenſchappen, die een Dichter in leenſpreuken en vergelijkingen moet ten toon ſpreiden. Als bewijzen voor de eerſte, in het boek *Job*, worden H. VI: 15—21. H. VIII: 11, 12, 16—18. V: 25, 26. XIV: 7—10. XLI: 5 tot het einde enz. bijgebragt. Ten aanzien der tweede eigenſchap, worden de bronnen aangewezen, waaruit de Schrijver kon putten: de *natuur* en het *dagelijksch leven*; en getoond, welk een treffelijk gebruik hij van beiden gemaakt, en welk een' overvloed van beelden hij daaruit geſchept heeft. Eindelijk wijst men het *gepast gebruik* aan, door den Dichter van zijne beelden gemaakt; iets, waarop nog al het meest zou aan te merken vallen, althans naar onzen Westerſchen ſmaak. De Heer KIST maakt er zich ook kort af, door het als een bewijs van goeden ſmaak bij te brengen, dat JOB in het 3de Hoofdſtuk, waarin hij zijn geboorteuur vervloekt, alsmede GOD zelv' in het 38 en 39ſte Hoofdſtuk, *ſpaarzaam of bijna geene leenſpreuken of vergelijkingen gebruikt*, volgens de *Theorie* der redekunſtigen, die zulks afkeuren. Dan, hoe komt de kundige Redenaar tot zulk eene ſtelling? *Job* III: 1—10 is bijna eene doorloopende leenſpreuk. „GOD," zegt HERDER, „ziet van zijne hoogte op de ongeborene nachten en „dagen neder, en roept die, welke het Hem behaagt. „Zij verheugen zich, dat zij zich uit het koor hunner „medezusteren in den reijendans des jaars mogen in„voegen." En nu de verhevene aanſpraak van GOD! Hoe is het mogelijk, daarin de heerlijkſte, de takrijkſte *Metaphoren* te miskennen, waarover VAN DER PALM eene zijner treffelijkſte Redevoeringen heeft gehouden! — Maar de grondſtelling dier kunstregters is bovendien valsch, wanneer zij overdragtelijke ſpreekwijzen, en niet

niet enkel vergelijkingen, in hartstogtelijke plaatsen afkeurt. Men zie slechts een' mensch uit de onbeschaafde klasse: in hartstogt, vooral van gramschap en spijt, zullen hem juist de meeste leenspreuken of *Metaphoren* uit den mond vloeijen, gelijk dezelve over 't algemeen eene meer zinnelijke taal zijn.

Gelijk wijlen de Hoogleeraar RAU (na het opstellen dezer Verhandelinge) JOB, OSSIAN en HOMERUS met elkander vergeleek, dus stelt de Heer KIST alhier de overeenkomst van OSSIAN met de *Hebreeuwsche Dichters* in het licht. Het vraagstuk over de echtheid der liederen van den *Schotschen* Bard wordt hier niet aangeroerd: trouwens, het is nu ook volkomen ten voordeele derzelve beslist. Eerst wordt, volgens de zeer geleidelijke orde, die de Heer KIST in alle zijne stukken in acht neemt, het *verschil*, en dan de *gelijkvormigheid* der *Hebreeuwsche* en *Caledonische* poëzij aangewezen, ten opzigte der *cadans* (eene soort van *Parallelismus*), den *zwellenden aanhef*, het *beeldrijke*, de *persoonsverbeelding*, en de *schilderachtige beschrijvingen*. Ten aanzien van het laatste, wordt vooral het *lied van Debora* vermeld, als de meeste overeenkomst met OSSIAN hebbende, waarvan de reden, niet zonder waarschijnlijkheid, gevonden wordt in het minder verband, waarin dat lied stond tot de uitwendige *Mozaïsche* Godsvereering. Hierop worden de oorzaken dier gelijkvormigheid opgespoord, en gevonden in de kinderlijke taal, de sterke verbeelding, het diepe gevoel der onbeschaafde Volken; ten bewijze waarvoor men de Geschiedenis inroept. — Deze Verhandeling is eene der aangenaamste en belangrijkste in den bundel, hoewel zij, gelijk de meeste andere, voor een gemengd Publiek uitgesproken zijnde, voor den eigenlijken Geleerde niet veel nieuws kan behelzen.

Nog meer beviel ons de Verhandeling over het belangrijke der Oostersche poëzij voor alle liefhebbers van het schoone; een stuk, regt geschikt voor de zoogenaamde *lieden naar de wereld*, die ligtelijk met GRESSET,

DORAT, BERNARD en andere *geparfumeerde Fransche* poëetjes zouden wegloopen, en met VOLTAIRE den neus ophalen voor Dichters als DAVID, SALOMO, JESAÏAS en EZECHIËL. Ook nog eene andere klasse bedoelt de Schrijver, en noemt haar bij name de uitsluitende vereerders der *Grieksche* en *Latijnsche* Schrijvers. Het is toch één merkwaardig, schoon weinig opgemerkt verschijnsel, dat groote kenners der *Oostersche* Letterkunde tevens meestal regt doen aan de uitstekende verdiensten der *Westersche* Oudheid: terwijl men zoo vele *Litteratoren* vindt, die met eene laakbare eenzijdigheid, terwijl zij met regt PINDARUS als Lier-, ANAKREON als Minnedichter, TYRTEUS als Krijgszanger, en HOMERUS als den verhevensten onder de verhevenen eerbiedigen, op DAVID, op SALOMO, op NAHUM, op JESAÏAS met verachting nederzien. De Eerw. KIST staaft *vooreerst* de uitstekende waarde der oude *Hebreeuwsche* poëzij door eene zeer wel gekozene proeve; de, vóór eenige jaren op nieuw zoo krachtig bevestigde, voorspelling van den val des *Babylonischen* Dwingelands: (en o! mogt het einde des laatsten zijn gelijk dat van zijn voorbeeld!) Uitnemend is de ontwikkeling daarvan. De oorzaken dier mindere ingenomenheid worden gezocht 1) in bijzonderheden der *Hebreeuwsche* poëzij, min gevallig voor *Westersche* ooren. Zij is, naar men wil, onbeschaafd; maar HOMERUS is dit ook in zekere mate; — 2) in onkunde van derzelver aard, eigenschappen, de zeden des volks, de gesteldheid des lands, enz.; ook in de duisterheid der taal, — 3) in vooroordeelen, zoo als: afkeer van den Bijbel; gewoonte, van kindsbeen af die stukken te lezen, zonder ze te verstaan; gebrekkige verklaringen, enz. Wij wenschen hartelijk, dat deze schoone Verhandeling haar doel bereiken, en bij velen liefde tot de Muze van *Sion* moge verwekken!

Aan het *Thema* der Redevoering: dat de welsprekendheid niet slechts noodig is om der toehoorderen wil, maar ook, boven het bloot wijsgeerig voorstel, eene in-

innerlijke waarde bezit, — zal naauwelijks iemand twijfelen, dan een of andere drooge Wiskunstenaar. Zelfs Wijsgeeren zullen het tegendeel niet ligt beweren; wanneer men, namelijk, de welsprekendheid zóó bepaalt, gelijk hier geschiedt, van *natuurlijk te spreken, juist overeenkomstig den aard der zaak, en het oogmerk, dat men bedoelt.* Immers, ook een Wijsgeer zal niet anders zoeken te spreken, en omtrent deze ruime bepaling der welsprekendheid kan geen geschil zijn, maar wel, *hoeverre* de figuren en beelden in de welsprekendheid mogen gedreven worden, en in hoeverre men zich daarvan hebbe te onthouden? Met reden monstert de Schrijver den hoogdravend bloemrijken of zwellenden stijl en den *sentimentelen* toon uit. Het noemen van den laatsten, en het kiezen van voorbeelden uit den eersten, (lang vergetene kanseltermen van den belagchelijksten stempel) bewijzen, dat dit stuk van ouden *datum* is: immers, wie zal er thans nog „schreijen bij 't gezigt der kuische, heilige maan," of „ geestelijke koornairen op die of die wijze in zijne hand wrijven?" — Maar de echte, ware welsprekendheid des harte (dit betoogt de Redenaar zeer wel) is den mensch zoo eigen, als de taal, die hij spreekt. Doch juist daarom hadden wij wel gewenscht, dat hij in de Verhandeling, getiteld: *Is het welsprekendheid, de orde in eene Redevoering te verbergen?* niet zoo bepaaldelijk alleen aan de welsprekendheid van den kansel gedacht had. Immers, bij zijn betoog schijnt hij enkel deze op het oog gehad te hebben; en dáár komen, gelijk hij zeer wel aantoont, voor het gemak der toehoorderen, en tot beter onthouden der zaken, die deelen en onderdeelen zeer goed te pas. Doch is dit ook zoo b. v. in hartstogtelijke stukken, in *Philippica's*, in *Catilinariën*, in lof- of lijkredenen, waar de spreker, vervuld van den held, wiens beeld voor hem staat, of van den vriend, den bloedverwant, wiens gemis hij beschreit, — waar de volksverdediger, vol edele verontwaardiging tegen den loozen of onbeschaamden belager der vrijheid, aan zijne opgekropte gewaarwordingen den

vrijch teugel laat? Men verbeelde zich CICERO, die tegen CATILINA dondert: men late hem alle zijne heerlijke trekken behouden, maar b: v. in de eerste Redevoering aldus zijne stof verdeelen: „ Ik zal bewijzen: 1) dat er eene zamenzwering bestaat; 2) dat „ CATILINA daarvan de hoofdaanlegger is; 3) dat het „ aldus hoogst onbeschaamd van hem is, in den Raad „ te verschijnen.” Niemand zal ontkennen, dat deze orde geleidelijk is, en men zal hier ook niet *te veel* deelen of onderdeelen vinden. En nogtans zou iets dergelijks het geheele stuk, dat men toch waarlijk wel eene *Redevoering* mag noemen; belagchelijk maken. Wij zouden hiervan niet gesproken hebben, indien de Eerw. KIST zich alleen tot kanselwelsprekendheid bepaald, of het gezag van DEMOSTHENES, CICERO en FENELON niet gewraakt had. Dezen, althans de beide eersten, *konden* niet anders spreken. Schoon wij, koele lezers na 18 of 20 Eeuwen, hun misschien wat meer orde mogen toewenschen; die orde ware misschien voor hun oogmerk doodelijk geweest.

De Redevoering, *over het belang, dat wij bij de beschaving van ons verstand hebben*, is eene der fraaisten in den bundel, hoewel geheel bekende zaken bevattende. De Redenaar, die zoo dikwijls bij de opening van geleerde Genootschappen den invloed der wetenschappen op de zeden en de welvaart van een Volk had hooren behandelen, besloot bij die van *Prodesse Conamur* te *Arnhem*, als van een Genootschap, meer bestemd tot onderlinge oefening dan tot algemeene verlichting, de voordeelen der verstandsbeschaving voor den beschaafden zelven aan te toonen. De onuitputtelijke rijkdom der Natuur, die der Geschiedenis en naauwkeurige Wetenschappen, levert den Spreker ruime stof, om over het *zielverheffende*, het *zalige*, en het *hartverbeterende* dezer naspóringen uit te weiden, en te toonen, hoe deze verstandsbeschaving ons zelfs met den dood niet zal verlaten; — alles toegepast op de plegtigheid van den dag.

Waartoe eindelijk het laatste stuk hier eigenlijk geplaatst

plaatst zij, is ons vreemd. EWALD is een goed Schrijver, 't is waar; maar om hem, en wel bepaaldelijk één zijner veelvuldige werken, als model van welsprekendheid aan te wijzen, even als waren die werken reeds met de goedkeuring der nakomelingschap gestempeld, (hetwelk slechts zeer enkel, bij *zeer uitstekende* tijdgenooten, het geval kan zijn) dit schijnt ons wat te gewaagd toe. Ongetwijfeld zijn de hier medegedeelde brokken fraai; doch men kan er in andere nieuwere *Duitsche* Schrijvers nog wel fraaijere vinden, en het echte, *klassieke* eenvoudige vindt men er toch zoo niet in.

Dan, wij moeten ons bekorten. Onder de zedekundige Verhandelingen is die over den invloed van het kleine in de wereld op het groote, welken men in de geringste deeltjes der samengestelde ligchamen, de kleinste en meest verachte soorten van schepselen, in geringschijnende denkbeelden, invallen enz., kleine voorvallen, en in eerste beginselen van volkomenheid vindt, der behartiginge waardig; schoon de Spreker ook wel eens, vooral in het vijfde stuk, te veel drukt op de gevolgen van het *axioma:* „ Hetgeen thans groot is, is eenmaal klein geweest;" waartoe men dan natuurlijk alles kan brengen. Het gevolg, intusschen, hieruit afgeleid, dat, namelijk, geene *algemeene Voorzienigheid* zonder eene *bijzondere* kan bestaan, is zeer juist en treffend.

In de vierde Verhandeling wordt de moeijelijke vraag wegens het voor- of nadeel der *Luxe* (*weelde* verkiest haar de Schrijver niet te noemen, dewijl zulks eene meer of min ongunstige beteekenis heeft) door eene behoorlijke bepaling des woords aldus beantwoord, dat de *Luxe* op zichzelve, als het gebruik van zoodanige zinnelijke dingen, die wij missen kunnen, ganach niet verwerpelijk en den Staat zelfs voordeelig is, en slechts niet ons vermogen, onzen stand, onzen tijd moet te boven gaan, ons niet te zeer wegslepen, noch in onmatigheid ontaarden, wanneer zij de schromelijkste gevolgen naar zich sleept. Het verwondert ons, dat de Eerw. Schrijver zoo onbepaald den Schouwburg, zoo als hij thans is,

voor de deugd nadeelig befchouwt. Met eene goede keus uit de ftukken, die thans gefpeeld worden, kan men toch waarlijk vele aantreffen, die het hart roeren en met edele gezindheden vervullen. — Het zij ons vergund, hier eene aanhaling te verbeteren uit de *Vaderl. Bibliotheek*, (bl. 104) waar van HENDRIK II, Koning van *Frankrijk*, gewaagd wordt, die in 1174 zou geleefd hebben. Doch HENDRIK II leefde in de zestiende Eeuw, en HENDRIK I ftierf reeds in 1060. Het zal dus LODEWIJK VII moeten zijn, die in dat jaar regeerde, welke hier bedoeld wordt.

Minder dan deze treffelijk bewerkte Verhandeling voldeed ons die over den invloed der verwisfeling van uitwendige omftandigheden op de wending van het menfchelijk karakter. Deze ftof is zoo algemeen, zoo weinig nieuw, dat het zelfs den bekwamen KIST niet gelukken kon, daarover veel belangrijks te zeggen. Wij zullen ons daarbij dus niet ophouden, en liever nog iets van de twee zedekundig-godsdienftige ftukken zeggen, die in dezen bundel voorkomen; de tegenwerping tegen het Christendom, uit de menigvuldigheid van deszelfs hedendaagfche verachters ontleend, en de Redevoering van PAULUS voor den *Areopagus*. Eerstgemelde wordt, door eene zeer vernuftige wending, (nadat men de verachters van het Christendom zelve als weetnieten, misfchien wat al te fterk, en als zeer bedorvene en *inconfequente* menfchen heeft ten toon gefteld) daardoor in een' bewijsgrond *voor* het Christendom veranderd, 1) dat zij volkomen ftrookt met de bijbelfche leer van 's menfchen diep bederf, en 2) deze verachting en haat, zelfs in eene nog veel fterkere mate, dan thans het geval is, in de gewijde bladen voorfpeld zijn. Eerstgemelde grond komt ons zwak voor, of te veel te bewijzen; de tweede, daarentegen, zeer juist. BORGER heeft meer of min hetzelfde denkbeeld in zijne tweede Leerrede ontwikkeld. Maar dit geheele ftuk past ook weder minder voor de *tegenwoordige* betrekking van Christendom en Ongeloof tot elkander.

Toen de Schrijver deze Verhandeling ftelde, (in 1796) was het nog mode, *met verachting van* CHRISTUS *te fpreken, en den Godsdienst der Natuur op te hemelen en te verheffen*, (bl. 207.) Thans is dit bijna omgekeerd, wat de *uitdrukkingen* betreft. Sommigen, ja velen, vooral in *Duitschland*, ontzien zich niet, de taal der hoogfte regtzinnigheid te gebruiken, Drieëenheid, Verzoening enz. te prediken; terwijl zij intusfchen den Schepper, den onafhankelijken Schepper des Hemels en der Aarde, niet erkennen, en, met eene fchandelijke woordverdraaijing, aldus den gemoedelijken Christen bedriegen en tot zich lokken. Het *Deïsmus*, daarentegen, ligt geheelenal ter neder; maar deszelfs val heeft, helaas! de Godverzaking verfterkt. *Hiertegen* past het den Christenleeraar thans met nadruk de ftem te verheffen, en vooral niet met eenige minachting op de gronden van den Natuurlijken Godsdienst neder te zien. — Doch dit in 't voorbijgaan.

Over de fchoone Redevoering van PAULUS te *Athene* is meermalen gehandeld. De Eerw. Schrijver befchouwt haar alleen, om de *wijsheid* des Apostels op te merken, 1) in de verftandige keuze der door hem gepredikte waarheden, en 2) in de wijze zijner voordragt. Hij drukt vooral dáárop, dat men niet denken moet, dat de Christelijke geloofsleer hier volledig vervat zij (immers de Spreker was in de rede gevallen); dat daarentegen ook (en hier zijn wij ten volle met hem eens) de prediking van het Evangelie aan de Heidenen, met de waarheden van den Natuurlijken Godsdienst moet beginnen; en dat de verkondigers van hetzelve, op het voorbeeld van PAULUS, daarbij met voorzigtigheid, beleid en menfchenkennis moeten te werk gaan.

Na alle deze aanmerkingen loopen wij nogtans zeer hoog met dezen bundel, en hopen, dat de Heer KIST uit den voorraad, dien hij gewis ook van latere jaren heeft, ons fpoedig op een tweede Deel zal onthalen.

De Voorspelling van Jezus aan Petrus, Matth. XVI: 18, 19. *overwogen in eene Leerrede, met eenige bijgevoegde Aanmerkingen, door* P. KOUMANS BROUWER, *Predikant te Joure. Te Amsterdam en Leeuwarden, bij* A. B. Saakes *en* J. W. Brouwer, 1817. *In gr. 8vo.* 52 *Bl. f* :- 11 -:

De geest des tijds schijnt het mede te brengen, dat Protestanten en Katholieken hunne stellingen tegen elkander op nieuw verdedigen, en aanleiding ontvangen tot nieuwe staving van dezelve, die nu wel degelijk dient te zijn, omdat het thans een tijdstip is, waarin het verlies van eenen veldslag met veel gevaar verzeld gaat. Welnu, dachten wij bij onszelven, toen wij deze, in zeer ernstige en mannelijke taal, in vurigen geest gestelde, leerrede van den Eerw. BROUWER, en dus wederom een stuk in dit vak onder ons oog kregen; waartoe al dat gesus en geroep om stilte? Wanneer het dan zoo moet, en niet anders wil, laten de partijen elkander onder de oogen zien; de Voorzienigheid weet, waar het goed voor is. Bij velen is dat geroep om stilte, en om niemand te ergeren, ook al eens, misschien zonder dat zij het zelve weten, (terwijl anderen het wel van zich weten) onverschilligheid tegen geopenbaarden godsdienst in het geheel. Hij, die nu gevoelt, dat het strijden zijne zaak niet is, en liever wil leven en leven laten, die kan dat immers toch doen, en zien den strijd toe. Onder, ja door denzelven gaat de geest des tijds in zijne stille werkzaamheden toch zijnen gang; en een gebouw is immers dán eerst betrouwd, wanneer de fondamenten te voren goed zijn nagezien. Wanneer men aangevallen wordt, waarom zou men zich niet mogen verdedigen? en dit is de protestantsche kerk gedaan. Ondertusschen strijde men met de regte wapenen, met ijver voor de waarheid, maar zonder hatelijkheid omtrent andersdenkenden. Wij willen dus met deze uitboe-

boezeming aan de ſcheldende ſchreeuwers geene vrijheid hebben toegeſtaan, hunnen hatelijken aard in te volgen; maar zullen hen altijd beſchouwen en ten toon ſtellen gelijk zij verdienen.

De Eerw. BROUWER betuigt, in zijn voorberigt, de nutteloosheid der wederleggende godgeleerdheid op den kanſel te erkennen; maar is toch van gedachten, dat er belangrijke geſchilſtukken rakende het karakteristieke des Christendoms zijn, waaromtrent men, wanneer zij ter bane komen, niet zwijgen mag. Wij zijn dit met hem eens.

De ſtelling, dat Petrus door Jezus tot Opperhoofd der kerke zij benoemd, en de Pausſen zijne opvolgers in deze waardigheid zijn, is, naar des ſchrijvers en ook naar ons gevoelen, eene grond- en vele andere voortbrengende dwaling der R. kerk. Zij is gebouwd op de voorſpelling, die BROUWER hier behandelt. *In de eerſte plaats* tracht hij haren waren zin op te geven. Door dien Apostel den naam van *Kephas* of *Petrus*, d. i. *Rotsſteen*, te geven, gaf Jezus te kennen, aan den eenen kant, dat Hij hem tot eene hooge waardigheid in zijn Rijk wilde verheffen; maar ook aan den anderen kant, dat hij in die waardigheid van Hem, als zijnen Opperheer, afhankelijk was en bleef. Ook volgende lotgevallen werden vaak in de gegevene namen voorſpeld; zoo ook in Petrus geval. Op hem zoude de gemeente van Christus gebouwd worden, d. i. Hij wilde hem ten grondlegger zijner kerk maken, — eener kerk, die voor geen gevaar ooit zou bezwijken. Er wordt nu eene korte uitbreiding dier voorzegging gegeven, waarin het onder andere heet: „ laat dan vrij den Duivel op allerlei wijze tegen de muren van dien Godstempel rammeljen.” (!)

Dat de Verlosser Petrus de ſleutelen van het Koningrijk der Hemelen geeft, duidt aan, dat Hij hem eenig bewind geeft over zijne kerk. *Binden* en *ontbinden* heet: leeren, onderwijzen, gebieden, verbieden en dergel. Eindelijk wordt aangemerkt, dat niet Petrus alleen,

maar

maar ook de overige elf Apostelen die magt ontvangen hebben.

In het tweede deel toont de Eerw. BROUWER aan, wat de uitkomst aangaande de vervulling dier voorspellingen geleerd heeft. — *Petrus* liet zich het eerst in het openbaar hooren. Ook *hij* doopte de eerste Heidenen. De kerk is tot nog toe tegen alle aanvallen bestand gebleven.

Het derde deel ontvouwt het snoode misbruik, van die leer gemaakt. Dit bestaat in de stelling der R. kerk, dat de Paus het zigtbaar opperhoofd der geheele Christelijke kerk is. Deze stelling strijdt tegen andere uitdrukkelijke gezegden des Heilands, die alle meerderheid der App. onderling volstrekt verbieden; — strijdt tegen de gewijde geschiedenis; want nooit heeft Petrus zich boven anderen verheven, of hebben de overigen hem den voorrang geschonken; integendeel worden zij wel degelijk met hem gelijk gesteld; — rust, eindelijk, op onderscheidene valsche vooronderstellingen, zoo uitlegkundige als geschiedkundige. Er staat Matth. XVI. geene enkele lettergreep van Petrus opvolgers. De Opperbisschop van Rome heeft nimmer wonderen gedaan. Hij kan geene akte van aanstelling toonen. Eindelijk: die leer strekt tot oneer van den Verlosser. Aardsche Koningen hebben Stedehouders noodig: Hij niet. [Maar dit doet, dunkt ons, weinig af; even min heeft Hij predikers noodig, en kan door zijnen verborgenen invloed de menschen wel zaligen. En dat Jezus, Matth. XXIV, wel spreekt van valsche Messiassen, maar niet van zulken, die zich voor zijne Stedehouders zouden uitgeven, is, dunkt ons, klaar.] Christus geeft nergens een' wenk aangaande zulk eenen Stedehouder, en die zich daarvoor uitgeven, hebben zich soms grovelijk tegen het gezag van hunnen Heer vergrepen. Ook hunne onfeilbaarheid wordt met duchtige historische bewijzen, in de aanmerkingen achter de preek, wederlegd.

De toepassing vermaant tot moed, uit hoofde van

'S Hei-

's Heilands verzekering, dat de poorten der hel zijne gemeente niet zullen overweldigen; en tot eerbied voor zijne leer en die der App., als met goddelijk gezag bekleed.

De ftijl van den Eerw. BROUWER is vurig en krachtig; foms hevig genoeg. Dit kan nog eenigzins tegen Pausdom: maar wij wenschten, dat de fprekers altijd onderfcheid maakten tusfchen paufelijke en katholieke kerk. Van de eerfte mag meer gezegd worden dan van de laatfte, van welke zij flechts eene verbastering is; en deze onderfcheiding zou veel misverftand voorkomen. Voorts is de redenering gegrond, en alles zit in deze preek goed ineen.

Bijbelfche Gefchiedenisfen, in vragen en antwoorden, voor mijne Leerlingen, door G. J. F. CRAMER VON BAUMGARTEN, *Predikant te Middelbert. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1817. *In kl. 8vo. 89 Bl. f* :-5-8

Dit boekje zal, behalve door den Eerw. vervaardiger, buiten twijfel ook door een aantal andere leeraren in hunne catechifatiën gebruikt, en met nut gebruikt worden. Het vooronderftelt, zegt het voorberigt, reeds eenige kennis aan de bijbelfche gefchiedenis; maar evenwel, meenen wij, niet meer, dan men doorgaans bij het kind, dat men den leeraar toezendt, mag verwachten. Wij hebben het met aandacht nagegaan, en vonden het volledig genoeg, beknopt en tevens onderhoudend. Het geeft overvloedige aanleiding, om door den Bijbel zelven overal, waar men goedvindt, genoegzaam uit te weiden, en tot zoodanige zedelijke lesfen, als zich van zelve bij iedere gefchiedenis aanbieden: allezins draagt het onze goedkeuring weg, dat de leerling die zelf zoeken moet, hetgeen hem vast niet moeijelijk valt, wordt de aangeftipte gefchiedenis flechts door den onderwijzer doelmatig nagegaan. Ons kwam geene belang-

langrijke aanmerking te voren; hoewel wij daarom geenszins eenig ander ſoortgelijk vraagboekje achteruit zetten. Voor den eenen zal dit, voor den anderen echter ook een ander, b. v. het onderwijsboekje van den Eerw. VAN MEERTEN, (waarvan de vijfde oplage ter perſe is) meest bruikbaar zijn.

Verhandeling over de werking van den Azijn in den Typhus, *door* C. H. AROY, *Lid van het Koninklijk Nederlandsch Inſtituut enz.*, *uitgegeven door de eerſte klasſe van hetzelve. Te Amſterdam*, *bij* Pieper en Ipenbuur. 1817. *In gr. 8vo.* 50 *Bl.* *f* :-11-:

Eene, door den beroemden Dorpatſchen Hoogleeraar PARROT geſchrevene, verhandeling, voorkomende in het *Journal* van HUFELAND, heeft aanleiding tot het ſchrijven van dit ſtukje gegeven. PARROT, namelijk, door de ondervinding de zoo weldadige werking van den azijn in den *typhus* hebbende opgemerkt, had daaruit opgemaakt, dat die ziekte, ten minſte grootendeels, uit eene bedorven gal voortkomt, en dat dus hier de azijn, als een plantenzuur, dat bederf tegengaat, in 't bijzonder de daaruit ontwikkelde zenuwverdoovende luchten vernietigt of althans vermindert, en zoo doende het hoofdtoeval der ziekte, de aandoening van het herſengeſtel, wegneemt. Onze beroemde Amſterdamſche Geneesheer tracht dit gevoelen te ontzenuwen, en ſchrijft de weldadige werking van dit geneesmiddel aan deszelfs ontſtekingwerende eigenſchappen toe. Om dit te betoogen, ſtelt hij eerst den ontſtekingachtigen aard van den *typhus*, op het voetſpoor van HUFELAND, HILDEBRAND en anderen, vast; toont deszelfs groot verſchil van de rotkoorts aan, van welk karakter hij beweert, dat PARROT haar gehouden, en dienvolgens zijne geneeswijze heeft ingerigt; trekt daaruit het gevolg, dat zij door ontſtekingwerende middelen moet behan-

handeld worden, dat de azijn hier ook als zoodanig werkt, en dat hij deze werking met andere zuren, en zelfs met andere bedarende middelen, gemeen heeft; hetwelk dan met verscheidene voorbeelden, waaronder ook een uit des schrijvers rijke ervaring, wordt aangetoond.

Wij laten het gevoelen van den Hoogl. PARROT daar. Geen geneesheer, en dus niet gewoon zijnde aan het ziekbed waar te nemen, kan men zijn getuigenis, in zulk een teeder punt, met regt wraken. Doch men moet hem ook niet anders laten spreken, dan hij werkelijk gesproken heeft, of meer in zijne woorden zoeken, dan er in ligt. Eene al te overvloedige afscheiding van gal, welke dan ligtelijk bedorven is, of bedorven worden kan, is nog geen rotkoorts. Zeker heeft PARROT onregt, door een' verkeerden leefregel, ten aanzien van het voedsel, als de *voornaamste* aanleidende oorzaak aan te merken: maar had evenwel die oorzaak geen plaats gehad, en kon zij niet veel toebrengen tot den doorloop, welken PARROT bij de ziekte waarnam, en die er toch geen onafscheidelijk toeval van is? Daarenboven, hoe naauw verwant zijn het galachtig en ontstekingachtig karakter der ziekten! Hoe ligt ontstaat er eene kleine ontsteking in de lever, en daardoor vermeerderde afscheiding van gal; en vooral, hoe ligt wordt dit ingewand aangedaan, als de hersenen hevig lijden! Ons komt dus voor, dat in den *typhus* zeer wel ophooping en bederf van de gal kan plaats hebben, zonder dat daarom de *typhus* zijnen ontstekingachtigen aard behoeft af te leggen, of een' rotachtigen aan te nemen.

Vooral zijn de bewijzen zwak, waarop de geleerde schrijver de ontstekingwerende kracht van den azijn vestigt. Zelfs de aangehaalde schrijvers zijn, over het algemeen, dit gevoelen niet gunstig. BOERHAAVE kende geen beter *zweetmiddel*, en beschouwde het als krampstillend. JUSTUS ARNEMANN, als *samentrekkend*, zacht *prikkelend*, en vele afscheidingen vermeerderend. A. YPEY, als geschikt in *asthenische* ontstekingen. En buitendien, al geven wij toe, dat de azijn en andere zuren

ren in den *typhus* ontstekingwerend werken; waarom zijn hier juist de *zuren* in vele gevallen zoo weldadig bevonden? Is het niet, omdat in die gevallen eene galachtige complicatie plaats had? En kon dat niet zeer dikwijls het geval zijn in eene ziekte, ontstaan als een gevolg van den krijg, waarin maag en ingewanden *en* zelve aan vele nadeelige veranderingen zijn blootgesteld *en* nog meer lijden door de gestremde werking der huid?

Wij laten deze bedenkingen onzen kunstgenooten en den Heere A ROY in 't bijzonder ter overweging over. Ons verblijdde het, de gedachten van zoo vele beroemde Duitsche artsen, omtrent den *typhus*, bevestigd te zien door de zoo veel afdoende stem van iemand, die, door zijne uitgestrekte ervaring en diepe geleerdheid, boven anderen daarover kan oordeelen. Wij prijzen daarom deze welgeschrevene verhandeling allen kunstgenooten ter lezing en ter behartiging aan.

Kunst, om gezondheid, jeugdige kracht en schoonheid, in al de tijdperken des menschelijken levens, te behouden. Door Prof. G. J. WENZEL. *Naar den tweeden druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam, bij* J. ten Brink, Gz. *en* J. de Vries. 1817. *In gr. 8vo. XII en* 192 *Bl. f* 2-:-:

Elke kunst, welke eenige waarde hebben zal, moet zich een doel voorstellen, hetwelk bereikbaar is; anders jaagt zij naar eene hersenschim, en is, voor het minst, tijdverspilling. Zoodanig eene kunst is die, om altijd jong en schoon te blijven. Gezond kunnen wij zijn, zelfs tot in den hoogsten ouderdom: en had de Schrijver van dit werkje zich bepaald, om ons daartoe eenvoudige, op de ondervinding gegronde, voorschriften te geven, wij waren hem, ook na het werk van den beroemden HUFELAND, dank schuldig geweest. Nu, integendeel, levert hij ons, onder een' eenigzins kwakzal-

verachtigen titel, een werk, hetwelk zich zeker nog al aangenaam lezen laat, op vele plaatfen zelfs veel goeds bevat, maar waarvan de eigenlijke ftrekking blijkbaar valsch is. Hoe laat zich *jeugdige kracht* vereenigen met *ouderdom?* Wij bekennen, dat de jeugd voor het geheele leven van de grootste waarde is. En daarom vinden wij het voorfchrift van HUFELAND zoo juist: om den ouderdom zoo veel mogelijk te verwijderen, alles te vermijden, wat denzelven verfnellen, alles te doen, wat hem vertragen kan. Dan bewaart men jeugdige kracht en gezondheid. — Ook komen ons de voorbeelden van een' jeugdigen ouderdom, uit het planten- en dieren-rijk door den Schrijver gekozen, niet zeer gelukkig voor. Boomen kan men zich niet voorftellen als oude individuën; zij ftellen ons het beeld voor van ontelbare geflachten, uit den moederftam voortgefproten en daarop voortlevende. — Hoe kan voorts de herfchepping van eene rups in eene kapel een bewijs opleveren voor eenen jeugdigen ouderdom? Zoo zouden er dieren zijn, welke eerst op dát leefperk tot volle rijpheid komen, waarop de anderen in 't algemeen afnemen en verkwijnen. Dergelijke losfe fpelingen van het vernuft zijn inderdaad niet zeer gefchikt, om eene *paradoxe* ftelling te bewijzen. Op deze wijze, namelijk, bewijst de Schrijver in de eerfte afdeeling de mogelijkheid, om gezondheid, jeugdige kracht en fchoonheid tot in den hoogften ouderdom over te voeren. De wetten, volgens welke de natuur dit zoude verrigten, worden in de tweede afdeeling opgegeven. Zij zijn hoofdzakelijk dezelfde, welke HUFELAND, in zijne *Kunst om het menfchelijk leven te verlengen*, opgeeft. Doch een bijzonder gewigt fchijnt de Schrijver te hechten aan het *bezitten van veel masfa*, als een middel ter bewaring der jeugd. Het is waar, groote dieren, zoo als olifanten, walvisfchen enz., leven lang. Maar hoe traag wasfen zij op! En dat jeugdige kracht niet van de *masfa* afhangt, ziet men aan de over het algemeen langdurige jeugd der vogelen, vooral der hoogvliegende. De ver-

eischten tot een lang leven en laten ouderdom zijn daarenboven niet alleen in het levend schepsel, maar ook in de betrekking, waarin hetzelve met de overige natuur staat, gelegen. Voor het overige bevat deze afdeeling vele lezenswaardige voorbeelden van de sterke werking der natuur, ook in den mensch, tot behoud van leven en gezondheid. Dit vermogen der natuur wordt nog nader ontwikkeld in de derde afdeeling, waarin de Schrijver uit eene korte beschouwing der levenskracht, met regt, de gewigtige gevolgen trekt, dat van haar, van hare behoorlijke vernieuwing uit den rijken voorraad der natuur, gezondheid, jeugd en schoonheid vooral afhangen. In de vierde wordt nog nader aangetoond, hoe de mensch die levenskracht bewaren kan, en daarbij vooral aangedrongen op de betooming der driften, op een stil, vergenoegd, matig en werkzaam leven, zoo veel mogelijk in de vrije natuur, en verwijderd van alle weelde en wellust. Van de vijfde tot de achtste leert ons de Schrijver de vrienden en vijanden der levenskracht meer bepaaldelijk kennen: dezelve zijn dus, als 't ware, eene uitbreiding der vorige, en bevatten, even als deze, een aantal nuttige lessen en gewigtige voorschriften. Vooral drukt de Schrijver op de noodzakelijkheid, om zoo min mogelijk van de natuur af te wijken, als zijnde in dezelve de levenskracht, als in eene rijke bron, besloten, zoodat het levend ligchaam daaruit telkens nieuwen voorraad kan putten. Dit denkbeeld vinden wij zeer juist; twijfelen echter, of juist der opgedolvene aarde zulke levenskracht uitstroomt. Ook vinden wij de stelling, dat alles leeft in de natuur, en dat *leven* en *beweging* dingen van denzelfden aard zijn, even onbepaald in hare beteekenis, als onvruchtbaar in hare gevolgen. De twee laatste afdeelingen loopen over het bewaren der schoonheid, voornamelijk van de huid, en strekken vooral ten betooge, dat *ware* schoonheid geheel van de gezondheid van ligchaam en ziel afhangt.

Een paar misvattingen, waarvan de eene vrij drollig is, moeten wij nog aanstippen. Bl. 10 staat ELWANDS

FAL-

VALKE: wij kennen geen dier met dien naam. Bl. 23 heet het Valk uit *Selivand:* wij kennen wel een' man, doch geen land, van dien naam; en een mensch heeft toch geen valken in zijne ingewanden. — *Andanosia*, bl. 33, moet zijn *Adansonia*.

De druk is zindelijk, de vertaling van het dichtstukje naar BURGER gelukkig, en de titelplaat beide waardig.

Natuurlijke Historie van Surinaamsche Vlinders, naar het leven geteekend en gekleurd, en beschreven door een' Liefhebber. (In het Nederduitsch en Fransch.) Iste Aflevering, met 4 Platen. Te Amsterdam, bij J. C. Sepp en Zoon. *In gr. 4to. f* 5-1-1

Een werk van eenen liefhebber voor liefhebbers! De schrijver, opmerkende, dat men in de werken van CRAMER en STOLL en van Mejufvrouw MERIAN wel fraaije teekeningen van eenige vlinders en rupsen uit het westelijk halfrond vindt, die echter niet altijd tot elkander behooren, zoodat men wel eens van de eene soort vlinders zonder rupsen, en van de andere soort rupsen zonder vlinders aantreft; en vaststellende, dat dit *gewigtig* gedeelte der Natuurlijke Historie *bijzonder noodzakelijk* zij voor de *veredeling van onzen smaak* en voor de *uitbreiding onzer kundigheden*, heeft zijnen kostbaren tijd wel willen besteden tot het teekenen en beschrijven van Surinaamsche vlinders. De platen zijn in allen opzigte uitmuntend, en der Heeren SEPP EN ZOON ten volle waardig; en de tekst? nu ja, de tekst zoude schijnen voor eene halve eeuw vervaardigd te zijn, ware het niet, dat werken van later tijd in denzelven vermeld werden. De Nederduitsche stijl is nog iets minder dan de *mannelijke* en *krachtige* stijl van MARTINET; en den Franschen stijl zoude BUFFON altoos niet voor den zijnen erkennen. Immers eene periode, zoo als de volgende: *non point, cependant, que le celui-là a sorte moins beau de l'enveloppe de la chrysalide*, (bladz. 3 van

het voorberigt) zoude de kinders op eene Fransche kostschool doen lagchen.

Uit hoe vele afleveringen dit kostbare werk zal bestaan, wordt niet gemeld; en daar wij alle de vlinders van *Suriname* niet kennen, durven wij daaromtrent ook geene gissing wagen. Wij willen dus liever het vervolg afwachten, en dan ons gevoelen over het geheel mededeelen. Voorloopig verzoeken wij onze lezers, de schoone uitvoering der platen met ons te bewonderen, en de uitgevers daarvoor hartelijk te danken.

Het Leven van PETER DE(N) GROOTE(N), *Keizer aller Russen. Naar het Hoogduitsch van* LODEWIJK PFLAUM. *Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman. 1816. *In gr. 8vo.* 188 *Bl.* *f* 1-10-:

De groote rol, die *Rusland* sedert eenige jaren op het tooneel der wereld — niet *begint* te spelen, maar — met zoo veel glans vervult, dat *Europa* met verschillende aandoeningen daarin eerlang de hoofdpersonaadje te gemoet ziet; de naauwe betrekking van hetzelve op ons Vaderland, door eene algemeen toegejuichte echtverbindtenis; de schitterende deugden van deszelfs ALEXANDER, grooter dan de *Macedoniër:* dit alles deed, vooral bij ons, door *Ruslands* dappere benden verlost, de belangstelling in dit onmetelijk Rijk en deszelfs Vorstenhuis ten top rijzen. Geen wonder dus, dat het bovendien zoo verdienstelijke werk van den Heer SCHELTEMA in korten tijd was uitverkocht; en dit goede vertier schijnt Uitgever en Vertaler des voor ons liggenden werks genoopt te hebben, om de *geheele* Geschiedenis van PETER, door den Heer PFLAUM in een kort begrip gebragt, onzer Natie in de moedertaal aan te bieden.

Dit werkje nu is zekerlijk verre, van de grondigheid, nieuwheid, en den bondigen, mannelijken stijl van he

ge

geschrift onzes Landgenoots te bezitten; de bronnen worden genoegzaam niet opgegeven, en wij kunnen daardoor ook de juistheid van eenige daadzaken niet beoordeelen; hier en daar zijn de bloemen te welig gestrooid; en over 't algemeen wordt de held *te* gunstig geschilderd, en zijne vlekken, vooral de doodstraf, ongetwijfeld aan zijnen zoon voltrokken, worden in een voordeeliger licht geplaatst, dan de pligt des Geschiedschrijvers duldt: maar nogtans is het zeer onderhoudend geschreven; men leert, in een kort bestek, daaruit den held genoegzaam kennen; en vooral draagt het onze goedkeuring weg, dat PETER's leven en daden niet in éénen adem tijdrekenkundig achter elkander worden verhaald, maar, naar 's mans onderscheidene betrekkingen, onder zekere hoofden gebragt, waarbij men nogtans alle herhaling, die anders aan deze manier nog al eigen is, vrij zorgvuldig vermijd heeft. Om de aandacht van allerlei lezers te boeijen, is het boek mede geschikt, door de talrijke *Anecdoten*, mildelijk daarin verspreid, maar welker echtheid wij vooral gaarne door vermelding der bronnen hadden gewaarborgd gezien. Doorgaans zijn deze bijzonderheden ten voordeele van PETER: wij kennen echter eene verzameling, volgens den titel te *Londen* (doch waarschijnlijk in *Frankrijk*) in 1792 gedrukt, onder den titel van: *Anecdotes et recueil de coûtumes et de traits d'histoire naturelle, particuliers aux différens peuples de la Russie, par un voyageur, qui a séjourné treize ans dans cet empire*, 6 deeltjes 12mo., waarin PETER's karakter en daden veel ongunstiger geschilderd worden, vooral zijne wreedheid jegens den hofdrukker TALITZKOI in 1701. Daar echter ook hier de bronnen slechts zeer in 't algemeen worden opgegeven, verdient deze verzameling van *Anecdoten* althans niet meer-, ja minder geloof dan die in het werk van PFLAUM, welke uit bekende en echte berigten schijnt te hebben geput. Wij hadden echter wel gewenscht, dat hij ons uit gemelde verzameling het schoone *Verdraagzaamheids-Edict* van 1702, al-

thans

thans het tweede artikel, had medegedeeld, waarin PETER zelfs aan Officieren zijner legers, van andere gezindten zijnde, het houden van leeraren, en overal het bouwen van kerken, vergunde.

De acht hoofddeelen, waarin PETER's leven verdeeld is, zijn: 1.) *Zijne jeugd.* 2.) PETER *wordt Alleenheerscher.* 3.) PETER's *groote hervormingen.* 4.) PETER *op reis.* 5.) *Zijn leven als Regent.* 6.) *Zijn Militaire leven.* 7.) *Zijn huisselijk leven.* 8.) *Zijne menschelijkheid. Zijn dood.* Reeds in zijne jeugd zien wij hem hier door verlichte broedermin boven den ouderen IWAN tot den troon geroepen; door baatzuchtige zusterhaat met denzelven in het bestuur vereenigd, doch eigenlijk onder voogdijschap dier oudere zuster, (welke hier echter, benevens haren gunsteling GALLITZIN, te zwart afgeschetst wordt; men zie slechts den onzijdigen LEVESQUE, in deszelfs *Histoire de Russie;*) hemzelven weldra in lijfsgevaar, door het schrikkelijk oproer van 1682, hetwelk hier in de sterkste kleuren, wel wat al te *poëtisch*, geschilderd wordt; eindelijk Alleenheerscher, door de zegepraal op SOPHIA, in 1689; en van nu af zwanger gaande met het denkbeeld zijner groote hervormingen, waartoe de *Genevees* LEFORT hem zeer behulpzaam was, die echter aan den anderen kant zijne zedelijkheid ondermijnde. Verbazend moeijelijk, voor 't overige, ging het met de ontbolstering der *Russen;* hadde PETER niet, gelijk alle groote hervormers, een' ijzeren wil gehad, hij ware gewis daaronder bezweken. — 's Mans reizen, vooral de tweede naar *Holland*, worden wat schraal behandeld: nu! het was ook moeijelijk, om er ná SCHELTEMA veel nieuws van te zeggen. PETER's *leven als Regent* is het merkwaardigste gedeelte zijner loopbaan, en het belangrijkste van dit boekje. De daadzaken zijn hier slechts aangestipt, en toch is dit hoofdstuk het langste. 's Keizers liefde tot geregtigheid wordt onder andere bewezen door het geval, dat hij op de klagte van een' zijner onderdanen, een' *Rigaschen* burger, voor het geregt verscheen, veroor-

oordeeld werd, en te vreden heenging: iets, 't welk den Regteren en hem even veel eere doet. Zijne godsdienstige verbeteringen, (verbazend sterk voor het toenmalig standpunt zijner Natie) zijn hardnekkige strijd tegen bijgeloof, vooroordeelen en verouderde traagheid worden nu achtervolgens naar behooren in 't licht gesteld. Overal trachtte hij nuttige burgers te winnen, maar weerde onverbiddelijk alle *Joden*, als bedriegers en woekeraars. De schepping van *Petersburg*, in eene verovering op *Zweden*, maakt den geschikten overgang tot 's Keizers *Militaire leven*, of zijne Oorlogen tegen de *Turken*, *Zweden*, (een volstrekt aanvallende veroveringskrijg van de zijde van PETER, gelijk de Schrijver te regt aanmerkt) en tegen de *Perzianen*. (Het is merkwaardig, dat KAREL XII zegevierend bleef, zoo lang hij het regt aan zijne zijde had, doch straks na het verwerpen van *Ruslands* vredesvoorstel, en na de trotsche taal: *Ik maak slechts vrede in Moskow*, werd overwonnen.) — Zoo voortreffelijk PETER als *Vorst* was, zoo berispelijk vertoont hij zich als *Echtgenoot* en *Vader*. Even als de stichter van *Konstantinopel*, doet die van *Petersburg* zijn' eigen' zoon sneven; maar offert hem niet in drift aan valsche verdenking — neen! hoogstwaarschijnlijk in koelen bloede aan de nieuwe inrigtingen, welke de zoon niet zou handhaven. Verheven of afgrijsselijk denkbeeld, naar men wil! PETER was gewis even zeer *Patriot*, en even weinig *Vader*, als BRUTUS. Dat ALEXIS zijn eigen dood zou gestorven zijn, wordt hier beweerd, doch is hoogst onwaarschijnlijk. PETER's menschelijkheid of gebreken, als zijne gramstorigheid, wreedheid en dronkenschap, worden nu vermeld, doch tevens vergoelijkt door vele trekken van eenen tegenovergestelden aard, waaronder zekerlijk deze de meeste aandacht verdient, dat hij zijnen dood aan ingeslagene jichtpijnen te danken had, opgedaan bij het redden van schipbreukelingen, en dat hij dus als een offer der menschlievendheid is gevallen.

In de vertaling komen hier en daar *Germanismen* voor,

b. v. *genoodigd* voor *genoodzaakt*, *ijsgraauw* voor *grijs* (van menschen gebezigd), *laster* voor *ondeugd*, (blijkens den zamenhang op bl. 23), *dolstout* (*tollkühn*) voor *vermetel*, *slommer* voor *sluimering*, *tot reden brengen* (*zur Rede stellen*) voor *onderhouden* (over iets) enz. GEORGE WILLEM voor WILLEM III (op bl. 67) zal wel eene fout des Schrijvers zijn, die ligt aan alle *Engelsche* Koningen den naam GEORGE toekent, even als PHARAO aan die van *Egypte:* en wij houden *den speer* voor de *sfeer* of *spheer* voor eene drukfout. Zou het waar zijn, dat de Geestelijkheid ten tijde van PETER ééne Reliquie gekocht had voor eene som, waarvoor hij *zes groote Oorlogschepen* had kunnen laten bouwen? — Het papier is ongemeen gemeen.

Reis door Duitschland en Polen, in de jaren 1806 *tot* 1813, *door* G. GLEY, *Professor bij het Collegie van Alençon. Met eenige Aanteekeningen, betrekkelijk het Gezantschap van den Heer* DE PRADT, *Aartsbisschop van Mechelen, te Warschau. Uit het Fransch vertaald. Te Dordrecht, bij* A. Blussé en Zoon. 1816. *In gr. 8vo. Inl. X, bl.* 202. *f* 1-16-:

Hoe nadeelig de verwoestende oorlogen der *Franschen* mogen geweest zijn voor de stille beoefening der wetenschappen en kunsten, zij hebben nogtans daaraan dit nut toegebragt, dat mannen van geleerdheid en naam de legers vergezeld, met dezen meer of min verwijderde oorden bezocht, en hunne waarnemingen ons medegedeeld hebben, zoo over hetgene onder hunne oogen voorviel, als over alles, wat zij der beschouwinge en aanteekeninge waardig keurden. Onder de reizen, die aan gezegde oorzaak haar bestaan verschuldigd zijn, verdient gewis de beroemde togt van DENON naar *Egypte* in den eersten rang geplaatst te worden; en het stukje, dat ter beoordeeling voor ons ligt, hoewel van kleenere waarde en belang, dan het genoemde werk, ontstond uit eene gelijke bron, — de veldtogten van BUONAPARTE. Met eene *Fransche* geestdrift, en al het vuur der jeugd, vergezelde DENON dat opperhoofd, in 1798, naar de boorden des *Nyls*, die hij verlangde te bezoeken, en werwaarts, nevens

hem,

hem, een kring van andere voorname mannen ſtevende. De Hoogleeraar GLEY, daarentegen, werd, in 1806, door den Keizer aan zijnen ſtillen werkkring bij het Collegie te *Alençon*, waarin hij vijfentwintig jaren zich bewegen mogt, op ééns en tegen dank ontrukt; alzoo in meer gevorderden leeftijd geroepen, om het 3de legerkorps, onder bevel van den Maarſchalk DAVOUST, (naderhand Prins VAN ECKMUHL) van den *Mein* tot aan den *Niemen* te volgen, in den veldtogt tegen *Pruisſen*. Later, na den vrede van *Tilſit*, kreeg onze ſchrijver eene zending in *Polen*, waar hij bleef tot den 6 Februarij 1813.

Uit deze toedragt van zaken laat zich verwachten, dat GLEY eerder tegen, dan vooringenomen zijn moest met NAPOLEON, en zijne verhalen, offchoon gevloeid uit eene *Franſche* pen, logenſtraffen doorgaans den dwazen lof, door lage en laffe vleijers dien geeſel van *Europa* toegezwaaid in de bulletins van den dag, het opſtel van zijne afhangelingen. Intusſchen, zoo iemand hierom de onzijdigheid des ſchrijvers verdenken durfde, dezen verwijzen wij tot de volgende geruststellende getuigenis aangaande zijne werkzaamheden, door hem geplaatst in de inleiding voor dit ſtuk: „ Ik trachtte, „ door mijne ſtudiën voort te zetten, mij te bevredigen met „ mijzelven, en met de herinneringen, die, te midden mijner „ verſtrooijingen, mij overal vervolgden; ik gaf acht op al „ hetgeen in mijn bijzijn voorviel; ik zocht zoo veel moge„ lijk mij te onderhouden met officieren, die voor lieden van „ oordeel en ondervinding bekend ſtonden; ik ondervroeg „ hen naar hetgeen zij gezien, gedaan en bijgewoond had„ den. Op de plaatſen, waarheen de marsch van het leger „ mij voerde, begaf ik mij in het midden der inwoners; ik „ beſtudeerde hunne taal; ik onderzocht hunne zeden, hunne „ gewoonten; ik trachtte alle die kundigheden op te doen, „ die mij tot de grondbeginſelen hunner geſchiedenis leiden „ konden."

Dit laatſte ſchijnt ons inzonderheid te doelen op hetgeen de ſchrijver, gedurende zijn langduriger verblijf in *Polen*, en bij zijnen omgang te *Warſchau* met mannen, zoo van den tabbaard als degen, meer bijzonder wist op te doen, en, volgens aanduiding op den titel, aan het ſlot dezer reize mededeelt; waarbij dan ook eene en andere aanteekening voorkomt, betrekkelijk de geſchiedenis van *Polen*, die de Hoog-

 leer-

leeraar ten doel heeft, maar een nieuw ontwerp, en uit echte bronnen, breedvoeriger te behandelen.

Uit een en ander leert men onzen schrijver kennen, en gevoelt men reeds eenigzins de waarde van dit stuk, dat voorzeker belangrijk is voor de geschiedenis, en zich door verscheidenheid van stoffe evenzeer, als door bevallige voordragt, ter lezinge aanprijst. In drie hoofddeelen vond hij goed, het verhaal der reize te splitsen; en bevatten de twee eerste meer bepaaldelijk den aanvang des oorlogs tegen *Pruissen* in October 1806, den legertogt van het korps van DAVOUST, de overwinning bij *Auerstad*, en den verderen voortgang der *Fransche* wapenen, zich uitbreidende over het noordelijk *Duitschland*, en door *Pruissen* tot in *Polen*. In het laatste hoofddeel berigt GLEY zijne zending uit *Posen* naar het hof van *Saksen*; welk Keurvorstendom hij ook bevorens, in 1802, doorreisd had, en waaromtrent hij zich, zoo wel als wegens den Keurvorst FREDERIK AUGUST, te meermalen uit met eene warme deelneming. Wij mogen geenszins onzen schrijver op het spoor volgen, maar kunnen niet voorbij te zeggen, dat, op gezag der diplomatische stukken, welke hij mededeelt, de schuld des oorlogs bij BUONAPARTE moet gezocht worden, die ook maar weinig deel had aan den roem der *Fransche* wapenen, alzoo het *Pruissisch* leger veeleer door DAVOUST te *Auerstad* op 14 October, dan wel ten zelfden dage door *hem*, die zich den lof der zege toeëigende, te *Jena* verslagen werd. Met geene mindere naauwkeurigheid, en blijkbare kennis van zaken, ontwikkelt onze schrijver den voortgang des oorlogs; en stelt hij de gevoeligheid en regtmatige spijt der *Berlijners* tegen den trots en wrevelmoed over des *Korsikaans*, die de hoofdstad zegepralend intrekt, in de paleizen hunner Koningen zich legert, met eene Jakobijnsche woede vernieling en den bedelzak aan mannen van aanzien dreigt, tegen al wat achtbaar is bij den volke zijne gal uitbraakt, en ook in zijne schaamtelooze bulletins eene hooggewaardeerde Koningin, als eene tweede HELENA en de aanstookster des oorlogs, ten toon stelt. Evenzeer treedt de Heer GLEY als voorspraak en lofredenaar vervolgens op van den ongelukkigen Keurvorst van *Saksen*, die na den rampvollen zevenjarigen oorlog in 1763 tot het bestuur geroepen werd, de welvaart en het geluk zijns volks herstelde, ten laatste, na de *Pruissische* nederlage in 1806, de *Fransche* zij-

de

de koos, en zich eindelijk, bij den grooten slag, die de kolossale magt van NAPOLEON in 1813 bij *Leipzig* verbrijzelde, in hoogen ouderdom miskend vond door duizenden van lastermonden, die ligt aan eenen Vorst 's lands ongeluk en de rampen toeschrijven, welke geen menschelijk beleid en deugd in staat was te voorkomen of te verligten. Aangenaam wisselt onze schrijver deze geschiedkundige bijdragen, ingevlochten in zijne reize, door keurige plaatsbeschrijvingen af, waaronder die van *Berlijn* en *Dresden*, benevens de omgelegen oorden en vorstelijke paleizen in de nabijheid dier steden, voornamelijk uitkomen. Inzonderheid merkwaardig nogtans vonden wij het keurig tafereel, dat de Hoogleeraar geeft van eenen bouwval nabij *Pilnitz* op de kruin van eenen berg, aan welks voet het Keurvorstelijk paveljoen met zijne tuinen gelegen is; en wij willen, ter proeve van 's mans stijl, (ofschoon met eenige bekorting) onze lezers doen toeven op die belangrijke plek.

„ Om mij op deze hoogte te brengen, welke men in een kwartier zou kunnen bereiken, deed men mij door eene smalle vallei tusschen twee, met hoog opgaande boomen beplante, bergen gaan. Bij het intreden van dit duister woud, vindt men zich op ééns verplaatst in een uitgestrekt woest oord, alwaar de lichtstralen niet dan door de digtheid der bladeren en de scheuren der rotsen kunnen doordringen. — Omtrent tot de helft der hoogte gevorderd, vindt men aan de regterzijde waterbakken, die aldaar gegraven zijn, om het regenwater op te vangen, hetwelk, vandaar in de gedaante van watervallen afstroomende, de beek der vallei aanvult. Na in het opklimmen verscheidene omwegen in dit oude woud gemaakt te hebben, komt men eindelijk ongemerkt op de kruin des bergs, die het gezigtpunt van *Pilnitz* en van de residentie uitmaakt. Men heeft aldaar eene kunstig nagebootste *ruïne*, waarin zich eene groote, met veel smaak en pracht versierde, zaal bevindt. — Uit deze zaal en van deze verhevene plaats ontdekt men een der schoonste en schilderachtigste oorden, die men zien kan. Aan de regterzijde breidt zich de prachtige vallei van *Dresden* tot *Meissen* uit; voor zich ziet men eene met vlekken en dorpen bedekte landouw, die het tafereel van rijkdom en welvaart vertoont; aan den linkerkant is het kamp van *Pirna*; verder op verheft zich *Königstein*; deze vesting schijnt op de bergen, die *Bohemen* van *Saksen*

schei-

ſcheiden, te leunen. De *Elbe* rolt in zijn ſtatig bed langzaam zijne wateren door de vallei, en doorwaadt de oevers, aan wier boorden het kasteel van *Pilnitz* gebouwd is; van de plaats, daar wij ons bevonden, kwam ons deze rivier als een ſchoon kanaal voor, waarop ſchuiten en zeilſchepen voeren. Ik kon dit prachtig geheel niet genoeg bewonderen: de vrienden, die mij vergezelden, gaven een nieuw belang aan dit gezigtpunt, door voor mijne verbeelding terug te brengen de geſchiedkundige bijzonderheden, die op deze plaatſen betrekking hebben. — Van de hoogte, waarop wij geplaatst waren, toonde men mij, even als op een groot ſlagveld, *alle* de plaatſen, alwaar de merkwaardigſte gebeurtenisſen van den zevenjarigen oorlog waren voorgevallen."

Geheel ongezocht weidt alzoo de kundige man over de tooneelen diens vroegeren krijgs, die zich voor zijn gezigt opdeden, onderhoudend en leerzaam uit, en deelt hij deswege het een en andere minbekende zijnen lezeren mede. Wij hebben hem op die hoogte te lang vergezeld, om meer te zeggen, dan dat hij vandaar, behalve *Dresden*, *Königſtein* en het *Kamp van Pirna*, alreede genoemd, ook *Kollin*, *Hochkirch*, *Torgau*, *Freyburg*, en ten laatſte *Hubertsburg* aanſchouwde, alwaar, den 15 Februarij 1763, de vrede geteekend werd, naar deze plaats benoemd.

Het is wel zoo, de aanteekeningen, die, gelijk de titel opgeeft, aan het ſlot der reize voorkomen, hebben met dezelve in waarheid niets gemeen, en zijn, met name die op het werk van den Aartsbisſchop van *Mechelen*, den Heer DE PRADT, over deszelfs gezantſchap te *Warſchau*, met eene ſcherpe pen geſchreven, en bij wege van zamenſpraak voorgedragen. Doch, zoo men ook het een en ander aldaar te ſterk gekleurd vond, en men bezwaarlijk den Heer GLEY van eenige vooringenomenheid met DAVOUST (wiens later verblijf te *Hamburg* en omſtreeks *Bremen*, in 1813, bij ons eenen indruk van afgrijzen achterliet) durft vrijpleiten, hij doet zich evenwel ſteeds voor, als ten volle onderrigt nopens hetgene hij verhaalt, en ſchetst ons bovendien de *Franſchen* en het *Fransch* beſtuur in *Polen*, gelijk wij beiden door eigen droevige ondervinding in ons vaderland leerden kennen.

Over

Over de noodzakelijkheid van eenen provisionelen Hoogen Raad in het Rijk der Nederlanden; door Mr. J. D. MEIJER, *oud Regter en Advocaat, Ridder van den Nederlandschen Leeuw, Lid van het Instituut, van de Koninklijke Akademie te Göttingen, en van die te Nismes.* (Hetzelfde werk in het *Fransch*, betiteld: *De la nécésfité d'une haute Cour provisoire pour le Royaume des Pais-Bas.*) *Ter Nederlandsche Drukkerije te 's Gravenhage. In gr. 8vo. f* 1-4-:

De Schrijver geeft zijne bedoeling reeds in de voorrede te kennen, en wijdt zijnen arbeid aan het mededeelen zijner sinds lang gekoesterde begrippen omtrent de nadeelen van het gemis eener opperste Regtsmagt over het geheele Rijk; welke ontwikkeling hem gewigtig en wetenschappelijk belangrijk voorkomt.

De stof is niet minder dan de betrekking der hoogste Regtsmagt tot de geheele regterlijke inrigting, en van de *Justitie* tot de staatkundige belangen van Vorst en volk, mitsgaders tot den loop des innerlijken bestuurs van staat. Het werk is vervat in een bestek van 143 bladzijden. Dit heeft natuurlijkerwijze ten gevolge, dat de bearbeiding gedrongen, zakelijk, en vol gewigtige stellingen is. Moeijelijk is het derhalve, daarvan een kort begrip te geven: moeijelijker nog, alle die stellingen te toetsen. Wij bepalen ons tot het doel van den Schrijver ter neder te stellen, en de orde zijner denkbeelden te volgen; aan dezulken, die eene nadere kennis der zaak begeeren, het lezen, en zelfs herlezen, van het stuk zelve, dat meer zakelijken inhoud heeft dan deszelfs uiterlijke grootte aanduidt, aanbevelende.

De Heer MEIJER betreurt het afschaffen der *Cassatie*, en beroept zich op de onvolledige en ongelijkslachtige maatregelen, die onze afscheuring van Frankrijk, in de onderscheidene deelen des Rijks, in het Justitiewezen ten gevolge heeft gehad; hetgeen hij nogtans aan den zamenloop der omstandigheden wijt, en uit de staatkundige gebeurtenissen ontvouwt; waardoor echter veelvuldige nadeelen ontstaan zijn, en de *Justitie*, die de krachtigste band tot eenheid en eensgezindheid is, eene strekking heeft verkregen, dat zij zelve eene bron van oneenigheid wordt, en tot verwarring moet medewerken. Hij wensch-

wenschte de gelijkvormigheid van regtsoefening onverwijld hersteld te zien, en voorspelt daaruit het verdwijnen van allen geest van verdeeldheid, het ruimere genot van burgerlijke vrijheid, gepaard met grootere rust en aangenaamheid voor den Vorst, benevens eenen regelmatigeren loop van het inwendig bestuur.

De gronden, die voor het *provisioneel* instellen van eenen *Hoogen Raad* bijgebragt worden, zijn de navolgende: Waarom zoude het hooge doel der *Justitie*, terwijl niets zich daartegen verzet, niet dadelijk bereikt, en deszelfs weldaden niet dadelijk genoten worden? vooral, wanneer men bedenkt, dat het invoeren eener *nationale* wetgeving nog wel zeer lang uitgesteld kan blijven, en zelfs met geene mogelijkheid zoo spoedig daargesteld worden kan. Deze *provisionele* maatregel is noodig, wanneer men bedenkt, dat de zamenstelling onzer Hooge Lands-Collegiën zoodanig is, dat dezelve niet ligtelijk over het aannemen der te beoordeelene wetboeken tot een besluit kunnen komen, en de voorlichting van een zaakkundig en onpartijdig, en te gelijk zeer aanzienlijk Collegie, daartoe bijna onontbeerlijk is. Zij is almede noodig, wanneer het beoordeelen der ontworpene wetgeving zonder overijling zal kunnen geschieden; tot welk oogmerk *provisioneel* de staat van het Justitiewezen lijdelijk behoorde gemaakt te worden. Eindelijk is zij noodig, om de dagelijks toenemende verwijdering van den geest der wetgeving, door het aanzijn van drie en meer Oppergeregtshoven in het Rijk voortgebragt, te doen ophouden, en de moeijelijkheden, te eenigen tijde bij het wederinvoeren van gelijkvormigheid zullende gevoeld worden, te voorkomen.

Wanneer het misbruik der vrije drukpers zoo dikwerf bij ons een onaangenaam gevoel verwekt, kan het niet dan genoegelijk zijn, van dezelve door lieden van doorzigt en ondervinding een loffelijk gebruik te zien maken. Zoodanig beschouwen wij dezen stap van den Heer MEIJER. Gaarne laten wij aan staatsmannen de beoordeeling der aangewezene maatregelen over; maar wij kunnen ons niet onthouden, den geest van dit geschrift, en het bedoelde en zeker niet geheel gemiste oogmerk, om eensgezindheid en vertrouwen in Vorst en wet te prediken, die goedkeuring toe te kennen, welke een dusdanig voornemen en daarop bestede talenten en studie verdienen. Verre van zich het berispen van de daden des

be-

bestuurs ter take te nemen, bevlijtigt zich de Heer MEIJER zigtbaar, de gevoelde nadeelen uit den onvermijdelijken loop der omstandigheden af te leiden, en, zoo hij van dezelve gewaagt, is het, om hulpmiddelen voor te stellen, die welligt vooraf door den druk aan de algemeene beoordeeling moeten worden aangeboden.

Als wetenschappelijk stuk, ontwikkelt het zich aldus: De drie magten van opperbestuur zijn de *wetgevende magt*, de *uitvoerende magt*, en de *regterlijke magt*, welke laatste het evenwigt houdt tusschen alle, zoo hoogere als ondergeschikte magten, en tusschen dezelve en de regten en verpligtingen der ingezetenen; haar hoofdvereischte is *gelijkvormigheid*. Zonder deze eigenschap, zoude het toch niet mogelijk zijn, aan de wet en hare toepassing zoo veel achtbaarheid bij te zetten, dat zelfs de Vorst onbepaaldelijk aan dezelve zij onderworpen. Zonder gelijkvormigheid in haren gang, kon' toch door de tusschenkomst der regterlijke magt geen geregelde loop aan de zaken van staatsbestuur gegeven worden.

De *Cassatie* beschouwt de Heer MEIJER als eene vrucht der Fransche omwenteling, en als eene groote vordering in het bereiken der gelijkvormigheid; waardoor hij tot een diep onderzoek van het zamenstel der regterlijke magt, betrekkelijk haar hoofddoel, genoopt wordt; en waarbij de aanmerking gevoegd wordt, dat het *Officie* of *publiek Ministerie* met het begrip van *Cassatie* in een onafscheidbaar verband staat; terwijl het *motiveren* der vonnissen met die beide instellingen wederom zoodanig is verbonden, dat deze drie punten te zamen slechts één geheel uitmaken, door wier vereeniging ondertusschen het volkomen doel der *regterlijke magt* bereikt wordt, zonder dat dezelve aan de *uitvoerende magt* hinderlijk zij, of zich boven deze laatste verheffe.

Is deze redenering waar, zoo is zij voor de wetenschap van het alleruiterste gewigt; en onze vaderlandsche Regtsgeleerden moeten den Heere MEIJER dank betuigen voor zijne klare ontwikkeling dier begrippen. Maar zij is nog te belangrijker in het oogenblik, dat de ontworpene wetgeving zal moeten beoordeeld worden; daar, gelijk de Heer MEIJER aanmerkt, twee der gedachte drie punten bij de Grondwet zijn vastgesteld geworden.

De oorsprong der *Cassatie* zoekt de Heer MEIJER in de noodzakelijkheid van eene eenvormige, en door een eenig

Col-

Collegie te onderhoudene, regtsoefening, en het in Frankrijk beproefde gevaar, van aan de regterlijke magt te veel gezag te geven. De Parlementen, vooral dat van Parijs, hadden zich in dat land een gezag aangematigd, waardoor niet zelden de loop van het inwendig bestuur gestremd, en de beschikkingen des Konings verijdeld werden; hoe gevaarlijk kon dan niet een Oppergeregtshof over geheel Frankrijk worden! Men heeft, om dit gevaar te vermijden, de uitspraak des regts in het hoogste beroep aan vele regtbanken en hoven overlatende, een Oppergeregtshof ingesteld, eeniglijk met oogmerk om tot de juiste en gelijkvormige uitlegging der wet over de andere geregten toezigt te houden, edoch zonder zelve een hooger beroep te zijn; welk middel, volgens den Schrijver, hoewel hij eenige verbeteringen meent beraamd te hebben, aan deszelfs doel beantwoordt. De reden, waarom in Holland het te groote gezag der *regterlijke magt* nooit is bespeurd, bestaat daarin, dat bij ons dezelve integendeel door de *uitvoerende magt* werd onderdrukt; waartegen zich echter de verordeningen der Grondwet voor het vervolg verzetten.

Het *publick Ministerie* leidt de Heer MEIJER af van de Oud-Duitsche gebruiken en zeden, volgens welke de regter niet op een' geregelden tijd teregtzitting hield, maar door den *Graaf* werd opgeroepen, en eerst alsdan regterlijke werkzaamheden kon uitoefenen. De sporen van die zeden vindt men in de Amsterdamsche herkomsten: de *Officier der Grafelijkheid vermaande* te regt te gaan zitten; hij *baennde* of *spande* de *vierschaar*. Belangrijk zijn deze oudheidkundige aanmerkingen; en wij meenen te zien, dat de Heer MEIJER zich de uitvoerigere bearbeiding van die stof, tot de ontwikkeling eeniger denkbeelden van den Professor en Pruissischen Staatsraad SAVIGNY, in deszelfs werk *über das Römische Recht im Mittelalter*, voorbehoudt.

Uit deze herkomst van den Officier der Grafelijkheid volgt de uitlegging van den aard van het, in de Romeinsche wetgeving onbekende, *publiek Ministerie*. De *Souverein* geeft niet alleen wetten, met oogmerk om de burgerlijke geschillen, om het even hoe, beslecht te zien; maar hij heeft, zoo voor het welzijn der ingezetenen, en de handhaving van billijkheid en onpartijdigheid, meer bijzonder ten aanzien van toezigt behoevende personen, als voor den regelmatigen gang van het *inwendig bestuur*, belang er bij, dat de wet naar hare ware be-

bedoeling, en vooral gelijkelijk, worde toegepast. Het *eischen* van de toepasfing der wet in lijfftraffelijke zaken, en die van algemeen aanbelang, waartoe hij *requireert*, maar ook het *handhaven* der gelijkvormige regtsoefening, waartoe hij, de regter reeds ingeroepen zijnde, vermaant, *concludeert*, is de taak van den *Officier van Justitie*. Het *handhaven* der wet, hetgeen de *actieve Justitie* is, wordt alzoo van het *toepasfen* der wet, hetgeen de *pasfieve Justitie* genoemd wordt, afgefcheiden; en deze verdeeling der regtsmagt in twee takken is daarom noodig, en met het begrip, van gelijkvormigheid der regtsoefening door middel van *Casfatie* daar te ftellen, verbonden, vermits ook dan, wanneer geene der twistende partijen de vernietiging van buitenfporige wetsduidingen verkiest te vragen, de Vorst zulks door zijne *Officieren van Justitie*, tot behoud der *gelijkvormigheid*, doen kan; evenwel zonder aanranding der belangen van de partijen, en alleen wegens het voorbeeld, *in het belang der wet*.

Even zoo ftaat het *motiveren* der vonnisfen met het begrip van *Casfatie* in een naauw verband, daar het eigenaardige der Casfatie het achtgeven op de onjuiste toepasfing der wet is. De beflisfing der daadzaak blijft mitsdien aan den gewonen regter overgelaten; en het Hof van Casfatie heeft alleenlijk toe te zien, of de wet naar haren juisten zin uitgefproken zij. De uitfpraak over de daadzaak en die over het regt moeten bijgevolg door den regter duidelijk en afzonderlijk zijn omfchreven; de zin der wet moet door den regter worden ter neder gefteld en uitgelegd; en, even als zijne *overwegingen* aan het Hof van Casfatie de juiste of onjuiste opvatting der wet aantoonen, zoo kunnen die van het Hof tot rigtfnoer voor het vervolg dienen.

Hoewel het ons niet mogelijk is, alle de opmerkenswaardige punten van dit belangrijke werkje aan te ftippen, veel min nog op een derzelven in onderzoek te treden, zal dit kort overzigt van de bedoeling en de bearbeiding van het ftuk tot ons oogmerk voldoende zijn, en daaruit blijken, dat wij niet te veel zeggen, wanneer wij verklaren, in zoo klein een beftek een' zeer rijken voorraad van geleerdheid en vruchtbare grondbegrippen te hebben gevonden. En geen wonder: weinigen, ja zeer weinigen, vereenigen, als de Heer MEIJER, grondige kennis met vlugheid en gemakkelijkheid van mededeelen. Zijne geoefendheid in en gemeenzaamheid met beide talen is

volkomen gelijk, en beide is hij volkomen meester. Zijn ſtijl is duidelijk, kort en zaakrijk, blijkens deze beide ſtukjes. Wij zouden niet gaarne aan een van beiden den voorrang toekennen; beiden zijn zij volſtrekt oorſpronkelijk, en toch van éénen ſchrijver en van éénen inhoud, hetgeen voor ieder ander als den Heer MEIJER welligt onmogelijk zoude geweest zijn. In het Nederduitſche en Franſche beide zijn echter eenige ſtootende drukfeilen, naar gedachte door de afwezigheid des Schrijvers veroorzaakt.

Ten beſluite: De regtsgeleerde en letterkundige kennis van den Heer MEIJER ſtrekt tot roem van ons land, dat ſteeds alle zeldzame vernuften wist te onderſcheiden, te waarderen, en er partij van te trekken. Zoo behoort het; zoo moet het blijven.

Onderzoek, of het voor het belang van den Nederlandſchen handel raadzaam zij, den invoer van Thee in dat Koningrijk al dan niet vrij te ſtellen. Door P. POUS. *Te Middelburg, bij* S. van Benthem. 1817. *In gr. 8vo. 32 Bl. f*: - 6 - :

In het oogenblik, waarin onze Lezers deze aankondiging in handen nemen, zal de voornoemde vraag welligt reeds van hooger hand beſlist zijn, en ons gevoelen over dit ſtukje dan te laat komen. Maar, hoedanig ook zij, die daarover raadplegen en beſchikken, deze vraag zullen behartigen of verwerpen, Recenſent kan niet nalaten te betuigen, dat hij van de heldere grondwaarheden, in dit doordacht en wel overwogen ſtukje vervat, ten volle doordrongen is; en zoo hij iets kent, hetwelk eene zuivere belangſtelling in den bloei onzes handels, en dus eene opregte en verſtandige vaderlandsliefde ademt, dan is het dit werkje van den Heer POUS. De Schrijver toont daarin aan, dat hij de onderhavige zaak van alle zijden heeft bezien; dat hij met het begin, de opkomst, den bloei en het verloop van den Theehandel ten volle bekend is; dat hij denzelven niet alleen uit een winstgevend, maar zelfs uit een ſtaatkundig oogpunt weet te beſchouwen; dat hij, met regt, voor eene algemeene vrijſtelling des Theehandels beducht is; en eindelijk, dat hij met eenen warmen ijver vervuld is voor de belangen van onzen koophandel, die de ſteun van ons beſtaan is, en waaraan wij onze meeste welvaart te danken hebben.

Wij

Wij herhalen het dus, hoe ook over dezen handel beslist zij, wij mogen niet nalaten, onzen Lezeren deze belangrijke inlichting, over een zoo gewigtig gedeelte onzer welvaart, ernstig aan te bevelen; en wij danken den Heer POUS voor deze welmeenende en weldoordachte bijdrage.

---

1. *De Weldaad der Hervorming. Door Mr.* R. FEITH.

Een eenvoudig, doelmatig gezang, voor de gemeente, gesteld op de wijze van Ps. 118. Het losse blaadje kon ligt verloren raken; waarom het zeer goed is, dat men dit gezang in No. 4 der *Bijdragen tot de plegtige viering van het derde Eeuwgetijde der Kerkhervorming* kan wedervinden. Bij deze Bijdragen durven wij wel aanraden mede te bewaren:

2. *Viertal Liederen; ter gelegenheid van het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming: gevierd door de Protestantsche Kerken in Nederland. Door* W. H. WARNSINCK, BSZ. *Te Amsterdam, bij* W. van Vliet. 1817. *In gr. 8vo.* 15 *Bl.* *f* :-4-:

als welke liederen wij bevonden krachtig, gepast, en in den goeden, edelen, Christelijken geest. Dezelve zijn voor het gezang der geheele gemeente bestemd, naar zangwijzen uit het Evangelisch Gezangboek, bij de Hervormden in gebruik. Maar No. 3 en 4:

3. *Gezangen, bij gelegenheid der plegtige viering van het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming, in de Kerk der Herstelde Evangelisch-Lutersche Gemeente te Amsterdam, enz. Te Amsterdam, bij* H. G. Hemmen, *enz. In gr. 8vo.* 24 *Bl.* *f* :-5-8

4. *Zangen, bij gelegenheid van het derde Eeuwfeest der Hervorming, in de Lutersche Oude Kerk te Amsterdam uitgevoerd, enz. Door* H. H. KLIJN. *In gr. 8vo.* 12 *Bl.* *f* :-5-8

gaven ons de altijd, maar vooral bij dit feest, zoo treurige bevestiging, dat de onderlinge scheure tusschen de Luter-

 schen,

fchen, in ons vaderland, helaas! nog niet is geheeld; en misfchien is het vandaar, dat wij in het eerstgemelde (No. 3) hier en daar, in hetgeen de gemeente zingen moest, wel iets meenden te voelen, dat wij voor het minst voor eenen donkeren wenk hielden op vermeende meerdere zuiverheid in de leer; hoezeer wij, niets van de bewuste fcheuring wetende, dit misfchien niet zouden hebben opgemerkt, en ons hartelijk konden vereenigen met hetgeen de gemeente zingende bidt. Maar de aanteekening, dat „ MARGARETA LINDERMAN te *Eisleben* in een' *vrolijken* kermisnacht LUTER ter wereld bragt," hadden wij hierbij wel kunnen ontberen; en wij twijfelen ook, of die *vrolijke kermisnacht* wel de juist gekozene uitdrukking zij: terwijl de op deze *curieuse* periode volgende uitroeping: „ Hoe aanbiddelijk zijn Gods wegen!" in zoodanig verband geplaatst, ons even ergerlijk als befpottelijk dunkt.

De laatstgemelde zangen (No. 4) beftaan in eenen *voor-*, *tusfchen-* en *flot-zang*, in ons oog allezins gepast, en in dichterlijke waarde, zoo wij wél zien, alle de hier boven genoemde nog overtreffende.

Verhoor aller bede!
Daal, heilige vrede!
Daalt, Eendragt en Godsvrucht! daalt zegenend neêr!
Vereent aller pogen!
Verlicht aller oogen!
Geen fcheiding verwijder' de Christenheid meer!

Stemt aller gemoed'ren
Tot innig verbroed'ren;
Maakt allen door liefde vereenigd en vrij!
Ja, dat alles verder
Één kudde, één Herder,
En de aarde van 't Godsrijk het evenbeeld zij!

Wél hem, wiens vervuld vertrouwen,
Wél hem, wiens gelukkig oog
Eens dien heildag mag aanfchouwen,
Die dat feestuur vieren moog,
Dat het zegenrijkst verbond
Onder alle volken grondt!

Het laatfte couplet wekt de gemeente op tot het zingen van den 150ften Pfalm.

De

De Slag van Algiers. Door J. H. DE HES, *Med. Doctor te Zutphen. Te Zutphen, bij* W. C. Wansleven. 1817. *In gr. 8vo.* 30 *Bl. f* :-8-:

De Slag van Algiers. Door A. N. VAN PELLECOM, *V. D. M. enz. Te Schiedam, bij* J. H. Sweben. 1817. *In gr. 8vo.* 30 *Bl. f* :-8-:

Een paar dichtſtukken, aan de zege op de Algierijnen toegewijd. Niemand kan het gepaste dezer ſtof voor de poëzij voorbijzien, of zich verwonderen, dat deze gebeurtenis nog dien zelfden lust om haar te bezingen opwakkert, als de eerſte tijding bij WISELIUS, BRAND en anderen deed. Wij althans lezen nog altijd met lust, wat, dezer zake waardig, van dezelve in uitkomende bundels of elders gevonden wordt, en hebben ook deze ſtukken....

Maar, *qui bene distinguit, bene docet; alle hout is geen timmerhout.* Dat van den Heer DE HES heeft wel geene groote gebreken, maar toch één algemeen gebrek, — dat het, namelijk, in ons oog, niet veel meer dan eene rijmkronijk is. Misſchien zou men het *in zijne ſoort* voortreffelijk kunnen noemen; maar deze ſoort is zoo niet meer in de mode. Zij kan met de rest van onzen tijd niet mededoen, geene vloot houden; en dit is, inzonderheid voor een' dichter, altijd eene ongelukkige omſtandigheid. Het beſluit is, dat wij den Dokter niet ſterk kunnen raden, om poging te doen tot eene nadere verbindtenis met God Apollo dan die van kleinzoon, in welke laatſte wij hem misſchien, van den anderen kant, des te meer liefde en gunst van grootpapa mogen toezeggen.

De Heer VAN PELLECOM, reeds bekend als een man, die zich, niettegenſtaande zijne vreedzame bediening, met Ridders in het ſtrijdperk durft begeven, heeft zich dan ook van deze krijgshaftige zangſtof dapper gekweten. Wij gelooven zijn ſtuk onder de lierzangen van onzen tijd te moeten rangſchikken, met een' anderen kleineren er achter. Doch, het kan niet veel ſchelen, hoe het kind heet, en of de jurk van HORATIUS hetzelve al of niet past; het is een vlug knaapje. Zoo wij dichtershoeden hadden uit te deelen, gelijk men elders dokters maakt, nadat ze zichzelven daartoe *in re* ge-

maakt hebben, wij zouden niet aarzelen, 's mans priesterlijken schedel daarmede te versieren. Aanmerkingen, ja, die hebben wij wel; en in het algemeen moge het wel niet kwaad zijn, zoo de vervaardiger door hechtheid en zachtheid meer en meer toonde, dat hij nog iets anders dan dichter was; namelijk, een man, *doorzult* in letteren en beschaafdheid, enz. enz. Tot het geven van eenig staal uit dit waarlijk verdienstelijke stuk is onze ruimte te klein, en de tijd na de verschijning al wat lang.

Mimili, of het Zwitsersche Bergmeisje; naar het Hoogduitsch van H. CLAUREN. *Te Amsterdam, bij* de Wed. H. van Kesteren en Zoon. 1817. *In gr. 8vo.* 118 *Bl. f* 1-16-:

In vijf maanden *één tweede druk* in Duitschland! dus moeten wij ons met de aanmelding haasten, want onze Schoonen moeten, ook in de lecture, geene mode ten achter zijn. Het boekje heeft ook alles, wat aanbeveelt. Vooreerst, *de lieve* Mimili, in haar bevallig Zwitsersch gewaad, regt bekoorlijk voor de liefhebbers op den titel afgemaald; en dan haar eenvoudig, zacht, Zwitsersch karakter, vurige, teedere liefde en trouw, hare krachtvolle, echt-Zwitsersche vaderlandsliefde en heldengeest; en hare geschiedenis grootendeels medegedeeld door de bekende en bekwame pen van *De Vrijmoedige*; terwijl eene, geheel onverwachte, vrolijke uitkomst, van eene andere hand, de laatste bladzijden vult, en het genoegen van lezer en lezeres ten top voert. De beschrijving van de Zwitsersche bergstreek, waar het meisje zich ophoudt, en waar de reiziger, en oogenblikkelijk ook haar vurige minnaar en aanbidder, haar aantreft, is overheerlijk en treffend, gelijk ook het gul, echt-Zwitsersch onthaal van den vader, en het eenvoudig, onschuldig vertrouwen van den ouden man zoo wel, als van de hemelsch beminnelijke maagd. Een proefjaar wordt den minnaar bepaald. Het is bijna geëindigd, toen BUONAPARTE van Elba terugkomt; nu moest de jongeling nogmaals optrekken tot den heiligen strijd, en — hij viel op een' der roemrijke dagen bij *Belle-Alliance*. Toen zijn dood Mimili niet meer twijfelachtig was, bezweek het moedige meisje, en de lezer is met ons gereed om te voldoen aan het

„*Bid voor de ziel*," zoo wel ten aanzien van het belangrijke meisje, als van den belangrijken gevallenen held. Toevallig sla men dan echter de laatste bladzijde van het reeds geëindigde boekje nog eens om; en, welk eene verrasfing! zie daar, de jongeling is terug, wel gewond, maar niet doodelijk, ja zelfs reeds in zoo verre hersteld, dat ieder, die lust heeft, tegen den toen eerstkomenden (nu reeds verloopenen) Hemelvaartsdag, met eene *gezonde maag* en een *vrolijk humeur*, door den Heer CLAUREN ter bruiloft genoodigd wordt. Dan, misschien worden wij, die (het zij zonder verwaandheid gezegd!) vertrouwen de beide genoemde vereischten te bezitten, nog wel eens bij de jonggehuwden op een doopmaal geïnviteerd.

Maar wij moesten ons oordeel gezegd hebben over de waarde van het verhaal, en wij gaven den inhoud! Trouwens, het oordeel viel ons moeijelijk. Ja, wij lazen met genoegen, en bekeken het meisje op den titel met genoegen: maar! maar! — zoo geheel hoog liepen wij met het werkje toch niet. Juist zouden wij onze beoordeeling ter neder schrijven, toen een lief, huishoudelijk, en geheel niet overdreven gevoelig, Hollandsch vrouwtje, en nog een paar aardige meisjes, welker kunstgevoel wij hoegenaamd geene reden hebben te betwijfelen, zich bijzonder gunstig over deze Mimili uitlieten; en daarom dan ook, met volle overtuiging en zonder eenig uitbeding, wenschen wij onze waarde Lezeressen met deze Mimili, in dit haar Hollandsch gewaad, en Mimili zelve met eenen zoo vereerenden lof, van harte geluk.

De Grootheid van LUTHER, *uit zijne eigene Schriften aangetoond, door een' Roomsch'-katholijk'. Eene Bijdrage tot het Feest der Hervorming, in* 1817. Die de Wet verlaten prijzen de Godloozen, maar die de Wet bewaren mengen zich (in strijd) tegen hen. SPREUKEN XXVIII: 4. *Te Amsterdam, bij* Geysbeek & Comp. 1817. *In kl. 8vo.* 30 *Bl. f* :-5-8

Het Synode der Hervormden in ons Vaderland heeft de onbeschaamdheid gehad, LUTER GROOT te noemen; maar wien kwam zoo iets ooit nog in de hersenen? Een KETTER, een GROOT ketter, — ja, dat was hij, en een groot schendbrok

 ook,

ook, want hij noemde de Hoogeschool van Parijs, in zijnen tijd, *moeder der dwalingen*, *grondsop van den Antichrist*, enz. PIUS DE VII is een ander man; over diens grootheid zou men vrij wat meer dan dertig bladzijden, en wel in folio, kunnen schrijven. En wie weet, of de Protestanten in 1820 niet allen den H. Vader den — voet kussen! en dit zal, meenen wij, wel de reden zijn, dat men het Hervormingsfeest in 1817, driehonderd jaren nadat LUTER met het aanslaan zijner *theses* begon, en niet in 1820, ter herinnering van zijn verbranden der Pauselijke Bul enz., verkoos te vieren. Denken wij maar aan den gewezenen Keizer NAPOLEON; deze heette ook eens GROOT; maar wie zou hem nu nog zoo noemen durven? — Dit is zoo wat de geest van dit boekje.

De Schrijver betoogt: om *groot* te zijn, moet men, 1) *Edele bedoelingen hebben.* Deze had LUTER niet, die *alles*, wat de Heilige Katholijke Apostolische Kerk hoogschat, met laffe scheldnamen heeft overladen. [Dank voor het onderrigt, dat die H. K. A. Kerk *God*, en *Voorzienigheid*, en *deugd*, en alles, wat LUTER waar en eerwaardig hield, *niet hoogschat.* Of is dit de meening niet?] 2) *Volgens een geregeld plan, met bedaarde omzigtigheid, waardige middelen aanwenden, om zijn doel te bereiken.* Maar wie weet niet, dat LUTER in 1517 nog Pausgezind was, ja nog lang daarna vasthield aan veel, hetgeen hij naderhand tegensprak, en eerst den 10 December 1520, door eene openlijke daad, den Paus de gehoorzaamheid opzeide? [Nadat het onvoorzigtig gedrag van den Paus de scheuring onvermijdelijk gemaakt, en LUTER den blinddoek geheelenal ontrukt had.] 3) *Zijne hartstogten kunnen breidelen.* Maar, als LUTER meester geweest was van het Rijk, zou hij van alle deze *guiten*, van den *Paus*, van de *Kardinalen*, en van al het *Paapsch Janhagel*, één pak gemaakt, en hen te zamen in het Toskaansche meer geworpen hebben. [Hoe kon LUTER toch, ten aanzien van zulke *heilige*, *zedige* mannen, zoo zondige woorden spreken! indien hij die al gesproken hebbe; dat wel mogelijk is.] 4) *In voorspoed nederig, in tegenspoed geduldig en standvastig zijn.* Maar LUTER dreigde weer Katholijk te worden, als men hem niet te wille was; en in zijnen voorspoed stelde hij zich zelfs boven den H. Apostel Jacobus, den Zoon van Alpheus, [Dat deze den bekenden Brief schreef, is dan nu ééns voor altijd beslist!] en diens Brief „*eenen strooijen Epistel*" noemde;

hoe-

hoewel hij naderhand, zegt ons schrijvertje, van dit verwaten oordeel terugkwam, enz. Zoodat dan middagklaar blijkt, dat LUTER den naam van GROOT *niet verdient*. Q. e. d. Best keert de Protestant dan maar spoedig terug tot den schoot der H. Moeder, de R. A. Kerk, *extra quam*, dit spreekt van zelve, *non datur salus*. Daar loopt het zeker naar toe, bij zoo overtuigende redenen! En als ons ventje nu zijn beloofd boekje spoedig in het licht geeft, ten betooge, dat de hand der Voorzienigheid in het werk der Hervorming niet kennelijk is, maar dat dezelve het natuurlijk en vooraf te berekenen gevolg was van hoogmoed, eigenbelang, zinnelijkheid en losbandigheid, (en, dit zal hij er, hopen wij, bijvoegen, ook van de vijf *bondige* redenen, die hij zegt, dat de Duivel, de Vorst der Duisternis, de Vader der Leugenen, volgens LUTER's eigene bekentenis, tegen de Paapsche Mis aan de hand gaf) dan gebeurt dit misschien nog wel vóór 1820, ten zij men zich aan den Duivel overgeven wil.

Ons schrijvertje geeft de eigene woorden van LUTER telkens op, en wijst de bladzijden aan, waar wij die in de onderscheidene uitgaven kunnen vinden. Dan, hij kon ons nog éénen dienst doen; met ons, namelijk, die bladzijden nagenoeg aan te wijzen in den druk van LUTER's werken, *op last en met privilegie des Keurvorsten*, kort na het overlijden van den Hervormer, vervaardigd. Wij hebben de *Opera omnia D. Martini Lutheri*, *Jenae* 1612, in 4 Deelen in folio, thans voor ons, waarin wij meenen, dat alle-'s mans schriften, van 1517—1548, te vinden zijn; doch wij konden met des Schrijvers aanwijzingen maar niet te regt, waardoor wij dan ook de opgegevene woorden van LUTER niet te juister plaatse en in derzelver verband (iets, waarop wij een zwak hebben) konden inzien. Dan, wij hechten misschien eene te groote waarde aan de voorrede van AMSDORF, 1 Jan. 1556 gedagteekend, waarin wij tegen andere geschriften, die op LUTER's naam waren uitgegeven, als, om zeer goede (hoewel dan juist niet Duivelsch-bondige) redenen, verdacht, gewaarschuwd zijn. Daaromtrent echter, dat LUTER aan een' of ander' zijner vrienden zou geschreven hebben, *dat er tusschen eenen Papist en eenen Ezel geen onderscheid is*, geve onze man zich geene moeite. Wij gelooven gaarne, dat LUTER zoo iets gezegd heeft; en, hadden wij nooit eenig ander geschrift, van eenen schranderen, edeldenkenden

Roomsch-

Roomschkatholijk, gelezen, dan het prulschrift, dat thans voor ons ligt, zoo zouden wij zeer genegen zijn te verklaren, dat dit juist geen heel kettersch gevoelen is.

Dit schimpschrift tegen den waarachtig grooten man verscheen, als „ bijdrage tot het Feest der Hervorming," (!) even vóór de viering, op Hooge vastſtelling, van dien, der gansche Protestantsche Christenheid zoo heiligen, stond; en wel bij eenen Protestantschen boekverkooper, *in de* VRIJE *drukpers....!* Het valt moeijelijk, inderdaad, hier zijne verontwaardiging te bedwingen.

M. T. CICERONIS Epistolarum selectarum libri tres, in usum scholarum, curante C. F. NAGEL; qui animadversiones, et Belgicam interpretationem vocum et loquendi formularum difficiliorum adjecit. Editio altera. Lugduni *Batavorum*, apud *A. et J. Honkoop*. 1817. 8vo. pp. 161. *f* :-18-:

Met hoeveel nut en voordeel de brieven van CICERO op scholen en bij het huisselijk onderwijs gebezigd worden, om den jongen lieden, die de Latijnsche letterkunde zullen beoefenen, eenen zuiveren smaak voor zuiver Latijn in te boezemen; dit is te algemeen en te lang bekend, om ons eene aanprijzing dezer brieven te kunnen veroorloven. Wij behoeven dus van den voor ons liggenden druk alleen te melden, dat dezelve eene nog nader gewijzigde keuze uit de beste verzameling dezer brieven, die van VALCKENAER namelijk, bevat; dat hij eenige oudheid- en geschiedkundige aanmerkingen uit MANUTIUS en ERNESTI, en eene verklaring der moeijelijkste woorden en spreekwijzen, in een zuiver Nederduitsch, aanbiedt. En dit zij onzen lezeren genoeg gezegd!

CHR. T. DAMM'S *Griekſche en Romeinſche Fabelkunde, naar de Nederduitſche uitgave van 1786, onder vergelijking van den tweeden druk der Latijnſche van* C. F. NAGEL, *op nieuw bewerkt door* G. BRUINING. *Met Platen. Te Leyden, bij* A. en J. Honkoop. 1817. *In kl. 8vo.* 226 *Bl. f* 1 - 16 - :

Daar er, buiten de Latijnſche ſcholen, en behalve diegenen, welke voor eenig wetenſchappelijk vak worden opgeleid, zeer vele liefhebbers en liefhebſters zijn, die, bij het lezen van de voortbrengſelen der dichtkunst, naar eene handleiding omzien, om de leenſpreuken, uit de oude fabelkunde ontleend, te kunnen verſtaan, zoo was het een gelukkige inval van den Heer BRUINING, om de oude Nederduitſche uitgave van DAMM'S fabelkunde eens na te zien, naar de Latijnſche uitgave van NAGEL te verbeteren, en met de bijdragen en uitleggingen van nieuwere geleerden te vermeerderen. De plaatjes, in dit werk voorkomende, zijn, wel is waar, ſlechts een afdruk van die, welke voor de Latijnſche uitgave gebezigd worden, Latijnſche namen en uitlegging behelzende; maar deze kleine *inconſequentie* zal toch wel geene zwarigheid baren, daar elk liefhebber of liefhebſter welligt eenen vriend of minnaar heeft, die zoo veel Latijn verſtaat, om deze paar woorden te kunnen vertalen. Achter het werkje vinden wij een uitvoerig register, om gemakkelijk al datgene te kunnen opzoeken, waaromtrent wij inlichting begeeren. Wij twijfelen dus geenszins, dat dit werkje zeer welkom zij, en durven hetzelve onzen lezeren en lezeresſen gerustelijk aanbevelen.

The Bee-hive, or Chrestomatic English Reader, being a ſelection of pieces in proſe and poetry. Selected from the best Authors. By A. KAPPELHOFF, Schoolmaster in Amſterdam. Utrecht, printed for *O. J. van Paddenburg* and *O. J. van Dijk.* 1817. 12mo. 174 pp. *f* : - 14 - :

De voorrede van dit boekje bepaalt het gebruik van hetzelve tot zoodanige leerlingen, welke, reeds eenige vorderingen in de Engelſche taal gemaakt, en eenig begrip van zaken verkregen hebbende, thans aanleiding moeten ontvangen tot het beoefenen

nen der verschillende soorten van stijl. Te dien einde bevat het een aantal stukken in dicht en ondicht, meestal uit echte bronnen geput. Daar de oorspronkelijke Engelsche leesboeken van deze soort veelal verbazend duur zijn, en de min-vermogende toch even zoo wel in het verschil van stijl moet onderwezen worden als de rijke, prijzen wij het oogmerk des verzamelaars, en wenschen, dat hij, door een goed vertier, tot andere soortgelijke ondernemingen moge aangemoedigd worden; maar dan wenschen wij, dat hij voor eenen druk zorge, welke iets bevalliger voor het oog is.

Verhandeling over de Nederduitsche Spelling, voor Kinderen, gegrond op de Verhandeling van den Hoogleeraar M. SIEGENBEEK, *door* J. NIEMEIJER, *Onderwijzer te Utrecht. Te Rotterdam, bij* J. Hendriksen. 1817. *In kl. 8vo.* 114 *Bl. f* :-6-:

Om het, voor velen, moeijelijke stelsel onzer Nederduitsche spelling, volgens den Hoogleeraar SIEGENBEEK, voor de vatbaarheid der kinderen in te rigten, heeft de schrijver van dit stukje verkozen, de verhandeling van den Heer SIEGENBEEK aanmerkelijk te verkorten, den hoogeren betoogtrant in eenen meer kinderlijken stijl te hervormen, en achter elken § eenige vragen over het voorgedragene te plaatsen. Deze laatste handelwijze, om door middel van het geheugen, bij wijze van herhaling, den kinderen deze regels in te prenten, verdient allezins onze goedkeuring; dan, of door zulk eene gedwongene verkorting de duidelijkheid gewonnen hebbe, is eene vraag, welke wij niet volmondig met ja kunnen beantwoorden. Immers het dikwerf betwiste punt der vokaalverdubbeling is, zelfs voor kinderen, niet met zoo weinige pennestreken te voldingen, als de schrijver hier geboekt heeft. Daar wij echter gaarne willen aannemen, dat de schrijver, met zijn werkje, meer een handboek dan wel een leesboek bedoeld hebbe, en dat hij, bij zijn onderwijs, den kinderen deze regelen nader wille verklaren; zoo prijzen wij zijne oogmerken bij deze zamenstelling, en danken hem voor zijnen onvermoeiden ijver, om onze schoone moedertaal, voor zijne jeugdige kweekelingen, meer en meer duidelijk en belangrijk te maken. — Wanneer echter dit werkje eenen herdruk mogt beleven, dan hopen wij, dat de uitgever voor eene duidelijkere letter en voor eenen naauwkeuriger nagezienen druk zal zorgen.

BOEKBESCHOUWING.

Sermons de JOSUÉ TEISSÈDRE L'ANGE, Pasteur de l'Eglise Wallonne d'Amsterdam; suivis de notes historiques concernant les Eglises Wallonnes des Pays-bas. à Amsterdam, chez *S. Delachaux*. 1817. 8vo. XII et 364 pag. *f* 3-6-:

Onder de Walsche predikanten in ons land is de Eerw. TEISSÈDRE L'ANGE met veel roems bekend. Volgens het eenparig getuigenis dergenen, die hem ooit gehoord hebben, is hij bij uitstekendheid voor den kansel geschikt. Zijne voordragt is gemakkelijk, natuurlijk, bevallig, deftig, zeer beschaafd, innemend, roerend. Hij boeit de aandacht zijner hoorderen, en weet zijne denkbeelden en gevoelens op de gelukkigste wijze in hunne ziel en in hun hart over te storten. Een bundel leerredenen van zulk een begaafd man kan niet anders dan welkom zijn: en, schoon dezelve bij het lezen altijd verliezen moeten, twijfelen wij echter niet, of men zal ze met bijzonder genoegen lezen. De stijl van dezen redenaar is vloeijend, veelal levendig en krachtig. Men ziet er doorgaans in een man van genie en van gevoel, wien het niet moeijelijk valt, belang te verwekken.

De onderhavige bundel bevat twaalf leerredenen, waarvan sommige bij bijzondere gelegenheden uitgesproken zijn. Onder deze munt uit de eerste van alle. Trouwens, de gelegenheid was treffend. Het was bij de plegtige inwijding van het tempelgebouw, hetwelk gedreigd had in te storten, en door aanzienlijke bijdragen, niet alleen van de gemeente, maar ook van vele lieden buiten dezelve en uit andere gezindheden, hersteld en luisterrijk hernieuwd was geworden. Op den pilaar, opgerigt in plaats van dien, aan welken het gevaar het eerst ontdekt werd, waren deze woorden (het 15de vers van

den CIIden Psalm) in marmer gegraveerd geworden: *Uwe knechten hebben genegenheid voor hare steenen en medelijden met haar gruis.* Deze zeer gepaste woorden tot het onderwerp zijner leerrede nemende, had de Eerw. L'ANGE de natuurlijkste en schoonste aanleiding, om alles te zeggen, wat te pas kwam, en eenen diepen indruk te verwekken op zijne hoorders; en deze aanleiding wist hij ook zeer gelukkig te gebruiken. Aandoenlijk was de gelegenheid, bij welke de tekstwoorden gesproken werden. Dezelve werden in den mond gelegd van de Joden, die aan hun verwoest vaderland en aan hunnen in puin en gruis veranderden tempel herdachten, met liefde en weedom herdachten. Aandoenlijk was ook de gelegenheid, bij welke de leeraar, in den herbouwden tempel, tot de voor het eerst aldaar weder vergaderde gemeente sprak: en de gevoelens van belangstelling in, zoo wel als de gehechtheid aan, dien tempel vindt hij, met reden, allezins gegrond. Deze gevoelens worden, derhalve, voorgedragen als regtmatig, 1°. door treffende en roemrijke herinneringen, 2°. door eene verlichte godsvrucht, 3°. door eene levendige dankbaarheid, en 4°. door de heiligste verpligtingen. — Deze vier stukken worden ieder afzonderlijk ontwikkeld en aangedrongen.

In het eerste stuk wordt een tafereel opgehangen van de lotgevallen des kerkgebouws, zoo als dezelve in eene naauwe betrekking stonden met die van den staat zelven, namelijk van dien tijd af, dat de Walen in de zeven vereenigde provinciën eene schuilplaats vonden tegen de vervolging van een' blinden godsdienstijver, toen Amsterdam eene der eerste steden was, die de vlugtelingen ontvingen, en weldra datzelfde kerkgebouw tot hunne godsdienstoefeningen werd toegestaan. — In het tweede stuk wordt aangetoond, dat het geen dweepzucht of bijgeloof, maar eene verlichte godsvrucht is, wanneer men de aanbiddelijke hand der Voorzienigheid in de herbouwing van dat Godshuis erkent; daar het veel in had om hetzelve te herstellen, en verscheidene omstan-

di-

digheden zamenliepen tot het gelukkig volbrengen van zulk een moeijelijk en kostbaar werk. — In het derde stuk wordt de hulde van de levendigste dankbaarheid toegebragt aan alle die genen, die hunne milde hand openden tot dat werk. — En in het laatste stuk worden de heilige pligten aangeroerd, die uit het volbragte werk voor de predikanten, den kerkeraad, voor de commissie tot de kerkelijke zaken, en voor de leden der gemeente voortvloeijen. Dit stuk, het slot der geheele redevoering uitmakende, en zeer veel stof opleverende tot hartelijke aanspraken, hadden wij het levendigste en het krachtigste verwacht. Doch het is het kortste, en steekt, vooral bij het laatstvoorgaande, eenigzins af. Mogelijk heeft het den heere L'ANGE aan tijd ontbroken, om dit, even als de drie andere, uit te werken; en heeft hij de geheele leerrede willen geven, juist zoo als hij ze uitgesproken had.

Bij deze leerrede behooren, op ééne na, alle de geschiedkundige aanmerkingen, achteraan den bundel gevoegd. Dezelve zijn zeer belangrijk, niet alleen omdat zij het voornaamste, tot de herbouwing der kerk betrekkelijk, bevatten, maar ook omdat zij, zoo als ook op den titel staat uitgedrukt, in het algemeen de Walsche kerken in ons land betreffen.

Dan, laat ons van de overige leerredenen ook iets zeggen. De bijzondere gelegenheid der eerste heeft ons veel uitvoeriger doen worden, dan wij omtrent de overige kunnen zijn.

De tweede leerrede handelt over de mengeling van goed en kwaad, opmerkelijk in de verjaring der omwenteling van het jaar 1813, en in het ongunstig saizoen van 1816. De tekst is Ps. CXXXVI: 1—4 en 23—26. Deze preek is stichtelijk, en moet, natuurlijk, voldaan hebben, toen dezelve op den 16 Nov. 1816 werd uitgesproken; schoon wij niet ontveinzen willen, dat dezelve ons, bij het lezen, minder bevallen is, dan de vorige.

Met meer zorg schijnt, althans, bewerkt te zijn de

derde leerrede, uitgesproken bij de plegtige opening der vergadering van de afgevaardigden der Walsche kerken in den Haag; den 19 Sept. 1816. Allergelukkigst is de gekozene stoffe, over de overeenstemming van de verscheidenheid en van de eenheid in de Christelijke kerk. De tekst is Rom. XII: 4, 5. *Gelijk wij in één ligchaam vele leden hebben, en de leden alle niet dezelfde werking hebben: alzoo zijn wij vele één ligchaam in Christus, maar ieder zijn wij elkanders leden.* In deze leerrede ziet men, met genoegen, den helderdenkenden en liefderijken man. Bij dezelve behoort de laatste geschiedkundige aanteekening, welke mede van geen gering belang is.

In de vierde leerrede wordt gehandeld over de twijfelingen betreffende de Voorzienigheid, overwonnen door de godsvrucht; naar aanleiding van Ps. LXXIII: 25—28. De denkbeelden worden uit dit schoon en wijsgeerig lied gehaald, en zeer geleidelijk voorgedragen.

De vijfde, over het pad des opregten en des boozen, is eene soort van kunststuk. In dezelve wordt het treffend beeld van licht en duisternis ontwikkeld, onder hetwelk het verschillend pad van beide wordt voorgesteld bij Spreuk. IV: 18, 19. *Het pad des regtvaardigen is gelijk een schitterend licht, voortgaande en lichtende tot den vollen dag toe: het pad des boozen is als de donkerheid; zij weten niet, waarover zij struikelen zullen.* Dit beeld wordt overal volgehouden, zonder echter iets gedrongens of gekunstelds te hebben; alles loopt gemakkelijk en natuurlijk voort.

Uit een gansch niet gewoon, maar waar en allerleerzaamst, oogpunt, wordt, in de zesde leerrede, het gezegde van Jezus voorgesteld, Joan. XVI: 32. *Ik ben niet alleen; want de Vader is met mij.* Het wordt beschouwd als een bewijs van Jezus zedelijke grootheid, die gedurig en op het naauwst met God omging, en hierdoor de volmaaktste zuiverheid van hart, de grootste getrouwheid voor zijne pligten, eene volkomene onafhankelijkheid van de menschen, het volledigst vertrou-

trouwen op God, eindelijk het zaligst genoegen in God, aan den dag legde.

De zevende leerrede, over Pſ. XIX: 1—7, is doorgaans een verheven natuurkundig ſtuk, geſchikt om Gods grootheid te doen opmerken in den hemel, door het zonnelicht beſtraald. Mogelijk zal men er hier en daar eenige bijzonderheden, minder geſchikt voor den kanſel, in vinden.

In de achtſte toont de redenaar, door de behandeling van Agar's geſchiedenis, volgens Gen. XXI: 14—19, dat hij geſchiedkundige ſtoffen zóó weet te behandelen, dat dezelve in haar juist daglicht voorkomen, de eer der gewijde ſchriften gehandhaafd, en al het leerzame op de harten gedrukt wordt.

Die zelfde geſchiktheid voor het behandelen der gewijde geſchiedverhalen blijkt niet minder in de negende leerrede, over Stephanus, volgens Hand. VII: 54—60.

Eenigzins geſchiedkundig is ook de volgende leerrede, over het huisgezin van Bethanië, als het voorwerp van Jezus bijzondere genegenheid, naar aanleiding van Joan. XI: 5. Dit huisgezin wordt, in al wat hetzelve beminnenswaardigs had, voorgeſteld, en de genegenheid van Jezus voor hetzelve, op eene treffende wijze, afgeſchilderd. Deze leerrede ſchijnt ons toe eene der beste te zijn in dezen bundel.

Zeer veel voortreffelijkheids heeft, echter, ook de elfde, over den ſlaap van Lazarus, Joan. XI: 11. Aandoenlijk en zeer ſtichtelijk is de vergelijking van den dood met den ſlaap; echt Christelijk de aanſporing om Jezus vriend te zijn, ten einde aan de gelukkige ontwaking deel te hebben.

De laatſte leerrede is die, met welke de heer L'ANGE, den 3 Nov. 1811, affcheid genomen heeft van zijne gemeente te Haarlem. Dezelve is over 2 Cor. VII: 16. *Ik verblijde mij, dat ik in alles van u vertrouwen mag hebben.* Zij handelt over het wederzijdsch vertrouwen, als eene bron van troost en van vreugde voor eene gemeente en eenen leeraar, die van elkander

fcheiden. Het is een fchoon ftuk, 't welk het verftand en hart des waardigen leeraars eer aandoet.

In alle deze ftukken toont de fchrijver, der Franfche tale zeer goed meester te zijn. Wij wenfchen hem verder lust en kracht, tot nut der Walfche kerk, waarvan hij een fieraad is.

Bijbelsch Huisboek, *door* C. W. STRONCK, *Lid van het Zeeuwsch Genootfchap en van de Hollandfche Maatfchappij, der Wetenfchappen, te Middelburg en Haarlem, en Predikant te Dordrecht. VIde Deel, Jeremia — Daniël; VIIde of laatfte Deel, Hozea — Maleachi. Met het Portret van den Schrijver. Te Dordrecht, bij* A. Blusfé en Zoon. 1816, 1817. *In gr.* 8*vo. VIII en* 408, *XII en* 322 *Bl. Te zamen f* 7-10-:

Toen wij, in onze *Letteroefeningen*, hier boven, bl. 129 en volg., verflag deden van het Vde deel des Bijbelwerks van den Eerw. STRONCK, hebben wij over de inrigting van het werk in het algemeen ons oordeel voorgedragen, en ten flotte onzen wensch geuit, dat de geachte Schrijver, na het geheele O. V. te hebben afgehandeld, insgelijks de boeken van het N. V. zou willen behandelen. Daar wij, met leedwezen, uit de voorrede, voor de beide laatfte deelen geplaatst, gezien hebben, dat wij de vervulling van onzen wensch niet verwachten mogen, en over de inrigting van het werk niets meer te zeggen hebben, begrepen wij de beide deelen bijeen te voegen; en dit kwam ons des te natuurlijker voor, dewijl dezelve alle de profetifche boeken, behalve *Jefaia*, in het Vde deel vervat, behandelen.

Dit gedeelte dan van het O. V. was vooral niet het gemakkelijkfte, noch op zichzelve, noch naar het hoofdoogmerk des werks. Dan, de Eerw. STRONCK heeft we-

weder getoond, dat hij de noodige hulpmiddelen met wijsheid weet aan te wenden, en het hoofdoogmerk van zijnen arbeid steeds in het oog te houden.

Overeenkomstig dit zijn oogmerk, heeft hij, b. v., zeer wél gedaan, om bij de laatste hoofdstukken van *Ezechiël*, 40—48, zich te vergenoegen met kort en duidelijk de voornaamste gevoelens daarover op te geven, met bijvoeging van hetgene in de lezing of vertaling behoort veranderd te worden.

Zeer doelmatig en bijzonder belangrijk is, voorts, de behandeling van den moeijelijken profeet *Daniël*. Overal, waar de geschiedenis in het wondervolle valt, wordt dit wondervolle uit deszelfs ware oogpunt, en met betrekking tot tijd en omstandigheden, voorgedragen, ter opklaring van het verstand en bevestiging van het geloof der Christenen.

Eindelijk, om uit het allerlaatste deel, waarin de zoogenoemde kleine profeten behandeld worden, ook iets aan te roeren, met veel genoegen lazen wij het door den Schrijver bijgebragte over het gebed en loflied van *Habakuk*, in het 3de hoofdst. vervat. Hier wordt, onder andere, te regt opgemerkt, *dat men, bij het lezen, zich telkens diene te herinneren, dat het een dichtstuk is van de verhevenste soort, en wel zulk een, waarin telkens gedoeld wordt op onderscheidene bijzonderheden van de oude Israëlitische geschiedenis, en onderscheidene beelden en uitdrukkingen voorkomen, die geheel gevormd zijn naar den smaak van den Oosterling.*

Dat de kundige en waardige man van zijn gewigtig en moeijelijk werk, zoo gelukkig ten einde gebragt, meer en meer genoegen hebbe, en steeds met het meeste nut werkzaam zij tot bevordering van echte godsdienstige kennis en deugd, is onze hartelijke wensch!

Opwekking tot dankbaarheid voor de herstelling des Christelijke vrijheid door de Hervorming. Leerrede over Galat. V: 1. Door J. L. WOLTERBEEK, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey. 1817. *In gr.* 8vo. 44 *Bl. f* :-8-;

Ziedaar een eersteling van den oogst, dien wij met regt mogen verwachten! Dat bij ons een gunstig voorteeken zij van den even heilzamen als aangenamen geur, door denzelven te verspreiden! In waarheid, het stuk bevalt ons uitnemend; en zoo wel wat de zaken, als wat den vorm betreft. Het is eene leerrede, eene gewone, eenvoudige, stichtelijke leerrede, zouder allerlei namen en zaken, die (het moge dan met de gelegenheid mede doorgaan) toch niet eigenaardig op den predikstoel luiden; en echter het is wezenlijk eene hervormingspreek, geschikt om de waarde der zaak te doen gevoelen, regtmatige blijdschap daarover te verwekken, en die tot de beste einden te besturen. Christelijke vrijheid is met regt de hoofdtoon dezer feestviering. Ook de tekst geeft die aan de hand; en is er dan in de ontwikkeling van dit denkbeeld, zoo als het bij den Apostel voorkomt, benevens derzelver toepasfing op de vrijheid, door de hervorming aangebragt, al iets gezochts, zoodat de prediker zelf eene noot ter verdediginge noodig acht, dezelve is ten minste aangenaam, ja treffend voor den gewonen toehoorder. Over het geheel genomen, schijnen feesten van den dag ons toe, zeer ongunstige gelegenheden te zijn, om regt zuivere bijbelsche uitlegkunde te geven. Het vernuft neemt er al te ligt eene hoofdrol bij over. En misschien zijn dit daarom de tijden, dat een louter *motto*, of iets enkel toegepasts, als tekst, niet slechts verschoonlijk, maar zelfs aanprijzenswaardig is. Dit zij zoo als het wil, wij verheugen ons in deze leerrede, met voorafspraak, gebed en gezangen, be-

benevens eenige weinige aanteekeningen. Jammer is het flechts, dat zulk eene brochure zoo ligt en fpoedig verloren gaat; en zouden wij dus wel wenfchen, dat de ftukken, die nog mogen volgen, in vereenigde bundeltjes van meerdere leeraren verfchenen, waarbij tevens de veelzijdigheid van het rijke onderwerp meer in het licht zou komen. Onder hetgeen ons, in het ftuk zelve, minder beviel, behoort de voorafſpraak, de beelden daarin, en het woordje *fnakken*.

Beknopte Gefchiedenis van de Hervorming der Christelijke Kerk in de Zestiende Eeuw. Een Leesboek voor belangftellenden in de viering van het derde Eeuwfeest der Kerkhervorming. Door A. YPEY. *Te Groningen, bij* J. Oomkens. 1817. *In gr.* 8vo. 171 *Bl. f* 1-10-:

Uit de aankondigingen van dit werkje in de Nieuwsbladen, weet men, (hetgeen de opgegeven titel alleen vermoeden laat, doch niet vermeldt) dat de fchrijver van hetzelve geen ander is, dan de *Groningfche Hoogleeraar* YPEY, aan wien de Kerkgefchiedenis, vooral die van *Nederland*, reeds zoo vele verpligting heeft, en nog meerdere ftaat te verkrijgen. Volgens het voorberigt, wees zijn H. Eerw., van onderfcheiden kanten tot het fchrijven van hetgeen wij hier ontvangen aangezocht, dit, om verfcheiden redenen, telkens van de hand, doch liet zich eindelijk overhalen. Vermoedelijk waren geene der minfte redenen van afwijzing eensdeels gebrek aan genoegzamen tijd, anderdeels bedenking, dat dit gefchrift gedeeltelijk moest invallen met de *Gefchiedenis der Nederlandfche Hervormde Kerk*, welke men van zijn H. Eerw. en den Heer DERMOUT verwacht. Immers grond voor zulk vermoeden meent Recenfent, in dit gefchrift zelf, te vinden. Hij acht het vlugtig opgefteld, en niet voldoende aan zijnen titel.

 Eene

Eene *beknopte Geschiedenis der* geheele *Kerkhervorming* zal het zijn. Maar wat eischt die? Een, zoo wel ten aanzien van den stijl en de geheele voordragt, als ten aanzien van de verhaalde zaken, kort ineengedrongen berigt van al het merkwaardige. *Beknopt* kan men niet heeten het verhaal eener groote gebeurtenis in een klein boekdeel, wanneer men de pen onbedwongen laat zwieren, in het vermelden van, en het redekavelen over, sommige bijzonderheden, terwijl men andere en gewigtige haastig overstapt, of geheel voorbijgaat. Dit strookt ook met den naam van *Geschiedenis* niet, welke, hoe beknopt ook, zekere *volledigheid* onderstelt. Breed nu, schier zoo breed, als men, in het uitgebreidste werk, zou verwachten, is de Hoogleeraar in de aanmerkingen, waarmede dit geheel verhaal doorweven is, en welke hetzelve inderdaad overladen, ja het, hier en daar, als verzwelgen. Zij maken meer dan de helft van het boekje uit. Die over ERASMUS alleen zullen (alles bij elkander gerekend zijnde) voor het minst *dertig bladzijden* beslaan. Daartegen is, in het verhaal zelf, het een en ander bijster kort, en allezins ongenoegzaam; zoo als vooral (om slechts iets, ten voorbeelde, te melden) hetgeen, wegens het allengs toenemen van de overheersching der kerke door de Roomsche Bisschoppen, en wegens hare verbastering in eerdienst, leer en zeden, berigt wordt. Hetgeen de geschiedenis der hervorming van ons vaderland zijn zal, is geene geschiedenis. *Zij* spreekt, in *vijftien* bladzijden, van het gebeurde tot op de komst van ALVA, in 1567, en doet vervolgens al, wat sedert voorviel, tot op den dood van WILLEM I, in 1584, (welk een tijdvak!) in *vijf* bladzijden af, schier zonder vermelding van eenige bijzonderheden, en met het begaan van twee misslagen, in weinige regels, op bl. 140, — de eerste, door te zeggen, dat *Don* LOUIS DE REQUESENS overal, waar hij meester werd, vrijheid gaf tot plunderen en het plegen van de gruwelijkste moorden, — de andere, dat de zoogenoemde *Pacificatie van Gent* slechts een ver-

verdrag was tusfchen de ftaten en fteden van *Holland* en *Zeeland*. Van het gebeurde na den dood van Vader WILLEM wordt niets gemeld, en alleen gezegd, dat, in de zeven Provinciën, die met elkander één Gemeenebest uitmaakten, de Protestantfche Godsdienst, en wel bijzonder die, welke den naam had van den *hervormden*, de Godsdienst van den ftaat werd. — Wie hier ook, in gevolge van den *algemeenen* titel, een verhaal van de hervorming *in alle landen* wacht, vindt zich te leur gefteld. De Hoogleeraar bepaalt zich tot *Duitschland* in het gemeen, tot *Zwitferland*, *Oostvriesland* en *Nederland*. Wat, wegens *Frankrijk*, op bl. 123, in weinige regels, gezegd is, wil hij zelf niet, als verhaal der hervorming van dat rijk, befchouwd hebben; en, als reden, waarom zijn H. Eerw. dat verhaal niet geeft, zegt hij, dat *zijn ontwerp dat niet duldde*. Dat ontwerp was dus een ander, dan het, op den titel, aangekondigde; en, in gevolge van hetzelve, wordt dan zekerlijk hier ook geen woord gefproken van de hervorming van *Zweden*, *Denemarken*, *Engeland*, *Schotland*, *Polen*, *Hongarije* enz. — Dit zij, als verflag van den inhoud van dit boekje, genoeg. Eene verdere opgaaf daarvan zal wel onnoodig zijn; dewijl elk zich nu genoegzaam voor kan ftellen, wat hier zal te vinden zijn. Doch wij willen nog ons gevoelen zeggen over hetgeen hier, wegens de verrigtingen en verdienften van ERASMUS en ZWINGLIUS, opmerkelijks voorkomt.

Niemand, die onzijdig en der zake kundig is, zal ontkennen, dat de verdienften van ERASMUS, in het helpen *voorbereiden* van het werk der hervorming, die van alle anderen overtreffen; maar ook geen zoodanige zal aan vele anderen, die hem voorgingen, of in zijnen tijd leefden, alle verdienften daarin ontzeggen. Dit laatfte doet ook de Heer YPEY, in het voorfte van zijn boekje, niet: maar, zoo ras hij van ERASMUS heeft gewaagd, geeft hij zich zoodanig in zijnen lof toe, dat nu die van alle anderen wordt vergeten. ERASMUS is nu de éénige man. Het licht der letteren ging door

hem

hem alleen op. Hij alleen wees ook de verdorvenheid der kerke aan. Anderen zagen niet, dan door hem, enz. Dit vormt, op den duur, de wonderlijkste tegenstrijdigheid. Doch niet slechts de weg tot de hervorming werd dus, volgens den Hoogleeraar, door ERASMUS alleen gebaand; maar de Protestantsche kerk had ook, volgens bl. 31, (hoe noode *Zwitser* en *Saks* het willen verduwen) hare wording, en alles, wat zij, van haren eersten aanleg af, genoten heeft, en nog geniet, aan hem alleen te danken. Aan het staven hiervan wordt eene menigte van bladzijden gewijd, en, op bl. 54 env., wordt opzettelijk eene vergelijking tusschen LUTER en ERASMUS gemaakt, en beweerd, dat de laatste *de eerste en grootste hervormer* geweest is. Recensent verklaart, eerst niet te hebben kunnen begrijpen, hoe een geleerd man dit had kunnen schrijven; maar hij meent den oorsprong der misvatting, welke hier verwarring baart, ontdekt te hebben in gebrek aan genoegzame onderscheiding. De Heer YPEY geeft aan de woorden *hervormen* en *hervorming* eene dubbele beteekenis. Hier heet *hervormen*, als hij van ERASMUS spreekt, licht ontsteken, bijgeloof en dwalingen aanwijzen, dwaasheden en ondeugden gispen, met één woord, alles doen, waarmede ERASMUS zich aan de kerk waarlijk verdienstelijk gemaakt heeft; en dan, ja, dan was hij wel, ten aanzien van LUTER, maar niet van anderen, (want hij had vele voorgangers) *de eerste*, en, ten aanzien van allen, *de grootste hervormer*. Maar wie bezigt nu immer het woord in dezen zin, als, in het algemeen, van de *hervorming der kerk*, in de zestiende eeuw, gesproken wordt? Wie verstaat, door *hervormer*, dan niet algemeen zulk eenen, die dadelijk de hand, ter verbetering, aan het gebrekkige slaat, en eene betere inrigting tot stand brengt? En wie zal, wie kan nu, in dien gewonen zin, — dien zin, waarin men LUTER *hervormer* heet, — aan ERASMUS dien naam geven, en hem zelfs *den grootsten hervormer* heeten, even alsof hij, die het gebrekkige aanwijst, meer tot verbetering toebrengt,

brengt, dan hij, die het betere dadelijk doet aannemen. Dit is ſpelen met woorden. De naam van *hervormer* komt aan ERASMUS volſtrekt niet toe, — in niet een eenig opzigt, — dan voor zoo veel men zou kunnen zeggen, dat hij, door zijn verlicht ſchrijven, de *hervormer* geweest is van veler denkwijze. Anders hervormde hij niet alleen niet, maar werkte zelfs de hervorming tegen, toen hij, nadat LUTER de hand ernſtig aan den ploeg geſlagen had, zijne wijze van hervorming bij alle gelegenheden laakte, en zelfs tegen hem ging ſchrijven. — De kracht der waarheid verpligt ook den Heer YPEY, om den te grooten lof, aan ERASMUS gegeven, hier en daar genoegzaam terug te nemen. Op bl. 48 heet het nog: „alwat de beſchaafde Godgeleerden, in de zestiende eeuw, gedaan hebben, en dat zij het konden doen, hadden zij alleen aan hem te danken;" en: „wij mogen het werk der hervorming beſchouwen, als het uitvloeiſel eener groote kracht, door God gelegd in den verheven geest van ERASMUS;" maar op de volgende bladzij lezen wij: „ERASMUS maakte zijne geleerde tijdgenooten ſlechts oplettend op de gebreken der diep vervallene Christelijke kerk. Meer deed hij niet. Zijn doel was alleen wenken te geven. Zij ſloegen de handen aan het werk ter herſtelling." Verder betoogt de Profesſor de noodzakelijkheid, dat een ander optrad, om het door ERASMUS ontworpene in werking te brengen, en *de kerk zigtbaar te hervormen*, en ſtaat toe, dat ERASMUS daartoe te zwak, te bloode, te zeer aan een algemeen kerkelijk opperhoofd gehecht was, enz., en dat daartoe een man vereischt werd met alle de talenten van eenen LUTER. Deze wordt dan ook geprezen. *Zonder hem zou*, volgens bl. 55, ERASMUS *nooit de beginſelen van het zigtbaar werk beſpeurd hebben;* en echter bleef, volgens die zelfde bladzij, ERASMUS nog *de eerſte en grootſte*. Maar, op bl. 86, wordt gezegd: „*beiden* (ERASMUS en LUTER) waren hoogst vereerenswaardige mannen: de gedachtenis van den eenen verdient geene meer onder-

ſchei-

scheidene hulde, dan die van den anderen. Beiden hebben zij eene gelijke verdienste gehad." Wij stemmen dit gaarne toe; mits men echter beider verdiensten onderscheide. Die van ERASMUS waren anderen, dan die van LUTER. De eerste was *voorbereider* tot het werk der hervorming (hoewel de *eerste* of *eenigste* niet, toch de *voornaamste*); maar LUTER bragt de hervorming zelve te weeg. Dit is vrij wat rigtiger, dan ERASMUS eigen vergelijking tusschen zaaijer en maaijer, door den Heer YPEY, op bl. 56, op hem en LUTER toegepast, volgens welke genen de arbeid meer zweet zou gekost hebben, dan dezen; daar de eerste het land geploegd, gebroken, bemest, bezaaid, geëgd en gewied zou hebben, terwijl de laatste niet anders zou hebben te doen gehad, dan de sikkel in het rijpe koren te slaan, het af te snijden en in de schuur te brengen, en de ingeoogste vrucht al het zure van dezen GERINGEN arbeid verzoet zou hebben! Hoe strookt dit met de erkentenis van beider gelijke verdiensten? Hoe met het zeggen van bl. 86 en 87, dat het „ niet genoeg was, de wortels van het geboomte der dwaling en des bijgeloofs zachtelijk los te maken; dat het met geweld uitgerukt moest worden; — dat er groote zwarigheden in den weg lagen, triomf moest behaald worden over vermogenden wederstand, en daartoe een man gevorderd werd, die eenen ZWINGLI" (hoeveel meer dan eenen ERASMUS!) „ in sterkte van geest en moed overtrof; dat LUTER zulk een man was" enz.? — Nu nog iets wegens ZWINGLIUS.

Van dezen zegt de Hoogleeraar, op bl. 58 en 86, dat hij regt in den geest van ERASMUS werkte, en de kerk in de kerk hervormde, zoo als deze het voorhad. Dit is weder iets vreemds. Tot de hervorming der kerk in de kerk behoorde, dat zij geene scheuring verwekte. Is dan de door ZWINGLIUS hervormde kerk met de Roomschkatholieke vereenigd gebleven? Tot de hervorming der kerk in de kerk behoorde het behouden van den Paus, als algemeen opperhoofd, en het eerbiedigen van

van zijn gezag, zoo als ERASMUS het wilde. Heeft ZWINGLIUS dit ook gewild? — Vervolgens: van *dezen* wordt ook hier, zoo als doorgaans, opgemerkt, dat hij, reeds in 1516, een jaar vóór LUTER's opstand, het zuiver Evangelie predikte, ja (volgens bl. 59) *het werk der hervorming met kracht* had *aangegrepen*. Dit laatste moeten wij ontkennen. Hij greep dat eerst *na* LUTER aan: en het zuiver Evangelie (dat is, een zuiverder, dan men toen algemeen verkondigde) predikten, nevens, en al vóór ZWINGLIUS, honderden, zonder dat hij, of zij, iets meer hervormden, dan begrippen. (Zie bl. 57.) LUTER trad de eerste, als *eigenlijk* hervormer, op. Toen hij had begonnen, (en niet eer) begonnen anderen. Hij gaf den schok, die hen in beweging bragt. Zijn moed bezielde hen. Zijn voorbeeld wekte hunne navolging. — Eindelijk: ZWINGLIUS wordt ook hier voorgesteld, als *hervormer van Zwitserland*. Dien eernaam heeft de partijdigheid hem gegeven, opdat hij des te beter tegen LUTER zou overstaan. Men verongelijkt daarmede andere en gelijktijdige hervormers in *Zwitserland*, CAPITO, OECOLAMPADIUS enz. Aan ZWINGLIUS komt de eer der hervorming van *Zurich* toe. Die van *Bazel*, *Bern*, *Schafhouze*, *Geneve* enz. behoort aan anderen. Alleen zou men misschien met waarheid mogen zeggen, dat ZWINGLIUS de hervormer der begrippen wegens het H. Avondmaal van het geheele hervormde *Zwitserland* geweest is.

Dissertatio Medica inauguralis *de constitutionis epidemicae doctrina*, quam &c. publico et solemni examini submittit C. VAN DER HOEVEN, *Roterodamensis*, a. d. XVI. Nov. 1816. Lugd. Bat. apud *L. Herdingh et Fil.* 1817. 8vo. D. i. *Geneeskundige Verhandeling over het leerstuk van het heerschend ziektekarakter.*

Deze akademische verhandeling onderscheidt zich zeer voor-

voordeelig, zoo wel wat den inhoud als den vorm betreft; van den grooten hoop der akademische proefstukken. — Het onderwerp betreft een der gewigtigste leerstukken der geneeskunde; een leerstuk, hetwelk door vele, anders verdienstelijke, geneeskundigen, tegenwoordig, bijna geheel vergeten wordt, — het leerstuk, namelijk, van een heerschend karakter der ziekten, zoo als hetzelve voornamelijk door HIPPOCRATES, SYDENHAM, HUXHAM en STOLL is voorgedragen, wier onderscheidene waarnemingen en gedachten daaromtrent het eerste hoofdstuk, met de eigene woorden der schrijveren, leert kennen. Daardoor is hetzelve wat breed uitgevallen, en heeft het den schrijver aan plaats ontbroken, om ook, hetgene anderen omtrent dit onderwerp wetenswaardigs hebben nagelaten, wat ruimer mede te deelen, dan hij nu gedaan heeft. In het tweede hoofddeel betoogt de schrijver de waarheid van dit leerstuk, vooreerst, uit de geloofwaardigheid der geneeskundigen, welke het heerschend karakter der ziekten hebben nagegaan; bij welke gelegenheid hij vooral SYDENHAM tegen de aantijgingen van den beroemden SPRENGEL, welke dien grooten man wat eenzijdig beoordeelt, op zeer goede gronden verdedigt; vervolgens bewijst hij de waarheid zijner stelling uit de overeenstemming van het getuigenis der waarnemeren, en daarna uit de *analogie*, welke er is, tusschen den geregelden loop eener heerschende ziekte, en zoo vele andere, aan zekere bepaalde wetten onderworpene, natuurverschijnsels, alsmede uit den grooten invloed, welken de gesteldheid van den dampkring, in allerlei opzigten, op het menschelijk ligchaam heeft. Hier tracht hij eene tegenwerping, welke dikwijls gemaakt wordt, dat, namelijk, de waarnemingen van HIPPOCRATES, in het klimaat van Griekenland gedaan, voor onze luchtstreek niet gelden, te ontzenuwen, door aan te merken, dat, daar de natuur des menschen overal gelijk is, de ziekten het ook moeten wezen, en dat het geen verschil in den aard en het beloop eener ziekte kan te

weeg

weeg brengen, of dezelve in een' Italiaan, of in een' Franschman enz. plaats hebbe. Hier kunnen wij den schrijver geenszins bijvallen: de ondervinding leert het toch genoegzaam, dat *en* de aard der ziekten *en* voornamelijk haar beloop zeer naar den landaard verschillen. Meer doet het af, wat de schrijver elders zegt omtrent de gelijkheid tusschen ons klimaat en dat van Griekenland, ten minste ten tijde van HIPPOCRATES. Ook doet het, wél beschouwd, niets ter zake, of ook wij, in onze landstreken, zulk een heerschend ziektekarakter waarnemen, dan alleen in zoo verre zulks de nuttigheid en praktische bruikbaarheid van het leerstuk aantoont. Daarover handelt de schrijver in het derde hoofdstuk, en toont die nuttigheid, in het bijzonder met opzigt tot ons vaderland, duidelijk en uitvoerig aan.

Zie daar het kort beloop dezer eerste proeve, welke ons naar meerderen letterarbeid van den jongen schrijver doet wenschen; te meer, daar zijn geschrift in een' goeden stijl en eene gezonde taal is opgesteld.

Taalkundige Aanmerkingen op eenige oud-Friesche Spreekwoorden, door Mr. JACOB HENRIK HOEUFFT. *Tweede Uitgaaf, vermeerderd met een beredeneerd Register. Te Breda, bij* W. van Bergen en Comp. *In gr.* 8*vo.* 234 *Bl., het Register* 148 *Bl. f* 3-8-:

De Heer HOEUFFT, niet alleen als voorstander der Grieksche en Latijnsche letteren, maar ook bijzonder als Latijnsch Dichter, onder de eerste en beste vernuften van ons vaderland te regt gerangschikt (*), wilde, als Medelid der Leidsche Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, en Correspondent der derde klasse van het Hollandsch Instituut van Kunsten en Wetenschappen, niet werkeloos blijven; maar vond zich aangespoord,

(*) Zie *Letteroeff.* voor 1806. bl. 85.

ſpoord, uit zijnen voorraad, betrekkelijk de Nederlandſche en Noordſche taalgeleerdheid, het een of ander wereldkundig te maken. Aan deze edele zucht hebben wij, te danken deze *Taalkundige Aanmerkingen*, welke over-al uitnemende bewijzen, niet ſlechts van naarſtige beoefening, maar tevens van grondige kunde in dit vak, opleveren. Bij zekere gelegenheid, in de voorrede vermeld, kennis gekregen hebbende aan eenen Bredaſchen Almanak, waarſchijnlijk geheel of gedeeltelijk vervaardigd door den vermaarden JANUS VLITIUS, ontmoette de Heer HOEUFFT achter denzelven, onder andere, ook deze oud-Frieſche ſpreekwoorden, onder den titel van *Der vrije Frieſen Spreekwoorden*. De taalkundige opheldering van dezelve werd ter hand, en daartoe ook ter hulp genomen de *Bijdragen tot den Frieſchen Tongval* van den Hooggel. Heere E. WASSENBERGH, die voorheen eene *Verzameling van oud-Frieſche Spreekwoorden*, hier en daar opgehelderd, geplaatst, had achter de eerſte uitgave van deszelfs *Verhandeling over de Eigennamen der Friezen*. Deze ſpreekwoorden waren dezelfde, welke hier uit den Bredaſchen Almanak ontleend zijn; waardoor dan ook de onzekerheid, waarin de Hoogleeraar ſtond, of dezelve vroeger al of niet waren uitgegeven, werd opgehelderd. Het getal der ſpreekwoorden, door den Heer HOEUFFT taalkundig toegelicht, beloopt LVII, evenarende dat, 't welk door WASSENBERGH achter gemelde Verhandeling is geplaatst. Daar nu vele oud-Frieſche woorden opheldering ontvangen uit het Frank-Duitsch, Gothisch en Angel-Sakſisch, en derzelver opheldering weder aanleiding geeft ter naſporing der beteekenis van vele woorden uit de verſchillende Noordſche talen; zoo is het te meer te bejammeren, dat de uitgave van meer dan MCXXX oud-Frieſche ſpreekwoorden, door gemelden Hoogleeraar voorgenomen, en in zijn eerſte ſtuk der *Taalkundige Bijdragen tot den Frieſchen Tongval* beloofd, welligt zal achterwege blijven, naardien het *handſchrift der Frieſche ſpreekwoorden*, van GABBE-

MA, (waarmede het handschrift, den Hoogleeraar toebehoorende, en een' ander, het eigendom der Bibliotheek van Franekers Hoogeschool, moet vergeleken worden) 't zij oorspronkelijk, 't zij afgeschreven, uit deszelfs schuilhoek niet schijnt voor den dag te zijn gekomen, in weerwil van alle nasporing, zoo van den Hoogleeraar zelven, als der genen, die daarin belang stellen, en door zijn Ed., in de voorrede voor het *tweede* stuk der gemelde *Bijdragen*, zoo beleefd als dringend daartoe zijn uitgenoodigd. Reeds tien jaren zijn er sedert verstreken, en dit handschrift van den beroemden GABBEMA blijft nog verscholen. Intusschen klimmen de jaren van den, ook in het vak der Friesche taalkunde, hoogstverdienstelijken WASSENBERGH; waardoor wij waarlijk vreezen, dat de geleerde wereld, zoo gemeld handschrift nog eenigen tijd te zoek blijft, vergeefs op de uitgave dier spreekwoorden zal wachten. Wij nemen daarom de vrijheid, die uitnoodiging, weleer door den nu nog werkzamen Hoogleeraar gedaan, te dezer gelegenheid te herhalen, en te gelijk den wensch uit te boezemen, dat, zoo zijn Hooggel. door ouderdom buiten staat mogt geraken dit werk te volvoeren, de Heer HOEUFFT dan moge in staat gesteld worden die taak op zich te nemen. Dat zijn Ed. ook daarvoor ten volle berekend is, zal, vertrouwen wij, de Heer WASSENBERGH, en zullen, nevens hem, met ons alle liefhebbers der oude Nederlandsche en Noordsche talen erkennen. Het voor ons liggend werk geeft daarvan getuigenis, waarin gezond oordeel en kiesche smaak, met grondige geleerdheid wedijveren. — Schoon alle hier voorkomende spreekwoorden niet even belangrijk, veelmin allen naïf en geestig mogen geacht worden, verdienen dezelve wegens taal en zeden der oude Friezen opmerking; en is de behandeling, zoo als wij dezelve hier vinden, vooral geschikt, om, door vergelijking der verschillende Noordsche dialekten, over dezelve licht te verspreiden, en uit oude Schrijvers, waaronder de Friesche Puikdichter GYSBERT JAPIX voor-

al niet vergeten is, de noodige opheldering aan te brengen.

Van den aard en de waardij des werks zal men best uit eene proeve kunnen oordeelen. Wij kunnen niet mistasten; maar, om al te groote uitvoerigheid te vermijden, bepalen wij ons tot No. II.

Aade honnen is qua biljen to leren.
Oude honden is kwaad basſen te leeren.

„ HONNEN. Men merke hier, eens vooral, op, dat, in het oud Friesch, de woorden, waar in *nd* komt, de D veelal verliezen. Zoo zullen wij, No. 17, *wynen* voor *wynden*, No. 38. *hannen* voor *handen*, en No. 54. *houn* voor *hond*, aantreffen; omtrent welk laatſte opmerking verdient, dat ſommige taalkenners de D in het Engelſche *hound*, het Duitſche *hund*, enz., ſlechts voor eene *littera paragogica* houden (*). Ook op ande-

(*) „ De Walliſche C, die voor de K geldt, zich, in andere taalen, dikwijls met de H verwisſelende, doet WACHTER deeze woorden van het Keltiſche *cwn* komen, PEZRON aanhaalende, die *κυων* en het Lat. *canis* van het Bretonſche *cwn* of *cun* (want *w* is het Griekſche *ου*) afleidt. Dan in het enkelvoud van het Keltisch twijffel ik of zelfs wel de *n* gevonden werd; want in het Wallisch is het *ci* zoo wel als in het Bretonsch; en zoo ook in het Galisch, even onbetwistbaar, als die twee taalen, van het Keltisch afkomſtig, *cu*. DAVIES heeft, wel is waar, ook het Walliſche *cwn*, doch dit zal het meervoud zijn, even gelijk *cwn* of *cun* zulks in het Bretonsch is. Een jonge hond heet echter in het Wallisch *cenu*, en (let wel op den overgang der beteekenisſen) *cenaw*, *cenau*, voortijds *canaw*, niet alleen een jong van eenen hond, maar ook van een ander dier; *cenedl* reeds niet ſlechts *progenies*, *praecipue canum*, *canile* (waarvan volgends ſommigen *canaille*) maar ook in het gemeen *gens*, *genus*, *natio*; en *cenedlu* eindelijk *generare*, *gignere*, *producere*. Men behoeft dus niet, ter afleiding van het Eng. *cennell*, met *Junius* en *Skinner*, tot het verkleinwoord *κυνιδιον* de toevlugt te neemen. PLATO zelf hield het Griekſche woord voor een vreemd woord; zie *Ihre*, alwaar men ook andere afleidingen kan zien. HALTAUS

dere plaatsen van ons Vaderland wordt echter wel *nd* in *nn* veranderd. Zoo hoort men nog veel, vooral ten platten lande, *binnen* voor *binden*, *vinnen* voor *vinden*, enz. (*).

„BILJEN. Dat is, *bellen*, blaffen, basfen. Schoon dit woord ook van de wolven, en andere dieren, wel gebruikt worde, zegt men echter het meest hetzelve van de honden, zoo dat zelfs door *de bellende* de honden schijnen te moeten verstaan worden in den *Ryhthmus de S. Annone v.* 690.

Um-

TAUS houdt *hend*, onder andere redenen ook om ons *Hond*, afkomstig van *honen!*"

(*) „*Vinnen* hebben onze deftigste Dichters niet geschroomd te gebruiken. De Ridder *Hooft* heeft het, onder anderen, in zijnen fraaijen zang *Weet iemand beter saus* enz. alwaar hij zingt:

En zoo een bedgenoot, schoon, jonk, gelijk van zinnen,
Onder gemeene liên, die veel zyn in 't getal,
Veel eer, als onder weinigh ryken, is te *vinnen*,
Zoo vraag ik, waarom dat men rykdom wenschen zal.

„Zie deszelfs *Mengelw. bl.* 652.

„En zelfs leest men het nog bij *Hoofts* getrouwen navolger *J. van Broekhuizen*, *Gedichten*, *bl.* 2.

En in dit gantsche rond is niet een ding te *vinnen*,
Behalven u alleen, dat wars is van het minnen.

„In het IJslandsch, welk veel overeenkomst met het Nederlandsch heeft, is het *ad finna*, in het oud-Fransch *finer* (Zie den Heer ROQUEFORT, *Glossaire de la langue Romaine*, *T.* 1. *p.* 602), en in Périgord, ten tijde van *Ménage* nog, *fina*. De verdediging beide van *binnen* en van *vinnen*, kan men zien bij *Ten Kate*, 2e. *D. bl.* 121. Bij die van *binnen* zoude ik kunnen voegen, dat bij *Kero*, die altijd de hardere letters heeft, *pinnan* is *ligare*, *laqueo adfigere*; en dat *Ten Kate* te regt gist, dat *Benne*, *Binne* (*corbis*), van *binden* kome; want men schreef eertijds ook *Bende*."

Umbigravin ci worsin lagin,
Ci ase den bellindin,
Den grawin walthundin.

„ Welke uitlegging ik verkies boven die van WACHTER op het woord *bellen*, die *bellindin* ook op de grijze woudhonden, dat is wolven, doet slaan. Voor *bellen* vindt men in het gewoone oud Nederlandsch ook *bilen* (*); zie, onder anderen, *Steenwinkel* op *van Maerlant*, *Spiegel Historiaal*, *bl.* 60, alwaar ik zie, dat dezelfde plaats uit den *Ryhthmus de S. Annone*, die ik reeds lange voor de plaats uit *v. Maerlant* opgeteekend had, schoon met een ander oogmerk, is aangehaald. Hoezeer mij geen voorbeeld van *billen* in het Allemannisch, of Frank-Duitsch, voorgekomen zij, vermoede ik echter, dat het bestaan hebbe, dewijl *pillen*, welk slechts eene hardere uitspraak is, gevonden wordt, onder

(*) „ Ook wanneer *bellen* eene andere beteekenis, dan die van *basfen*, heeft, vindt men de *e* en *i* in hetzelve verwisseld. *Bellen iemanden*, het welk bij *Kiliaan* gevonden wordt, en iemand stads-kind maaken beteekent, heet elders *iemand in de bille stellen*, zoo wel als *in de belle*. De spreekwijze heeft, waarschijnelijk, daarvan den oorsprong, dat het stadskind maaken van iemand voorheen, gelijk nog heden ten dage, met klokkenslag *afgebeld* werd. Welligt werd hetzelve ook *uitgebeld*, een woord, te Breda dagelijks gehoord wordende van alle de Stads *Publicatiën*, welke altijd besloten worden met de woorden: *dat deeze alomme door den stads belleman zal worden gepubliceerd*. Deeze beämbte, in oude stedelijke besluiten *de stads Klinker* genaamd, heet aldus uit hoofde der belle, weleer, in plaats van een koperen bekken, gebruikelijk. Op verscheidene plaatsen der Baronie wordt, bij het uitroepen, nog eene bel gebezigd. In de geweezene Oostenrijksche Nederlanden is, meen ik, zoodanige bel meest algemeen in zwang, en zij was onlangs ook nog te 's Hertogenbosch, in sommige gevallen, als, bij de verpachting van 's Lands Tienden, in gebruik. Bij *Kiliaan* vindt men wel *Belleman* voor *praeco*, doch slechts voor *praeco feralis*."

der anderen, bij *Notkerus*, *Psalm* 21. *v.* 21: „ Lose „ mih fone waffene, unde mine Ecclesiam (prutha me- „ nungo) fone dere gewalte des hundes, fone des ke- „ walte dero leo *pilket* wider iro."

„ De Heer WASSENBERGH heeft *blijen*, welk, op zijn Hollandsch, als *bleijen*, uitgesproken; meer gelijkt naar het oud-Nederl. *bilen*, dan naar *bellen*, door verandering der *e* in *i*, in *biljen* verfriescht. Echter teekent KILIAAN *bellen* (*) als bijzonder bij de Friezen, onder de Nederlanders; gebruikelijk, aan.

„ De Noordsche uitgang veeler werkwoorden in *an*, voornaamelijk de Gothische in *jan* of *gan*, welk omtrent op dezelfde wijze in die taal uitgesproken wordt, is door de Friezen, in hun *jen*, behouden (†). In oude stukken vindt men echter ook slechts den staart *ja*, of *a*, nog de IJslandsche en Zweedsche uitgang. In het kort samenstel der *Tien Geboden*, te vinden in de *oude Friesche Wetten*, *bl.* 15 en 16, leest men: „ Israhel „ dyn God is een weer God; him scheltu *tienia*, en „ syn era mit nene fræmde Goden *menzia*; Israhel dyn „ God scheltu neen Bijld *makia*. — Israhel dyn Godes „ na-

(*) „ Van het Duitsche *bellen*, of eigenlijk van *anbellen*, doet STOSCH, *Französische Wörter*, *welche von Deutschen herkommen*, het Fransche *aboyer* komen, door verandering van *el* in *oi*, gelijk die lettergreep ook dikwijls daar in verandert. Dan ik meen den oorsprong van het woord bewaard gebleeven te vinden in het oud-Fransche *abahier*, welk eertijds voor *aboyer* gebruikt werd, en van *baer*, openen, en wel in het bijzonder den mond openen, afkomt. *Geule baée* was dat, welk men, tegenwoordig, zegt *bouche béante*. *Baër*, *beër* en *bailler* zijn de natuur nabootsende woorden."

(†) „ Het Gothische *jan* zweemde misschien wel wat in uitspraak naar ons *jen*. De uitspraak van de oude taalen is ons niet ten volle bekend. Bij die zoo veele woorden in *an* heeft men, mogelijk, reeds vroeg meer den klank van den tweeden, dan dien van den eersten, klinker gehoord. Vandaar, misschien, de Engelsche uitspraak der *a* als *e* in veele woorden."

„ nama scheltu naet *for-swerra* (*). Israhel dis son-„ nendeis fira scheltu naet *forjetta*, enz."

„ Zeer ongemeen is het gebruik, welk van *bilja* gemaakt wordt in de *oude Friesche Wetten*, *bl.* 43. *reg.* 9, alwaar het heet: „ to da fyfta tinge, soe is hy nyer „ dine eed to suarane, en syn deel to nimane en toe „ win-

(*) „ *Forswerra* is hier niet alleen valschelijk zweeren, gelijk in het oud-Duitsch *fersweren*, en, in onze taal, *verzweeren*, beteekent; zie (wat het laatste aangaat) *Huydecoper* op *M. Stoke*, 2e *D. bl.* 544; maar het is, hier, ook verkeerdelijk, en dus ijdelijk, zweeren. Dit kort samenstel bevat dus, in één woord, dat, waar toe in het oud afschrift der *Tien Geboden*, te vinden in den *tegenw. staat van Friesl.* 4e *St. bl.* 529, twee woorden, of omschrijvingen, gebruikt worden. Dezelfde beteekenis van gebrekkelijkheid, of verkeerdheid, heeft ook, in diergelijke samenstellingen, het oud-Duitsche *for*, als mede het daar van afgeleende oud-Fransche, in *forconseiller*, *forjuger*, *forjurer*, *forligner*, *forvoyer*, enz., en in het nog dagelijks in gebruik zijnde *forfaire* en *forfait*. Van hetzelve komt ook het middeneeuwsch Latijnsche *for* in *forfacere*, en diergelijke, waar van men, nu en dan *fore* vindende (zie onder anderen *Van Mieris*, *Gr. Charterb.* 2, 311), en in den waan zijnde, dat dit hetzelfde, als *foris* was, te onregt gemaakt heeft *forisfacere*, &c.; want verre het meeste Bastaard-Latijn is uit het oud-Duitsch gesprooten.

„ Het hier boven aangehaalde kort samenstel der *Tien Geboden* is, uit de oude uitgaave der *oude Friesche Wetten*, getrokken door *Fetse Hommes* (*Festus Hommius*), en in zijn *Schatboek* ingelascht. Uit hetzelve heeft *Christiaan van Heule* het geplaatst achter zijne *Nederduytsche Spraec-Konst*, 2e *druk*, *bl.* 167. Als eene bijdrage tot de Letterkundige Historie zal het niet ondienstig zijn, hier, aan te geeven, dat ik heb opgemerkt, dat alle de stukken, door den bedrieger *De Graaf* aan *Alkemade* gezonden, volgends den brief van wijlen den Hoogleeraar *Kluit*, in het *Huiszittend Leven* van den Heer *Van Wijn*, *No.* 2, *bl.* 173, juist dezelfde zijn, die achter de gemelde *Spraec-Konst* staan, uitgenomen het eerste, en dus, waarschijnelijk, door *De Graaf*, uit dezelve uitgeschreeven zijn."

„ winnane, soe hijt bilja schil." Het wordt aldaar overgezet: *bij het vijfde geding is hij nader den eed te zweeren, en zijn deel te nemen, en te verkrijgen, dan (dat) hij het missen zal.* Ik moet, ondanks mijne achting voor de geleerde Vertaalers en Uitgeevers, bekennen, de afleiding deezer beteekenis van *bilja* niet te kunnen nagaan, om nu te zwijgen van de niets beduidende *tautologie*, welke, volgends deze overzetting, in de woorden *en toe winnane* liggen zoude. Mijns bedunkens beteekent *toe winnane soe hyt bilja schil:* „ te verkrijgen, zoo als hij het beweeren zal," d. i. niet alleen zijn deel van den Heimrik te neemen, maar ook dat deel bepaaldelijk te krijgen, waarop hij aanspraak maakt. *Bellen* toch zegt *Ten Kate, 2e. D. bl.* 593, dat niet alleen *gannire, latrare, glaucitare,* maar ook, overdragtelijk, *verbis contendere* beteekent. Achter *nyer* behoeft juist niet *dan* (of op zijn Friesch ook *als*) te volgen. Meermaalen komt deeze zelfde vergelijkende trap, in de *oude Friesche Wetten*, op zich zelven staande, en als een soort van Latijnsche *Comparativus Superlative positus*, voor. Men zie, onder andere plaatsen, *bl.* 25. Het wil hier, aldus geplaatst, zeggen, gelijk men dagelijks hoort, *zoo is hij er de naaste toe.* Weet iemand eene betere uitlegging, hij zal mij met de opgaave vermaak doen."

Het komt Recensent voor, dat deze verklaring zich allezins aanprijst, en schijnt dezelve hem toe nog versterkt te worden door de beteekenis, welke het woord *billen* in het gewoon Friesch heeft van door beitelen *opscherpen*, bepaaldelijk gebruikt wordende van molensteenen, vanwaar ook de man, die zulks verrigt, een *Bilker* genoemd wordt, „ zoo als hij het voor zich beklopbeitelen zal."

„ Sierlijk wordt, door de Dichters, het *bellen* aan onbezielde zaaken, persoonlijk voorgesteld, toegeschreeven, onder anderen door *Gysbert Japix* in *Tjesch-Moars see-angste:*

Dear Fortwijffinge helsch in hawd
Byllet, in mey Dealfche tosken
Schyp in hjue forflyat by bosken,
Æf de lonte fteckt yn 't kruwd.

„ *Godslasterlijk uitroepen* is het bij hem in *Agers Bede*, bl. 129:

Dat ik oer-fed, t' ondiedigh
Yn 't dol in fol forfott',
Forwjealde, al t' onberiedigh
Naet byllje: *wa iz God!*

„ *Schimpend uitriepen*, in den 113 Pf. bl. 171.

Op dat myn fynne', al t' onbetocht,
Naet byllet, 'k heb im gled oer-mocht. (*)"

Ziet daar, Lezers, eene volledige proeve, naar welke gij het overige kunt beoordeelen, en met ons de ervarenheid van den Heer HOEUFFT in dit gedeelte der letterkunde afleiden. Achter de fpreekwoorden is gevoegd het bekende *Cantilena Frifica de S. Stephano* uit de *Frifia* van HAMCONIUS, en met foortgelijke taalkundige aanmerkingen toegelicht, waaronder die op het woord *druyt*, dat is *vriend*, inzonderheid belangrijk zijn.

(*) „ Dit *billen* herinnert mij een gelijkluidend woord, welk (men vergeeve mij, zoo plotfelings van het ernftige tot het boertige over te gaan) eene geheel andere, niet zeer algemeene, beteekenis heeft, naamelijk, die van op de billen flaan. Men vindt het bij *Roemer Visfer*, 6e. *Schok van de Quicken*, No. 55.

Goris bilt Neelken, dat weet ghy wel,
Wat roert u wat elck doet met zyn eygen vel?

„ En in *Spieghels Hertfpiegel*, 7e. *B.* v. 270.

Te billen kat en hond."

zijn. — Hierop volgen eenige bijvoegingen en verbeteringen, waarvan de volgende, op hetgeen boven vermeld is, betrekking heeft. Bl. 18, achter den 7den regel der noot. „Dat *for* in diergelijke Bastaard-Latijnsche woorden wezenlijk het oud-Duitsche *for* zij, blijkt ook uit *misfacere*, en meer andere woorden, in welke *mis*, dat ontegenzeggelijk van het Duitsch komt, de beteekenis van dit *for* heeft. Zie *misfacere* bij DU CANGE."

Eindelijk is deze tweede uitgaaf aanmerkelijk verbeterd door een uitvoerig beredeneerd Register, hetwelk niet alleen de voornaamste woorden, in het werk zelf opgehelderd, bevat, maar tevens, bij de meeste, nadere toelichtingen, en, bij enkele, verbeteringen en teregtwijzing wegens 't geen vroeger verkeerd gesteld was.

Bij het doorbladeren stuitten wij op de vertaling van het XLVste spreekwoord:

Quaelck aad, quaelck jongh; quaelck won, quaelck spon.
Slecht oud, slecht jong; slecht gewonden, slecht gesponnen.

Het denkbeeld van *winden* is niet eigenaardig met toepassing op hetgeen men *spint*, alzoo men den gesponnen draad van vlas wel kan *winden*, maar niet hetgeen nog gesponnen moet worden. Wij zouden het dus liever vertalen: *kwalijk gewonnen, kwalijk gesponnen. Won* komt van *winnen* en niet van *wynnen*, schoon beider deelwoord is *wôn* of *wuwn*. Aldus zeggen de Friezen: *'t hea iz mooi wôn; het hooi is mooi gewonnen, mooi ingekomen.* Als het dus niet wel slaagt met het vlas, kan men het niet goed spinnen, noch er veel uit spinnen — en zoo kan men van de welgewonnen schatten het meeste nut hebben.

Op gelijke wijze in spreekwoord L:

Sliepende honnen haerime naet weytsen to meytsen.
Slapende honden behoort men niet wakker te maken.

is de aanmerking op het woord *weytsen* niet volkomen juist. Dezelve luidt aldus: „Zoo als wij gezien hebben, dat de Friesche Landtaal *meytse* van *maken* vormt,

vormt

vormt zij *weytſe* van *wakker*" — 't welk zijn moet van *waken*, alzoo *weytſe* de onbepaalde wijze is van het werkwoord, 't welk *waken* beteekent; hetgeen ook blijkt uit het aangehaalde voorbeeld van GYSBERT JAPIX:

God ſchil for my wol weytſe.
God zal voor mij wel waken.

Weytſen is dus niet *wakker*, maar ook niet *waken*; want *weytſe* zonder *n* is *waken*, even als *meytſe* is *maken*. Bij afſchrijving zal er welligt een *d'* vergeten zijn, en oorſpronkelijk geſtaan hebben *weytſend'*, *wakende*, hetwelk dan ten aanzien van den zin met *wakker* overeenkomt.

Dan, genoeg ter proeve. Het verſlag van dit werk is reeds te breed, en niet wel vatbaar voor de opgave van den doorgaanden inhoud. Het medegedeelde ſtaal is wel wat uitvoerig; maar daaruit zal dan ook best kunnen blijken, dat dit werk van den Heer HOEUFFT verre is van oppervlakkig te zijn; terwijl wij zijne verdienſten, met ſlechts een klein ſtuksken bij te brengen, vreesden te kort te doen. Wij wenſchen, dat de Heer HOEUFFT den ſchat, dien hij, blijkens de voorrede, nog onder zich heeft, niet onder zich zal laten, maar zich opgewekt gevoelen, om alle liefhebbers dezer letterkunde daarvan deelgenooten te maken.

Magazijn voor het Armenwezen, in het Koningrijk der Nederlanden. Iſte en IIde Stukje. Te Leyden, bij D. du Mortier en Zoon. 1817. *In gr. 8vo. Te zamen* 195 *Bl.* *f* 1-16-:

Welk onderwerp zoude onze oplettendheid al aanſtonds vermogender kunnen boeijen, dan eene ſchildering van, of eene bijdrage ter opheldering over den ſtaat der behoeftigen en armen in ons vaderland? Milddadigheid is de grondtrek van het karakter onzer landgenooten; zij geven veel en dikwijls, en geven gaarne; dan ook even gaarne hooren zij eenen wij-
zen

zen raad, hoe zij hunne prijswaardige milddadigheid moeten regelen, om zoo wel de wezenlijke behoefte te ondersteunen, als de onbeschaamde bedelarij te weren. Zij gevoelen, dat het voor hun hart niet genoeg is, den oogenblikkelijken nood te verhelpen; zij wenschen tevens, dat er middelen mogten gevonden worden, om dien nood te voorkomen.

Van deze gevoelens doordrongen, schreef de Heer Mr. C. V. te *A.* aan zijnen vriend Mr. H. W. T. te *L.*, of het niet doelmatig en voor hun beider gevoel streelend zoude zijn, om, met de hulp van anderen, welken deze zaak ook ter harte ging, een tijdschrift of Magazijn uit te geven, hetwelk alleenlijk onderwerpen, den staat van het armenwezen betreffende, zoude bevatten. Het antwoord van den laatsten was het eerste stukje van het voor ons liggend Magazijn, waarin de brief van den eersten, zoo vol van warme belangstelling in het lot der behoeftigen van ons vaderland, in plaats van een voorberigt, de reeks der belangrijke stukken voorafgaat. Het eerste stukje van het eerste nommer, een *Verslag aan de Edel-mogende Heeren Staten-Generaal van het Koningrijk der Nederlanden, op den 28 December 1816 gedaan, door Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken, omtrent het Armenbestuur, en de opvoeding der Armenkinderen*, levert ons een sprekend bewijs op van de hooge goedkeuring, waarmede de onderneming van dit Magazijn vereerd wordt. Voorts vinden wij nog eene *Schets van een gelijkvormig Armenbestuur voor de Noordelijke Provinciën*; een *Verslag van twee onderscheidene soorten van Spaarbanken, in Schotland opgerigt*, en *Voordeelen en Ontwerp van Spaar- en Hulpbanken.* Het tweede stukje wordt geopend, 1. met de vragen: *Wat verstaat men door Armen? Hoe kan men die verdeelen? Welke zijn de oorzaken der armoede? Waar wordt de meeste armoede geleden? en welke zijn de beste middelen, daartegen aan te wenden?* 2. *Instructie van den Baron* VAN KEVERSBERG VAN KESSEL, *aan de Maires enz. der Provincie Antwerpen, nopens het uitreiken van onderstand; en staat der armoede in dat gewest.* 3. *Over het gebruik — of vermeerdering — der werktuigen in de Fabrijken.* 4. *Van den arbeid der menschen; van dien der natuur, en van dien der wetenschappen.* 5. *Verslag, gedaan aan het bestuur van weldadigheid der stad Gent, den 22 Maart 1817, door den Secretaris van gemelde bestuur, ten opzigte van den openbaren onderstand.* 6. *Nadere ontwikkeling der in*

het-

het eerste Nommer van dit Magazijn voorgestelde Schets van één gelijkvormig Armenbestuur voor de Noordelijke Provinciën van dit Koningrijk, in zoo verre deszelfs verband tot het Gouvernement betreft; benevens nog eenige afwisselende mengelingen in beide de nommers.

Welke rijke stoffen ter overweging en behartiging reeds in deze twee eerste nommers! En welke andere belangrijke bijdragen mag men niet verwachten, wanneer dit Magazijn met de gunst van lezers en verdere medewerkers, welke hetzelve ten volle verdient, vereerd wordt! Dan, wat zoude men van onze landgenooten moeten zeggen, wanneer de weinige aftrek van dit Magazijn de ondernemers dit werk deed staken? Dat zij liever zorgeloos hunne gaven uitdeelen, dan over den staat der armen na te denken, en iets daarover te lezen? Weg met die gedachte! Liever willen wij, op grond van het boven aangevoerde, ons in het genoegelijk uitzigt verheugen, dat de belangelooze Schrijvers, door een goed vertier van hunnen arbeid, worden aangemoedigd, om deze edele zaak der menschheid meer en meer na te gaan en te behandelen; en dat elk onzer lezeren, die gaarne den armen geeft, zich ook gaarne dit Magazijn zal aanschaffen, waarin die belangrijke zaak, welke hem even zeer ter harte als ter beurze gaat, ernstig en menschlievend wordt overwogen. Zegen over dezen arbeid!

Inlichting omtrent het voorgevallene te Amsterdam met een aantal Duitsche Emigranten, inzonderheid dezulken, die met R. RUDOLF *hebben gecontracteerd, briefswijze medegedeeld door een' Amsterdamsch' Heer aan zijn' Vriend in 's Gravenhage, ter gelegenheid der zoo veel geruchtsmakende Proceduren tegen* R. RUDOLF *en* J. J. HARTSINCK. *Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* Geysbeek en Comp. 1817. *In gr. 8vo. f :-6-:*

Een aantal *Duitschers* en *Zwitsers*, gedeeltelijk door den nood gedrongen, gedeeltelijk door valsche beloften misleid, zakt naar *Holland* af, komt te *Amsterdam*, en wordt aldaar, voor de door hen nedergelegde vrachtgelden, op de eerloosste wijze bedrogen. Dus luidt de beschuldiging, in het voor

ons

ons liggende stukje tegen eenige *Amsterdamsche* kantoren, vooral tegen dat van RUDOLF EN COMP., ingebragt; eene beschuldiging, die, bewezen zijnde, gewis niet tot eer strekt voor den *Hollandschen* naam, en eene zeer donkere schaduw moet werpen op onze van oudsher beroemde goede trouw! — Men gevoelt, dat wij in eene zaak van dat belang, en die reeds voor den Regter gediend heeft, ons geen oordeel willen aanmatigen; wij zullen, slechts met een enkel woord, de daadzaken, *zoo als die hier vermeld staan*, opgeven, met herinnering, dat dit boekje alle blijken draagt, van uit den koker der Politie te zijn voortgekomen, en vooral den Heer B. A. FALLEE, zoo dikwijls boven anderen noemt, dat het tot denzelven wel, meer of min betrekking schijnt te hebben.

Groot was de vrees, reeds vroeg voor de aankomst der vreemde landverhuizers, gekoesterd; nog grooter de onaangenaamheden, door dezelve veroorzaakt, die zelfs aan twee Commisen der Politie, door stank, het leven zouden gekost hebben. Dan, dit was niet alles. Onderscheidene kantoren, die de ongelukkigen, in zoo verre zij bemiddeld of jong waren, naar de „Amerikaansche Blanke - Slavenmarkt" wenschten te zenden, lieten de armen of bejaarden achter, waarmede het dus te vreezen was, dat ons land en de Hoofdstad zouden belast blijven. Zij belasterden elkander en de Politie, die hiertegen maatregelen nam, zelfs zoodanig, dat de Directeur der Politie, de Heer S. IZ. WISELIUS, tot een' der voornaamste Scheepsmakelaars zeide, dat hij *al die genen, welke zich met dien menschenhandel inlieten, voor eerlooze schurken hield*. Het kantoor van TEMMINCK EN COMP., door FALLEE, op verzoek van WISELIUS daarover onderhouden, staakte dien handel terstond. Doch RUDOLF EN COMP., die reeds de meeste Emigranten tot zich gelokt hadden, wisten, door kwansuis gelden bij den Heer HARTSINCK neder te leggen, den Directeur zand in de oogen te strooijen, tot dat eindelijk die gelden in stilte van HARTSINCK weggehaald, en de arme landverhuizers van alles beroofd werden achtergelaten, waarover de Directeur van Politie de Heeren HARTSINCK en RUDOLF in Regten vervolgde; terwijl de vreemdelingen door de Heeren KRAANSTUIVER EN ZOON zijn, of zullen worden weggezonden.

Nog eens: het geval is te teêr, dan dat wij hier eene andere rol, dan die van *Referenten*, zouden op ons nemen. Wij ver-

vernemen, dat een stukje *tegen* deze *Inlichting* is in het licht gegeven, en zullen daarvan ook eerlang verslag doen.

Gedichten van Vrouwe A. C. MEERMAN, *geboren* MOLLERUS. *IIIde en IVde Deel. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1816. *In gr. 8vo. Te zamen* 417 *Bl. f* 4-16-:

Wij hebben het dichterlijk talent en het gevoelig hart dezer aanzienlijke Vrouwe reeds vroeger regt gedaan, toen wij de vorige deelen dezes werks hebben aangekondigd; en wij twijfelen geenszins, of ook deze hare dichtstukken verwekken nagenoeg hetzelfde gevoel bij den lezer als hare vroegere, alhoewel het eenzelvige des onderwerps, hetwelk bezongen wordt, hier een weinig vervelend is. Maar men moet een weinig, ja wel wat veel, toegeven aan eene diepbedroefde Weduwe, die, naar het schijnt, niets anders dan den overledenen Man, en, zoo nu en dan, ter afwisseling, aan hare eigene kwalen, denken en daarover dichten kan. Niet alles is hier echter dichtwerk van de Weduwe: na eene korte opdragt aan haren *vereeuwigde(n) Echtgenoot*, volgen een aantal liederen, waarmede HIJ van het jaar 1777 tot 1814 de verjaardagen van zijne Gade en den trouwdag heeft gevierd; waarop dan een aantal volgen van de Dichteres, die haren Man bij soortgelijke gelegenheden niets schuldig bleef. Alle deze stukjes hebben buiten twijfel niet alleen uitnemende waarde gehad voor de teederminnende Echtgenooten, maar deze waarde is voorzeker nu nog zeer vergroot voor de Weduwe door het treffend verlies; en, daar het schijnt, dat haar, blijkens menig gedicht, niet zeer gezond noch sterk ligchaamsgestel niet zonderling daarbij lijdt, gunnen wij haar gaarne het genoegen, 't geen haar de lezing en herlezing derzelve, en het weemoedig gevoel, dat zij daardoor aankweekt, buiten twijfel moet opleveren. Maar voor den Lezer, en ook onder dezen den vriend van het minnelied en den zang op de huwelijksliefde, is hier zoo veel genot niet te rapen; en zou deze ook weinig verloren hebben, zoo dezelve nooit bij het leven van Mevr. MEERMAN waren aan het licht gebragt. Dan, daar haar gevoel de uitgave nu noodzakelijk maakte, om eene diepe droefheid, die niet dan met

haar

haar leven eindigen kan, voor het oog der wereld te wettigen, zoo kan men zich gaarne de lezing getroosten, en wenschen wij hartelijk, dat de Weduwe door deze uitgave van ieder lastig aanzoek tot nog een huwelijk zal verschoond zijn; en, om hiertoe ook, zoo veel in ons is, mede te werken, ruimen wij gaarne eene plaats in aan het liedeken, door de bedrukte Weduwe den 2den Dec. 1815 gedicht, dat in het IVde Deel voorkomt, en aldus is luidende:

Neen, hier nooit geen aardsche liefde,
Neen, geen aardsche min hier meer.
Ja al was er nog een MEERMAN,
En al minde hij mij teer.
Zoo hij mij niet kon bewijzen
Dat hij zelf mijn MEERMAN was,
Hij van wien (ik voel 't met ijzing)
't Stoflijk hulzel rust in asch.
Ik zou siddren in zijne armen,
En in heilge jaloezij,
Tot hem vaak weemoedig gillen:
Deze MEERMAN zijt niet gij!

Onder de liederen *van*, *op* en *aan* MEERMAN is echter hier en daar een ander ongelijksoortig naar het schijnt verdwaald, niet alleen over zoo wat onpasselijkheid en ziekte, gelijk wij reeds opgaven, maar ook van geheel anderen inhoud, b. v. aan het slot van het IIIde Deel dat op BUONAPARTE; en op den 1sten Nov. 1809 was de dichtgeest van de toen nog gelukkige Vrouw bijzonder vaardig, waarom alstoen het verjaringslied aan den Heer MEERMAN wordt voorgegaan door het volgende naïve dichtje, aan den Huisknecht naar het schijnt, hetwelk wij, om de rarigheid, afschrijven:

Wilt ook gij nu, met November,
Gaan verhuizen, mijn JOHAN?
Wilt ook gij nu eens probeeren
Of gij keuken, kamer, bed,
Ergens beter zult erlangen?
Of gij ergens hooger huur,
Meer profijten, zult verkrijgen,
Of vooral u een Mevrouw

Met meer zachtheids zal regeeren,
Minder knorren, als gij los
Uwe dagelijksche diensten
Of verbroddelt, of vergeet?
Kom JOHAN, ik zou maar blijven!
Overal geeft het toch wat,
Overal veel vijven, zesfen,
Overal wat huiskrakeel!
Nergens toch vind gij mijn keuken,
Zoo veel groenten, zoo veel fruit,
Nergens kamertje zoo vrolijk,
Nergens ook een beter bed.
Gij hebt met geen kameraadjes,
Slechts met uw' Mevrouw te doen.
Ginds en daar vindt gij een boeltje,
Dat u om de ooren maalt.
Hier deelt gij niet in profijten,
Hier hebt gij de pot alleen.
Daar vindt gij een' Meesteresse,
Die gij nimmermeer voldoet.
Nergens vindt g' uw klein Mevrouwtje
Altoos vriendlijk, altoos goed,
Zelfs in 't midden van haar kwaalen,
Als zij u flechts ziet en hoort.
Maar JOHAN, ik hoor u zeggen,
Wordt gij dwaas dan, mijn MEVROUW?
Wel, wie fprak ooit van verhuizen?
'k Blijf voor altoos in uw dienst;
Hier in ben ik een Hebreër.
'k Liet mijn oor aan uwe deur;
Maar ik wil mijn Huur ontvangen,
Ik wil opflag boven dien.
Hier in ben ik vrek, en gierig,
Want ik haak altoos naar meer!
Mijn JOHAN! dat zult gij krijgen,
Opflag ieder dag en uur,
Laaten allen dan verhuizen,
Zoo JOHAN maar niet verhuist.

Voor het overige is overal MEERMAN het éénige denkbeeld, dat de zangen bezielt; en weet de beminnende geene na-

namen in de rijke Hollandsche taal, krachtig genoeg, te vinden, om haar gevoel voor haren Echtgenoot uit te drukken, dien zij daarom dan ook (den 20sten Oct. van dat zelfde jaar 1809) haren PREGADIO en DIODATI noemt; ja, schrik niet, Lezer! ook haren BUONAPARTE, *met wiens val* haar *ontzinkt het aardsch heelal.* Hierbij mogen wij echter de ophelderende aanteekening der vernuftige Dame zelve niet terughouden. „Mijn Echtgenoot," zegt zij, „die voor mij was „de van *God afgebedene*, de *van God gegevene* en, bij gevolg, ook voor mij het *beste*, het *goede*, *deel* van God, „zoude, indien hij niet in den gelukkigen middelstand geboren was geweest, maar op eene der verhevendste standpunten in dit leeven gestaan had, wel verre van het geluk der „wereld enz. te hebben vernield, door alle zijne pogingen „het heil van zijne natuurgenooten vermenigvuldigd hebben; „en, *zo* hij als dan, voor *hem* den eigenaartigen naam van „*Bonaparte* had gevoerd, zou deze naam, wel verre van aan „elk gevoelig hart een zugt of traan te hebben afgeperst, „met zegening en dankbaarheid, tot den laatsten naneef zijn „overgebragt." — Ook het IVde, grootere Deel dezer zangen hebben wij voor onze Lezers doorsnuffeld, in hetwelk alles ná het overlijden van den vereeuwigden Echtgenoot gedicht is; en overal vonden wij hetzelfde éene en onveranderlijke denkbeeld, en dezelfde overdrevene, wij zouden haast zeggen afgodische, huwelijksliefde, welker zeldzame uitdrukking ons zelfs somwijlen voor het verstand der goede Dame min of meer deed vreezen, en waarvan reeds alleen de opschriften van ieder vers, hadden wij tot het afschrijven van die alle ruimte, iederen Lezer zouden overtuigen. Ziet hier eenige derzelven: *Hij zonder mij gelukkig! Zonder hem leven! Zou hij ook eene andere minnen? Zou hij mij nu leelijk vinden? Zou hij ook voedsel noodig hebben? Hoe wenschte ik nu om een kind van hem! Welke taal spreekt hij? Weg met alle aardsche vreugd! Na een' hemelschen nacht. Mij dunkt, ik had bij zijn leven niet kunnen sterven. Op het zeggen, dat mijn verzenmaken eene ziekte van den geest was*, enz. enz. — Een plaatje, door VAN SENUS gegraveerd, pronkt vooraan het IVde Deel, en is, buiten de goede meening en het teederlievend hart der waardige Dame, in ons oog, van alles verreweg het beste.

Almanak, aan Bevalligheid en Deugd gewijd. 1818. *Te Amsterdam*, bij M. Westerman. 102 *Bl. f* 1-5-:

Bevalligheid en Deugd zijn de fieraden der Muze van den Heer WESTERMAN; zij heeft dus alle aanfpraak en mag zich ook verheffen op de gunst der Nederlandfche fchoonen, welke zich door deugd en zedige bevalligheid boven die van fommige andere landen zoo voordeelig onderfcheiden. De inhoud, poëzij en proza, zoo wij wél zien ten grootften deele, zoo niet geheel, van hemzelven, beantwoordt volkomen aan den titel (*Atala* en de *Belegering van Naumburg* verdienen bijzondere onderfcheiding); de plaatjes, van VELIJN, zijn allerkeurigst, en kunnen met die der uitheemfche Jaarboekjes wedijveren; de eigenlijke *Almanak*, met zijn toebehooren, is met zorg bewerkt, en de geheele uitvoering aan dit alles evenredig. Wij kunnen alzoo dit Jaarboekje van goeder harte en met ruimte aanbevelen.

Eerfte Gronden der Zangkunst, door F. VAN BREE, *Muzijkmeester te Leeuwaarden. Te Amfterdam*, bij J. van der Hey. 1817. *In kl.* 8*vo.* 45 *Bl. f* :-14-:

Recenfent heeft dit boekje met genoegen gelezen, en de daarin bevatte theorie der zangkunst eigenaardig en duidelijk gevonden, omdat hij ook geene volledige aanwijzing van alles, wat den zang betreft, daarin gezocht heeft. De beuzelende kindertoon, welke in deze gefprekken heerscht, behaagt ons echter niet; want zulke jonge kinderen, als de fchrijver in dezen kinderlijken toon vooronderftelt, zullen deze theorie toch met moeite kunnen begrijpen. Met eene kleine verandering ware hier eene groote verbetering gemaakt, het werkje nog bekort en nader tot het door den kundigen zamenfteller beoogde doel gebragt. Muzijklijnen en figuren zijn, even als het geheel, fierlijk gedrukt; wij meenen daarin de meesterlijke hand van den kundigen letterfnijder FLEISCHMAN te herkennen.

Dat dit werkje moge bijdragen, om het godsdienftig gezang te helpen verbeteren, en het dikwerf gehoorde gefchreeuw, gekraai, gegil en nabootfing der nachtvogels te doen vervangen door de poging, om met eene zuivere ftem, een befchaafd gehoor en veredeld gevoel den lof des Allerhoogften aan te heffen, wenfchen wij hartelijk met den fchrijver.

BOEKBESCHOUWING.

Zesde zestal Leerredenen, door J. H. VAN DER PALM. *Te Leyden, bij* D. du Mortier en Zoon. 1816. *In gr. 8vo. VI en* 208 *Bl. f* 1-12-:

Het lang uitblijven dezer beoordeeling worde niet aan onverschilligheid, maar aan wettige verhinderingen toegeschreven, welke den Rec. tot hiertoe buiten de mogelijkheid stelden; om deze hem anderzins zeer aangename taak slechts eenigermate naar behooren, immers met kalmte, te kunnen volvoeren. Anders moeten wij rondborstig betuigen, dat wij in ieder voortbrengsel van dezen beroemden Kanselredenaar eene gedurige toenadering ontdekken tot die edele en heldere eenvoudigheid, welke het zekerst kenteeken van deszelfs voortreffelijkheid is, en ons ook dezen bundel Leerredenen nog boven de vorigen doet waarderen. Eene nadere beschouwing der onderscheidene stukken zal, twijfelen wij niet, deze opmerking staven. Wij zullen aan deze taak met de meeste opregtheid en bescheidenheid trachten te voldoen.

De eerste Leerrede handelt over Luk. VII: 35, en wel in diervoege, dat de Hoogleeraar eerst dit gezegde des Zaligmakers opheldert, en den zin van hetzelve uit de omstandigheden, waarin het werd uitgesproken, in het licht stelt; ten tweede de grondstelling, in dit gezegde vervat, als de regelmaat beschouwt, die Jezus, bij zijn verblijf op deze wereld, in zijne leer- en handelwijze standvastig volgde; ten derde de behartiging dezer grondstelling allen, als leden der menschelijke en der christelijke maatschappij, met ernst poogt aan te prijzen. Hoe schoon de ontwikkeling der wijsheid in het eerste gedeelte ook zijn moge, zouden wij toch wel vragen, of dezelve niet wat al te menschelijk is voorgesteld; daar het uit het vervolg der Leerrede blijkt;

 dat

dat de Heer VAN DER PALM er geene *wereldwijsheid*, maar *hemelsche wijsheid* onder verstaat, die als de *ware wijsheid* door hen, die dezelve regt leeren kennen, eindelijk erkend en geëerbiedigd wordt. Voorts is de ontvouwing van Jezus handelwijze en de oordeelvellingen der menschen ten uiterste menschkundig; treffend inzonderheid de daarstelling van Jezus gedrag. Men ziet den Heiland der Wereld, in zijne eenvoudige wijsheid, als het kenmerk der waarheid, zoo stil, vast, onverschrokken en toch bescheiden wandelen onder het vitzuchtig en bijgeloovig menschelijk geslacht. Inderdaad, deze schets is het penseel van eenen VAN DER PALM waardig.

De tweede Leerrede, over Matth. XXVII: 24, 25, stelt ons eerst Pilatus voor, en hetgeen door hem verrigt werd; ten tweede, het Joodsche volk en deszelfs Oversten; ten derde, Jezus; ten vierde, voor wie en tot welk einde de geschiedenis van Jezus diepe vernedering is beschreven. — Meesterlijk is de schildering van het regthuis en de aldaar plaats hebbende handeling, waardoor ons het gansche tafereel helder aanschouwelijk wordt gemaakt. Alhoewel VAN DER PALM Pilatus geenszins tracht vrij te spreken, zoo is 't ons echter voorgekomen, dat hij hem wat veel schijnt te verontschuldigen. Zouden wij zijne wankelmoedigheid wel zoo zeer aan zwakheid, als aan een beschuldigend geweten moeten toeschrijven? Bij zulk een plegtig regtsgeding, als hij hier genoodzaakt werd, uit hoofde van de aanklagt der Joden, te ondernemen, kon hij er immers de hand niet mede ligten, hoe gaarne hij zulks anders ook zou gedaan hebben. Hem schuldig verklaren, kon hij niet, zonder zijn gezag te eenemaal te ondermijnen, want daartoe waren de beschuldigingen niet toereikend; daarbij kwam nog, zoo als de Heer VAN DER PALM te regt aanmerkt, de waarschuwing zijner vrouwe, die hem in de uiterste verlegenheid bragt. Zelfs den onschuldigen Jezus naast eenen straatroover Bar-Abbas te stellen, vinden wij voor eenen regter ten hoogste laakenswaardig; te meer, daar hij uit de verbittering der

Jo-

Joden van te voren wel had kunnen voorzien, hoe de keuze tusfchen eenen weinigbeduidenden vagebond en den zoo algemeen gehaten Gevangenen moest uitvallen. Alles kenfchetst ons den zedeloozen, maar tevens listigen hoveling, die, ten deele uit haat tegen de Joden, ten deele uit vrees voor den Keizer, ten deele uit bewustheid van eerloozen handel en knevelarijen, de rol speelt, die hem voor de wereld eenen fchijn van regtvaardigheid zou kunnen geven. Evenwel erkennen wij, vele wenken tot het inzien van des Stadhouders arglistig hart van bl. 45—47 gevonden te hebben. Heerlijk, daarentegen, is de regtvaardiging van de handelwijze des Albeftuurders; heerlijk ook de befchouwing van den toeftand der tegenwoordige Joden; zielverheffend het tafereel van Jezus. Bij het lezen der fchriftuurplaatfen, bl. 60 en 61, is het ons voorgekomen, dat het niet ondienftig ware, *of* deze uitdrukkingen te omfchrijven, *of* althans dezelve naderhand zoodanig te verklaren, dat men hoorders en lezers voor misvattingen behoedde. Wij behooren op de vraag: of er ook in onze dagen te vinden zijn, die Jezus niet geheel van de blaam der oproerigheid zouden vrijpleiten? mede onder het getal der ongeloovigen. Eerder zouden wij denken, dat er konden gevonden worden, die Jezus voor wat eenvoudig zouden verflijten, in het niet genoeg verdedigen zijner onfchuld; hoezeer wij beiden voor even roekeloos en ondankbaar houden. Het flot is zeer opwekkelijk.

De derde Leerrede, over Matth. XIII: 44—46, ontvouwt ons eerst de beide gelijkenisfen, naar den zin en de meening van Jezus; vervolgens het onderwijs, daarin begrepen, in deszelfs waarheid en belang. — Reeds de inleiding is zeer gepast, om ons het aardfche als goed, maar het hemelfche als nog beter te doen kennen. Leerzaam zijn de ophelderingen over de gelijkenisfen, en inzonderheid noodzakelijk is de aanwijzing, dat in beide deze zinnebeeldige voorftellen ééne en dezelfde waarheid wordt aangedrongen. Ieder zal in de ontwikkeling

dezer gelijkenissen de Oosterſche takt en kunde van den Hoogleeraar moeten bewonderen, die ons juist en geheel verplaatst in den toeſtand van den vinder en kooper van ſchat en parel. Vooral onderhoudend en vindingrijk is de inkleeding in een Oostersch vertelſel. Ééne aanmerking zij ons echter ook hier vergund: of, namelijk, het koopen van eenen akker, waarin men weet, dat een groote ſchat verborgen ligt, niet een onverſchoonlijk bedrog insluite, dat de Zaligmaker zekerlijk niet wil aanbevelen; en of het daarom niet beter ware, om dit vermoeden te voorkomen, behoudens het Oostersch verdichtſel, de opheldering te laten doorgaan, die VAN DER PALM bl. 76 heeft opgegeven, namelijk, dat, volgens Oosterſche zeden, *het eigendom aan den vinder toekwam?* Deze wenk vervalt bij de *parel*; dáár loopt alles goed en eerlijk af, en deze gelijkenis is buitengemeen ſchoon en natuurlijk beſchreven, ja tot in derzelver kleinſte bijzonderheden ontvouwd, zonder eenigzins langwijlig te zijn. Wij ſtemmen voorts gaarne toe, dat, wanneer wij een minder voor een meerder geven, daartoe geene opoffering wordt vereischt; doch zou, in verband met het verder beloop der Leerrede, er toch niet te regt eenige meerdere aandacht behooren te moeten gevestigd worden op de woorden: *verkoopt al wat hij heeft*, en: *verkocht al wat hij had*, als zijnde eene aanſporing, om eerst het koningrijk Gods te zoeken en deszelfs geregtigheid, in het zeker vertrouwen, dat ons het overige zal toegeworpen worden? Trouwens dit wordt in het ſlot vrij ſterk aangedrongen.

De vierde Leerrede, over 2 Chron. I: 2—13, ſchetst ons eerst deze gebeurtenis in haar ware licht met ophelderingen en aanmerkingen, vervolgens eenige daaruit afgeleide gevolgen tot nut en beſturing van hart en wandel. — De geſchiedenis is: *het gebed van Salomo om wijsheid.* Voor dezelve vinden wij eene voorafſpraak en gebed. Omtrent het eerſte voelen wij ons genoopt eenige bedenkingen voor te ſtellen, die in verband ſtaan met onze beoordeeling van de vierde Leerrede van het vorige

zes-

zestal (*). Wij ontkennen in geenen deele den veelvermogenden invloed, welken zoo wel de gebreken als de deugden van den Vorst hebben op het ongeluk of het geluk der volken. Doch juist daarom gelooven wij des te vaster aan de Apostolische uitspraak: *dat alle magt is van God.* Even min als wij van eene billijke Godsregering kunnen verwachten, dat de volken moeten boeten *voor* de dwaasheden der Vorsten, kan 't ons helder worden, dat zij *om* derzelver wijsheid zullen gezegend worden. Maar, gelijk de gebreken der Vorsten voedsel vinden in die hunner onderdanen, zoo schept de wijsheid ondersteuning en medewerking uit hunne goede hoedanigheden. Het is dus *door*, maar onzes inziens niet *om* of *voor* de Vorsten, dat God een volk zegent of straft. Had Israël ten tijde van David niet eene vernedering noodig gehad om zijnen euvelmoed te fnuiken, ten einde de spiegel der Godsregering niet in menschelijke overmagt zoude verloren gaan, dan zou voorzeker de Godheid den hoogmoed van David alleen aan hem en zijn huis, en gewisselijk niet aan de nazaten, de onschuldige nazaten van Abraham gestraft hebben; zoo als wij ons ook niet kunnen verbeelden, dat Salomo's wijsheid zijn volk tot dien trap van luister en grootheid zou opgevoerd hebben, bijaldien de toestand der Israëliten zelve dien voorspoed en welvaart niet had gedoogd en onschadelijk gemaakt. Als een staat rijp is voor verhooging, uit hoofde van deszelfs in- en uitwendige gesteldheid, stelt de Albestuurder in de wijze maatregelen van de Overheid de middelen daar, om denzelven daartoe te brengen. Onzes bedunkens leert zulks vooral de gewijde geschiedenis, en het zou ons waarlijk bevreemden, wanneer de Hoogleeraar deze stelling niet door zijne diepere bijbelkennis had bekrachtigd gevonden; weshalve wij over deze onze uitweiding ook geene verschooning zullen behoeven te vragen. — Wat nu het gebed betreft, wij hebben hetzelve allerschoonst, krach-

(*) *Letteroef.* voor 1816. No. XVI. bl. 700 en verv.

krachtig, eerbiedig, gepast voor deze Leerrede gevonden, en juist geschikt om de hoorders voor te bereiden tot de stof, welke VAN DER PALM zoo uitstekend heeft behandeld. Inzonderheid trof ons de schildering van den plegtigen optogt des jeugdigen Konings naar Gibeon, ten einde aldaar bij de arke des verbonds, het hoogste geschenk des Hemels, *wijsheid* van Jehova op zijne moeijelijke loopbaan af te smeeken. Wij lezen geheel in den boezem van den godvruchtigen jongeling; denken, gevoelen, bidden met hem; zijn als tegenwoordig bij zijne inhuldiging. Ja, onze harten verheffen zich tot den Alzegenaar, met den wensch, dat in dezer voege ieder Vorst zijne regering mogt aanvaarden! Terwijl wij in de toepassing met den gewijden Redenaar de Voorzienigheid danken, dat wij in *onzen* godvruchtigen Koning dezen zegen zoo duidelijk mogen ondervinden en bevestigd zien.

De vijfde Leerrede, over 1 Kon. IV: 25, geeft ons eerst een algemeen overzigt van den gelukkigen staat des Israëlitischen rijks onder de regering van Salomo, met eene breedere ontvouwing van den aard en de bestanddeelen van dat volksgeluk, volgens den inhoud van den tekst; daarna, eene vergelijking van onzen eigen volkstoestand met dien van Israël, ter opwekking van zich zelven en zijne hoorders tot betamelijke gezindheden en beoefeningen. — Al aanstonds verleent ons de inleiding een zeer bevallig tafereel van de vrucht van Salomo's gebed. Alleruitmuntendst is de volgende schildering dier tijden onder het bloeijende Joodsche volk, strekkende tevens tot een bewijs, hoe diep de Redenaar is ingedrongen in de gesteldheid van den staat, dien hij schetst, alles met Oostersche kleuren en fraaije tinten. Doch kan ook te gelijk deze schilderij niet strekken ter staving van ons boven gemeld gevoelen, dat God een volk *door*, maar niet *om* zijnen Vorst tot den hoogsten trap van geluk voert? Hoe levendig zijn al verder de verwen, waarmede Israël's bronnen van welvaart worden afgemaald! Hoe overtuigend zijn de aangevoerde be-

wij-

wijzen, dat eigen nijverheid de zegeningen des Allerhoogsten moet voltooijen! Zou echter het *dankbaar genieten* bij Salomo en zijn hof niet wel wat overdadig en weelderig geworden zijn? En zouden die aantijgingen, bl. 160, dus wel zoo geheel ongegrond geweest zijn? Bedriegen wij ons niet, dan geeft zijne eigen belijdenis, vooral in zijnen *Prediker*, ons wel eenige aanleiding tot dit vermoeden. Heerlijk wordt die schets van Israël's volksgeluk bij gedurige opklimming in het einde bekroond op bl. 162. Nopens de vergelijking van onzen toestand met dien van Israël kunnen wij niet anders betuigen dan onze opgetogenheid over dit schoone tafereel, terwijl wij de waarheid daarvan diep gevoelen en de vermaningen ten uiterste doeltreffend vinden.

Eindelijk de zesde Leerrede achten wij het pronkstuk van allen. Zij handelt over Matth. XII: 42b., en wel in diervoege, dat zij eerst aan deze uitspraak van Jezus (*meer dan Salomo is hier*) uit het verband, waarin zij voorkomt, het noodige licht bijzet; ten tweede, Jezus en Salomo, in de betrekking, waarin beiden hier voorkomen, met elkander vergelijkt; en eindelijk de meerderheid van Jezus boven Salomo doet verstaan en gevoelen. — Deze Leerrede houden wij schier boven allen lof verheven. Bij herhaling dezelve lezende, werden wij telkens op nieuw daardoor verrukt. Wij weten niet, wat wij meest moeten bewonderen: of de heerlijke beschrijving van Salomo's grootheid, bij trapswijze opklimming, reeds in de inleiding; of de daarstelling der kwaadaardige betichting; of de tafereelen van Jonas en de Koningin van Scheba bij Salomo, en dan dat ontwakend gevoel: *meer dan Jonas, meer zelfs dan Salomo is hier*; of die overheerlijke trekken ter vergelijking van Jezus en Salomo; of het vernuft, om eerst de gelijkheid en dan de ongelijkheid te schilderen; of de hart- en zielverheffende aanwending dezer waarheid. Kortom, ieder leze en herleze zelf, om met ons te deelen in dien wellust, en den Hoogleeraar dringend te verzoeken, om, behoudens zijne gewigtige taak der Bij-

belvertaling, ons toch niet van deze voortbrengfels van zijnen geest verftoken te laten!

De voortreffelijkheid van de Leer der Roomsch-catholijke Kerk gehandhaaft, op grond der Heilige Schriftuur, (en daarop alleen) tegen den Eerwaarden Heer J. J. SCHOLTEN, *en twee andere Protestantsche Schrijvers. Te Leyden, bij* J. J. Thijsfens en Zoon. 1816. *In gr. 8vo.* 136 *Bl. f* 1-:-:

Wij zagen den titel van dit boekje met bijzonder genoegen. Zoo moet het toch, zal men ooit met elkander ftaan op gelijken grond, en zal het redeneren iets meer dan ijdele woorden zijn: men fpreke dan naar de H. Schrift, en naar dezelve *alleen!* Maar de lezing gaf ons zoo veel genoegen niet, daar het beroep op de H. Schrift, en de uitlegging, evenzeer als de redenering, al bijzonder armhartig is; en zelfs als eene proeve, hoe ver een kundig Roomschgezinde het brengen kan, als hij zich eeniglijk aan den Bijbel houdt, is dit gefchrift onvoldoende; — wij gelooven voor het minst niet, dat men den Katholijken regt zou doen, als men dit als het *non plus ultra* eener Bijbelfche verdediging der Roomsch-katholijke Kerk wilde doen gelden. Wij hadden verwacht eene duidelijke opgaaf der punten tusfchen Roomsch en Onroomsch in gefchil, en dan uit de H. Schrift met oordeel aangevoerd hetgeen de Katholijk in zijn voordeel acht. Zoo kon men toetfen; en handelde men wederzijds edelmoedig, dan verwachteden wij toenadering. Dan, de Schrijver gaat eenen anderen, meer omflagtigen weg: hij tracht den Heer SCHOLTEN te weêrleggen, en heeft zoo tusfchenbeiden ook den *Protestant aan zijne Medeprotestanten*, en *Aletofilus*, den laatften wel het meest, (ja, buiten het voorberigt, vinden wij naauwelijks van den eerstgenoemden eenige melding) dan tevens aangetast.

Al-

Allerminst hadden wij hier verwacht den Protestanten het *regtmatig* bezit des Bijbels te zien betwisten, welks bezit hier echter gezegd wordt *bijnaar gelijk te ſtaan* (past op uwe ſtukken, Protestanten in het voormalig vereenigd Nederland!) *met het bezit der Kerken in de Noordelijke Provinciën van de Hervormden in het bijzonder;* en wij verwachtten ook geenszins eene bewering van duisterheid der H. Schriftuur, en het noodzakelijke van de magt der Kerke tot derzelver uitlegging. Dit wordt nu, ja, zoo men dit bewijzen noemen wil, uit 2 Petr. III: 16. I: 19, 20 bewezen; immers zegt Petrus: *dat de Prophetiſche Schriften door geen eigen verklaring worden uitgelegt!* Ook waren wij, bij de op den titel vermelde wijze van het pleit te zien beſlisſen, op geene aanvoering van Kerkvaders verdacht; en allerminst op het dom of onedelmoedig verdraaijen der punten in geſchil, zoo als b. v. dat der pretenſe *onbevlekte ontfangenis van Maria.* Dan — wij hebben hier een tegenſchrift tegen den Eerw. SCHOLTEN, waarbij de Schrijver grootendeels dan over Bijbelteksten redekavelt op zijne wijze, maar geſchiedenis en overlevering, daar hij SCHOLTEN weêrleggen wil, niet kon voorbijgaan. De ons zoo uitlokkende titel is dus weinig meer dan — misleiding. Tot eene proeve van ſchrijftrant en ſchriftverklaring tevens, zij het volgende; toevallig ſlaan wij het boekje hier juist op:

„ Dat deze" (de R. K. Kerk) „ *heilig* is, wordt almede uit Gods woord bewezen. Ook daar voor bad Jezus zijnen Hemelſchen Vader, volgens Jo. XVII: 17. „ *Heiligt ze in de waarheid*, Uw woord is de waarheid." En vers 19. „ Voor hen heilig ik mij zelve, opdat zij „ mogen geheiligt zijn in de waarheid." Zoo ſpreekt Paulus, Eph. V: 27. „ Opdat hij (Christus) zich zel„ ve eene heerlijke Kerk bereiden zoude, die geen vlek „ of rimpel of iets diergelijks hebbe, maar die *heilig* en „ *onbevlekt* zij." Zie verder 1 Cor. VI: 19. 2 Cor. VI: 16. 1 Petr. II: 5.

„ Dat ook deze Kerk *Catholijk* is, behoeft geen betoog; vermits zij overal in alle landen wordt beleden.

„ En dat zij is *Apostelijk*; wordt niet minder bewezen, *eerstelijk*: uit de *eenstemmigheid* van hare *leer* en *bediening met die der Apostelen*, gelijk hier voor reeds is getoond. En *ten anderen uit de geregelde opvolging*. Zoo weten wij dat, na de kruisiging van Petrus, reeds in den jare 73 der Christelijke tijdrekening, *Linus* als oppervoogd is aangesteld. Dat dezen in de jare 84 werd opgevolgd door *Cletus*; dezen wederom door *Clemens*; die door *Anacletus* enz. enz. enz.. Den Heer President, die op bl. 37, de opvolging der Pausen van Joannes VIII tot Leo IX op bijnaar vijftig steld; en zal dan ook wel met het bestaan der vorige Pausen bekend zijn. Evenwel heeft hier bij dezen Schrijver eene vergisfing plaats van twee jaren; het was niet in 872 maar 874, dat Joannes tot Paus verkozen is, en het getal tusschen deze en Leo IX bepaalde zich tot *achtenveertig*.

„ De menigte van algemeene Kerkvergaderingen en Concilien, van de eerste tijden des Christendoms af, bewijzen allen voor de bestendige bevordering der *eenheid*,— en de macht welke door Jezus zelf aan zijne Kerk is gegeven, waarborgd ons de zekere *onfeilbaarheid* derzelve. Immers heeft Jezus tot zijne Apostelen gezegd: „ Die u ontvangt, ontvangt mij," enz. Matt. X: 40. „ Voorwaar, voorwaar ik zeg u: zoo wie ontfangt den „ geenen *die ik zenden zal*, die ontfangt mij." Jo. XIII: 20. En dat wij verpligt zijn de Kerk te gehoorzamen, leerd ons Paulus, Hebr. XIII: 17. „ Weest uwen leids„ mannen gehoorzaam" enz. Zie almede Hand. XV: 41. Maar boven dien heeft Jezus nog beloofd: „ *Ik* „ *ben met uliedden alle de dagen, tot de voleinding der* „ *wereld*."

„ Op eene vrij onverdraagzame wijze, om geen erger woord te gebruiken, laat zich den President op bladz. 37 uit, omtrent *alle de* Pausen, welken van Joannes VIII tot Leo IX bestaan hebben. Maar moet men zich evenwel niet verwonderen, dat iemand, welke van de

Roomsch

Roomsch Catholijken geene anderen, dan *schriftuurlijke bewijzen* wil aannemen, zich, *bijnaar op ieder bladzijde* van zijn werkje, beroept *op schrijvers buiten de Heilige Schrift;* welke auctoriteit niet alleen niet algemeen is, maar die zelfs dikwijls door andere gelijksoortige Schrijvers, met zeer veel grond tegengesproken worden. Zoo allegeert men *Erasmus* op bladz. 115, om eene pretense, en zelfs *onverstaanbare, verandering*, in de leer der Transubstantiatie te doen geloven. *Baronius* op bladz. 37, om *acht en veertig* Pausen tot *deugnieten* te verklaren." enz.

Heeft onze Lezer genoeg? Maar wij willen edelmoedig den achtenveertig-ponder aanwijzen, die den Heer SCHOLTEN volkomen dooden moet. „ Wie komen
„ hier nu (Marc. V: 7) voor, als verklaard te hebben:
„ *dat niemand de zonden kan vergeven, dan God* alleen?
„ *Jezus* zeker niet: maar wel *de Schriftgeleerden van*
„ *dien tijd*, die steeds hun werk maakten om de leer
„ van Jezus, zoo veel in hun was hinderlijk te zijn. "—
Ohe libelle!

Raadgeving aan twijfelende Protestanten. Door J. G. LESAGE TEN BROEK, *Notaris te Naaldwijk. Te Amsterdam, bij* Geysbeek en Comp. 1817. *Met Goedkeuring. In kl.* 8vo. 28 *Bl. f* :-5-8

Wij wenschten wel, dat wij van dit, en al hetgeen de Notaris *c. s.* nog zal goedvinden te schrijven, betreffende den Godsdienst, ons met een eenvoudig „ GEZIEN," gelijk de Eerw. CRAMER, mogten afhelpen. Maar wij moeten ook *lezen;* en onze Lezer verlangt dan voor het minst toch eenig verslag. De Schrijver raadt zijne geliefde twijfelmoedige zielen hoofdzakelijk aan, dat zij Roomsch worden; dit spreekt zonder tong. Op fundament? dat reeds hunne twijfelmoedigheid *bewijs* is, dat God hun de gaaf des geloofs (aan de alleen zalig-

ligmakende Kerk) verleenen wil; weshalve zij ook zoo voorzigtig moeten zijn, hunne twijfelingen *niet* mede te deelen aan menschen, die de leer der Katholijke Kerk niet kennen, of, uit vooroordeel, miskennen, (als alleen zaligmakend.) Overigens moeten zij overwegen, (inderdaad overwegen? onderzoeken? nadenken?) 1) dat de Zaligmaker eene Kerk heeft willen stichten, ten allen tijde en overal zigtbaar, (?) en volmaakt overeenstemmende in het geloof; (in zoodanig geloof vooral, als Hij nimmer heeft bevolen?) 2) dat dit doel door zijnen beloofden bijstand volkomen bereikt moest worden; (en eeniglijk bereikt wordt door af te wijken van het eenvoudige, en door het verzinnen van pronk en bijvoegsels?) 3) dat de Apostelen overal gepredikt, en wel hetzelfde gepredikt hebben; 4) dat die leer, welke in alle landen dezelfde is, alleen die der Apostelen wezen kan; (al bevatte zij ook, van hetgeen de Apostelen leerden, geen enkel woord?) 5) dat de ware Kerk altijd moet bestaan hebben en nooit onzigtbaar geweest zijn; en nu moet men dan, 6) vergelijken de Katholijke Kerk, door God zelv' op eene rots gevestigd, in haren majestueuzen luister, en de bouwvallen bij de Protestanten, en denken aan het eensoortige van de tarwe en het veelsoortige van het onkruid; en eindelijk, 7) vooral niet vergeten, dat Jezus zelfverloochening en het opnemen van het kruis tot het kenmerk van zijne leerlingen stelde; terwijl men bij het minste nadenken gevoelen zal, dat het *opnemen van het kruis*, het *kruisigen van het vleesch*, en *tuchtigen des ligchaams*, meer beteekent, dan het nalaten ter (der) zonde. Een betoog, dat noch het 5de gebod, noch menschenvrees den twijfelmoedigen mag terughouden om Roomsch te worden, besluit deze Raadgeving; hetwelk wij den Schrijver gaarne schenken, daar buiten twijfel het geweten zoodanig eene daad eeniglijk rigten moet.

De zieltjes, die door deze Raadgeving gewonnen worden voor de alleen zaligmakende Kerk, zullen er ook zieltjes naar wezen; en de zoodanigen, die in eigendun-

dunkelijke zelfkwelling en doellooze ontbering de door Jezus bevolene, Gode aangename, *zelfverloochening* — in den uitwendigen eerdienst der Roomschgezinden de *eenvoudige*, *reinigende* Apostolische voorschriften en prediking — en in de geschiedenis der Pausfen *de eensoortige tarwe*, de overal en altijd overeenstemmende heiligende leer vinden, — en dat wel door den bril, hun bij dezen door den Naaldwijkschen Notaris op den neus gezet, — zijn niet alleen in Bijbel- en Geschiedkunde zeer ten achtere, maar tevens ook naar verstand of hart, of wel naar beiden, van zoodanig eenen stempel, dat wij meenen, dat de Protestantsche Kerk, door hen te verliezen, slechts eene geringe schade kan lijden.

De Geschiedenis der Kerkhervorming verkort, door M. VAN DER STIEPEL. *Te Utrecht*, bij S. Alter. 1817. *In kl. 8vo.* 80 *Bl. f* :-11-:

De Schrijver van dit boekje heeft, volgens zijn voorberigt, geen hooger doel gehad, dan „ om minkundi- „ gen onder zijne mede Christenen bekend te maken „ met *deze of gene* voorvallen, die het groote werk der „ hervorming hebben daargesteld; of er gevolgen van „ zijn." Nu zijn er wel Schrijvers, (schoon niet zeer velen) wier nederigheid hen al te gering van hunnen arbeid doet spreken, en die somtijds meer geven, dan zij deden verwachten; doch wij kunnen op onze eer verzekeren, dat dit hier het geval niet is. Voor meerkundigen is hier niets op te doen. Minkundigen, dat is geheel onkundigen, zullen er met *deze en gene* voorvallen bekend worden, maar ook van velen, waarvan men hen, als men dan toch voor hen wil schrijven, ook behoorde te onderrigten, onkundig blijven; omdat er de Schrijver of geheel van zwijgt, of er droevig los overheen loopt, of er ook zichzelven geene genoegzame ken-

kennis van verkregen heeft. Men zou, als men het boekje eens doorziet, om te ontdekken, hoe wijd de Schrijver den omvang van de geschiedenis wel neemt, meenen, dat het al vrij volledig was; dewijl het spreekt van de hervorming van *Duitschland*, *Zwitserland*, *Denemarken*, *Zweden*, *Frankrijk*, *Engeland*, *Schotland*, *Ierland*, *Nederland*, *Polen*, *Hongarijen*, *Zevenbergen*, *Bohemen* enz. Maar, als men nu gaat lezen, ziet het er sober uit. — In het verhaal wegens *Zwitserland* wordt, bij voorbeeld, op bl. 30—32, de naam van ZWINGLIUS zelfs niet ééns gespeld (*), en alles bestaat eeniglijk in een berigt wegens CALVIJN en BEZA. *Denemarken* en *Zweden* voegt de Schrijver, gemakshalve, bijeen, meldt eerst den aanvang der hervorming in het laatste, dan den afloop derzelve in het eerste rijk, en koppelt dit zoo te zamen, alsof de beide rijken met elkander slechts één éénig uitmaakten. Drie bladzijdjes zijn hem genoeg, om zijne minkundigen bekend te maken met de voorvallen in *Frankrijk*, *Engeland*, *Schotland* en *Ierland*, en een paar volgende vertellen hun de *anecdote* wegens *Doctor* COLE. Doch genoeg. Recensent vermoedt, dat de zamensteller een nieuweling is in de boekfabrijk. Is dat zoo: dan wete hij, dat zijne fabrijk nooit opgang zal maken, ten zij hij de goede stoffen, welke hij voorhanden heeft, beter verwerke.

(*) Op bl. 27 wordt echter van hem gewaagd, in eene lijst van hervormers in verschillende landen, doch hij aldaar ZWINGELIUS geheeten.

Nieuwe Verhandelingen van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. IIden Deels 6de Stuk. Te Middelburg, bij S. van Benthem. 1817. *In gr. 8vo.* 16 *Bl. f* :-5-8

Dit stukje bevat de beschrijving eener zeer zonderlinge misgeboorte, van een kind namelijk, waarin niet al-

alleen de dikke darmen, de pisblaas, de nieren en de bijnieren ontbraken, zoodat de kronkeldarm in de pisbuis uitliep en door dezelve de drekstoffen ontlast werden, maar ook de navelader en de navelslagaderen een halven duim van elkander verwijderd en derzelver openingen zoo volkomen gesloten waren, dat er zich, bij de geboorte, geen droppel bloeds uit ontlast had. Een blijk, dat dit kind, althans in het laatst der zwangerschap, niet meer in verband stond met de moeder. Er was voorts eene geheel vreemde en onnatuurlijke plaatsing der ingewanden aanwezig, zijnde de lever door het gemis van ondersteuning van het middelrif afgescheurd en tot ver in den onderbuik gezakt.

Deze waarneming is aan het Genootschap medegedeeld door deszelfs medelid, wijlen den verdienstelijken Heer S. A. DE MORAAZ, Med. Dr. te Sommelsdijk, die in korte aanteekeningen nog eenige voorbeelden van dergelijke wanstaltigheden uit andere Schrijvers aanhaalt.

Volledige Beschrijving van de Thermo-lamp, of verwarmende en tevens licht gevende Kagchel, waarmede men verscheidene kamers of eene zaal te gelijker tijd kan verwarmen en verlichten, en waarvan de rook niet behoeft gewasschen te worden; met eene Afbeelding, waarop alle deelen van de Thermo-lamp zoo naauwkeurig zijn vertoond, dat een ieder er, zonder groote kosten, eene naar kan laten vervaardigen. Met het motto: Eene matige warmte en een goed licht zijn wezenlijke behoeften voor den mensch. *Uit het Hoogduitsch. Te Arnhem, bij* J. H. Moeleman. 1817. *In gr. 8vo. f* 1-6-:

Het *instrument*, hetwelk ons hier beschreven wordt, moet, als men het houtsneeplaatje vergelijkt, al een aardig figuur in eene zaal maken. Het is zeker zeer eenvoudig, maar ook zeer lomp. Volledig is de beschrijving

ving in 't geheel niet: want wij zien niets van een toestel, geschikt ter verlichting eener geheele zaal, nog minder van een gebouw, of althans van verscheiden vertrekken. Ook vatten wij niet, hoe het ter verwarming van meer dan ééne kamer dienen kan. De Verteller had dus wel, voordat hij dit schoone stuk ter persse gaf, zelf mogen beproeven, wat er van ware; dan zoude hij zeker bevonden hebben, dat de geheele uitvinding zelfs geen houtsneê almanaksplaatje waard was.

Karaktermatige Beschrijving van het bijzonder leven en gedrag van NAPOLEON BUONAPARTE, *alsmede zijne handelwijs omtrent vreemde Mogendheden. Door* LEWIS GOLDSMITH. *IIIde of laatste Stuk. Te Amsterdam, bij* H. Gartman. *In gr. 8vo.* 180 *Bl. f* 1-16-:

Wij hebben ons gevoelen wegens de beide eerste stukken van dit werk reeds vroeger gezegd. Hetzelve blijft zich in vorm en strekking vrij gelijk; doch het voor ons liggende gedeelte is voor de Natiën buiten *Frankrijk* het gewigtigste, daar het 's mans gedrag *omtrent vreemde Mogendheden* betreft. Indien men op alles, of slechts op het grootste gedeelte van 't geen hier gemeld wordt, met vertrouwen kon afgaan, zou dit werkje eene der gewigtigste bijdragen tot de geschiedenis onzer dagen opleveren. Sommige anekdoten, 't is waar, hebben eenen hoogen graad van inwendige waarschijnlijkheid, en zijn ook sedert van elders bekend geworden; anderen waarborgt de Schrijver, als gegrond op geheime akten, die hem, als toenmalig beëedigd Translateur, volkomen konden bekend zijn; anderen, daarentegen, zijn blijkbaar overdreven, of strijdig met hetgeen wij uit andere bronnen weten, en alles moet afhangen van het getuigenis, en dus van de onkreukbare waarheidsliefde en den toegang tot de bronnen, van éénen man, die in allen gevalle een te geringen post bekleedde, om in *zoo vele* der allerdiepste staatsgeheimen ingedrongen te zijn, als hij ons hier ontsluijert. Wij twijfelen echter niet aan 's mans goeden wil, om de waarheid te zeggen; doch het komt ons voor, dat hij uit *Parijsche* stadsgeruchten, die gewis door den algemeenen haat der burgerij tegen den *Corsicaan*

taan zoo niet verdicht, althans overdreven waren, zijne berigten geschept heeft, welke men dus als geene reine bron voor de Geschiedenis kan aanmerken. — Doch wij zullen van het een en ander bewijzen aanvoeren.

Dat BUONAPARTE het in de behendigheid van *omkooping* zeer verre gebragt hebbe, is hoogstwaarschijnlijk; dat hij niet alleen onder de krijgs-, maar ook onder de staatslieden, ja de staatsdienaars der groote Mogendheden zijne veile afhangelingen gehad hebbe, ligt bijna in den aard zijner ongeloofelijk snelle overwinningen, vergeleken met zijn' naderhand gevolgden, ongehoorden tegenspoed. Het komt ons echter bedenkelijk voor, of de Heer VON HAUGWITZ wel *die* verrader geweest zij, waarvoor GOLDSMITH hem uitmaakt. Ter volstrekte eerloosverklaring van zulk eenen hoofdpersoon in de Geschiedenis vorderen wij natuurlijk bewijzen, en geene bloote beschuldigingen. Niet malscher behandelt hij den Graaf PHILIPPUS VAN COBENTZL, *Oostenrijksch*, en Prins KURAKIN, *Russisch* Gezant te *Parijs* (voorheen Minister van Buitenlandsche Zaken); laatstgemelde (bl. 45.) wordt zelfs een *oude verrader* genoemd. Ook hiervan hadden wij wel gaarne eenige meerdere bewijzen gewenscht. Dat BUONAPARTE te *Parijs* altijd omringd was van eene sterke wacht, en het niet mogelijk zou geweest zijn hem te genaken, is volstrekt niet waar; velen onzer landgenooten, die te *Parijs* geweest zijn, kunnen zulks getuigen: ja hier, waar hij toch zoo veel stof tot haat rondom zich had opgehoopt, trotseerde hij, met eene bijna beleedigende stoutmoedigheid, die men alleen door geloof aan een *Fatalismus* verklaren kan, de verontwaardiging des volks. Op bl. 95 wordt *de officiële Courant van den Haag van* 30 *Julij* 1805 aangehaald; zekerlijk de *Staatscourant*, die echter eerst in September 1805 begonnen is. — Daarentegen schijnt de verfoeijelijke handel met de *Spaansche* wol te *Burgos*, die NAPOLEON eerst voor zich verbeurd verklaarde, en daarna aan de *Spaansche* kooplieden nog eens deed betalen; voorts zijn gemeene diefstal ten aanzien der wissels van den *Russischen* Minister (bl. 173, 174), — deze daadzaken, zeggen wij, schijnen echt en bewezen; want de Schrijver heeft de bewijsstukken daarvan gezien, en van ambtswege vertaald. De echtheid van het geheime Traktaat van *Tilsit* (bl. 152—154) wordt door den Schrijver verzekerd ter behoorlijke plaatse met bewijzen gestaafd te zijn.

Alsdan is hetzelve zeer merkwaardig. Doch het is zonderling, dat noch de daarbij bepaalde bezitneming van *Afrika's* roofstaten, noch die van *Egypte*, door *Frankrijk* zelfs maar beproefd is. De gevangene, twee jaren lang, in het kasteel *Vincennes*, op bl. 155 in de noot, is immers ALEXANDER BERTHIER niet? En zoo neen, waarom hem dan enkel BERTHIER genoemd, onder welken naam toch slechts één persoon algemeen bekend is? Op bl. 61 staat, dat BUONAPARTE's inlijving van *Genua* bij *Frankrijk* onder andere den *Duitschen* Keizer tot verandering van zijn' titel in dien van *Keizer van Oostenrijk* zou hebben bewogen, hetwelk nogtans wel een jaar vroeger gebeurd is.

Men ziet uit het aangevoerde, hoe voorzigtig men dit boek gebruiken moet, om daaruit de gebeurtenissen der laatstverloopene jaren te leeren kennen. 's Mans zucht voor waarheid, vrijheid, orde en regt is allezins loffelijk; maar hij *gaat* blijkbaar, even als in de beide eerste stukjes, te verre. En zulks heeft dit nadeel, dat men nu geenen juisten maatstaf heeft, om het ware, welbewezene, van het ter loops gehoorde, vergrootte of half ware te onderscheiden.

Men gevoelt, dat wij den inhoud dezes werks — eene reeks van *Anecdoten* over bekende gebeurtenissen — niet wel ontleden kunnen. Slechts deze bijzonderheid stippen wij daaruit aan. — Het *Pruissische* Kabinet ontving, volgens hem, van den *Bazelschen* Vrede af, jaarlijks eene Millioen Rijksdaalders voor deszelfs onzijdigheid. En toch zou BUONAPARTE, te midden van dien door hem gekochten Vrede, het plan gevormd hebben, om *Polen* in opstand te brengen, door middel van *Fransche* soldaten, als volkplanters vermomd. Ook andere beroepen werden door den algemeenen dwingeland tot verleiding gebezigd. „ Men vond den spion onder het kleed van eene danseres, eenen zanger of eenen schilder, ja zelfs in eenen kapper, die voorgaven reden gehad te hebben om hun land te verlaten; die zich in den nederigen post van huisbedienden in de vertrouwelijkheid van personen van hoogen rang indrongen, en zich somtijds meer nuttig voor hunne zenders betoonden, dan de meest achtingwaardige geakkrediteerde agent." — o, Mogten deze helsche kunstgrepen eener echte (ook reeds oudere) *Fransche* staatkunde althans in *onze* hooge kringen nooit of nimmer eenige uitwerking doen!

Op

Op bl. 277 vindt men eene stootende drukfout: *De vredesvoorstellen werden — aangenomen*, in plaats van *niet aangenomen*. Voorts is de vertaling vrij goed.

Heidebloemen van JAN VAN WALRÉ. *IIde Deel. Te Haarlem, bij* F. Bohn, 1816. *In gr. 8vo. f* 3-12-:

De Heer VAN WALRÉ is gansch niet over ons tevreden, omdat wij, bij de beoordeeling van het eerste deel dezes werks (*), eenen enkelen minnezang fraai en wegslepend, doch daarom gevaarlijk en voor de zedelijkheid nadeelig hielden. Ja, de man schijnt boos te zijn. Hij noemt onze oordeelvelling aanmatiging, en de wijze en toon zijn hem verdrietig gevallen. Wij nemen echter geen woord terug van hetgene wij, zonder oogmerk om den achtenswaardigen man te beleedigen, *sine ira et studio* en op geene onbescheidene wijze, gezegd hebben, en wij zijn nog in ons oordeel bevestigd geworden door het gevoelen van anderen, die mede den bedoelden minnezang veel te weelderig geschilderd vonden. De Dichter verdedigt hier zijn voortbrengsel ook niet, maar zoekt slechts zichzelven te verontschuldigen. Gaarne laten wij aan die verontschuldiging alle regt wedervaren, voor zoo verre zij de bedoelingen van den Dichter betreft, waaromtrent wij, trouwens, nooit eenigen twijfel gevoed noch geuit hebben, daar wij niet de zedelijke reinheid en oogmerken van den Dichter, maar alleen zijn kunstprodukt hebben beoordeeld. Ook wij kennen het: *nitimur in vetitum, semper cupimusque negata*; doch dat het daarom onvoorzigtig zoude zijn, eenig kunstwerk, als gevaarlijk voor de zeden, te doen kennen, — dit bewijst te veel, en daarom in het geheel niets, zoo als ieder zedekundige, zonder juist een *naauwgezet veroordeelaar* te zijn, ons gaarne zal toestemmen.

De inhoud van dit tweede deel heeft ons voorts in ons gunstig gevoelen, omtrent den Dichters kunstvermogen, bevestigd; schoon wij niet kunnen ontveinzen, dat wij, bij vergelijking, aan het eerste deel meerderen rijkdom in keurige en uitgezochte stukken toekennen.

Het eerste gedicht, hier voorkomende, *Licht en Duisternis*, heeft

(*) *Vaderl. Letteroef. voor October*, 1816. *No.* 13.

heeft vele teekeningen, welke fiksch zijn en goed uitkomen. Het woord *herhaald*, op bladz. 9, in den zin van *betracht* of *beoefend*, schijnt ons het regte niet te zijn. Somwijlen slaat ook de Dichter wat al te weinig acht op den klemtoon, b. v.

Met een nieuw licht ook een nieuw leven.

Op bladz. 11, over de ontaarding der deugden in ondeugden handelende, wil de Dichter zeggen, dat spaarzaamheid schraapzucht wordt. Dit is, naar ons inzien, zeer gedwongen dus uitgedrukt:

. . . *en spaarzaam zijn* (*wordt*) *tot schrapen afgeleid.*

Op dezelfde bladz. zijn uitdrukkingen, als *kwijtgeraakt* gezag; *zoo zijn ziel verkrijgen mag* 't gevoel; wijkt dan *'t eenemaal* enz. veel te prozaïsch.

Het Oogstfeest houden wij voor eene tamelijk goede Cantate. Meer kunnen wij er niet van zeggen, zonder uitvoerig te worden. Reeds bij den aanhef beviel ons echter dat: *Komt knecht en heer!* geenszins.

De *Feestzang*, *ter 25ste verjaring der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen*, bezit wel eenige schoone coupletten; doch Dichter en onderwerp beide hadden ons meer doen verwachten. De statige, bezielde feesttoon ontbreekt hier veelal. Men oordeele:

Heil zij den volke, wien de botheid
  Te lang, te schandelijk vergat (*);
't (†) Leert nu den weg, die tot genot leidt,
In hem (§) ook gloort de straal der Godheid,
  Die slechts ontwikkling noodig had!

Volhardt, volijverige stichters
  Des Tempels, die den laster tart!
Volhardt, getrouwe nutverrigters!
Gij, duizenden van lastverlichters!
  Vermenigvuldigt en volhardt!

De

(*) Wij begrijpen niet, hoe de *botheid den volke* kan vergeten, en dan nog te lang, te schandelijk. (†) Waarop slaat dit *'t?* (§) In wien? in den weg?

Dit zijn meest magere en harde rijmklanken. Beter hebben ons, in deze afdeeling van *Zede- en Mengeldichten*, behaagd: 1.) *Bij het graf van den Dichter P. J. Uylenbroek.* Het kan zijn, dat het bij ons ligt; maar wij hadden wel gewenscht, dat het geheele *vierde* couplet er uitgelaten ware. De uitdrukking: *uwen jichtwee-vollen vriend*, had op ons gevoel eenen nadeeligen indruk, en schijnt ons niet voegzaam geplaatst in eenen anders zoo ernstig gestemden en eenvoudig roerenden Treurzang. De drie laatste coupletten zijn, in ons oog, bijzonder schoon. 2.) *Een vergeten Borger*, dat niet te uitgebreid is, om in zijn geheel te worden overgenomen:

Wie, uit een' braven stam en deftig huis gesproten,
Door geen Geboorte of Rang afhanklijk van zijn kring,
Voorouderlijken schat tot zijn bestaan ontving
Of, door een eerlijk doen, zijn renten kan vergrooten;

Zijn' eigen vruchtbren grond of akker mag bepoten,
Door eerzucht niet gelokt tot kussen, ster of kling;
Te groot tot laagheid en tot schittren te gering;
Door armoê opgezocht, voorbijgezien door Grooten;

Wie, van geen' Dief belaagd, van Jagers niet gestoord,
Geen' last van Krijgers heeft; van Oorlog naauwlijks hoort;
Geen Regtsgedingen kent, noch Pleit, noch Pleitbezorger;

Als Mensch en Onderdaan zijn pligten stil betracht,
Door dwaasheid wordt bespot, door wijsheid hoog geacht,
Smaakt al de kalmte en rust van een' VERGETEN BORGER.

3.) De *Echtzang*, op bladz. 40 en volg. Misschien zouden wij, indien er eene keus moest gedaan worden uit al de gedichten, in deze afdeeling voorkomende, aan dit stuk den voorrang geven. Hier gloeit warm, hartelijk en ongekunsteld gevoel — en alles is dichterlijk. De regte toon is overal getroffen.

Ook de *Tooneelkunst* bezit vele schoonheden van *détail*; doch op de eenheid van het stuk, op de houding van het geheel, als kunstprodukt, en op den, misschien wat partijdigen, smaak voor zekere bepaalde soort van kunstgewrochten, zouden, naar ons oordeel, nog al gegronde aanmerkingen kun-

nen gemaakt worden. — Het doet ons leed, dat de Heer VAN WALRÉ zijne *Callirrhoë* niet hebbe afgewerkt. Het eerste bedrijf, dat ons hier wordt medegedeeld, mogt ons iets voortreffelijks doen verwachten. Of evenwel de uitgave van dit eerste bedrijf, afzonderlijk, gepast zij — dit zouden wij betwijfelen. De verzen zijn, over het algemeen, wel goed bewerkt; doch wat heeft de Lezer b. v. aan de inleiding eener redevoering of verhandeling? Wie lust gevoelt en in staat is, om dit onderwerp zelf te bewerken, zal ook niet gaarne het eerste bedrijf van den Heer VAN WALRÉ overnemen. In allen gevalle had de Dichter dan ook nog het plan voor het geheele Treurspel moeten mededeelen.

Nu volgen nog twee *rubrieken*, eene van *Liefdedichten en Gezangen*, en eene van *Vrolijke Gedichten*, *Fabelen*, *Vertelsels enz.* Wij hebben hier onze bevorens gemaakte aanmerking bevestigd gevonden, dat, namelijk, geestigheid en vernuft de eigenschappen zijn van VAN WALRÉ's *Muze*. Zij blinken, meer dan gevoel en teederheid, in de minnezangen, en bovenal in de vrolijke gedichten, fabelen enz., waar zij ook eigenaardig behooren. Trouwens, dit is het vak, waarin de Heer VAN WALRÉ een meester is. Onder de liefdedichten zijn ons uitstekend voorgekomen: *Haarlokken*; *Izabelle en Rogier*; *Diana en Actæon*, en *Zeemanschap*. De Romance uit de 16de Eeuw beviel ons niet. Wij zeggen er niet meer van, om nieuwe ergernis te vermijden. Onder de vrolijke gedichten munten, naar ons oordeel, uit: *Het Ridderlijk Steekspel*, en het *Bruiloftsdicht* op bl. 163 en volg. Deze en meer andere stukken, ja schier alle, onder de laatste *rubriek* voorkomende, zijn regt geestig, met Attisch zout besprengd, vol smaak en aangename luim, los en gemakkelijk bewerkt. Gaárne deelden wij een der *oorspronkelijke geestige* stukken mede; doch deze zijn te uitgebreid voor de overneming. Het volgende *boertige* moge hier nog eene plaats vinden:

JUSTITIE EN EXECUTIE.

Op zeekren tijd, in zeekre Stad
Verwarmde Meester Hans met roeden rug en lenden
Eens IJvraars, die misschien wat bout gesproken had;
Nieuwsgierigheid had zich veel volks daar heen doen wenden,
En markt en straat was zwart van vreemden en bekenden;

Een

Een Reiziger, die des zijn' weg versperren ziet,
Vraagt aan een' eerlijk' Isrelliet:
Wat is daar ginds te doen? Zeg, doet men daar Justitie?
„ *Nah dach!* (is 't antwoord) *Hexekitie.*"

1813.

Onder de *vertaalde* hebben wij nog het volgende niet onaardig gevonden:

DE DOMME DRUKKER.

Martijn, eens Drukkers Zoon, verliefde en werd bemind
Op en van 't lieve Betje, een Boekverkoopers kind;
Zij voelden beiden 't vuur wel woelen,
Maar dachten zelfs aan geen verkoelen;
Eens deed nogtans de Min, in diep incognito,
Dit paar de zaligheid van eenen kus beproeven,
't Geen onzes Maartens drift zoo hoog wist op te schroeven,
Dat zij van *klein formaat* klom tot *in folio*;
Vier lippen, tot dit uur volkomen nieuw gebleven,
Gevoelden nu al 't zoet, dat zulk een eerstling geeft;
Zoo waar is 't, dat men nooit den lust moet wederstreven;
Zoo waar is 't, dat de kus geen proeven noodig heeft:
Maar straks was Maarten in verwarring heengevlogen;
Het Boekverkoopers kind volgt hem met droevige oogen
En zegt: Dat vind ik zonderling;
Wat domme Drukker, die de wijze wist te ontdekken
Een' kus te drukken, zoo als ik van hem ontving,
En maar één Exemplaar te trekken!

1801. Naar 't *Fransch.*

Verhandeling over de theorie der lijnen van den tweeden graad, afgeleid uit de algemeene theorie der kromme lijnen; door J. C. SCHRÖDER, *A. L. M. et Phil. Doctor. Te Utrecht, bij* F. D. Zimmerman. 1816. *In gr. 8vo.* 155 *Bl. f* 2-8-:

De kundige Schrijver, *thans Leeraar der Wiskunde aan de Latijnsche Scholen, als ook aan de Fundatie van Renswoude te Utrecht*, geeft in zijn voorberigt zelf de orde op, welke hij in dit doorwrocht werk gevolgd heeft. Hetzelve is in drie af-

afdeelingen gesplitst, waarvan de eerste *de algemeene theorie der kromme lijnen* behelst. Deze afdeeling is weder in twee hoofdstukken verdeeld, als 1. *over de vergelijking der kromme lijnen in het algemeen*, en 2. *over de formulen voor de subtangens, normaal en subnormaal.* De tweede afdeeling behelst *de theorie der lijnen van den tweeden graad in het algemeen.* In de derde afdeeling worden *de gevondene lijnen zelve* beschouwd. Deze afdeeling bestaat uit drie hoofdstukken, als 1. *over de eigenschappen der ellips en des cirkels;* 2. *der ongelijkzijdige en gelijkzijdige hyperbel*, en 3. *der parabel.* En eindelijk, om een bewijs van het schoone en belangrijke der *analytische* leerwijze te geven, heeft de Schrijver nog eene vierde afdeeling daarbij gevoegd, waarin onderzocht wordt: waarom de lijnen van den tweeden graad *sneden des kegels* genaamd worden.

Ziet daar de hoofdpunten van dit belangrijk werk, welke allen in eenen bondigen en echt wiskundigen betoogtrant voorgedragen, en door de naauwkeurigste berekeningen bewezen worden. Wij danken den Heer SCHRÖDER hartelijk voor deze belangrijke bijdrage tot de beoefening der verhevenste van alle wetenschappen, en wenschen opregtelijk, dat hij door eene algemeene goedkeuring aangemoedigd worde, om zijne overige opstellen over andere deelen der zuivere wiskunde in orde en aan het licht te brengen.

Beschrijving van een werktuig, om steden en groote gebouwen te verlichten, door middel van vlam-vatbaar gaz uit steenkolen. Door Jonkheer J. C. BARON DU TOUR, *Lid van het Natuur- en Letterkundig Genootschap te Alkmaar. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij* de Gebroeders van Cleef. 1817. *In gr. 8vo. 36 Bl. Met eene Afbeelding. f* :-11-:

De schrijver, even als wij, getroffen door en ingenomen met de schoone uitvinding en belangrijke waarneming van den Heer KONING, om, door middel van vlam-vatbaar gaz uit steenkolen, eene nieuwe en voordeelige verlichting te bewerken — over welke bewerking des Heeren KONING door de eerste klasse van het Koninklijk-Nederlandsche Instituut ook een zeer aanprijzend verslag is uitgebragt — wenschte tevens, dat de Heer

Heer KONING ook den toestel hadde bekend gemaakt, waarmede hij deze allezins merkwaardige verlichting bewerkt. Dan, daar de Heer KONING, om ons onbekende, maar veelligt gewigtige redenen, aan dezen wensch nog niet heeft voldaan, zoo meende de schrijver, als beoefenaar der proefondervindelijke natuurkunde, zijne kundigheden te moeten besteden, om zelf op zulk een' toestel bedacht te zijn. Hij levert ons dan hier de beschrijving van zulk een werktuig, met die duidelijke eenvoudigheid, waardoor werktuigkundige beschrijvingen zich altijd aanprijzen; en waarmede de Heer DU TOUR ons blijk vertoont, dat hij een ijverig en nadenkend beoefenaar der natuur- en werktuigkunde is. Wij erkennen, dat dit werktuig, *a priori* beschouwd, ons zeer aannemelijk en voldoende voorkomt; dan, of het geheel aan de verwachting zal beantwoorden, kunnen en mogen wij, zonder proefneming, niet beslissen. Wij hopen derhalve, dat bevoegde regters en dezulken, welke in de gelegenheid zijn, om soortgelijke proeven te kunnen nemen, hunne oplettendheid op dit werktuig zullen vestigen, en mogen niet nalaten den Heer DU TOUR aan te sporen, met zijne beoefeningen en proefnemingen in de hoogstbelangrijke wetenschappen der natuur- en werktuigkunde voort te gaan.

De Engelsche Broeders, of Lotgevallen der Familie Howard. Uit het Engelsch. IIde Deel. Te Haarlem, bij F. Bohn. 1816. *In gr. 8vo. 244 Bl. f* 1-16:

Wij zijn in ons vermoeden bevestigd; de beide op de jonge Miss Howard verliefde uitmuntende jongelingen zijn de op den titel bedoelde Broeders, en zullen voorzeker wedijveren in edelmoedigheid. „De Hertog," hun vader, „een man van „beginselen en van *ware* eer, had zijne gevoelens in het hart „zijner kinderen doen overgaan; en deze schaamden zich „niet te belijden, dat zij Christenen waren. Zij zouden zich „liever bij de geheele wereld hebben belagchelijk gemaakt, „dan in het minst hunnen God te beleedigen. Van de gebreken, der menschelijke nature eigen, waren zij gewis „niet vrij: maar *misdaad* en *wroeging* waren hun vreemd, „en dus moest, bij alle de rampen des levens, hun lot benijdenswaardig zijn." Wie de schoone eindelijk bekomen

 zal,

zal, ligt nog in het donker; één der broeders is reeds door haar afgewezen, hoewel hij allezins, naar verdiensten, in het bezit is van hare achting en vriendschap; het is niet twijfelachtig, dat zij den anderen opregt en vurig bemint; en hare verdenking jegens hem, — zoo natuurlijk, daar zij in het eerst niet gissen kon, dat zijn broeder hem in zijn vertrouwen nam, en hij pligtshalve ijveren moest in diens belang, en zij geheel onbewust was van zijnen moeijelijken zielestrijd, — is gelukkig weggenomen, daar, in een gevoelig oogenblik, geheel het geheim hem, zijnes ondanks, ontsnapt was. Hierdoor echter zijn de gelieven geenen stap nog verder; en, hoewel de omstandigheden van de Familie Howard thans zoo zeer ten goede veranderd zijn, dat de anders dreigende moeijelijkheid, van wege den afstand door middelen en rang, geheelenal vervallen is, zoo zien wij voor de gelieven geene uitkomst, dan dat de afgewezen minnaar de verstandige partij kieze van zich bij een ander lief meisje te vervoegen, op welks wederliefde hij kan rekenen. Wij hopen zoodanig eene eindelijke ontknooping in een derde, of al ware het, daar de lezing ons tot nog toe niet verveelt, in een nog later deel; en wenschen intusschen zeer, dat de lieve minnares, en de begunstigde minnaar, inmiddels maar niet wegkwijnen en er onder bezwijken zal.

Chrestomathie, ou Recueil de Litterature, en prose et en vers; à l'usage de la Jeunesse. Par C. VAN DER VIJVER. à Amsterdam, chez *Schalekamp et van de Grampel.* 1817. 8vo. 151 pag. *f* :-9-:

Ziet daar het getal onzer schoolboekjes reeds weder met een nieuw vermeerderd! Had men dan nog geen leesboek voor de Fransche taal in de scholen? Of was er in de aanwezigen dan nog eene wezenlijke behoefte te vervullen? Voor het huisselijk onderwijs zijn wij te dezen aanzien voorzeker rijkelijk voorzien; maar voor de scholen moet het voor ons liggend werkje, om meer dan éene reden, allezins welkom zijn.

Wanneer jonge lieden, bij het leeren der Fransche taal, reeds eene voorbereiding in de spraakkunstige vormen en in de

zamenvoeging der woorden genoten hebben, dan is hun ongetwijfeld niets dienstiger, dan dat zij, door de lezing van goede stukken, worden opgeleid, om hunne afwisselende gedachten en gewaarwordingen ook in den telkens passenden stijl en in telkens afwisselende duidelijke volzinnen uit te drukken. Om dit oogmerk te bereiken, is eene zoogenoemde *Chrestomathie* voor de scholen onontbeerlijk; en het verwondert ons, dat nog geen schoolonderwijzer op de gedachte is gekomen, zulk eene verzameling van stukken te vervaardigen, welke, met oordeel en smaak zaamgebragt, beknopt en tevens goedkoop zijnde, deze behoefte kon vervullen. Wij danken derhalve den Heer VAN DER VIJVER voor de moeite, bij het zamenstellen dezer *Chrestomathie* genomen, en wenschen tevens, dat zoo wel hij, als zijne ambtgenooten, dezelve als eenen oordeelkundigen leiddraad bij hunnen onvermoeiden ijver in het onderwijs mogen gebruiken.

Bij eenen tweeden druk, welke waarschijnlijk niet kan achterblijven, wilden wij echter den zamensteller raden, om het gesprek van bladz. 18 tot 24 liever achterwege te laten, of althans, onder eene bijzondere afdeeling, achteraan te plaatsen; daar zoodanige gesprekken toch meer dienen, om de jonge lieden deze taal te leeren verstaan, dan wel om dezelven na te volgen.

Het eenvoudige, gegrond op de natuur, toegepast op het leeren lezen der Fransche taal; door L. KONING, *Onderwijzer der Engelsche en Fransche Talen te Haarlem. Te Amsterdam, bij* Schalekamp en van de Grampel. 1817. *In kl. 8vo. 52 Bl. f* :-5-8

Een aardig boekje, om den kinderen de eerste geluiden en de beginselen der uitspraak en spelling van de Fransche taal te leeren. Daar de schrijver in zijn voorberigt zegt, dat hij, binnen kort, eene afzonderlijke en opzettelijke verhandeling, over het regte gebruik van dit werkje, wil uitgeven, zoo willen wij ons oordeel over hetzelve ook tot dien tijd uitstellen.

Na-

Natuurbeschouwingen, voornamelijk in het Rijk der Dieren ingerigt tot een aangenaam en leerzaam Leesgeschenk voor de aankomende Jeugd. Met acht naar de natuur gekleurde Platen. Te Amsterdam, bij C. L. Schleijer. 1817. *In gr. 8vo. 142 Bl. f* 1-16-:

Over het uitgestrekte nut der natuurlijke historie en der natuurbeschouwingen is reeds zoo veel gezegd en geschreven, dat wij het onnoodig achten, daarover verder uit te weiden. Over dit nut is men het eens; maar men verschilt over de hulpmiddelen, ter bereiking van hetzelve. Rec. is meer genegen voor eene ernstiger beoefening van dit vak, volgens de manier van LINNÆUS en HOUTTUYN; maar de schrijver van het voor ons liggend werkje verkiest liever de voetstappen van MARTINET te drukken, om, door de beschouwing van enkele voorwerpen der natuur, tevens Gods *grootheid*, wijsheid en goedheid te kunnen beschouwen.

Dit oogmerk is edel, en werkt voornamelijk op het hart; en wanneer de zamenspraken beredeneerd en volgens eenen wiskundigen leiddraad — dat is, regelmatig en geleidelijk van het eene tot het andere overgaande — ingerigt zijn, dan kan deze handelwijze tevens tot opwekking van ons verstand en tot verheldering onzer denkbeelden dienstig zijn. Dan, welk voordeel kan men voor verstand en hart verwachten, wanneer deze gesprekken dikwerf beuzelend, en — om het zoo eens uit te drukken — met bokkensprongen van het vernuft doormengd zijn? Op bl. 52 laat de schrijver den onderwijzer zeggen: „ Toen ik u van de *vliegen* sprak, mijn zoon! „ had ik u onder het oog moeten brengen, dat gij uwe verzameling van nuttige boeken, wat den inhoud derzelve(n) „ betreft, aan den steek eener *vlieg* te danken hebt." (!) En op bl. 56 zegt de onderwijzer weder: „ Om nu nog eens „ tot uwe boeken terug te keeren, zoudt gij wel gelooven, „ dat zij, de boeken zelve(n), zoo als alle andere(n), op „ het veld gegroeid zijn?" Dit toch is ongehoord geestig. Tot zulke ongewone geestigheden moet men echter natuurlijk wel vervallen, wanneer men zich ééns door het kouten en beuzelen laat wegslepen.

De acht gekleurde plaatjes in dit werk zijn waarlijk bevallig en lief; het boek is zuiver en netjes gedrukt, en het spijt ons dus wezenlijk, dat wij deszelfs inhoud alleen *aan den steek eener vlieg te danken hebben*. Deze diertjes zijn voorzeker schoon, en nuttig op hunne plaats; maar de voornoemde geestigheden hebben ons herinnerd, dat zij toch ook wel lastig zijn.

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Baur,

Brie-

Eyk,

Hoe-

Pich-

T.